

"આ દુન્યા"

ગુનાં—શોધમાં છે પરેશાન દુન્યા,
છે ખોટા વિચારોમાં હેરાન દુન્યા;
ને લજ્જાથી ખાલી આ હેવાન દુન્યા,
વિના અકલૂવાળી ને બેજાન દુન્યા.

આ દુન્યા છે પૈસાજદારોની દુન્યા,
ગરીબોનું જેમાં ઠેકાણુંય ક્યાં છે.

આ વીજળીના લેમ્પો ને દાંડાની દુન્યા,
આ કેકની, બિસ્કીટની, ઇંડાની દુન્યા;
આ પરચમની દુન્યા, આ ઝંડાની દુન્યા,
આ પોલીસની ને આ ડંડાની દુન્યા.

આ દુન્યા છે પૈસાદારોનીજ દુન્યા,
ગરીબોનું જેમાં ઠેકાણુંય ક્યાં છે.

આ પાઉડર લવંડર, ને મેકઅપની દુન્યા,
આ વાતોડીયાઓની, ગપસપની દુન્યા;
આ વિસ્કીની, શીશાની, ને કપની દુન્યા,
આ 'કમ ઓન'ની, ને 'હરી અપ'ની દુન્યા.

આ દુન્યા છે પૈસાદારોનીજ દુન્યા,
ગરીબોનું જેમાં ઠેકાણુંય ક્યાં છે.

આ પાટલૂન ને કોટ, મફલરની દુન્યા,
આ બંગલાની, બોટલની, બટલરની દુન્યા;
આ મિસની, મીસિસની ને મિસ્ટરની દુન્યા,
આ ચર્ચીલની, ટ્રુમનની, સ્ટેલિનની દુન્યા.

આ દુન્યા છે પૈસાજદારોની દુન્યા,
ગરીબોનુંય જેમાં ઠેકાણુંય ક્યાં છે.

(ઉર્દૂ ઉપરથી) મઝાક-ચીસ્તી

અવાઝકી દુન્યા

: સંભળાવનાર :
...બેકાર...

ન્યાય તોળાય છે?

જર્મનીના આગેવાનો પર "જાૂઠ, પ્રપંચ, લુટ, ખૂન" વગેરેના મૂકાએલા આક્ષેપો કોરટમાં પુરવાર થયા છે. પણ જે લોકોએ એ આક્ષેપો મૂકયા છે અને જે સગ્ત આપવાને તૈયાર થયા છે, તેમનો હાલ તો લોકો પણ જાણે છે અને ભગવાન પણ જાણે છે. જે 'માનવતા'ના નામે એ ન્યાયનો નાટક ભજવાઇ રહ્યો છે તે 'માનવતા'ના ત્રાજવે ફરિયાદીઓ કે મેજીસ્ટ્રેટો પુરા ઉતર્યા છે? 'ફાવ્યો તે ડાહ્યો' એ ન્યાયે જીત્યા તે શાહુકાર અને હાર્યા તે ચોર ઠર્યા છે! માનવતાની એસી તેસી!

લોર્ડ જીસસક્રાઇસ્ટના જમાનાની એક વાત છે. એક પતિતા સ્ત્રીને તે સમયના આગેવાનો હઝરત-ઇસા પાસે લઇ ગયા ને કહ્યું કે "આ સ્ત્રી વ્યભિચારના ગુનામાં સપડાએલી છે, એને શી સઝા કરવી જોઇએ?" તે વખતે સમાજ ઘણો બગડી ગયો હતો, અને અનિતી તથા પાપ ધોળે દિવસે થતાં હતાં; જેથી તે લોકોને પાઠ અર્પવા ખાતર હઝરત-ઇસાએ ઘણીજ સરસ દલીલ પેશ કરી કે; "બેશક એ સ્ત્રી ગુનેહગાર છે, પાપી છે માટે એને સજા તો મળવીજ જોઇએ; પણ તે માણુસ એને સજા કરી શકે જેણે જીવનમાં કોઇ દિવસ વ્યભિચાર તો ઠીક, વ્યભિચારનો વિચાર પણ ન કર્યો હોય!" આ વાત સાંભળીને પેલા આગેવાનો ચોંકી ઉઠયા. એટલે હઝરત-ઇસાએ ફરમાવ્યું કે, "ભલે, એ સ્ત્રીને બીજી સજા ન કરતાં ફકત તિરસ્કાર જાહેર કરવા એના મોં પર થુંકવું જોઇએ. પણ તેજ માણુસ થુંકે કે જેણે જિંદગીમાં કોઈ દિવસ અનીતિ કે પાપ કર્યું ન હોય!" આ સાંભળીને પેલા સમાજના થાંભલાઓ શાંત થઇ ગયા. એટલે વળી પાછા હઝરત ઇસા બોલ્યા કે, "ભલે એના તરફ થુંકોય નહિ પણ ફકત એના પ્રત્યે તિરસ્કાર બતાવો, એની સામે ધિક્કાર વરસાવો, પણ તેજ માણુસ ધિક્કાર વરસાવી શકે જેણે જિંદગીમાં ધિક્કારવા યોગ્ય કોઇ કામ ન કર્યું હોય; જે સદા નેકી અને સદાચારને પંથેજ ચાલ્યો હોય?" કોઇ ચૂં કે ચાં કરી શકયું નહિ, શરમથી બધાયની ગરદનો ઝુકી ગઈ, અને પોતપોતાના પંથે ચાલ્યા ગયા]

પણ આજે હઝરત મસીહનું કાર્ય કરી શકે એમ કોણ છે? કોણ એમ કહી શકે એમ છે કે "જેણે જીવનમાં કોઇ ગુન્હોજ ન ન કર્યો હોય તેજ ગુનેહગારોનો ન્યાય તોલે? બિચારી માનવતા, દાનવતાથી ભડકીને કોણ જાણે કયા ખૂણામાં લપાઇ ગઇ છે, અને ન્યાય, ન્યાયાધિશોના પાટલૂનના ગજવામાં ભરાઇ ગયો છે!

●

વહેંચણી!

મોસ્કો ખાતે પરદેશ પ્રધાનો બેવીન, બાર્નેસ, અને મોલોટોવની મંત્રણા થઇ ચૂકી છે. બ્રિટનને અમેરિકા ગમે તેમ ડંફાસ મારતાં હતાં પણ અંતે રશિયાનુંજ ધાર્યું થયું છે.

એટમને માટે એક સંયુકત અંકુશ કમીટી નીમવાનું ઠર્યું છે. બાકી બાલકનનાં રાજ્યો રૂમાનીયા, બલ્ગેરીયા વગેરેની સરકારો બ્રિટન અમેરિકાને કબુલ કરવી પડી છે. એટલે રશિયાની મરજી મુજબ થયું છે. ફિન્લાંડમાં પણ તેવીજ મરજી મુજબ ઘાટ ઘડાશે, અને જાપાનમાં પણ રશિયાએ ટાંગ અડાવી છે. હવે એકલો અમેરિકાનો કારભાર નહિ ચાલે. રશિયન પ્રતિનિધિ પણ જાપાનમાં જશે. ઇરાનના સવાલને રખડતો મૂકયો છે, એટલે હવે અઝરબૈજાનમાં રશિયાની મરજી મુજબ ઘાટ ઘડાઇ જશે અને વખતે ઈરાની પ્રધાન મંડળને દાંતે તરણું લઇનેય મોસ્કો જવું પડે! તૂર્કીનું તાપણું પણ હોલવાયું નથી. ઇટાલી સબંધી હવે વિચાર થશે.

મતલબ કે શાંતિ તો સ્થપાઇ નથી પણ મુલકોની વહેંચણી થઈ ગઈ છે. બ્રિટનની હાલત તો ભેંસની પાછળ પાડી દોરાય તેમ અમેરિકાની પાછળ પાછળ ચાલવાની છે. આજે રશિયા ને અમેરિકા માતબર થઇ પડયાં છે. એક શક્તિના જોરે, અને એક પૈસાના જોરે. ત્યારે નબળો માટી જેમ બૈયરી પર શૂરો તેમ બ્રિટન પોતાના સામ્રાજ્યવાદના તાબૂતને ટકાવી રાખવા માટે નાનાં ને નબળાં, ઘરડાં ને અશક્ત પાડોશીઓને દબાવી રહ્યું છે! જાવામાં ડચોની મદદે ઉપડી જાવા વાસીઓને મારી રહ્યું છે! હિંદી ચીનમાં ફ્રાન્સની હિમાયત કરી અનામીઓને ટીપી રહ્યું છે! અને વળી હવે સિયામની ગરદન ઝીલવાના પ્રયત્નો કરી રહ્યું છે! આમ બ્રિટને સાંઢ પાડા કે આખલાઓને નાથ પહેરાવવાને બદલે બકરાંઓને તથી ઘેટાંઓને નાથ ઘાલવા માંડી છે! પ્રો. લાસ્કીએ કહ્યું છે તેમ જાણી જોઇનેજ બીજા નંબરની સલ્તનત થવાનું બ્રિટને જાણે બીડુ ઝડપ્યુ છે! જો બીએ એવાં હોય તેને બીવરાવવામાં બ્રિટીશના વાઘો પાછા પડે એમ નથાતો? પણ જગત તો જાણી ગયું છે કે એ મોહરમના વાઘ છે!

'કલા ખાતર કળા!'

એ શબ્દ સમૂહ ઘણુ ને કાને પડયો હશેજ? જેમ 'બોલવા ખાતર બોલવું' એ આજના ઘણા વકતાઓનો ઉદ્દેશ હોય છે; તેમ 'કલા ખાતર કળા' એ ઘણા કલાકારોનો ઉદ્દેશ હોય છે; અને તેથીજ એવી કલા બલાનું સ્વરૂપ લઇને બહાર પડે છે! જેમ 'લગ્ન ખાતર લગ્ન'માં લગ્નનો ઉદ્દેશ સચવાતો નથી તેમ! અલબત્ત છોકરાં થાય છે; પણ તેથી તો 'છોકરાં ખાતર લગ્ન' એવો પેલા રસિક વ્યાધિડોનો મુદ્દો ખરો પડે છે? હશે, પણ આજે તો એવુ બધેય જોવામાં આવે છે. 'નોકરી ખાતર નોકરી' બજાવનારા કારકૂનોનો આજે તોટો નથી! 'પેટ ખાતર વેઠ' કરનારા તો કંઇકે ઠીક ગણાય; પણ 'દેશ ખાતર દેશ'ની ગરદન મારનારાઓને શું કહેવું? 'સેવા ખાતર સેવા' કરનારાઓનો કયાં તોટો છે?

જેમ કેટલાક વાણી વીરો આજે 'બકવા ખાતર બકવું'નો સિદ્ધાંત ગ્રહણ કરી બેઠા છે તેમ કેટલાક કલમવીરો 'લખવા ખાતર લખવું'નું પણ લઈ બેઠા છે; પણ એ 'બકવા' કે 'લખવા'થી કોઇનું ભલુ થતું નથી. ઉલ્ટું શ્રોતાના કાન અને વાંચકની આંખને 'લકવો' થાય છે! કેટલાક 'દવા ખાતર દવા' ખાય છે ને ન માંદા હોય છતાં માંદા હોવાની જાહેરાત કરે છે. આજના શ્રીમંત કે સંસ્કારીના હાથમાં બાટલી (દારૂની નહિ પણ દવાની) ન હોય એ

ઇલાહી ફર્માન–નબવી ફર્માન

જ૦ મૌ૦ અબ્દુર્રહીમ સાહેબ છેલ્લા એક પખવાડિયાથી મુંબઈ પધારેલા હોવાથી તેમજ મકરસંક્રાંતિ અંગે તા. ૧૩ થી ૧૬ સુધી પ્રેસમાં રજા હોવાથી આ અંકનું છાપકામ વહેલું પુરૂં કરવું પડયું છે. આ કારણોના લીધે આ અંકમાં પણ મજકૂર ફર્માનો પ્રકટ થઇ શકયા નથી, તે માટે દરગુજર ચાહીએ છીએ.

સંપાદક.

કલ્પનાજ અશક્ય છે! અખાડા કે દંડબેઠકની વાત તો અભણો અને જંગલીઓનેજ શોભે; છતાંય આજે ભણેલા અને સુધરેલા પણ 'અખાડા ખાતર અખાડા' કાઢી બેઠા છે, અને છતાંય શારીરિક શકિત તેમનાથી '' અખાડા '' કરી બેઠી છે! 'ખાવા ખાતર ખાનારા!' અને 'ગાવા ખાતર ગાનાર!' એનોય આ દેશમાં દુકાળ નથી! એકનું પેટ ફુલતાં ને બીજાનું ગળું ફુલતાં પ્રતિષ્ઠા વધે છે!

તો ' દાવા ખાતર દાવા ' કરનારાઓનીય ક્યાં અછત છે? ઉલ્ટે એ દાવાઓને છતા કરવા માટે પર્દા પાછળ કાવાદાવા કરતાંય અચકાતા નથીને? નવી નવી યોજનાઓ અને રફીમોને જોશો તો આ વાત સાબિત થશે. બાકી જેમ 'જાગવા ખાતર જાગવું' એ આજના પ્રગતિગામિઓનું સૂત્ર છે; તેમ 'ઉંઘવા ખાતર ઉંઘવું' એ પ્રગતિગામિઓનું લક્ષ છે! 'કહેવા ખાતર કહેવું' એ આજના ઉપદેશકોનું કર્તવ્ય છે; તેમ 'લેવા ખાતર લેવું' ને 'દેવા ખાતર દેવું' એ સરકારનું સૂત્ર છે! અહીં 'લેવા' અને 'દેવા'ની ગુંચવણમાં કોઇ અટવાઇ ન જાય માટે ખુલાસો કરી લેવો ઠીક છે કે ' લેવા ' એટલે કર-વેરા લેવાં અને 'દેવા' એટલે વચન ને કોલ દેવા; કે જાઓ 'આઝાદીને માટે બાપના બોલથી બંધાઇએ છીએ!' 'પણ તે, ક્યારે?' કે 'લાયક થશો ત્યારે!' બાકી 'ફેશન ખાતર ફેશન'નાં દર્શન તો તમને ડગલે ને પગલે થઈ રહેશે. એક ચૂલામાં પડે તો બીજાએય ચૂલામાં પડવું અને એક દરિયામાં પડે તો બીજાએય દરિયામાં પડવું એ ' ઘેટાં વરણ 'ની મનોદશા હિંદમાં આટઆટલી યુનિવર્સિટિઓ સ્થપાયા પછી અને આટઆટલી આઝાદીની સંસ્થાઓ કાયમ થયા; પછી ગઇ નથી!

કેટલીક વખત ' જોડવા ખાતર જોડવું ' ને ' તોડવા ખાતર તોડવું ' થાય છે. કેટલીક વખત 'બાળવા ખાતર બાળવું ' અનિવાર્ય થઈ પડે છે; તો કેટલીક વખત ' ટાળવા ખાતર ટાળવું ' જરૂરી થઈ પડે છે! કેટલીક વેળા 'આપવા ખાતર થાપવું' પડે છે તો કેટલીક વેળા 'ઉથાપવા ખાતર ઉથાપવું' પડે છે. કેટલીક વેળા 'નાખવા ખાતર નાખવું' પડે છે; તો 'રાખવા ખાતર રાખવું' પડે છે. કેટલીક વાર 'નભાવવા ખાતર નભાવવું' પડે છે, તો 'ખપાવવા ખાતર ખપાવવું' પડે છે. કેટલીક વાર 'ભસવા ખાતર ભસવું' પડે છે તો 'ધસવા ખાતર ધસવું' પડે છે! કેટલીક વાર 'ભૂંકવા ખાતર ભૂંકવું' પડે છે, તો 'ચૂંકવા ખાતર ચૂંકવું' પડે છે. કેટલીક વખત 'લાગવા ખાતર લાગવું' પડે છે, તો 'ભાગવા ખાતર ભાગવું' પડે છે! કેટલીક વાર 'આંજવા ખાતર આંજવું' પડે છે, તો કેટલીક વાર 'લાજવા ખાતર લાજવું' પડે છે, ને કેટલીક વાર 'ગાજવા ખાતર ગાજવું'ય પડે છે! કેટલીક વાર 'બાઝવા ખાતર બાઝવું' પડે છે, 'દાઝવા ખાતર દાઝવું'ય પડે છે! આમ ઘણી વેળા જગતનાં કાર્યોમાં 'કલાની ખાતર કલા' અને 'બલાની ખાતર બલા' વહોર્યા વિના છુટકોજ થતો નથી. સુજ્ઞેષુ કિં બહુના. યાને કે થોડું લખ્યુ ઘણું કરીને વાંચજો!

'મહાગુજરાત ગઝલ મંડળ'

તા. ૨૭ ફેબ્રુઆરીએ મ. ગુ. ગઝલ મંડળનો એક મુશાએરો સુરત 'નગીનચંદ હોલ'માં થશે. જેની ઉદ્ઘાટનક્રિયા સુરત કોલેજના પ્રાધ્યાપક અને જાણીતા સમર્થ વિવેચક પ્રો. વિષ્ણુપ્રસાદ ત્રિવેદી કરશે.

—: પંક્તિ :—

"એક ઠોકર કોઈ વેળા માર્ગદર્શક હોય છે"

કાફિયદ-લાયક, નાટક, પ્રેરક વિ. રદીફ...હોય'છે.

સાભાર સ્વીકાર

ગાંડીવ સાહિત્ય મંદિર: હવાડીયો ચકલો: સુરત તરફથી સને ૧૯૪૬ ના વર્ષનું બાર પાનાનું, ભીંતે ટાંગવાનું કેલેન્ડર, હિન્દુ-મુસ્લિમ-પારસી તારીખો સાથનું સુંદર અને ઉપયોગી કેલેન્ડર મળ્યું છે. શુક્રિયા

મેહફિલ

[મહાગુજરાત ગઝલ મંડળ સુરતનો માસિક મુશાયરો તા. ૬-૧-૪૬ના રોજ યોજાયો હતો. તેમાં પ્રમુખપદે શ્રીયુત ખંડેરાવ માનાજીરાવ પવાર સાહેબ હતા. સ્થાનિક કવિઓ જ., અમીન આઝાદ, નઈમ, મસ્તહબીબ, ગની, હસી, અનિલ, કરીમ, આસી, વફશી વિગેરે શાઈરોએ ભાગ લીધો હતો. તેમાં વંચાએલી ગઝલોમાંની થોડીક અત્રે રજૂ કરવામાં આવી છે. —સંપાદક.]

(૧)

આ મૂર્તિકાની દેહ મળી છે તમામને,
ભીતર નથી પ્રકાશ ફૂંકો દેહ નામને.
માથાનું દાન જે દઈ પામ્યા સ્વધામને,
"સ્વીકારજો - શહીદ અમારી સલામને."
કસ્તૂરીવાળા મૃગ સમો ભૂલી ભમે છે કાં!
તુંમાં તું રોજ ખોજ પ્રભુના મુકામને.
વિશ્વાસમાં તું શ્વાસ ભરી આશ પૂર્ણ કર,
નિશ્વાસમાં તું ફેંકી ન દે તારી હામને.
તું, પર પ્રકાશ ચંદ્ર સમો ઝીલી ના જીવું,
સારો સ્વયં પ્રકાશ ખરો આપી જા, મને.
રાત્રિ થતાં બિડાઇ ગઇ પદ્મ પાંદડી,
અંકે લઇ સૂતી તે ભ્રમર પ્રિય શ્યામને.
પ્રસ્વેદની કમાઇ અમોલી કમાઇ છે,
ત્યાગી તું દે 'પવાર' સદાનું હરામને.

—પવાર

(૨)

ઠોકો જો પ્રેમ કૃત્યથી કંટક મળ્યા મને,
મળવા ગયો તમોને મળી યાતના મને.
છું પ્રેમ, પણ કહે છે જગત વાસના મને,
સોદો કરે છે પાપ મળે છે સજા મને.
દુન્યાને છેતરી અમે નિંદાની આડમાં,
તેઓ નમાજ સષ્ટિમાં તેડી ગયા મને.
સાકી બનાવ એટલું, મુજ હોશ ક્યાં ગયા,
હું પી ગયો સુરાને કે પી ગઇ સુરા મને
એ રીતથી વિરહમાં કંઇક સાંત્વન મળ્યું,
રજની સુણાવતી રહી મારી કથા મને.
શું આપની દયાનું હું વર્ણન કરી શકું,
આવે છે મારા હાલ ઉપર ખુદ દયા મને.
સાચી ગઝલના છોડને હું પાઉં છું 'ગની',
બદલામાં દઇ રહી છે ગઝલ નામના મને.

—ગની

(૩)

દેખાય છે નજીક એ ત્યારે કઝા મને,
જ્યારે કે આવતી નથી કો' કલ્પના મને.
પુષ્પો ને પથ્થરો લઇ મિત્રો ને દુશ્મનો,
ઊભા છે વિશ્વ ચોકમાં સત્કારવા મને!
મારૂં જુદું જગત ને પ્રભુનું જુદું જગત,
એ ત્યાં નહિ દે મારૂં જીવન જીવવા મને.
મળ્યો ગુલામી-વારસો છે પૂર્વજો થકી,
કર્યું છે પાપ એમણે, એની સજા મને?
ચાહું, મથું થવાને ભલો માનવી છતાં,
વ્યવહાર વિશ્વનો નથી દેતો થવા મને.
મારી ગઝલનાં શેર છે 'મંથનના મોતીઓ',
મળ્યું ન એકે 'મોતી' એ મંથન વિના મને!
વ્હેલો 'અનિલ' દુઃખ જીવનમાં મરીશ હું,
માફક ન જગની આવશે આબોહવા મને.

—'અનિલ'

(૪)

હે દિલ! વિરહમાં શાંત થવા દે જરા મને,
આવી રહે ન યાદ કો તડપાવવા મને.
છોડી શકી ન એક ઘડી કલ્પના મને,
વર્યો હું ભાવનાને, વરી ભાવના મને.

તડપીશ હું તો, આપ ભલે ચેનથી રહો!
વર્ષોના મંથને મળી વ્યાકૂળતા મને.
જુલ્મો સહી સહીને સિતમગરના રાતદિન!
મન થાય છે ઘડીક સિતમગર થવા મને!!
બાળીશ એક આહમાં દુન્યા હૃદયની હું,
જો તારી યાદથી મળે ફુરસત જરા મને.
તૌબાજ ખેંચી ખેંચી મધુ પીક લઈ ગઈ!
મસ્તી ભરી શરાબ ન કાળી ધરા મને!!
ભડકે બળી રહ્યો છું હું અંતરની આગમાં,
ફાંફાં ન માર વીજ! હવે બાળવા મને.
જોજે નિરાશ થાય ન આશા જુદાઈમાં,
આળસ તજી દે ભાવના ઉઠ લઇ જવા મને.
દુન્યાને શોધતો હતો કાલે હું ઠેરઠેર,
ભટકે છે આજે દુન્યા 'હુઝીં' શોધવા મને.

—હુઝીં

(૫)

મઝહબના દૂર કર બધા ટંટા અને ફિસાદને,
હોયે કદી લડાઇ રહીમભાઇ ને રામને?
સિંહણ તણા ઓ બાળ તું કાં જાતને ભૂલ્યો,
યુધ્ધે થનારૂં મોત દિપાવે તમામને.
ભુલાય ક્યાંથી જેઓ મરીને અમર બન્યા,
ભુંસી શકયો ન કાળ વીરોનાં નામને.
રાખી અતીત નામ અતીત તું થયો નથી,
સ્વતંત્રતાની ધૂણીમાં બાળી દે નામને.

—"અતીત"

(૬)

હંસતુ બગાડી યુધ્ધે છે આખા જગતની તો,
કાળા બજારમાં કરે સૌ કાળું નામને.
ઓઇલ ગયું ને ફૂદે છે એ રૂસા રીછડાં,
ઇરાનમાં બ્રીટનના જુઓ નેક કામને.
ઇર્જીત કે નામ માટે ન રડતાં દીઠા કોઇ,
જે જોયા રડતાં, જોયા ફકત રડતાં ચામને.

—હી. પટેલ

૧૯૪૫ ની ઉત્તમ ગઝલો!

મ. ગુ. ગઝલ મંડળના મંત્રી જણાવે છે કે, આગામી પુસ્તક, **૧૯૪૫ ની ઉત્તમ ગઝલો** એ નામે બહાર પડશે. તો સૌ કવિ સભ્યોએ તેમની ત્રણ ત્રણ ઉત્તમ ગઝલો જે ૧૯૪૫ માં લખાએલી, પ્રગટ અથવા અપ્રગટ હોય તે મોકલી આપવી.

કરવારોડ
સૂરત.

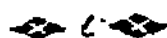
મંત્રી
મહા. ગુ. ગ મંડળ

'ગુજરાત લેખક મિલન' અને મુસ્લિમ સાહિત્યકારો

ગઇ તા. ૨૪-૧૨-૪૫ ના અમદાવાદ ખાતે "ગુજરાત લેખક મિલન" યોજાઇ ગયું. પ્રસ્તુતજ મિલનમાં મુસ્લિમ સાહિત્યકારોને કેટલું પ્રતિનિધિત્વ પ્રાપ્ત થયું હતું એ તો સૌને વિદિત છે. ગુજરાત અને ગુજરાતીઓના નામે થતા આવા સમારંભોમાં મુસ્લિમ સાહિત્યકારોની સદંતર અવગણનાજ કરવામાં આવે છે, અને સાહિત્ય જેવા ક્ષેત્રમાં પણ વાડાબંધી તથા પક્ષા-પક્ષી જેવું વાતાવરણ પ્રવર્તે છે એ ખરેખર શોચનિય છે. ગુજરાતના સાહિત્યકારોમાં સંપર્ક અને ઐકયતા સાધવા જો આવા સમારંભો થતા હોય તો મુસ્લિમ સાહિત્યકારોને શા માટે બાકાત રાખવામાં આવે છે? મુસ્લિમ સાહિત્યકારોને યોગ્ય સ્થાન અને પ્રતિનિધિત્વ આપવાની જો વૃત્તિજ ન હોય, તો લેખક મિલનનો શું ધ્યેય છે? ગુજરાતના મુસ્લિમ સાહિત્યકારોની એ ફરજ છે કે એકત્ર બની આ અન્યાય સામે માથું ઉંચકી પોતાનો આવાઝ બુલંદ કરે.

પોરબંદર,
તા. ૩-૧-૪૬

"શારૂઆ"

સાહિત્યનું સરકસ!

: રજુ કરનાર :
'રીંગ માસ્તર'

"રેવાચો શાઈરીની' લપાલપ એ,' શેઠજી;
પોલાદના ચણા છે એ ભજિયાં ગરમ નથી!"

એમ શ્રી. બેકારે ૧૯૩૩ માં કહ્યું હતું; પણ 'ધૂમકેતુ' ૧૯૪૫ માં કહે છે કે "ગરમ 'ભજિયાં' જેવી નવલિકા હોય તો ચપોચપ ઉપડે!", એટલે કે ભલે શાઇરીને બેકાર-પોલાદના ચણા ગણાવી શુક્રવારી દાળિયાની જેમ તેને સસ્તી કરી શક્યા હોય; પણ શ્રી ધૂમકેતુ જેવા સફળ નવલિકાકાર તો નવલિકાને ગરમ ભજિયાં જેવી બનાવવાની વાતું કરે છે. બંગાળનાં વાસી ભજિયાંને તાજાં કરી ગુજરાતમાં વેચનાર આથી કંઈ ધડો લેશે કે? પણ આજે તો છપાએલાં કાટલાં કરતાંય ધડાના કાટલાં જ્યાં ને ત્યાં વધારે વપરાઈ રહ્યાં છે તેનું શું? આમારા એક મિત્રે તો વ્યાખ્યા બાંધી છે કે "જેનાં કંઇ ધડ કે પાયો ન હોય, જેમાંથી કંઇ સાર ન નીકળે, છતાં જે હોંસેહોંસે ટુંક સમયમાંજ વંચાય ને ટુંક સમયમાં ભૂલી પણ જવાય તેનું નામ ટુંકું નવલિકા!" અને "લાંબા સમય સુધી ભેજાં દુઃખણું કરાવે; કેટલીય રાતના ઉજાગરા કરાવે, અને લાંબા સમય સુધી "ખર્ચાએલા પૈસાની યાદી પણ ન ભૂલવા દે એનું નામ લાંબી નવલકથા." લાંબી નવલકથા વાંચવા માટે આરામચૅર કે પલંગ પર લાંબા થઇનેજ વાંચવું હિતકર છે, અને ટુંકી નવલિકા માટે દાઢી ઓડતાં કે સીગરેટ પીતાં પીતાં, બેઠાં બેઠાં કે ઉભાં ઉભાં વાંચવુંજ ઠીક છે. બાકી નિબંધ તો ત્યારેજ વાંચવો કે જ્યારે ઉંઘવાનો વિચાર હોય!

●

શંકર પંડ્યા કહે છે કે "જ્યારે જ્યારે લેખકોને કંઈ કહેવાનું હોતું નથી ત્યારેજ 'ટેકનીક'ની ચર્ચા કરે છે. એટલે હેતુ પ્રધાન સાહિત્ય સર્જવવું જોઇએ. 'ધૂમકેતુ'એ તણખા મંડળ સળગાવવાને ફરીથી એકડો ઘુંટવો જોઇએ. હેતુ અને વસ્તુ એજ મુખ્ય વાત છે. શૈલીને બાળી મૂકો" આ વિષયમાં શું કહે છે શબ્દોના શિલ્પી શ્રી. છતુભાઇ? "બકુલેશ'ને પણ કંઇ કહેવાનું હોય તો કહે કારણ કે તેમણે તો શૈલીના ઘોડા દૂડાવીનેજ 'ઇડરીયો ગઢ' જીત્યો છેને? ધૂમકેતુને પુનઃ એકડો ઘુંટવો હોય તો ભલે ઘુંટે પણ કોઇ બગડો ન ઘુંટે!, કારણ કે ભક્ત સત્તાર કહે છે તેમ;

"મહેતાજી નિશાળમાં શીખવે એકડે એક,
ને એકડે એકથી બગડે બેમાં બગડી ગયા અનેક!"

કોઈ કહે કે ન કહે પણ સાહિત્યના વાડામાં એકડા ને બગડા તો રહેવાનાજ! દિલ્હી અને લખનૌના શાઇરોમાં એકડા બગડા ક્યાં ન હતા! ગુજરાત ગઝલ મંડળ અને મહાગુજરાત ગઝલ મંડળના એકડા બગડા ક્યાં નથી? કવિ બ. ક. ઠા. અને ન્હાનાલાલના એકડા બગડા ક્યાં નથી? ઉલ્ટા એ એકડા બગડા વ્યવસ્થિત રીતે ઘુંટાય તો સાહિત્ય હિસાબ વધુ પાકા થાય. સંગઠન ને સહકાર, સરવાળા ને ગુણાકાર શ્રેષ્ઠ તો છેજ પણ બાદબાકી અને ભાગાકારથીજ શેષની તેજસ્વિતા અંકાય છે! નેગેટિવ અને પોઝેટિવ વિના વિજળીનો તણખો ન થાય અને ઢાલ તથા તલ્વાર વિના યુદ્ધનો રંગ ન જામે. નરી તલ્વાર કે નરી ઢાળ કામ ન લાગે, સાહિત્યમાં ખેંચા ખેંચી અનિવાર્ય છે અને એ ખેંચતાણમાં જો 'ભાંડણકળા'નો ઉપયોગ ન થતાં સહનશિલતા કેળવાય તો જરૂર સાહિત્યનું ખેડાણ થાય છે.

ખેડાણની વાત આવી તો જણાવવાનું કે આપણી જમીન ઉપર છેલ્લા ખેડાણથી અને જુના હળદાંડાને પ્રતાપે રસ-કસ વિનાની થની જાય છે તો નવાં ખાતર-પાણી અને નવા

ટ્રેક્ટદ્વારા સાહિત્યની ખેતી થવી જરૂરી છે. બીજ તો જુની વખારોમાં પણુંય પડયું પડયું સડી રહ્યું છે!

●

બાબુભાઇ વૈદ્ય કહે છે કે, "વસ્તુ, સંવેદન, અને શૈલી એ ત્રણેય વાર્તા માટે તો જોઇએજ." વાત ખરી છે પ્રણયત્રિકોણ વિના તો ફિલ્મ પણ પાસ થતી નથી! બ્રહ્મા-વિષ્ણુ ને મહેશ્વર એ ત્રણના ત્રિકોણથીજ જગતનું મંડાણ થયું છે; એટલે ત્રિકોણનું મહત્વ કેમ ભૂલાય? આપણા રાજકારણમાંય લીગ-કૉંગ્રેસ ને કોમ્યુનિસ્ટોનો પ્રણયત્રિકોણ છે! બહારના રાજકારણમાં પણ એટલી-ટ્રૂમેન ને સ્ટેલિનનો પ્રણયત્રિકોણ છે! ઇરાનમાં પણ ત્રણ ગોરાં રાજ્યોએ પ્રણયત્રિકોણ જમાવ્યો છે ને જાવામાં પણ દેશીઓ, વલંદા ને બ્રિટીશરોએ પ્રણયત્રિકોણ બનાવ્યો છે! પ્રણયત્રિકોણ વિના તો મઝાજ ન પડે! પછી ભલેને એ ત્રિકોણ વિષમ બાજુ હોય! 'કદાપિ' પણ પ્રણયત્રિકોણથીજ અમર થયોને?

રતિલાલ છાયા કહે છે કે; "આપણી આગળ સાધન રૂપે હાલ લેખનકળા છે. તેને ઠેકાણે કથનકલા હોવી જોઇએ." એ હિસાબે આજના લેખકો કરતાં કાલના ભાટચારણો અને હજામો વધુ 'માર્ક' લઈ જાય. પણ એ બધાયના ત્રિફળા-ચૂર્ણ જેવો તો આજનો એડીટર છે! તે સર્વગુણ સંપન્ન છે. દ્રષ્ટાંતની જરૂર હોય તો તેની સામે સીધી રીતે કામ પાડી જુવો. બાકી સમાજને જેમ મારવાડીઓ, યહુદીઓ, મહાજનો કે શાહુકારોની જરૂર છે તેમ સાહિત્યકારોને પ્રકાશકોની તો જરૂર રહેવાનીજ. અને પ્રકાશક તો એડીટર કરતાં પણ વધુ સર્વ-ગુણસંપન્ન ગણાય છે! લેખક પ્રકાશકના સંબંધો સનાતન હોવા છતાં એક ભડભડીયા મિત્રના કથનાનુસાર, "નાતરાનાં ધણી-બૈરી જેવા સંબંધો છે!"

ઇંદ્રવદન દવે કહે છે કે, "આપણા એકકે લેખકમાં 'Genius' 'જીનીયસ'નું તત્વ ઝાઝું દેખાતું નથી." અલબત્ત, વાત ખરી છે. લેખકોને 'જીનીયસ' તત્વની દિક્ષા લેવી હોય તો 'જીનીયસ કીંગ' શ્રી. કિશોરલાલ પાસે જાય. કાકા પંડિત તો બિચારો નાહકમાં બદનામ થઇ ગયો! જયંતિ દલાલ કહે છે કે; "વાર્તાનું સ્વરૂપ આપોઆપ ઘડાતું હોય છે. વક્તવ્ય એમ ઘડી આપે છે. તે સિવાયનું લખાણ ઉછીનું, ચોરેલું, ને નકલિયું હોય છે." ભલે પણ આજે તો એ 'ઉછીનું', 'ચોરેલું' ને 'નકલિયું' રૂપણ પણ રૂપરૂ બની જતું લાગે છે! પેલા વાતોડીયા ગોબેલ્સે ઘણાય પગ ઠોકી ઠોકીને રેડીયો પર નથી કહ્યું કે "નવાણું વખત એકનું એક જુઠ બોલવાથી તે સાચ બની જાય છે!" તેમ એ રૂપણના વધારે વપરાશથી રૂપરૂ બની ગયું છે, જેમ અસલ ઘી કરતાં નકલ ઘીનું મહત્વ વધી ગયું છે તેમ!

શ્રી. ચુ. વ શાહ કહે છે કે "સ્વ. મટુભાઈ કાંટાવાળા ટૂંકી વાર્તાને 'લેમન ડ્રૉપ' સાથે સરખાવતા" તે જમાનામાં લેમન ડ્રૉપની નવી નવી શરૂઆત થઈ હતી પણ આજે તો ઘણા નવલિકાને 'વ્હીસકી ડ્રૉપ' સાથે સરખાવે એવા છે! દારૂના ડ્રૉપ વિના કવિતા-કે નાટક નજ લખાય-એવા ઘણાય લેખકો, કવિઓ ને મુન્શીઓ હજુ હયાત છે! શરાબનું બીલ ચુકવવાનાં રૂપિયાને અભાવે 'ગાલિબે' લખ્યું છે કે;

"કર્ઝ કી પીતે થે મય, લેકિન સમઝતે થે કે 'હાં;
રંગ લાયેગી હમારી ફાકામસ્તી એક દિન!"

અને આજેય 'ઉધાર' પીને 'રોકડું' સાહિત્યસર્જન કરનારાઓનો તોટો તો નથીજ! ભલે 'ગાલિબે' નૈતિક-શરાબની વાત કરી હોય; પણ આજના તેના સીધા વારસદારો તો -શરાબનેજ અપનાવી રહ્યા છે! સંભળાય

છે કે 'નર્મદ'ને પણ નશા વિના પ્રેરણા થતી ન હતી. આપણું તો માનવું છે કે નશાથી પ્રેરણાનો મેળ થાય; પણ ગંધાતી પ્રેરણા મળે, સુવાસિત નહિજ!

●

કાઠિઆવાડમાં પહેલાં બાજરો બહુ પાકતો હતો, હવે જમીનનો રસકસ ઓછો થતાં બાજરો ઘટયો છે; પણ તેનો બદલો બીજી રીતે વળી ગયો છે. સાહિત્યની ખેતી આબાદ થતી જાય છે. ભાવનગર, ધોરાજી, જેતપુર, પોરબંદર, કુતિયાણા વગેરેનાં સાહિત્ય સરકસોમાં રાંદેર-સુરતની જેમ 'શાયરી'નો ફાલ તો વધુ ઉતરતોજ ગયો છે; પણ હવે તો વાર્ષિકો ને માસિકોય વધી રહ્યાં છે. લેખન ભૂખની સાથે વાચન ભૂખ પણ ઉઘડી છે. બાંટવાથી 'વરિદ' અને કાસમ દાદા, કુતિયાણાથી 'માંડવિયા', પોરબંદરથી 'ઉન્મત્ત' ને 'શમા', તો ભાવનગરથી 'ચમકાર' ને 'કિસ્મત' સાહિત્ય પ્રવૃત્તિમાં બ્હાર પડયા છે. હસ્તલિખીત સાહિત્ય હવે છપાઇને પ્રગટ થઈ રહ્યું છે અને આમ કાઠિઆવાડનું સાહિત્ય સર્કલ બિંદુમાંથી સિંધુનું રૂપ પ્રગટ કરી રહ્યું છે. હાલ તો પ્રાર્થના કરવી રહી કે એ સાહિત્ય કુસુમ અકાળે કરમાઈ ન જતાં પ્રસરે, પાંગરે અને ફૂલે-ફૂલે. એકલા પ્રકાશ પામવાના કોડ નહિં; પણ દિલી ધગશ સાથે કામ થશે તો ધ્યેય ફળીનેજ રહેશે. એને માટે તો સંશયને સ્થાનજ નથી.

●

સાલેહભાઈને ત્યાં.......

ખોલવડ સાથે મહાગુજરાત ગઝલ મંડળનું નામ સદાને માટે સંકળાએલુંજ રહેશે. એ નાનકડા ગામે વસ્તીના પ્રમાણમાં સર્વ કરતાં વિશેષ સભ્યો નોંધાવ્યા છે. તા. ૩૦-૧૨-૪૫ના રોજ મહાગુજરાતના માનનીય સભ્ય શેઠ મોહંમદ ઇબ્રાહીમ સાલેહભાઇના નેક ફરઝંદ મૂસાભાઈની શાદીના શુભ પ્રસગે મી. મોહંમદ ઇસ્માઇલ મજીદની સિફારસથી શાદીના પ્રસંગને દીપાવવા એક શાનદાર મુશાયરો યોજાયો હતો.

મુશાયરાના પ્રમુખસ્થાને ગઝલ સમ્રાટ જનાબ-'શયદા' સાહબ બિરાજ્યા હતા, અને મુશાયરાનું સંચાલન-'બેકાર' સાહબે શોભાવ્યું હતું. પ્રથમ જુદી જુદી સંસ્થા તરફનાં માનપત્રો અને મુબારકબાદીઓ પેશ થયા પછી મુશાયરાનો આરંભ ૧૦ વાગે ખાસ ઉભા કરેલા મંડપમાં થયો હતો. ત્રણેથી સાડાત્રણ હજાર પ્રેક્ષકોએ મુશાયરામાં ભાગ લીધો હતો.

ગઝલ સમ્રાટના અસરકારક કલામો, 'બેકાર' તથા 'શેખચલ્લી'ના હાસ્ય કટાક્ષો, 'સીરતી' તથા મસ્તરંગીન કવિ 'અમીન' આઝાદ'ની કાંતિ ઝરતી કવિતાઓ, 'ગની'નાં દર્દિલાં કાવ્યોએ શ્રોતાઓને આનંદમાં તરબોળ કર્યા હતા. ત્યારે 'વહશી', 'હર્ઝી', 'નદીમ', 'અનીસ', 'પંવાર', 'શરર' વગેરે પણ ઓછા ઉતર્યા ન હતા. 'રઝા કાઝી', 'આસી'ની હાજરી ખાસ ધ્યાન ખેંચતી હતી. અમલદારો, વહેપારીઓ અને સંભાવિત ગૃહસ્થો સારા પ્રમાણમાં હતા.

મુશાયરાના પ્રોગ્રામથી શાદી ખરા અર્થમાં શાદી તરીકેજ દીપી ઉઠી હતી. નાહલાભાઇ બોટેએ ઉત્સાહપૂર્વક મુબારકબાદી આપી હતી. ઠેઠ રાતના બે વાગે આનંદનો અવસર ખતમ થયો હતો. વ્યવસ્થા ઉત્તમ પ્રકારની હતી. શાદીના પ્રસંગે સાલેહભાઇ શેઠ રાંદેરની એમ. એમ. પી. સંસ્થાને પણ વિસરી ગયા ન હતા. બીજે દિવસે શાયરો પોતપોતાને ગામ ગયા હતા.

મુબારકબાદ

સુરતના રેશનીંગ ઓફિસર જનાબ આર. એમ. મલેક સાહેબને નામદાર સરકાર તરફથી નવા વર્ષની લ્હાણીમાં ખાનસાહેબનો ખિતાબ મળ્યો છે, તે માટે અમે જનાબ મલેક સાહેબને મુબારકબાદી પેશ કરીએ છીએ. —તંત્રી.

વીંધાએલો મૃગ

ઓહ !........ન અટકાવ........ન અટકાવ.......આ તારૂં રસભર્યું સંગીત આવી રીતે ન અટકાવ..........આ સંગીતના રસમાંજ મને મરવા દે........આ સંગીતના તાનમાં મને મરવાનું........આહ !........મોક્ષથી પણ મોંઘું લાગે છે.... કેવું મીઠું છે આ મોત........?

આહ !....હજી બીજા લાખો તીર ફેંક....તલ્વારોના ઘા કર....પણ....આ સંગીતને અટકાવી મને દુઃખી ન કર.......હૃદયમાં રસની ધૂમ મચી ગઇ છે.... આખું જગત રસમય ભાસી રહ્યું છે........રસ........રસ.... ...અને રસ....

આહ !.......આને ભલે તું....મૃત્યુ ગણી....તારા દિલમાં દયા આણે...૭ પરંતુ.....પરંતુ.....પ્રેમ અને અમૃતના વરસાદમાં મારે આજે દિલ ભરીને ન્હાવું છે !...મને ન્હાવા દે !....આ સંગીતનો દરિયા....ગરજે છે....અને રસનો વરસાદ, વરસે છે.......આંખો બંધ કરી જોઉં છું તો.......તો મને લાગે છે કે હું આજે ભાગ્યશાળી થયો છું..........

આ પૃથ્વી પર બહુ ફર્યો....આ ગિરિશૃંગ ઉપર પણ ઘણું આથડયો છું.... પણ....પણ.......હર્ષવર્ષણનો પુરંદર તો આજેજ તું મને મળ્યો છે....! ! મારી વ્યથા જોઇને દિલમાં દયા....દયા ન લાવ....અરે, અરે, મારા મૃત્યુ વખતે તારૂં આ સંગીત....આ તારૂં દિલહર સંગીત....બંધ ન કર....આ સંગીતના કારણે હું તો તારી પાસે મરવા આવ્યો છું.......! ! !

હાં, હાં, હાં,........મારા માંસ માટે તું અધીરો....અધીરો ન બન........ અને આ સારંગી....આ રંગભરી સારંગી તારા કરથી ઘડી માટે પણ દૂર ન કર....બાણ પર બાણ ફેંકી એના અવાજનો તાલ....લઈ....તું....તું....ગાન કર, એ પણ ઇચ્છવા જોગ છે....આ પારાવાર પ્રેમમાં ન્હાતાં....મરણ....મરણ....પણ મને.... મીઠું....લા....ગે....છે...........! ! !

"મુસાફિર"

દેશીને સંબોધન

(મુસદ્દસ)

એક સંદેશો આજ કહું છું,
ત્હારા લાભને કાજ કહું છું.
ભારતની ગઈ લાજ કહું છું,
કરતુતો ત્હારાંજ કહું છું.
સાંભળ વાતનો સાર તું દેશી,
ઉજ્વળ કર સંસાર તું દેશી.

સૌ વૈભવને દૂર કરીને,
દેશની દિલમાં દાઝ ધરીને,
પ્રત્યેક ત્હારા સંહાર કરીને,
રણભૂમિમાં ધામ કરીને,
નૌકાને કર પાર તું દેશી,
ઉજ્વળ કર સંસાર તું દેશી.

ત્હારી ભૂમી કંચન ત્હારું,
એની માટી અંજન ત્હારું,
કર કુરબાની તું જીવન ત્હારું,
તૂટે ગુલામી બંધન ત્હારું.
કેમ થયો લાચાર તું દેશી,
ઉજ્વળ કર સંસાર તું દેશી.

તારું ભારત આજ બળે છે.
તું નિરાશ એક એક પળે છે,
શત્રુ તુજને રોજ દળે છે,
તોયે ન ત્હારું ધ્યાન વળે છે.
કરમાં ધર તલ્વાર તું દેશી,
ઉજ્વળ કર સંસાર તું દેશી.

ભારત તુજને યાદ કરે છે,
યાદ કરે ને સાદ કરે છે,
સાદ કરી ફર્યાદ કરે છે,
શત્રુ જો બરબાદ કરે છે.
કંઇ તો કર ઉપચાર તું દેશી,
ઉજ્વળ કર સંસાર તું દેશી.

જો, જીવનમાં આગ છે ત્હારા,
આગ છે ત્હારા દાગ છે ત્હારા,
શત્રુ ધોળા નાગ છે ત્હારા,
તોયે ન દિલમાં લાગ છે ત્હારા.
ઉઠ સૌને પડકાર તું દેશી,
ઉજ્વળ કર સંસાર તું દેશી.

કાલે તું રણધીર હતો, હા!
ધીર હતો શુરવીર હતો, હા!
ત્હારી તું તકદીર હતો, હા!
વિંધતો શત્રુ શીર હતો, હા!
પાછો કર ચમકાર તું દેશી,
ઉજ્વળ કર સંસાર તું દેશી.

કાલે પ્રાણ દઇ ગયો તું.
આજે કાયર થઈ ગયો તું,
હસ્તીને ભયમાં લઇ ગયો તું.
શું, શું હતો શું થઇ ગયો તું.
કર કૈં એનો વિચાર તું દેશી,
ઉજ્વળ કર સંસાર તું દેશી.

આપસમાં તકરાર છે જામી,
કેવી કેવી વાતો નકામી,
છે એ જીવનમાં મોટી ખામી,
દફનાવી દે ત્હારી ગુલામી.
તોડ એ બંધન તાર તું દેશી,
ઉજ્વળ કર સંસાર તું દેશી.

તુજને તારું વતન છે પુકારે,
ધરતી ધ્રૂજે ગગન છે પુકારે,
આજે તારું પતન છે પુકારે,
કરી 'ઇંગાર' નમન છે પુકારે.
થઇ જા રક્ષણદાર તું દેશી,
ઉજ્વળ કર સંસાર તું દેશી.

—'ઇંગાર'

મૌલાના : અહમદ અશરફ રાંદેરી

●

સવાલ–સલાતુત્તસ્બીહની નમાઝની ફઝીલત અને તરકીબ બયાન કરશો કે કેવી રીતે પઢવી જોઈએ?

જવાબ–તસ્બીહની નમાઝની ફઝીલત અને સવાબ હદીસોમાં ઘણી બયાન થઇ છે. એ નમાઝ મુસ્તહબ છે. તિર્મિઝી શરીફમાં હઝરત ઇબ્ને અબ્બાસ (રદી०)થી રિવાયત છે કે નબી (સલ०)એ પોતાના કાકા હઝરત અબ્બાસ (રદી०)ને શીખવી હતી અને ફરમાવ્યું હતું કે "હે મારા કાકા એના પઢવાથી બધા ગુનાહ માફ થઇ જાય છે. આગલા પાછલા, નવા અને જૂના. અગર તમારાથી થઇ શકે તો દરરોજ એકવાર એ નમાઝ પઢયા કરો. નહિ તો અઠવાડિયામાં એક વાર. નહિ તો આખા મહિનામાં એક વાર. અને એ પણ ન થઈ શકે તો આખી ઉમરમાં એક વાર." આટલી બધી ફઝીલત જાણવા છતાં જો કોઇ માણસ એ નમાઝ ન પઢે તો ખરેખર તે દીનની કંઈ ઇજ્ઝત કરતો નથી. ફિકહની માનબર કિતાબ "શામી"માં પણ એની ઘણી બુઝુર્ગી વર્ણવવામાં આવી છે. અને ચાર રકાત હઝરત (સલ०)થી સાબિત છે. બે સલામથી પણ પઢી શકે છે. પરંતુ ચારે રકાત એક સલામથી વધુ બેહતર છે. એ ચારે રકાતમાં હઝરત ઇબ્ને અબ્બાસ (રદી०)થી ખાસ સુરતો પણ પઢવી સાબિત છે. પહેલી રકાતમાં "સુરએ અલ્હાકો મુન્તકાસોર" બીજીમાં "વલ અસરે" ત્રીજીમાં "કુલ યા અય્યોહલ કાફેરુન" ચોથીમાં "કુલ હો વલ્લાહ" એ સિવાય બીજી સુરતો પણ પઢી શકાય છે. તસ્બીહની નમાઝ પઢવાની તરકીબ આ મુજબ છે. મેં આ ઇરાદો કર્યો કે ચાર રકાત નમાઝ તસ્બીહની અલ્લાહ માટે પઢું છું. તકબીરે તહરીમા કહી હાથ બાંધે અને "સુબ્હાન.કલ્લા હુમ્મા" પઢી પંદર વાર આ તસ્બીહ પઢે **"સુબ્હાનલ્લાહે વલ-હમ્દો લિલ્લાહે વલાએલાહા ઇલ્લલ્લાહો વલ્લાહો અકબર"** ફરી "અઉઝો બિલ્લાહ" અને "બિસ્મિલ્લાહ" પઢી "અલ્હમ્દો" અને સૂરત પઢે. એ પછી ઉપલી તસ્બીહ દસ વાર પઢે ફરી રૂકુઅમાં રૂકુઅની તસ્બીહ પછી દસ વાર પઢે ફરી રૂકુઅથી ઉભો થાય ત્યારે તેની ખાસ દુઆ પઢી દસ વાર પઢે, ફરી પહેલા સજદહમાં સજદહની તસ્બીહ બાદ દસ વાર પઢે, બન્ને સજદહની વચ્ચે બેસવામાં આવે છે ત્યારે દસ વાર પઢે, ફરી બીજા સજદહમાં પણ એ મુજબ દસ વાર પઢે, બીજો સજદહ કરી બીજી રકાત માટે ઉભો થઈ જાય અને પહેલી રકાત મુજબ અમલ કરે. એક રકાતમાં પંચોતેર વાર થાય છે. ચારે રકાતોમાં કુલ્લે ત્રણસો વાર તસ્બીહ થાય છે. બીજી રીત આ છે કે 'સુબ્હાન કલ્લાહુમ્મા" પછી આ તસ્બીહ પંદર વાર ન પઢે બલ્કે "અલ્હમ્દો" અને સૂરત પછી પંદર વાર પઢે. અને બીજા સજદહ પછી દસ વાર આ તસ્બીહ પઢી બીજી તથા ત્રીજી રકાત માટે ઉભો થાય એટલે એક રકાતમાં આવી રીતે પણ પંચોતેર વાર થાય છે. પહેલા કાયદામાં "અત્તહય્યાત" પછી પઢે બીજા કાયદામાં "દરૂદ શરીફ" પછી પઢે. ઉપર મુજબ બન્ને રીતોથી સાબિત છે. જોઇએ તે રીત ઉપર અમલ કરે. પરંતુ કદી પહેલી રીત મુજબ અને ફરી બીજી રીત મુજબ અમલ કરવામાં આવે તે વધુ બેહતર છે. જેથી બન્ને રિવાયતો ઉપર અમલ થાય. નમાઝથી ફારિગ થઈ અલ્લાહ તઆલાના દરબારમાં ખૂબ દુઆ ચાહે. •

સવાલ–મેં જાતે પોતે મારી પોતાની ઔરતને ફારગતી આપી, ફારગતીના શબ્દો ઉચ્ચારતી વખતે મારી ઔરત ઘરમાં ન હતી. આ શબ્દો મારી ઔરતે સાંભળ્યા નથી. અને મજકૂર શબ્દો શરાબના નશાની હાલતમાં ઉચ્ચાર્યા હતા. મને કંઇ ભાન ન હતું, આ શબ્દો મારી ફોઇએ સાંભળ્યા હતા. તેણે મારી ઔરતને ખબર કરી કે મેં તેને ફારગતી આપી છે. જેથી મારી ઔરત તેનાં બાપના ઘેર ચાલી ગઇ. મજકૂર સૂરતમાં તલાક પડશે કે નહીં?

જવાબ–દરેક આકિલ બાલિગની તલાક પડી જાય છે જો કે નશાની હાલતમાં દીધી હોય. હિદાયાહમાં છે કે દરેક આકિલ બાલિગની તલાક પડી જાય છે જો કે નશાની હાલતમાં હોય. પણ પૂછેલી સુરતમાં તલાકની ગવાહી આપનાર એકજ ઔરત છે અને એક ઔરતની ગવાહીથી તલાક સાબિત નથી તેથી તલાક પડશે નહિં. ઔરત નિકાહમાંથી નીકળશે નહિં ફરીથી નિકાહ કરવાની જરૂરત નથી. ખુદા તઆલા વધુ જાણનાર છે. (ફતુએ ફિકહ.)

સવાલ–છોકરાના અકીકાના બે બકરા એકી સાથે કાપવા જોઇએ કે અલગ અલગ બીજે દિવસે પણ કાપી શકાય? અને તેનું ગોસ્ત માબાપ ખાઇ શકે છે?

જવાબ–અલગ બીજે વખતે પણ કાપી શકે છે પરંતુ એક સાથે બંને કાપવા અફઝલ અને બેહતર છે. અકીકાનું ગોસ્ત તેના માબાપ, દાદા દાદી, નાના નાની બધા ખાઇ શકે છે. કેટલાક અભણ લોકોમાં આ ખોટો રિવાજ મશ્હૂર થઈ ગયો છે, કે માબાપ વિગેરે ખાઇ શકતા નથી. એ અકીદો તદ્દન ખોટો અને બાતિલ છે.

સવાલ–મારી ઔરત ગુજરી ગઇ છે તેના કપડાં અને ઝેવરમાં તેણીના માબાપને વારસો પહોંચે કે નહિ? કપડાં મેં મારા પૈસાથી બનાવી આપેલાં અને ઝેવર મંગણી વખતે આપેલું હતુ.

જવાબ–આમતોરથી આપણા ઇલ્કામાં દસ્તુર એમ છે કે કપડાં અને ઝેવર ઔરતને ધણી તરફથી માત્ર પહેરવા માટે આપવામાં આવે છે અને તેનો માલિક ધણી રહે છે માટે મજકૂર ઝેવર અને કપડાં ધણીનો માલ છે. એમાં કોઇનો હક પહોંચતો નથી.

સવાલ–મારી માની ઉંમર ૭૦ વરસની છે અને શરદીના દીવસોમાં ફજર ઠંડા પાણીથી વુઝૂ કરવામાં હાથોમાં કસતર થાય છે અને પાણી ગરમ કરવામાં વાર થવાથી આફતાબ તુલૂઅ થઈ જાય છે એવી હાલતમાં તયમ્મુમ કરી નમાઝ પઢી શકે છે કે નહીં.

જવાબ–જો ઠંડી વધુ હોય અને પાણી વાપરવાથી કોઇ અઝવ (અવયવ) હલાક થવાનો અથવા બીમારી પેદા થવાનો ડર હોય અને ગરમ પાણી તે વેળા ન મળી શકતું હોય તો તયમ્મુમ કરી નમાઝ પઢે.

સવાલ–અમારા ગામમાં કોર્ટ કચેરી હોવાના કારણે લોકોની આવ જા વધારે થાય છે અને તે મુસાફિરો મસ્જિદમાં સુવે છે. પહેલાં દસ્તૂર એમ હતો કે લોકો પોતાને ત્યાં શાદીના પ્રસંગે મસ્જિદમાં ગોદડાં સારૂં મદદ આપતા હતા અને તેજ પૈસાના ગોદડાં બનતા હતા. હવે તે ગોદડાં ફાટી ગયાં અને લોકો પણ હવે પૈસા આપતા નથી તો મસ્જિદના પૈસાથી લોકોના સુવા માટે ગોદડાં અને તકયા બનાવી શકીએ કે નહીં!

જવાબ–મસ્જિદના રૂપીયાથી લોકોના સુવા માટે ગોદડાં કે તકયા બનાવવા જોઇએ નહીં. મસ્જિદના નાણા મસ્જિદનીજ જરૂરતોમાં વાપરવા જોઇએ. મસ્જિદના ખાદિમો માટે બનાવી શકો છો.

ગુલામ સાહબ

ન સમજો એને તમે થીએટર છે પ્રેમીઓનું એ ધામ સાહબ,
હજારો આવે જ્યાં નિત્ય કરવાને દેવી-દર્શન પ્રણામ સાહબ.
તમેજ લઈ જઇ શહેર માંહિ બનાવી બાઇને શ્રીમતીજી;
તજીને ફેશન ફરીથી બનશે શું બાઇ આવી તે ગામ સાહબ.
ગયો જમાનો તે પ્રેમ કેરો કે પ્રાણ સાટે થતી મહબ્બત,
ગલી ગલીએ મળે છે માશૂક હવે તો ખર્ચો જો દામ સાહબ.
અછૂતનો કોણ થાય બેલી નસીબ જોગે થયા હરિજન!
બની છે દુનિયા તમામ દુશ્મન થયા છે વૈરી ઇમામ સાહબ.
મળ્યું શું તમને બનીને સર યા દિવાન બહાદુર કે રાય સાહબ;
ઘણું ઘણું તો બની ગયા છો **ગુલામમાંથી ગુલામ સાહબ.**
તપી ગયા વાતમાં એ એવા કે સાંભળીને હું થઈ ગયો -છક-!
"કવી છું ગુજરગિરાનો હું પણ શું સમઝી બેઠા હજામ સાહબ!"
મળે તો મસ્જિદ કે મંદિરોમાં! શરાબખાના કે પીઠાઓમાં,
નથી અમારા એ શેખજીનો કયાંય નિશ્ચિત મુકામ સાહબ.
રમી ન શકશો ફરી કદિ પણ જરા જો ભૂલ્યા "હુઝી" તમે તો,
જીવનના પાસા વિચારી ચાલો નથી એ ચોસર કે દામ સાહબ.

—"હુઝી"

સ્વીકાર સમાલોચના

તુષાર:-સંપાદક-બચુઅલી જી. પટેલ. પ્રકાશકઃ-ભાવનગર મુસ્લિમ વિદ્યાર્થી મંડળ (કિં. રૂા. ૧)

કાઇદે આઝમની વર્ષગાંઠના દિવસે ઉપરોકત મંડળના સંચાલકોએ 'તુષાર' નામે અંક બહાર પાડયો છે. તેમાં નસીમ, અમીન આઝાદ, ઘાયલ, હરજીવન કાલિદાસ, ચાંદસુત, સ્વપ્ન-દ્રષ્ટા, અને ચમકાર વિગેરે લેખકો અને કવિઓના સહકારથી તેમજ સુંદર છપાઇથી અંક દીપી ઉઠે છે. અમે તેમની સફળતા ઇચ્છીએ છીએ.

અમર યાદ:-સંપાદક 'બેતાબ.' પ્રકાશક-રૂપબાની સાહિત્યાલય બાંટવા. કિં. રૂા. ૦-૮-૦

ઉપરોકત પુસ્તકમાંનો કેટલોક ભાગ 'હઝરત હુસૈનનું બલિદાન' નામે પુસ્તકમાંથી લેવામાં આવ્યો છે. તેમાં તેમની શહાદતનો ચિતાર સુંદર રીતે દોરવામાં આવ્યો છે. અમે તેમના સાહસની કદ્ર કરીએ છીએ.

ચિત્કારઃ-લે. ઉન્મત્ત-પ્રકાશક-મખઝને અદબ 'સાહિત્ય ભંડાર ડાઉન બઝાર પોરબંદર કિંમત રૂા. ૧-૮-૦

સાહિત્યની સેવા અર્થે ઉપરોકત મંડળ સ્થાપવામાં આવ્યું છે. તેની સંસ્થાનું પ્રથમ પુસ્તક ચિત્કાર બહાર પાડવામાં આવ્યું છે. તેમાં મુસ્લિમ સંસારને લાગુ પડતી એવી આઠ કથાઓ રજુ કરવામાં આવી છે. છેલ્લી વાર્તામાં લેખકે ઠીક ચમક બતાવી છે પુસ્તકના ૧૨૨ પૃષ્ઠ અને કાચી બાઇન્ડીંગ જોતાં અમને કિંમત વધુ પડતી લાગે છે. અમે તેમની સફળતા ઇચ્છીએ છીએ.

કાઇદે આઝમ જીન્નાહ સાહેબની વર્ષગાંઠના દિવસે-મુસ્લિમ સ્ટુડન્ટસ લીગધોરાજી તરફથી મુસ્લિમ નવયુવાનોને ઉદ્દેશીને ઉપરોકત પુસ્તિકા પ્રગટ કરવામાં આવી છે. તે ઉપકાર સહિત સ્વીકારવામાં આવી છે.

'T'

કાવ્યવાડી

કિનારે કરૂં છું !

દિલે યાદ તારી હું જ્યારે કરૂં છું।
નયન ભીના અશ્રુની ધારે કરૂં છું।
જખમ કારી દિલ પર વધારે કરૂં છું।
છતાં યાદ વારે ને વારે કરૂં છું।
જીવન છે, સુરા ને વિચારો છે સાકી
જીવન હું બસર એ સહારે કરૂં છું।
નઝર એક મીઠી કરો તો પછી હું,
કહો તો પરેશાન ક્યારે કરૂં છું ?
અનોખી પ્રણયની અમારી છે દુન્યા,
કે વાતો બધી જ્યાં ઈશારે કરૂં છું।
ખીલે છે મહબ્બતના રંગીન પુષ્પો,
વદન રક્તનું એ વિચારે કરૂં છું।
રૂદન પણ કરીને રૂદન આદરે છે,
રૂદન હું કબરના કિનારે કરૂં છું।

—અરમાન

●

નાવને

પ્રેમ કેરી વેદના પ્રગટાવને;
દિલ તણી આતુરતા સળગાવને,
દિલ સુરાથી રૂપની મેહફિલ મહીં;
પ્રેમ કેરા જામ તું છલકાવને.

ભવના સાગરનો બનીને નાખુદા;
દે લગાવી પાર તારી નાવને.

રૂપના દુર્જય મનાતા ગઢ ઉપર;
પ્રેમ કેરી તૂં ધજા ફરકાવને.

દિલ અમારૂં છે સદા તારૂં નિશાં;
તીરને તું બેધડક અજમાવને.

તારા શેઅરોથી હવે 'શૌકીન' તું;
પ્રેમ કેરા સાગરો છલકાવને.

—શૌકીન.

●

આંસૂ

હું પાપી છું મુક્તિનો આધાર આંસૂ!
હૃદય ડાઘ ધૂએ અમી ધાર આંસૂ!
હૃદયની તું દૌલત, નયનની તું શોભા;
પ્રણય ઝિંદગીનો તું શણગાર આંસૂ!
સિતમની તુ સુરત દયાનો તું સાગર;
તું દિપક કદી કદી તું મલ્હાર આંસૂ!
તને આશા છોડે નિરાશાય તો પણ;
ન છોડે જીવન સાથ દિલ્દાર આંસૂ!
બને શોક સહચર અને હર્ષ સાથી;
'હૃદયનો ફક્ત તું વફાદાર આંસૂ!
હૃદય વારિધિની ઉછળતી તું ઉર્મિ;
જીવનની કવિતા તણો સાર આંસૂ!
પ્રણયની જીવનનો હૃદય ભેદ તુજમાં;
અખૂટ ભેદનો છે તું ભંડાર આંસૂ!

—એઝાર

●

થઈ ગયાં

પળ મહીં વિપ્લવ અનેરાં, દિલની અંદર થઇ ગયાં,
બહુ ખુશી માંહે ગમોનાં, રંગ મીશ્રર થઇ ગયાં.
હું અને હુંપદ ગરૂરી, કોઇની રહેતી નથી,
કંઇ જનો એવા જગે નાબૂદ, સદંતર થઈ ગયાં.

ભાગ્યનાં ફરતાં તમે પણ, જુજ થકા બેઠાં ફરી,
સુખના સાથી ખરેખર, દુઃખમાં પર થઇ ગયાં.
જોઇને મ્હારી દશા, દિલમાં દયા આણી નહીં,
કાળજાં વીંધને તમારાં, શ્યામ પત્થર થઇ ગયાં.

કાલ જે જીવન વ્યતિત, અપમાનથી કરતા હતા,
આજ તે પ્રત્યક્ષ, દુન્યામાં ધુરંધર થઇ ગયાં.
કામ કર 'મુજરિમ', તજી સદા તણી તું ટેવને,
સદા મહીં લાખો જનોના 'સો'ના પંદર થઇ ગયાં.

—મુજરિમ

ઉર્દૂ-સાહિત્યના

મુસ્લિમ

મહાન શાઇરો

'દાગ', 'હસન', અને 'હસરત'

'હસરત' મોહાની સાહબ: રઈસુલ મુત-ગઝઝલીન મૌલાના હસરત મોહાની ઇ. સ. ૧૮૭૫માં મોહાન જીલ્લે ઉનાઉમાં પૈદા થયા. સૈયદ ફઝ્લુલહસન નામ-'હસરત' ઉપનામ-સૈયદ અઝ્હર હસનના પુત્ર એ નિશાપુરી સાદાતના દીપક છે. પોતે કહે છે કે:-

"ક્યૂં ન હો ઉર્દૂમેં હસરત હમ નઝીરીકી નઝીર;
હૈ તઅલ્લુક હમકો આખિર ખાકે નિશાપૂરસે."

દાદા સૈયદ મહમૂદ નિશાપુરીએ વતન ત્યાગી કસ્બે મોહાનમાં રહેવા લાગ્યા. પ્રાથમિક શિક્ષણ ઘરમાંજ પ્રાપ્ત કર્યું વધુ અભ્યાસ અર્થે અલીગઢ કોલેજમાં દાખલ થયા. ત્યાંથી બી. એ. ની ડીગ્રી પ્રાપ્ત કરી. આપ લખનૌના મશ્હૂર શાઇર જનાબ **'તસ્લીમ'** સાહબના શાગિર્દ છે. અને હઝરત 'તસ્લીમ' હઝરત **'નસીમ'** સાહબના શાગિર્દ અને હઝરત 'નસીમ' હઝરત 'મોમિન'ના શાગિર્દ થાય છે.

હસરતે લખનૌનું ઋણ એ રીતે અદા કર્યું કે ભાષા લખનૌની અને રંગ દિલ્હીનો ગ્રહણ કર્યો. જેથી પોતેજ કહે છે કે:—

"હૈ ઝબાને લખનૌમેં રંગ દિલ્હીકા નમૂદ;
તુઝસે હસરત નામ રૌશન શાઇરીકા હો ગયા.
'ગાલિબ' વ 'મસહફી' વ 'મીર' વ 'નસીમ' વ 'મોમિન'
તબ્અ 'હસરત'ને ઉઠાયા હૈ હર ઉસ્તાદસે ફૈઝ."

મૌલાનાને સિયાસતનો પણ શોખ છે. કેટલાયે વાર આપે જેલની કઠનમાં કઠન મુસીબતો સહન કરી છે. પરંતુ આપે કોઈ દિવસ પણ કમજોરી બતાવી નથી. ઘણા ઓછા એવા થઈ ગયા છે કે જેમણે અકગનાની સાથે વચન અને કાર્યને એક કરી દેખાડ્યું હોય. મૌલાના હસરતની ખૂબી એવા શાઇરોમાં થાય છે કે જેમણે અશ્આરો (પંક્તિઓ)માં તગઝ્ઝુલનો વિચાર રાખ્યો છે. તેમની એ ટેવ તેમના કલામની એક બાજુ (પહેલુ) છે. હસરતે દૈનિક ઝિંદગીને પણ એટલી હસીન (સુંદર) બનાવી મૂકી છે કે ઘરેલું જીવન પણ એક રૂમાની જીવન જણાય છે. ઘણી સાદગી અને ટૂંકી શૈલિના અશ્આરોમાં તેઓ હુસ્ન (સૌંદર્ય) અને ઇશ્ક (પ્રેમ)ની વાતોને ઘણી ખૂબીની સાથે રજુ કરે છે. ખુદાતઆલાએ આપને એવું દર્દમંદ દિલ આપ્યું છે કે જે ચાલુ યુગને ગર્વ સમાન છે. આપના કલામ (અશ્આરો), સાફ વિચારો, ખરો જોશ, ઉંચ વિચારો, એ સર્વ એક સાહિત્યના નમૂનારૂપ છે. એ કહેવામાં જરાયે સંકોચ નથી કે 'હસરત'ની ગઝલો ઉર્દૂ સાહિત્યને માટે ગર્વ સમાન છે.

જુઓ તેમની શાઇરીના થોડાક અશ્આરો:-

"વોહ શરમાઇ સૂરત વોહ નીચી નિગાહેં,
વોહ ભૂલેસે ઉનકા ઇધર દેખ લેના.
નઃ ભૂલેગા વોહ વકતે રૂખસત કિસીકા,
મુઝે મુડકે ફિર એક નઝર દેખ લેના."

° ° °

"આઇને મેં વોહ દેખ રહેથે બહારે હુસ્ન,
આયા મેરા ખ્યાલ તો શરમા કે રેહ ગયે."

° ° °

"બાર બાર આતા હૈ પેહઃ કિસકા ખ્યાલ;
બેખુદી બતલા મુઝે ક્યા હો ગયા."

° ° °

શામ વહી શામ હૈ, દિન વોહી દિન હૈ,
જો તેરી યાદમેં ગુઝર જાયે."

° ° °

"હુંરને એ પરવાઝો ખૂંબીન વ ખુદ આરા કર દિયા;
ક્યા કિયા મૈંને કે ઇઝહારે તમન્ના કર દિયા."

° ° °

"રાતભર ઉન્કે તસવ્વુરસે હવાકી બાતેં,
ક્યા હી આરામસે ગુઝરી શબે ફુર્કત મેરી."

° ° °

"ગમ, આરઝૂકા 'હસરત' સબબ ઔર ક્યા બતાઉં;
મેરી હિમ્મતોંકી પસ્તી મેરે શૌકકી બલંદી."

° ° °

મીર 'હસન' દહેલ્વી સાહેબ:—મીર ગુલામ હસન નામ-'હસન' ઉપનામ-દહેલીના રહેવાસી. તેમના વડીલ (દાદાના બાપ) મીર ઇમામી ઇરાનથી દહેલી આવ્યા. ઇ. સ. ૧૭૨૭માં દહેલીમાં પૈદા થયા. પિતાનું નામ મીર ગુલામ હુસેન 'ઝાહેક' હતું. મીર હસને પોતાના પિતાથી પ્રથમ ઇસ્લાહ લેવા માંડી. જે એક પ્રખ્યાત શાઇર હતા. પછી મીર 'દર્દ'ના શાગિર્દ થયા જ્યારે દહેલીની પડતી થઇ તો યુવાનીમાંજ પોતાના પિતા સાથે ફૈઝાબાદ ગયા. જે તે વખતમાં અવધની રાજધાની હતી. પરંતુ જ્યારે આસિફ-દૌલાએ લખનૌ વસાવ્યું અને લખનૌની ઉન્નતિ થવા માંડી તો ત્યાં ગયા. દહેલીથી ગયા પછી 'મીર' અને 'સૌદા'ના રંગમાં શાઇરી કરવા માંડી મીર હસનની શાઇરીમાં તસવ્વુફ અને રૂહાનીયત પણ મૌજૂદ છે. શાઇરી તો મુફ્લેસોનો વારસો છે. ગઝલોમાં પણ તેજ પ્રેમી રંગ, સાદગી, દિલફરેબી જોવામાં આવે છે. મીર હસન ઇ. સ. ૧૭૮૬માં લખનૌમાં મરણ પામ્યા. 'મસહફી'એ તારીખ કાઢી છે કે:—

"શાઇરી શીરીંબયાં."

મીર હસનની પ્રખ્યાત કૃતિ "તઝ-કિરએ શોઅરાએ ઉર્દૂ" ફારસીમાં છે, જે ઇ. સ. ૧૭૭૭માં આપે લખી છે. દીવાન અને મસ્નવી પણ પ્રગટ થઇ ચુક્યા છે. કુલ્લીયાત મળવી દુર્લભ છે.

મસ્નવીની બાદશાહત જન્મથીજ મીર હસનના નામે લખાઇ હોય એમ લાગે છે. જેમને 'મસ્નવી સહરુલ બયાન' લખી જન સમૂહનો તાજ અને હંમેશ કાયમ રહે એવો તખ્ત પ્રાપ્ત કર્યો વાત એમ છે કે મીર હસનની ઝિંદગીનો રાઝ (ભેદ) ન તો ગઝલ છે ન તો કસીદા છે. ફક્ત મસ્નવીજ છે. મસ્નવીને તે એવાની સાથે ઉર્દૂ દરબારમાં રજુ કરી કે બધા શાઇરોને તે સ્વીકારવુ પડયું. ઉર્દૂ સાહિત્યમાં એ રીતની કોઇ મસ્નવી લખાઇ છે ન તો ભવિષ્યમાં લખાશે. એ મસ્નવીની બરાબરીમાં ઉર્દૂમાં કોઇ બીજી મસ્નવી નથી. તેમાં બે નઝીર અને બદરે મુનીરની વાત છે. એ મસ્નવી ઇ. સ. ૧૭૮૫માં લખાઇ. અને નવાબ આસિફ દૌલાને અર્પણ કરવામાં આવી. એ મસ્નવીના કારણે તેમનું નામ હંમેશ કાયમ રહેશે. મૌલાના આઝાદ કહે છે કે "જમાનાએ તેની સહરુલ બયાની (જાદુઇ વાત) પર બધા શાઇરો અને વિવેચકોથી યાદગાર શહાદત લખાય." અને જાહેરમાં તો મીર હસનની સૌથી મોટી ખૂબી તો તેમના દ્રશ્યોના વર્ણન પર છે. ભાષા એટલી સાદી અને સરળ વાપરી છે કે દોઢસો વરસ પછી પણ તેને શોખથી વાંચી શકાય. ખરેખર તેમણે સૌંદર્યની પુરી તસ્વીર ખેંચી છે.

જુઓ એમની શાઇરીના થોડાક નમૂના—

"મન ન દિલ ઉદાસસે મેરે,
ઉઠ ગયા કૌન પાસસે મેરે."

° ° °

"મેં હશ્રકો ક્યા રોઉં કે ઉઠ જાતેહી તેરે,
બરપા હુઈ મુજપે કયામત તો યહીં ઔર."

° ° °

"ક્યા હંસે અબ કોઇ ઔર ક્યા રો સકે,
દિલ ઠિકાને હો તો સબકુછ હો સકે."

° ° °

"શગ્અસા અપનીહી હસ્તીસે સિતમ હમને સહે,
અપનીહી આહોંસે જલે અપનેહી અશ્કોંસે બહે."

° ° °

"અશ્કોં કે તસલસલને છુપાયા તને ઉરયાં,
યહ ખ્વાબે રવાંકા હૈ નયા પેહરન અપના."

° ° °

'હફીઝ' જાલંધરી સાહબ:–અબૂલ અસર હફીઝ જાલંધરી તા. ૧૨ મી જાન્યુઆરી ઇ. સ. ૧૯૦૦માં પંજાબના એક શહેર જાલંધરમાં પેદા થયા. એમનો સંબંધ ચૌહાણ સૂરજવંશી રાજપુતની એક શાખથી છે. જે આજથી લગભગ ૨૦૦ વરસ પહેલાં મુસલમાન થયા હતા. હફીઝે પ્રાથમિક કેળવણી જાલંધરમાંજ મેળવી. નાનપણથી શાયરીનો શોખ હતો. ફક્ત ૧૧ વરસની ઉમરથીજ ગઝલો રચવા માંડી, અહિં લગી કે તેને રોજની એક આદતજ પાડી લીધી. મતલબકે રોજ ચીતરવા મંડી પડયા. મશહુર શૌઅરા મૌલાના ગુલામ કાદિર 'ગિરામી' જેવા ફારસીના ઉસ્તાદ અને શાઇરીથી ઇસ્લાહ લેવા માંડી. તેમનેજ પોતાના ઉસ્તાદ બનાવ્યા. ઇ. સ. ૧૯૨૫માં ખૈરપૂર (સિંધ)ના નવાબ સાહેબે પોતાના દરબારી શાઇર તરીકે બોલાવ્યા. પરંતુ તેમને એ ઝિંદગી પસંદ ન પડી અને છેવટે ખૈરપૂરને ત્યાગી લાહોર આવ્યા. લાહોરથીજ તેમના કાવ્ય સંગ્રહનું પ્રથમ પુસ્તક 'નગ્મએ ઝાર' બહાર પાડયું જે બહાર પડતાંજ તેમની ખ્યાતિ વધુ ને વધુ થવા લાગી તે પછી આપે શાઇરીના બળે ઇસ્લામની સેવા કરવા તરફ ધ્યાન આપી 'શાહનામાએ ઇસ્લામ'ને નઝમમાં રજુ કરી. ઇસ્લામની ખરેખર સેવા કરી તેના ત્રણ ભાગ અત્યાર લગીમાં પ્રગટ થઇ ચૂકયા છે.

હફીઝે 'શાહનામાએ ઇસ્લામ'ના બળે ઇસ્લામની જુની જાહોજલાલીને નવી દુન્યા સમક્ષ રજુ કરવાની કોશિશ કરી અને તેમાં તેમને ખ્યાતિ પણ મળી. 'હફીઝ'નું આ કાર્ય સોનેરી અક્ષરોથી લખવામાં આવે તો ખોટું તો નજ કહેવાય. શાહનામાએ ઇસ્લામ પછી હફીઝ દુન્યાના માનીતા શાઇર થઇ ચૂકયા. 'મેરા સલામ લેજા' એ નામથી રચેલ નઝમ જે હફીઝે વર્ષો થયા 'સરકારે મદીના'ના નામે લખી તે આજે હિંદના ખૂણે ખૂણે ગવાય છે. 'સોઝોસાઝ'ના નામે એક ગઝલ સંગ્રહ બહાર પડયું છે.

જુઓ તેમની શાઇરીની થોડીક કંડીકાઓ:–

"રસુલુલ્લાહ કે રૂએ મુબારક પર તબસ્સુમ થા,
ઝબાં ખામોશથી, લેકિન નિગાહોમેં તકલ્લુમ થા.
મુજાહિદ મુન્તઝિર યે બખ્ત કિસ નૂરા બખ્તકા જાગે,
કે ઇતનેમેં અલીયુલ મુર્તુઝા સબસે બઢે આગે.
નિગાહે મુસ્તુફાસે મુર્તુઝાને હોસલા પાયા,
મહબ્બત નઝર ગુઝરાની, મહબ્બત હીસીલા પાયા.
પયે તાઝીમ ઝુક કર ઔર હાદીકી રઝા લેકર,
બઢે શેરે ખુદા મેદાનમેં નામે ખુદા લેકર.
નસીને પર ઝિરાહથી ઔર ન સર પર ખુદ પહના થા,
ફક્ત તલ્વારથી, તલ્વાર હી મરદોંકા ગહન થા."

(અપૂર્ણ)

છબીલી ભઠીયારી

—: મૂળ લેખક :—
જ. બેરિસ્ટર આસફઅલી

અનુ:—
જ. સાલેહ બઝીલી સાહબ

કેદી—જી હાં, પહેલાના જમાનામાં એને કિસ્મતની ગરદિશ' અથવા દુર્ભાગ્ય માનવામાં આવતું હતું, પરંતુ ચાલુ સમયમાં એને સુભાગ્ય સમજવામાં આવે છે. રાજકિય કેદીના ગળામાં ફૂલોના હાર અને કંઠા પહેરાવવામાં આવે છે. અને કેદ થવા માટે મુબારકબાદ આપવામાં આવે છે બેશક, સમયના પરિવર્તનનોજ એ પ્રતાપ છે કે બધા લોકો કેદખાનામાં આવતી વખતે હમદર્દી દર્શાવે છે.

એક અમલદાર—છેવટે અમે પણ આજ ભૂમિની માટીમાંથી બનેલા છીએ. અમારા પણ સીનાઓમાં દિલ છે તો શું અમે એટલાથીએ ગયા કે હમદર્દી તો દર્શાવીએ!

કેદી—ખૈર, એ તો થયું અને થતું રહેશે, પરંતુ આ તો ફરમાવો કે દિલ્લી જેલના ઇતિહાસની પણ આપને જાણ છે?

અમલદાર—એટલું તો હું જાણું છું કે જ્યારથી બ્રિટીશ હુકૂમત આવી છે, આ જેલ આજ સ્થળે કાયમ છે.

કેદી—એ તો માત્ર જેલની સ્થાપનાનો ઇતિહાસ થયો. આ ઇમારતનો ઇતિહાસ, જેમાં કે આ જેલ કાયમ થઈ. હવે તો નાશ થવાને લગભગ છે. પરંતુ કદાચ આપે ધ્યાન આપ્યું હોય તો ગુમ્બદની બહારના દરવાજા ઉપર મહેરાબની નીચે એક બારી છે અને એ બારીની બન્ને તરફ નાની મેહરાબને ડાબે જમણે "અલ્લાહ" ઉપસેલા અક્ષરોમાં આજે પણ મૌજૂદ છે. આ ઇમારત ખાનએ ખુદા તો છે નહિં. પરંતુ તે દૌરની યાદગાર છે, જ્યારે પ્રાચીન દિલ્લી—જે ફીરોઝશાહ તુગલકના ઝમાનામાં બન્યું હતું.—આબાદ હતું. તે મોટા દરવાજો જે જેલની સામે સડકની આ તરફ—છે અને જેને લોકો ખૂની દરવાજો કહે છે, ખરી રીતે પુરાણા શહેરનો દરવાજો હતો. ફીરોઝશાહનો કોટલો શાહી મહેલ અને કિલ્લો હતો અને પુરાણું શહેર લગભગ આજ સ્થળે વસેલુ હતું, જ્યાં આજે નવુ દિલ્લી આબાદ થયું છે. પુરાણા કિલ્લાની આજુબાજુ અને સામે જુના શહેરની વસ્તી હતી. આ કહેવું તો કઠીન છે કે તે ઇમારત જેમાં જેલખાતું છે, ક્યારે બની, પરંતુ ઇમારતની ઢબ બતાવે છે કે તે ઘણું કરીને મુગલોના આરંભિક દૌરમાં મૌજૂદ હતી. કહેવાવાળા કહે છે કે તે સરાય હતી. અને તેની માલિક **છબીલી** નામે એક ભઠીયારી હતી. સાચુ જુઠું તો કહેનારાની ગરદન ઉપર. કહેવાય એવું પણ છે કે તે એક લાવણ્યમય, લલિત વદન, મધુરભાષી, ચંચળ, ચતુર, હાજર જવાબ અને બુદ્ધિશાળી ઔરત હતી. તે દિલ્લીના ગવર્નર આસિફખાનની પ્રિયતમા હતી. વાત તો ગોઠવેલી જણાય છે પરંતુ છે એટલી દિલચસ્પ કે તે ન વર્ણવવી સાહિત્યનો ગુનાહ ગણાશે. આ તેજ આસિફખાન છે, જેની બહેન મલિકા—મહારાણી નૂરજહાં થઇ. અને જેની પુત્રી અર્જમંદબાનૂ મલિકા મુમતાઝ મહેલ હતી. જેનો રોઝો "તાજમહેલ" ના નામે જગ—વિખ્યાત અને ઇન્સાની કળાનો ચમત્કાર છે. કહો કેવી રીતે યકીન આવે કે આસિફખાન જે એક સમયે દિલ્લીનો ગવર્નર

અથવા "સુબેદાર" મુકર્રર થયો હતો અને જે પાછળથી વઝીરે આઝમ અને શાહી સૈન્યોનો સિપહસાલાર થયો, પોતાના દિલ્હીના વસવાટ દરમિયાન છબીલી ભટીયારીનો દીવાનો હતો, અને છતાંએ બીજી ભટીયારી ભટીયારીજ રહી. પરંતુ કહેનારા કહે છે કે જો એ ન હતું તો પછી કોણે આવી શાનો શૌકતની સરાય જોઇ છે. એ તો કોઇ અમીરલ ઉમરાની મંઝૂરે નઝરનોજ કરિશ્મો હોઇ શકે છે ખેર બનાવ ખરો હોય કે ખોટો, મામલો સાચો હોય કે જુઠો, પરંતુ ઝાહિરમાં તો એમાં બધી દિલચસ્પીઓના ચિન્હો જણાય છે.

કહાણી આવી રીતે શરૂ થાય છે કે તે કાફિલો, જેમાં મિર્ઝા ઇનાયતુલ્લાહ અને તેમનો કુટુંબ પરિવાર ઇરાનથી સફર કરીને આવ્યો હતો જ્યારે દિલ્હી પહોંચ્યો ત્યારે શહેર પનાહમાં પ્રવેશીને આ સરાયમાંજ મુકામ કર્યો, જે ખૂની દરવાજાની પાસે હતી. આ દરવાજો તે જમાનામાં કાબુલી દરવાજો કહેવાતો હતો. ઇરાન અને અફગાનિસ્તાનના કાફિલા એજ દરવાજામાંથી શહેરમાં દાખલ થતા હતા. મિર્ઝા ગિયાસ, આગળ ચાલીને વઝીરે મુમલિકત બન્યા અને એતેમાદુદ દૌલાનો ખિતાબ પામ્યા, એમની પુત્રી નૂરજહાં શહેનશાહ જહાંગીરની મલિકા અને એમનો પુત્ર આસિફખાન વઝીરે આઝમ બન્યો.

ઇતિહાસમાં તે દિવસ લખાએલો નથી પરંતુ મિર્ઝા ગિયાસ, જે દિવસે સરાય (મુસાફિરખાના)માં આવીને ઉતર્યા, છબીલીની વય અગ્યાર બાર વર્ષની હતી. અને આસિફખાને હમણા હમણાજ યુવાનીમાં પ્રવેશ કર્યો હતો. મેહરુન્નીસા (મલિકા નૂરજહાં) તો હજુ થોડાક અઠવાડિયાની દૂધ પીતી બાળા હતી. કહેવાય છે કે છબીલીની મા તે શહેરની ભટીયારીઓમાંથી હતી, જેને સાત ભાષા જાણવાનો ફખ્ર હતો.

ઝાહિર છે કે ઇરાન, તુરાન, બલ્ખ, બુખારા, સમરકન્દ, કાશગર, ચીન, માચીન બલ્કે પૂરૂં પૂછો તો યૂનાન (ગ્રીસ) સુધીના કાફલા એ ઝમાનામાં અહિંઆજ આવતા હશે. મધ્ય એશિયા, ચીની તુર્કસ્તાન, ઇરાન અને અફગાનિસ્તાનના કાફિલાઓની અવરજવર તો ઇતિહાસોથી સાબિત છે." આ કારણે એ પણ ઝાહિર છે કે તે ઝમાનામાં મોટા ભાગની ભટીયારીઓને પણ કેટલીએ ભાષાઓ ફર ફર બોલવી પડતી હશે. વળી તે ઝમાનાની ભટીયારીઓને બત્રીસ દાંતો વચ્ચે ઝબાનની પેઠે રહેવું પડતું હશે. વેપારીઓથી લઇને લુટારાઓ સુદ્ધાનું રહેઠાણ સરાઓજ હતી. જ્યાં જાત જાતના જાનવર બોલી બોલતા હતા અને ઘાટ ઘાટના પાણી પીધેલા મુસાફિરો ઉતરતા હતા. એજ ભટીયારીઓ તે ઉમરા અને રઇસોની પણ ખાતર બરદાસ્ત કરતી હતી, જે શાહી દરબારમાં મુજરો અર્ઝ કરવાને હાઝિર થતા હતા અને તે વેપારીઓની પણ જે શાહો, પછી ધનાઢ્ય અને શ્રેષ્ઠ પદ ધરાવતા હતા. અને વળી તે રખડુઓની પણ જેમનો ધંધો લુટમાર અને ચોરી ચીકારીનો હતો. એક તરફ આ ભટીયારીઓ વિશ્વાસુપણામાં અજોડ હતી તો બીજી તરફ મજલિસના આદાબમાં આદિત્ય એમની વાક્ચાતુર્યતા અને જાદૂબ્યાની એમની ખાસ વિશેષતા હતી. એમના સર્વરંગી સ્વભાવ મનુષ્ય પરીક્ષામાં નિપૂર્ણ અને યુક્તિપ્રયુક્તિઓમાં અનુભવસિદ્ધ હતા. જ્યાં તે શરીફો અને વિદ્વાનો સાથે શ્રેષ્ઠ સપાટીની વાતચીત કરતી અને વાક્ચાતુર્યતામાં બાઝી લઇ જતી પોતાની કળાનો કમાલ સમજતી ત્યાં તે નીચા પ્રકારની ગપસપ અને બાઝારી હાજરજવાબીમાં હલકા લોકોને હરાવવા પોતાની કામયાબીનો ભેદ માનતી હતી. હવે જો એવા વાતાવરણમાં એક રૂપસુંદરી ઉતરી આવે અને તેની સ્વભાવિક

ચંચળતા, ચાતુર્યતા અને સમજદારી તેનો સાથ આપે તો, જો તે "ખૂબસૂરત બલા" ન બને તો શું બને?

છબીલીની માએ તો તેનું નામ અર્જમન્દ રાખ્યું હતું અને કદાચ જો કિસ્મત પલ્ટો ન ખાત અને જો તે ભોળી અને કદરૂપી હોત તો ઘણું કરીને તે રજી અથવા અર્જમન્દી કહેવાઇનેજ રહી જાત. પરંતુ એની ચંચળતા અલબેલાપણાનીજ અદાઓએ મુસાફિરોના દિલોને એવી રીતે લુભાવી લીધા કે શેરશાહના એક રંગીલા પહાણે પાંચ સાત વર્ષની વયથીજ તેને છબીલી પોકારી પોકારીનેજ આજ નામ પાડી દીધું. કહેવાય છે કે છબીલીને તુર્કી અને ફારસીની ખાસ તઅલીમ આપવામાં આવી હતી. હઝારો ફડકતા શેઅરો મોઢે કરાવ્યા હતા. અને લતીફા-ટુચકાઓનો બેશુમાર ખઝાનો છબીલીની માએ ખૂદ તેને વારસામાં આપ્યો હતો. દસ વર્ષની વયથીજ છબીલી ચૌસર, ગંજીફા અને શતરંજ રમવા લાગી હતી અને બાર વર્ષની વય થતાં તો તે પોબારા કરતી હતી. દરેક મુસાફિરને જેમ ગંજીફા અથવા ચૌસરનો શોખ હતો તેને એકવાર તો નીચું દેખાડીનેજ મૂકતી હતી. છરાની કાફિલામાં મિર્ઝા ગિયાસના નવયુવાન પુત્રને શેતરંજ રમવાનો ઘણો ગર્વ હતો. એમણે સાંભળ્યું કે છબીલી આ કળા પણ શીખી રહી છે, તો એક દિવસ એજ બહાનાએ તેમણે છબીલીની મા સાથે એવી ઢબે વાતચીતનો આરંભ કર્યો કે તેણીએ એમની ખિજ્મત ખુશામદ કરી અને એમને આ માટે રાજી કરી લીધા કે છબીલીને શેતરંજ શિખવતા રહે. એજ દિવસે સાંજના આસિફખાને બી છબીલીને દાવત આપી કે બીજેજ દિવસથી શેતરંજની બિછાત બીછાવીને કિલ્લાબંદીનો બંદોબસ્ત અને હારજીતની વ્યવસ્થા શીખવી શરૂ કરે. શેતરંજ મુગલોની ખાસ બેઠકોની કોઇ કાયમી દિલચસ્પીની સામગ્રી અને શાહી દરબારો સુધી પહોંચવાની જાણે સીડી હતી. મેહલાત અને શાહી ખાનદાનની ખાનગી બેઠકોના કેટલાક ઐતિહાસિક બનાવો ઉપરથી તો એવું પણ જાણવામાં આવે છે કે શેતરંજમાં બાઝીઓ પણ રમવામાં આવતી હતી, હારજીત માત્ર રમતનીજ ન હતી, બલ્કે બીજા પણ વારાન્યારા થતા હતા. દિલારામવાળો કિસ્સો કોને ખબર નથી! બાદશાહે દિલારામ કનીઝને બાઝીમાં લગાડી દીધી અને જ્યારે તે હરાવા લાગી ત્યારે દિલારામેજ બાઝી બચાવી લીધી. કિસ્સો મશહૂર છે કે જ્યારે બાઝી ગુંચવાઈ ત્યારે તે કનીઝ જે ઘણીજ ચતુર અને કવિત્વ શકિત ધરાવતી હતી, બોલી ઉઠી:—

"શાહા દોરૂખ બદેહ વ દિલઆરામરા મદેહ,
અસ્પ વ પિયાદા પેશકુન વરીલ કુશ્ત માત."

આવી રીતે બાદશાહ બાઝી પણ જીતી ગયા અને દિલઆરામને પણ હાર્યા નહિં. કહેવાય છે કે બીજે દિવસે સરાયના એક એકાંત અને શાન્ત ખુણામાં બી છબીલીની શતરંજની તઅલીમ શરૂ થઇ. દરરોજ નવી ચાલો ને નવા નકશા ગોઠવાવા લાગ્યા. છેવટે એટલે દરજ્જે વાત પહોંચી કે મિર્ઝા ગિયાસના સાહબઝાદા સાહબ

બાઝીઓ હારવા લાગ્યા ખી છબીલીએ એવો નકશો જમાવ્યો કે દિલની બીછતનો શાહરીન ચર્ખું થઇને રહી ગયો. મહુબ્બતનો અગ્નિ વધવા લાગ્યો અને ધીમે ધીમે આ આગ બન્ને તરફ ભડકવા લાગી બન્નેની એવી સ્થિતિ થઈ ગઈ કે જો એમને નવાબ મુસ્તફાખાન 'શૈફતા'નો શએર સમય પહેલા મઅલૂમ થઇ ગયો હોત તો રાતદિવસ એજ ગણગણ્યા કરત કે —

શાયદ ઇસીકા નામ મહુબ્બત હૈ 'શૈફતા',
એક આગસી હૈ સીનેકે અન્દર લગી હુઇ"

ખૈર આરંભ તો આવી રીતે થયો એક દિવસ સાહેબઝાદા સાહબે છબીલીને વચન આપ્યુ કે જો કદાચ કદી અમારા દિવસો ફર્યા અને અમે એ લાયક થયા તો એક એવી આલીશાન સરાય તમારે માટે તૈયાર કરીશુ કે જેને આકાશની આંખોએ પણ જોઇ ન હશે

ખુદાનું કરવુ એવુ થયુ કે છેવટે તે દિવસ પણ આવી ગયો અને આસિફખાન શહેનશાહ જહાંગીરના વઝીરે આઝમ તથા સિપહસાલાર થઈ ગયા એનાથી પહેલા દિલ્હીના સુબેદાર પણ બન્યા હતા છબીલી કયા ચૂકનારી હતી મૌકો જોઇને જુનુ વચન યાદ અપાવ્યુ અને આ સરાયનો પાયો નાખવામા આવ્યો આજે આ જેલખાનુંજ સહી, પરતુ આ ઇમારતે ન જાણે કેવા કેવા દિવસ અને કેવી કેવી રાતો જોઇ હશે એની અંદર ન જાણે કયા કયા દેશના ઉમરા અને રઇસો અને કેવી કેવી શાનોશૌકતના વ્યાપારીઓ અને ખત્રીપૂર્વક ડાકુઓ પણ આવ્યા ને થોભ્યા હશે ખુદા જાણે એમા કેવી કેવી સૌંદર્ય અને પ્રેમની દાસ્તાનો અને કેવી કેવી દિલ ધડકાવનારી શાહી અને ગદાઇની કથાઓ પરિણમી હશે મને તો કેટલીએ વાર આ વિચાર આવ્યા કરે છે કે, જ્યારે રાતના સન્નાટામા "સુઐ સંસાર અને જાગે પાક પરવર દિગાર" ખુર્જવાળો નબરદાર કેદીઓની ગણત્રી પૂછે છે અને નબરદાર "ચલ ભાઇ" 'તીસની સખ્યા, ચાર મુદ્દતી, બધુ બરાબર,' કહે છે, ન જાણે કઈ કઇ રહેનારાઓની આગો સુતેલા કેદીઓ ઉપર પડતી હશે

અમલદાર તમે તો અજીબ કહાણી સભળાવી

કેદી-ખૈર જનાબ કોણ રહ્યુ છે અને કોણ રહી જશે છેવટે બસ "રહે નામ અલ્લાહકા."

બે ગઝલો

ગુલ્શનમાં

નવિન રંગ જે ભરવા ચહું છું જીવનમાં,
નથી તે રંગ ગુલોમાં કે કોઇ ગુલ્શનમાં.

જવાની આવતા જીવન પડયું છે ઉલઝનમાં,
વસંતે આવી લગાવી છે આગ ઉપવનમાં.

જીવનના એક રૂખો જોવુ છું હું જીવનમાં,
ઉડે છે એક ગગન પર, છે એક બંધનમાં.

ખુદાની યાદના બદલે તમારી યાદ આવી,
પુરાની ઝંખના જાગી છે પાછી જીવનમાં.

મિલન ઘડીએ સનમ વાતે વાતે રીસાયા,
તમામ મનની ઉમંગો સમાઇ ગઈ મનમાં.

હતો સુરાની ગઇ કાલ જેની નૌકાનો હું,
કરે છે ગણતરી આજે તે મારી દુશ્મનમાં.

પડીને ધરતી પડે આગ ના લગાવી દે,
ટપકતાં અશ્રુઓ ઝીલી રહ્યો છું દામનમાં.

હરમને દહેરમાં, શી ઘેલછા વિકાસી છે,
જગત ભમે છે વિંટાળીને કફની ગરદનમાં.

લખેલું ભાગ્યમાં થઇને રહેશે ઓ 'ઐશ્યાશ',
પડે ન ફેર કદી તલનો ભાગ્ય લેખનમાં.

—ઐય્યાંશ

ઝંખના કર

જફા પર તું તેની હંમેશા વફા કર;
પ્રણય—રીતને એજ રીતે અદા કર.

મિલનમાં મઝા છે નથી પ્રાપ્તતો તું;
વિરહ—દાગથી દિલ—સદન ખુશ્નુમા કર.

રુદન હોય સંગીતે તેની સભામાં;
તો આલાપે તારૂં રુદન સર્વદા કર.

અનેરા જગે વાસ કરવા તું ચાહે;
તો આદમની પેઠે વિલક્ષણ ખતા કર.

નયન બાણ સતપ્રેમ—દર્શક દિપાવ્યા;
તું દિલ—પર્વતે કોઇ ઉડી ગુફા કર.

સઝામાં મઝા છે! મઝામાં સઝા છે!
ઉભયથી જુદી તું સઝા દિલરૂબા કર.

છે રજ રજમાં મારી નઝર પાર દર્શક;
તું રહેવાને અન્યે ભલેને જગા કર.

વચન છે કે મળશે પછી શિદ નિરાશા!!!
અહર્નિશ તું તેની સતત ઝંખના કર.

'શમીમ' પાઇ તુષાર—અગ્નિ ,સુમનને;
અતિ તિવ્રતર કંટકો તું બધા કર.

—શમીમ

લે : 'દિલાવર'

તંત્રીની રોજનીશી

[મુંબઈની ચોપાટી પર રવિવારે ચણા ફાંકતા 'શબાબ' નામના અઠવાડિક અને માસિક પત્રના તંત્રી રાજની ડાયરીમાંથી મળી આવેલી હકીકત. અત્રે રજૂ કરવામાં આવી છે. —સંપાદક.]

તા. ૭ ઓક્ટોબર

રાજકોટ
તા. ૫-૧૦-૪૫

ભાઇ યૂનુસ

સલામ બાદ, તારી શાદીની તૈયારીઓ થઇ રહી છે, આજે તારી ભાભી કહેતી હતી કે તારા માટે એક "યુવતી" શોધી કાઢવામાં આવી છે. એનું નામ "ઝરીના." ફરીદાના કહેવા મુજબ તે કંઇક સામળા વર્ણની છે. અને થોડું ભણેલ પણ છે. તારા સૌંદર્ય-પીપાસુ હૃદયને એનું રૂપ ગમશે! અને તારા સાહિત્ય, તથા પત્રકારીત્વમાં તે સહાયક તો ભાગ્યેજ થઇ શકે. મિત્ર તરીકેની મારી ફર્જને હું અંજામ આપી રહ્યો છું, આ પત્ર લખીને.

લી. તારો
અમીન.

યૂનુસે બીજા વદને બીજો પત્ર ઉઠાવ્યો.

રાજકોટ
તા. ૫-૧૦-૪૫

વ્હાલા ફરઝંદ યૂનુસ

આજે તારી સગાઇ થઇ ચૂકી છે. છોકરીનું નામ ઝરીના એના પિતાનું નામ યાકૂબ, થોડુંઘણું ભણેલી છે, બલ્કે આપણા ગામમાં એના જેટલું ભણેલી અને ખુદાશાળી છોકરી અન્ય કોઇ નથી, એમ તારી બહેન કહે છે. શાદી તા. ૨૧મી સુધીમાં પતાવી લેવા વિચાર છે, માટે એકાદ-બે દિવસમાં અહીં આવવાની કોશિશ કરજે. બસ સલામ.

લી. મુરબ્બી
ઇબ્રાહિમના વસ્સલામ

બન્ને પત્રોના વિષયને વાંચી એનું દિમાગ ચકરાવા લાગ્યું. શું કરવું? પિતાજી એક અજાણ સ્ત્રી સાથે મારા ન........'સાહેબ પ્રૂફ જોઇ લીધા?' કરતો એક ચાકર એના ટેબલ પાસે આવી ઊભો.

યૂનુસના વિચારો અટક્યા. 'ક્યા છે પ્રૂફ?' એને પ્રૂફ દેખાયા નહીં.

"આ રહ્યા સાહેબ" પાંચ-સાત કાગળો ઉપર હાથ મુકતાં ચાકરે કહ્યું.

"ઠીક છે તું જા હું હમણા તપાસી લઉં છું." કાગળો ઉઠાવતાં યૂનુસે ચાકરને આજ્ઞા આપી, અને તે પ્રૂફ તપાસવા લાગ્યો. પા કલાકમાં એણે આખા ફાર્મમાંથી ત્રણેક ડઝન ભૂલો પકડીને તેણે કાગળીયા કમ્પોઝીટરને મોકલાવી દીધા.

"મશીન બંધ છે. આમ ઢીલ થશે તો..."

"હા. હા. હમણા આવે છે મેટર, પ્રૂફ તપાસાઇ ચૂક્યા છે. સુધારો થઇને હમણા આવી જશે, અઠવાડીક કાલે બહાર પાડવાનો દિવસ હતો અને છપાઇમાં ઢીલ થઇ રહી હોવાથી મેનેજર એ વિષે સુચના આપવા યૂનુસ પાસે આવ્યો હતો. તેને ગાડ સમજાવ્યું.

યૂનુસ 'શબાબ' (માસિક, અઠવાડિક)નો તંત્રી છે. તે બી. એ. સુધી ભણીને બેરીસ્ટરી અને સરકારી ચાકરી પ્રત્યે સુગ આવવાથી આ લાઇનમાં પડ્યો છે. શરૂમાં એના પિતાને આ લાઇનમાં યૂનુસનું પડવું ઠીક નહતું લાગતું પણ પુત્રને ખુશી રાખવા ખાતર તેમણે પોતાની સમતી આપી હતી પણ પાછળથી પેપર-દુકાન અને પત્ર સચાલનમાંથી ઠીક-ઠીક પ્રાપ્તિ બનાવી પિતાને ખુશ કરવામાં યૂનુસ સફળ નીવડ્યો છે.

અત્યારે રાત્રીનો સમય છે, યૂનુસ પોતાના રૂમમાં બેસી વિચાર કરી રહ્યો છે. ખૂબ વિચાર અંતે એણે કલમ ઉઠાવી લખવા માડ્યું.

મુંબઈ તા. ૮-૧૦-૪૫

મુરબ્બીજી,

સલામ બાદ આપનો તા. ૫-૧૦-૪૫નો પત્ર મળ્યો, વાંચી રંજ થયો. મને પૂછ્યા વગર મારી સગાઇ શા માટે કરી! હું હાલ લાં

. શકવાની સ્થિતિમાં નથી અને વિશેષ મને આ શાદી માન્ય નથી એટલે નહીં તે શકું. મને રંજ છે કે હું આપની આનું ઉલ્લંઘન કરી રહ્યો છું! પણ એ લાચારી નથી.

લી૦ આપનો આજ્ઞાંકિત

યૂનુસ

૧૦ આક્ટોબર

યૂનુસે એની કચેરીમાંની ટપાલના ઢગલાને ધ્યાન આપી આજના દૈનિકો ઉથલાવી સમાચારોનું નિરક્ષણ કરી "સમાલોચના" કાજ આવેલા માસિકના પાના ઉથલાવ્યાં. તે બનતાં સુધી અન્ય પત્રકારોની જેમ પુસ્તક અથવા સામયીકોને નિહાળ્યા વીનાજ સમાલોચના લખતો નહીં. તેની દ્રષ્ટિ "ચાંદ"ના પૃષ્ઠો ઉપર થંભી ગઈ.

"સ્ત્રીની મહત્તા: ઇસ્લામમાં.

લેખિકા:-મિસ યાકૂબ (રાજકોટ)"

કુર્આન અને હદીસના ટાંચણો ટાંકીને લખાએલા આ લેખે યૂનુસને ગમવાથી અધીક તો વિચારોમાં આવરી લીધો. તેની સરળ ભાષા, અસરકારક શૈલીએ યૂનુસને જકડી લીધો. કોણ હશે આ મિસ યાકૂબ? પિતાજીએ લખ્યું હતું ઝરીના યાકૂબની પુત્રી, એ તો ન હોય!...પિતાજી ભૂલ્યા તો...

'સાહેબ આ પ્રૂફ તપાસી આપજોને? બોયે હાથમાં કાગળીયાં લઇને ટેબલ પાસે ઉભા રહી કહ્યું. પરંતુ દિવસે મચેલી ધમાધમી ઉપરથી યૂનુસે એને ચેતવણી આપીનેજ પ્રૂફના કાગળીયાં ટેબલ ઉપર મૂકવાની સૂચના આપી હતી. એ સૂચનાને એણે અમલમાં મૂકી પણ એથી યૂનુસને કંઇક રંજ આવી ગયો. તે કાગળીયાં મૂકી ચટ્યો ગયો.

આજે યૂનુસનો દિમાગ ચક્કરમાં હતું. પ્રૂફ વાંચવામાં એને મઝા ન પડતાં તે કાસિમ કે જે "રાબાત" અઠવાડીકનો સહતંત્રી હતો તેની ઓફિસે ઓરી બાજુ મોકલી દીધા અને તે બહાર ચાલ્યો ગયો.

યૂનુસ ચાર વાગે ઓફિસ શરૂ થઈ ત્યારે આવ્યો હજુ તેના દિમાગમાં મિસ યાકૂબના વિચાર ખસ્યા ન હતા. ઓફિસમાં પ્રવેશતજ ટેબલ ઉપર પડેલા કાગળોના ઢગને જોઇ તેને ચક્કર આવી ગયા. તે મનોગત બબડ્યો આ તે કંઇ જીવન છે! આખો દિવસ ટપાલ જુઓ, વાંચો, તંત્રી નોંધ લખો. એણે બધી ટપાલ ઉકેલ્યા વગરજ કાસિમની ઓફિસમાં મોકલી દીધી.

આ મિસ યાકૂબ બની શકે કે યાકૂબની બીજી ત્રીજી પુત્રી પણ હોય! શું એને એકજ પુત્રી હશે? તપાસ કર્યા વગર સંમતિ પણ કેમ આપી શકાય?

તે આગળ વિચારતોજ રહ્યો.

તા. ૧૨, આક્ટોબર

'સાહેબ આ પ્રૂફ મૂકું છું.' હજુ તો યૂનુસ કોટ કાઢતોજ હતો ત્યાં તો બોય "મોઅક્કલ"ની જેમ કાગળીઆની એક થોકડી મૂકી ચાલ્યો ગયો.

યૂનુસે પ્રૂફ પડતાં મુકી ટપાલ ઉથલાવી. એમાંથી જુદા જુદા વિભાગના પત્રોને અલગ અલગ કરવા લાગ્યો. એમાંથી "અંગત"ની નોંધવાળા ત્રણ પત્રો નીકળ્યા તેને ખીસ્સામાં મૂકી બાકીના પત્રોને અલગ પાડવાનું કામ એણે ચાલુ રાખ્યું એના દિમાગમાં હજુ "મિસ યાકૂબ"ની યાદ ઘુમતીજ હતી. પણ કામકાજ બંધ કરીને વિચારોમાં તલ્લીન બની દિવસ વ્યતીત કરવાનું તો એનાથી બની શકે એમ ન હતું. ટપાલના ઢગને અર્ધા કલાકમાં વિભાગવાર વહેંચીને એને સ્થાને મોકલી દીધા પછી એણે પ્રૂફ ઉઠાવ્યા. પહેલાજ પ્રૂફ પાનાને જોઇ તેની આશ્ચર્યની સીમા રહી નહિ. એમાં લખ્યું છે.

'વિશ્વ-સંઘભણી'-લેખિકા મિસ યાકૂબ (રાજકોટ).

યૂનુસે બોયને બોલાવી તેને એ લખાણની મૂળ નકલ અને એની સાથેનો પત્ર કાસિમની ઓફિસમાંથી લઈ આવવા કહ્યું. એક પળમાં બોય પાછો આવ્યો અને તેણે થોડાક બ્લુ રંગના કાગળીઆ યૂનુસના હાથમાં મૂક્યા. યૂનુસ એમાંથી એક પત્ર ઉઠાવી વાંચવા માંડ્યો.

રાજકોટ
તા. ૯-૧૦-૪૫

તંત્રી "શબાબ"

અસ્સલામુ અલયકૂમ.

સાહેબ, આ સાથે "વિશ્વ-સંઘમણી" નામે એક લખાણ છે. પસંદ પડે પ્રગટ કરીને અને નાપસંદ પડે તો પાછું મોકલી આભારી કરશો?

(મિસ) ઝરીના યાકૂબ

યૂનુસનું મન નાચી ઉઠ્યું, એના દિલમાં આનંદના પુર ઉમટવા લાગ્યા–તેણે પોતાના અંગત પત્રો ખીસ્સામાંથી કાઢ્યા. ઘડી પહેલાં એને આ પત્રો પ્રત્યે કંટાળો હતો પણ હવે? હવે તેનાથી આ પત્રો વાંચવાની તાલાવેલી રોકી ન શકાઇ.

રાજકોટ
તા. ૧૦-૧૦-૪૫

ફરઝંદ યૂનુસ

અસ્સલામુ અલયકૂમ

તારો પત્ર મળ્યો. "આપનો આજ્ઞાંકીત" લખતાં શર્મ ન આવી તને? પત્રમાં લખવામાં શું વાંધો છે. વાંધો તો અમલ કરવામાં છે!

આ છેલ્લી સમજાવટ છે. તને અમે નક્કી કરેલી સગાઈ માન્ય ન હોય તો તું માની લેજે કે તારા માટે તારા માતા-પિતા ભાઇબહેન બધા મરણ પામ્યા છે, અને અમે પણ ગાંઠ વાળી લઇશું કે યૂનુસ નામનો કોઇ અમારો પુત્ર ન હતો. ખુદા આવા ફરઝંદ કોઇને ના આપો!

લી. ઇશ્હાકિગ

યૂનુસે બહેનનો પત્ર ફોડ્યો એમાં પણ આ મુર્ખતા માટે ઠપકો હતો, અને પિતાની વાત માન્ય રાખી લેવાની સલાહ સાથે ઝરીનાના રૂપ, ચાતુર્યના વખાણ હતા. તેને અમીન પ્રત્યે ઘૃણા ઉપજી, એને થયું કે અમીનનો પત્ર જોયા વગરજ ફાડીને ફેંકી દેવું પણ એણે પોતાની બુદ્ધી વાપરી મનના ઉભરાઓને દબાવ્યા અને અમીનનો પત્ર ફોડ્યો.

રાજકોટ, તા. ૧૦-૧૦-૪૫

ભાઇ યૂનુસ,

સલામ બાદ, તારા તા. ૮-૧૦-૪૫ના પત્રથી તારા ભાઈ જાબિરે મને વાકેફ કર્યો. અને "ઝરીના"ને જોવામાં અમારી થએલી ભૂલની તારી બહેને ફરીદાને જાણ કરી.

ભૂલનો કિસ્સો અજીબ છે, તારા દિવસેજ બે પડોશમાં રહેતી ઝરીનાઓની સગાઈ થઇ છે. ફરીદાને કોઇ સ્હેલીએ ઝરીનાનું મોડેલ બતાવ્યું અને કહ્યું આની સાથે યૂનુસની સગાઇ થઇ. અને એના વિષે ફરીદાએ તપાસ કરી માત-પિતાના નામોની, નહીં અભ્યાસ, અને ચાલાકીની, પરિણામે તા. ૫ મીનો પત્ર લખાયો.

પણ આજે ખબર પડી કે તે ઝરીનાની સગાઇ તો ફરીદા અને તેની સ્હેલીના બાળમિત્ર યૂનુસ ઇસ્હાક સાથે થઇ છે. અને તારી સગાઇ તો બીજી એક રૂપાળી, ચાલાક, અને લેખિકા, ઝરીના સાથે થઇ છે.

મારી અને ફરીદાની ભૂલથી એક જબ્બર ઘોંટાળો જાગી પડ્યો છે એ બદલ ક્ષમા યાચુ છું અને ફરીદાએ "ઝરીના" વિષે કહેલા મતને ટાંકું છું.

તેના જેવી રૂપાળી, અને ચતુર આપણા ગામમાં બીજી એકાદ યુવતી હોય એ વાત અશક્ય છે. ક્યારે રવાના થાય છે?

લી૦ તારો
અમીન

અજબ ભાઈ આ તો! યૂનુસ પત્ર પુરો કરી બીજા કાર્યોમાં ગુંથાયો.

તેનો મન માનતું ન હતું તે કાસિમની ઓફિસમાં ગયો. "કાસિમ મારે કાલે દેશ જવું છે, આ ઝરીના સાથે શાદી કરવા." તું ઓફિસનો બધો ચાર્જ સંભાળી શકીશ!"

કાસિમ-"હા, હુકમ ખુદાનો છે તો વાંધો નહિ આવે.

અને બીજે દિવસે સાંજે યૂનુસ દેશ તરફ રવાના થયો—

શાહ વલીયુલ્લાહ (રેહ.)

અનુ : તાજ

(ગતાંકથી ચાલુ)

શાહ સાહેબ અનેક કૃતિઓ ઉપરાંત ફારસી અને અરબી પત્રોનું પણ એક બડોળ યાદગાર રૂપે મુકી ગયા છે. એનું વાચન ઘણું રસપ્રદ છે. કેટલાક પત્રો ખાનગી છે. પરંતુ કેટલાક પત્રોમાં જુદા જુદા ઇસ્લામી મુદ્દાઓનું વિવરણ કરવામાં આવ્યું છે. એ પત્રોથી પણ શાહ સાહેબની વિદ્વતા, વિશાળ દ્રષ્ટિ અને ન્યાયીપણાના ભાવો સ્પષ્ટ રીતે તરી આવે છે. એક અરબી પત્રનું અનુવાદ દ્રષ્ટાંત રૂપે નીચે રજુ કરવામાં આવે છે. જે પોતાના મિત્રને લખવામાં આવ્યો હતો.

"જમાનાનો રંગ પલ્ટાઈ ગયો છે. અને ધર્મના ઝરણા ડોળાઇ ગયાં છે. અને પ્રત્યેક પહેરવેશ જે મુસલમાનોને દેખાવામાં શોભા આપી રહ્યા છે. સત્ય તો એ છે કે એ ઇસ્લામ મુજબ નથી......તમો પાંચ પ્રકારના લોકોથી પોતાની જાતને બચાવો કે જેઓ ખરી રીતે માનવતાની મર્યાદામાં નથી.

(૧) બે હયા સૂફી કે જે પોતાની આપત્તીઓ ટાળવાને માટે ખોટા બહાના કરે છે અને પોતાના સ્વાર્થી કાર્યોમાં કદી પણ અચકાતો ન હોય.

(૨) વિખવાદી, અક્કલમંદ કે જે વહેમો શંકાઓ અને વિખવાદને ફેલાવે છે અને ખુદા તઆલાના ફરમાનોને કદી આધીન રહેતો ન હોય.

(૩) લડાઈખોર ફકીહ કે જે નિર્જરયનો પર ખુશ રહે છે અને નબી (સલ૦) સાહબે પોતાની ઉમ્મત માટે જે વાતોની સ્પષ્ટતા કરી છે તેનું અનુકરણ નથી કરતો.

(૪) કટ્ટર ઝાહિદ કે જે ધાર્મિક કાર્યોમાં એટલી સખ્તાઇ અને જુલ્મીપણું કરે છે કે જાણે એને કોઇ પણ બાબતમાં અજ્ઞા મળીજ નથી

(૫) છકેલો માલદાર–ધનવાન કે જે ચેહરાથી અને બનાવટપણાની સાથે અજમીઓનું (જે ઇરાન, અરબના રહેવાસીઓ ના હોય) સ્વરૂપ ધારણ કરે છે અને તેમની સાથે ખાવા પીવાનું ગર્વ લેખે છે.

વસ્સલામ"

શાહ વલીયુલ્લાહની ખ્યાતી:--

શાહ વલીયુલ્લાહ સાહેબની ઇલ્મી કારકીર્દી માટે એક જુદીજ કિતાબની આવશ્યકતા છે. પરંતુ એમની કૃતિઓ વિષે જે અમો આગળ લખી ચૂકયા છીએ તે ઉપરથી અનુમાન કરી શકાય છે કે હિંદમાં બાકી બધા આલિમોની સરખામણીમાં શાહ વલીયુલ્લાહ સાહેબનું સ્થાન કેટલું ઉચ્ચ છે. શાહ સાહેબથી પહેલાં હિંદમાં હઝરત મુજદ્દિદ અલ્ફેસાની (રહ.), ખ્વાજા મુઇનુદ્દીન અજમેરી (રહ.), શેખ નસીરૂદ્દીન મહમૂદ ચિરાગ દેહલ્વી (રહ.), ખ્વાજા ગેસુદરાઝ (રહ૦) અને હઝરત સૈયદઅલી હમદાની (રહ૦); વગેરે પણ જ કાબિલ અને પ્રખ્યાત બુઝુર્ગ

હતા. પરંતુ એ સર્વ તરીકત પંથના હતા જો કે અલ્લાહવાળા, જ્ઞાની અને ઈલ્મના પ્રચારકો હતા. પરંતુ દીની તા'લીમની એમને તો શું પરંતુ હઝરત શાહ અબ્દુલ હક મોહદ્દિસને પણ એટલી બધી વાકફીયત (જાણ) ન હતી જેટલી કે શાહ સાહેબને હતી અર્થાત શાહ વલીયુલ્લાહ (રહ૦) સાહબ તો ઈલ્મના દરિયા હતા દરિયા. ધર્મ અને ધર્મની પ્રત્યેક વાતોનો એમને ઈલ્મ હતો. ધર્મની દરેક બાજુઓ ઉપર એમની નજર હતી. પોતે ઇસ્લામી ઇલ્મના તમામ ઈતિહાસથી જાણકાર હતા. વળી એમનામાં વિશેષતા તો એ હતી કે દરેક વાતની ઉંડાણમાં પહોંચવાની ખુદા તઆલાએ એમને દાનેશીયત અર્પી હતી. પૂરાતન આલિમો સંબંધી એ વાત પ્રચલીત છે કે તેઓ જરૂરી અને બીન જરૂરી, ઉસુલી અને બીન ઉસુલી વાતનો તફાવત પણ જાણતા ન હતા.

ઇલ્મ એમને માટે એક આવરણરૂપ હતો. તેઓ એક મસલાની બાબતમાં એટલા બધા ઉંડા ઉતરી જતા કે એની મૂળ અગત્યના વીસરી જતા. એ કથન સત્ય ભલે હો પરંતુ શાહ વલીયુલ્લાહ (રહ૦) માટે એવુ માનવુ તદ્દન અસત્ય છે. પોતે જે જે મસલાની સંબંધમાં જે કંઇક લખતા તેના મૂળભૂત આદેશો અને તેની પ્રત્યેક બાજનોનો તેમને સંપૂર્ણ જ્ઞાન હતું, અને એના તત્ત્વોને તેમજ એના આત્માને કદી પણ ભૂલ્યા નથી. ત્રીજી વિશેષતા તો એ છે કે એક હિકમતની ઈન્સાફ પસંદગી હતી. એટલે કે તેઓ એક વાત પર વિચારતા તો પ્રથમ એક દ્રષ્ટિબિંદુ સામે રાખી તેના માટે દલીલો શોધતા અને ન્યાયપણે એની તમામ બાજુઓનું વાચન કરતા અને એમાં જે સત્ય લાગતું તે વિના સંકોચે પ્રદર્શીત કરતા.

હિંદુસ્તાનમાં મુસલમાનોમાં ફક્ત ત્રણજ બુઝુર્ગ એવા છે કે જે શાહ વલીયુલ્લાહ (રહ) સાહેબની હરોળમાં આવી શકે.

(૧) હઝરત મુજદ્દિદ અલ્ફે સાની (રહ.) (૨) શાહ અબ્દુલ હક મુહદ્દિસ (રહ.) (૩) અલ્લામા ડૉ. ઇકબાલ સાહબ. ઇકબાલને પણ ખુદાએ શાહ વલીયુલ્લાહ (રહ.) સાહેબ જેવું મહાન દિલ અને દિમાગ અર્પણ કર્યું હતું. અને એણે ઇસ્લામની સેવા અર્થે બેઉને એ કાર્યમાં એટલા બધા લીન રાખ્યા કે જેટલા શાહ વલીયુલ્લાહ (રહ) સાહેબને. પરંતુ ઇકબાલે પોતાનું લક્ષ ઇસ્લામની ધાર્મિક બાજુઓ ઉપર વધારે રાખવા કરતાં એની આત્મીક અને ધાર્મિક બાજુઓ ઉપર વધારે આપ્યું, અને એ વાત તો સ્પષ્ટ છે કે ઇસ્લામની ધાર્મિક ઝિંદગીના મૂળ તત્ત્વોથી ઇકબાલ એટલા પરિચીત ન હતા કે જેટલા શાહ વલીયુલ્લાહ હતા. હઝરત મુજદ્દિદ અલ્ફે સાનીની ધાર્મિક સેવાઓ ઘણી અગત્યની છે. પરંતુ એ માનવું પડે છે કે ઇલ્મના વિશાળ ક્ષેત્રમાં તેઓ પણ શાહ સાહેબને પહોંચી શકે એમ નથી. પ્રાચીન આલિમોમાં શાહ અબ્દુલ હક મુહદ્દિસ એક એવા બુઝુર્ગ અને ઇલ્મના દરિયા હતા કે જેઓ આલિમાના ઇન્સાફ પસંદી અને ખુદાયે એમને આપેલી કામેલીયતમાં તેઓ શાહ સાહેબના મુકાબલામાં આવી શકે છે. એમણે હિંદમાં હદીસનો ઘણો પ્રચાર કર્યો પરંતુ એમના એ આત્મીક પ્રયાસોમાં અંતે પુરોપનું ગંભિરપણું અને ફકીહી મઝહબની છાયા છવાઇ. જેથી શાહ વલીયુલ્લાહ સાહેબને હદીસનો પ્રચાર કરવો પડયો. જે સારે નમીએ સારો પ્રચાર પામ્યો. એ ઉપરાંત બે વાતોમાં શાહ સાહેબનું સ્થાન ઘણું ઉચ્ચ ગણાય છે. પ્રથમ તો એ કે કુર્આને મજીદનું આપે ભાષાંતર કર્યું. એ એટલું અગત્યનું હતું કે એ ધાર્મિક સેવાને લીધે એમને ભલભલા બુઝુર્ગો પર વિશેષતા આપીએ છીએ. બીજું કે શાહ સાહેબના ઇલ્મી પ્રયાસો એમનાજ સુધી મર્યાદીત રહ્યા નહિ, બલ્કે એમના વંશજોએ એક એવું ધાર્મિક બંધારણ ઘડી કાઢ્યું કે જે ઓગણીસમી સદીની મઝહબી ખેંચતાણમાં પણ તે અમારે માટે ઢાલ રૂપ થઈ પડ્યું.

—અપૂર્ણ.

લયલા

: લેખક :
ગુલામયૂસુફ

બહાર મુશળધાર વરસાદ પડી રહ્યો હતો. વારે ઘડીએ મેઘની ગર્જના સંભળાતી હતી, ઓરડાની અંદર નીરવ શાન્તિ હતી, વાતાવરણ વિષાદ ભરેલું હતું, આખા ઘરમાં ગરીબાઇનું દર્શન થતું હતું, તૂટેલા ખાટલા પર એક પુરુષ સૂનો હતો, માંદગીમાં તરફડતો. પાસે એક સ્ત્રી બેઠી હતી, ચિંતામાં-ઘેરાયલી બેચેન જેવી એની આંખો અશ્રુભીની હતી, મુખ ઉપર ગમગીની વ્યાપી હતી, એ હતી લયલા.

લયલાને ત્રણ રાતના અખંડ ઉજાગરા હતા તોય એની હિમ્મત ખૂટી ન હતીઃ રશીદની પથારી પાસેથી જરાયે ખસતી નહોતી. રાત-દિવસ રશીદની સુશ્રુષા એ ખડે પગે બજાવતી હતી.

રશીદનો તાવ હજી ઉતર્યો ન હતો એનું આખું શરીર ધીખતુ હતું. તાવના ઘેનમાં એ પડયો હતો. લયલા બેઠી બેઠી માથા ઉપર ભીના પોતા મૂકતી હતી એ સીવાય એની પાસે કોઈ બીજો ઇલાજ નહોતો. ડોકટરની દવા બે દિવસ થયા બંધ હતી ધારવા કરતાં રશીદની માંદગી વધુ લંબાઇ હતી, પાસેના પૈસા બધા ખૂટી ગયા હતા, ડોકટરનું બીલ પણ ઠીક ચઢી ગયું હતું એટલે લયલાને રોકડું પરખાવી દીધું હતું, કે "પૈસા વગર દવા મળશે નહિ." લયલા પાસે પૈસા નહોતા, એનું મન ખુબ મુંઝાતુ હતું, એને કશી સમજ પડતી નહોતી. ગરીબીના દુઃખ અને ભાઇની બીમારીની ચિંતાથી એનું હૈયું કોરાઈ જતું હતું.

બીજી તરફ રશીદની તબીઅત વધુ ને વધુ ખરાબ થતી જતી હતી, બીમારીનું જોર વધતું હતું. એ બચવાની આશા ધારતી હતી, પણ આશા અમર હોય છે. ભાઇને ખાતર લયલા ગમે તે કરવાને તૈયાર હતી. પૈસા ખલાસ થતાં ઘરની ઘર-વખરી વેચીને પણ લયલાએ દવા ચાલુ રાખી હતી, પણ હવે તો ઘરમાં પણ કંઇ વેચવા જેવું રહ્યું નહોતું. રશીદને આની કશી ખબર નહોતી. એ તો તાવની મૂર્છામાં પડયો હતો. બે દિવસ થયા એની મૂર્છા તુટી નહોતી આવા દુઃખના વખતે સંકટના સમયે મદદ કરનાર કોઈ નહોતું. એકલી અટુલી લયલા ભાઇના મુખ પર આશાની મીટ માંડી માથા ઉપર પોતા મૂકયે જતી હતી.

"પાણી...લયલા..પણી" અખંડ બે દિવસ પછી લયલાએ આજેજ ભાઇનો કરુણ સ્વર સાંભળ્યો.

રશીદને પાણી પાઈ લયલા પુનઃ ખાટલા પર બેસી ગઇ. હવે રશીદ કંઇક ભાનમાં આવ્યો હતો. એનું મન લયલા સાથે વાત કરવા તલસતું હતું.

'લયલા બહેન લયલા! હવે મારૂં હૃદય બહુ મુંઝાય છે, કયાંક ચેન પડતું નથી. દવાથી પણ કંઇ આરામ થતો નથી, કેહ હવે મારે શું કરવું"

"ભાઈ ધીરજ ધર, ગભરાવાની જરૂર નથી. ફાયદો તો થઇજ જતે, પણ હમણાં દવા બધ છે..."

"દવા કેમ બંધ છે? તારી પાસે પૈસા નથી શું?"

'હા ભાઇ! આટલા દિવસ તો જેમ તેમ ચલાવ્યું હવે શું કરવું?"

"ત્યારે લયલા તારૂં ખાવાનું પીવાનું?"

'એ તો બધું ઠીક! પણ દવા વગર ચાલે એમ નથી ડોકટર તો પૈસા વગર ચોકખી ના પાડે છે."

રશીદને આઘાત થયો! એ નીરાશાથી બોલ્યો! "ત્યારે હવે?"

"એક ઉપય છે!"

"કયો?"

"તમારો શેઠ મદદ ના કરે?"

"નહિ લયલા, એ વાત જવા દે. નઝીર ઘણો બદમાશ છે. એ એક પાઇ પણ ધીરે એવો નથી. હું એને બરાબર જાણું છું."

"ભાઈ પ્રયાસ કરવામાં શું જાય છે! હું નઝીર પાસે જરૂર જઇશ. ગમે તેવો હોય તે માણસ છે. માણસના દિલમાં દયા તો હોયજને?"

બહેનનું અપુર્વ હેત જોઇને રશીદનું હૈયું પીગળી ગયું. એની આંખો જળભીની બની. કંઠ ગદ્‌ગદ બન્યો. "લયલા બહેન, શા માટે તું આટલા બધા દુઃખ ઉઠાવે છે? તારે માટે તો હું કાંઈ કરી શકયો નથી. મારા મરણ પછી તારૂં શું થશે? હવે મારી જિંદગી થોડા સમય માટે છે. હું તને દગો દઇને ચાલ્યો જઇશ..."

"ન બોલ! ભાઈ એવું ન બોલ! તારી બીમારી જોઇને મારૂં દિલ બળે છે એજ મોટું દુઃખ છે. મને આ ગરીબીથી કંઇ ઓછું નથી આવતું. મારી અખૂટ દૌલત તે તારો પ્રેમ છે ખુદા મારા હૃદયના વિસામાને આરોગ્ય આપે." આટલું બોલતાં લયલાની આંખમાંથી આંસુ ટપકી પડયા.

રશીદ એક નઝીર નામના શેઠને ત્યાં નોકરી કરતો હતો. તેને માસીક પગાર રૂપિયા ૩૦ મળતા હતા. લયલા પણ ઘેર કંઇ નવરી બેસી રહેતી નહિ. તે પણ સીવણ, ગુંથણ વગેરે કામ કરી ભાઇને સહાયરૂપ બનતી હતી.

° ° °

નઝીર એક મોટો સોનાચાંદીનો વેપારી હતો. એના ભૂતકાળ જાણનારા કહેતા કે નઝીર ભારે કાવત્રાખોર, દગાબાજ અને ઉપકારનો બદલો અપકારથી વાળનારો હતો. છતાંએ શેઠ હતો, એટલે પોતાની પૂંજીના હકદાર માલિક તરીકે તે મોજશોખમાં અને સુરા-સુંદરીઓ પાછળ પાણીની માફક પૈસા વાપરતો.

એની વીકારી દ્રષ્ટી લયલા ઉપર પણ પડી ચુકી હતી, લયલાના રૂપ ઉપર એ આંધળો બન્યો હતો એ બનાવ આકસ્મિક હતો. કોઇ કારણસર પાડોસણે લયલાને બૂમ પાડી એટલે લયલા બહાર આવી, એજ વખતે નઝીર રસ્તા ઉપરથી જતો હતો. લયલાનું રૂપ જોઇ નઝરિ અંજાઇ ગયો. અને તેજ દિવસથી એ રૂપેરી સુંદરીને, હાથ કરવાની ચિંતામાં નઝીર પડયો.

નઝીર અત્યારે પોતાના બંગલામાં બેઠો બેઠો ધુમ્રપાન કરતો હતો. એ લયલાનાજ વિચારો કરતો હતો. સહસા એની નજર સામે ગઈ અને લયલા ઉંબરામાંજ ઉભેલી દેખાઈ.

"કોણ લયલા?" નઝીરથી બોલાઈ ગયું.

લયલા પોતાનું નામ સાંભળીને ગભરાઈ ગઈ.

લયલાને ગભરાયેલી જોઇ નઝીર નમ્ર સ્વરે બોલ્યોઃ—"અંદર આવ લયલા ગભરાવાની જરૂર નથી, કહે શું કામ છે?"

ડરતી, સંકોચાતી ભયાકુળ લયલા અંદર પ્રવેશી, ધ્રુજતી જબાને લયલાએ પોતાની વીતક કહી સંભળાવી નઝીર લયલાને તીરછી આંખે નીહાળી રહ્યો. એની મસ્ત આંખ પર લયલાને યૌવન-દેહ જોઇને મદ ચડયો. અંગેઅંગમાં કામની અગ્ની પ્રજ્વળી ઉઠી.

"લે લયલા! આ સો રૂપિયા, રાખી મૂક. તને કામ લાગશે." નઝીરે નોટ દેવા હાથ લંબાવ્યો.

"મને આટલા બધા નથી જોઇતા! ભાઇના પગાર જેટલા આપો!"

ગાંડી રે ગાંડી! લાભ મળે છે, ત્યારે શાને ગુમાવે છે? હું કયાં પાછા માંગવાનો છું. આમ કહી નઝીર આગળ વધ્યો.

પળવારમાં લયલા બધું સમજી ગઇ, પણ એ મોડી પડી.

લયલા સાવધ બને, ભાગે, તે પહેલાં એની દેહલતા નઝીરના બાહુમાં જકડાઇ ગઇ.

° ° °

રશીદનું પ્રાણહિણ શરીર ખાટલા પર લાંબુ થઇને પડયું હતું. એનો આત્મા ઉડી ગયો હતો.

આ હૃદયભેદક દેખાવે લયલાના દુઃખી હૃદયને ચીરી નાંખ્યું લયલાના જીવનનો ખરો પ્રાણ ઉડી ગયો હતો. આશા તૂટી ગઇ હતી. તેની નજરમાં જમીન ફરવા લાગી આંખોએ તમ્મર આવી ગયાં અને એકદમ ચક્કર ખાઇને લયલા જોરથી જમીન ઉપર પડી ગઇ ને તેનો આત્મા આ દુન્યામાંથી ઉડી જઈ બીજી દુન્યામાં ચાલ્યો ગયો.

બહાર વરસાદનું એક જોરદાર ઝાપટું તૂટી પડયું, મેઘની ગર્જના વધારે ભયંકર બની.

(સંપૂર્ણ)

આઠ-ઊર્મિઓ

આત્મ-સંતોષ

હજારો નિત નવા પાપો કરું છું!
હંમેશાં પાપ-સાગરમાં તરું છું!
છે કિન્તુ આત્મને સંતોષ 'ઉન્મત્ત'!
કરું છું પાપ પણ રબથી ડરું છું!

●

સ્નેહ-ઉચ્છેદ

દગામાં—દંભમાં નિત રાચનારા!
ઘડીમાં સ્નેહને ઉચ્છેદનારા!
હજારો મિત્ર 'ઉન્મત્ત' જોઈ લીધા!
ન જોયા અંતરોને વાંચનારા!

●

જીવન-સંગી

નથી હું માંગતો વૈભવ-વિલાસો!
નથી હું યાચતો જીવન-ઉલ્લાસો!
જીવન-સંગી રહ્યો માંગી હું 'ઉન્મત્ત'!
જે આપી દે મને દુઃખમાં દિલાસો!

●

નિશ્વાસ

જિગરની હું બુઝાવા પ્યાસ માંગું!
પલે-પળને હું શ્વાસે-શ્વાસ માંગું!
સિતમગારોનો કરવા નાશ 'ઉન્મત્ત'!
અસરકારક ફક્ત નિશ્વાસ માંગું!

સત્ય-સંબોધન

દુઃખોમાં ના સબર થાયે તો રોજે!
છતાં બદલાના તું ના બીજ બોજે!
કરી અપકાર પર ઉપકાર 'ઉન્મત્ત'!
ખુદાની લાકડીની રાહ જોજે!

●

પશ્ચાતાપ

જગે જન્મી હજારો પાપ કીધાં!
એ ધોવા પાપ કોટી જાપ કીધાં!
ન એ ધોવાય 'ઉન્મત્ત' પાપ દાગો!
રડ્યું અંતર ન પશ્ચાતાપ કીધાં!

●

એટલું કર

ન થાયે તો ભલે ના તું ભલું કર!
કરી લે થાય તુજથી તેટલું કર!
બધું કર, એ બધું કરવામાં 'ઉન્મત્ત'!
બુરું ના કોઈનું કર, એટલું કર!

●

વિશ્વાસઘાત

કરીને માનવી વિશ્વાસઘાતો!
કરે છે ગર્વથી ફુલાઈ વાતો!
ગણે છે ગર્વ 'ઉન્મત્ત' આખરે એ!
થતો હડધૂત જગની ખાય લાતો!

—ઉન્મત્ત

● ખામેશ –

બુઝાતો દીપક

"ત્હારી કફોડી હાલત જોતાં મને દયા આવે છે. યુસુફ! ત્હારા જીવનને કોણે પલટી નાંખ્યું? મારાથી નથી જોઈ શકાતું એ..."

"અહમદ! ન પુછ એ વાત. મારામાં કહેવાની શક્તિ નથી, મ્હારી અવનતિ શાથી થઈ તેનું નિરૂપણ કરવાની શૈલી મારામાં નથી."

"અહર્નિશ મ્હારો આત્મા ત્હારી વિટંબણા માટે શંકાશિલ રહે છે. પ્રતિક્ષણે ત્હારી આકૃતિ મ્હારી સામે ભમ્યા કરે છે. યુસુફ ત્હારે નિરુપણ કરવુંજ પડશે."

"અત્યારે હું સામર્થ્ય વિહોણો છું મારી પાસે વાત કરવા જેટલું પ્રાગલ્ભ્ય નથી. પ્રસંગ દ્વારા હું મ્હારી માર્મિક વાત સાંભળવાની ત્હારી તૃષ્ણાને જરૂર છિપાવીશ."

"સારું તો હું જઈશ."

ટાવર ચોકના મકાનોની હારમાળામાં એક તે મકાનનો પણ સમાવેશ થતો, જેમાં યુસુફ નામની વ્યક્તિ રહેતી. જેને બે નાના ભાઈ અને એક બહેન હતી જેની સંભાળ તેઓની વૃદ્ધ મા ઝુલેખા રાખતી યુસુફના પિતા પરલોક સિધાવ્યા પછી ઘર નિર્વાહ ચલાવવાનો બોજો યુસુફને ઉપાડવો પડયો. તે સિલોન ગયો, એક કાપડીયાની દુકાને, જ્યાં તેને અઢીસો રૂપીયાના વાર્ષિક પગારથી નોકરી મળી તેનાંથી રૂપીયા દસ લેખે તે માસિક ખર્ચ દેશમાં મોકલતો... સમયના પ્રવાહમાં બાર 'માસ' સિધાવ્યા. ખર્ચી મોકલવાની યુસુફની પદ્ધતિનો અંત આવ્યો. મહીનાના પહેલા અઠવાડિયામાં આવી પહોંચતાં રૂપીયા દસને વિલંબ થયો. એક માસ ખાલી ગયે, બીજાની ખર્ચી મોડી મળી.

તેજ યુસુફે આજે સિલોન છોડી ત્રણ દિવસ થયા દેશમાં કદમ મૂકયા. જેની મુલાકાતની અભિલાષા તેના મિત્ર અહમદમાં જાગ્રત થઈ, અને તે આવ્યો યુસુફને ભેટવા! યુસુફ ઉપર નજર પડતાં અહમદની વેદના તીવ્ર બની. બેઉ સ્નેહીઓએ સળગતા પ્રશ્નોનું વિવેચન કર્યું, અને છેવટે યુસુફનો ઉપરો જવાબ સાંભળી જીજ્ઞાસુ અહમદે ઘેર જવાની રજા માંગી.

° ° °

નવના ટકોરા થયા યુસુફ જમી પરવારી ફળીયામાં ખાટલા પર લાંબો થયો તેની નજર, સામેથી આવતા કોઈ માણસનાં હાથમાંની સર્ચ લાઈટ ઉપર પડી. તે બેઠો થયો. લાઈટવાળાએ તેના કરચલીઓથી ઘેરાએલા મોઢા પર બત્તીનો પ્રકાશ ફેંકયો. યુસુફ બોલી ઉઠયો "કેમ અહમદ અત્યારે? શા માટે તસ્દી લીધી?"

"તારી નોંધપોથીના પાના ઉથલાવવા!" ખાટલા ઉપર બેસતા અહમદે જવાબ આપ્યો તારે આજે યથાસ્થિત વર્ણન મારી પાસે કરવુંજ પડશે."

"મને ન હતી ખબર કે સહેજ શાન્તિ પાછળ સર્જાઈ રહેલી અશાન્તિ મને નજરે પડશે. અહમદ! જ્યારે હું સિલોન ગયો, તેના દસ માસ પછી મારા જીવનમાં પલટો આવ્યો. મારા શેઠનું પ્રતિરોધ હોવા છતાં હું નોકરી છોડી મારા નવા મિત્રો સાથે મેં દલાલીનું કામ શરૂ કર્યું. પ્રતિદિન માણસોની સંગત તેડી અનાયાસે સમૃદ્ધિ મેળવવા હું તેઓનો મદદનીશ બન્યો. દીનપ્રતિદીન હું નવો અનુભવ મેળવતો થયો. પ્રત્યેક દલાલ મારી સાથે

મિત્રાચારી સધી મારા માટે એક નવી દુન્યા સર્જાઇ.

રોજ રાત્રે અમારી પરિષદમાં કંઇ વાતચીતની આપલે થતી, અને જાતજાતના ટુચકાઓ પસાર થતા, જેમાંના ઘણા એવા પણ હતા કે આપણે કાલે રીગલમાં જઇશું મીસ મેરીનો ડાન્સ જોવા! પરમ દહાડે કાર્નિવલની મોજ માણશું! અને આજે તો આપણને 'તેણી'નું આમંત્રણ છે!" પછી અમારા વચ્ચે હાસ્યનો ફુવારો છુટતો અને અમે એક બીજાની છેડતી કરતા, પણ મને કયાંથી ખબર કે આ ઘડાઇ રહેલી વિલાસ ઘડીઓ પાછળ શો ભેદ છુપાએલો છે!

હું પણ તેઓની સાથે અનિષ્ટ કાર્યોમાં ઉન્મત્ત રહેતો. મારા સ્વાનંદ ખાતર હું ઘણા પૈસા વેડફી નાખવા તૈયાર થતો, પણ મને ન હતું ભાન કે આનું પરિણામ કેવું આવશે! લોકોપણાના લોભી અમે, જ્યારે પોપલીનની ઇજારો, જર્મેન ડીરોની ખમીસો અને કુર્ટના ડગલા વડે અમારું શરીર ઢાંકતા, ત્યારે અમને ન હતું દેખાયું કે આ શોખના પડદા પાછળ રમી રહેલી ચિંતા, એકઠીંગ કરતું દુઃખ અને ઘેરાતા ઘનઘોર વાદળા અમારા ઉપર તૂટી પડશે." યુસુફ શાંત થયો. તેની આંખો ભીંજાવા લાગી. વાતને અપૂર્ણ છોડી અહમદના ખોળામાં તે ઢળી પડ્યો.

° ° °

અહમદ તેનો મિત્ર હતો. બેઉ એકજ મોહલ્લામાં રહેતા. તેનો બાપ સુલેમાન ઘણી વખત યુસુફને પોતાને ત્યાં, અહમદ સાથે જમાડતો. યુસુફનો બાપ અબ્દુલ્લા જ્યારે યુસુફ દસ વરસનો હતો, ત્યારે આ ક્ષણભંગુર દુન્યા તજી ગયો હતો. તેના ગયા પછી યુસુફની મા બીમાર પડી. બાપે સંચય કરેલું ધન ઝુલેખાની દવાદારૂમાં ખર્ચાઇ ગયું. શેઠ સુલેમાન પાસેથી સો રૂપીયા ઉછીના લીધા તેમજ બીજાએ પણ થોડી મદદ કરી. આજે ઝુલેખાની માંદગી બીજા વરસમાં પ્રવેશી હતી. ઘર માલિકે ભાડાની માંગણી કરી, પણ ત્યાં હતું શું કે યુસુફ તે આપે? જળ વિનાની તડફડતી માછલીની જેમ યુસુફનું કાળજું નોકરીની શોધમાં તળવળતું હતું. પણ કયાંએ તેના માટે સ્થાન ન હતું.

અહમદ મુંબઇ ગયો, તેના બાપની દુકાને. ત્યાંથી તે બાપની ગેરહાજરીમાં યુસુફને કાગળો લખતો. રાતનો સમય હતો. પોતાની ઓફીસમાં તે આરામ ખુરસી પર લાંબો પડ્યો હતો. તેના દિમાગમાના વિચાર-ખંડમાં અનેક પ્રકારના વિચારો રમી રહ્યા હતા જેમાંનો એક આ પણ હતો કે "આજે હું યુસુફને કાગળ લખું...પણ તેમાં લખું શું?" એટલામાં ઓફિસની મધ્યે ટાંગેલું ફાનુસ હોલવાઇ ગયું. જેથી ચારેકોર અંધારૂં છવાઇ ગયું. અને ઓફિસની અંદર આવવા ઇચ્છતો માણસ, ઓફિસના પ્રવેશદ્વાર પાસે ઠોકર ખાધી. તે ઉપરાંત બહાર રસ્તા ઉપર ચાલવું અતિ મુશ્કેલ બન્યું, અહમદે બીજું ફાનુસ મંગાવ્યું અને યુસુફને કાગળ લખી પોસ્ટ કર્યું.

° ° °

ઘણા દિવસો પછી યુસુફને પોસ્ટમેનની જગ્યા પોરબંદરમાં મળી જ્યાં તેને માસિક પંદર રૂપીયા મળતા. પણ તેમાં વળી-શું! આખા માસમાં તેને રખડવું પડતું હૃદયનું રક્ત સીંચી ઘર રૂપી વૃક્ષને નિભાવવું પડતું. છાનની જ્વાળા તેના દેહમાંના પ્રત્યેક અવયવોમાં સળગી ઉઠી હતી; કયાંએ તેને ચેન પડતું નહી આજે "તેહવાર" હોવાથી પોસ્ટ ઓફીસ બંધ હતી. દરિયા કિનારે ફરવા આવેલ

માણસો પોતાને ઘેર જઇ રહ્યા હતા. સૂર્ય પડદા પાછળ છુપી રહ્યો હતો. પણ યુસુફ ત્યાંથી ખસ્યો નહિ.

અંધકાર વ્યાપ્યો. યુસુફના મગજરૂપી થિએટરમાં "ભ્રષ્ટ વિચારો" નામની ફિલ્મ ચાલુ થઇ. જેમાં તેણે પોતાની ઝિંદગીના ભયંકર દ્રશ્યો નિહાળ્યા તે વિનાશક વિચારમાળાએ યુસુફને પાણી તરફ ધકેલ્યો.

"હું આજે મારી ઝિંદગીનો અંત આણવા પાણીના ઉછળતા મોજામાં સમાઇ જાઉં... પછી મને કોઇ સતાવી શકશે નહીં...મારે કોઇ કષ્ટ વેઠવું પડશે નહિં...કોઈ સંકટ મારો સામનો કરશે નહીં .." વિનાશના આરે ઉભેલા તે યુવાન પાણી તરફ આગળ વધ્યો!

શા માટે ?

ગર્જના કરતા પાણીના મોજાને ભેટવા... ઉભરતા સમુદ્રમાં સમાઇ જવા...મોત સાથે બાથ ભીડવા...મૃત્યુને શરણે થવા...!

કોઇની પરોણાગત કરતી વખતે જેટલી ખુશી ઉદ્દભવે, તેટલી ખુશી આજે દરિયાનું પ્રત્યેક મોજું અનુભવી રહ્યું હતું સૂરજ પણ તેમાં ભાગ લેવા પોતાના કિરણો દ્વારા વાતો કરી રહ્યો હતો. સાચેજ કોઈ પરોણાનું સ્વાગત કરવાનું હોય, આકાશ પણ કોઇની ઇન્તિઝારીમાં સ્વચ્છ બની ઝુકી રહ્યું હતું. અંધકારે પોતાની સત્તા જમાવવી શરૂ કરી.

તે દોડયો પાણી તરફ...પાસે જઈ અટકયો...અહમદ તેને યાદ આવ્યો...સાથે તેનો પત્ર પણ...જે ગઇ કાલે મળ્યો હતો...પણ યુસુફે તે વાંચ્યો ન હતો...અત્યારે તેનું મન થયું તે પત્ર વાંચવાને...છેલ્લી ઘડીએ અહમદને સાંભળ્યો...પત્ર ખોલ્યો, અને વાંચ્યો!

વિચારના ચક્રો ગતિમાન થયા. પત્રને ખિસ્સામાં ઘાલી ઘરનો રસ્તો લીધો!

° ° °

અહમદે લખ્યું હતું!...

મુંબઈ..............

પ્રિય યુસુફ

મારી ઓફીસમાં જે ફાનુસ છે, તેનો પ્રકાશ બહાર રસ્તા ઉપર પણ પડે છે. અને તેથી રાહદારીઓને ત્યાંથી પસાર થવામાં કાંઇ પણ મુશ્કેલી નડતી નથી...પાંચ મિનિટ પહેલાં તે ફાનુસ હોલવાઇ ગયું. આખી ઓફિસમાં અંધકારનું મોજું ફરી વળ્યું. તેમજ બહાર રસ્તા ઉપર પણ ચાલવું મુશ્કિલ બન્યું. અને ઓફિસની અંદર આવવા ઇચ્છતો માણસ, ઓફિસના પ્રવેશદ્વાર પાસે ઠોકર ખાધી. જે જોતાં મારામાં એક વિચાર જન્મ્યો કેઃ—

"આપણું જીવન પણ એક દીપક સમાન છે. જેના બુઝાઈ જવાથી, આપણા પ્રકાશ તળે જીવતા અન્ય માનવીઓને ઠોકરો ખાવી પડે છે!"

લી. તારો મિત્ર
અહમદ.

▲ રિફાઈ-સાબેરી.

સુરીઓની હજ

(ગતાંકથી ચાલુ)

જુમ્આના દહાડામાં એક વખત એવો આવે છે કે જો તે વખતે જે કંઇ દુઆ માંગવામાં આવે છે તે ખુદાપાક કબુલ કરે છે: આ વખત કયો છે તેને માટે ઇખ્તેલાફ છે જે નીચે મુજબ છે:—

(૧) સવારનો વખત જ્યારે સુરજ નીકળતો હોય (૨) ઇશરાક અથવા ચાસ્તનો વખત (૩) ઝવાલનો વખત બપોરના (૪) જ્યારે જુમ્આની અઝાન દેવામાં આવે છે તે વખત (૫) અઝાન થઈ ગયા પછીનો તુરતનો વખત (૬) જ્યારે ખતીબ ખુત્બો પઢવા મિમ્બર ઉપર બેસે તે વખત (૭) હઝરત અબુ અબ્દુલ્લાહ બિન સલામ (રદી.) ફરમાવે છે કે:—જુમ્આના દહાડાનો છેલ્લો વખત એટલે અસર અને મગરેબ વચ્ચેનો વખત (૮) સુરજ ગુરૂબ થતો હોય તે વખત કારણ કે એજ વખતે હઝરત આદમ (અ. સ.)ને પેદા કરવામાં આવેલા.

હુઝુરે (સલ૦) ફરમાવ્યું છે કે:—જુમ્આને દહાડે શૈતાનો માણસો તરફ દોડે છે અને તેઓને બજાર તેમજ બીજી જગ્યાઓએ ખેંચી લઈ જાય છે કે તેઓ નમાઝ વગેરેથી મહરૂમ થઈ જાય અને ફરિસ્તાઓ મસ્જિદ તરફ આવે છે અને જેઓ મસ્જિદમાં દાખલ થાય છે તેઓના નામો નૂરાની કલમથી લખે છે:

જેઓ ચુપચાપ બેસી ખુત્બો સાંભળે છે તેઓને જેવી રીતે સવાબ મળે છે તેવીજ રીતે જેઓ ખુત્બો થતો હોય ત્યારે વાતચીત કરે છે તેઓને ગુન્હો મળે છે: જો કોઈ વાતચીત કરતા હોય તેઓને તેમ કરતા રોકવું અથવા કહેવું કે ચુપ રહો એ પણ બેહુદા વાત કરવા બરાબર છે. (બેહતર એજ છે કે પોતે ચુપચાપ બેસી ખુત્બો સાંભળે.)

જેઓ જમાઅત સાથે જુમ્આની નમાઝ પઢે છે તેઓને હજ્જે મકબૂલનો સવાબ ખુદાપાક આપે છે અને જેઓ એજ દહાડે અસરની નમાઝ જમાઅત સાથે પઢે છે તેને "ઉમરા"નો સવાબ મળે છે અને જેઓ મગરેબ સુધી મસ્જીદમાં બેસે છે તેઓ જે કંઈ દુઆ માંગે છે તે ખુદાપાક કબુલ કરે છે (મગરેબની નમાઝ પણ જમાઅત સાથે પઢવી જોઇએ.)

જે માણસ જુમ્આને દહાડે રોઝો રાખે અને ઇમામ સાથે જુમ્આની નમાઝ પઢે, અને કોઇના જનાઝાની નમાઝમાં શામિલ થાય, અલ્લાહ માટે કોઇ ચીજ પૈસા વગેરે સદકો આપે, કોઇ બીમારની ખબર અંતર લઈ બની શકતી મદદ કરે, કોઇના નિકાહમાં હાજર રહે તો તેને માટે જન્નત વાજિબ થશે એટલે તેને જન્નતમાં દાખલ કરવામાં આવશે.

જુમ્આનો દહાડો જાણે નેકીઓનો ખજાનો અને ખાણ છે. (જેનાથી જેટલી નેકી લેવાય તેટલી લઇ શકે છે.)

હુઝુરે (સલ૦) ફરમાવ્યું છે કે:—હઝરત મૂસા (અ. સ.)એ ખુદાપાકથી અરજ કરેલી કે યા અલ્લાહ મને અને મારી ઉમ્મતને શનીવારનો દહાડો આપવામાં આવ્યો છે; તેવી રીતે હઝરત મોહંમદ (સલ.) અને તેમની ઉમ્મતને ક્યો દિવસ અતા કરવામાં આવશે અને તેનો કેવો દરજ્જો હશે? જવાબ મળ્યો કે "એ મૂસા (અ. સ.) અમો જુમ્આનો દહાડો અતા કરીશું અને તમારી ઉમ્મત શનીવારે લાખો નેક કામ કરશે અને લાખો રહમત નાઝિલ થશે તેનો જે કંઈ સવાબ તમારી ઉમ્મતને આપીશું તેના કરતાં વધારે અને અફઝલ સવાબ અને બદલો

ઉમ્મતે મોહંમદ (સલ૦)ને તેઓની ફક્ત એજ રકાત નફિલના બદલામાં આપીશ ત્યારે હઝરત મૂસા (અ સ.)એ અરજ કરેલી કે "એ રબ મને પણ તેમની (સલ.)ની ઉમ્મતમાં કરી દે

જે માણસ જુમ્આને દહાડે સદકો (ખિરાત) આપે છે, પછી ભલેને રોટીનો ટુકડો પણ હોય, તો ખુદાપાક આસમાનથી તેને કહે છે કે "એ બંદા, એ મારા દોસ્ત તેં તારું કામ પુરૂં કર્યું અને મેં પણ તેના બદલામાં તને બખ્શી દીધો છે.

જુમ્આને દહાડે દરૂદ શરીફ પઢવાની બહુ તાકીદ કરવામાં આવી છે જે બધી વીગતવાર "દીદારે રસુલ (સલ.)"માં લખવામાં આવી છે.

હુઝુરે (સલ.) ફરમાવ્યું છે કેઃ—જે માણસ જુમ્આને દહાડે સુન્નત સમજીને (સુન્નતની નિય્યતથી) ગુસલ કરે છે તો પાણીના દરેક કતરા અને તેના બદનમાં જેટલા બાલ છે તેટલી નેકીઓ તેને ખુદાપાક અતા કરે છે. અને ૭૦ ફરિશ્તાઓ કયામતને દહાડે તેને માન ઇજ્જતથી લેવા આવશે અને તેના દરેક બાલમાંથી નૂર નિકળશે કે જેનાથી મેદાને મહશર રોશન થઇ જશે અને તેને જન્નતમાં હજાર દરજ્જા ખુદાપાક ઇનાયત કરશે અને તેને મશરેકથી મગરિબ સુધીના મોટા આલીશાન એક હજાર મહેલો અતા કરશે. ત્યારે તે બંદો તાજુબ થશે કે કયા કામના બદલામાં મને આ બધું ઇનાયત કરવામાં આવ્યું છે. ત્યારે ફરિશ્તાઓ તેને કહેશે કે "એ અલ્લાહના બંદા શું તને ખબર નથી કે જુમ્આની નમાઝ પઢવા તેં જે ગુસલ કરેલું તેના બદલે આ તને ઇનાયત કરવામાં આવ્યું છે અને એ ઉપરાંત એથી પણ વધુ ખુદાપાકનો બેહદ ફઝલ તારી ઉપર છે.

હુઝુરે (સલ.) ફરમાવ્યું છે કેઃ—કયામતને દહાડે જુમ્આ ઇન્સાનની સુરતમાં, તે માણસ પાસે આવશે જેણે શૌકથી ગુસલ કરી નમાઝ જમાઅત સાથે પઢી હશે, તેના માથા ઉપર હજાર ખુણાનો તાજ હશે અને તે પેલા માણસને પુછશે કે તે મને ઓળખ્યો? પેલો માણસ કહેશે કે "નહીં" ત્યારે તે કહેશે કેઃ- હુ જુમ્આની તે નમાઝ છું કે જે તેં ગુસલ કરીને પઢી હતી. તું મારી સાથે ચાલ. તારે માટે જન્નત સજાવી તૈયાર કરવામાં આવી છે. પેલા માણસને સાથે લઇ જન્નતમાં જશે અને તેને એવો ઉમદા જન્નતી પોશાક પહેરાવશે કે જેની ઉપર નજર ઠરશે નહીં.

હુઝુરે (સલ.) ફરમાવ્યું છે કેઃ—જુમ્આને દહાડે જે માણસ ખુશબૂ લગાડે છે તેણે અલ્લાહની રાહમાં ગુલામો આઝાદ કર્યા બરોબર સવાબ ખુદાપાક તેને આપે છે.

જુમ્આની નમાઝ પહેલાંની પાંચ સાઅત (વખત) છે જેમાં મસ્જિદમાં જનારાઓને તે મુજબ સવાબ મળે છે તે નીચે મુજબ છેઃ-

(૧) સવારની નમાઝ પછી (૨) સુરજ ચોડો બુલંદ થાય તે વખત (૩) ચાસ્તનો વખત (૪) પહેલા ઝવાલથી (૫) જુમ્આની નમાઝનો વખત.

અમુક અમુક સાહેબોના કહેવા મુજબઃ-

(૧) ઝવાલનો વખત અઝાન પહેલાંનો (૨) અઝાનનો વખત (૩) અઝાન પછીનો વખત (૪) ઇમામ ખુત્બો પઢવા મિમ્બર ઉપર બેસે તે વખત (૫) નમાઝનો વખત પહેલી રકાત અથવા બીજી રકાતમાં શામિલ થય તે વખત.

જુમ્આની નમાઝથી ફારેગ થઈ—"કુલ્યા એયોહલ્કાફેરૂન; સુરએ ઇખ્લાસ; સુરએ ફલક; અને સુરએ નાસ" દરેકને "બિસ્મિલ્લા" સાથે

સાત સાત વખત પઢશે તો તેને શૈતાન વસ્વસો આપી શકશે નહીં.

હુઝુરે (સલ) ફરમાવ્યું છે કેઃ—(૧) જે માણસ જુમ્આની અઝાન સાંભળી પોતાના બધા કામકાજ ધંધાને છોડી મસ્જિદમાં જાય છે તો તેના માલમાં ખુદાપાક બરકત અતા કરે છે, ખુદાપાક તેને ગની કરે છે અને તેને જન્નતમાં દાખલ કરે છે. (વેચવું તેમજ ખરીદવું બંને છોડી દઇ મસ્જિદમાં જનાર માટે મજકુર બદલો છે નમાઝ વગેરેનો બદલો જુદો મળે છે)

(૨) જે માણસ દરેક જુમ્આએ ગુસલ કરે છે તેના ગુન્હા ખુદાપાક માફ કરે છે અને તેને કહેવામાં આવે છે કેઃ—હવે નવેસરથી તારા અમલ શરૂ થાય છે.

(૩) જુમ્આની નમાઝ પહેલાં ચાર રકાત નફિલ જેની દરેક રકાતમાં "ફાતેહા એક એક અને ઇખ્લાસ" અગીઆર અગીઆર વખત પઢી સલામ ફેરવીઃ—

લાહવ્લા વલાકુવ્વતા ઈલ્લા બિલ્લા હિલ અલીય્યીલ અઝીમ.

એકસો વખત પઢશે તો ખુદાપાક તેનું ઇમાન સલામત રાખશે એ નમાઝ એકી સાથે ચાર રકાતનો કોલ બાંધી ફિક્રે ઇમાનની નિય્યત કરી પઢવી જોઇએ.

મશાઇખો (રેહ.)ના ફરમાવ્યા મુજબઃ—જે કોઇ જુમ્આને દહાડે ફરજ પહેલાં ચાર રકાત નફિલ જેની દરેક રકાતમાં "ફાતેહા" એક એક વખત, "આયતુલકુર્સી" એક એક વખત અને "ઇન્ના આઅ્તૈનાકલકૌસર" પંદર પંદર વખત પઢી સલામ ફેરવીઃ—

સુબ્હાનલ્લાહે વલ્હમ્દોલિલ્લાહે વલાઇલાહા ઇલ્લલ્લાહો વલ્લાહો અકબર વલા હવ્લા વલા કુવ્વતા ઇલ્લાબિલ્લાહિલ અલીય્યીલ અઝીમ.

એકસો વખત પઢશે તો જાણે તેણે ૪૦ વરસ સુધીની તેની જે નફિલો છુટી ગઈ હશે તે પઢ્યા બરોબર થશે.

હુઝુરે (સલ.) ફરમાવ્યું છે કેઃ—(૧) જે માણસ જુમ્આને દહાડે સુરજ એક નેઝા જેટલો નિકળે ત્યારે અથવા તે પહેલાં બે રકાત નફિલ "ઝોહા"ની અથવા ચાર રકાત નફિલ ઇમાનની સલામતી માટે સવાબ સમજીને પઢશે તો અલ્લાહ તઆલા તેને માટે બસો નેકી લખશે અને બસો બદી દૂર કરશે.

(૨) અને જે માણસ સુરજ બુલંદ થયા પછી ચાર રકાત નફિલ પઢશે તો કયામતને દહાડે ખુદાપાક તેને ચારસો દરજા જન્નતમાં અતા કરશે.

(૩) અને જે કોઈ આઠ રકાત નફિલ મજકુર વખતે પઢશે તો ખુદાપાક તેને બેહદ દરજા (મહેલ વગેરે) જન્નતમાં અતા કરશે અને એ ઉપરાંત તેના બધા ગુન્હા બખ્શી દેશે.

(૪) અને જે કોઇ બાર રકાત નફિલ પઢશે તો તેને બે હજાર નેકી ખુદાપાક અતા કરશે અને તેની બે હજાર બદીઓ નાબૂદ કરશે. મજકુર નમાઝની દરેક રકાતમાં "ફાતેહા" એક એક વખત અને "ઇખ્લાસ" ત્રણ ત્રણ વખત પઢવી.

(૫) જે માણસ જુમ્આની સવારની નમાઝ જમાઆત સાથે પઢશે અને સુરજ નિકળે ત્યાં સુધી ત્યાંજ બેસી યાદે ઇલાહી કરશે તો ખુદાપાક તેને જન્નતમાં સીત્તેર દરજા અતા કરશે એ દરજા એવા હશે કે એક દરજાથી બીજા દરજા સુધી જો કોઇ ઘોડેસવાર રાત દહાડો સીત્તેર વરસ સુધી ઘોડો દોડાવશે તો બીજા દરજાએ પહોંચશે (એવીજ રીતે

૭૦ દરજ્જાનું સમજી લેવું.)

(૬) જે કોઇ માણસ જુમ્આની નમાઝ જમાઅત સાથે પઢશે તો ખુદાપાક તેને જન્નતમાં પચાસ દરજ્જા (નંબર ૫ માં લખ્યા મુજબ) અતા કરશે.

(૭) જે માણસ જુમ્આને દહાડે અસરની નમાઝ જમાઅત સાથે પઢશે તો જાણે તેણે હઝરત ઇસ્માઇલ (અ. સ.)ની ઔલાદમાંથી ચાર ગુલામો આઝાદ કર્યા બરોબર સવાબ મળશે.

(૮) અને જે માણસ જુમ્આને દહાડે મગરેબની નમાઝ જમાઅત સાથે પઢશે તો હજ્જે પાક અને મકબુલ હજ તથા પાક અને મકબુલ ઉમરા કર્યા બરોબર સવાબ ખુદાપાક તેને અતા કરશે.

(૯) જે માણસ જુમ્આને દહાડે ઝોહર અને અસરની વચ્ચે બે રકાત નફિલ જેની પહેલી રકાતમાં "ફાતેહા" એક વખત, "આયતુલ કુર્સી" એક વખત અને "કુલઆઉઝો બેરબ્બિલફલક" પચ્ચીશ વખત અને "કુલઅઉઝો બેરબ્બિન્નાસ" એક વખત અને બીજી રકાતમાં "ફાતેહા" એક વખત "ઇખ્લાસ" એક વખત "કુલઆઉઝો બેરબ્બિલફલક" વીસ વખત અને કુલઆઉઝો બેરબ્બિન્નાસ' એક વખત પઢશે અને સલામ ફેરવી:—

"લાહવ્લા વલા કુવ્વતા ઇલ્લાબિલ્લાહિલ અલીય્યીલઅઝીમ."

પચાસ વખત પઢશે તો જ્યાં સુધી રબ્બુલ ઇજ્ઝતને અને જન્નતમાં પોતાની જગ્યા ખ્વાબમાં જોશે નહીં ત્યાં સુધી તે મરશે નહીં (દર જુમ્એ પઢતાં રહેવું જોઇએ.)

નમાઝ એવઝે જુમ્આ

એક દહાડો, એક એઅરાબી (જંગલમાં રહેનાર) હુઝુર (સલ.) પાસે આવ્યો અને અરજ કરી કે "યા રસુલુલ્લાહ! હું દૂર જંગલમાં રહું છું જેથી મદીના મુનવ્વરામાં જુમ્આની નમાઝ પઢવા આવી શકતો નથી અને એના સવાબથી મહરૂમ રહું છું. આપ (સલ) કોઇ એવો રસ્તો બતાવો કે જે કરવાથી મને જુમ્આનો પુરેપુરો સવાબ મળે. આપે (સલ.) ફરમાવ્યું કે:-જુમ્આને દહાડે સવારે સુરજ નિકળવા પછી બે રકાત નફિલ પઢજે જેની પહેલી રકાતમાં "અલ્હમ્દ" અને "કુલઆઉઝો બેરબ્બિલફલક" એક એક વખત પઢવી અને સલામ ફેરવી "આયતુલ કુર્સી" સાત વખત પઢવી એ પછી ચાર ચાર રકાતની નિય્યતથી આઠ રકાત નફિલ જેની દરેક રકાતમાં "અલ્હમ્દ" એક વખત "કુલયા ઐયો હલ કાફેરુન' એક વખત અને "ઇખ્લાસ" પચ્ચીશ વખત પઢવી અને એ નમાઝથી ફારેગ થઈ તુરત:—

"લાહવ્લા વલા કુવ્વતા ઇલ્લાબિલ્લાહિલ અલીય્યીલ અઝીમ."

એકસો વખત પઢશે તો એ એઅરાબી કસમ છે તે પાક પરવરદીગારની કે જેના કબ્જામાં મોહંમદની (મારી) જાન છે અગર કોઇ પણ મરદ અથવા ઓરત (મારી ઉમ્મતમાંથી) આ નમાઝ પઢશે તો તેને જન્નતમાં લઇ જવા હું ઝામિન થાઉં છુ અને ખુદાપાક તો તથા તેના માબાપને, જો તેઓ શિયાંના પાક અને મુસલમાન હશે તો, બખ્શી દેશે અને અર્શને નીચેના ફરિશ્તાઓ તેને નિંદા કરશે, કે 'એ અલ્લાહના નેક બંદા ખુદાપાકે તને બધી રીતે બખ્શી દીધો છે."

—સંપૂર્ણ.

કાવ્ય-ગુલ્શન

અપરંપાર પી!

રંગ હાયક જોઇને મધ ધાર પી;
ખંતથી પી પ્યાસ ભારોભાર પી.
શોધવા પરલોક કેરો સાર પી;
ને કરી આ લોકમાં તકરાર પી.
શૌર્ય પ્રસરી જાય નસનસમાં અસીમ;
ઘૂંટ એવી તિવ્ર લઇ બે ચાર પી.
પંથમાં વટોળ છે તૂફાન છે;
પાર થાવાને તું અપરંપાર પી.
તારી મસ્તી જોઇ મસ્તીખોર વ્યોમ;
સર્વ વિસરી જાય નિજનો ખ્યાર પી.
તોડી દે સત્વર ગુલામી બંધનો;
ને કફસના તોડ દ્વારે દ્વાર પી.
વીર છે તો વીર થઈ વસ વિશ્વમાં;
છોડ કાયરતા બધી પીનાર પી
પાજે એવી વિસરે દુઃખ શ્રમજીવીઓ;
પ્રાપ્ત કંઇ શાંત્વન કરે લાચાર પી.
તારા કોમળ હસ્તથી હું પણ પિઉં;
તું નિકટ બેસી જરા પાનાર પી.
લક્ષ્યબિંદુ એજ તારો રાખ એક;
છું નશામાં પણ અતિ હુસ્યાર પી.
નીતરાવી કાવ્ય—રસથી જામને;
સૌનેપા 'બિસ્મિલ' પછી એકવાર પી.

—બિસ્મિલ

+

મઝદારે લખ્યું!

નામ કુદરત તેં ગગન પારે લખ્યુ!
તે લઇ મેં દિલને થડકારે લખ્યું!
કાળજે ઘોંચી કલમ દુખરા લખ્યા,
થાકું નાસીપાસ તેં જ્યારે લખ્યું!
અર્શ પર જે જોડલાંનું નામ છે,
મેં ગણી મારૂં, નયન દ્વારે લખ્યું!
આપદા તુજને પડી ખુશજ કઝા,
માફ કર મુજ મૌત મઝધારે લખ્યું!
નાં તું આવી કેમ? સત્કારૂં કઝા,
જ્યારે આમંત્રણ આ બીમારે લખ્યું!
મારૂં જીવન વાંચવા મન્થન ન કર,
એ તો ઉન્હા આંસૂની ધારે લખ્યું!
પંક પંકજને ભ્રમર મિલન કર્યા,
શીર્ણ સાથે જગને કાસારે લખ્યું!
વિશ્વનાં ઇતિહાસમાં ચમકાવવા,
મૃત્યુ તે મન્સૂરનું દારે લખ્યું!
માર્ગદર્શક વાકય "ઇસ્લાહ"નું
"યૂસુફ" એનાં કફન તારે લખ્યું!

—યૂસુફ

+

સજાઓ છે ને હું છું

વફાઓ પર વફાઓ છે ને હું છું,
જફાઓ પર જફાઓ છે ને હું છું.
નજર થંભી નથી શકતી કોઇ પર;
પ્રણયમાં ઘેલછાઓ છે ને હું છું.
જીવન વ્યતિત કરૂં છું એમ નિશદીન,
વિરહની વેદનાઓ છે ને હું છું.
મળે છે ઝખ્મ પર બસ ઝખ્મ મુઝને;
અરે! કાતિલ અદાઓ છે ને હું છું.
સિતમ પણ એક ક્યાં? લાખો સિતમ છે;
સજા ક્યાં છે? સજાઓ છે ને હું છું.
વટી જાવાને જોજન દિલ ચહી કંઇ;
નિરાલી મંત્રણાઓ છે ને હું છું.
અમસ્તો હસ્ત ક્યાં "મજબૂર" ઉર પર;
છુપી ત્યાં કંઈ વ્યથાઓ છે ને હું છું.

—મજબૂર.

અનુ. : અહમદ મુહમ્મદભાઇ પટેલ

મહાન તૈમૂરનો

દિલ્લી મ–સ્વીકાર

(ગતાંકથી ચાલુ)

"પણ યુવરાજ આ વૃદ્ધની ગુસ્તાખીનું શું? તેનો ફેંસલો થવો જોઇએ." બેગમ ઉમ્મતુલ હબીબે કહ્યું.

"હાં થશે-પણ બેગમ આજે અમે કોણ જાણે કયા કારણસર હદપારના ખુશ છીયે, અને ઇચ્છીયે છીએ, કે આજે અમારા હાથોથી કોઇને ઇજા ન પહોંચે "

"પણ યુવરાજ, અગર આવા પ્રકારની ગુસ્તાખીઓને સાંખી લેવામા આવી તો તેનું પરિણામ ભયંકર આવશે, અને મને ભય છે કે ચંગેઝી પ્રભાવ ઓસરી જશે."

"તમે ખોટુ કહો છો, ઉમ્મતુલ હબીબ! અમારી રગોમાં ચંગેઝી ખૂન વહે છે, અમારા અંતિમ શ્વાસ લગી અમારો પ્રભાવ ઓસરી શકે એમ નથી, હે ગુસ્તાખ મુજરિમ! અમે અમારા વિશ્વાસ કાસિદો દ્વારા સુનાદી પીટાવી દીધી હતી, પછી તારી બદનસીબ હઠીયોએ હમારા ગઝબનાક કહેરને સીદને છછેડયો!"

"શાહઝાદએ આલમ! ગુલામ..."

"યુવરાજને સજદો કરીને જવાબ આપ, ગુસ્તાખ!"

ઉમ્મતુલ હબીબ ફરી ગર્જી ઉઠી તે આગળ બોલી કે, "તને ખબર નથી કે ચંગેઝની ઔલાદ પોતાના કાનૂનો સખ્તી અને ચિવટાઇપૂર્વક પળાવવાને ટેવાઇ છે."

"શાહઝાદી સાહેબહ! ગુલામ તે માટે મજબૂર છે, કેમકે તે ગુલામને મુહમ્મદીનો શરફ હાસિલ કરવાને ભાગ્યશાળી થયો છે, એટલે તે અલ્લાહ સિવાય કોઇની પણ આગળ સજદો કરી શકવા અસમર્થ છે."

"જો હવે ચંગેઝી આજ્ઞા ન પળાઇ, શિરત ન જળવાઇ તો તારૂં આ મગરૂર શિર તારા ધડથી પળવારમાંજ અલગ થઇ જશે." ઉમ્મતુલ હબીબનો ક્રોધાગ્નિ પ્રજળી ઉઠયો.

"જો શાહઝાદીનો ક્રોધાગ્નિ તેથી શાંત થતો હોય તો મારૂં મસ્તક હાજિર છે."

"તો શું તારો ઇન્કારજ છે!"

મૌલાના ખામોશ થઈ ગયા.

"સિપાહીઓ આ ગુસ્તાખ વૃદ્ધની ગરદન ઉડાવી દો." ઉમ્મતુલ હબીબે આગ ઝરતી આવાઝે આજ્ઞા કરી.

"થોભો, ઉમ્મતુલ હબીબ!" તૈમૂરે આગળ વધતાં કહ્યું.

"વૃદ્ધાવસ્થાના આ સફેદ વાળોમાં યુવાનીની ગરમી અને હિમ્મત લપેટાયલી છે, જે તૈમૂરને સજદો કરવાનો ઇન્કાર કરે છે, એ કોઇ સામાન્ય વ્યક્તિ તો નથીજ, અપરાધીયે અત્યાર લગી અમારા સવાલનો તો જવાબજ આપ્યો નથી."

"યુવરાજ, ગુલામ પ્રથમ તો હાનીગુલનો રહેવાસીજ નથી. ગુલામ આજેજ કનકથી અહિં આવ્યો છે. તમામ રાત્રિ અને દિન ચાલી ચાલીને થાકીને ચૂર થઈ જવાથી વૃક્ષ હેઠળ બેઠો હતો, તેને તૈમૂરી આજ્ઞાની મુદ્દલે ખબર ન હતી."

"તારા જેવો બહાદુર માણસ કદી જૂઠું બોલી શકતો નથી, એનો અમને સંપૂર્ણ વિશ્વાસ છે, પણ અમારી હુઝૂરમાં સજદો કરવાની આનાકાની અને તેના કારણમાં દર્શા-

વેલા કારણથી અમને મુદ્દલે સંતોષ થતો નથી, જો હવે પછી એવી ગુસ્તાખીનું પુનરાવર્તન થયું તો અમારાથી કોઈપણ વધુ ભયંકર નથી, આટલી વખત તમારી બહાદુરી અને સત્યતાની કદ્ર શનાસ્ત કરીને જતા કરીએ છીએ."

"મને યુવરાજની આ પ્રકારની નર્મીથી શિકાયત છે." ઉમ્મતુલ હબીબની ધીરજ હવે ખૂટી ગઇ ને બોલી, કે "જે શખ્સ અમારા કૂતરાથીય અધિકતર નીચ છે, તે આવી રહમને પાત્ર થઇ શકતો નથી."

"ખૂબ!" તૈમૂરે ભયંકર કટાક્ષયુક્ત અટ્ટહાસ્ય કર્યું.

"અમારી ઉમ્મતુલ હબીબ તો હવે કવિયત્રી થતી જાય છે, મુજરિમ અમારા સવાલનો સ્પષ્ટ જવાબ આપો નહિતર યકીન માનો કે તમારી સઝા અતિ ભયંકર હશે? બોલો તમે સારા કે અમારો કૂતરો?"

"યુવરાજ!" મૌલાનાએ નમ્રતાપૂર્વક કહ્યું. "જો ગુલામ ઇમાનની દૌલતથી માલામાલ છે, તો આપના કૂતરાથી બેહતર છે, જો તેમ નથી તો તે તેનાથીય અધિકતર બદતર છે."

"શું?-શું કહ્યું તમે? અમે સમજી શકયા નહિ."

"ગુલામની અર્ઝ એ હતી કે જો તે ઇમાનની દૌલત ધરાવે છે, તો કૂતરાથીય બેહતર છે."

'ઇમાન-?' એ કઇ ઝબાનનો શબ્દ છે, જે અમારા કર્ણથી ટકરાય છે, મુજરિમ!"

મૌ.એ બુલંદ અવાજે કહ્યું, "ઇન્સાનને ખુદાએ પૈદા કર્યો છે, યુવરાજ તેની ફર્ઝ છે, કે તે માત્ર તેનેજ સજદો કરે, તેના સિવાય અન્ય કોઇને પણ નહિ, તેનેજ પોતાનો મઅબૂદ ગણે, ને તેનેજ સજદો કરે. શરીઅતની પારિભાષિક ભાષામાં એનેજ ઇમાન કહેવામાં આવે છે. જેઓ આ સિદ્ધાંતનું પાલન કરે છે, તેમનેજ ઇમાનદાર કહેવામાં આવે છે."

"શું કહી રહ્યા છો? આ જગતનો સર્જનહાર સૂર્યદેવતા છે, દુન્યા તેનેજ લઇને ઝુહૂરમાં આવી છે."

"ગુલામ, આપના મંતવ્યથી સહમત થઇ શકતો નથી"

"તમારો મઝહબ? તમે કયો મઝહબ પાળો છો?" તૈમૂરે હૈરાન થઇને પૂછ્યું.

"ગુલામને ગુલામોને મુહમ્મદીમાં દાખિલ થવાનો શરફ હાસિલ થયો છે."

"સ્પષ્ટ કહો-તમારો મઝહબ કયો છે?"

"ઇસ્લામ—!"

"તમે મુસલમાન છો?"

"યુવરાજ, આપે બજા ફરમાવ્યું."

"અમે સમજી ગયા. ચંગેઝી ઔલાદમાંના ઘણાં તેમાં દાખલ થઇ ગયા હતા, પણ-હાં! તે સર્વેને કત્લ કરી દેવાયા હતા. અમને યાદ છે—પણ અમે હંમેશાં વિચારતા હતા કે અમારી આટલી બધી મુખાલિફતો અને અમારા તેમના પરના હદપારના અત્યાચાર છતાં કોણ જાણે કેમ ઇસ્લામ સ્વીકારતા હતા?

"અપરાધી, તમારું નામ શું છે?"

"ગુલામને જમાલુદ્દીનના નામે પુકારવામાં આવે છે, યુવરાજ!"

"તો, જમાલુદ્દીન અમે એકાંતમાં હંમેશા એજ વિચારીયે છીયે કે ચંગેઝી ઔલાદનું ગરમ મિઝાજ ખૂન તમારા ઇસ્લામને સ્વીકારી શક્યું? તેના પર ઘણો વિચાર કર્યા છતાં અમે કશા પણ પરિણામ પર અદ્યાપિ પર્યંત પહોંચી શકયા નથી. અમે જાણવા માંગીએ છીએ કે, ઇસ્લામ શું છે?"

"યુવરાજ! ગુલામ તે કહેશે, પણ એક તો તે વૃદ્ધ છે ને પ્રવાસથી થાકેલો છે, જો તેને બેસવાની પરવાનગી આપવામાં આવે તો સારી વાત છે." તૈમૂરે એક નજર ઉમ્મતુલ હબીબ પર નાંખી પછી સ્મિતસહ બોલ્યો, કે "ઉમ્મતુલ હબીબ નારાજ છે, પણ અમે ઘણાજ ખુશ થયા છીએ, જો ઇસ્લામ સમજવાનો

પૂર્ણિમા

—શાભા

શ્યામ રાત્રીઓનો અંધકાર યુગ વિતી ગયો છે.
જગતને ડારનારા કાળ-રાત્રીના દેખાવ સમી ગયા છે.
કાળી-મશ રાત્રીઓએ વિદાય લીધી છે.

શુક્લ-પક્ષની રાત્રિઓનો સોનેરી સમય જગતને ઉજાળી રહ્યો છે. પૃથ્વી પરના માનવીઓ પૂર્ણિમાના સુંદર અવસરની પ્રતિક્ષા કરી રહ્યા છે.

° ° °

સંધ્યાનો સોનેરી સમય છે, રવિનાં છેલ્લા કિરણો સંતાઈ જવાની તૈયારીમાં છે, પશ્ચિમમાં ક્ષિતિજ તરફ સુરખિ પથરાઇ રહી છે, ચંદ્રને સત્કારવાની તૈયારીઓ થઇ રહી છે, આકાશ સ્વચ્છ બની રહ્યું છે. ધરતી અધીરી થઇ રહી છે, અને તારામંડળ પણ પોતાની તૈયારીઓમાં પ્રવૃત્ત છે.

° ° °

એ ધન્ય ઘડી આવી પહોંચી—

અંધકાર યુગને વટાવતો, જગતમાં અજવાળાનાં ઓજસ પાથરવા ચંદ્ર ફરી પોતાના પૂર-બહાર ભભકા સહિત ચમકી ઉઠયો.

સોનેરી, સુહામણી, સુહાગભરી-રજની આવી પહોંચી આજે રજની કંઇક અનેરા આનંદમાં હતી. તેણીએ આજે આસમાની રંગની સોનેરી કોરવાળી સાડી પરિધાન કરી હતી.

થનક...થનક...પડતી પગલીઓ, લટકાળી ચાલ, અને અનોખી અદા જોઇ "ચંદ્ર" પોતાનું સર્વ તેમ ન્યોચ્છાવર કરવા તત્પર હતો.

રજનીએ હૃદય-વેધક મુખ મલકાવ્યું. ચંદ્ર જાણે કે પૃથ્વી પર સરી પડવાની તૈયારીમાં હતો.
પણ એ ભાન ભૂલેલાને ફરી ભાન આવ્યું અને તે જરા ગંભીર થયો.
પૃથ્વી પર શીતળ ચમર ઢોરાવા લાગ્યો.

ધરતીએ પોતાની વિશાળ-છાતી પર ઓજસ અને અજવાળાંને સહર્ષ ઝીલી લીધું
જગત પર અમીનો જાણે વરસાદ વર્ષી રહ્યો

કવિઓને પ્રેરણા થાય, લેખકોને લખવાની ઉત્કંઠા જાગે. ગવૈયાઓને આલાપ કરવાનું મન થાય, એવી એ ધન્ય ઘડી અને એવો એ અનૂપમ અવસર હતો.

° ° ° °

પોતાના શ્રીરંગી સાથીઓ સાથે જોબનમાં મદમસ્ત ઝુલ્તો-અભિમાની-નશાવાળી આંખો સહિત રાત્રી રાણીનો રાજા ચંદ્ર ગગનના વિશાળ સિંહાસન ઉપર આરૂઢ થયો.
તારલાઓ તાલ પાડી પાડીને ગરબી લેવા મંડયા.
વાદળાઓ પણ મસ્ત થઈ રૂમઝુમ રૂમઝુમ ઝુલ્વા લાગ્યા.
"રાતરાણી"ના પુષ્પોમાંથી ખુશ્બુ બ્હાર મ્હેકી રહી.
પપૈયાઓએ સંગીતની છોળો ઉડાડવા માંડી.

ધરતી તો અમીના મીઠાશથી નિર્ભાન થઈ ગઈ.

નવયૌવનામાં ઝુલ્તી રજની ચંદ્રના તેજોમય પેહલુમાં ઓતપ્રોત થઇ ગઈ.

તિતર પક્ષીઓ તીણા અને બુલંદ અવાજે વાતાવરણના શાંત્વનમાં ખલેલ પહોંચાડવાની ધૃષ્ટા (!) કરી.

જગત પરના માનવીઓ શાંત નિદ્રાના ખોળે પોઢી ગયા હતા. શબનમે વાતાવરણમાં મૃદુતા પાથરી દીધી.
શીતળ અજવાળાના ફૂવારાઓ ચો તરફ ઉડી રહ્યા.
એ વખતે હૃદયમાં કંઇક અનોખી ભાવના થવાથી મયૂરે ટેહુંક...ટેહુંક...કરી ટહુકાર કર્યો.

ગૌસુલ આ'ઝમ

સદાકત તણા નૂરને સાથે લાવી;
મિટાવી જહાલતને દુન્યામાં આવી.
સુવાનોને વણીમાં નિજની સંગાથી;
નવી એક દુન્યા જગતમાં રચાવી.

પ્રભુ – તેજને જગમાં ફેલાવનારા;
હતા ગૌસુલ આઝમ નબીના દુલારા!

પ્રસરી જ્યાં હતી રોજ જગમાં જહાલત;
મનાતી જહાલત હતી જ્યાં શરાફત.
ગઇ છૂપી લ.રે હતી જ્યાં સદાકત.
બતાવી ત્યાં આવી ખુદાની કરામત.

દિલોને ખુદાની તરફ ફેરનારા;
હતા ગૌસુલ આઝમ નબીના દુલારા!

ફકીરોના આકા, ગરીબોના વાલી;
ન ત્યાંથી ફરે કોઇ હાથોથી ખાલી.
કરાવો પુરી આશ હું છું સવાલી;
કે, મઝહબ તણા છો તમે બાગ-માલી!

નિરાશામાં આશાને ચમકાવનારા;
છો તમ ગૌસુલ આઝમ નબીના દુલારા!

થઇ શી દશા આજે બરબાદ આવી!
કરો મુસ્લિમોની તમે ઇમદાદ આવી.
ન આપો તમે જો મને દાદ આવી;
તો પકડીશ દામન હું બગદાદ આવી!

ન છોડીશ તેને હું અય મારા પ્યારા;
થઈ 'ખામોશ,' દર્શન કરીશ હું તમારા!

"ખામોશ" કુનિયાણવી.

પૈગંબર (સલ્લ૦)ની પ્રારંભિક વાણી.

મૌલાના:-અબ્દુર્રહીમ 'સાદિક' સાહેબ

[નોંધ-અંતિમ નબીના આગમન પહેલાં અરબ દેશ જહાલતના અંધકારમાં સબડતો એક ખુદાને છોડી હજારો પૂજ્યો ઘડી રાખ્યા હતા. મારામારી, કાપાકાપી, શરાબ, જુગાર, નિંદ વ્યભિચાર વગેરે દુષ્ટ કામો કરવાને ટેવાયલા હતા. અલ્લાહે નબી સલ્લ૦ને જ્યારે પૈગમ્બર નવાજિશ કરી ત્યારે આપે તે હઠીલા અભિમાની મક્કાવાસીઓને સંબોધી જે માયાળુ શબ્દો ઈસ્લામનો પ્રચાર કર્યો તે અત્રે આલેખવામાં આવ્યો છે.]

હે મારી કૌમ! હે અઝીઝો! સાંભળો! આ સકળ સૃષ્ટિનો માલિક મારો તમારો ઉત્પન્નકર્તા એક પૂજ્ય અલ્લાહ છે. તે આદિ અનાદિ છે. જુઓ જગતની પ્રત્યેક તેણે પોતાની સંપૂર્ણ કુદરત વડે હસ્તીમાં આણી છે

સાંભળો! સાંભળો! આ સૂર્ય, ચંદ્ર આકાશ ને પૃથ્વી તેના પ્રભાવ અને પ્રત સ્પષ્ટ ચિન્હો છે. તેજ આકાશથી મેઘની વૃષ્ટિ કરે છે. તેજ ધરતીમાંથી અમારા તમારા સર્વે પ્રાણીઓ માટે જાતજાતના ફળો અને અનાજ ઉગાડે છે. તેજ મનુષ્યોને પેદા કરે અને તેના નિર્માણ વખતે મારે છે. તે સર્વવ્યાપી હોઇ દરેક વખતે અમારી સાથે હોય અને અમારા સર્વે કામોને નિહાળે છે. અમારી બધી વાતોને સાંભળે છે. એટલુંજ નહિ અમારા અંતરની વાતો અને વિચારો સુદ્ધાંને સંપૂર્ણ રીતે જાણે છે. આહ. હું તમને કહું કે તે કેવો છે. અઝીઝો! તે એવો છે કે આ વિશ્વમાં તેના સમાન કોઇ વસ્તુ નથી ઉદાહરણ આપી શકાય. તે નિરાકાર છે, માટે તેના સિવાય અન્ય કોઇ મૂર્તિઓ અ પોતાનું માથુ ટેકવો નહિ.

સાંભળો! સાંભળો! હે વહાલાઓ! તમારૂ મસ્તક તેનાજ આગળ નમવા પાત્ર જેણે તેને બનાવ્યું. તેણે પોતાની સંપૂર્ણ કૃપા વડે તમને માનવ બનાવ્યા. નીકર જુઓ ઉત્પન્ન કરેલા હજારો પ્રકારના પશુઓ પણ છે. જે બોલી શકતા નથી, પોતાનું દુઃ વર્ણવી શકતા નથી તમો તેઓ પર પોતાના બોજો લદો છો, કોઇ પર સવાર થાઓ કોઇનું દૂધ પીઓ છો. તે પરવરદિગાર સર્વ કારીગરો અને બનાવનારાઓ કરતાં અતિ કળાકાર અને રચનાર છે. હે અઝીઝો! તે ખુદાપાકની કારીગરીને સમજો અને વિચાર કારણ કે આ વર્ણિત વાતોમાં વિચારવતો માટે ઘણું મનન કરવાનું છે.

બંધુઓ! તમને શી રીતે સમજાવું આહ તમને ખબર નથી કે એક સમય આવી રહ્યો છે, જે પિતાને પુત્રથી, પુત્રોને માતપિતાથી, મિત્રોને મિત્રોથી વિખુટા પડી કિલ્લાઓ-રોનાં કિલ્લા. તથા તકબ્બોના સઘળા તર્કો છિન્નભિન્ન થઇ જશે. પરંતુ ધન્ય તેઓને જેઓ કંઇ સમજ્યા અને જીવનની કદર કરી.

હે અઝીઝો! તે સમયે ન ધન-દોલત તમને બચાવી શકશે ન બચાવવાનું કરનાર તે કામ આવશે, અને ન પિતા પિતામહ ન ભાઇ ભાંડુ ન કોઇ મિત્ર તમને રોકી શકશે; જો તમારી કરણી સારી હશે, તો તમો ખુદાના દરબારમાં આનંદ પામશો. અને ત

કરણીની કદર કરી તેના બદલામાં ઘણું ભેટ આપવામાં આવશે. કારણ કે ખુદાપાક સદાચારીઓને દોસ્ત રાખે છે.

હે લોકો ! જો તમારી ચાલચલગત સારી ન હશે તો ત્યાં ઘણા દુખો વેઠવા પડશે. આહ ત્યાંની શિક્ષા પણ સખત છે. પાપીઓ માટે જહન્નમ સ્થાન છે પણ જેઓ સદાચારી છે તેમના માટે સ્વર્ગના વાડીઓ છે. તે સ્વર્ગ એવી હશે જ્યાં દૂધ અને મધની નીકો વહેતી હશે. સેવા ચાકરી માટે સંખ્યાબંધ દાસો અને દાસીઓ હશે. રહેવા માટે તેઓના મહેલો, હીરા, માણેક, નીલમ વગેરે રત્નોના હશે. બલ્કે તેથી પણ અતિ શ્રેષ્ઠ હશે. ધન્ય છે તે સજ્જનોને જેમણે ખુદાના હુકમોને સાંભળી દિલથી માન્યા અને તેને પ્રાણથી પ્રિય ગણ્યા.

બંધુઓ ! હું તમને કોઈ નવા ધર્મ પ્રત્યે નોતરતો નથી. આ તો તેજ ઇસ્લામ ધર્મ છે જેને મારાથી પહેલાં ઇબ્રાહીમે માન્યો. નૂહે તેનો ઉપદેશ કર્યો. મૂસાએ તેનું શિક્ષણ આપ્યું અને ખુદાના પવિત્ર બંદા ઇસા પણ તેજ દીનના પુનિત પાઠો ભણાવતો પાછો ફર્યો. પરંતુ અફસોસ કે નાદાનોએ તેમાં જાતજાતની ખરાબીઓનું મિશ્રણ કરી નાખ્યું. ખુદાના પવિત્ર સાચા ધર્મને કંઇને કંઈ બનાવી દીધું. આહ, કેવો અન્યાય કે ઇસુ મસીહને તેમના અનુયાયીઓ ખુદાનો પુત્ર ઠેરવી બેઠા.

અફસોસ યહુદીઓએ પણ એવીજ મહાન ભૂલો કરી અને ખુદાઇ કોપને પાત્ર બન્યા. ખુદા સરકશો અને નાફરમાનોને ઝલીલ કરે છે પણ હું ખુદાના હુકમથી તેજ ભૂલોને સુધારવા આવ્યો છું, તો તમો લક્ષપૂર્વક સાંભળો અને સમજો હે અઝીઝો ! જો જો તમે પણ એવી ભૂલો કરી અને અન્ય કંઇ ન સમજી બેસતા. હું તમારી માફક ખુદાનો બંદો છું. મારાથી પહેલા આવનાર પૈગમ્બરોના જેવો ઇન્સાન છું. હું પણ તમારી માફક ચાલુ ફરૂં છું, સુવું છું અને જાગુ છું. મને પણ વ્યાધિ પહોંચે છે અને હું તેનો ઉપાય કરૂં છું.

અઝીઝો ! મારી અને તમારી વચ્ચે માત્ર એટલોજ તફાવત છે, કે હું તેનો મોકલેલો પ્રતિનિધિ અને રસૂલ છું. તેના પવિત્ર સંદેશા જે મારી પાસે વહી દ્વારા આવે છે, તેને વધઘટ વગર પૂર્ણ તમને સંભળાવું છું માટે ખુદાઇ આજ્ઞા સાંભળો અને તેને તન-મન, ધન બલ્કે સર્વેથી વધારે કરતાં અધિક પ્યાર કરો.

બંધુઓ ! કોઇ પર અત્યાચાર ગુજારો નહિ; કારણ કે અત્યાચારીનો અંતે વિનાશ થાય છે કોઈનો હક્કો કરો નહિ કારણ કે દગલબાજી અંતે હાંસી થાય છે કોઈનો માલ છેતર-પીંડીથી કે બળાત્કારે પચાવી પાડો નહિ, એવો માલ ખાનારને અંતે રોવું પડે છે.

બંધુઓ ! ખુદા કોઇના પોશાકને કે સ્વરૂપને જોતો નથી. તે કોઇના રૂપરંગને જોઈ તેને પ્યાર કરતો નથી: તે તો માત્ર દિલોને બલ્કે દિલોમાંહેના તે વસ્તુઓને જુવે છે, જે તેનાથી ડરી ખુદાપરસ્ત ઇન્સાન હૃદીને રાખે છે.

હે અઝીઝો ! ખુદાની આગળ નાના મોટા સર્વે બરાબર છે. પરંતુ તે પરહેઝગારો અને પ્રમાણિકોઓને ચાહે છે. અને એવા નેક બંદાઓ તેના દરબારમાં ઉંચ સ્થાન ભોગવે છે તો અવશ્ય તમો પણ પરહેઝગારી ધારણ કરી, તેના દરબારમાં મહાન દરજ્જો પ્રાપ્ત કરો.

તોને ટીપાને પણ પાંસરા કરવાની નીતિ સમજુ માણસોને તો જરૂર સાલે એવી છે. ગેરસમજ દૂર કરવાથી કોઈની નીતિ પલટાવાતી નથી? એ માટે તો હૃદય પલટાની જરૂર છે! ગાળો કે ગાળો એ પ્રચારનાં હથિયાર નથી! કોઈ પણ દીર્ઘદર્શી અને સમજુ મુસલમાન આથી વર્તાયા નાખુશ થાય! આગેવાનો શા માટે આવી બાબતોને ઉગતી જ ડાબવાનો પ્રયત્ન કરતા નથી?

બિચારા શિક્ષકો ૫૯ વરસ થયાં બિચારા જ રહ્યા છે. ૫૯ વરસ પહેલાં જે ગ્રેડ હતો તેજ હજી કાયમ રહ્યો છે. છેલ્લાં ૨૩ વરસથી અરજીઓ, વિનંતિઓ, અને અપીલો કરી કરીને થાકયા છતાં શિક્ષકોના અવાજે બ્હેરા કાનો પર શાબ્દીક જ ગરજ સારી છે! શિક્ષકોનો પગાર ગ્રેડ એટલો હલકો છે કે સમાજમાં તેનું સ્થાન છેક જ હલકું બની ગયું છે. આજે તો પટાવાળાઓની હાલત પર એ ગરીબ શિક્ષકો કરતાં સારી હશે! એમની દાદ કે ફરિયાદ કોઈએ ન સાંભળી ત્યારે ન છુટકે એમણે 'હડતાળ'નું અહિંસક હથિયાર ઉગામ્યું છે. ૪૫૦૦૦ હજાર શિક્ષકો હડતાળ પર ઉતરતાં મુંબઈ ઇલાકાના ૧૫૦૦૦૦૦ બાળકોની કેળવણી અટકી ગઈ છે. આમાં કંઈ ગોરાઓનાં બાળકો અભણ રહી જવાનાં નથી કે સરકાર પ્રશ્નને ઉતાવળ કરવાની હોય! પણ જેમનાં બાળકોની કેળવણી થંભી ગઈ છે; તે મુંબઈ ઇલાકાનાં વાલીઓ કાદવ માટલાં જેવાં બનીને બેઠા છે. શિક્ષકોની વાજબી માગણીને સંતોષવા માટે, અને હડતાળનો નીકાલ કરવા માટે ગામે ગામ અને શહેરે શહેરમાં વિરોધ સભાઓ ભરાવી જોઈએ અને કેળવણી ખાતાના સત્તાધિકાર ટેનન્ટ સાહેબના ટેબલ પર વિરોધની અરજીઓ અને તારોનો ઢગલો કરી દેવો જોઈએ.

વાલીઓના વિરોધનો વંટોળ નહિ ઉઠે ત્યાં સુધી હડતાળનું કંઈ પરિણામ આવવાનું નથી. સમજે અત્યાર સુધી તો શિક્ષકોની સામે જોયું જ નથી; પણ હવે તો જુવે? પોતાના બાળકોની કેળવણી માટે તો કંઈક વિચાર કરે! કોણ કહે છે કે આપણો પ્રજામત કેળવાયો છે? જો પ્રજામત કેળવાયેલો હોય તો પ્રાથમિક કેળવણીના આવા હાલહવાલ થાય?

મહાગુજરાત ગઝલ મંડળનું નામ ગુજરાતના આમ અને ખાસ વર્ગમાં ખૂબ ચર્ચાઈ રહ્યું છે. ગઝલોથી સુગાતો વિદ્વાન વર્ગ પણ હવે એના સમારંભોમાં રસ લેતો થયો છે. એનાં સંમેલનોએ લોકોના હૃદયમાં સ્થાન જમાવ્યું છે. તા ૩૧ મી માર્ચે એનાં બે વરસ પૂર્ણ થાય છે. બે વરસમાં એણે ગજા ઉપરાંતની સાહિત્ય સેવા બજાવી છે. સાથે સાથે પોતાની સ્થિતિ પણ સદ્ધર બનાવી છે. એની ગઝલ સેવા માટે બે મત છે જ નહિ. અનેક સામાયિકોએ તથા અનેક સાહિત્યકારોએ એની સેવાને અંજલિઓ અર્પી છે. એના કામનું સીધું પરિણામ ગુજરાતને જોવું હોય તો થોડીક ધીરજ રાખવી પડશે '૧૯૪૫ની ગઝલ સમૃદ્ધિ' ને એનું નવું પુસ્તક થોડા વખતમાં પ્રસિદ્ધ થશે એમાં નવાપણાને ઉત્તેજનાની દ્રષ્ટિ નહિ હોય; પણ ગઝલોનું ઉત્તમ ધોરણ અવલોકી શકાશે. ગઝલકારોને પણ ગઝલકૃતિઓને જોશે. પોતાના ધ્યેયમાં મંડળની વણજાર અચૂકપણે આગળ વધી રહી છે. એની સાહિત્યકારોના વધુ ને વધુ સહકાર અને સાહિત્ય રસિકોની બળી દુવાઓ સહિત હજુય આગળ વધવાની તમન્ના સેવી રહી છે. ખુદા એના કાર્યકરોને વધુ શક્તિ અને તંદુરસ્તી અર્પે.

મેહફિલ

પીવા માટે

: કલ્પ :

ખોદું છું કૈંક પામવા માટે,
હારું છું કૈંક જીતવા માટે.

મારું ખસવું એ કાયમી વરાવું,
હું મરું છું, તો જીવવા માટે.

×

હાસ્ય વેરું છું હું બધા માટે,
છે રુદન મારા એકલા માટે.

માર્ગ મુજ ક્યાં સરળ બને ન પછી ?
વિઘ્ન આવે છે વારવા માટે.

તું ભલો થઈને નિત ભલો થાજે,
હું તો કહું છું તને ભલા માટે.

જો ખુણે ખાંચરે હશે દિલમાં,
ના બીજે જા તું ગોતવા માટે.

યત્ન કરજે નહીં તું, ઉપચારક !
દર્દ પામ્યો નથી દવા માટે.

આપ પંપાળશો કદી દિલને,
દર્દ વ્હોર્યું છે એટલા માટે.

તારે માટેજ છે તું આવી જા,
જિંદગી કૈં નથી કજા માટે.

એ ખબર કાઢવા ન આવ્યા કૈં,
આવ્યાં પણ હાય ! ખરખરા માટે.

પ્રાણને પુણ્ય-પાપ દઈ મોકલ,
મૃત્યુ આવ્યું છે તેડવા માટે.

સાવ 'બેફામ' થઈ ગયો છું હું,
તોય તરસ્યો રહ્યો પીવા માટે

—"બેફામ"

હાય દિલ

વાત વાતે કાં વળ ખાય દિલ;
શું કરું તરૂ હવે શું થાય દિલ !
થઈ હશે કંઈ ભૂલ તારી જો વિચાર;
પ્રેમ બેઠો આમ ના ચર્ચાય દિલ.
જિંદગી બગડેલી સુધરી જાય પણ;
ભૂલ તારી જો તને સમજાય દિલ.
નાઝ, નખરા, આંખઅદાઓ જોઈને;
રૂપ પર તું વ્યર્થ ના લલચાય દિલ.
રોજનું છે રડવું ગુસ્સે થવું;
જિંદગી એમાંજ વીતી જાય દિલ.
રક્ત પાઈ આશને પોષી રહ્યું;
પણ રમકડું આશનું કહેવાય દિલ.
યાદ તું જેને કરી છે આવી રહી;
કેમ આજે ઉર્મીઓ ઉભરાય દિલ.
દિલ લઈને દાદ પણ દેતા નથી;
હું પુકારું છું હમેશાં હાય દિલ.
પ્રેમ કથની સાંભળી 'ઐય્યાશ'ની,
પ્રેમીઓના પ્રેમઘેલા થાય દિલ.

—"ઐય્યાશ"

દિવ્ય તરંગો !

જીવનમાં સદા દુઃખ-ગીતો ગાતો ફરું છું;
પણ હરપળે હું ઠોકરોને ખાતો ફરું છું.
સંકટને વેઠી જગ મહીં આશાઓને ગ્રહી;
મૃત્યુ વડે જીવનને હું ટકરતો ફરું છું !

સુખ જોઈને હું દિલ મહીં ફુલાતો નથી;
હું તે વડે મનમાં કદિ હરખાતો નથી.
જો કોઈ પણે સુખની હવાનું ઝોકું—
આવે તો પ્રણય-ગીતને હું ગાતો નથી !

—"ખામોશ"

મોંઘી મતા મારી

ગઇ કોઇની વાટે ક્ષણ-ગણનામાં નિશા મારી;
રડી તુષાર જોઇ પ્રાતઃકાળે અવદશા મારી.

નથી સન્માન મારૂં સ્નેહીઓની એ પરિષદમાં;
કે જેમાં વ્યક્ત થાતી અંતરે મોંઘી મતા મારી.

નિરંતર ગમ અને આહો મહીં જીવન ગુજારીને;
વિરહ-ત્રાસે વ્યતિત થાએ છે પ્યારી હર નિશા મારી.

નિરંતર એશમાં મનને વ્યતિત કરનાર શું સમજે ?
કે કેવાં કષ્ટ વાદળથી છવાએલી છે ઘટા મારી.

ગમન ગામી થનારા પ્યારમાં સુણને જરી સહચર;
હરી લીધી ઇશારે ઝાલિમે સ્વતંત્રતા મારી.

નયનના તીર ઝીલું છું, છતાં હું ઉફ નથી કરતો;
ઝઝુમે છે નિરંતર મોતથી જીવન-લતા મારી.

ઉઠો હે વૈદ-વિદ્વાનો જગતમાં ડોળ કરનારા!
વિલક્ષણ રોગ છે મારો, વિલક્ષણ છે દવા મારી

મદીરાની કરૂં છું યાચના નિશદિન કચેરીમાં;
સુમનનાં જામ સાથે છે વહાલી આ સુરા મારી.

પરીમલ પુષ્પ સહે છે! 'શમીમ' આ વિશ્વ ઉદ્યાને;
થઇ છે શું કહું ? કોઇ ની શોધે અવદશા મારી.

—'શમીમ' ધોરાજવી

મહાગુજરાત ગઝલ મંડળ સુરતના ત્રીજા વર્ષની નવી ચુંટણી માટેની જનરલ સભા રવિવાર તા. ૩૧-૩-૪૬ ના રોજ સાંજે સાત વાગે મી. મીસરવાળાના મકાનમાં રાખવામાં આવી છે. તેમાં દરેક સભ્યને હાજર રહેવા વિનંતી છે. બીજા વર્ષનો વાર્ષિક હિસાબ પણ રજુ થશે.

'અમીન આઝાદ'
મંત્રીઃ મ. ગુ. ગ. મંડળ, સુરત.

સીરતની સૂરત

●

રજુ કરનાર:-'એકાર'

[અંજુમને ઈસ્લામ ડુંગરી (ભરૂચ) તરફથી યોજાએલા યૌમુન્નબીના જલ્સામાં પ્રમુખ સ્થાનેથી જ. 'એકાર' સાહબે રજુ કરેલુ મનનીય, અને કટાક્ષપૂર્ણ ભાષણ અત્રે 'કારવાં' ના વાંચકોની સેવામાં સાદર રજુ કરવામાં આવે છે. આશા રાખવામાં આવે છે કે વાંચકોને એ રસદાયક અને બોધદાયક થઇ પડશે. —તંત્રી]

આકાશે નામદારના ચાહકો અને કુફ્રના દાહકો, જ્યાં મારી આજુબાજુ ઈમાનના દરિયાઓ લ્હેરી રહ્યા છે, નબીયે આખિરૂઝઝમાનના મુબારક જીવનના અભ્યાસીઓ બિરાજી રહ્યા છે; તેમની વચ્ચમાં મારા જેવા એક ટોલ્લામાકને તકરીર માટે ફરજ પાડવી એ તો કોલસાના વહેપારી પાસેથી કાપડનો તાકો માગવા બરાબર છે। આખી જિંદગી જ જેણે દુન્યવી બાબત પર કલમ ચલાવી હોય, જેણે લોકોને છોલવાનોજં ધંધો કર્યો હોય એવા અસ્તરાબાઝ-કલમધારી પાસેથી સીરત પર યોગ્ય સખુનો સાંભળવા, એ એક કુંભાર પાસેથી હીરા મોતીની અપેક્ષા રાખવા બરાબર છે। જેનું જીવન છેલ્લાં પચ્ચીસ વરસથી છિદ્રોજ જોવાને ટેવાએલું છે તેની પાસેથી ગુણદર્શનની આશા શા માટે રખાય ? છતાં આગ્રહ અને પ્રેમ એવી વસ્તુ છે, કે તે ન સુધરનારને પણ પરાણે સુધારી દે છે। ખરેખર, તમારા પ્રેમેજ આ કાળી બાજુ રજુ કરનારને ઉજળી બાજુનો ઉપાસક બનાવ્યો છે, સાડીતેરસો વરસથી મુસલમાનો પોતાના મહાન પૈગંબર (સલ.)ના ગુણગાન કરતા આવ્યા છે, અને છેલ્લી પચ્ચીસીથી તો અન્ય બાહ્યબંધ કોમના વિદ્વાનો પણ હઝરત મોહંમદ મુસ્તુફા (સલ.)ની સીરત પર પોતાના કીંમતી અભિપ્રાયો જાહેરમાં વ્યક્ત કરી રહ્યા છે. આજે પણ મુસ્લિમોની સાથે સાથે હિંદુ, પારસી, ખ્રિસ્તી વગેરે કોમોના વકતાઓને ચાન્સ અપાયો હોત તો વધુ ઉચિત ગણાત, સેંકડો વરસો થયાં છતાં આપણો ભાષણ પ્રેમ, અને જલ્સા પ્રેમ દિવસે વધતો જ જાય છે; પણ અમલના નામે તો મોટું મીંડુંજ છે. મુસલમાનો જાગ્યા છે અને ખૂબ જાગ્યા છે. બીજાઓની જેમ ખૂબ આગળ પણ વધી ગયા છે અને તે એટલા બધા આગળ વધી ગયા છે કે હવે પુનઃ સાડી તેરસો વરસ એમને પાછળ હટાડવાનો સમય આવી લાગ્યો છે। કારણ કે મર્હૂમ અકબર ઈલ્લાહાબાદીના કોલ પ્રમાણે.

"કાબીલીયત તો બઢ ગઈ મારા અલ્લાહ;
મગર અફસોસ યેહી હય કે મુસલમાં ન રહે।

●

"મુસ્લિમ હય મગર બાત નબીકી નહિ સુન્તા,"
બળકા હય મગર અપને વલીકી નહિ સુન્તા,
હાં આપ જો ફરમાયેં તો સબ હેં હમા તનગોશ;
આપસમેં અબ તો કોઈ કિસીકા નહિ સુન્તા।

●

"તણુવ્વતકા ઝમાના ઔર થા અબ ઔર ગુરસુટ હય;
વહાં સીનેમેં કુરઆં થા યહાં સીનેમેં બિસ્કુટ હય।"

●

મર્હૂમ અલ્લામા ઇકબાલ પણ પુછે છે કે;
"યું તો સૈયદભી હો, મિર્ઝાભી હો, અફઘાનભી હો,
સચ બતાઓ કે હકીકતમેં મુસલમાન ભી હો ?"

એટલે કે આપણે મુસલમાન છીએ કે કેમ એ પણ શંકાની વાત છે। અને તે ખરીજ વાત છે કે કરબલાના મેદાનમાં ૭૨ મુસલમાનો લાખો વિરોધીઓ સામે ઉભા ત્યારે ઈસ્લામ ભયમાં ન હતો, જંગે ઓહદમાં ત્રણ હજાર મુસલમાનો એક લાખ વીસ હજાર રૂમીયોના મુકાબલામાં ઉભા હતા ત્યારે ઈસ્લામ ભયમાં ન હતો અને આજે જગતમાં ૪૦

કરોડ ઉપર મુસલમાનો હયાત છે છતાં ઇસ્લામ ભયમાં છે! ઇસ્લામ તો કદી ભયમાં હોઇ શકેજ નહિ! હા, આપણા જેવા નામના મુસલમાનો ભયમાં હોઇ શકે! હઝરત ઉમર ફારૂક (રદી૦) અને હૈદરે કર્રાર હઝરત અલી (કર૦)ના વારસદારો ભયમાં હોઇ શકેજ નહિ! વીર હમઝા (રદી૦) અને વીર ખાલિદ બિન વલીદ (રદી.)ના વારસદારો ભયમાં હોઇ શકેજ નહિ! ગાઝી સલાહુદ્દીન, ગાઝી મહમુદ ગઝનવી, ગાઝી મુહંમદ બિન કાસિમ, ગાઝી અહમદશાહ અબ્દાલી અને ગાઝી ટીપુની ઓલાદ આવી નિર્માલ્ય અને પણ હોઇ શકેજ નહિ! મુસલમાનો પોતાના ભવ્ય ભૂતકાળને ભૂલી શકે એમ નથીજ.

હમારી શાન દિલ્હીકે દરો—દીવારસે પુછો,
હમારી આન કુત્બુદ્દીનકે મીનારસે પુછો,
હમારા અદલ અકબરકે ભરે દરબારસે પુછો,
હમારા ઝોર આલમગીરકી તલ્વારસે પુછો!"

અને પછી "ઇસ્લામ ભયમાં છે! ઇસ્લામ ખતરેમેં હય!"ની બાંગ પોકારો. શેરના બચ્ચાંઓને મોઢે શિઆળવાં જેવા શબ્દો શોભતા નથી! હાય, અફસોસ પણ આ શેર એટલે વાઘ તે અસલ વાઘ નહિ પણ 'મોહરંમના વાઘ' બની ગયા છે! મુસલમાન દર ઘેર થયા નહિ પણ મુસલમાની દર કિતાબ જરૂર થઇ છે! કુર્આનના પઢનારા આજે અસંખ્ય છે હાફિઝ, કારીઓ અને મોલ્વીઓનો આજે આપણામાં તોટો નથી, છતાં આજેય આપણે મસ્જિદનો ઇમામ દુઆમાં શું માગે છે; તે સમજ્યા વિનાજ 'આમીન! આમીન!' - ઠોકીએ છીએ. આપણે સમજી બેઠા છીએ કે વાઅઝ થઇ રહ્યા પછી મોલ્વીજી હાથ ઉઠાવે કે નમાઝ પુરી થયા પછી ઇમામ હાથ ઉઠાવીને દુઆ માંગે ત્યારે આંખો મીંચીનેજ 'આમીન! આમીન! સુમ્મા આમીન!' પઢવું.

મને એક પ્રસંગ યાદ આવ્યો. સુરત જેવા શહેરના એક જાણીતા મુસ્લિમ લત્તામાં એક મોલ્વી સાહેબ વાઅઝ ખત્મ કરીને હવે છેલ્લી દુઆ કરતા હતા. યાને કે રજીસ્ટર પારસલ તૈયાર કર્યા પછી તેની ઉપર લાખનો સિક્કો લગાવતા હતા કે એ દુઆ ચોક્કસ રબને પહોંચી જાય! દુઆની શરૂઆતના શબ્દો આ પ્રમાણે હતા "યા ખુદા મુસલમાન બહોત કમઝોર હોતે જાતે હંય!" તો કે 'આમીન.' "અહોત ઝઇફુલ ઇમાન હોતે જાતે હંય!" તો કે 'આમીન.' "મુસલમાન નામકેહી મુસલમાન રહે હંય!" તો કે 'આમીન.' એટલે કે જ્યાં મોલ્વી સાહેબ જરાક અટકે ને દમ લે કે સાંભળનાર: 'આમીન' કહે. આમીન કહેવાનો મોકો છે કે નહિ તે વિચારે પણ નહિ! એનું એકજ કારણ છે કે આપણે કુર્આનને ફક્ત પોપટની જેમ પઢી ગયા છે. અર્થ કે ભાર જરાય સમજતા નથી!

આપણામાં સામાન્ય માન્યતા છે કે મરતી વખતે સૂરએ યાસીન પઢાવાય છે, હાફિજજી કે મુલ્લાંજી આવીને સૂરએ યાસીન પઢે છે, તો પેલો માંદો માણસ મનથી ધારીજ લે છે કે 'હવે આપણા બાર વાગી જવાના છે!' એક વખતે એક ઇમામે નમાઝમાં સૂરએ યાસીન પઢી તો પાછળ એક મુકતદી મુર્છા ખાઇને બેભાન થઇને પડયો!' 'તે જાણે કે હું હવે મરી જઇશ!' આવી છે આપણી માન્યતાઓ. આટલો બધો તા'લીમી પ્રચાર થયા પછી, લાખો વાઅઝો અને સેંકડો યોમુન્નબીના જલ્સા થયા પછી પણ આપણે હતા તેના તે રહ્યા છે!

હજી સવા પાંચ રૂપિયાના ફાતેહા પઢીને ખૂંગળામાં ભરી દેનાર પીરો આપણને ભરમાવી રહ્યા છે. હજીય મક્કાર મૌલ્વીઓ અને

ઢોંગી લીડરો આપણને બનાવી શકે છે! એનું એકજ કારણ છે અને તે ઇકબાલના શબ્દોમાં કહીએ તો;

"ઉરકી ઉમ્મતકી સલામત તો કોઈ તુમમેં નહિ;
મયજો ઈસ્લામકી હોતી હય વોહ ઇસમેં નહિ?"

●

'કલ્બમેં સોઝ નહિ રૂહમેં એહસાસ નહિ;
કુચ્છભી પયગામે મોહંમદકા તુમેં પાસ નહિ!

●

જેનો કલમો ઝબાનથી પઢો છો તેને દિલમાં વસાવતા નથી. ઇસ્લામી કલ્ચરની મોટી મોટી વાતો કરો છો; પણ ઇસ્લામી કલ્ચરને બદલે ફિરંગી કલ્ચરને અપનાવી રહ્યા છે. મહંમ અકબરે ખરૂંજ કહ્યું છે કેઃ

"વાસ્તા કમ હો ગયા ઈસ્લામકે કાનૂનસે;
દબ ગઈ આખિર મુસલમાની પેન્ટી પતલૂનસે!"

●

'લિબાસો, ઈત્તેહાદો દીં વ ગૈરત એક હુકમેમેં;
નઈ તેહઝીબકા પેહ પેર હય યારબ કે મટકા હય?"

●

'ફ્રેંફ્રેંટ ડે' ઉજવવા છે, સિરતુન્નબ્બી પર તકરીરો કરાવવી છે પણ નબીની સુન્નત પર કોઈને ચાલવું નથી!

ખેર! ખુદા મને અને તમને બધાયને નેક તૌફિક અતા કરે!

માથા કરતાં પાઘડી વધુ મોટી અને ભારે થઇ ગઇ છે. છતાંય છેક ફેંકી દેવા જેવીય નથી એમ તો આપને ખાતરી થશે. કારણ કે આજેય તમે નબીના કેવાક ચાહક છો અને ખુદાના કેટલા ગ્રાહક છો તે કોઇ પુછતું નથી. અકબરના શબ્દોમાં કહીએ તોઃ

"નહિ હય ઈસકી પુરસિશ ઉલ્ફતે અલ્લાહ કિતની હયાં
યેહી સબ પુછતે હેં આપકી તન્ખાહ કિતની હય?"

આવાં આર્થાભારે જમાનામાં માથા કરતાં પાઘડી મોટી હોય એ બનવા જોગ છે.

આ પવિત્ર રબીઉલ અવ્વલ માસમાં તમો જે કંઇ કરો છો, અને વિલાદત શરીફના શુભ પ્રસંગની યાદમાં જે ખુશાલી ઉજવો છો, તેની સાથે સાથે કંઇક માતમનો પણ ભાસ થાય છે. એનું કારણ એ છે કે આપણા મહાન પૈગંબર હઝરત મોહંમદ મુસ્તુફા (સલ.)નો જન્મ યાને વિલાદત અને વિસાલ પણ આ બાર દિવસની અંદરજ થયો છે. આ માસમાં ખુદાના તે મહાન પૈગંબરનો જન્મ થયો છે કે જેમણે પોતાનું સર્વસ્વ આપણને અર્પણ કર્યું છે. આપણા માટેજ જેમણે પોતાનું જીવન ફના કરી આપણને હેવાનમાંથી ઇન્સાન બનાવ્યા; તે વાતની ખુશાલી ઉજવવી વાજબી છે. પણ એમણે આપેલું તે સર્વસ્વ આપણે ખોઈ બેઠા છે. આપણા ઉપર રાખેલો ભરોસો આપણે ગુમાવી બેઠા છીએ, એ માટે માતમ કરવી જરૂરી છે!

તમે તમારાં ઘરોને મજલિસોથી આબાદ કરો છો; પણ કદી દિલની ગુફાનું દર્શન કર્યું છે? આપણા તે મહાન પૈગંબરે કોહેહિરાની ગુફામાંથી જે કંઈ મેળવીને આપણને અર્પણ કર્યું તે આપણે બેખબરીથી ખોઇ દીધું છે. આપણા દિલના અંધારાને દૂર કરવા આપણે કંઈ પ્રયત્ન કર્યો નથી. શરીરનો મેલ ધોવા તો સનલાઇટ સોપ વાપરો છો પણ મનનો મેલ ધોવા કેમ પ્રયત્ન કરતા નથી?

રબીઉલ અવ્વલની યાદ આપણા માટે ખુશીનો સંદેશ એટલા માટે છે કે આ માસમાં ખુદા તરફથી તેનો ખાસ બંદો જગત માટે રહેમત બનીને આવ્યો; જેનાં મુબારક પગલાંથી જગતની તમામ બુરાઇઓ નષ્ટ-ભ્રષ્ટ થઇ ગઇ. ઝુલ્મ, ફિસાદ અને પાપોની અંધારી

ધટા દુર થઈ, કુસંપ ગટયો, વરમોના તરો સંધાઈ ગઇ, ઇન્સાની ભાઇચારા અને એકતાએ દુશ્મની તથા ઝેર-વેરને, દ્વેષ-કલેશને જડ-મૂળથી નાશ કર્યો. અને કુફ્ર તથા ગુમરાહીની જગ્યાએ ન્યાયનું રાજ સ્થપાઇ ગયું.

પરંતુ એ સુખનુ સ્વપ્નું ઉડી ગયું અને દુન્યા પાછી દુઃખી બની ગઈ. ઇન્સાની જુલ્મો અને અનીતિનો અંધકાર, પાછો ખુદાઇ પ્રકાશને ઝાંખો કરવા ચોમેર ફરી વળ્યો. સત્યની આબાદ ખેતી જૂઠના ઝંઝાવાતથી ઉજ્જડ થઇ ગઈ! મનુષ્યોના ભટકેલા ટોળાનું કોઇ માર્ગ-દર્શક ન રહ્યું. રક્ષકોજ ભક્ષક બની ગયા, ખુદાની ખાસ જમીન બીજાઓને સોપાઇ ગઈ, અને હક્કનો કલેમો પૃથ્વી પરથી મટી ગયો! **"ઝહરલ ફસાદો ફિલ બર્રે વલ બહ્ર, બેમા કસબત અય દિનનાસ."** અર્થાત પૃથ્વીની સપાટી ઉપર જમીન અને સમુદ્ર બંનેમાં ઇન્સાનોએ ઉત્પન્ન કરેલ શરારતથી ફસાદ પથરાઇ ગયો! રબીઅનો અર્થજ બહાર ઉર્ફે વસંત છે. આ રબીઉલ અવ્વલ માસ, આપણા માટે ખુશીની બહાર માત્ર એટલા માટે હતી કે એ માસમાં દુન્યાની ગુમરાહીની પાનખર પલટાઈ ગઇ અને કલમએ હક્કની 'મોસમે રબીઅ' યાને સાચી મઝહબી વસંતનાં દર્શન થયાં! પણ આજે તો એ ઇસ્લામની વાડીની વસંતમાં ઝાંખરાંનાં દર્શન થઇ રહ્યાં છે! આજે ઇદે મીલાદને પ્રસંગે તમે જરા તમારા દિલની ખાતાવહીમાં જમા ઉધારનું પાસું તપાસી જુવો. જે ઇમાનની મૂડી તમને સોંપવામાં આવી હતી, જે શ્રદ્ધાની દોલત તમને અમાનત તરીકે અપાઇ હતી તે ક્યાં ગઇ? ઝિંદગીની રૂહ જે તમારામાં ફુંકવામાં આવી હતી તે ક્યાં ગઇ? અરે! તમારો રિઝર્વ કરાવેલો ખુદા, ખુદ તમારાથી આજે કેમ રૂઠી ગયો! શું રબીઉલ અવ્વલમાં આવનાર તે મહાન પેગંબરે તમને ખુદાનો વાયદો પહોંચાડયો નથી કે "ઇઝ્ઝત માત્ર તમારેજ માટે છે અને પૃથ્વી ઉપર એ દોલતનો બીજો કોઇ વારસ નથી!" **"ઈન્નલ ઈઝ્ઝતા, લિલ્લાહે વલે રસુલેહી, વલિલ મો'મેનીન, વલા કિન્નલ મુનાફેકીના લા યઅલમૂન."** એટલે કે 'ઇઝ્ઝત અલ્લાહને માટે અને તેના રસૂલને માટે અને મોમિનોના માટે છે. પરંતુ જેના દિલ નિફાકથી ગુમ થયાં છે તેઓ એ મિનાથી અંજાણ છે.

ફરી પાછો કેવો પલટો આવ્યો? તમારાથી ઇઝ્ઝતે મ્હોઢું ફેરવી લીધું અને ઝિલ્લત તમારી ઉપર સવાર થઇ ગઇ! શું **"વકાના હક્કન અલયના નસરૂલ મો'મેનીન"** અર્થાત મુસલમાનોને ફતેહ-બક્ષવી અને મદદ કરવી અમને જરૂરી છે. એ ખુદાઈ સંદેશ તમને પહોંચાડવામાં ન્હોતો આવ્યો? ખુદા તો પોતાના વચનમાં દૃઢ રહ્યો છે; પણ તમે ખુદા સાથે કરેલો વાયદો પાળ્યો નથી; તેનું એ પરિણામ છે! તમેજ તેની સાથે બેવફાઈ કરી, ખુદાના 'પવિત્ર સંબંધ'ને ગફલત અને બુરાં કામોમાં પડી તોડી નાખ્યો. ખુદાની બંદગીને ત્યાગી નફસની બંદગી કરવા લાગ્યા, ખુદાના બંદા મટી વાસનાના ગુલામ બન્યા!

"ઝાલેકા બે અન્નલ લાહા, લમયકો મોગય્યેરન નેઅમતા અનઅમહા, અલા કવમીન હત્તા યોગય્યેરૂ, મા બે અન ફોસેહિમ, વ અન્નલ્લાહા સમીઉન અલીમ." ખુદા કદી કોઇ કોમને આપવામાં આવેલી નેઅમતથી મહરૂમ કરતો નથી; જ્યાં સુધી તે કોમ પોતે પોતામાં ફેરફાર કરે નહિ. ખરેખર, અલ્લાહ સાંભળનાર અને જાણનાર છે. હમણા પણ ખુદા તમારા જ માટે છે; પણ શરત એ છે કે તમે પણ ખુદાને માટેજ, બીજાઓના મટી ખુદાના

થઇ જાઓ.

"ઈન તનસોરૂલ્લાહા યનસોરકુમ, વ યસબ્બિત અકદામકુમ." એટલે કે જો તમે ખુદાના કલમએ હકકની મદદ કરશો તો અલ્લાહ પણ તમારી મદદ કરશે. અને તમારામાં દ્રઢતા પેદા કરશે. અલ્લાહને 'હાઝર નાઝર' જાણીને કોર્ટમાં ધડાધડ જૂઠ બોલનારા આપણા બિરાદરો આથી કંઇ ધડો લેશે કે ? આપણા કાનમીયા બિરાદરો ઘણી બાબતમાં સરહદના તાયફાવાળાથી મળતા આવે છે. કદમાં, દેખાવમાં, બહાદુરીમાં, જોહાલતમાં, અંદર અંદર ભાઇ ભાઇની ખૂનામરકી કરવામાં, મહેમાનદારીમાં વગેરે ઘણી બાબતમાં તો સરખા છીએ; પણ દુન્યાના વિશેષ લોભમાં પડવાથી આપણે ઈમાનની દ્રષ્ટિએ કમજોર બની ગયા છીએ; ત્યારે સરહદી બિરાદરો આપણા કરતાં ઇમાનમાં ઘણા મજબૂત રહ્યા છે બિવરલી નિકોલસ નામે એક ગોરા લેખકે હાલમાંજ હિંદ વિષે એક પુસ્તક લખ્યું છે; તેમાં હિંદની બારે વગોવણી કરી છે; પણ સરહદના પઠાણોના ઈમાનની ખૂબ તારીફ કરી છે. પઠાણ બચ્ચો એટલો સાચો હોય છે કે જો તે સરકારી નોકરીમાં હોય છે તો ઉપરી અધિકારી પાસે રજા માગે છે કે; "ફલાણા માણસનું મારે ખૂન કરવું છે માટે મારી પંદર દિવસની હકકની રજા મંજૂર કરો." કેટલું ભયંકર છતાં સાચું ઉદાહરણ! ખૂન કરવા રજા માગે અને તેના પરિણામની દરકાર પણ ન રાખે! આપણે તો આંકફરકના નંબર લગાવતાં પકડાઇ જઇએ કે દારૂ વેચતાં પકડાઈ જઇએ તો એક નહિ હજાર વાર જૂઠ બોલીએ. જુગાર હરામ, શરાબ હરામ, છતાં શીશાના શીશા ઢીંચી જવાય છે, અને શરાબનો ખાનગી વહેપાર પણ થાય છે! અફસોસ કે જીવતાં ઝમઝમ અને મર્યા પછી આબે કૌસર પીવાની તમન્ના રાખનાર મુસ્લિમો શું કરી રહ્યા છે?

અફસોસ કે ખુદાની વેહદાનીયતના ઠેકેદારો, બીજાઓની મૂર્તિપૂજાને તિરસ્કારનારાઓ કાગળ ને કામડાંનાં તાબુતની પૂજા કરે છે, નઃપીર હોય તેની કબર પર લીલો ગિલાફ ચઢાવી પીર ઠેરવી તેની પૂજા કરે છે અને ઉર્સ કરી મેળા ભરી જુગારને આમંત્રણ આપે છે, સવાબે દારૈન હાસિલ કરવા રાંડો નચાવે છે! આકાએ નામદારના નામ લેનારા, ખુદાની વહદાનીયતના સાચા શયદાઇના આ રંગઢંગ છે? દુન્યા એ રંગઢંગ જોઇને દંગ થઇ ગઇ છે! બીજાનાં આંગણાં વાળવાની પછી વાત કરો પહેલાં પોતાનું ઘર સાફ કરો.

તમે મીલાદના જલ્સાઓ યોજો છો, આકાએ નામદારની સના, સીફત, અને નાં'તના ગાણાં ગાઓ છો; પણ ભૂલથીય એ યાદ આવતું નથી કે તમારી જીભ જેની યાદ માટે મોટા મોટા દાવા કરે છે; તે દાવાને તમેજ અમલથી જૂઠા પાડો છો! તેનું આગમન તો જગતમાં એટલા માટે થયું હતું કે એક માણસને બીજા માણસની બંદગીથી રોકવો, અને અલ્લાહની બંદગીના સીધા માર્ગે ચઢાવવો. મો'મીન ન તો કોઈ બાદશાહની ગુલામી માટે છે, ન કોઈ મનુષ્યની શકિત આગળ નમી જવા માટે છે. બલ્કે તેના શિરને ઝુકવા માટે એકજ ચોખટ અને તેના દિલને ઝુકવા માટે એકજ દરક છે. તેના પગો માટે એકજ બેડી, અને તેની ગરદન માટે એકજ ઈતાઅતનો તોક છે! અલ્લાહ સિવાય મુસ્લિમ બીજા કોઇથી ડરી શકતો નથી. પણ આજે તો અલ્લાહના કામ માટે આંખ આડા કાન કરી, નબીના ફરમાનને ગજવામાં ઘાલી, અમલદાર બોલાવે તો દોડયા જાય છે! મઝહબ તો જાણે મસ્જિદના મુલ્લાઓ માટેજ ગિરો રખાયો

હોઈ, મોટા માણસો મોઢાંઇ કેળવવા, દુન્યવી શાન દેખાડવા, ખિતાબરૂપિ લિપસ્ટિકના મજનૂ બની સરકારની દેવડી પર ગરદન ઝુકાવે છે. અકબરના કહેવા પ્રમાણે તેમની નક્કટાઇ તો જુવો :

"દિલેરી સિખાતે હય હમકો યે કેહકર;
જહન્નમમેં દરના બડા બુઝદિલી હય!"

વાહરે! તમારી દીલેરી અને વાહરે તમારી હિંમત? તે હિંમતની કીંમતનો અહીં નહિં ત્યાં થશે!

આગેવાનોને ભરવાડ, અને અનુસરનારાઓને ઘેટાંની ઉપમા આપું છું. જ્યાં આગેવાનોજ ધર્મથી કોરા હોય; ત્યાં અનુસરનારાઓની તો વાતજ શી કરવી? જગતના બધાજ મઝહબો પૂર્વથીજ પ્રગટ્યા છે; છતાં આજે તો એ હાલત છે કે ધર્મ પણ ધીરાણુ પટે યુરોપ અમેરિકાથી આયાત થઇ રહ્યો છે. આજની હાલતનું વધુ તો શું વર્ણન કરૂં!

"ભાગી ગઈ મસ્જીદથી કાઉન્સીલમાં મુસલમાની,
વિદ્યાલયેથી નાસી હોટલમાં ગયા જ્ઞાની,
ધાંધલમાં પડીને સૌ જ્ઞાની થયા અજ્ઞાની;
ભેજું નથી સલામત ત્યાં બુદ્ધિ રહે શાની?"

●

'નારએ તકબીર' તો કે 'અલ્લાહો અકબર!' કહેવરાવીને ભડકાવનારા આપણા આગેવાનોની અંતરની અભિલાષા જાણો છો? ન જાણતા હોય તો સાંભળો!

"કૌમકે ગમમેં ડિનર ખાતે હૈં હુક્કામ કે સાથ;
રંજ લીડરકો બહોત હય મગર આરામકે સાથ!"

દિલમાં તો કોમની ચિંતા છે; જ્યાં અમલદારોની સાથે ડિનર પાર્ટિઓ અને હોટેલોમાં પેટની પૂજા થાય છે! લીડરના મનની વાત કહું?

"અન્ય ખાયે રોટલા પકવાન બસ મુજને મળે,
હેરા દરિયામાં પડે મારી અભિલાષા ફળે,
જો જાણે મરકો કહે 'ઓફ્કાર' કો' મોં પર મને;
રોજ સાહેબને નમું હું તોજ મુજને કળ વળે!"

●

"હું ખિતાબો કાજ હરદમ થાઉં છું ઉપર તળે,
રોજ છાપામાં છપાઈ નામ મારૂં નીકળે!
હું ચણું ના સાહેબોની ભક્તિથી નિશદિન કદી;
ચળવુ હોવે તો ભલે નિજસ્થાનથી મેરૂ ચળે!"

●

હું લીડરોની વાત કરૂં છું. તેથી કોઈ ભડકી ન જાય. જનાબ જિન્નાહ તો એકડો છે. એ એકડા સિવાયનાં પેલાં બીજાં ખિતાબધારી મીંડાંઓ છે; તેમની હું વાત કરૂં છું! જો તેમને ખિતાબ મૂકી દેવાનું કહેવામાં આવે તો લીડરીને જ મૂકી દે! તેમની બંને તરફ વાગની ઢોલક જેવી મનોદશા હું શું વર્ણવું!

'ખફા સનમની ને મિત્રોની મ્હેર ચાહું છું.
અને બસ આઠ પ્રહર લીલા લ્હેર ચાહું છું,
બેઉ ટંક પેટ ભરી પીરવા સારૂ 'ઓફ્કાર';
બસ ફક્ત એક હું આરામ ઘેર ચાહું છું!"

એવી એ આપણા નામના લીડરોની હાલત છે.

●

બંદગીને માટે એકને બદલે અનેક ખુદા પેદા કર્યાં તેનુંજ આ પરિણામ છે! આ રબીઉલ-અવ્વલ માસ ઇન્સાનની આઝાદીનો પેદા થવાનો મહીનો છે, અને ગુલામીની મૌતની જાહેર યાદગાર છે. એ માસમાંજ કલેમએ હક્ક સજીવન થયો અને એમાંજ કુફ્રની ઘાંનતથી પૃથ્વીને નજાત મળી! આજે તો આપણે એક ગુલામોના ટોળાસમાન છીએ! નફ્સની ગુલામી, વાસનાની ગુલામી, પૈસાની ગુલામી, અરે! અલ્લાહ સિવાયની બીજી બધીય વસ્તુઓની ગુલામી આપણે સ્વીકારી લીધી, અને પછી પેલા પીપળાને પુજનારાઓ તરફ સૂર્યને નમનારાઓ તરફ, પત્થર પર માથું અફળનારાઓ તરફ હસવાનો આપણને શો અધિકાર છે? કબ્રની પૂજા કરતાં કરતાં આપણેય હાલતી ચાલતી કબ્રો જેવા રહી ગયા છીએ. ન તો તમારામાં તે શક્તિ છે ન તો મહંમદી રૂહ છે! જગતના માર્ગમાં રોડાંની સમાન તમે અટવાઇ રહ્યા છો. 'ઉસ્વએ હસનહ'થી મોઢું ફેરવી લઇ, ઉલ્ટા પથે વિચરનારાઓ પોતાના ઘરમાં હીઝ માસ્ટર્સની રેકોર્ડોમાં શોખથી સાંભળી રહ્યા છે કે;

"હમસે બચ કરકે જન્નત કિધર જાએગી?"

ત્યો જાણે એમણે જન્નતનો ઠેકો લઇ લીધો છે? ચાલો હજી એય સારું છે કે ગ્રામોફોન અને રેડીઓવાળા આપણાં અંતરોને પામી જઇને કુર્આન ખ્વાનીનાં તો પ્રોગ્રામો પણ રાખતા થયા છે! ઠીક છે રેડીઓ ને ગ્રામોફોનદ્વારા પણ આપણી મુસલમાની તો જળવાઈ રહે છે? યાદ રહે કે 'ખુદા દાખડાને જોતો નથી પણ તેની અંદરના ઝવેરાતને જુવે છે તમે જાણે મોઢેથી કલ્મો પઢો પણ અંતરમાં નબીની ઉલ્ફતનો છાંટોએ ન હોય તો એ બધું નકામું છે. ખેર! ખુદા આપણને તેના નબીની તાબેદારી કરવાની નેક તૌફિક્ અતા કરે અને વિલાદતનો ખરો અર્થ સમજવાની શક્તિ અર્પે.

'બુખારી' 'મુસ્લિમ'માં હદીસ શરીફ છે કે "ખરો અને પુરો મુસલમાન તેજ છે કે જેની જીભ અને હાથથી મુસલમાનો બચેલા રહે." "એક મુસલમાન બીજા મુસલમાનનો ભાઇ છે, ને તેના ઉપર ઝુલ્મ કરે નહિ!" આ ખુદ આપણા પૈગંબર સાહેબે પોતાની ઝબાન મુબારકથી ફરમાવ્યું છે; પણ આપણે તો એક વેંતની ઓટલી માટે, ખેતરના સેડા માટે, કે ભેંસના ખીલા માટે લડી મરીએ છીએ!

રસુલિલ્લાહે (સલ.) ફરમાવ્યું છે કે "કુસ્તીમાં પછાડે તે પહેલવાન નથી; પણ ખરો પહેલવાન તો તે છે કે જે ક્રોધ વેળા પોતાના જીવ પર કાબૂ રાખે. એક વખતે આં હઝરતને કહેવામાં આવ્યું કે "યા રસુલિલ્લાહ! મુશરિકોને માટે બદદુઆ કરો. તો આપે ફરમાવ્યું કે હું બદદુઆ કરનાર બનીને આવ્યો નથી; પણ રહમત બનીને આવ્યો છું." એજ પ્રમાણે હરેક મુસલમાન જગત માટે રહેમત બનીને રહે ઝહેમત બનીને નહિ! "વમા તોફિકી ઇલ્લા-બિલ્લાહ!"

યુવકને........!

અનુકૂળ ઋતુનો સહકાર સાધી
તે અવરોધના સઘળા પર્દાઓ ફાડી
જરા આંખ ખોલીને જો ઓ સુભાગી!
યુવાની ઉઠી આજ વળખાઇ પાછી

એ, ગૌરવ ભરી નવ તકો તું જતી કર!
જગત માંહે ક્રાંતીની ગુંજ ગાજતી કર!

ભલાઇનો જગ માટે પૈગામ લઇને
બુરાઇ સદંતર તું તરછોડી દઇને
તું નિજ કૌમનો સાચો સેવક થઇને
બલીદાન પંથે તુ દોડી જઇને

ઉઠ અય, નવ જવાં ઘોર નિંદ્રા તજીને!
અમલ કેરા શણગાર દિલથી સજીને!

પડયા લીડરો અહીં ધર્મકેરાનમહીં જ્યાં
કવિ કૌમનો પડયો ફેશનમહીં જ્યાં
યુવાનો પડયા રૂપ-દર્શનમહીં જ્યાં
જીવન આવી પડયાં છે રેશનમહીં જ્યાં

પછી કૌમની કોણ નૌકાને તારે;
પછી કોણ એઓથી એને ઉગારે.

ખબર છે દશા શું થઇ ગાફિલોની
તે નમરૂદ, ફિરઓન સમ સંગદિલોની
રચી નવ નિશાની હૈ એ જાહિલોની
નસીહત લે જોઇ દશા મેલદિલોની

યુવાનીની જોહર તું ચમકાવતો ઉઠ!
અમલથી એક આલમને શોભાવતો ઉઠ!

—'મુન્શિફ' (કંથારીઆ)

"કિનારો કરૂં છું."

●

બુરાઇથી બચવા વિચારો કરું છું.
સુધરવા પ્રયત્નો હજારો કરું છું.

પછી કામ કોઇ નઠારો કરું છું,
ફરી એનો અફસોસ ધારો કરું છું.

છતાં બેખબર એજ ઇન્સાન છું કે,
અધમતાના પંથે પસારો કરું છું.

હું સમજું છું સમજીને ભૂલો કરું છું,
અને સાથે દુઃખને ઇશારો કરું છું.

નિરોગીપણું ક્યાંથી આવે શરીરે,
સંયમતા તજી રોગચારો કરું છું.

કરું છું ઘણા પાપ હું છાના છાના,
અને શાણપણનો બનાવો કરું છું.

જીવનમાં મજા શું, એ જીવન વૃથા છે,
જો નિશદિન બદીમાં વધારો કરું છું.

કસમ છે સંયમ દિલને 'મુજરિમ' કરીનું,
કહી દે બદીથી કિનારો કરું છું.

●

—'મુજરિમ' જેતપુરી.

ઉર્દૂ–સાહિત્યના

મુસ્લિમ

મહાન શાયરો

'ફાની', 'હાલી', 'સીમાબ'
'સાઈલ' અને 'સાકિબ'

'સાઈલ' દેહલ્વી સાહેબઃ—નવાબ સિરાજુદ્દીન અહમદખાં નામ–અબૂ મુઅઝઝમ ખિતાબ–'સાઇલ' ઉપનામ–૨ શવ્વાલ હિજરી સન ૧૨૮૧ ઇ. સ ૧૮૬૮માં પૈદા થયા. તેમની પૈદાશ વખતે મિર્ઝા 'ગાલિબે' ફારસીમાં કત્આત લખ્યા છે. જે તેમની ભવિષ્યની ઉજ્વળતા બતાવે છે. નવાબ મિર્ઝા શાહબુદ્દીન અહમદખાં 'સાકિબ'ના ત્રીજા પુત્ર–લોહારુના જાગીરદાર. નવાબ ઝિયાઉદ્દીન અહમદખાં 'નૈયર'ના પૌત્ર થાય છે. તેમની વંશાવળી જોતાં મિર્ઝા 'ગાલિબ' મિર્ઝા ઝિયાઉદ્દીન અહમદખાંના બનેવી થાય છે. છ વર્ષના થયા હશે કે પિતા દુન્યાને છોડી ગયા. દાદા અને કાકા પાસે રહી તાલીમ લીધી. નવાબ ગુલામ હુસૈન 'મહવ', શાગિર્દ મિર્ઝા ગાલિબ અને શહઝાદાં અબ્દુલ્લાહની 'અર્શદ' જેવા ઉસ્તાદોની શાગિર્દીનો લાભ મળ્યો. ૧૪ વરસની ઉમરમાં તો મુશાઅરામાં ગઝલો વાંચવા માંડી. ઉપનામની બાબતમાં એમ કહેવાય છે કે નવાબ સઅદુદ્દીન અને અન્ય સાહેબો બેઠા હતા તેવામાં એક શરીફ અને સવાલી સૂરતવાળા ઇન્સાને આવી સલામ કરી અને કહ્યું કે સાઇલ છું. ત્યારથી આપે પોતાનું ઉપનામ 'સાઇલ' રાખ્યું છે. ત્યારબાદ 'દાગ'ના શાગિર્દ થયા. આપ 'દાગ'ના જમાઇ પણ હતા. 'દાગ'થી મળતો ચહેરો છે. પોતેજ કહે છે કેઃ–

"શરીક કરતે હૈં ઐરાદ કહ્યુ તખલ્લુસ પર,
હુવરફો છોડકે નિસ્બતસે ખાકસાર હૂં મૈં.
'ઝહીરો' 'ગાલિબો' 'અર્શદ'કા હું જિગરગોશા,
જમાને 'દાગ'કા તુલમીઝ વ યાદગાર હૂં મૈં.
અમીર કરતે હૈં ઇઝઝત મેરી હું વોહ 'સાઇલ',
ગુલોંકે પેહલૂમેં રેહતા હું એસા ખાર હૂં મૈ.

આપ ૧૫ સપ્ટેમ્બર ૧૯૪૫ ના રોજ સવારના ૬ વાગે સદાને માટે આ દુન્યાથી કૂચ કરી ગયા છે ખુદા મર્હુમને જન્નત નસીબ કરે આમીન.

'ગંદનફર' સોનપતીએ તારીખ કાઢી છેઃ—
'કે અબ હૈ દિલપે દાગે હિજ્રે સાઇલ'
૧૩૬૪ હિજરી.

'તમન્ના' બિજનોરીએ પણ તારીખ કાઢી છેઃ–
'બ જન્નતે જાનશીને દાગે આસૂદ.'

ઈ. સ. ૧૯૪૫.

'સાઇલ' સાહબની ભાષા વિષે શું કહેવું? જુની પુરાતન દેહલીની ભાષાના નમુના રૂપ છે. શાયરીના યુગ પહેલાં ગઝલ કે નઝમને મુશાઅરાઓ કે બીજી મેહફિલોમાં તરન્નુમથી વાંચવાનો રિવાજ ન હતો, પરંતુ આપે પ્રથમ શરૂઆત કરી જેનું આજે હિંદના બધાયે કવિઓ તેમનું અનુકરણ કરે છે. આપે એક લાખથી પણ વધુ શેઅરો લખ્યા છે. પરંતુ હજી લગી ન કોઈ દીવાન પ્રગટ થયું છે. શાયરીની સેવામાં આપે ૬૬ વર્ષ વીતાવ્યાં છે.

તેઓ પોતે કહે છે કે ન તો મારી શાયરીમાં ફિલ્સુફી છે ન તો ઉચ્ચ ગહનતા, ન તો પ્રેમના આડંબર, ન તો તલ્વજ્ઞાન, હું તો ફકત મારા ઘરની અને શહેરની બોલીને મોંઘા તુટયા શબ્દોમાં રજુ કરું છું. અત્યાર લગી આપનું એક પણ દીવાન પ્રગટ થયું

નથી, કે જેને વાંચી શાયરીના મતવાલાઓ પોતાની તરસ છીપાવી શકે.

તેમના મરણની નોંધ લેતાં લાહોરના ઉર્દૂ માસિક 'આલમગીર'ના તંત્રી સાહબ પોતાના નવેમ્બર ૧૯૪૫ના અંકમાં લખે છે કેઃ— "જનાબ 'સાઇલ' સાહબ જુના રીતરિવાજના જીવતા ને જાગતા નમૂના સમાન હતા. આપના મરણથી મોગલ ખાનદાનનો અંતીમ દીપક પણ બુઝાઇ ગયો, અને જનતાની છેવટની યાદગાર પણ ખુદાએ લઇ લીધી, મર્હૂમ નવાબી ઝિંદગીમા ઉછર્યા હતા. તેથી તેમની શાયરી પણ એજ રંગ પર છે. તેઓ વાંચકોને ભાષા અને મહાવરાનો પુષ્કળ ખજાનો છોડી ગયા છે, જેનાથી શાઇરીના ચાહકો ઘણા વરસ લગી તેનો લાભ ઉઠાવી શકશે."

જુઓ આપની શાયરીના થોડાક નમૂનાઃ-

"પ્યાસ ચાહિયે ઈન્સાંકો આબરૂકે લિયે,
નઃ પેટ કેઃ તિન્કે ચુને દિલકી આરઝૂકે લિયે."

× + ×

"સાઇલ સવાલ કરકે, ન ખોના આબરૂ તુમ,
દુન્યામે એક ચીઝ હૈ બસ આદમીકી બાત."

+ × +

"આસાન નઝર આયે હરએક મુશ્કિલે દુન્યા,
દે સાથ અગર હિમ્મતે મરદાના કિસી'કા."

× + +

"પેહલી કોઇ રોના હૈ કે દો અશ્ક ભર આયે,
આંખોમેં લહુ બનકે દિલ આયે, જિગર આયે."

+ × ×

"હવા પર હૂએ જિસ દિન મેરી ફરયાદકે ટુકડે,
ઉડા લાયેગે ઇસ ચર્ખે સિતમ ઇજાદકે ટુકડે."

+ × +

"બન ગયે સાઇલ તો કયા શાને ઈમારત મીટ ગંઇ,
દેખનેવાલે નહીં ખાતે હૈ ધોકા નામસે."

× + +

"દરબાનકો તાકીદ હૈ દરવાઝે પે રોકો,
આયન્દા કીસી ભેસમે 'સાઇલ' અગર આયે."

× × +

'સાકિબ' લખનવી સાહબઃ—મિર્ઝા ઝાકિર હુસૈન કઝલબાશ નામ-'સાકિબ' ઉપનામ-લખનૌ વતન-ઈ. સ. ૧૮૬૯માં પૈદા થયા. વડદાદા હાજી આલકઝલબાશ શાહ તુહમાસ્પ સફ્વી (ઇરાનના શાહ) ના ખાસ ઉમરાવોમાંના હતા. બસો વરસનો યુગ વીત્યા પછી હિંદ આવ્યા. પિતાનું નામ મૌલવી આગા મુહમ્મદ અસ્કરી કઝલબાશ જે પછીથી મિર્ઝા મુહમ્મદ હુસૈનના નામથી જાણીતા થયા. પ્રાથમીક શિક્ષણ જુના રીતરિવાજ પ્રમાણે મેળવ્યું. શાયરીનો અભ્યાસ પણ લખનૌની શાળામાં કર્યો. 'સફી' અમરોહીથી ઇસ્લાહ લેતા. આજથી ૨૫ વરસ પૂર્વે તેમની શાયરીની ચર્ચા આખા હિંદમાં થતી હતી. ઈ. સ. ૧૯૦૮માં રાજા સાહેબ મહમૂદાબાદને ત્યાં આવ્યા. સાદગી, સરળતા, ભાષાની શૈલી વગેરે તેમની કૃતિઓનાં જોહર સમાન છે. હુસ્ન અને ઇશ્ક (સૌંદર્ય અને પ્રેમ)ની તકરાર ઇશારાઓ અને કિનાયતોમાં કરવી એ આપનું મુખ્ય અંગ છે 'સાકિબ' સાહબ આજે ૫૬ વરસથી પોતાની શાયરીથી ઉર્દૂ સાહિત્યની સેવા બજાવી રહ્યા છે. એટલી ઉમરમાં પણ આપની એજ ધગશ છે કે શાયરીમાં ભાષા 'મીર'ના જેવી હોય, અને વિચારો 'ગાલિબ' જેવા હોય. આપનું દીવાન મહમૂદાબાદના રાજા સાહેબે ઘણી ખૂશીની સાથે પ્રગટ કર્યું છે.

જુઓ આપની શાયરીના થોડાક નમૂનાઃ-

"ભૂલા હું હશ્રમેં કાતિલકા નામ યાદ નહીં,
દિજ્યોવાલે તૂહી એક ઝરા બતા દેના.
જહાંતક આંખમેં આંસૂ થે રોકે દેખ લિયા;
કે દિલકી આગકા મુમ્કિન નહીં બુઝા દેના.

મૈં અપને હાલપે રોતા હૂં જરાહતે દિલ;
વોહ તુજકો દેખને આયે તો ગુરકરા દેના."

× + +

"જો એહલે દિલપે ગુજરતી હૈ તુજપેભી ગુજરી હૈં,
સુના હૂઆ જો કિસ્સા ઉસે સુનાઉં કયા?
તેરે બનાયે હૂએ નકશેકો બિગાળ આયા,
કરીમ હશ્રકે દિન તુજકો મુંહ દીખાઉં કયા?

+ × ×

"ગુલશનમેં કહીં બૂએ દમસાઝ નહીં આતી;
અલ્લાહરે સન્નાટા! આવાઝ નહીં આતી!
બરગશ્તા હૂઈ દુન્યા રસ્મો રહે ઉલ્ફતસે,
એક મેરી તબીઅત હૈ જો બાઝ નહીં આતી."

× + +

જુઓ તેમની શાઇરીની થોડીક પંક્તિઓ:-

"દેર તક ઇસ શુબ્હમેં દેખા કિલાલ,
યે: કિસ કાફિરકી અંગળાઇ ન હો."

× × ×

"એહલે મેહશર દેખલૂં, કાતિલકો તો પેહચાનલૂં,
ભોલીભાલી શિકલથી ઔર કુછ ભનાસા નામથા."

× × +

'સીમાબ' અકબરાબાદી સાહબ:— આશિક હુસૈન નામ-'સીમાબ' ઉપનામ-હઝરત 'દાગ' દહેલ્વીના શાગિર્દ-આગ્રાના રહેવાસી. મૌલ્વી 'મુહમ્મદ હુસૈન સિદ્દીકીના પુત્ર-ઇ. સ ૧૮૮૦માં આગ્રામાં પેદા થયા. પૂર્વની વિદ્યા મેળવ્યા પછી ગવર્નમેન્ટ કોલેજ અજમેરમાં પશ્ચિમની વિદ્યા પ્રાપ્ત કરી. કેટલાય વર્ષો લગી આપે રેલ્વે ખાતામાં નોકરી કરી. પોતાની ભાષાની સેવા તેમજ શાઇરીના શોખ કારણે લાચાર થઈ નોકરીને તિલાંજલી આપી. આગ્રા રંકૂલનો પાયો આપેજ નાખ્યો છે. આપના અગણિત શાગિર્દો-શિષ્યો છે. નઝમ અને ગઝલ બંનેમાં આપ અજોડ છે. મૌલાના પોતાનાજ વિષે કહે છે કે-"હું શાઇરીમાં કિસ્સાગીની હકીકત અને મઆરિફ્રના ચિન્હો પસંદ કરૂં છું. હું તે શાઇરીની વિરૂધ્ધમાં છું જે ફક્ત પ્રેમ અને ઇશ્ક તેમજ સુંદરતાના વખાણો વિષે હોય. મારી શાઇરીનો વિષય હુસ્ને મહઝ અને ઇશ્કે મહઝ છે." જાણે આ મિજાઝી દુન્યાથી હઝરત સીમાબને કંઇ સંબંધજ નથી. દુન્યાવી મહબ્બતથી તેમને દિલ ચશ્પીજ નથી ફક્ત તેઓ જલ્વએ હક્ક ખુદાવંદીમાં પોતાને ગુમ કરી ચુકયા છે. તેમનો દેશ વિસ્તારપૂર્વક છે, તથા તેમની નજરો સિતારાઓ અને આકાશોથી પણ ઉંચી દુન્યાની પ્રદક્ષિણા કરે છે. તેમના સંગ્રહો 'કારે ઇમરોઝ', 'સાઝો આહંગ', 'કલીમે અજમ'ના નામથી પ્રગટ થઇ ચૂકયા છે.

જુઓ તેમની શાઇરીના થોડાક નમૂનાઓ'—

"હર ચીઝ પર બહારથી હર શયપે હુસ્ન થા;
દુન્યા જવાન થી મેરે એહદે શબાબમેં.

× + ×

"ઝબ્તસે ન આશના હમ, સબ્રસે બેગાના હમ,
અંજુમનમેં હૈં શરીકે કિસ્મતે પરવાના હમ."

× + +

"કહાની મેરી રૂદાદે જહાં મા'લૂમ હોતી હૈ;
જો સુનતા હૈ ઉસીકી દાસ્તાં મા'લૂમ હોતી હૈ.

× + ×

"ઇન્સાનકા કોઇ કામ બાકી રેહ જાયે;
મરનેપે બી દુનિયામેં નામ બાકી રેહ જાયે.
બાકી હૈ ફના કે બાદ બી વોહ 'સીમાબ',
જિસકા દુન્યામેં નામ બાકી રેહ જાયે.

× × ×

"તઅય્યુનાતકે પરદોંમેં છુપકે બેઠ ગયે,
હિજાબકા પેહ ઉન્હેં ઔર બી બહાના થા."

× × ×

"સીમાબ કિસને અર્શસે આવાઝ દી તુમ્હેં;
કેહ દો કે ઇન્તિઝાર કરેં આ રહા હૂં મૈં."

× × +

'હાલી' પાનીપતી' સાહબઃ—શાઇરીના સુધારક સમ્રાટ જનાબ ખ્વાજા અલ્તાફ હુસૈન હાલી સાહબ ઇ. સ. ૧૮૩૭માં પાણીપતમાં પૈદા થયા. તેમનો વંશ હઝરત અબૂ ઐયૂબ અન્સારી, સહાબી રસૂલે કરીમ (સલ) થી મળે છે. તેમના પૂર્વજો શાહ બાબરના યુગમાં હેરાતથી હિંદુસ્તાન આવી પાણીપતમાં વસ્યા. બાદશાહે તેમની ઇઝઝત કરી, તેમને પાણીપતનો પ્રાંત આપી, ત્યાંના સુબા તેમજ કાઝી તરીકે નિમણૂંક કરી.

હાલીને વિદ્યા પ્રાપ્ત કરવાનો ઘણો શોખ હતો તેથી દિલ્હી આવ્યા. શાઇરીમાં ઉસ્તાદ મિર્ઝા 'ગાલિબ'ના શાગિર્દ થયા. ત્યાર બાદ નવાબ મુસ્તુફાખાં 'શેફ્તા', થાનાદાર દહેલ્વીથી મિત્રતા બંધાઇ. અને એ મિત્રતાથી તેમની શાઇરી વધુ દીપી ઉઠી ઇ. સ. ૧૮૫૭ના બળવા પછી લાહોર ગયા. ત્યાં આપને ગવર્નમેન્ટ ડેપોમાં નોકરી મળી. અને લાહોરમાંજ જનાબ મુહમ્મદ હુસૈન 'આઝાદ'ની સાથે રહી નેચરલ શાઇરીને દીપાવી. થોડા દિવસ પછી લાહોરથી પાછા દહેલી આવી અરબી સ્કુલમાં શિક્ષકની નોકરી સ્વીકારી. અહિં આપનો સર સૈયદ અહમદથી મેળાપ થયો અને પછી તો ગાઢ મિત્રતા બંધાઇ. એટલુંજ નહિં પરંતુ થોડા દિવસમાં તો આપ સર સૈયદના જમણા હાથ સમાન ગણાયા. અને સર સૈયદની કૌમી ઉન્નતિના એક કાર્યકર્તા થઇ ગયા. પછી સર સૈયદની પ્રેરણાથી ઇ. સ. ૧૮૭૯ માં આપે 'મુસદ્દસે હાલી' લખી; જેણે મુસલમાનોમાં એક ઇન્કિલાબ ઉત્પન્ન કરી મૂક્યો. તેઓ ગફલત ભરેલ નિદ્રામાંથી જાગી ઉઠયા અને તેજ વખતથી હિંદુસ્તાનમાં કૌમી શાઇરીનો પાયો પડયો. ઉર્દૂ-સાહિત્યમાં 'મુસદ્દસે હાલી' એક પ્રખ્યાત અને જીવંત પુસ્તક છે. ગદ્યમાં પોતાના ઉસ્તાદ મિર્ઝા 'ગાલિબ'નું જીવન વૃત્તાંત 'યાદગારે ગાલિબ' અને સર સૈયદનું જીવન વૃત્તાંત 'હયાતે જાવીદ' નામે બે પુસ્તકો પણ લખ્યાં છે. નેક નફસી એમના પરજ પૂરી થાય છે. ઉર્દૂ-શાઇરીમાં જે રીતે સાદગી અને ફિતરી અદાઓ જોવામાં આવે છે તેના કર્તા તો 'હાલી'જ છે. તેજ કારણે 'હાલી'ને નવી શાઇરીના 'પયગમ્બર' કહેવામાં આવે છે. વિધવા અને ગરીબાઇ પર તેમજ હીટલરશાહી પર સૌથી પ્રથમ હાલીએજ આંસુ વહાવ્યાં. સ્ત્રીને શિક્ષણ આપવુંજ જોઇએ તેની તરફેણમાં આપ હતા ઈ. સ. ૧૯૦૪માં ગવર્નમેન્ટ તરફથી 'શમ્સુલ ઉલમા'નો ખિતાબ મળ્યો. આપ ઇ. સ. ૧૯૧૪ માં આ ફાની દુન્યાથી સદાને માટે કૂચ કરી ગયા.

શેફ્તાએ તેમની મિત્રતાના સંબંધમાં કહ્યું છે કેઃ—

"શાયદ ઇસીકા નામ મહબ્બત હૈ 'શેફ્તા';
એક આગસી હૈ સીનેકે અંદર લગી હુઇ."

જુઓ તેમની શાઇરીના થોડાક નમૂનાઃ—

"અય ખાસએ ખાસાને રસુલ વક્તે દુઆ હૈ.
ઉમ્મતપે તેરી આકે અજબ વક્ત પડા હૈ.
જો દીન બડી શાનસે નિકલા થા વતનસે,
પરદેશમે વોઃ આજ ગરીબુલ ગુરબા હૈ.
જિસ દીનને થે ગૈરોંકે દિલ આકે મિલાયે,
ઉસ દીનમેં ખુદ ભાઇસે અબ ભાઇ જુદા હૈ.
છોટોમેં ઇતાઅત હૈ ન શફક્કત હૈ બડોમે,
પ્યારોમે મહબ્બત હૈ ન યારોમેં વફા હૈ.
ગો કૌમમે તેરી નહીં અબ કોઇ બડાઇ,
પર નામ તેરી કૌમકા યાં અબભી બડા હૈ.
ડર હૈ કહીં યેહ નામભી મિટ જાયે ન આખિર;
મુદ્દતસે ઇસે દૌરે ઝમાં મેટ રહા હૈ.
જો કુછ હૈ વહ સબ અપનેહી હાથોંકે હૈ કર્તૂત,
શિકવા હૈ ઝમાનેકા ન: કિસ્મતકા ગિલા હૈ.
ફર્યાદ હૈ અય કિશ્તીએ ઉમ્મતકે નિગેહબાં,
બેડા યેહ તબાહીકે કરીબ આન લગા હૈ

હમ નેક હૈ યા બદ હૈ આખિર હૈ તુમ્હારે.
નિસ્બત બહુત અચ્છી હૈ અગર હાલ બુરા હૈ.
તદબીર સંભલનેકી હમારે નહીં કોઇ,
હાં એક દુઆ તેરી કે મકબુલે ખુદા હૈ

× × ×

'ફાની' બદાયૂની સાહબઃ—દુઃખ. દર્દ, નિરાશા, પીડા વિગેરે શાઇરીના ઇમામ હઝરત 'ફાની' ઇ. સ. ૧૮૭૯માં પૈદા થયા. શૌકતઅલીખાં નામ-'ફાની' ઉપનામ બદાયૂંના રહેવાસી-આપના પૂર્વજો કાબુલથી શાહઆલમ બાદશાહના ઝમાનામાં દહેલી આવ્યા. તેમના દાદા નવાબ બશારતખાં બદાયૂં પ્રાંતના ગવર્નર હતા, અને પિતા શુજાઅત અલીખાં પોલિસમાં ઇન્સ્પેક્ટર જનરલ હતા. 'ફાની' ઇ. સ. ૧૯૦૧ માં બરેલીથી બી. એ. થયા. પછી અલીગઢથી વકીલાતની ડીગ્રી પ્રાપ્ત કરી, પરંતુ વકીલાતથી આપને દિલચસ્પી ન હતી. શાઇરીનો શોખ ૧૧ વરસની ઉમરથી હતો. જો કે પિતા શાઇરીના વિરૂદ્ધ હતા. તેથી કોઇના શાગિર્દ થયા નથી. ઇ. સ. ૧૮૯૯માં એક ઓચિંતા બનાવથી ટકરાનાં આપે 'ફાની' ઉપનામ રાખ્યું. 'ફાની'ની ઝિંદગી ચિંતા, નિરાશા અને ઉદાસીનતાના એક સમુદ્ર સમાન છે. હમેશ દૈનિક ઝિંદગીમાં ચિંતામગ્ન રહ્યા. જેથી આપની શાઇરી પણ દર્દ અને ગમથી એ રીતે ભરપૂર છે કે 'મીર' પછી નિરાશા, ચિંતા વિગેરેનો ચિતાર 'ફાની'નીજ શાઇરીમાં મળશે. એથીજ આપ નિરાશા, દુઃખ. પીડાની શાઇરીના પરિણામે જનતામાં મશ્હૂર થયા છે. વાત એમ છે કે જ્યારે કોઇ એક પછી એક અને કઠિન ઠોકરોથી આંસુ સુકાઇ જાય છે તો પછી તેની દર્દી પણ એક આદત બની જાય છે અને નિરાશામાંજ તેને આનંદ આવે છે—પો છે. 'ગાલિબ' પછી ઉચ્ચ વિચારો જો કોઈ શાઇરની પુરી શાઇરીમાં હોય તો તે 'ફાની'નીજ શાઇરીમાં છે. 'ફાની' જાણે 'ગાલિબ'ના દિમાગનું પ્રતિબિંબ અને 'મીર'ના દિલની તસ્વીર સમાન છે, અને એજ કારણે ચાલુ યુગના શાઇરોમાં ઘણા માનીતા છે—પ્રખ્યાત છે. તે સમય નજીક આવે છે કે 'ફાની'ની ખરી ઇઝઝત-પ્રખ્યાતી અને ઉન્નતીથી ઉર્દૂ સાહિત્યની દુન્યા જાણકાર થશે, અને તે વખતે તેમની શાઇરી વધુ ચમકી ઉઠશે અને હંમેશ ઝળકતી રહેશે. 'મીર'ની જલન, 'ગાલિબ'ની ચિંતા, અને 'મોમિન'ના અંદાઝ વર્ણનનું બાંકપન ઉર્દૂ ગઝલ સાહિત્યમાં ગુણ રૂપ છે. આ ત્રણેના કરતાં 'ફાની'ની શાઇરીમાં એક મોટી ખૂબી છે. પરંતુ 'ફાની'નો વિદ્યા પ્રત્યે પ્રેમ જાતિય પરિણામ અને વિચાર, શાઇરીની ટેવ અને જિદ્દત તરાઝ તબીઅતે તેમની શાઇરી એવી બનાવી હતી કે એ માનપાનના ઉપરાંત તેમને અનુકરણીયા કહેવામાં આવતા નથી. ઇ. સ. ૧૯૪૧ માં હૈદ્રાબાદ-દક્કનમાં મરણ પામ્યા.

'બાકિયાતે ફાની' અને 'ઇર્ફાનીયાતે ફાની' નામે બે દીવાન પ્રગટ થઇ ચૂક્યા છે.

જુઓ એમની શાઇરીના થોડાક નમૂનાઃ—

"એક ફસાના સુન ગયે, એક કેહ ગયે:
મૈં જો રોયા મુસ્કરાકર રેહ ગયે."

\+ × ×

"અજલ બસ એકહી કાંટા નિકાલકર ચલદી;
હૈર કર ખારે તમન્ના, અભી ખટકતા હૈ."

× + +

"ઝિક્ર જબ છિડ ગયા કયામતકા:
બાત પોંહચી તેરી જવાની તક."

"મેરી હવસકો ઐશે દો આલમભી થા કુબૂલ;
તેરા કરમકે તુને દિયા, દિલ દુખા હુઆ."

× + ×

"ના ઇબ્તેદા કી ખબર હૈ, ન ઇન્તિહા માલૂમ;
રહા યેહ વહમ કે હમ હૈ સો વોભી ક્યા માલૂમ."

—અપૂર્ણ.

— જ. મૌ. યુસુફ તરાજવી.

ઈસ્લામની ઊન્નતિ તેની હક્કાનિયત અને સત્યતાના કારણેજ છે !

● ● ●

એ ચોક્કસ છે કે ઇસ્લામ પોતાની સત્યતા હક્કાનિયત અને પોતાના સિદ્ધાંતો અને કેળવણીની અનોખી પદ્ધતિ વિગેરે ક્રમ સોના કારણે હમેશાં દિલો અને દિમાગો પર લોહચુંબક જેવી અસર કરતો રહ્યો. આમારા પ્યારા રસૂલ (સલ૦)ની કંગાળ અને ગરીબી સ્થિની છતાં જ્યારે ઇસ્લામનો પ્રચાર આદર્યો ત્યારે સઘળાં અરબો ખાસ કરી મક્કાવાસીઓ અને કુરૈશ આપના સખ્ત જાની દુશ્મન થઇ ગયાં. ઝાહિરમાં કોઈ સબબ એવો ન હતો કે જેથી આશા રાખી શકાય કે આપની કોશિશ સફળ થશે. પરંતુ ઇસ્લામની હક્કાનિયત અને સત્યતા એક એવી પ્રબળ શકિત છે કે જેથી મનુષ્ય જાતિના દિલો પર કાબૂ બેસતો ગયો અને મનુષ્યજાતિના ટોળેટોળાં આસપાસ તેમજ દૂરદરાઝના, ઇસ્લામમાં પ્રવેશતાં ગયાં. મક્કા મુઅઝ્ઝમામાં ઇસ્લામના તેર વર્ષ અદમે તશદ્દુદ (અહિંસા)માં ગયા. ત્યારે પણ સેંકડો માણસો ઇસ્લામના આશિક બની ચુક્યા હતાં. પરંતુ જ્યારે મદીનહ મુનવ્વરહ પોહચ્યા અને સુખ શાંતિ પ્રાપ્ત થવા પછી તો ઇસ્લામની ઊન્નતિની કાંઇ હદજ ન રેહી. મદીનાવાસીઓએ અંત સુધી જાંબાઝી અને સરફરોશીનો સુબૂત પેશ કર્યો. જાતે પોતે ઇસ્લામની હક્કાનિયત અને સત્યતા જાણી, ઇસ્લામના પરવાના બન્યા અને અન્યોને બનાવ્યાં.

વફૂદ અબ્દુલકૈસનુ બહરૈનથી આવવું. સુમામા બિન ઊસાલ હનફીનું ઇસ્લામ લાવવું. અબૂ મૂસા અશઅરી અને તેમની પાર્ટીનું યમનથી હોડીઓ મારફતે સફર કરવું. અબૂઝર ગિફારી અને તેમના ભાઇઓનું પોતાનું સઘળું કામકાજ પડતું મુકી પાક સેવામાં હાઝિર થવું વિગેરે વિગેરે એટલા બનાવો છે કે તેને વિસ્તારવાની ગુંજાએશ નથી. મક્કાવાસીઓએ મુસ્લિમો પર વીસ વરસ સુધી ઝુલ્મોના એવા એવા પહાડો તોડયા અને એટલી બેદર્દી અને બેરહમી ઝાહિર કરી હતી કે જેને જોઇ મનુષ્યના રૂવેરૂવાં ઊભા થતાં હતાં. પરંતુ ઇસ્લામે જ્યારે તેઓ પર વિજય મેળવ્યો ત્યારે બધાને આઝાદ કર્યા, ન કોઈને કત્લ કર્યા ન કેદ કર્યા, ન ઇસ્લામ સ્વીકાર પર મજબૂર કર્યા. પરંતુ એજ ભારી ઉપકાર એક એવી વિજેતા તલવારની જગ્યાએ હતો કે તેણે બધાની ગરદનો ઇસ્લામની હક્કાનિયત આગળ નમાવી દીધી. અને તે બધા એકી વખતે મુસલમાન થઇ ગયા. આ બનાવ જોઈ સઘળાં અરબ કુટુંબોને ઇસ્લામની સત્યતામાં ભારે શ્રદ્ધા થઈ અને સને હિ૦ ૯માં ટોળેટોળા જાતે પોતે હાઝિર થઈ મુસલમાન થયા. એ રીતે ઇસ્લામ દિવસે દિવસે ઊન્નતિ કરતો રહ્યો. "તવારીખે ફુતૂહે શામ" અને "ફુતૂહે ઇરાક" ગિરા અભ્યાસીઓ સારી પેઠે જાણે છે કે કેવી રીતે રૂમીઓ, મીસ્રીઓ, પારસીઓના સરદારો ઇસ્લામના આશિક થતા રહ્યા, અને કેવા જોરશોરથી અજમી અને રૂમી કોમોએ એશિયા અને આફ્રિકાવાસીઓએ ઇસ્લામનો રાજીખુશીથી સ્વીકાર કર્યો છે. સને હિ૦ ૧૦૦નો જમાનો હતો. હઝરત ઉમર બિન અબ્દુલ અઝીઝની ખિલાફતનો સૂર્ય આખી જગતને જગમગાવી રહ્યો હતો. સુખ શાંતિનો ચારે દિશાએ ડંકો વાગી રહ્યો હતો. તેજ વખતે ખિલાફતનો ગવર્નર અદી બિન આરતાતનો પત્ર આવે છે

તેઓ વધુ સંખ્યામાં લોકો ઇસ્લામમાં પ્રવેશતાં જોઈ ગભરાઈ આ શબ્દો લખે છે. 'લોકો ઇસ્લામમાં વધુ સંખ્યામાં દાખિલ થઇ રહેલા છે, મને ભય છે કે આવક (ખિરાજ) ઓછી ન થઇ જાય" ખલીફ્એ વકત જવાબ આપે છે. "મને તમારો પત્ર મળ્યો, ખુદાની કસમ મારી આરઝૂ તો એ છે કે સઘળા માણસો મુસલમાન થઇ જાય અને એવો સમય આવે કે આવક ઓછી થઇ જવાના કારણે હું અને તમો ખેતી કરીને પોતાના હાથોએ વાવેલું અનાજ ખાઇએ." તેજ વખતે ખુરાસાનમાં પણ એવોજ બનાવ બન્યો. ત્યાં પણ લોકો વધુ સંખ્યામાં ઇસ્લામમાં દાખિલ થવા લાગ્યા હતા અને હુકમ એ હતો કે જે લોકો મુસલમાન થઇ જાય તેનાથી જઝીયા (રક્ષણ ટેક્ષ) ન લેવામાં આવે કારણ કે એ ફોજી સેવાના બદલામાં ગેર મુસ્લિમ પાસેથી વસુલ કરવામાં આવતો હતો. ખુરાસાનના ગર્વનર જર્રાહને કેટલાક લોકોએ ભડકાવ્યા કે એ લોકો માત્ર જઝીયક (રક્ષણ ટેક્ષ)થી બચવાના લીધે મુસલમાન થાય છે ખરી રીતે એ લોકોના દિલોમાં ઇસ્લામ પ્રવેશ્યો નથી એ લોકોના ઇસ્લામ સ્વીકારથી ખજાનાની આવક ઘણીજ ઓછી થઈ ગઇ છે. જ્યાં સુધી એ લોકો ખત્ના ન કરાવે, એમનો ઇસ્લામ માન્ય રાખવામાં ન આવે. ગવર્નર સાહેબે એ વાતને પસંદ ફરમાવી અને હુકમ કર્યો કે જ્યાં સુધી કોઇ નવમુસ્લિમ ખત્ના નહિ કરાવશે તેને ઇસ્લામમાં માન્ય રાખવામાં નહિ આવશે. પછી ખલીફા હઝરત ઉમ બિન અબ્દુલ અઝીઝને ખબર આપી. તે ઘણાજ દિલગીર થયા અને તરતજ લખી મોકલ્યું કે અલ્લાહ પાકે જનાબ રસૂલે ખુદા (સલ૦)ને લોકોને અલ્લાહ પાક તરફ બોલાવવાને મોકલ્યા હતા, ખત્ના કરવા નહિ મોકલ્યા હતા. તરત તે હુકમને પાછો લેવામાં આવ્યો અને ગવર્નર જર્રાહને બરતરફ કર્યો.

સને ૧૦૨ હિજરીમાં આફ્રિકાના ગવર્નર યઝીદ બિન અબી મુસ્લિમએ જ્યારે જોયું કે આફ્રિકાવાસીઓ ઇસ્લામ સ્વીકારતાજ જાય છે. અને પોતાના ગામડાઓ છોડી શહેરી વસ્તીમાં પ્રવેશતાં જાય છે. રક્ષણ ટેક્ષનું પ્રમાણ આવકની રૂએ ઓછું થતું જાય છે તો તેમણે હુકમ જાહેર કર્યો કે બધાં ગામડયા નવમુસ્લિમો પોતપોતાના ગામે પાછા ચાલ્યા જાય. અને ટેક્ષનું જે પ્રમાણ તેઓ પર આગળથી છે તેજ કાયમ રહેશે. આ હુકમના કારણે લોકોમાં ખળભળાટ ઊઠયો અને બળવો કરી ગવર્નરને કત્લ કર્યો. અને ખલીફા યઝીદ બિન અબ્દુલ મલિકને આ પ્રમાણેની અરજી લખી મોકલી. "અમે આપની તાબેદારીનો ઇન્કાર કર્યો નથી. વર્તમાન ગવર્નરે ખુદા અને ઇસ્લામને નારાજ કરનારા જુલ્મો ગુઝાર્યા જેથી અમે તેને કત્લ કર્યો અને માજી ગવર્નરને તેમની જગ્યાએ કાયમ કર્યા. ખલીફા સા૦એ તેમના આ કાર્યને બહાલ રાખ્યું અને લખી મોકલ્યું કે બરતરફ કરેલા ગવર્નરના તે કામોથી જે ખુદા અને ઇસ્લામના વિરૂધ્ધ હતા હું રાજી નથી.

સને હિ૦ ૧૧૦માં ખુરાસાનના ગવર્નર અશરસએ મધ્ય એશીયામાં ઇસ્લામના આમંત્રણ અને પ્રચારના માટે અસ્લામા સાલિહ બિન તરીફ અને અસ્લામા રબીઅ બિન ઉમરાનને નીમ્યા. તેઓએ શર્ત લગાવી કે નવમુસ્લિમોથી ટેક્ષ લેવામાં ન આવે, કેમકે એજ શાહ હુકમ હતો ગવર્નરે એને કબુલ્યું. જ્યારે બન્ને ઇમામોએ લોકોમાં ઇસ્લામનો પ્રચાર આરંભ્યો તો સમરકંદ અને તેની આજુ બાજુની કોમો અને કુંટુંબો મુસલમાન થવા લાગ્યા અને ઇસ્લામનો ઘણોજ જોરશોરથી ફેલાવો થવા લાગ્યો. અહીંયા સુધી કે ખજાનાની આવકોમાં ૯૬ ઉપરાંત કમી થવા લાગી.

સમરકંદના કારકુને ગર્વનરને ખબર આપી કે મુસલમાનનું પ્રમાણુ ઘણુંજ વધતું જાય છે, જેથી ખઝાનાની આવક ઘણીજ ઓછી થઈ ગઇ. ગવર્નરે લખ્યું કે લોકોનું વધુ પ્રમાણમાં મુસલમાન થવું ઇસ્લામની પસંદગીના કારણે નથી, માત્ર ટેક્ષના કારણે છે. માટે તમો જઝિયો એવા લોકોનો માફ કરો જેની ખતના થઇ હોય, નમાઝ પઢતાં હોય, કુર્આન શરીફની ઓછામાં ઓછી એક સૂરત મોંઢે યાદ હોય એના પછી સમરકંદના હાકિમોએ ખુરાસાનના ગવર્નર અશરસને લખી મોકલ્યું કે નવ-મુસ્લિમોએ મસ્જિદો બંધાવી છે, અમે તેમની સાથે કેવો વર્તાવ કરીએ ! ગવર્નરે હુકમ આપ્યો

જેઓથી પહેલા ટેક્ષ લેવામાં આવતો હતો તેને ફરીથી પાછા લ્યો. આ હુકમ શરીઅત વિરૂદ્ધ હોવા છતાં નવમુસ્લિમોથી પાછો ટેક્ષ લેવામાં આવ્યો જેથી ઘણોજ ખળભળાટ મચ્યો અને સાત હજાર નવમુસ્લિમોએ ટેક્ષ આપવાથી ઇન્કાર કર્યો અને બળવો થયો, છેવટે અશરસને બરતરફ કરવામાં આવ્યો, અને નસર બિન સય્યાર તેની જગ્યાએ આવ્યા જ્યારે પહેલો હુકમ પાછો ખેંચી લેવામાં આવ્યો ત્યારે શાંતિ થઇ. ખુલાસો એ કે ઇસ્લામના પ્રચારકોની વ્યક્તિગત અને સમુહી કોશિશોથી ઇસ્લામ મધ્ય એશીયામાં પ્રસરતો રહ્યો, તેજ સમયે શમક કરાખાન પોતાના મંડળ સાથે મુસલમાન થયો. અને તેણે બલા-સાગુન, કારાકોરમ, ફારાબ, અસબિજાબ તિરાઝ વિગેરેમાં ઇસ્લામી હુકૂમતનો પાયો નાખ્યો, એ હુકૂમતનું નામ ખાનિયહ રાખવામાં આવ્યું. અને એ લોકોની કોશિશોથી તુર્કસ્તાની કબી-લાના ટોળેટોળાં ઇસ્લામમાં દાખલ થતા ગયા. અહીંયા સુધી કે સને હિ૦ ૩૪૯માં ગોઝ કબીલાનો એક સરદાર સલજુક એ લાખ તુર્કી ખાનદાન સાથે મુસલમાન થયો, અને મધ્ય તુર્કસ્તાનથી હિજરત કરીને બુખારાના ઇલાકા જન્દમાં આવી રહયો. પછી ધીમે ધીમે ઉન્નતિ કરી તેજ કુટુંબના અગ્રગણ્ય મહાન વડાઓએ એશીયાએ કૂચકમાં સલજુકી રાજ્યનો પાયો નાખ્યો. જે ઉસ્માનિયહ રાજ્યના શરૂઆતના દિવસો સુધી તેની અતરાફમાં રાજ્ય કર્યું અને સને હિ૦ ૪૩૩ સુધીમાં તુર્કસ્તાનની આખિરી હદ સુધી ઇસ્લામ ફેલી ગયો, કબીલા બલગાર જે આખિરી હદ પર રહેનારો હતો તે પણ મુસલમાન થઈ ગયો. સને હિ૦ ૪૩૫ માં કબીલા તાતારના આશરે દસ હજાર કુટુંબો એકી વખતે મુસલમાન થઈ ગયા, તુર્કી કૌમ જેની વિરતા અને પ્રાક્રમનો ડંકો આખી પૃથ્વી પર ગધગડનો હતો, જેની બરાબર તે સમયે કોઇ કૌમ બહાદુરીમાં લેખવામાં ન આવતી ન હતી. ઇસ્લામની હકકાનિયત અને સત્યતાના કારણે હજારો નહિ લાખો મુસલમાન થતા હતા જેમને કોઈ તલવાર કે તાકત ડરાવી શકતી ન હતી. હલાકુખાનના પછી આઠમી સદીમાં તેના બધા છોકરા છૈયા અને તેની સઘળી કૌમ અને લશ્કર ચીનની સરહદથી લઇ સિરિયા, ઇરાક સુધી અને ઉત્તર રશિયાથી લઇ ઇરાન સુધી કાબૂ ધરાવતું હતું જેના બળ સામે તે સમયે કોઈ રાજ્ય ટકી શકતું ન હતું અને જેમણે ખિલાફતે અબ્બાસિયહ અને અન્ય મુસ્લિમ રાજ્યોને છિન્નભિન્ન કર્યાં હતાં સઘળા મુસ્લિમ મહાન પંડિતો અને પ્રચારકોની પ્રચંડ કોશિશોથી અને ઇસ્લામની સત્યતાને લીધે મુસલમાન થઇ ગયા. એવી રીતે આખું મધ્ય એશીયા મુસ્લિમોનો દેશ થઇ ગયો અહિં કઈ ફોલાદી તલવાર હતી જેણે દુન્યાની સઘળી કૌમોને ઇસ્લામના શૈદાઇ ફિદાઇ બનાવ્યા હતા ? જેવી રીતે ઇસ્લામ મધ્ય એશીયા વિગેરેમાં મહાન વિદ્વાનો અને આલિમો સુફી-ઓના પ્રયાસોથી પ્રસર્યો એજ રીતે હિંદુસ્તાનમાં

પણ તેમના અણુથક પ્રયાસો અને ઇસ્લામની હકકાનિયત, સત્યતાના કારણે મકબૂલ થયો.

સને હિ૦ ૩૯૫માં સૈયદ ઇસ્માઇલ લાહોરી (રહ૦) બુખારાથી પધાર્યા. આપ ઝાહિરી અને બાતિની વિદ્યા તેમજ ફિકહ તફસીર વિગેરેના ઇમામ હતા. પ્રથમ ઇસ્લામી પ્રચારકોમાંથી આપ હિંદુસ્તાન પધાર્યા. આપની વઅઝની સભામાં હજારો માનવીઓ આવતા અને ફૈઝ પ્રાપ્ત કરતા હતા. આપની વઅઝ (ભાષણ) એટલી અસરકારક થતી હતી કે દરરોજ સેંકડો માણસો ઇસ્લામ સ્વીકારતા હતા તેઓ પ્રથમ લાહોર પધાર્યા, પહેલીજ જુમ્માના આપે મિમ્બર પરથી ભાષણ કર્યું તો ૨૫૦ માણસો મુસ્લિમાન થઇ ગયા. બીજી જુમ્માના ૫૫૦ માણસોએ ઇસ્લામ સ્વીકાર્યો, ત્રીજી જુમ્માના એક હજાર કાફિરો અને મુશ્રિકો તૌહીદના વર્તુલમાં પ્રવેશ્યા. એજ પ્રમાણે આપના અનહદ-પ્રયાસોને લઇ માનવજાતિના ટોળેટોળા ઇસ્લામમાં દાખલ થતા ગયા. આપનું મૃત્યુ સને હિ૦ ૪૯૫ માં લાહોરમાં થયું. (તવારીખે ઔલિયા ભા૦ ૧ પૃ. ૩૨૩)

એવીજ રીતે હઝરત "ખ્વાજા મુઇનુદ્દીન ચિસ્તી", હાજી દૂદ ચિસ્તી, "શૈખ અલી રાવની" વિગેરે અને તેમના ખલીફાઓ (અનુયાઇઓ)થી લાખો, કરોડો માણસો મુસલમાન થયા. દઅવતે ઇસ્લામ નામના પુસ્તકમાં માત્ર હઝરત ખ્વાજા મુઇનુદ્દીન અજમેરી (રહ૦)થી નેવું લાખ મુસલમાન થએલાની સંખ્યા લખેલી છે. અગર ઊલમાએ કિરામ અને ઔલિયાએ ઇઝામ (રહ૦)ની કારકિર્દી વર્ણવવામાં આવે કે જેમનાથી હિંદુસ્તાનમાં ઇસ્લામ ફેલાયો છે તો ઘણુંજ લંબાણ થઇ જાય. જેથી થોડાક દાખલાઓ ટાંકી બતાવ્યા છે.

આપણા પુર્વજોની વ્યક્તિગત અને સમુહ પ્રયાસો તેમજ ઇસ્લામી સત્યતા અને હકકાનિયતના કારણે માત્ર એક બે હજાર કે એક બે લાખ નહિ, બલ્કે કરોડો ખુદાના બંદાઓએ ઇસ્લામ જેવી કિંમતી વસ્તુને અપનાવી અને તે પણ હિંદુસ્તાનમાં; જે ભૂતકાળથી ધાર્મિક દેશ છે. પોતાનો ધર્મ ત્યાગ કરી ઇસ્લામ સ્વીકાર્યો. કોઇ પણ મુસલમાન બાદશાહે ન તલ્વારથી મુસલમાન બનાવ્યા અને ન ઇસ્લામ એવું શિક્ષણ આપે છે. બેશક ઇસ્લામની સત્યતા અને હકકાનિયતની તલ્વારે લોકોની ગરદનો હક અને સત્ય આગળ ઝુકાવી હતી.

ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીના ગવર્નરો અને બ્રિટિશ હાકિમો અને પાદરીઓએ હિંદુસ્તાની કૌમમાં ફાટફૂટ નાખી એવીજ રીતે ઇસ્લામથી ગુમરાહ કરવા માટે એવો ગંદો પ્રચાર કરે છે કે ઇસ્લામ તલ્વારના પ્રતાપે લોકોને ધર્મ બદલવા પર મજબૂર કરે છે. આખા જગતમાં આમ અને હિંદુસ્તાનમાં ખાસ કરી એવીજ રીતે મુસલમાન બનાવ્યા છે. કેપ્ટન હેમિલ્ટન એલેકઝાન્ડરનું સફરનામું જુઓ. તે કેવી રીતે ધાર્મિક સ્વતંત્રતા આખા હિંદુસ્તાનમાં અને ખાસ કરી સિંધ અને સુરતમાં દર્શાવે છે.

હિંદુઓની તેમજ અન્ય ધર્મોની સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતા ઔરંગઝેબ (આલમગીર) બાદશાહના સમયમાં જોઈ આશ્ચર્ય ભરેલા શબ્દોમાં વખાણ કરે છે. એક સમય એ હતો કે આપના મહાન બુઝુર્ગોએ ઇસ્લામને આખી પૃથ્વી પર ફેલાવ્યો પ્રત્યેક જનાબ રસૂલ (સલ૦) માત્ર ચાર લાખ મુસ્લિમોને છોડી આ લોકથી પરલોકમાં સિધાર્યા પરંતુ ઊલમાએ કિરામના પ્રયાસે આજે જગતમાં ઇસ્લામનો કલેમો પઢનાર ચાલીસ કરોડ છે. પરંતુ એક મુદતથી હવાનું રૂખ પલટાયું છે. ઇસ્લામ જે દરયાના ઉછળતા મોજાંની પેઠે દિવસે દિવસે ઉન્નતિ કરતો હતો, તેની

ચાલ એટલી ધીમી અને મંદ પડી ગઇ કે જાણે એટલાંટિક મહાસાગરનો એક ભાગ છે. જુઓ આ આખિરી દોરમાં મુસલમાનોની વસ્તી ગણત્રીનું પ્રમાણ નીચે પ્રમાણે છે.

સને ૧૯૦૧=૬૨૪૫૮૦૮૮ કરોડ ૧૯૧૧=૬૬૬૪૭૨૯૯ સને ૧૯૨૧=૬૮૭૩૫૨૩૧ એટલે સને ૧૯૦૧ અનૈ ૧૯૧૧ના ગાળામાં મુસલમાનોએ સેંકડે ૬/૭ ટકા તરક્કી કરી અને ૧૯૧૧ અને ૧૯૨૧ના ગાળાગાં સેંકડે ૩/૧ ટકાની તરક્કી કરી હિંદુસ્તાનના બીજા ધર્મોની ઊન્નતિ સાથે ઇસ્લામી ઊન્નતિનો મુકાબલો કરવાગાં આવે તો ઘણીજ દુઃખદ હાલત જણાય છે. ઇસાઈ ધર્મના આંકડા જુઓ. ૧૮૯૧માં ૧૫ લાખ સને ૧૯૦૧માં ૨૯ લાખ, ૧૯૧૧માં ૩૮ લાખ સને ૧૯૦૧ માં ૪૮૫૪૦૬૪.

એટલે સને ૧૯૦૧ અને ૧૯૧૧ ના ગાળામાં સેંકડે ૩૨/૬ ટકા તરક્કી કરી સને ૧૯૧૧થી ૧૯૨૧ સુધીમાં સેંકડે ૨૨/૭ ટકા તરક્કી કરી જે મુસલમાનોની તરક્કીના મુકાબલામાં સને ૧૯૧૧માં પાંચ ઘણીથી વધારે અને ૧૯૨૧માં સાત ઘણીથી વધારે છે.

આર્યસગાજની ઉન્નતિની હાલત જુઓ.

સને ૧૯૦૧માં ૯૨ હજાર, સને ૧૯૧૧માં ૨૪૩૦૦૦ સને ૧૯૨૧માં ૪૬૭૫૭૮ એટલે ૧૯૦૧ અને ૧૯૧૧ ના ગાળામાં સેકડે ૧૬૩/૪ ટકાનું પ્રમાણ અને ૧૯૧૧થી ૧૯૨૧ સુધીમાં સેંકડે ૯૨/૧ ટકાનું પ્રમાણ આ ઊન્નતિ આગળ મુસલમાનોની ઊન્નતિની કોઇ હકીકત નથી. ઇસ્લામી ધર્મ જેના સઘળાં સિદ્ધાંતો ઘણાંજ ઉત્તમ અને શ્રેષ્ઠ છે. છતાં આવી રીતે પાછળ પડતો જાય છે અને તે ધર્મો કે જેના સિદ્ધાંતો ઘણાંજ નીચ, લચ્ચર અને પોચ છે તે આગળ આગળ તેઓના સાથે વધતો જાય છે.

ધ્યાન આપવા જેવું છે કે આખિર શું કારણ છે કે મુસલમાનો પાછળ ને પાછળ હઠતા જાય છે ? મુસલમાનોના આચાર વિચારની પડતી, કમહિમ્મતી, ગફ્લત, અભણતા વિગેરે જોઇ બીજા ધર્મોને હિંમત થઇ કે મુસ્લિમો પર હુમલો કરવામાં આવે અને પોતાના પંજામાં શિકાર કરવામાં આવે, ઇસાઇ મિશનરીઓએ હિંદુસ્તાન તેમજ હિંદથી બહાર જુદા જુદા પ્રકારના ફાંસાઓ ગોઠવ્યા છે. મિસ્ર, સિરિયા, પેલેસ્ટાઇન, ઇરાક વિગેરેમાં એમના મિશનરીઓ કામ કરી રહેલા છે, તેમજ ઇરાન, એશીયાએ કુચક વિગેરે ઇસ્લામી દેશોમાં પણ ભારે વિજયના સાથે મુસલમાનોને ફનાને ઘાટ ઉતારી રહ્યા છે. હિંદુસ્તાનમાં જે તનતોડ કોશિશથી ઇસાઈ બનાવવામાં આવે છે તેનો નકશો નીચે પ્રમાણે છે.

સને ૧૯૨૩ની રિપોર્ટના આંકડા જુઓ.

ઇસાઇ મિશનરીઓ	૧૬૮.	પ્રચારક કેંદ્રો	૧૨૪૦
પ્રચારકો	૭૨૧૮	ટ્રેનિંગ કોલેજ પ્રચારક ક્ષિણુ માટે	૬૧
ગિરજાઓના પદરીઓ	૧૮૭૭૯	ધાર્મિક પેપરો જુદી જુદી ભાષામાં	૯૯
પ્રેસ	૪૨	સન્ડે સ્કૂલો	૮૨૦
હાઇસ્કૂલો	૬૧૦	કોલેજો	૫૦
ખેતીવાડી સ્કૂલો	૯૦૮	હુન્નરશાળાઓ	૧૭૦
વિદ્યાર્થીઓ	૧૦૬૦૦૦૦	માસ્તરો	૪૮૦૪૪
હોસ્પીટલો	૪૦૮	ડોકટર-નર્સો	૧૫૯૮

સને ૧૯૧૩માં આખા હિંદુસ્તાનમાં ૧૩૨ મિશન ખાતાઓ હતા જેનો સારાંશ આ છે. અમેરિકા અને કેનેડાના પ્રચારક મંડળ ૪૧,

ઓસ્ટ્રેલિયાની પ્રચારક કમિટી ૮, લંકાની ૩, હિંદુસ્તાનની ૭, પરંતુ દસ વરસમાં એટલે ૧૯૨૩માં તેની સંખ્યામાં ૩૧ મિશનખાતાઓનો વધારો થયો. ૧૯૨૩ માં મિશનરીનો વાર્ષિક ખર્ચ (૫૨) કરોડ રૂપીયા હતો. એથી અડસટ્ટો કાઢી શકાય કે હાલમાં કેટલો ખર્ચ થતો હશે ઇન્જીલનો (બાઇબલનો) તરજુમો ૧૦૪ ભાષામાં થઇ ચુકયો છે. હિંદુસ્તાનમાં સને ૧૯૨૬માં ૮૫૦૦૦ ઇન્જીલ વેચાય અને વહેંચવામાં આવી. પરંતુ ૧૯૨૭ માં તેની ગણત્રી ૧૦૬૬૦૦૦ થઇ, આ દર્શાવેલા આંકડાઓ જુઓ અને વિચારો કે કેટલી ઝોરદાર રીતે હિંદુસ્તાનને ઇસાઇયત તરફ ઘસડી રહી છે. માત્ર હૈદ્રાબાદમાં એક વરસમાં ૨૦ હજાર માણસો ઇસાઇ થયા. એક તરફ ઇસાઇયત ઇસ્લામ તથા હિંદુસ્તાનમાં અન્ય ધર્મોને નુકસાન પોંહચાડી રહી છે. અને બીજી બાજુ આર્યસમાજ ઇસ્લામને નાબુદ કરવા અથુથક પ્રયાસ કરી રહ્યો છે. ૨૫ ડિસેમ્બર ૧૯૨૬માં ઇંગ્લિશમેનમાં પ્રગટ થયું હતું કે સ્વામી શ્રદ્ધાનંદે ૨૦ લાખ મુસલમાનોને મુર્તદ બનાવ્યા. એપ્રીલ સને ૧૯૨૭માં પટનાની મહાસભાની બેઠકમાં એલાન કરવામાં આવ્યું હતું કે મહાસભાના પ્રયાસોથી આજ સુધી બંગાળમાં ૫૦ હજાર મુસલમાન મુર્તદ થયા છે.

—: દુર્વેશ–વાણી :—

(૧) લોકોના મેણા સાંભળીને તમારૂં ભલું કામ કદી ના છોડો.

(૨) ના-મુરાદીથી ના-હિંમત ના બનો.

(૩) અમીરો પાસે દૌલત છે તો દુર્વેશો પાસે દુઆ છે.

(૪) દુર્વેશોની દુઆ એહસાન કરીને મેળવાય છે.

(૫) ઝુલ્મ તમારી દુઆની આડે આવે છે માટે કોઇ ઉપર ઝુલ્મ ના કરો.

(૬) "ખૂબી" તે છે કે જેનાથી દરેક ચીજ સાફ થઇ જાય અને તેને પોતાને કોઇ ગંદુ ના કરી શકે.

(૭) જે ચીજ વેચાતી ન હોય તેનો વેપાર ના કરો.

(૮) પોતાની "કિસ્મત" પર શાકિર રહો, હા, પોતાના ભાઇ માટે વધારે ને વધારે કોશિશ કરો. ખુદા દુઆ સાંભળનાર છે.

(૯) "ગુનાહ"થી દુર રહો. જો "ગુનાહ" પર ફખ્ર કરશો તો ખુદાનો ગુસ્સો તમારા પર હલાલ થઇ જશે. અને જેની ઉપર ખુદા ગુસ્સે થાય તો તેનું સત્યાનાશ થવા વિના રહે નહિં.

(૧૦) "મુસીબત" ખુદા તરફથી આવે છે માટે બેસબર ના બનો. હિંમત કરી તેને સહન કરો. અને ખુદાના હુકમ મુજબ બંદગી કરી અને સબ્ર પકડી આ મુસીબત દૂર થવાની દુઆ માગો.

—: વતનની પુકાર :—

ઉઠી હર તરફ જો વતનકી પુકાર.
થયો પૂર્વમાં વીજ ચમકાર ! ઉઠ,
ન થઈ જાયે બરબાદ ઘરબાર ! ઉઠ,
ઉઠ, અય બેખબર ! થઇ ખબરદાર ! ઉઠ,
ઉઠ, હાથમાં લઇને તલવાર ! ઉઠ,
ઉઠી હર તરફ જો વતનની પુકાર.
ન વ્યાકુળ થશે તુજ જિગર, કયાં લગી ?
ન દિલ પર થશે કંઈ અસર, કયાં લગી !
તું બેહોશ રહેશે ! ગગર, કયાં લગી ?
થવા દેશે પાગાલ ઘર ! કયાં લગી ?
ઉઠી હર તરફ જો વતનની પુકાર.
ગરજ આભમાં વીજ–ચમકાર બન,
અનલ થેલી વર્ષા મુશળધાર બન,
ને તીરોની બોછાર, બરમાર બન,
ઉઠ, અય હિંદ–સાવજ તું હુશ્યાર બન,
ઉઠી હર તરફ જો વતનની પુકાર.
ન થઇ જાયે બદનામ તુજ નામ, ઉઠ,
તજી વૈભવો એશ આરામ, ઉઠ,
પડી કયાં લગી રહેશે બેકામ, ઉઠ,
વિજયનો છે તુજ હાથમાં જામ, ઉઠ,
ઉઠી હર તરફ જો વતનની પુકાર.
જો તું જાગશે તો ચમન જાગશે,
કળી, કુંજ, બુલબુલ, સુમન જાગશે,
તરંગોમાં ડુબેલ મન જાગશે,
ને રગેરગમાં મનની લગન જાગશે,
ઉઠી હર તરફ જો વતનની પુકાર.
ઉઠી દેશ-બંધુને હુશ્યાર કર,
પ્રણયથી હૃદય પુષ્પ ગુલ્ઝાર કર,
ફરી આમ દુન્યામાં તું પ્યાર કર.
ને એક રાગ બંધુત્વનો તાર કર,
ઉઠી હર તરફ જો વતનની પુકાર.
નિજ આહોથી મેહફિલમાં ભડકા ઉઠાવ,
તિમિરતાને ભેદી સભા ઝગમગાવ,
હરએકને તું ભારતની ગૈરત અપાવ.
ભલે ખૂનના દિલથી દરિયા વહાવ,
ઉઠી હર તરફ જો વતનની પુકાર.

"હઝીં" રાંદેરી.

શાહ વલીયુલ્લાહ (રેહ.)

અનુ : તાજ

(ગતાંકથી ચાલુ)

શાહ અબ્દુલ અઝીઝ (રહ.)

આપની વિદ્વતા આપની અપૂર્વ શોધો ઉપરાંત આપ અરબી સાહિત્ય અને શાઇરીમાં પણ અગત્યનું સ્થાન ધરાવતા હતા. આપે અરબી ભાષામાં અનેક કાવ્યો લખ્યાં છે. એક પત્ર પણ આપે અરબી પદ્યમાં લખેલ છે જે આપે પોતાના પિતરાઈ બુઝુર્ગ શાહ એહલુલ્લાહ ઉપર આલેખ્યો છે. જેમાં આપે પોતાના યુગના પ્રસંગો, મરાઠા અને શીખ કોમના હુમલાઓની રીતો અને ખૂબીઓ દર્શાવી છે. એક દિલચસ્પ કાવ્ય દહેલીના યશોગાનમાં લખ્યું છે. એક કસીદામાં આપે સુદાનના પ્રસંગો અને બનાવોનો ચિતાર રજુ કર્યો છે.

શાહ સાહેબના સંતાનોમાં કોઇ પુત્ર ન હતો. માત્ર ત્રણ પુત્રીઓ હતી. એકના લગ્ન મૌલાના હૈ થી અને બીજીના મૌલાના શાહ રફીયુદ્દીનના વડીલ પુત્ર મૌલ્વી ઇસા સાહેબથી અને ત્રીજીના શેખ મુહમ્મદ અફ્ઝલ સાહબથી થયા હતા. એઓના બે પુત્ર હતા. મૌલાના મુહમ્મદ ઇસ્હાક સાહબ મહાજિર અને મૌલ્વી મુહમ્મદ યાકૂબ સાહબ. શાહ સાહેબની વફાત પછી લોકોએ મૌલાના મુહમ્મદ ઇસ્હાક સાહેબને આપના ગાદી વારસ બનાવ્યા. એમણે થોડા વરસો પછી કુટુંબ સહિત મક્કા શરીફ તરફ હિજરત કરી અને ત્યાંજ હિજરી સન ૧૨૬૨ એટલે ઇ. સ. ૧૮૪૫માં વિસાલ પામ્યા. (ઇન્ના)

શાહ અબ્દુલ અઝીઝ સાહબની વફાત ૭૯ વરસની વયે સાતમી શવ્વાલ હિજરી સન ૧૨૩૮ એટલે ૧૭ જુલાઇ ૧૮૨૩માં થઈ. 'મોમિન' કે જે પોતાના મૂળ નામ હબીબુલ્લાહથી નહિ બલ્કે શાહ સાહેબના રખેલ નામ મોમિનખાનથી વધુ ખ્યાતી મેળવી એમણે તારીખ કાઢી છેઃ—

"દસ્ત બેદાદે અજલસે બે સરોપા હો ગયે,
ફકરો દીં ફઝલો હુનર લુત્ફો કરમ ઇલ્મો અદબ."

શાહ રફીયુદ્દીન (રહ):—

શાહ વલીયુલ્લાહના બીજા પુત્ર મૌલ્વી શાહ રફીયુદ્દીન હતા. આપ હિજરી સન ૧૧૬૩ એટલે ઇ. સ. ૧૭૪૯માં પૈદા થયા હતા. પિતાના આશ્રયમાં પ્રચલીત વિદ્યા પ્રાપ્ત કરી અને હદીસ શરીફની સનદ પણ એમની પાસેથીજ મેળવી. ફતવામાં પોતાના પિતા અને ભાઇનું અનુકરણ કર્યું. જ્યારે પોતાના મોટા ભાઈ શાહ અબ્દુલ અઝીઝ સાહેબ માંદગી અને અશક્તિને લીધે દિમાગી મહેનત અને તાલીમને તદરીસની સેવા ન કરી શકતા ત્યારે એ કાર્ય શાહ રફીયુદ્દીન સાહેબને હસ્તક સોપાતું.* આપની કેટલીક નઝમો અને

---

* એ મૌલ્વી બશીરૂદ્દીન સાહબ ઇબ્ને મૌલ્વી નઝીર અહમદ સાહેબનું કહેવું છે. જે સત્ય હોવું જોઇએ. પરંતુ એ વાત સુપ્રખ્યાત છે કે શાહ રફીયુદ્દીન શાહ અબ્દુલ અઝીઝથી પાંચ વર્ષ પહેલાં મરણ પામ્યા હતા.

કેટલાક લેખો પણ યાદગાર છે. પરંતુ સર્વથી ઉચ્ચતર આપે જે મહાન કાર્ય કર્યું તે કલામે મજીદનું અક્ષરસ ભાષાંતર છે. જે આજે પણ મકબૂલ છે. એ ઉપરાંત આપની અનેક કિતાબો છે. જેવી કે 'રાહે નજાત' અને 'દિમાગુલ બાતિલ.' આપ જીવંત લગી દીની સેવામાં રચ્યા પચ્યા રહ્યા અને ૭૦ વરસની ઉમરે હિજરી સને ૧૨૩૩માં મરણ પામ્યા અને આપના બુઝુર્ગ પિતાના ચરણમાં દફન થયા.

શાહ અબ્દુલકાદિર સાહેબ (રહ):—

શાહ વલીયુલ્લાહના ત્રીજા પુત્ર મૌલવી શાહ અબ્દુલકાદિર સાહેબ હતા. આપ હિજરી સન ૧૧૬૭ એટલે ઈ. સ. ૧૭૫૩ દુન્યામા પ્રકાશીત થયા. અને આપના અસ્તીત્વનો દુન્યામાં પ્રકાશ થયો. પ્રાથમિક વિદ્યા ઘરમાંજ પિતા પાસે પ્રાપ્ત કરી અને કદમે હદીસ, ફિકહ ને તફસીરમાં નામ પેદા કર્યું. વિદ્યા સમાપ્તી પછી અકબરાબાદી મસ્જિદના હુજરામાં આખુ જીવન વ્યતીત કર્યું .... એકાંતવાસ આપને પસંદ હતો એજ કારણને લઇ આપે કિતાબો લખવા તરફ લક્ષ ન આપ્યું. પરંતુ કુર્આન શરીફનું બા મહાવરા તર્જુમા યા" મૌઝુલ કુર્આન" આપની અપૂર્વ યાદગાર છે. જે ખૂબીઓમાં હઝારો કિતાબોથી શ્રેષ્ઠ છે. આ ભાષાંતર લોકોમાં ઘણું મકબૂલ છે. આપ હિજરી સન ૧૨૩૦ એટલે ઇ. સ. ૧૮૧૬માં ૬૩ વરસની ઉમરે મરણ પામ્યા. અને પોતાના બુઝુર્ગ દાદા શાહ અબ્દુર્રહીમ સાહેબના ચરણમાં દફન થયા.

શાહ અબ્દુલકાદર સાહેબનું ભાષાંતર હિજરી સન ૧૨૦૫ એટલે ઈ. સ. ૧૭૯૧માં સપૂર્ણ થયું. 'મૌઝુલ કુર્આન' એનું તારીખી નામ છે. શાહ રફીઉદ્દીન સાહેબના ભાષાંતર સબંધી એ નથી કહી શકતા કે એ પહેલાં અથવા એ પછી મકબૂલ થયું અને મહાવરાને લઈ 'મૌઝુલ કુર્આન બીજા ભાષાંતરમાં શ્રેષ્ઠ રહ્યું છે. એમાં બે મહાન ખૂબીઓ સમાએલી છે. એક તો એમાં શાહ રફીઉદ્દીન સાહેબનાં ભાષાંતરની જેમ ઉર્દૂ લીપીઓમાં અરબી વાકયોનું અનુકરણ નથી કર્યું. એના મૂળ અર્થના સાથે સાથે ઉર્દૂ મહાવરાઓનું પણ ધ્યાન રાખવામાં આવ્યું છે. ભાષાંતરમાં ઓછામાં ઓછા શબ્દોથી મૂળ ભાવાર્થ રજુ કરવામાં આવ્યો છે. શાહ રફીઉદ્દીનના ભાષાંતરમાં અરબી વ્યાકરણની નીતિ ધારણ કરવામાં આવી છે. એમાંના કેટલાક વકયો તો કર્ણને આશ્ચર્યજનક જેવા લાગે છે. પરંતુ એમના ભાષાતરમાં કેટલાક શબ્દોનો અનુવાદ શાહ અબ્દુલ કાદિર સાહેબના ભાષાંતરથી ઉચ્ચ અને યથાયોગ્ય છે.

આજ એ બેઉ ભાષાંતરેથી પણ ઉચ્ચ ભાષાંતરો થઇ રહ્યાં છે. પરતુ જ્યારે અમે એ વાત વિચારીએ છીએ કે ઉપરોક્ત ભાષાંતરો તે યુગમાં કરવામાં આવ્યા હતા કે જ્યારે ઉર્દૂ સાહિત્યના પુસ્તકો આપણે આંગળીના વેઢે ગણી શકતા હતા. અને જનતા પણ એ ભાષામાં લેખન અને અનુવાદ કરતાં પણ અચકાતી હતી. એ જોતાં ઉપરોક્ત બુઝુર્ગોની સમજ અને કર્તવ્યપરાયણતાને દાદ દેવી પડે છે કે તેઓ પોતાના પિતાના કદમે સાથે નવી ભાષામાં કુર્આન અને મઝહબનો પ્રચાર કર્યો.

શાહ અબ્દુલ ગની સાહેબ (રહ.):—

શાહ વલીયુલ્લા સાહેબના ચોથા પુત્ર શાહ અબ્દુલ ગની હતા. એમના બનાવો ઘણા ઓછા નીકળે છે. જો કે તેઓ બીજા ભાઇઓ કરતાં ચઢિયાતા ન હતા પરંતુ એમની એ ઉણપ એમના પુત્ર શાહ ઇસ્માઇલ શહીદ (રહ.)એ પૂરી કરી. જેમણે શાહ અબ્દુલ અઝીઝથી શાહ વલીયુલ્લાહની વિદ્યા પ્રાપ્ત કરી તેનો પ્રચાર કર્યો અને હિંદના મુસ્લિમોની મઝહબી તવારીખમાં એક નવા યુગનો આરભ કર્યો.

સંપૂર્ણ.

[શાહ વલીયુલ્લાહ (રહ.)ની લેખમાળા આ અંકે પૂરી થાય છે આવતા અંકથી "અંતિમ સમયના આલિમો"ની લેખમાળા શરૂ થશે. —તંત્રી]

કિરણો

એ આવ્યા.

એ આવ્યા ને, આવી સસ્તી દિલમહીં,
આવ્યો રંગ પ્રેમની મેહફિલમહીં,
ઝૂમવા લાગી ગયા મયકશ બધા,
રંગ એવો શું હતો, કાતિલમહીં ?

મસ્ત-જીવન.

ઝિંદગી મસ્ત ને, છે, મસ્ત જીવનની વાતો,
ઝિંદગી મસ્ત ને, છે, મસ્ત જીવનની વાતો,
ઝિંદગીમાંજ, તું, લૂંટી લે મઝાહ જીવનની,
ઝિંદગી મસ્ત ને, છે, મસ્ત જીવનની વાતો,

અનોખી વાંછના.

દિલ ઉપર કોઈ નવો રોગ લગાવી લેજે,
ઝિંદગીમાં કો' નવું દર્દ સમાવી લેજે,
અન્યને જોઈ ખુશી થાજે ખુશી જગમાં તું,
ભાવના દિલમાં નવી કોઇ જગાવી લેજે.

મઝાહ.

ખોલ ઉર્મી ગીત તું, સંસારના,
ખોલ દિલના રાઝ કો' દિલદારના,
દર્દની જેવી મઝાહ હોજો તને,
તોલ દિલથી દિલને કો' મયખારના.

અસર.

મઝાહ મળે છે, મને કોઈ વેદનાઓમાં,
ખુશી મળે છે, મને કોઈ વાંછનાઓમાં,
કઝાના નામથી ડરતો જરાએ આજ નથી,
અસર છે એવી ભરી મારી ભાવનાઓમાં.

કંચન-બની જા.

બની જા ઝિંદગી કંચન બની જા,
અને કો'નું તું મન રંજન બની જા,
જગતમાં જીવવું આસાં નથી કંઈ,
અનેરા હર્ષનું રંજન બની જા.

—"બેદાર"

રંગુન-(બર્મા)ના ગ્રાહકોને

[બર્મા જાપાનીસ શત્રુના હાથમાં પડયા પછી ટપાલ વ્યવહાર થંભી ગયો હતો. જે ગ્રાહકોનું લવાજમ જ્યાં સુધી પહોંચતું હોય ત્યાં સુધી તેમના અંકો અમાનત તરીકે રાખી મુકવામાં આવ્યા હતા. હિન્દ તરફ આવી ગયેલ સાહેબો પૈકી જેમણે હિન્દ ખાતેના સરનામા મોકલાવ્યા હતા તેમને તેમના અંકો રવાના કરી આપ્યા હતા. હજી નીચે મુજબના ગ્રાહકોના નવા સરનામા અમને મળી જશે તો તેમના અમાનત પડી રહેલા અંકો રવાના કરી શકાશે. આશા છે કે તેઓ નવા સરનામા મોકલી આપવા ચૂકશેજ નહિં. —મેનેજર]

(૧) મેસર્સ એ એસ. છુવા એન્ડ કું. ૧૧૯, ચાયના સ્ટ્રીટ રંગુન
(૨) ,, એ. દાદાભાઇ બ્રધર્સ (બર્મા) લિ૦ ૨૮૨, એડવર્ડ સ્ટ્રીટ ,,
(૩) ,, અલીમુહમ્મદ તૈયબ એન્ડ કું. પો. બો. ૫૨૪ ,,
(૪) ,, આઝમ આરિફ બ્રધર્સ. ૭૩૦, મરચન્ટ સ્ટ્રીટ ,,
(૫) ,, ઇસુફ ઇસ્માઇલ અચ્છા બ્રધર્સ. ૫૩૦, ડેલહાઉસી સ્ટ્રીટ ,,
(૬) ,, અહમદહુસૈન અચ્છા એન્ડ કું. પો. બો. ૮૨૧ ,,
(૭) ,, એમ. ઇ. બાથા એન્ડ સન્સ. (બર્મા) લિ૦ પો. બો. ૩૩૮ ,,
(૮) ,, સુલેમાન દાદાભાઈ બ્રધર્સ લિ. પો. બો. ૧૯૩ ,,
(૯) ,, વઈ. એ. ગની સન્સ. ચાઇના સ્ટ્રીટ, પો. બો ૩૧ ,,
(૧૦) ,, હાજી બી. એમ. મોતીવાલા. એન્ડ સન્સ. પો. બો ૩૨ ,,
(૧૧) ,, એમ. આઇ. કીકીભાઇ એન્ડ કું. ઘરનં. ૫૧, સ્ટ્રીટનં. ૨૮ પો.બો ૭૯ ,,
(૧૨) ,, Hnitthah સયા એન્ડ કું ૫૨૧, ડેલહાઉસી સ્ટ્રીટ ,,
(૧૩) એચ. એ. છીનવાલા. પો. બો ૨૩૧. ૬૦ ચાઇના ,, ,,
(૧૪) ડી એમ. અચ્છા. ૧૩૨, એડવર્ડ સ્ટ્રીટ રંગૂન
(૧૫) સુલમાન ઇસ્માઇલ મામસા ૨૫૪, મોગલ ,, ,,
(૧૬) અહમદ ઇબ્રાહીમ માલમ. ૧૩૭, માઉગેલે ,, ,,
(૧૭) અહમદ ઇસ્માઇલ અચ્છા. ૫૫,૫૮ ચાઇના ,, ,,
(૧૮) ધી સેક્રેટરી યંગમેન મેમણ. એસોસિએશન પો. બો. ૮૧૯ ,,
(૧૯) જુનુસ ઉસ્માન. ,, ,, ૯૫ ,,
(૨૦) મુહમ્મદ ઇબ્રાહીમ મુન્ના. ઘર નં. ૬૧, સ્ટ્રીટ નં. ૨૫ ,, ૧૩૪ ,,
(૨૧) ઇસ્માઇલ ઇબ્રાહીમ આરિફ. ઘર નં. ૧૦૦, સ્ટ્રીટ નં. ૩૦ ,,
(૨૨) એચ. આઇ. એમ. એચ તૈયબ એન્ડ કું. નં. ૫, Kouzoue રોડ બસીન
(૨૩) એ રી પટેલ ૯, Zegyaung રોડ ,,
(૨૪) ઇસ્માઇલ ઇસ્હાક ઓબાટ. ૭, ,, ,,
(૨૫) સુલેમાન અબ્દુલ શકુર રંગુન શીપ સ્ટ્રેન્ડ રોડ Bogale
(૨૬) ઉમર અબ્દુલ કરીમ. કાપડના વેપારી સ્ટ્રેન્ડ રોડ ,,
(૨૭) હાજી ઇબ્રાહીમ પીરમુહમ્મદ. Dawezu Quarter, Mergur
(૨૮) મેસર્સ આર અકુજી જાદેહ. એન્ડ કું. પો. બો. ૫૮ ,,
(૨૯) ,, ઇસ્માઇલ મુહમ્મદ સીમજી એન્ડ સન્સ લિ. ૩૬, જ્વેલર્સ સ્ટ્રીટ Prome
(૩૦) નુરમુહમ્મદ ઉમર એન્ડ સન્સ ૬૧, લોવર મેઇન રોડ મૌલમીન
(૩૧) અબ્દુલસત્તાર હાજી અલીમુહમ્મદ. મારવાડી સ્કુલ સામે, ૨૮, રોડ-બાંડલે
(૩૨) એમ. ઇ. ઉનીયા. Aungban (P. S. S. બર્મા)
(૩૩) ઇસ્માઇલ ઇસુફ બોલા. બજાર સામે Myingyan (U. Burma)
(૩૪) ઇબ્રાહીમ ઇસુફ પટેલ. જનરલ મરચન્ટ Myittha (U. Burma)

'કારવાં'ના રંગુનના એજન્ટઃ—
M/S E. E. KAKA SONS.
472, Dalhousie Street, Rangoon.

સાહિત્યનું સરકસ!

: રજુ કરનાર :
'રીંગ માસ્તર'

એ ઘણા જાણીતા નર્થ કે "અમેરિકાના જગવિખ્યાત લેખક **અપ્ટન સિંકલેર**ને ઘણાં વર્ષો સુધી પુરું ભોજન પણ મળ્યું ન હતું!" એકલાં-કલમ પર જીવનારને અહીં પણ પેટપુર ખાવાનું મળતુ નથીજ એનું સ્પષ્ટ ઉદાહરણ **'પતીલ'** છે. તેઓ પોતાના શબ્દોમાં કહી ચૂકયા છે. એકલાં કલમ પર જીવી ખાનારા ગુજરાતમાં થોડાજ છે! આ વખતે બીજાઓની વાત જવા દઇ 'અપનાવાલા'ઓનીજ વાત કરીએ. જુવો **'ભારત મારો દેશ!'** એ કાવ્યથી સ્ટેજને ધ્રુજાવનાર મસ્તરંગીન કવિ **'અમીન આઝાદ'**ને પેટિયું કાઢવા માટે સાઈકલનો ધંધો કરવો પડે છે. પંકચરો સાંધતાં સાંધતાં એ બિરાદર નવા કવિઓની ગઝલોની **'ઈસ્લાહ'** કરે છે. ઇસ્લાહનો અર્થ 'હજામત' કરવાની કોઇ ધૃષ્ટતા ન કેળવે? ઇસ્લાહ એટલે દુરસ્તી! ટાઇરમાં હવા પુરતાંય ઘણી વેળા એ બિરાદરને પ્રેરણા આવી જાય છે! પૈંચીયાંને ચાકી ફેરવતાં ફેરવતાં અનેક ગઝલોના કાફિયા યાદ આવી જાય છે. જો સાઇકલનો ધંધો પડતો મૂકે તો બિરાદર 'અમીન આઝાદ'ને હવા પર જીવવું પડે! કારણ કે સ્ટેજ પરની તાળીઓ, 'વાહવા', અને 'દુબારા ઈર્શાદ' કે 'સરસ!'ના ઉચ્ચારોથી પેટ ભરી શકાતું નથી! આપણા દેશમાં કાવ્ય, એ અણુમોલ ચીજ ગણાતું આવ્યું છે તેથીજ. તો કવિઓને 'કદ્દાર'નું છેટું રહે છે! 'નાટક-સિનેમાના કવિઓ' અપવાદ રૂપ ગણાય.

બાકી મઝદૂર કવિ **'ગની'**ને કપડાં કાતરતાં કે બખીયા મારતાં યાને કે ટેલરીંગના ધંધાની સાથે સાથેજ શાઇરીનો ધંધો ચલાવવો પડે છે. બટન ટાંકતાં કે કાચ બનાવતાં, કોલર જોડતાં કે આસ્તીન બનાવતાં એમને કાવ્યોની પ્રેરણા મળતી રહે છે જો તેઓ સિવવાનો ધંધો પડતો મૂકે; તો આપોઆપ શાઇરી અદૃશ્ય થાય! કારણ કે પછી શાઇરી કરવા જાય તો 'પેટમાં કૂવો ને વરઘોડો જૂવો' જેવું થાય! સીંગર મશીનના તાલસૂરની સાથે સાથેજ એમનું કવિતાનું 'ફાઇલ તુન' જોડાએલું છે, કાતરના કાપની સાથે ગઝલનું માપ સંકળાએલું છે!

કટાક્ષ કવિ **'શેખચલ્લી'** બેંકિંગમાં સુપરવાઇઝીંગ કરે છે, નામાના ચોપડાં લખે છે, શિક્ષક ને પોરિયાંની હાજરી તપાસે છે બબરચીને શું રાંધવું તેના હુકમો આપે છે, મિટિંગ માટેના સરક્યુલર કાઢે છે ને સાહિત્યમાં પણ ડોકીયું કરે છે! જો નામાના ચોપડા લખવાનું પડતું મૂકે તો એમની 'કટાક્ષ કવિતાઓ' પણ હવાઇ જાય! અકબર કે રાજા ભોજના જમાનામાં ભલે કાવ્યની એકાદ કંડિકા પર લાખો નિચ્છાવર થતા; પણ આજે તો કાવ્યની આખી વણઝાર રજુ કરો તોય કોઇ કોડી પરખાવતું નથી! જો **'શેખચલ્લી'** યુરોપમાં હોત તો ફુટબોલની પેઠે હાથોહાથ ઉંચકાઇ જાત! બાકી અહીં તો અડીખમ-તંદુરસ્ત શરીર હોવા છતાં **'નરસિંહ'** મહેતાની જેમ એકાંતુયું જીવન વિતાવી રહ્યા છે! **'અખા'** જેવા ધૂની છે; પણ એમની ધૂન 'મુલ્લાંકી દોડ મસ્જિદ તક'ની જેમ મિત્ર સર્કલમાંજ અટવાઇ ગઇ છે! એમના 'કવન'ની જેમ 'વિવેચન' પણ ગરગોળાની ગોળી જેવું છે; પણ મુસ્લિમ-ગુજરાતમાં લેખક-કવિ કે વિવેચક તરિકે પ્રકાશમાં આવવું એ બ્હેરાની આગળ શંખ ફુંકવા જેવી વાત છે! 'નિસાર' તરિકેય એ મશહૂર છે; પણ અખબારી સ્ટંટોની આવકના અભાવે અને પ્રકાશમાં આવવાની લેશ પણ પરવા ન હોવાને લીધે એ અંધારા ખૂણામાં પડયા છે. સ્ટેજ પર તો એમને ઘણી

વેળા ધરતીનેજ લઇ જવા પડે છે, અને કલમ પણ જોરજુલમથી પકડાવવી પડે છે! સમાજની ઉદાસીનતાએ એમની ઉદાસીનતા પર ઘેરૂં પડ ચઢાવ્યું છે.

'સીરતી' એક પુરાણા મશહૂર ક્રાંતિકારી કવિ છે; પણ કવિતામાં કોઇનીએ કમાણી વરસો થયાં કરી નથી. કદી લાકડાંનો વહેપાર કરે છે તો કદી ઘાસનો કોંટ્રાક્ટ રાખે છે! કદી ઈંટો પડાવે છે તો કદી પોલ્ટ્રીફાર્મ ઉઘાડે છે! કદી વહેપારી બની જાય છે તો કદી દલ્લાલ બની જાય છે, આમ અનેક ધંધા કરીને ગુજરાન ચલાવે છે ને વચ્ચે વચ્ચે વિસામો મળતાં કાવ્યો રચી લે છે. વળી ખેતી પણ કરે છે ને લેખો પણ લખે છે! જો એકલા લેખ કે કવિતા ઉપર એ બિનદર બેઠા હોત તો ક્યારનાય આ જગતમાંથી અલોપ થઈ ગયા હોત?

'મુસા' બના પુરાણા ગઝલકાર છે; પણ ખેતી કરીને નહિ પણ કરાવીને, કારણ કે જમીનદાર છે, અને મોટરો દોડાવીને નભી રહ્યા છે. બલ્કે મ્હાલી રહ્યા છે. મુસા બનાની ખેતી અને મોટરથી બની છે એકલી કવિતાની મૂડી એમના હાથમાં હોત તો એમની તંદુરસ્તીય બગડી જાત! કારણ કે ન તો કવિતાથી કોઇનું પેટ ભરાયું છે ન ભરાય! અલબત્ત કવિનાથી બીજાઓની જેમ એમનેય કીર્તિ વરી છે ને કીર્તિ જો ખાવા નહિ તો ઓઢવા-પાથરવાના કામમાં વપરાય તોય ભૌતિક લાભ થાય! બાકી 'ઇજ્જત ખાતર ઠીકરામાંય ખાવું પડે!' એ તળપદી કહેવત અનુસાર કવિતાનું ઠીકરું હાથ ધરનારને ઇજ્જતનો લાભ ખરો. કુર્આનની વાણીને કાવ્યમાં વહેતી કરીને એ કીર્તિ કમાયા હતા ખરા! હવામાં "વાડવા" ચોકરાવનારાઓમાંના એ એક છે. લોકો એમની ગઝલોને વધાવે પ્રસંશે છે; છતાંય એકલી કવિતા ઉપર તો એય જીવી ન શકે!

'આસી' ગુજરાતના હાજી લકલક ગણાય. થોડાજ સમયમાં ખૂબ ખીલી ગયા છે. એમની હાસ્ય કવિતાઓ સભાને ખડખડાટ હસાવે છે; પણ ગુજરાન માટે તો એમનેય અરબી ભાષાની પંતુગીરી અને મુલ્લાંગીરી કરવી પડે છે. ઉર્દૂ શાળામાં અરબી શિક્ષક તરીકે કામ કરે છે, વળી એક મદ્રેસામાં પણ અરબી પઢાવે છે, વળી મસ્જીદમાં ઇમામત પણ કરે છે આમ ડબલ નહિ પણ ત્રબલ રોલમાં કામ કરે છે ને 'વચગાળામાં હાસ્યમય કવિતાઓ રચે છે. મતલબ કે કરુણ જીવનના સાંધા જ્યાં તૂટે છે ત્યાં હાસ્યરૂપિ કવિતાઓનાં થીગડાં મારે છે. જો એઓ એકલું કવિ તરીકે જીવવા માગે તો......તો શું?

"પ્રાણીઆ ભજી લેને કિરતાર આ તો સ્વપ્નું છે સંસાર!" જેવાં ભજનો ગાવાં પડે!

'હુઝી' શાસ્ત્રીય ગઝલકાર છે; પણ બાપ કમાઈ પર જીવી રહ્યા છે. ક્યાંય ક્યાંય મુંબઇ જઇને ધંધો માંડે છે ને પાછા છોડે છે. શેરોની લેવડદેવડ કરે છે. શેરમાં વખતે કમાય છે પણ 'શે'ર'માં તો કસુંજ કમાતા નથી. 'નઝ્મ' પણ શેરદલાલને ત્યાં કારકૂની કરતાં 'શે'ર' લખે છે એકલા શે'રનો ધંધો કરે તો ચોતેય લિકિવડેશનમાં જાય ને કુટુંબને પણ ખેંચી જાય!

ગઝલ સમ્રાટ 'શયદા' જો એકલા ગઝલ પરજ જીવતાં હોત તો ક્યારનોય એમનો તાજ ઊડી ગયો હોત! એ ઘડીભોજના સંપાદક તરીકે અને એક સફળ નવલિકાકાર

ને નાટકકાર તરિકે કલદારનો સારો સહકાર મેળવી શકયા છે; પણ એકલા ગઝલકારજ બન્યા હોત તો......તો શું ? ભભૂત લગાડી હાથમાં તૂમડી ઝાલી લલકારતા હોત કે "ગઝલમાં હું બન્યો ઘેલો ગઝલ ગુલ્તાન ગાવા દે !"

અને હઝલવાળા 'બેકાર' હઝલ કે ગઝલમાં એક કાણી કોડીય કમાતા નથી. પંતુજીગીરી કરી, લેખકગીરી કરી, અને થોડી ઘણી ઝમીન ખેડાવીને પોનિયાંની પલ્ટણુન નભાવી રહ્યા છે ! બાકી જો એકલું કવિતાને ખોળેજ એમણે માથું મૂકયું હોત તો બાળકોને અનાથાશ્રમમાં પધરાવી, બૈરીને પીયર વળાવી એમને બાવાજ બનવું પડયું હોત !

જુવો 'નસીમ' જેવા આધ્યાત્મવાદી કવિ પણ પત્રકારિત્વના ધંધામાંજ રોટલા ખાતર પડયા છે ઉંચામાં ઉંચાં આધ્યાત્મવાદનાં કાવ્યોએ પણ કશો ભૌતિક લાભ ન કર્યો તો લખી લખીને, તથા વાચી વાંચીને જાડા કાચના ચશ્મા પહેરતા થયા ! સાહિત્યની વેદી પર આંખોને હોમી દીધી ! જો એકલી કવિતાથીજ કોઈનો ભૌતિક ઉધ્ધાર થઇ શકતો હોય તો એઓ કયારનાય માલદાર થઈ ગયા હોત. અને 'નસીમ'ની જેમ શિષ્ટ કવિઓમાં મોખરે હોવા છતાં 'સગીર'નેય કારકુનગીરી કરવી પડે છે. કવિતાની મૂડી એમનેય કામ ન લાગી. એમની શાસ્ત્રીય ગઝલોનીય કોઇએ કીંમત ન ચૂકવી ને 'લક્ષ્મી સરસ્વતિનો બારમો ચંદ્રમા' પુનઃ પુનઃ સાબિત કર્યો.

ગઝલ નરેશનું બિરૂદ પામેલા 'કલીમ' વાડિઆએ એક જમાનામાં ગઝલની ટંકશાળ ઉઘાડવા છતાં ચલણી શિક્કાઓથી વંચિત રહ્યા ! એમના છાપરાના સમાર કામમાં કે બીમારીના ખાટલા પર કવિતાની મૂડી કામ ન લાગી. ગઝલના એ રાજા બન્યા; પણ એથી ગરીબી ન ટળી. ઇઝ્ઝત કમાયા પણ દોકિયાંની મોહતાજી દૂર ન થઇ ! જો ગઝલ રોટી તરિકે ચવાતી હોત તો ગુજરાતનો કોઇ પણ શાયર બીજો ધંધો કરવાની તકલીફજ ન ઊઠાવત !

'અસર' એમ. એ. થઇ કેળવણીખાતામાં ડેપ્યુટી તરિકે ઝળકયા. તેથી વધુ ગઝલકાર તરિકે પ્રખ્યાત થયા; પણ ડેપ્યુટીના ધંધો કૌટુંબિક પોષક બન્યો; ત્યારે ગઝલકારનો ધંધો તો ઓનરરીજ ગણાયો. 'અસર'ની અસર સાહિત્યમાં એક સાચા ગઝલકાર તરિકે સારી છે; પણ રૂપિયા, આના પાઇમાં કીંમત આંકવા જઇએ તો .....તો શું ?

" છવ જાનું છે ખાલી હાથ
અંતમાં પાપ પુન્સ સંગાત !"

'ઘાયલ' કાવ્યો દ્વારા અનેકને ઘાયલ કરે છે. હિંદુ બિરાદરોમાં પ્રમાણબધ્ધ ગઝલકાર તરિકે એ મોખરે આવ્યા છે છતાં; પેટિયા માટે તો એમનેજ પાન્જેદ દરબાર 'રૂસ્વા' સાહબના પ્રાઇવેટ સેક્રેટરી તરિકેની ફરજ બજાવવી પડે

ગ્રાહકોને :—

'કારવાં' માટેના ન્યુસ-પ્રીન્ટ કાગળ મુંબઇના વેપારીઓ પાસેથી ખરીદવા પડે છે. સુરતમાં ન્યુસ-પ્રીન્ટ માટેના એકે વેપારી નથી. ગયા માસની મુંબઇની અશાંતિ અને શાંતિ સ્થપાયા બાદ રેલ્વે બુકીંગ બંધ હોવાના કારણે સમયસર કાગળ આવી શકયા નહીં તેમ પ્રેસ-કામદારોની અછતના લીધે છાપકામ મોડે શરૂ કરવું પડયું હોવાથી તા. ૧૫મીને બદલે આ અંક મોડો પ્રગટ થયો છે. 'કારવાં' ની સાડા છ વર્ષની જિન્દગીમાં તે પ્રથમવારજ અનિયમિત થવા પામ્યું છે. ગ્રાહકો તે માટે માફી આપશે એવી આશા છે.

—તંત્રી.

છે. જો એ નોકરી પડતી મૂકીને એકલી કાવ્ય સેવાજ ગ્રહણ કરે તો એમનેય તૂગડી ઝાલવી પડે !

'મસ્ત હબીબ' શિક્ષકની નોકરી વડે રોટલા ખાઇને કાવ્યોમાં મસ્તી બતાવે છે. 'વલી' પણ એજ ધંધાને અપનાવીને કવિતા કરે છે. 'મઝાક' રેલ્વે ખાતામાં નોકરી કરતાં કરતાં ગઝલકારની ઓનરરી સર્વિસ બજાવે છે. 'સાબિર' વટવામાં ઝમીનદારી કરતાં કરતાં કાવ્યકણિકાઓ રજુ કરે છે. જો ઝમીનદારી ન હોત તો એમનાં કાવ્ય ઝરણાંઓ પણ ક્યાંક સુકાઇ જાત અને કવિતાનો અભ્યાસ હવામાં ઓગળી જાત. જમીનની કૃપાળુતાએજ એમને સિદ્ધ હસ્ત ગઝલકાર બનાવ્યા છે ! 'રૈફ' પણ હજી પિતાજીની કમાણી પર કાવ્યના પતંગો ચગાવે છે. 'ચમકાર' પણ બીજો ધંધો કરતાં, જેમ સિનેમાના ઇન્ટરવલમાં રેકાર્ડો વાગે છે તેમ વચગાળાના વિસામામાં કવિતાઓ રચે છે ! અને 'કિસ્મત' પણ સરસ્વતિ પ્રેસમાં પ્રુફરિડીંગ કરતાં કરતાં કાવ્યોની પ્રેરણા મેળવે છે. આમ આપણા બધાય કવિઓ બીજા ધંધાને આધારે જીવતા રહ્યા છે ! કવિતાને આધારે રહ્યા હોત તો ક્યારના.......? જવા દોને હવે કફન-દફનના સામાનની મોંઘવારી પણ દસ ગણી વધી ગઇ છેને ? માટે હાલ તો ગલિબના શબ્દોમાં આપણા બધાય કવિઓ માટે હોલસેલ દુઆજ માગવી રહી કે:

"તુમ સલામત રહો હઝાર બરસ;
હર બરસકે દિન હોં પચાસ હઝાર !"

સાભાર–સ્વીકાર.

કેસન્ટ:—તંત્રી-યુસુફ એ. કે. હૈંગુરક્ષાબાઇ.

કિં. રૂ. ૧-૮-૦

ધી સુરત સીટી મુસ્લિમ સ્ટુડન્ટ યુનીયન તરફથી દર વર્ષે એક ખાસ અંક કાઢવામાં આવે છે. આ વખતે પણ એક સુંદર અંક કાઢયો છે. તેમાં લેખોને ત્રણ ભાગમાં વહેંચવામાં આવ્યા છે. અંગ્રેજી, ગુજરાતી, અને ઉર્દૂ. કેટલાક કટાક્ષ ચિત્રોથી અંક દીપી ઉઠે છે. મુસ્લિમ યુવાનોને ઉદ્દેશીને કેટલાક લેખો લખાયા છે. આવો સરસ સુંદર અંક કાઢવા બદલ યુનીયન અને તંત્રીને ધન્યવાદ ઘટે છે. અમે તેમની સફળતા ઇચ્છીએ છીએ.

જાગૃતી:—સંપાદક-અકબર એફ. મરચન્ટ.

કિંમત રૂ. ૨-૦-૦

હીઝ હાઇનેસ નામદાર આગાખાનના હિરક મહોત્સવના પ્રસંગે એક ખાસ અંક કાઢવામાં આવ્યો છે. તેમાં નસીમ, બશીર, સદર, રતુ દેસાઇ, અંજારિયા અને કુ. કુલસુમ લાકડ વિગેરે લેખકો અને કવિઓના સહકારથી અંક દીપી ઉઠે છે. પાના જોતાં કિંમત વધુ પડતી લાગે છે. અમે તેના સંપાદકોની સફળતા ઇચ્છીએ છીએ.

એમ. એમ. પી. રાંદેર સાભાર—સ્વીકાર

દક્ષિણ આફ્રીકાના સદગૃહસ્થો તરફથી મળેલી મદદની યાદી.

નં.	નામ.			પા. શિ. પેન્સ
૧	મી. એ. આદમ એન્ડ કું.	પી. ઓ. બોક્ષ	૧ મ્યુનીક	૨૫–૦–૦
૨	,, એ. આદમ એન્ડ કું.	પી. ઓ. બોક્ષ ૨૬૨,	પીટર્સબર્ગ	
૩	,, એસ. એસ. મુન્શી	પી. ઓ. બોક્ષ ૨૬	Duivals Kloof	૨૫–૦–૦
૪	,, એમ. બાબા	પી. ઓ. ડેવીઝ	વીસા	૭-૧૦-૦
૫	,, અહમદ ઇસપ	પી. ઓ. બોક્ષ ૧૦	Mokeersi	૧૦–૦–૦
૬	,, ઇબ્રાહીમ મુસા	પી. ઓ.	Tzaneen	૧૦–૦–૦
૭	,, મુસા ઓલીઆ	પી. ઓ	,,	૭-૧૦-૦
૮	,, આમીસ સ્ટોર	પી. ઓ, ૨૬	Duivals Kloof	૨-૧૦-૦
૯	,, અહમદ મોહંમદ કાસમોદ	પી. ઓ. બોક્ષ ૨	Nylstroom	૭-૧૦-૦
૧૦	,, એમ. મોસામ	પી. ઓ. બોક્ષ ૬	,,	૧૨-૧૦-૦
૧૧	,, ઈ. બોડાનીઆ	બોક્ષ ૨	,,	૫–૫–૦
૧૨	,, એચ. ઇ. રાવત	,,	,,	૪–૪–૦
૧૩	,, મોહંમદ ફકીર	બોક્ષ ૬	,,	૧–૧–૦
૧૪	,, સુલેમાન ઇસાક	બોક્ષ ૨	,, સી. એફ.	૦-૧૦-૬
૧૫	લીલાહ			૩–૩–૦
૧૬	,, એચ જી. બાવા એન્ડ કું૦	બોક્ષ ૨૬૨	પીટર્સબર્ગ	૧૦–૦–૦
૧૭	,, ઇસ્માઇલ મોહંમદ એન્ડ સન્સ		,,	૧૦–૦–૦
૧૮	,, એસ. એમ. લીમીટેડ		,,	૧૦–૦–૦
૧૯	,, દાદુ ઉસ્માન		,,	૧૦–૦–૦
૨૦	,, એ. સી. ટીલી		,,	૫–૦–૦
૨૧	,, તીકલી એન્ડ કું૦		,,	૫–૦–૦
૨૨	,, જી. એમ. કાસા એન્ડ કું૦		,,	૧૦–૦–૦
૨૩	ઉઘરાણા પેટે બાકી છે જે મી. ઇસ્માઇલખાં ગુલાબખાંએ ઉમેરેલા			૨૦–૦–૦
			કુલ ટોટલ	૨૦૧–૧૩–૬
	ડ્રાફ્ટ વિગેરે મોકલવાનો ખર્ચ			૧–૧૩–૬
				૨૦૦–૦–૦

સદરહુ પૌં. ૨૦૦–૦–૦ ના કુલ રૂા. ૨૬૪૩–૧૧–૦ અંકે રૂપીઆ બે હજાર છસો તેંતાલીસ આના અગીઆર પુરા. ઇસ્ટર્ન એન્ડ લી૦ મુંબઇ મારફત મી. ઇસ્માઇલખાં ગુલાબખાંએ મોકલ્યા તે.

શેખ શરફુદ્દીન માનેરી.

— જનાબ "નસીમ" સા. [મુંબઈ]

હિન્દુસ્તાન એ ફકીરો અને સંતોની ભૂમિ મનાતો આવ્યો છે. તે ઘણા લાંબા કાળથી સર્વ ધર્મોનું સંગમ સ્થાન રહ્યું છે. એની સંસ્કૃતિનો આત્મા, આત્માની ફિલ્સૂફીનું ગીત ગાય છે આત્મવાદી એશિયાની જેમ હિન્દુસ્તાન પણ આત્મવાદી છે અને મનુષ્યનાં ચારિત્ર અને ચાલચલગતની ઉજ્જવળતાનો એણે પોતાના ઈતિહાસકાળમાં સદાય આગ્રહ રાખ્યો છે. હિંદુસ્તાનની પ્રાચીન યુનિવર્સિટિઓમાં પણ વિદ્યાર્થીઓ માટે બુદ્ધિનો વિકાસ સાથે ચારિત્રના વિકાસ વિષે ખાસ લક્ષ આપવામા આવતુ હતું મધ્ય કાળમાં હિન્દુસ્તાનની બૌદ્ધ યુનિવર્સિટિઓ અને મોગલ કાળના મુસ્લિમ મદ્રેસાઓમાં નીતિનું શિક્ષણ અગત્યનું મનાતું હતું. મુસ્લિમ જીવનમાં 'ઇલ્મુલ અખ્લાક'નું વિશિષ્ટ સ્થાન રહ્યું છે એટલુંજ નહિ પણ આત્મિક વિકાસની દિશામા 'અખ્લાક' નીતિની મહત્તા સ્પષ્ટ રીતે સ્વીકારવામા આવી છે. ઇસ્લામના અલ્લાહના વિકલ્પમાં તેનાં નામોને 'અસ્માઉલ હુસ્ના' કહેવામા આવ્યા છે આ સઘળાં નામો ખુદાનાં ગુણોજ વર્ણવે છે આત્મિક ઉન્નતિ માટે આ સિફાતી અને ઝાતી નામોનો ઝિક્ર કરવામાં આવે છે. હઝરત પૈગમ્બર (સલ૦)નાં જીવનરીતિને 'ઉસ્વએહસના' કહેવામાં આવે છે, જેનો સામાન્ય અર્થ "ઉજ્જવળ ચરિત્ર" થાય છે.

પરંતુ આજની આપણી આધુનિકતાએ—આપણી પાશ્ચાત્ય સંસ્કારથી પ્રભાવિત થયેલી આધુનિક સંસ્કૃતિએ આપણી જૂની સંસ્કૃતિ સાંથેનો સંબંધ વ્યવહારુ રીતે તોડી નાખ્યો છે, એમ કહીએ તો કાંઈ ખોટું નથી.

સંસ્કૃતિના વિકાસમાં આપણી પુરાણી સંપત્તિ અલબત્ત મૂળ પાયારૂપ હોવી જોઇએ અને આધુનિક કાળનાં તત્ત્વોથી તેનું જીવન સ્વરૂપ આપણે રચવું જોઇએ છે. પુરાણી સંપત્તિને તેનાં સ્વર્થા પુરાયાં સ્વરૂપમાંજ જાળવી રાખવાની જૂનવાણી મનોદશા સંસ્કૃતિના વિકાસમાં બાધક થાય છે, તેમ કેવળ આધુનિક દ્રષ્ટિ કેળવીને આપણે નવાજ રંગરોગાનથી રંગાઇને આપણે પોતાનું જૂનુ સ્વરૂપ ભૂલી જઇએ એ પણ પ્રશ્ન્ઠાજનક નથી. આ બંને વસ્તુ સંસ્કૃતિના વિકાસ અને આપણી અસ્મિતા માટે હાનિકારક છે.

હિંદુસ્તાનમાં ઇસ્લામના ફકીરોએ સંસ્કારિતાને ઉજ્જવળ બનાવી છે. આપણી ધાર્મિકતાને નિર્મળ સ્વરૂપ આપ્યું છે. જીવન માટે ધર્મ કેટલો વાસ્તવિક છે, એ દેખાડયું છે પરંતુ આજના આધુનિકવાદમાં આપણે તેનું વિસ્મરણ કર્યું છે.

ઇસ્લામના સરીઆતમાં 'ફકીરો એક સંસ્કાર સંસ્થા છે. આપણે સામાન્ય રીતે ફકીરને ભિક્ષુક સમજીએ છીએ પણ તે વસ્તુત ભિક્ષુક નથી. પોતાની આત્મિક સંપત્તિના વિકાસ માટે સ્વાશ્રયથી જીવતા, જીવન અને જીવનની વાસ્તવિક તત્ત્વનું ચિંતન કરતા ફકીરને સાચો ફકીર કહેવામાં આવે છે.

એનું પોતાનું જીવન પોતાની માનવતાને ઉજ્જવળ બનાવવા અર્થે હોય છે, તેમ સમુદાયમાં પણ માનવતાનો ભાવ જાગ્રત કરવાનું એ દ્રષ્ટિબિંદુ ધરાવે છે. ઇસ્લામ ભિક્ષા કે સન્યાસ જેવા આત્મિક પ્રયોજનમાં માનતો નથી. ઇસ્લામનો સાચો ફકીર ભિક્ષા માગતો નથી. સ્વાશ્રયથી જીવે છે પરંતુ, મોહ વિનાનું ઓછામા ઓછાં સાધનોથી નભતું ફકીરી જીવન ગાળે છે. દુન્યામાં પવિત્રતા અને માનવતાની ન્યૂનતા જોઇને તે દુન્યાનો ત્યાગ કરતો નથી દુન્યાથી દૂર રહીને તે જીવન શોધતો નથી પણ

દુન્યામાં રહીનેજ તે જીવનનાં તત્ત્વોનું શોધન કરે છે. એનું સન્યાસ, એની વિરકતી એનાં જીવનના અંતરભાવમાંજ હોય છે.

ઇસ્લામના મહાન પૈગમ્બર (સલ૦)એ "અલ ફક્રો ફખ્રી" ફકીરી મારે માટે ગૌરવ છે, એમ કહ્યું છે, એનો વાસ્તવિક અર્થ પણ એજ છે. ઇસ્લામના એક મહાન સૂફી ફકીર મૌલાના રૂમીએ કહ્યું છે કે બાળબચ્ચાઓનું લાલન-પાલન, કે ધનસંપત્તિ હોવી એ દુન્યા નથી પણ પ્રભુનું વિસ્મરણ એજ દુન્યા છે. એમાં પણ આ ભાવજ અંતરગત રહેલો છે. અરબસ્તાન, ઇરાન, તુર્ક, મિસર આદિ ઇસ્લામી દેશોમાં ઘણા ફકીરો થઈ ગયા છે, હિન્દુસ્તાનમાં પણ અસંખ્ય ફકીરો થયા છે. અત્રે ઇસ્લામના એક જીવન શોધનારા ફકીરનો પરિચય આપવાનો આશય છે.

"ઇસ્લામના આધ્યાત્મવાદ" નામની લેખમાળાના એક મણકા તરીકે "એક સૂફીના પત્રો" એવા શીર્ષકથી એક પુસ્તક અંગ્રેજીમાં પ્રગટ થયું છે. આ પુસ્તકમાં શેખ શરફુદ્દીન માનેરીનાં જીવન અને તેમણે પોતાનાં શિષ્યોને લખેલાં પત્રોનો સારાંશ આપ્યો છે. આજના જડવાદ ભણી ઘસડાતા યુગમાં આ વસ્તુ વિચારક થઇ પડશે એટલુંજ નહિ પણ હિન્દુસ્તાનના ઉત્તર મધ્યકાળનાં ધાર્મિક જીવનમાં કેવી ઊંચી દૃષ્ટિને અનુસરવામા આવતી હતી, એનો પરિચય આમાંથી મળી રહેશે

શેખ શરફુદ્દીન માનેરીના મૂળ ફારસી ભાષામાં લખાયલા પત્રોનો અનુવાદ શ્રી બૈજનાથસિંગે કર્યો છે. તે એક સાત્તિવક પ્રકૃતિના પુરૂષ છે. પોતાનાં પુસ્તકના અગ્રભાગમાં એમણે શેખ શરફુદ્દીન મનેરીનો સંક્ષેપમાં જીવન પરિચય આપ્યો છે.

શેખ શરફુદ્દીન માનેરી મખ્દૂમ-ઉલ-મુલ્કની સંજ્ઞાથી ઓળખાય છે. શેખ યહ્યાના એ પુત્ર હતા. બિહાર પ્રાંતમાં આવેલા પટણા નગર પાસેના એક ગામ 'માનેર'માં એમનો જન્મ થયો હતો. બાલ્યથીજ એમને 'ઇલ્મ' તરફ અત્યંત પ્રેમ હતો. ધાર્મિક જીવન જીવવાની તિવ્ર આકાંક્ષા તે રાખતા હતા. બાળપણથીજ તેમનાં જીવનનું આ વલણ દેખાઇ આવતું હતું.

એમના જીવનકાળના જાણીતા વિદ્વાન પ્રોફેસર અશરફુદ્દીન પાસે એમણે દુન્યવી શિક્ષણ પ્રાપ્ત કર્યું. જુવાન વયે પૂગ્યા પછી એમણે પોતાનું વતન ત્યાગી દિલ્હી આવ્યા અને ત્યાં નજીબુદ્દીન ફિરદૌસીના સમાગમમાં રહ્યા એમ અહિં આત્મવિદ્યા સંપાદન કર્યા પછી પોતાના મુર્શિદની આજ્ઞાથી ભાયરી રાજગીરિના ટેકરાઓમાં ઘણાં વર્ષો સુધી નિવાસ રાખ્યો. તે પછી પોતાના મિત્રોની સૂચનાથી બિહારમાં જઇ રહ્યા. ૭૮૨ હિજરીમાં તે અવસાન પામ્યા. ઇસ્વી સનના પંદરમા સૈકાનો આ સમય હતો. એમણે પોતાનાં જીવન દરમ્યાન કેટલાક પુસ્તકો લખ્યાં હતા, જેમાંના માત્ર ત્રણજ પુસ્તક પ્રગટ થયા છે. આ ત્રણે પુસ્તકમાં એમના 'પત્રો' આપવામાં આવ્યા છે, જે તેમણે પોતાના મિત્રો, પોતાના સહવાસમાં આવનારાઓ અને પોતાના શિષ્યોને લખ્યા હતા.

એમના પ્રથમ પત્રસંગ્રહનું નામ 'મકતૂબાતે સા'દી' રાખવામાં આવ્યું છે, જેમાં એકસો પત્રો [illegible]વામાં આવ્યા છે. એમણે આ પત્રો [illegible] શમ્સુદ્દીનને હિજરી ૭૪૭માં લખ્યા હતા. આ પત્રોમાં એમણે સૂફી જીવનના પ્રશ્નોના ઉત્તરો આપ્યા છે.

બીજા પત્ર સંગ્રહનું નામ 'મકતૂબાતે બિસ્તોહસ્ત' છે જેમાં ૨૮ પત્રો આપવામાં આવ્યા છે. બલ્ખના શાહજાદા મુઝફ્ફરને આ

શેખ શરફુદ્દીન માનેરી.

← જનાબ "નસીમ" સા. [મુંબઈ]

હિન્દુસ્તાન એ ફકીરો અને સંતોની ભૂમિ મનાતો આવ્યો છે. તે ઘણા લાંબા કાળથી સર્વ ધર્મોનું સંગમ સ્થાન રહ્યું છે. એની સંસ્કૃતિનો આત્મા, આત્માની કિંમ્મતીનું ગીત ગાય છે આત્મવાદી એશિયાની જેમ હિન્દુસ્તાન પણ આત્મવાદી છે અને મનુષ્યનાં ચારિત્ર અને ચાલચલણની ઉજ્જવળતાનો એણે પોતાના ઈતિહાસકાળમાં સદાય આગ્રહ રાખ્યો છે. હિંદુસ્તાનની પ્રાચીન યુનિવર્સિટિઓમાં પણ વિદ્યાર્થીઓ માટે બુદ્ધિનો વિકાસ સાથે ચારિત્રના વિકાસ વિષે ખાસ લક્ષ આપવામા આવતું હતું મધ્ય કાળમાં હિન્દુસ્તાનની બૌદ્ધ યુનિવર્સિટિઓ અને મોગલ કાળના મુસ્લિમ મદ્રેસાઓમાં નીતિનું શિક્ષણ અગત્યનુ મનાતું હતું. મુસ્લિમ જીવનમાં 'ઇલ્મુલ અખ્લાક'નું વિશિષ્ટ સ્થાન રહ્યું છે એટલુજ નહિ પણ આત્મિક વિકાસની દિશામા 'અખ્લાક' નીતિની મહત્તા સ્પષ્ટ રીતે સ્વીકારવામા આવી છે. ઇસ્લામના અલ્લાહના વિકલ્પમાં તેનાં નામોને 'અસ્માઉલ હુસ્ના' કહેવામાં આવ્યા છે. આ સઘળાં નામો ખુદાના ગુણોજ વર્ણવે છે આત્મિક ઉન્નતિ માટે આ સિફાતી અને ઝાતી નામોનો ઝિક્ર કરવામાં આવે છે. હઝરત પૈગમ્બર (સલ૦)નાં જીવનરીતિને 'ઉસ્વએહસના' કહેવામાં આવે છે, જેનો સામાન્ય અર્થ "ઉજ્જવળ ચરિત્ર" થાય છે.

પરંતુ આજની આપણી આધુનિકતાએ– આપણી પાશ્ચાત્ય સંસ્કારથી પ્રભાવિત થયેલી આધુનિક સંસ્કૃતિએ આપણી જૂની સંસ્કૃતિ સાથેનો સંબંધ વ્યવહારુ રીતે તોડી નાખ્યો છે, એમ કહીએ તો કાંઈ ખોટું નથી.

સંસ્કૃતિના વિકાસમાં આપણી પુરાણી સંપત્તિ અલબત્ત મૂળ પાયારૂપ હોવી જોઇએ અને આધુનિક કાળનાં તત્ત્વોથી તેનું જીવન સ્વરૂપ આપણે રચવું જોઇએ છે. પુરાણી સંપત્તિને તેનાં સ્વયં પુરાણાં સ્વરૂપમાંજ જાળવી રાખવાની જૂનવાણી મનોદશા સંસ્કૃતિના વિકાસમાં બાધક થાય છે, તેમ કેવળ આધુનિક દૃષ્ટિ કેળવીને આપણે નવાજ રંગ રોગાનથી રંગાઇને આપણે પોતાનું જૂનું સ્વરૂપ ભૂલી જઇએ એ પણ ઇચ્છવાજોગ નથી. આ બંને વસ્તુ સંસ્કૃતિના વિકાસ અને આપણી અસ્મિતા માટે હાનિકારક છે.

હિંદુસ્તાનમાં ઇસ્લામના ફકીરોએ સંસ્કારિતાને ઉજ્જવળ બનાવી છે. આપણી ધાર્મિકતાને નિર્મળ સ્વરૂપ આપ્યું છે. જીવન માટે ધર્મ કેટલો વાસ્તવિક છે, એ દેખાડયું છે પરંતુ આજના આધુનિકવાદમાં આપણે તેનું વિસ્મરણ કર્યું છે.

ઇસ્લામના સૂફીવાદમાં 'ફકીરો એક સંસ્કાર સંસ્થા છે. આપણે સામાન્ય રીતે ફકીરને ભિક્ષુક સમજીએ છીએ પણ તે વસ્તુતઃ ભિક્ષુક નથી. પોતાની આત્મિક સંપત્તિના વિકાસ માટે સ્વાશ્રયથી જીવતા, જીવન અને જીવનની વાસ્તવિક તત્ત્વનું ચિંતન કરતા ફકીરને સાચો ફકીર કહેવામાં આવે છે.

એનું પોતાનું જીવન પોતાની માનવતાને ઉજ્જવળ બનાવવા અર્થે હોય છે, તેમ સમુદાયમાં પણ માનવતાનો ભાવ જાગ્રત કરવાનું એ દૃષ્ટિબિંદુ ધરાવે છે. ઇસ્લામ ભિક્ષા કે સન્યાસ જેવા આત્મિક પદભારમાં માનતો નથી. ઇસ્લામનો સાચો ફકીર ભિક્ષા માગતો નથી. સ્વાશ્રયથી જીવે છે પરંતુ, મોહ વિનાનું ઓછામા ઓછાં સાધનોથી નભતું ફકીરી જીવન ગાળે છે. દુન્યામાં પવિત્રતા અને માનવતાની ન્યૂનતા જોઇને તે દુન્યાનો ત્યાગ કરતો નથી દુન્યાથી દૂર રહીને તે જીવન શોધતો નથી પણ

દુન્યામાં રહીનેજ તે જીવનનાં તત્ત્વોનું શોધન કરે છે. એનું સન્યાસ, એની વિરકતી એનાં જીવનના અંતરભાવમાંજ હોય છે.

ઇસ્લામના મહાન પેગમ્બર (સલ૦)એ "અલ ફક્રો ફખ્રી" ફકીરી માટે મને ગૌરવ છે, એમ કહ્યું છે, એનો વાસ્તવિક અર્થ પણ એજ છે. ઇસ્લામના એક મહાન સૂફી ફકીર મૌલાના રૂમીએ કહ્યું છે કે બાળબચ્ચાઓનું લાલન-પાલન, કે ધનસંપત્ત હોવી એ દુન્યા નથી પણ ખુદાનું વિસ્મરણ એજ દુન્યા છે. એમાં પણ આ ભાવજ અંતરગત રહેલો છે. અરબસ્તાન, ઇરાન, તુર્ક, મિસર આદિ ઇસ્લામી દેશોમાં ઘણા ફકીરો થઈ ગયા છે. હિન્દુસ્તાનમાં પણ અસંખ્ય ફકીરો થયા છે. અત્રે ઇસ્લામના એક જીવન શોધનારા ફકીરનો પરિચય આપવાનો આશય છે.

"ઇસ્લામના આધ્યાત્મવાદ" નામની લેખમાળાના એક મણકા તરીકે "એક સૂફીના પત્રો" એવા શીર્ષકથી એક પુસ્તક અંગ્રેજીમાં પ્રગટ થયું છે. આ પુસ્તકમાં શેખ શરફુદ્દીન માનેરીનાં જીવન અને તેમણે પોતાનાં શિષ્યોને લખેલાં પત્રોનો સારાંશ આપ્યો છે. આજના જડવાદ ભણી ધસડાતા યુગમાં આ વસ્તુ વિકારક પણ પડશે એટલુંજ નહિ પણ હિન્દુસ્તાનના ઉત્તર મધ્યકાળનાં ધાર્મિક જીવનમાં કેવી ઊંચી દૃષ્ટિને અનુસરવામાં આવતી હતી, એનો પરિચય આમાંથી મળી રહેશે.

શેખ શરફુદ્દીન માનેરીના મૂળ ફારસી ભાષામાં લખાયલા પત્રોનો અનુવાદ શ્રી બૈજનાથસિંગે કર્યો છે. તે એક સાત્વિક પ્રકૃતિના પુરૂષ છે. પોતાનાં પુસ્તકના અગ્રભાગમાં એમણે શેખ શરફુદ્દીન મનેરીનો સંક્ષેપમાં જીવન પરિચય આપ્યો છે.

શેખ શરફુદ્દીન માનેરી મખ્દૂમ-ઉલ-મુલ્કની સંજ્ઞાથી ઓળખાય છે. શેખ યહ્યાના એ પુત્ર હતા. બિહાર પ્રાંતમાં આવેલા પટણા નગર પાસેના એક ગામ 'માનેર'માં એમનો જન્મ થયો હતો. બાલ્યથીજ એમને 'ઇલ્મ' તરફ અત્યંત પ્રેમ હતો. ધાર્મિક જીવન જીવવાની તિવ્ર આકાંક્ષા તે રાખતા હતા. બાળપણથીજ તેમનાં જીવનનું આ વલણ દેખાઇ આવતું હતું.

એમના જીવનકાળના જાણીતા વિદ્વાન પ્રોફેસર અશરફુદ્દીન પાસે એમણે દુન્યવી શિક્ષણ પ્રાપ્ત કર્યું. જુવાન વયે પૂગ્યા પછી એમણે પોતાનું વતન ત્યાગી દિલ્હી આવ્યા અને ત્યાં નજીબુદ્દીન ફિરદોસીના સમાગમમાં રહ્યા એમ અહિં આત્મવિદ્યા સંપાદન કર્યા પછી પોતાના મુર્શિદની આજ્ઞાથી બાવારી રાજગીરિના ટેકરાઓમાં ઘણાં વર્ષો સુધી નિવાસ રાખ્યો. તે પછી પોતાના મિત્રોની સૂચનાથી બિહારમાં જઈ રહ્યા. ૭૮૨ હિજરીમાં તે અવસાન પામ્યા. ઇસ્વી સનના પંદરમા સૈકાનો આ સમય હતો. એમણે પોતાનાં જીવન દરમ્યાન કેટલાક પુસ્તકો લખ્યાં હતા, જેમાંના માત્ર ત્રણજ પુસ્તક પ્રગટ થયા છે. આ ત્રણે પુસ્તકમાં એમના 'પત્રો' આપવામાં આવ્યા છે, જે તેમણે પોતાના મિત્રો, પોતાના સહવાસમાં આવનારાઓ અને પોતાના શિષ્યોને લખ્યા હતા.

એમના પ્રથમ પત્રસંગ્રહનું નામ 'મકતૂબાતે સા'દી' રાખવામાં આવ્યું છે, જેમાં એકસો પત્રો આપવામાં આવ્યા છે. એમણે આ પત્રો કાઝી શમ્સુદ્દીનને હિજરી ૭૪૭માં લખ્યા હતા. આ પત્રોમાં એમણે સૂફી જીવનના પ્રશ્નોના ઉત્તરો આપ્યા છે.

બીજા પત્ર સંગ્રહનું નામ 'મકતૂબાતે બિસ્તોહસ્ત' છે જેમાં ૨૮ પત્રો આપવામાં આવ્યા છે. બલ્ખના શાહજાદા મુઝફ્ફરને આ

પત્રો લખવામાં આવ્યા હતા. આ પત્રો પણ ઉપલા પ્રકારનાજ છે.

એમનો ત્રીજો પત્ર સંગ્રહ 'ફવાઇદે રૂકની' ના નામથી પ્રગટ કરવામાં આવ્યો છે. એમના મિત્ર શેખ રૂકનુદ્દીને પોતાના અભ્યાસ માટે આ પત્રો ટીકાઓ સાથે તૈયાર કર્યા હતા.

આ લેખમાં સૂફી શેખ શરફુદ્દીનના જે પત્રોમાંથી અગત્યનાં અવતરણો આપ્યાં છે, તે મોટે ભાગે 'મકતૂબાતે સાંદી'માંથી આપવામાં આવ્યા છે. જેનો અંગ્રેજી અનુવાદ શ્રી જૈજ-નાથે પ્રગટ કર્યો છે. આ પુસ્તકમાં જે વસ્તુની ચર્ચા કરવામાં આવી છે, તેનું તારતમ્ય આ પત્રોનાં અવતરણમાં આવી જાય છે. તે એમનાં જીવન અને ચિંતનના એક આછાં સ્વરૂપની વાંચકોને આછી ઝાંખી કરાવ્યા વગર રહેશે નહિ.

અમદાવાદનાં સસ્તું સાહિત્ય કાર્યાલયે 'મુસ્લિમ મહાત્માઓ'નાં શિર્ષક તળે એક પુસ્તક ગુજરાતી ભાષામાં કેટલાંક વર્ષો પૂર્વે પ્રગટ કર્યું હતું, જેમાં મોટે ભાગે અરબસ્તાન અને ઇરાનના સૂફી મહાત્માઓનાં જીવનચરિત્રો અને બોધવચનો આપવામાં આવ્યાં છે. ઈરાનના નામાંકિત સૂફી શેખ ફરીદુદ્દીન અત્તારના 'તઝકિરતુલ ઔલિયા' એનું મૂળ પ્રેરણાસ્થાન છે. મૂળ ફારસીના બંગાળી પરથી ગુજરાતીમાં આ પુસ્તક લખાયું છે, જ્યારે આ શેખ શરફુદ્દીન હિંદુસ્તાનના બિહાર પ્રાંતમાં થઇ ગયા છે. અને તે પણ એવાજ એક સૂફી મહાત્મા હતા. હિન્દુસ્તાનમાં એવા અનેક સૂફીઓ થઇ ગયા છે, જેમના પત્રો અને પુસ્તકોનું બહોળું સાહિત્ય પ્રાપ્ત છે પરતુ તે અરબી અને ફારસીમાં લખાયલું હોવાથી સામાન્ય જનતા સુધી પુગી શક્યું નથી. ગાંધીજીના પ્રથમ ગુરૂ શ્રી રાયચંદ કવિની 'આત્મ સિદ્ધિ'માં તેમના સાથે કેટલીક પત્ર વ્યવહાર આપવામાં આવ્યો છે, જેમાં એક સ્થળે મુસ્લિમ જાતિમાં અધ્યાત્મ દૃષ્ટીઓ અને ઇશ્વર ચિંતકો ઉત્પન્ન થતા નથી. એના માટે આશ્ચર્ય અને ખેદ દર્શાવવામાં આવ્યો છે. શ્રી રાયચંદ કવિ ફારસી-ઉર્દૂથી અનભિજ્ઞ હોઇને તેઓ એવા સાહિત્ય કે પુરૂષોનાં પરિચયમાં આવી શકયા નહોતા અને એ કારણે તેમની એવી માન્યતા બંધાઇ હતી સુલ્તાનોના કાળમાં ગુજરાતમાં પણ જે સૂફી ઔલિયાઓ થઇ ગયા છે એનાં જીવન અને સાહિત્ય ફારસી ભાષામાંજ લખાયલાં છે. મુસ્લિમ વિદ્વાનોએ એવું સાહિત્ય ગુજરાતી ભાષામાં આણવું જોઈએ કે જેથી આધ્યાત્મ સાહિત્યની દિશામાં મુસ્લિમોએ કેવો ફાળો આપ્યો છે તેનો સામાન્ય પરિચય થઇ શકે.

આપણે હવે આ શેખ શરફુદ્દીને ચુંટી કાઢેલાં અમૃત વચનોની સુવાસ લઇશું: આ સુવાસ કોઈના માટે પણ ગ્રાહ્ય થઇ શકે એમ છે:

ઇશ્વરમાં એકતાર થઈ જવું એ ઇશ્વરવાદ છે. પરંતુ એમાં એકતાર થયા છીએ એવું આપણું અભિમાન જતું રહે એવી સ્થિતિ ઇશ્વરનો નકાર છે. અનેક ઇશ્વરવાદીઓમાંથી ખુદા ઈશ્વરવાદીઓને ઉત્પન્ન કરે છે. અશ્રદ્ધા-વાનોમાંથી શ્રદ્ધાવાનોને ઉત્પન્ન કરે છે અને ગુનેહગારોમાંથી ભાવિકજનોને ઉત્પન્ન કરે છે.

દરેકને અંધારામાંથી બહાર સર્જવામાં આવ્યા હતા, અને દરેકને તેની પોતાની શક્તિ અનુસાર પ્રકાશમાં લઇ જવામાં આવે છે અને એ પ્રકારે તે આત્માના પ્રકાશથી તેજસ્વી બને છે.

●

બધા મનુષ્યો તેના (ઇશ્વરના) દૈવી પ્રકાશના તણખાઓ સમાન છે. અને તે બધા તેમાંથી પ્રકાશ મેળવે છે.

●

"તુ" અને "હુ"નો ભેદ આપણામાં આ દુન્યાના નિવાસના અંગે છે. પ્રીતિપાત્ર (ઇશ્વર) ના માન્યમાં આ ભેદો હસ્તી ધરાવતા નથી. તે એકજ માત્ર વાસ્તવિક રીતે છે અને તેના સિવાય બીજા કોઇનું અસ્તિત્વ ભ્રમમૂલક છે.

●

જમીન ઇમારતના મૂળ પાયા સમાન છે તેમ પશ્ચાતાપ સઘળા આત્મિક ચણતરના પાયા સમાન છે. પોતાની ગુનાહિત પ્રકૃતિને બદલવાનું નામજ પશ્ચાતાપ છે. એક મનુષ્ય પોતાની પ્રકૃતિ બદલીને બીજી પ્રકૃતિ ધારણ કરે છે ત્યારે તે બીજો મનુષ્ય બનતો નથી પણ તેનો પ્રકૃતિ ગુણ બદલાય છે.

●

અંતરનું દર્પણ પોતાની અશુધ્ધિઓને સ્વચ્છ કરી નાખે છે ત્યારે તે ઇન્દ્રિઓથી પર હોય એવા પ્રકાશને નિહાળવાને શક્તિમાન બને છે. શરૂઆતમાં તેને તેનાં અંતરમાં ઊડતા તણખાઓ દેખાય છે પણ તેનું હૃદય શુધ્ધતર થતું જાય છે તેમ તેમ તે પોતામાં શક્તિ અને પ્રકાશનો ઓઘ ચઢતો જૂએ છે.

●

મનુષ્ય બે પ્રકારના તત્ત્વોથી ઘડાયલો છે. જેમાંનું એક દૈવી અને બીજું આસૂરી તત્ત્વ છે. લૌકિક શરીર રોગી બને છે તેમ તેનું પારલૌકિક સ્વરૂપ પણ રોગી બને છે. આ બંને રોગના તબીબો છે અને તે બંને પ્રકારના રોગોનું નિવારણ કરે છે.

●

વિશુધ્ધતાજ મનુષ્યને સ્વમાનશીલ બનાવે છે. અને તે દરેક પ્રકારના સદ્ગુણો અને આશીર્વાદોનું સંગ્રહસ્થાન છે પહેલા વિશુધ્ધિ શરીરની હોવી જોઇએ, જે ખોરાક અને પોશાકનાં નિયમનમાં રહેલા છે. બીજી વિશુદ્ધિ ઇન્દ્રિયોની છે, ગુનાહના કાર્યોથી તેનું રક્ષણ કરવું જોઈએ. ત્રીજી વિશુધ્ધિ હૃદયની છે, બધાજ દુર્ગુણોનો ત્યાગ કરવાથી તે પ્રાપ્ત થાય છે.

●

ઇશ્વર પ્રત્યેની શુશ્રુષાથી દુન્યાના રાજથી મુક્તિ અને સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત થાય છે.

●

ઉમદા ગુણોનો પાયો જ્ઞાન અને અંતરદ્રષ્ટિ ઉપર ચણાયલો છે જે અહંભાનથી પ્રેરાય છે, તે પોતાની પ્રકૃતિને વિશુધ્ધ બનાવવાની આશા રાખી શકે નહિ.

●

આશાવાદી અને આનંદી બનવું જોઇએ કારણ કે ઇશ્વરની કૃપાનાં દ્વાર નિત્ય ઉઘાડાંજ છે.

●

જેણે પોતાના અહંભાવથી પોતાને મુક્ત બનાવ્યો છે. તે પોતાની જાત ઉપર કાબૂ રાખતા હોય છે. નર્કના સાત દરવાજાઓ અને સ્વર્ગના આઠ દરવાજાઓ તેને ઘેરી રાખવા માટે બહુજ સાંકડા થઇ જાય છે. માત્ર ઇશ્વરની વિશાળતાજ તેને આવકારવા પૂરતી છે.

●

જો સ્વર્ગનો આનંદ અને નર્કનો આનંદ લઇ લેવામાં આવે તો પણ ઇશ્વરના આત્મિક વિષયમાં કંઇજ ગુમાવવાનું રહેતું નથી.

●

જે પોતાના ભારથી મુક્ત બને છે, તે બધા ભારથી મુક્ત બને છે,

●

બની શકે તેમ એક દુર્વિશે ભિક્ષા માગવી જોઇએ નહિ કારણ કે ઘણી વખતે તે ભયભરેલું થઇ પડે છે.

જિંદગીમાંના પોતાના દરજ્જાને અનુસરીને દરેક જણે કાર્ય કરવું જોઇએ છે.

જે મનુષ્ય પોતાની કયામતની પ્રકૃતિ જાણવા માગતો હોય તેણે પોતાની જિંદગીમાં સામાન્ય રીતે આગળ તરી આવતી પ્રકૃતિ

નિહાળવી જોઈએ. આ પ્રવૃત્તિ ગુણુજ તેના કયામતનો નિર્ણાયક ગુણ છે. આ વસ્તુ નિહાળવી કાંઇ મુશ્કેલ નથી.

○

તારી કલ્પના કરતાં તારું કાર્ય વિશેષ મુશ્કેલ છે. આ દુન્યાના સઘળા આનંદ. દુ:ખ અને શોકમાં પરિણમે છે.

○

સઘળા સતપુરુષોનું જ્ઞાન પરાકાષ્ટાએ પુગે છે ત્યારે તેઓ પોતે કાંઇજ જાણતા નથી એવું આત્મજ્ઞાન અનુભવે છે

○

શોકની નોંધપોથીમાના વાચન જેવુ કોઇ પણ પ્રકારનુ બીજું વાચન ઉપયોગી નથી

એકાંતવાસ ગાળવનો વાસ્તવિક હેતુ માનસિક એકતા પ્રાપ્ત કરવાનો છે—શરીરનું અળગાપણું નહિ.

એક શ્રધ્ધાવાન પુરુષ માટે મૃત્યુ આવકારદાયક છે. કારણ કે આ દુન્યાના જીવનના કેદખાનામાંથી અને તેના ત્રાસમાંથી તે મુક્ત બને છે.

○

શેખ સઅદુદ્દીનના આ બોધવચનો એમનાં પોતાનાં જીવન ચિંતનના પરિપાકરૂપ છે અને તે કોઇ પણ ધર્મના નીતિમાન મનુષ્ય માટે પ્રેરણાદાયક છે.

કાર્ય.

બીજું પગથિયું કાર્યનું છે. ક્રિયાત્મક કાર્ય સિવાય માત્ર કલ્પના સુધી મર્યાદિત રહેલા આદર્શની કીંમત જગતની નજર વાસ્તવિકતાની દ્રષ્ટિએ પાઇની પણ નથી. કોઇનુ ધાર્યું ઇચ્છવાથી જ તેનું ધાર્યું થઇ જતું નથી, પરતુ તે માટે યોગ્ય પ્રવૃત્તિને અમલી સ્વરુપ આપવામાં આવે, તોજ કંઈ ફળદાયી પરિણામ નીપજે. વળી કાર્ય માટે અવિરત ઉત્સાહની પ્રથમ આવશ્યકતા છે, કેમકે ઉત્સાહની પણ ભરતિ-ઓટ હોય છે. સોડા-વૉટરના ઊભરા જેવા ક્ષણિક અને ક્ષુદ્ર ઉત્સાહને વશ થઈને કરેલું કાર્ય આગળ જતાં ઉત્સાહનું બાળમરણ થઇ જવાથી ગાડાના અડિયલ બળદની જેમ અધવચમાંજ અટકી પડે છે. કાર્યની સંપૂર્ણ સફળતા અંત સુધી તાજા રહેલા ઉત્સાહ પર અવલંબે છે.

કાર્યમાં નિયમિતતા જળવાની હોય. તો તો સોનાથી પણ પીળું, કારણ કે આજની અનિયમિતતા કાલે આળસને નોતરે છે. અને આળસની ભૂખ એટલી જબરદ હોય છે કે હજારો કાર્યોને ગડપ કર્યા પછી પણ તે તૃપ્ત થતી નથી. વળી કાર્યમાં અનુકરણ પણ એક મહા હાનિકારક રોગ છે: "ફલાણાએ એ કર્યું, તો હું પણ શા માટે ન કરું?"—આવા વિચારોથી ઘણા માણસો "ગાડરિયા પ્રવાહ"માં અંધ બનીને તણાય છે. પરંતુ તેમણે સમજવુ જોઇએ કે બધા કાર્યો બધા માનવીઓ માટે એક સરખા હોતા નથી. કાર્યનું અનુકરણ ન કરતા કાર્ય કરવાની પદ્ધતિનું અનુકરણ કરવું જોઇએ. માનવી શું કરે છે, એ કરતાં કેવી રીતે કરે છે; એનું જ્ઞાન વધુ લાભદાયી છે. સુંદર કાર્ય-પધ્ધતિ હસ્ત-ગત થઇ ગયા પછી સર્વ કાર્યો સરળતાથી પાર ઉતારી શકાય છે.

માનવીએ જેમ બને તેમ દિવસનો વધુમાં વધુ સમય પ્રવૃત્તિમાં ગાળવો જોઇએ. મહાન વૈજ્ઞાનિક એડીસન-માત્ર ત્રણ કલાકની ઊંઘ લેતો, અને બાકીના એકવીસ કલાકોમાં એક એક કલાકના ત્રણ વચગાળાઓમાં આરામ લઇને બીજા અઢાર કલાક સુધી સતત પોતાના કાર્યમાં પરોવાયો રહેતો. અને એનું પરિણામ કેટલું સુંદર આવ્યું—એ જગજાહેર છે. તેણે કરેલી શોધોની કીંમત અગીયાર અબજની કહેવાય છે!

આમ કાર્યશીલતા પણ ઉન્નતિનું એક પ્રધાન અંગ છે.

તુજ શૂરવીરતાની વાતો પવન કરે છે!

જનાબ "કલીમ" સાહિબના કાવ્ય ઉપર

લઝમીન

તુજ પર યુગાન્તરો પણ આજે દમન કરે છે;
તો પણ નઃઅવદશાનું તું કંઈ મનન કરે છે;
તું તારી જાત કેરું ક્યારે જતન કરે છે;

"વૈભવ મહીંજ મુસ્લિમ તું નિત ગમન કરે છે
ને અન્ય જગ-સમાજો ઉન્નત ગથન કરે છે."

નિત ભૂત-ભવ્યતાની યાદ કરી કરીને;
મિથ્યા કરે છે વાતો આળસ મહીં રહીને;
કર્તવ્ય-પંથે ચડવા નવ તું ગયો ધસીને;

"નિષ્ક્રિયતામાં તારું ગૌરવ બધું હણીને;
સ્વહસ્તથીજ સ્વતું શાને પતન કરે છે?"

ત્યાગીને મંથનોને આળસને ચાહનારા;
નિદ્રાને સુખ ગણીને ગફલતમાં ઊંઘનારા,
જાહોજલાલી સાથે સ્વશાન ભૂલનારા;

"સંકટ શિરે વહોરી ગફલતને પોષનારા;
તું તારી જાત પર આ કાતિલ દમન કરે છે."

આવી રહી છે શિર પર પાછી પ્રલય-ઘટા જો;
કંઇ ધ્યાન તું ધરીને તુજ પૂર્વની કથા જો;
તુજ પૂર્વજોના સાહસ ને શૂરવીરતા જો;

"કંઈ કાલની દશા જો, કંઇ આજની દશા જો,
કંઇ જ્ઞાન-ચક્ષુ ખોલી જો શું સહન કરે છે?",

તુજ રક્ષા કાજ તો કંઇ ચિંતા કરી જરી લે;
ઉઠ! ડૂબવાના વખતે થોડું ઘણું તરી લે;
તું તારી નાવડીને મોજાંમાં લાંગરી લે;

"લજ્જાસ્પદ દશાનું કંઇ ભાન તું કરી લે,
તુજ અવદશાજ તુજ પર અશ્ર વહન કરે છે,"

વિજયને તું નિરંતર વરતો હતો ખબર છે!
લાખોમાં એકલો બસ પૂરો થતો ખબર છે!
જ્યાં જ્યાં જતો ત્યાં શત્રુ સત્કારતો ખબર છે!

"સંગ્રામે સિંહ સમ તું કૂદી જતો ખબર છે!
તુજ શૂરવીરતાની વતો પવન કરે છે."

બીજાના સંકટોનું કરવાને તું નિવારણ;
પર્વતથી બાથ બીડી ખૂંદી જતો રણે રણ;
જય-ઘોષણામાં તારી વ્યતિત થતી હતી ક્ષણ;

'દુન્યાના પારકા પણ પગ ચૂમતાં હતા પણ,
આજે એ પારકાને જઈ તું નમન કરે છે!"

તું શકિતહીણ ક્યાં છે બતલાવી દે બધાંને:
ને શૌર્યથી ભરી લે તું તારાં બાલકાને;
પછી દે તુજ લખેલા લેખો તણાં સફાને;

"ઉઠ! વ્યોમ ભોમ કેરાં પુનઃ જોડ ને કડાંને;
નિદ્રામાં શૂરશાને તુજ તન બદન કરે છે."

આ વિશ્વ કેરાં વૈભવ માંહિ પડયો રહીને;
ચિંતાઓ સૌ વિસરી ગફલતને તેં ગ્રહીને;
છે યાદ કિન્તુ "બિસ્મિલ" ભૂલ્યો બધું સહીને;

"કુન" પર "કલીમ" કાલે "કાલૂ બલા" કરીને,
આજે તું ક્યાં સુધી એ પુરૂં વચન કરે છે.

"બિસ્મિલ". ધોરાજવી

આત્મશ્રદ્ધા

ભલે ગમે તેટલા આદર્શ સેવ્યા હોય. ગમે તેટલો લાંબો વખત કાર્યોન્મત રહ્યા હોઈએ, તેમ છતાં જો આપણા હૃદયમાં આત્મ-શ્રદ્ધાનો અભાવ હોય. તો બધુંય પાકાની પીઠ પર પાણી જેવું છે, એની કંઇ સદ્ધરતા નથી. જે માણસને પોતાની શકિત પર શ્રદ્ધા નથી હોતી, તે ભવિષ્યમાં કુદરતે તેનામાં નિર્માણ કરેલી નૈસર્ગિક કાર્ય-શક્તિને પણ નિર્મૂળ કરી મૂકે છે. અને ઘણીવાર એવું પણ બને છે કે આત્મ-શ્રધ્ધાની પ્રબળતાને લીધેજ અસંભવિત એવું કાર્ય પણ સંભવિત બની જાય છે.

આત્મ-શ્રધ્ધા એ માનવીનું બીજું કિસ્મત છે. જેમ માનવીના પ્રારબ્ધમાં જે લખયું હોય, તે તેના જીવનમાં સ્વરૂપ પામે છે, તેમજ જે કાર્ય પાછળ માનવીની અખંડ આત્મ-શ્રધ્ધા કામ કરી રહી હોય તે કાર્ય પણ લાભકારી સ્વરૂપ પામીને જ રહે છે.

આત્મશ્રદ્ધાથી મોટામાં મોટો ફાયદો એ થાય છે કે માનવી બીજાની સહાય વિના પણ પોતાના કાર્યને તેની અંતિમ વ્યવસ્થા સુધી આગળ ધપાવવાનું બીડું ઝડપી શકે છે. પોતાના નાના મોટા દરેક કાર્યમાં પારકી સહાયની માનવીમાં જે નિર્બળતા છે, તે પોતાનામાં જ્વલંત આત્મશ્રદ્ધાને પ્રતાપે નાબૂદ થઇ જાય છે.

અંતમાં કહીશ કે જો ઉપર વર્ણવેલી ચાર મુખ્ય બાબતોને પોતાની શકિતનું કેન્દ્ર કરી કોઇ પણ માનવી સમસ્ત સંસારના કોઈપણ અટપટા કે આસાન ક્ષેત્રમાં ઝંપલાવશે, તો મને ખાત્રી છે કે સફળતા તેના કદમો ચૂમતી રહેશે.

—"ફખરૂદ્દીન"

મોલાના : અહુમદ અશરફ રાંદેરી

સવાલઃ-એક બાઇના નિકાહ વર્ષ ૨૦થી થયા છે. અંદાજથી તેનાંનો બે ત્રણ વર્ષ ઘર સંસાર ચલવ્યા પછી તેનો ધણી પરદેશ ગએલ છે અને તે વાતને આજે પંદર વર્ષ અંદાજે થયા છે. તેના ગયા પછી ન તો ખોરાકી પોશાકી વગેરે કાંઇ મોકલેલ ને રહેવાને ઘર પણ નથી. ન તો તેના મા બાપ છે હવે તે બાઇનું ગુજરાનનું શું થાય? ને ક્યાં રહે? તેના ગાજર આજ સુધી સંભાળે છે. અને બાઇ હવે તે આગલા ધણીથી છુટા છેડા લઇ બીજું ઘર કરવા માંગે છે. આગલો ધણી જે છે તેણે અંદાજ ૧૫-૧૬ વર્ષ થયા કાંઇ ખબર લીધી નથી. તો તે બાઇ તે ધણીના નિકાહમાં હવે રાજી નથી.

જવાબઃ મજકુર બાઇ કોઇ મુસલમાન હાકિમ પાસે પોતાની મજબુરી વિષે કેસ રજૂ કરે અને મુસલમાન હાકિમ ન હોય તો પંચની સામે રજુ કરે. પછી એઓ બાઇના ધણીને કાયદેસર લખી જણાવે કે કયાં તો બાઇનો ખર્ચ પૂરો પાડ અને તેણીને સાથે લઇ જા. જ્યારે તું રાખતો નથી તેમજ ખર્ચ મોકલતો નથી તો તલાક આપી દે નહીંતર અમો ફુરાકેહ કરી નાખીશું. એ રીતે પુરેપુરી તેહકીક કરવામાં આવે. જો બાઇનો ધણી આ લખાણ છતાં તલાક ન આપે અને ખર્ચ પણ પુરો ન પાડે. મતલબ કે કોઇ પ્રકારનો બંદોબસ્ત ન કરે. તો મુસ્લિમ હાકિમ અને મજબુરીની હાલતમાં પંચ ફુરાકેહ કરાવવાનો હક ધરાવે છે. જ્યારે એઓ ફુરાકેહ કરી આપે તે બાઇ મુદ્દત ગુજરી ગયા પછી બીજા સાથે નિકાહ કરી શકે. એની જ ઈ તને. એક ફતવો ટુંક સમય ઉપર 'કારવાં' માસિકમાં પ્રગટ થઇ ચૂક્યો છે. અને એ વિષે ખાસ એક કીતાબ "અલહીલતુન નાજેઝાહ." છપાઇલી છે. જેમાં હિંદ મોટા મોટા આલિમોના ફતાવા ઉપરની દલીલ મુજબ પ્રગટ થઇ છે.

સવાલઃ-જે ઇમામ દાઢી કતરાવતો હોય, અંગ્રેજી બાલ રાખતો હોય, નમાઝનો પાબંદ ન હોય. રોઝા ન રાખતો હોય, હલાલ હરામની તમીઝ ન હોય, ઇમામતનો વિરાસતી હક ધરાવતો હોય, મસ્જિદનો માલ, સામાન, જેવાકે લાકડા, ઈંટ, પથ્થર વિગેરે પોતાના ઉપયોગમાં લેતો હોય. મસ્જિદના હુજરામાં એકીલ બાકી ફાલ, રમલ જોતો હોય, ખોટા મસલા બતાવતો હોય, બેંકનું વ્યાજ ખાતો હોય તો શું એવા ઇમામ પાછળ નમાઝ જાઇઝ છે?

જવાબઃ-અગર હકીકતમાં પેશ ઇમામ એવોજ છે જેવું તમે લખ્યું છે, તો તે ઇમામ ફાસિક છે અને ફાસિક પાછળ નમાઝ મકરૂહ થાય છે. જો એવા ઈમામને બરતરફ કરવામાં લડાઇ ટંટો ઉત્પન્ન થવાનો ભય ન હોય, તો તેને ઇમામતથી છુટો કરવો જોઇએ. અગર ઝગડાનો ભય હોય તો. બરતરફ ન કરે. તમો તેની પાછળ નમાઝ ન પઢો. કોઇ બીજા પરહેઝગાર ઇમામ પાછળ નમાઝ અદા કરો. ઇમામત કોઇનો વિરાસતી હક નથી શરીઅતમાં ઈમામતનો હકદાર આલિમ છે. (નમાઝના મસલા જાણી લેતો હોય) અને કુર્આન શુદ્ધ સહીહ પઢી શકતો હોય. ફાસિક ફાજિર ન હોય, સુન્નતનો પાબંદ હોય. એવા માણસને ઇમામ બનાવવો જોઇએ. (દુર મુખ્તાર, બહર, હિદાયહ.)

સવાલઃ-અગર કોઈ ફાસિક ફાજિર નિકાહ પઢાવે તો નિકાહ દુરસ્ત થશે કે નહિ?

જવાબઃ-અગર કોઈ ફાસિક ફાજિરએ નિકાહ પઢાવ્યા તો નિકાહ સહીહ થવામાં કાંઈ વાંધો નથી નિકાહ સહીહ થઈ જશે. પરંતુ બેહતર એ છે કે કોઈ પરહેઝગાર માણસ પાસે નિકાહ પઢાવવા જોઈએ.

સવાલઃ-રજબ તા. ૨૭ તથા શાબાન તા. ૧૫ની રાતે નફલ દરૂદ તસ્બીહ વિગેરે આખી રાત પઢવુ કે કેમ? તે બે દિવસમાં રોઝો રાખવો જોઈએ? એ બે રોઝનો સવાબ હઝાર રોઝા કે લાખ રોઝા બરોબર છે તેમ માનવું કેમ છે?

જવાબઃ-શાબાનની પંદરમી રાતે, બન્ને ઈદની રાતે, ઈબાદત કરવાનો ઘણો સવાબ છે. એ રાતો ઘણીજ બરકતવાળી છે. એને બેકાર કામોમાં તથા બકવાસમાં પસાર ન કરવી જોઈએ. મઝકુર રાતોમાં ખુદા તઆલા સૂર્ય આથમ્યા બાદ પહેલા આસમાન પર ઉતરે છે અને પોતાના બંદાઓને પુકારે છે કે છે કોઈ મારી માગવાવાળો તેને માફ કરી આપું. છે કોઈ રોઝી તલબ કરવાવાળો તેને રોઝી આપું વિગેરે વિગેરે એવીજ પુકાર સવાર સુધી થાય છે. માટે મઝકુર રાતોમાં બનતી ઈબાદત કરે તા. ૨૭ રજબ વિષે કોઈ ખાસ ફઝીલત સાબિત નથી.

સવાલઃ-અસર અને મગરેબ (ઝવાલ)ના વખતે સુવામા ગુનોહ છે? એમ હોય તો બીમારીની હાલતમા કેમ કરવું?

જવાબઃ-અસર અને મગરિબની વચમાં સુવાથી ગુનોહ થશે નહિ. પણ બુઝુર્ગો મના કરે છે. તેમજ હકીમો પણ મના કરે છે એનાથી બહેરાપણું પૈદા થાય છે.

સવાલ-જે લોટા મંડાસ (પાયખાના)માં લઈ જવામાં આવે છે તે લોટાથી વુઝૂ કરી શકાય?

જવાબ-બાજરના કામમાં લીધેલું વાસણ જ્યાં સુધી ખુલ્લી રીતે નાપાક ન થાય, વુઝૂમાં વાપરવુ દુરસ્ત છે કંઈ વાંધો નથી. શક કરવાથી નાપાક થતું નથી.

સવાલ-જાનદાર ચીઝના ફોટા કપડામાં, રૂમાલમાં, કિતાબો (સ્કુલમાં ચાલતી)માં, ફરનીચરમાં તથા સિક્કામાં હોય તો શું કરવુ?

જવાબ ફોટા પડાવવું, પાડવું તેમજ મકાનમાં ફોટા લટકાવવા સખ્ત કામ હરામ છે. અગર કપડામાં કિતાબોમાં ફોટા હોય તો તેનાથી બચવાનો ઈલાજ આ છે કે ફોટાના ચહેરા મિટાવી દે. અથવા ચહેરા ઉપર કાગળ ચોટાડી દે. વગર જાનવાળાના ફોટા રાખવા જાએઝ છે. કાંઈ વાંધો નથી. ફોટા પાડવાનો ધંધો કરનાર માટે હદીસોમાં સખ્ત વઈદ આવેલી છે. કિયામતના દિવસે ખુદા તઆલા તે લોકોને કહેશે કે તમોએ મારી કુદરતનો મુકાબલો કર્યો છે. માટે એ ફોટામાં રૂહ ફુંકો એટલે ઝિન્દા કરો. જ્યારે ઝિન્દહ નહિ કરી શકશે તો સખ્ત અઝાબ આપવામાં આવશે.

સવાલ-કુર્આન શ૦ પઢવાનો શ્રેષ્ઠ મોકો કયો છે? રાતે કે દિવસે બ.ર વાગે ઈબાદત કરવામાં વાંધો છે?

જવાબ-કુર્આન શ૦ દરેક વખતે પઢી શકાય છે. એના માટે કોઈ ખાસ વખત મુકર્રર નથી. હાં નમાઝમાં કુર્આન શ૦ પઢવાનો વધારે સવાબ છે.

સવાલ-લાલ તેમજ લીલા રંગની તસ-બીહ કરવી જોઈએ?

જવાબ—લાલ અને લીલા રંગની તઅઝીમ (ઇઝ્ઝત) નવી બનાવના છે. અજાણ્યુ લોકોના ઘડેલા મસઅલા છે. શરીઅતમાં એનો સુબૂત નથી.

સવાલ—વેપાર માટે જાહેરાત કરવા ઢોલક, ભુંગળા યા ઘંટ યા અવાજદાર ચીજોનો ઉપયોગ કરવામાં ગુનોહ છે?

જવાબ—વેપારની જાહેરાત કરવા માટે ફેરા પાડવા, ઢોલ, વાજાં વગાડવા જાઇઝ નથી. એ સર્વે કામ શરીઅતમાં હરામ છે. વેપારની જાહેરાત જાઇઝ તરીકે પણ થઇ શકે છે; હેન્ડબિલ છપાવી પોતાના વેપારનો પ્રચાર કરી શકે છે. (ફુતુમે ફિકહ.)

સવાલ—જુઠી કસમ ખાવી અને જુઠી શહાદત આપવી અને લોકોનું નાહક કરવું કેમ છે?

જવાબ—હદીસની નામવર કિતાબ સહીહ બુખારી શરીફમાં છે કે હજરતે (સલ.) ફરમાવ્યું છે કે મ્હોટા ગુન્હા આ છે. ખુદાપાક સાથે કોઇને શરીક કરવું. માબાપની નાફરમાની કરવી, નાહક કત્લ કરવું, જુઠી કસમ ખાવી. બીજી હદીસમાં છે કે હજરતે (સલ.) ફરમાવ્યું કે ત્રણ માણસ સાથે અલ્લાહ પાક કિયામતના દીવસે વાત નહીં કરશે અને નજરે રહમત ફરમાવશે નહીં. જે પોતાના આપેલા ઉપર એહસાન રાખે, જે પોતાના માલને જુઠી કસમ ખાઇ રિવાજ આપે, જે ઘુંટીથી નીચે ઇજાર લટકાવે. બીજી હદીસમાં છે કે જુઠી કસમ ખુદા સાથે શિર્ક કરવા સમાન છે. માટે જુઠી ગવાહી અને જુઠા કસમથી દૂર રહો નહિતર ખુદાના ગજબ-કોપનો મુસ્તહિક બનશો.

સવાલ—અગ્યારમી મનાવવી અને હજરત પીરાનપીરના નામના ચિરાગ જલાવવા સરઘસ કાઢવો, શું એથી પીર સાહબની ઇજ્જત વધે છે અને ઇસ્લામનો દબદબો સાબિત છે?

જવાબ—માહે રબીઉલ આખર માસમાં હજરત શેખ અબદુલકાદિર જીલાની (રદી૦)ના નામના દીવા બાળવા અને સરઘસ કાઢવો, નિશાન ફેરવવા, ઢોલ, વાજાં, નકારા વગાડવા, તેમના નામની રાતિબની મન્નત માનવી, એ સર્વે શરીઅતે મુહમ્મદી (સલ૦)ના વિરૂદ્ધ છે અને સખત ગુન્હાના કામો છે અને એવા બાતિલ અકીદાઓ રાખવાથી ઇમાન ખોવાનો ડર છે.

સમયનો અભ્યાસ

બીજું પગથિયું વર્તમાન પરિસ્થિતિના સુક્ષ્મ અવલોકનનું છે પવન કઇ દિશામાં ફુંકાય રહ્યો છે, એનું જ્ઞાન હોવું અત્યંત ઉપયોગી છે. વ્યવહાર કુશળતાની એ ચાવી છે. વાણિજ્યની સફળતાનો સઘળો આધાર એના પર રહેલો છે.

સમયને અનુસરીને ચાલવામાંજ ચતુરતા છે. જીવનમાં કેટલીક કીંમતી તકો એવી હોય છે, જે વારંવાર સાંપડતી નથી. એવી સુવર્ણ તકોનો પૂરેપૂરો ઉપયોગ કરવા તત્પર અને સાવચેત રહેવું જોઇએ. દર ક્ષણે સોગઠી મારનાર આવી તકોનો માર્ગમાં સારો લાભ ઉઠાવી શકે છે અને પોતાની જિંદગીના આવનાર દિવસોના નિર્માણ માટે સુંદર તૈયારી કરી શકે છે.

આમ સમયનો અભ્યાસ પણ માનવીના ઉજ્જવળ ભવિના ઘડતર માટે સુંદર ફાળો આપે છે

—ફખરૂદ્દીન

કીરવાં
પુ. ૭
અંક ૮
એપ્રિલ ૧૯૪૬

આઘે જઈ શકયા ના

જીવન હતું અલ્પ એટલું કે જીવનથી આઘે જઈ શકયા ના,
કફના થઈ દેહ પણ કફન ને દફનથી આઘે જઈ શકયા ના.

ખબર નથી વેદના કે ઉલ્લાસ કોની પાસે જિગર જતું'તું;
ફરી ફરીને હસ્યા અમે, પણ રૂદનથી આઘે જઈ શકયા ના.

અહીં લપાયા, તહીં છુપાયા, સુદૂર આખર ગયા છતાંયે—
નયન-નિવાસી જઈ જઈને નયનથી આઘે જઈ શકયા ના.

પ્રીતમ તરફનો એ રોષ, ઠપકો, એ ભાવ લજ્જા તણા ભલેને—
હૃદયથી નીકળી શકયા પરંતુ વદનથી આઘે જઈ શકયા ના.

રહ્યાં નહિ હાસ્ય, આશ, ઉલ્લાસ દિલની સાથે હળીમળીને;
પ્રણય, નિસાસા, વિષાદ પણ સંગઠનથી આઘે જઈ શકયા ના.

વસંત ફેરી વિદાય સાથે વિદાય લેતી હતી, પરંતુ;
ગુલોની લાશો તજીને બુલ્બુલ ચમનથી આઘે જઈ શકયા ના.

વરાળ થઈ વારિશશિ* નભમાં ચડીને વરસી પડયા ધરા પર,
મહાન ઉત્થાન આદર્યાં પણ પતનથી આઘે જઈ શકયા ના.

વસુંધરાની હૃદય-ગુહામાં છૂપી મૂંઝાયેલ હીરલાઓ—
બની સિતારા ઉડયા છતાંયે ગગનથી આઘે જઈ શકયા ના.

અખિલ જગમાં ભમી ભમીને પ્રવાસી અંતે ઘરે પધાર્યાં,
વતનથી આઘે જનાર અંતે વતનથી આઘે જઈ શકયા ના.

હજાર વર્ષો સુધી ઇબાદત ખુદાની, 'કિસ્મત !' કરી કરીને,
દુઆથી આગળ વધી શકયા ના, નમનથી આઘે જઈ શકયા ના.

કિસ્મત

*જળાશયોના જળભંડાર.

હઝરત બીબી ખુદૈજહ રદી૦

હવાબીબી બિન્તે હાજી
ગુલામ મુહમ્મદ આઝમ

આજે એ નામથી કોણ મુસલમાન મર્દ કે ઔરત વાકિફ નથી! એમની તનમન અને ધનની કુર્બાનીઓથી કોણ માહિતગાર નથી! પરંતુ એ બધું શા માટે! દુન્યવી માન મરતબા કે નામના માટે નહીં બલકે પોતાના સરતાજ અને બન્ને જહાનના સરદાર આકાએ નામદાર (સલ૦) અને દીને ઇસ્લામી માટેજ હતું. દુન્યામાં ખાવિંદનો હક પુરી રીતે સમજી અદા કરનાર પહેલા ખાતુન તે એજ! ઇસ્લામ પર ઇમાન લાવનાર પહેલા ખાતૂન તે એજ!

આપણાં નબી (સલ૦) વહેપારી ખાનદાનમાં પૈદા થયા હતા. તેથી આપ (સલ)એ ખુદ માટે વહેપારજ કરવાનું પસંદ કર્યું. તિજારતી માલનાં ખરીદ-વેચાણ માટે આપ (સલ૦)એ દૂર દૂરની સફરો કરી હતી. તે વખતમા મુસાફરી કરવી ઘણીજ કઠણ હતી. અરબમાં જ્યાં ન તો સડકોની હસ્તી હતી, ન માઇલો સુધી પાણી કે ન ઝાડ-પાનનો છાંયડો! ઊંટોની સવારી થતી એ છતાં રોઝી માટે આપ (સલ૦) મહીનાઓની મુસાફરી કરતા અને મુદ્દતો પછી ઘર વાપિસ તશરીફ લાવતા. લોકો પોતાનો માલ આપ [સલ૦]ને વેચવા આપતા તો પોતાના હીત વગર આપ [સલ૦] તેમને પૂરા નફા સાથે વેચી આપતા અને એના બદલામાં તેઓ જે કંઇ આપતા તે સ્વીકારી લેતા. એથી આપ સારાએ અરબમાં પોતાની અમાનતદારીને કારણે **અમીન**નાં લકબે ઓળખાતા. આપ [સલ૦]ની અમાનતદારીને લીધે મક્કાવાસીઓ પણ પોતાનો માલ આપ [સલ.] મારફતેજ વેચાવવાની કોશિશ કરતા. તે સમયે હ૦ ખુદૈજહ (રદી૦)નો ઘણો મોટો વહેપાર ચાલતો એટલુંજ નહિ પણ ઘણા તવંગર-માલેદાર-ખુબસુરત અને પરહેઝગાર તરીકે પણ એકતા હતા દૌલતમંદ હોવા છતાં ઘણાંજ માયાળુ અને રહમદિલ પણ હતા અને તેથી કુરૈશ કબીલામાં આપ (રદી૦)ની ખૂબ ઇઝઝત હતી. આપ (રદી૦)ની ઉમ્મર જો કે ચાલીસ વર્ષની હતી છતાં આપ (રદી૦)ની તન્દુરસ્તી એટલી સારી હતી કે આપ (રદી૦) જવાન દેખાતા આપ (રદી૦) પાસે કામકાજ સંભાળનારા ઘણા ખાદિમો હતા છતાં જ્યારે આપણાં નબી (સલ૦)ની તારીફ સાંભળી ત્યારે પોતાનું કામ આપ (સલ૦)ને સપુર્દ કરવા વિચાર કરી પોતાનો માલ વેચી આપવા કહ્યું. અને તેના બદલામાં બીજાઓ કરતાં સારું મહેનતાણું આપવા કબૂલ થયા આપ (સલ૦)એ એ વાત આપના કાકાને કહી અને તેમની મંઝુરી મળતાં આપે (સલ૦) કબુલાત આપી. હઝરત ખુદૈજહ (રદી૦) પોતાના એક વિશ્વાસુ માણસ સાથે આપ (સલ૦)ને પોતાનો ઘણો માલ હવાલે કર્યો અને નતીજો એ આવ્યો કે આપે (સલ૦) એ માલ ઘણાંજ બહોળા નફાથી વેચી આપ્યો જે માણસ હ૦ ખુદૈજહ (રદી૦) તરફથી આપ (સલ૦)ની સાથે ગયા હતા તેમણે પાછા ફરતાં હ૦ ખુદૈજહ (રદી૦) આગળ આપ (સલ૦)ની ઇમાનદારી અને સચ્ચાઇની એટલી તારીફ કરી કે હ૦ ખુદૈજહ (રદી૦)નાં દિલમાં આપ (સલ૦)ની તરફ મહબ્બતને ઘર કરી લીધું એટલે સુધી કે આપ (સલ૦) સાથે નિકાહ કરવા ફરદ કર્યો. એવી રીતે થોડીક મુદ્દત વીત્યા પછી હ૦ ખુદૈજહ (રદી૦)એ નિકાહનો પૈગામ પહોંચાડ્યો. તે ઝમાનામાં ઔરતોને પોતાની શાદીની વાત કરવાનો પોતાનો હક હતો. તેથી હ૦ ખુદૈજહ

(રદી૦)એ પોતાની બ્હેનને આપણા નબી (સલ૦) પાસે મોકલ્યા હતા. આપ (સલ.)એ પોતાના કાકાની મંજૂરી મેળવી અને ત્રણજ મહીનાના અરસામાં મેહર અને શાદીનાં ખર્ચની પૂરી પાનસો અશરફી જમા કરી નિકાહ કરી લીધા નિકાહ પછી આપ (સલ.) સાથે અજોડ મહબ્બત, મિલનસારી, તાબેદારી વગેરેથી આપ (રદી૦) એવી રીતે પેશ આવ્યા કે જેની મિસાલ આજદીન સુધી કિતાબો પૂરી પાડે છે. દિલી નેક અને સાચી મહબ્બતથી આપ (સલ૦)ની ખાલી બીબીજ નહીં પણ એક દાસી બની મરતાં દમ લગી સેવા કરનાર તરીકે હઝરત ખુદૈજહ (રદી.)નું નામ અમર છે. જેના પર મુસલમાનો ફખ્ર કરી 'મોમિનોની મા"ના ઇલ્કાબથી તેમને નવાઝે છે અને યાદ કરે છે. શાદી પછીનાં પંદર વર્ષ ખુશી અને અમનમાં ગુઝર્યા બાદ નબીયે કરીમ (સલ૦)ની ઉમર ચાલીસ વર્ષની થતાં આપ (સલ૦) પર વહી ઉતરી જેની સર્વેથી પ્રથમ ખબર હ ખુદૈજહ (રદી૦)નેજ થઇ અને તેવે સમયે પણ આપ (સલ૦)ને ખરા ઇતમિનાન બખ્શ મશ્વિરા પણ એજ ખાતૂને આપ્યા અને અલ્લાહની મદદની ખાત્રી આપી ઇસ્લામનો સ્વીકાર કર્યો અને તે પછી દાવતે ઇસ્લામ પહોંચાડવામાં ખરો સાથ આપ્યો. હ૦ ખુદૈજહ (રદી૦) મુસલમાન થયા પછી અનેક મુસીબતો અને તકલીફો વેઠવી પડી છતાં આપ (સલ૦)નો સાથ છોડયો નહીં. એટલુંજ નહીં પણ તેનો શિકવો પણ કોઇવાર કર્યો નહીં. દરેક સમયે સબ્રો ઇસ્તિકલાલથી શૌહરની ફરમાંબરદારી કરતા રહ્યા અને દુન્યા તેમ આકિબતમાં પોતાનું નામ અમર કરી ગયા. પોતાની દૌલત ગરીબ, બેવાઓ તથા યતીમો પાછળ ખર્ચ કરી-શૌહર પર કુર્બાન કરી-દુન્યાની ઔરતો માટે દાખલો કાયમ કરી ગયા કે ઔરતની ખરી ઇઝઝત શૌહરની તાબેદારી, ફરમાંબરદારી કે ઇતાઅતમાંજ સમાયલી છે.

નબીયે કરીમ (સલ.)ને જેટલી ઔલાદ થઈ તે પણ હઝરત ખુદૈજહ (રદી.)થીજ થઇ હતી તેમજ એમની હયાતી સુધી આપણાં નબી (સલ.)એ બીજા નિકાહ પણ કર્યા ન હતા. હ. ખુદૈજહ (રદી) આપણાં નબી (સલ) સાથે અકદનાં ચોવીસ વરસ ગુઝાર્યા પછી ચોસેઠ વરસની ઉમરે જન્નત નશીન થયા (ઇન્ના લિલ્લાહે) કબ્રમાં ઉતરતા પણ નબી (સલ.)એ શિર્કત દઇ સાથ કાયમ રાખ્યો, અને એવી રીતે આપણાં નબી (સલ.) એ પોતાની મહબ્બત અને ચાહનો સબૂત આપ્યો હ. ખુદૈજહ (રદી.)ની આરામગાહ મક્કા મુઅઝઝમાના મશ્હૂર કબ્રસ્તાન 'જન્નતુલ બકીઅ'માં છે. મુસલમાનો ઝિયારત માટે જાય ફાતિહા દુરુદ પડે છે, અને તેમની આપ (સલ.) તરફની તાબેદારીઓ અને ફરમાંબરદારીઓને યાદ કરે છે.

હ. ખુદૈજહ (રદી.) પછી આપણાં નબી (સલ.)ની બીજી ઘણી બીબીઓ થઇ પરંતુ હ. ખુદૈજહ (રદી)ને આપ (સલ) ભૂલી શકયા નહીં અને એમની યાદ આવતાં દિલ ભરાઇ આવતું જે નબી (સલ)ની આંખો મુબારકથી સાફ ઝાહિર થતું એટલુંજ નહી પણ ઝબાન મુબારકથી બોલાઇ જતું કે ખુદૈજહ (રદી.) ભુલાય તેમ નથી, આપ (સલ) હમેશા કહેતા કે મ્હારા દરેક કામોમાં પહેલા ભાગ લેનાર હ. ખુદૈજહ (રદી)જ હતા અને ઇમાન લાવવામાં પણ તેઓજ હતા. તિજારતમાં પણ ખરો સાથ આપી મારી પૂરી મદદ કરી તેમજ દરેક મુસીબતોનાં

વખતમાં મારો સાથ આપનાર પણ ખુદૈજહ (રદી.)જ હતા.

બહેનો! હઝરત ખુદૈજહ (રદી)નો વાકિઓ આપણને શૌહરની તાબેદારી અને ફરમાંબરદારી ઉપરાંત દીને ઇલાહીના સેવાઓનો સબક આપે છે. આજે એ વસ્તુ આપણને દરરોજના જીવનમાં નઝરે પડે છે. એક તો શૌહર અને બીબીમાં પરસ્પરની મહબ્બત અને ઇખ્લાસની કમી, બીજુ એક બીજાના હકો અદા કરવાની અને સમજવાની કોતાહી! શૌહરની તાબેદારી અને હકો અદા કરવાની ફર્ઝ અદા કરો તો દુન્યાની કોઈ તાકત એવી નથી જે શૌહરને તમારા હકો અદા કરવાથી રોકે.

દીને ઇલાહીની ખિદમત પણ દરેક બહેનો માટે તનથી, મનથી, અને ધનથી કરવી ફર્ઝ છે દીને ઇલાહીની ખિદમત એજ કૌમની ખિદમત છે અને ઇસ્લામ એજ શીખવે છે. ઇમાન મઝબૂત રાખો અને કૌમની સેવા કરો. શૌહરની તાબેદારી કરી તમારા ઘરને જન્નત બનાવો! હઝરત ખુદૈજહ (રદી.)ના પગલે ચાલવાની ખુદા પાક દરેક બહેનોને નેક તૌફીક આપે. આમીન.

●

તાર તાર.

કાં છે નયન તું ય રડે છે ઝાર ઝાર?
અશ્રુ રતનના પરોવી હાર, હાર!!
નેત્ર કેરાં તીર તાં ગુલ-બદન;
દિલને જિગરમાં ઉતર્યાં આરપાર!!
પ્રેમની ઉર્મિઓ કહે છે, "નથી-
વિશ્વની વસ્તુમાં કંઈ સાર સાર!"
પ્રીતનું સંગીત અજબ છે પ્રિયે;
શાંતિ-સિતારોનાં તુટયાં તાર, તાર!!
પ્રેમની મસ્તીમાં ખૂલે મર્મ છે;
લોક. ભલે ને કહે, "બેકાર કાર!"
કરવા ફતેહમંદ જીવન - યુધ્ધમાં;
તે નેત્રની તલ્વારના બે, ચાર, વાર!!
ભાગ્ય - સિતારાને દે રોશની કરી;
તોડ નકાબોનાં તારાં તાર તાર!!
મારૂં રૂદન જોઈ નભે વાદળી;
જોને રડે કેવી છે એ ઝાર, ઝાર!!
નૈયા ફસી દિલની, તરંગો મહીં—
દૂર કિનારો, છે તિમિર; 'તાર, તાર!!'
કરવા હકીકતને 'તરન્નુમ' બધાં;
હાર સ્વિકારે છે કાં શુક્તાર હાર!

"તરન્નુમ" ધોરાજવી.

આવાઝકી દુન્યા

: સંભળાવનાર :
...એકાર...

દિલ્હીને દરવાજે !

જેમ હીરો ઘોઘે જઇ આવ્યો ને સોના સાઠ કરી આવ્યો હતો તેમ આજે હિંદના અનેક હીરાઓ સોના સાઠ નહિ પણ સાઠના સો કરવા જઇ રહ્યા છે. પહેલાં તો પક્ષો અને વિરોધ પક્ષોના આગ્રણીઓને રાજાઓને ને દીવાનોને મંત્રણા માટે બોલાવાયા હતા. પણ પછી તો ગાંગો તેલી કે ભગલો વાણંદ પણ મિશન પોતાને બોલાવે ઇચ્છા વ્યક્ત કરી રહ્યો છે ! અરજણીઓ ભરવાડ પણ ઘેટાં ચારતાં ચારતાં ભરવાડોનું પ્રતિનિધિત્વ સાચવા દિલ્હી જવાની હામ બીડી રહ્યો છે; તો પછી ઘોઘો કુંભાર ક્યાં બાકી રહી જાય ? જગલો ગોલો ને ભગલો ઘાંચી, પીરૂ પાનવાળો ને મગદુ વાજાંવાળો આમ જેને ધૂન ચઢી તે બસ દિલ્હી તરફ દોટ માંડી રહ્યા છે. વિલાયતથી ચાલી ચલવીને અહીં 'આઝાદી'ની પરબ માંડવા આવેલા પ્રધાન ત્રિપુટીએ પ્રથમ તો અમુક અકેક્યાંઓનેજ મળવાની ઇચ્છા રાખેલી; પણ અહીં તો બધાંને મુલાકાતનો ઊભરો ચઢી આવ્યો હોય -પ્રધાન ત્રિપુટીએ પણ બધાંને માટે મુલાકાતનાં દ્વાર ખોલી દીધાં છે ! ભલે જેને આવવું હોય તે આવે અને 'પેટનો આફરો' કે 'બાફરો' ઠાલવે !

દરેકની પીઠ થાબડી 'માગ માગે તે આપું'ની રામલીલાના રાજા જેવી નીતિ એ મંડળે ધારણ કરી છે. એ પ્રધાન ત્રિપુટીએ ઠીકજ કર્યું છે. અમે ધારીએ છીએ કે એ મુલાકાતોનો પુરો હેવાલ લખતાં અનેક ગ્રંથો બની જાય એમ છે ! અમારૂં તો માનવુંજ છે કે આખું ૧૯૪૬નું વરસ મુલાકાતો ને વાતોમાંજ પુરૂં થશે ! અને એ ત્રિપુટીને ખાતરી થઇ જશે કે હિંદમાં અનેક પક્ષો છે તે બધાંને ખરનું સ્વરાજ આપવા માટે તો ખુદ 'ગૉડ'ને અસી તકલીફ ઉઠાવવી પડે એમ છે ! અત્યારે છાપાંમાં સામસામે કાદવ ઉડાવવાની એવી ઝુંબેશ ઉપડી છે કે "તમે લોકો સો વરસ સુધી સ્વરાજ ભોગવવાને માટે લાયક નથી !" એવી મ્હોર છાપ મારીને એ મિશન કંઈ પાછું ચાલ્યું ન જાય ! લીગ કહે છે કે 'પાકિસ્તાન' વિના બીજું કશુંજ ન ખપે; તો કોંગ્રેસ કહે છે કે 'પાકિસ્તાન' અમને મુદ્દલ કબૂલ નથી. આમ લીગ ને કોંગ્રેસ ઉલટાં મુખ રાખીને પ્રયાણ કરી રહી છે. અમારૂં માનવું છે કે એ મિશનનો ત્રણનો આંકડો અપશુકનીયાળ સાબિત થઇને રહેશે ! છાણમાં તલ્વાર મારી છાંટા ઉરાડનારાઓનો આ દેશમાં તોટો નથી, અને એ પણ ચોક્કસજ વાત છે કે દેશમાં લીડરોની સંખ્યા પ્રજા કરતાંય વિશેષ છે. એટલે કે આ દેશમાં ઘેટાંઓ કરતાં ભરવાડોની વિપુલતા છે, અને એ 'બાર બૈયા ને તેર ચોકા' જેવું વાતાવરણ રહેશે ત્યાં સુધી 'લે તારી છાલી ને દૂં તો મારી ચાલી !' કર્યા સિવાય પ્રધાન મંડળના એ મિશનનો છુટકોજ નથી. કારણ કે હિંદનો

એકેકેએક અક્કલમંદ આગેવાન આજે એજ ઇચ્છિ રહ્યો છે કે 'ખાવું ય નહિ ને ખાવા દેવું ય નહિ!' ને મિશનની પણ મનમાં તો એજ ઇચ્છા હશે કે 'ભીખ નહિ આપવી ને પત્તર ફોડવું' તેના કરતાં અંદર અંદર ભીખારીઓજ લડી મરે ને ભીખનું ઠાઠું ફોડી નાખે તો સારૂં! જુઓ, હિંદની કમનસીબી તો જુવો કે 'આઝાદી' બારણાં ઠોકતી આવી છે ત્યારે અહીંના લીડરો બારણાં ઉઘાડવાનીય પરવા કરતા નથી ને અંદર અંધારામાં અરસપરસ બાથોડીયાં મારી રહ્યા છે!

કહેવાય છે કે જો ફેંસલો નહિ આવે તો છેલ્લે 'યુનો'માં લવાદી પર આ પ્રશ્ન મૂકાશે. અને તોય ફેંસલો ન આવે તો? તો એકજ ઇલાજ છે કે હિંદના બધાય લીડરોને એક સામટા પકડીને આંદામાન જેવા પૃથ્વીના 'સ્વર્ગ'માં ચડાવી દેવા અને પ્રજાજનોને મસ્તકેથી લીડરીનો ભાર હળવો થયા પછી તેમને પોતાનો ઘાટ પોતાની રીતે ઘડવા દેવો. કારણ કે અત્યારે તો પ્રજાને બદલે પ્રજાના ઘરાર પરેલોજ જ્યાં ત્યાં ટાંગ અડાવી રહ્યા છે. ખુદા, હિંદુસ્તાનને લીડરીના અજગરના બાહુપાશથી બચાવે!

●

હડતાળ યુગ!

જાણે હિંદમાં આજે હડતાળ યુગ બેઠો છે કે શું? કંઇક વિમાનવાળા હડતાળ પાડે છે, કંઇક તોપખાનાવાળા હડતાળ પાડે છે, કંઇક નાવિકો હડતાળ પાડે છે, કંઇક સરકારીઓ હડતાળ પાડે છે. કંઇક પોલિસો હડતાળ પાડે છે, કંઇક શિક્ષકો હડતાળ પાડે છે, કંઇક સરકારી છાપખાનાવાળા હડતાળ પાડે છે, કંઇક ટપાલીઓ હડતાળ પાડે છે, કંઇ કચેરીઓના કારકૂનો હડતાળ પાડે છે, કંઇક ઝાડુવાળા હડતાળ પાડે છે કંઇક કેદીઓ હડતાળ પાડે છે, આમ દિવસે દિવસે હડતાળનો પવન જોરથી ફુંકાઇ રહ્યો છે, અને તેનું કારણ એ છે કે છેલ્લા યુધ્ધે મોંઘવારી ખૂબ વધારી દીધી છે અને બીજી બાજુ માલની અછત છે તેને પહોંચી વળવા નોકરો હડતાળરૂપિ તુમડાંથી તરી રહ્યા છે અને એ સિવાય એમની પાસે બીજું પ્રતિકાર કરવાનું સાધન પણ શું છે?

એ બધાઓને હડતાળ પાડવાનો કંઈ અભખરો થઇ આવ્યો નથી; પણ પેટના પડકારનુંજ એ પરિણામ દેખાય છે. હંમેશ પડતી મીલ મજૂરો અને અન્ય કામદારોની હવે ઝાઝી હડતાળો દેખાતી નથી એનું કારણ એ છે કે તેમને લડાઇમાં સારૂં જેવું મોંઘવારી ભથ્થું મળતું હતું ને હજીય ઠીક ઠીક પ્રમાણમાં મળી રહ્યું છે. બધીય હડતાળોવાળા ઠીક ઠીક પ્રમાણમાં ફાવી રહ્યા છે; ત્યારે શિક્ષકોની હડતાળનું હજીય કશું પરિણામ આવ્યું નથી. શિક્ષકોની હડતાળ કસમયની છે એવું કહેવાય છે; કારણ કે શિક્ષકો પેટ વગરના છે! જો શિક્ષકો નકેરવાળું પ્રાણી હોત તો ક્યારનીય એમની હડતાળ સફળ થઇ હોત જે શિક્ષકો બિચારા આખું જીવન વિદ્યાર્થીઓને શિખામણો આપી આપીને ઘરડા થયા તેજ શિક્ષકોને હવે ડાહીમાના દીકરાઓ ચો તરફથી સલાહો અને શીખામણો આપવા છુટી નીકળ્યા છે! ભાવિ નાગરિકોનું જીવન બગડે છે, બાળકોનું શિક્ષણ બગડે છે; એ બધુંય ખરૂં પણ શિક્ષકનું પોતાનું આખું જીવનજ બગડી ગયું છે તે કોઇ જોતું નથી. એક કેદીને કેદખાનામાં રોજ એક રૂપિયો ભથ્થું મળે છે ને એક શિક્ષકને આખો દિવસ ફરજ બજાવ્યા પછી આઠ આના પગાર મળે છે. પેટમાં કુરકુરિયાં બોલતાં હોય, સમાજમાં એક પટાવાળા કરતાં પણ જેની દીનદશા હોય તે ઉંચો આદર્શ કયાંથી રાખે!

●

રંગભેદનો ઉપાડો !

પદર કરોડના આફ્રિકા ખંડમાં પડેલા પાંત્રીસ લાખ ગોરાઓ આફ્રિકાનું આખું કોળું શાકમાં ગળવા તૈયાર થયા છે. સાઉથ આફ્રિકામાં હોસ્પીટલો અને ક્રિડાંગણો, ટ્રેનો અને મોટરબસો, થિએટરોને પબ્લીક સંસ્થાઓમાં જ્યાંને ત્યાં હિંદીઓ સાથે અછુતો જેવું વર્તન ચલાવ્યા છતાં આફ્રિકાના ગોરા ગીધોની નજર ધરાઇ નથી. ડરબનના હિંદીઓને ડામનાર પેગીંગ એક્ટ પછી આખા સાઉથ આફ્રિકામાંથી હિંદીઓની મિલ્કતો ખસેડવા માટેનો વ્યાપક કાળો કાયદો સ્મટ્સની સરકારે પાસ કર્યો છે. હિંદીઓ મુખ્ય બજારો કે મારકીટો આગળ મિલ્કતો ન ધરાવી શકે. શહેર બહાર પરાંઓમાં ઢુબળાં કે વાવરાંઓની જેમ છાપરાં બાંધીને ભલે પડયા પાથર્યા રહે ! સાઉથના ઇંડીયનો એ નવા કાળા કાયદાની સામે સમસમી ઊઠયા છે. અરે ! સાઉથમાંથી એક ડેપ્યુટેશન પણ હિંદમાં 'પોકાર' પાડવા આવી ગયું છે. હિંદી સરકારેય, સાઉથની ગોરી સરકાર સામે વહેપારી બહિષ્કારનું હથિયાર પણ ઊગામ્યું છે; છતાં ધોળા હાથીઓનું રૂંવાડુંય ફરકયું નથી. ઉલ્ટા કેટલાક ગોરાઓ વધુ ધગપછાડા કરી રહ્યા છે. સાઉથની ધારાસભામાંય રંગીન પ્રજાઓએ બેસવા ન દેવી ને જો 'યુનો' પરિષદમાં એ લોકો અપીલ કરે તો એમને પાંસરા કરી દેવા !

હિંદીઓ જાત મહેનત અને કરકસરીયા જીવનથી સાઉથ આફ્રિકામાં જે આબાદ થઇ રહ્યા છે તે ગોરાઓની અદેખી આંખોને ગમતું નથી ! ઇંડીયનો આલીશાન ઇમારતોમાં રહે અને વહેપારમાં લાખોની ઉથલપાથલ કરે એ કેમ ખમાય ? વેડીયાઓ, શેડીયા અને તે ઘમંડી આંખોથી કાયદાની રીતે શી જોવાય ! ચારે તરફ ભીંતો ચણીને હિંદીઓને મુંઝવવાની વેતરણો થઇ રહી છે. જો હિંદીઓ 'યુનો'માં અપીલ કરશે તો તેય બ્હેરા કાને શંખની ગરજ સારે એમ જણાય છે. કારણ કે ત્યાંય શેરડીવાળાના ભાઇ ગંડેરીવાળાઓના હાથમાંજ ત્રાજવાંની દાંડી છેને ? માટે હાલ તો સાઉથના ઇંડીયનોએ પ્રાર્થના કરવીજ ઠીક છે કે :

'દેખા કરો ભગવાન ગરીબોંકા તમાશા !'

જગત ચકડોળ !

શાંતિ પરિષદની સ્થાપના થયા પછીય જગતમાં ક્યાંય શાંતિનાં દર્શન થયાં નથી. હિંદમાં તો રાજદ્વારિ ચરૂ ઉછળી રહ્યો છે તેની સાથે ભૂખમરોય ડોકીયાં કરી રહ્યો છે. કલકત્તામાં પુનઃ માનવીની લાશો દેખાઇ રહી છે ઇરાનનું કોકડું ગુચવાયું હતું ને કયાંક ઉકળતુ દેખાય છે. 'જીસકી લાઠી ઉસકી ભેંસ' એ ન્યાયે રશિયાને જે શરતો કરાવવી હતી તે ઇરાને નીચે મૂંડીએ કરી દીધી છે ! આવીજ રીતે સલામતી પરિષદના બડેખાંઓ દુન્યાનું રક્ષણ કરવાના હશે કે ? ત્રણ મહારીઓ અત્યારે જગતને નચાવી રહ્યા છે; એમનો નજરબંધીનો પધ્ધતિસરનો ખેલ, અને તેનું નામ 'સંયુક્ત રાષ્ટ્ર પરિષદ' વરૂઓ, વાઘો, સિંહો કે રીંછોએ ક્યાંય ઘેટાં કે બકરાંનું રક્ષણ કર્યું હોય એવું ઇતિહાસમાં તો શોધ્યું જડે એમ નથીજ ! છતાંય 'આઝાદી'ના નામને ઠીક સસ્તું કરી મૂકયું છે.

ઇંડોનેશીયામાં હજીય તાપણી સળગી રહી છે; છતાં ડો. વાનમુક બીતું સંકેલવાના પ્રયત્નો કરે છે. અને ચીનમાં તો હજીય **"વહી રફતાર બેઢંગી જો પહેલેથી એો અબભી હય !"** જેવું થઇ રહ્યું છે. મંચુરીયામાંથી રશિયાનો સરસામાન, મુદ્દામાલ અને બધી ઉપયોગી વસ્તુઓ સાથે ઘાંસડાપોટલાં બાંધી રહ્યા છે ને સોનામહોરો લુટાઇ

ગયા પછી કોયલા પર ચોકી મૂકાય તેમ કબજો જમાવવા માટે ચીનની રાષ્ટ્રસેના અને સામ્યવાદીઓ પરસ્પર બાથડી રહ્યા છે. હુનાન પ્રાંત અને તેની આજુબાજુના ચીનાઈ પ્રદેશમાં લોકો ઝાડનાં પાંદડાં અને છાલ ખાઇને જીવી રહ્યા છે. યુરોપમાંય દુકાળ કહેવાય છે પણ તે તો બધા ગોરા હોઇ તેમને કેમ મરવા દેવાય! ભલે ચીના મરે, જાપાની મરે, કે હિંદી મરે? જાપાનીઓને રોજ પાશેર અનાજ પર જીવવું પડે છે! સિયામના ચોખા, ને ઓસ્ટ્રેલીયા કેનેડાના ઘઉં તરફ હિંદની અને એશિયાઇ જગતની મીટ મંડાઇ રહી છે. હાલ તો અનાજ સમિતિ પેટ ભરવાનું છે. પછી તો અમેરિકાનું સદાવ્રતખાતું ભૂખડી-બારસોને સ્હેજસાજ નભાવી લેશે! અત્યારે તો તમામ જગતે તારાપોરવાળાની જેમ હસતું મોંઢું રાખીને વૉશીંગ્ટન તરફ મીટ માંડવાની છે; કારણ કે જગતને ડારવાનું કે તારવાનું વૉશીંગ્ટનના વહેપારીઓના હસ્તક છે!

●

ન હળદર લાગે ન ફટકડી!

ઉપરોક્ત સૂત્ર અનુસારજ જગતનું ગાડું પરાપૂર્વથી ગબડતું આવ્યુ છે. ભૂતકાળની વાત પડતી મૂકી વર્તમાનનીજ વાત લઇએ. ધારા-સભાના ઉમેદવારો મોટરોમા ફરે છે, વિમાનોમાં ઉડે છે, અને તેમના એજન્ટો તથા કેન્વાસરો હડખાયાં કુતરાંની કહ્ણી એકબીજાને ડાચાં ભરે છે! હડતાળ પડાવનાર આગેવાનો તો પોતાના ઘરના છાપરા હેઠળ નિરાતે છાંયડામા બેઠા હોય છે અને અનુસરનારાઓ ધોમધીકતા તાપ તડકામાં પગ અને તાળવું સેકાઇ જાય છતાં સરઘસો કાઢે છેને લાઠી કે ગોળીના ભોગ પણ બને છે પછી તે[illegible]ળો [illegible]ની હાંડી ઉપર કે હોસ્પીટલના [illegible] હડતાળ પાડે છ[illegible]ને પેલો આગેવાન "સદાનુ[illegible]તાળ" ઢાં રેલાવે છે કે મોટો જોઇ બનાવટી [illegible]સ પણ સારે છે!

કોઇ એકઝીબીટર સાથે પ્રથમથી સોદો થઈ જતાં ફિલ્મ પ્રોડયુસર પણ જલ્દી જલ્દી કચકડાનાં બંડલો બંધાવીને ડાબડા જેમ બને તેમ વેળાસર એકઝીબીટરના ઘેર પહોંચાડી દે છે. પછી ભલેને તે કોથળીમાંથી બિલાડું નીકળે? ધરાર પટેલો, વકીલો, દલાલો, વિમા એજન્ટો વગેરે હંમેશાં એવાંજ કાર્યો કરે છે કે જેમાં એમને પોતાને કશુંય જોખમ ખેડવાનુંજ ન હોય, ન્હાવા કે નીચોવવાનું ન હોય! તન કે મનને કશુંય લાગે કે વળગેજ નહિ પછી હળદર કે ફટકડી લગાડવાનો તો પ્રશ્નજ ક્યાંથી બાકી રહે? આંતર રાષ્ટ્રીય મુત્સદીઓ પેપરના તંત્રીઓ. (પછી ભલેને તે દોઢ કે બે આનાનું ફરફરીયું કાઢતો હોય પણ જગતના કોઈ પણ મહારથીને સલાહ કે શિખામણ આપવાનો એને કુદરતી અધિકાર પ્રાપ્ત થયો હોય છે!) હજામો, ઘરડા મુરબ્બીઓ કે ડોસીઓ; વગેરે જગતને બોધ દેવાજ પેદા થયાં હોઇ; તેમનેય કોઇ દિવસ હળદ કે ફટકડી લગાવવી પડતી નથી!

●

એમ. એમ. પીપરડીવાળા ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ, રાંદેર.

છેલ્લા પચાસ વર્ષથી સારાયે ગુજરાતની મુસ્લિમ કેળવણીની તૃષ્ણાને છિપાવતી મજકૂર સંસ્થા બર્માના પતનથી છેલ્લા ચારેક વર્ષથી આર્થિક મુઝવણોમાં મૂકાઈ ગઇ છે. બર્માની હાલની પરિસ્થિતિ જોતાં સંસ્થાની પોતાની આવક માટે સારા ચિન્હો દેખતાં નથી. જ્યાં કરોડોનું માલમિલ્કતનું નુકસાન નોંધાયું હોય ત્યાંથી આવકની શી આશા રાખવી? આફ્રિકામાં વસવાટ કરતા મજકૂર સંસ્થાના 'ઓલ્ડ બોય્ઝ' અને શુભેચ્છકોની ઇચ્છા અનુસાર 'કારવાં'ના તંત્રી અને સંસ્થાના એક ટ્રસ્ટી ટુંક સમયમાં આફ્રિકાના પ્રવાસે ઉપડી જશે. કેળવણીના ચાહકો મજકુર ટ્રસ્ટના વર્ષો જુની સેવાને લક્ષમાં લઇ આર્થિક સહકાર આપશે એવી આશા અસ્થાને નથીજ.

જીવી લે!

મોતની પ્હેલાં મરીને!

રડે છે મોત મુજથી થરથરીને.
રૂદનમાં હીબકે ડુસકાં ભરીને.
જિગરમાં ઝખ્મ હો, દિલ-વેદના હો;
ફક્ત અભ્યર્થના એ કરગરીને.

કઝા દેખી મ્હને ગભરાટમાં છે,
કઝા સમજી રહી મુજને, ડરીને.
મઝા ડૂબી જવામાં જોઉં છું હું,
કરું શું વિશ્વ-સાગરમાં તરીને?

જમાનાથી જમાના રહ્યું ન જાણ્યું,
કહું અહીં આવને ડગલાં ભરીને.
રૂદનમાં અશ્રુઓ શાને વહાવું?
હરે આંસૂ બિચારાં શું સરીને!

દરદ મુજ સાદના ઉપચાર કેવા?
જીવું છું દર્દમાં દર્દે મરીને.
જીવું છું, ને મરી જીવું ફરીથી,
સજીવન રોજ નવજીવન કરીને.

સકલ સંસારને બાળીશ આગે,
રૂદનમાં આહ શ્વાસે દમ ભરીને.
મનાવીશ મોતને હું એક દા'ડો,
જીવનની ભેટ ચરણોમાં ધરીને.

'નયન'ની આગથી આલમ જલાવું,-
પ્રલય પૃથ્વી ઉપર પૈદા કરીને.

—'નયન' [રાણાવાવ]

: કાવ્ય :

અહીં હું નામ તારું લઈ રહ્યો છું,
અહીં દુન્યાને દિલ હું દઈ રહ્યો છું;
પ્રવાસી એક છું, છે પંથ બન્ને,
ખબર પડતી નથી ક્યાં જઈ રહ્યો છું!

કિનારો દિલમાં

થઈ ગયો દર્દ તણો જ્યારે ઉતારો દિલમાં,
ચેન-આરામના લુટાયાં બજારો દિલમાં.
કો'ક દી ફાતેહા પઢવા તો પધારો દિલબર!
થઈ ગયા કૈંક તમન્નાના મઝારો દિલમાં.

ભય નથી આંધી-ખડકનો હવે ભવસાગરનાં,
પામી ગઈ મારી જીવનનાવ કિનારો દિલમાં.
રાત ઘનઘોર ભલે જામે જીવનનાં મારા,
કિન્તુ ઝળકાવજે એકાદ સિતારો દિલમાં.

જિંદગીમાં હું વહાવી શકું અમૃત-ધારા,
એજ કારણથી થયો ઝેર પિનારો દિલમાં.
જોઈ પટોળ નિરાશાના, જીવનમાં વાતાં,
ડગમગી જાય છે આશાનો મિનારો દિલમાં.

જે નિકળતાંજ પ્રલયનાદ ગજાવે જગમાં,
એવી એવી મેં સમાવી છે પુકારો દિલમાં.
દર્દ છે, ગમ છે, તમન્ના છે અને આશા છે,
એક દિલને છે ઘણાં દિલનો સહારો દિલમાં.

એટલે કરતો નથી દર્દની "બેફામ" દવા,
થાય છે દર્દ ઉપર દિલનો ગુજારો દિલમાં.

—"બેફામ"

હૃદયના તારા

એક ભાવના

આલેખક:

જ. ''નસીમ''

હું રજનીના પ્રશાંત પ્રહરોમાં મારા ઊરની બારી ઉઘાડીને બેસું છું ત્યારે તિમિર ઘેરા આકાશમાં જેમ તારાઓના ઝૂમખાં ઝબકારા કરે છે તેમ મારા હૃદયમાં હું વેદના-રૂપી તારાઓને ઝબકતા જોઉં છું

રજનીની તિમિરતાની જેમ મારા ઊર પ્રદેશમાં રાત્રિએ તિમિરતા વ્યાપેલી હોય છે. તિમિર ઘેરી રાત્રિઓમાં તારાઓ ઝગે છે તેમ મારા તિમિર ઘેરા ઊર પ્રદેશમાં પણ ઊરના તારાઓ પ્રકાશી ઊઠે છે. સૂર્યના પ્રકાશમાં દિવસે તારાઓ પોતાના સ્થાને હોય છે, પણ સૂર્ય કિરણોના બળવાન પ્રકાશથી અદૃશ્ય લાગે છે. પણ તે વસ્તુત અદૃશ્ય હોતા નથી.

ચાંદની રાતે પણ તારાઓ પોતાના સ્થાને ઝૂમખાબધ્ધ પ્રકાશતા હોય છે પણ તે ચન્દ્રના પ્રકાશથી અદૃશ્ય થતા નથી–દેખાતા બંધ પડતા નથી, પણ ઝાંખા ઝાંખા દૃષ્ટિએ પડે છે.

પણ તિમિર ઘેરી રજનીમાં તે પૂર્ણ કળાએ પ્રકાશે છે તેમ દિવસે મારા હૃદયના તારાઓ અદૃશ્ય થઇ ગયેલા લાગે છે એટલે મારા મનને ચિંતનની દશા પ્રાપ્ત થાય છે પણ ચિંતનની વૃત્તિ જાગતી નથી. ચાંદની રાતના રૂપાળાં વાતાવરણમાં રજનીને અંગે એ ચિંતન ઉદ્દીપિત થાય છે પણ તે ઝાંખું ઝાંખું લાગ્યા વગર રહેતું નથી. કદાચ ચાંદનીની રમ્યતા ચિંતન માટે અનુકૂળ નહિં હોય પણ અંધારી રજનીમાં સૂર્યનાં કે ચન્દ્રનાં કિરણો હોતાં નથી એટલે તે મારાં ચિંતન કાર્યમાં વિક્ષેપ પાડતા નથી. રજનીનું તિમિર ઘેરૂં વાતાવરણ અગ્રને સ્વચ્છ કરી દે છે. બાહ્યરૂપે એ તિમિરતા હોય છે પણ અંતર રૂપે ચિંતનના પ્રકાશને તે માર્ગ આપે છે.

તિમિર ઘેરી રજનીમાં તારાઓ પ્રકાશી ઊઠે છે અને તેનાં નાજુક રશ્મીઓ તેની આસપાસ તેજનું વર્તુલ રચે છે.

વેદનાથી મારું અંતર કદાચ વિદીર્ણ થતું હોય, પણ વિદિર્ણતામાંથી ચિંતનનો પ્રકાશ ઊઠે છે. અને હૃદયના-નભને પ્રકાશના પુંજમાં ડુબાડી દે છે. હું મારાં હૃદયમાં થતી વેદનાથી એક પ્રકારની ગતિ અને જીવન નિહાળું છું. આ વેદનાનું જીવન મને દુન્યાના પ્રવાસ-માર્ગમાં જીવતો રાખે છે. અંતરમાં ઊઠતી એ વેદના મને પિયૂષનાં જળ પાય છે અને હું અનંતતામાં લીન થઇ જાઉં છું. આ વેદનાના ઝગતા તારાઓમાંથીજ હું જીવનનો પ્રકાશ નીકળતો જોઉં છું દુઃખ અને કષ્ટ મારા જીવનને જાગ્રત રાખે છે. અને હું તેના પ્રકાશમા ચાલું છું વેદના મને જીવનદીપ દેખાડે છે અને હું જીવનપંથમાં આગળ વધતો જાઉં છું. મારા ધ્યેય તરફ એ મને લઇ જાય છે. મારા જીવનમાં વેદનાના અગ્નિનો સંચાર થતો ન હોત તો મારું જીવન ગરીબ બની ગયું હોત—મને આત્માનો પ્રકાશ જડયો ન હોત. સંસ્કૃતિના પ્રકાશની ભાળ લાગી ન હોત—માનવતાનો સાચો પારસમણિ મળી શકયો ન હોત.

જે મનુષ્યનાં હૃદયમાં વેદના નથી, તે હૃદય નથી. મનુષ્યનાં હૃદયનો શણગારજ વેદના છે. મનુષ્યમાં હૃદયનાં ફૂલ વેદનાજ છે. એનાં હૃદયનાં સુવાસને સુરભિ વેદના છે. વેદનાથીજ મનુષ્ય છે. વેદનાહીણો મનુષ્ય, મનુષ્ય પણ બની શકતો નથી–મનુષ્ય મટી જાય છે. માનવતા અને સંસ્કૃતિને વેદનાથીજ જીવન મળે છે. સંવેદનાનું ગીત એમાંથી ઊઠે છે–

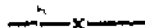
એનો મિષ્ટરવ એમાંથીજ સંભળાય છે જો મારાં હૃદયમાં ઉલ્લાસ ભર્યો હોય તો તે કુંજના સુવાસ અને રંગ જેવો થઇ પડત. એના રંગ અને સૌન્દર્યના ઘેન જીવનમાં ઉતરી જાત. એની સુવાસ મારી લાગણીઓને મારી નાખત. હું દર્શનની આંખે ફૂલનાં સૌન્દર્યને સુવાસ જોઉં છું ત્યારે નિસર્ગની કૃતિનું મને ભાન થાય છે પણું હું તેને નિર્બળ માનવી તરીકે જોઉં છું-ત્યારે હું તેના સુવાસને રંગમાં ભૂલો પડી જાઉં છું-હું મારી જાતનું ભાન ખોઈ દઉં છું. એ સમયે મને ફૂલનાં કાંટા વાગે છે. મારી અંગુલિઓમાંથી લોહીની ધાર ફૂટે છે—મારા અંતરમાં વેદનાનો ધ્વનિ રણકાર કરે છે અને હું ફરી જાગ્રત થઇ જાઉં છું. મારી વાસ્તવિક સ્થિતિનું તે મને ભાન કરાવે છે. મારા મનુષ્યત્વનું—મારા માનવની સ્વાભાવિકતાનું—હું દર્શન પામું છું. હું ફૂલના રંગ અને સુવાસમાં નિસર્ગનું રૂપ નિહાળવા મથું છું અને તે પણ વેદનાની આત્મદ્રિષ્ટિથી જોઇ શકું છું. હૃદયમાં વેદના ન હોય, તે નિર્વેદન હોય તો તે માદક થઇ પડે છે અને એનું મદીલુ જીવન ઉલ્લાસમાં ડૂબીને મૃત્યુ પામે છે. હું વેદનાનાં સાતત્યને આવકારૂં છું કારણ કે વેદનામાં જીવન ભર્યું છે એમ હું માનું છું મારા હૃદયમાં વેદનાના તારાઓ પ્રકાશિત રહે—વેદનાનાં રશ્મિઓ તેજસ્વી રહે એમ હું યાચું છું. આ તિમિર ઘેરી રાત્રિઓમાં આકાશમાં ઝગતા તારાઓના તેજ કર્યાથી વેદના જીવનની અનંત વેદના મને પ્રિય છે. હૃદયના તારારૂપ વેદના—જીવનનું ભાન સતત જાગૃત રાખનારી વેદના, જીવનને માનવતા, નિસર્ગ અને ઉન્નત સ્થાનનું દિશા સૂચન કરનારી વેદના અમર તપો—પ્રભાજ મનુષ્યનાં હૃદયમાં એના તારલાઓ ઝગતા હોય! એમ સર્જનહારને યાચું છું.

આપણા વર્તમાન જીવન અને જીવન પ્રવૃત્તિ ઉપરજ આપણું ભવિષ્ય નિર્માયું છે. વર્તમાનને બેદરકારીપૂર્વક વેડરી નાખનારને ઉજ્વળ ભાવીની આશા રાખવાનો અધિકારજ શો છે?

નવયુગ ન જોયેલા એવા પિતાનાં પુત્રો નવયુગનાં કિરણો ઝીલતા હોય, પિતા અને પુત્રો વચ્ચે સંઘર્ષણ જામે, અને છતાંયે કુટુંબ સ્નેહનું ઝરણું ન સુકાય, સતત વહ્યાજ કરે, એવા કુટુંબ માટે આ નર્કરૂપી સંસાર સ્વર્ગ કરતાંયે અધિક સુખરૂપ નીવડે છે.

આજનાં સમાજ રચનાની મોટામાં મોટી ખામી એ છે, કે સમૃદ્ધિની વચ્ચે પણ અસંખ્ય યુવક યુવતિઓ અણવિકસ્યાં કરમાઈ જાય છે. વેદનાની સીમા નથી રહેતી, છતાં એક શબ્દ પણ ઉચ્ચારવાની પરવાનગી મળતી નથી. —'ગાફિલ'

મુકદ્દરમાં!

નહી જોટે મળે એનો તમોને આ જગતભરમાં,
ભરી રાખી છે જે દોલત મે મારા નાના અંતરમાં.
સમજવા ચાહો તો સમજી શકો છો આપ પળભરમાં,
કે ચાહત આપથી રાખું છું કેવી મારા અંતરમાં.
અમારામાં નથી કંઇ ભાઈચારો વાત સાચી છે!
બળે છે આગ કંકાસોની આજે તો ઘરેઘરમાં!
વધારો પહેલાં આપસમાં તમો કંકાસ ને કજીયા,
હવે પસ્તાવ છો શાને લગાવી આગ નીજ ઘરમાં.
નજર જ્યાં જ્યાં ફરે મારી, નથી કંઇ અન્ય દેખાતું,
દગાખોરી, સિતમખોરી દીસે છે આ જગતભરમાં
ઝુકાવી દઉં છું ગરદન એક ઈશારામાં હું ઝાલિમના,
ચમક એવી અનોખી જોઇ મેં કાતિલના ખંજરમાં.
દુઃખો એક એક પછી આવે છે આ તે કેવી ગરદિશ છે,
ખુદા જાણે ખુદાએ શું લખ્યું છે મુજ મુકદ્દરમાં!
તું ખુદ પાપી છે પાપીને જાણે કેમ તું પાપી?
છુપાઇ છે ભલાઈ પણ તે પાપી કેરા અંતરમાં.
'મુસાફિર' આ જગતનો મોહ ક્યારે જાય છે દિલથી,
બધી મેહનત ગઇ છે વ્યર્થ મારી તો જીવનભરમાં.

જુનાગઢ] —"મુસાફિર"

અંતિમ સમયના આલિમો

અનુ : 'તાજ'

રાજની પડતી:—[ઇ. સ. ૧૭૦૮થી ઇ. સ. ૧૮૦૬ સુધી] ઔરંગઝેબ ઇ. સ. ૧૭૦૭માં મરણ પામ્યા તેમના મરણ પછી થોડાજ વર્ષોમાં મોગલ-સલ્તનતની પડતીના બી રોપાયા. ઔરંગઝેબ મરણ પામ્યા તે વખતે તેમની ઉમર ૯૦ વરસની હતી જ્યારે તેમનો પુત્ર ગાદીએ આવ્યો ત્યારે તે પણ વૃદ્ધાવસ્થાએ પહોંચી ચૂક્યો હતો. તે પાંચ વરસથી વધુ સત્તા પર રહેવા પામ્યો નહી. તેના યુગમાં પ્રથમ રજપૂતો અને પછીથી શીખોના શુરૂ બંડાએ મોગલ પ્રાંતો જીતવા માંડયા. રજપૂતોના બળવાને તો તે સમાવી શક્યો, પરતુ બંદાને ફર્રુખસીયરે હરાવ્યો. જે ઇ સ. ૧૭૧૩થી ઇ. સ. ૧૭૧૯ સુધી સત્તા પર રહ્યો કેટલાક કારણોને લઈ તે હુશ્યાર, ચાલાક, અને બહાદુર બાદશાહ હતો, પરંતુ તેના યુગમાં મુસલમાનોમાં બે જાતિભેદ પડયા એટલે કે ઇરાની અને તુરાની (શીઅહ અને સુન્ની) તેમના અણુબનાવોએ ઇસ્લામી સલ્તનતને નાબુદ કરી. તુરાની ફિર્કા ટોળી-મતના આગેવાન અને કાર્યકર્તા નિઝામુલ મુલ્ક અને ઇરાની ફિર્કાના આગેવાન બે સૈયદ ભાઇઓ હતા. જેમના નામ અબ્દુલ્લાહ અને સૈયદ હુસૈન અલી હતા. તેઓ એક યુગમાં દક્કનના સુબેદાર હતા. જ્યારે ફર્રુખસિયરે સૈયદ ભાઇઓનો હારબાર ઓછો કરવા માંડયો તો હુસૈન અલીએ મરાઠાઓને પોતાની સાથે મદદમાં લીધા, અને તેમને વચન આપ્યુ કે બાદશાહથી તમને ચોથ અને સરદેશમુખીનો હુકમ અપાવશે મરાઠા લશ્કર લઈ તેણે દિલ્હી તરફ પ્રયાણ કર્યું. ફર્રુખસિયર લાચાર બની ગયો અને મરાઠાઓને દખ્ખણમાં ચોથ અને સરદેશમુખી વસૂલ કરવાની છૂટ આપી મોગલ સલ્તનતની પડતીની પ્રથમ મંઝિલ-પગથિયું એજ છે. તે પછી તો સૈયદ ભાઇઓએ તો બાદશાહ બનાવવાનો ધંધો શરૂ કર્યો. એટલે કે એકને ગાદીએ બેસાડે, તેને ઉઠાડી બીજાને બેસાડે, એમ તેઓએ ૧૮ ફેબ્રુઆરી ૧૮૧૯થી ૧૪ ઓગષ્ટ ૧૮૧૮ સુધીમાં ત્રણ બાદશાહ બનાવ્યા. જ્યારે ઉમરાવોએ એમની એ નીતિ જોઇ તો બંનેને કત્લ કરી નાખ્યા. ત્યારબાદ કેટલાય બાદશાહો પછી મુહમ્મદશાહ ગાદીએ આવ્યો, તેણે ઇ. સ. ૧૭૨૦થી ૧૭૪૮ લગી સત્તા ભોગવી. તેના યુગમાં નિઝામુલ મુલ્કે રાજ્યની લગામ પોતાના હાથમાં લેવાની કોશિશ કરી પરંતુ "રંગીલા બાદશાહ"એ તે માન્ય કર્યું નહિં, તેથી નિઝામુલમુલ્ક નિરાશ થઇ ઇ સ. ૧૭૨૪માં દખ્ખણમાં ગયા. ત્યાં તેમણે "હુકૂમતે આસિફિયા"ના પાયો નાખ્યો એ પછી મોગલ રાજ્યની પડતી દિનપ્રતિદિન થવા લાગી. મરાઠાઓ સિવાય જાટો અને રોહિલાઓએ પણ બળવા કરવા માંડયા. સૌથી વધુ આફત તો એ થઇ પડી કે ઇ. સ ૧૭૩૯માં નાદિરશાહે હિંદ પર સવારી કરી. નાદિરશાહે કેટલાય દિવસ લગી દિલ્હીને લુટયુ, જ્યાં ત્યાં કત્લ ચલાવી, ખઝાનો પણ લૂટી લઇ લશ્કરને છિન્નભિન્ન કરી પાછો ફર્યો. તે પછી તો દિલ્હીના બાદશાહોમાં એટલીય શક્તિ ન રહી કે સ્વતંત્ર બની બેઠેલા સૂબાઓ અને દુશ્મનોનો તેઓ મુકાબલો કરી શકે. એજ કારણોને લઇ બંગાળમાં અલીવરદીખાન, દખ્ખણમાં નિઝામુલમુલ્ક અને સિરાજુદ્દૌલ, અને અવધમાં સઆદતઅલીખાં સ્વતંત્ર થઇ બેઠા.

મુહમ્મદ શાહ ઇ. સ. ૧૭૪૮મા મરણ પામ્યો. તેના પછી અહમદશાહ ગાદીએ આવ્યો. તેના યુગમાં પાછા ઇરાની અને તુરાનીઓના ઝઘડાઓ વધી પડયા. હવે ઇરાનીઓના આગેવાન તરીકે અવધના બાદશાહનો ભત્રીજો સફદરજંગ અને તુરાનીઓના આગેવાન તરીકે નિઝામુલ મુલ્કનો પૌત્ર શહાબુદ્દીન હતા જેણે પોતાની સાથે મરાઠાઓને રાખી અનેક જાતના ઝુલ્મો ગુજાર્યા. ઈ સ. ૧૭૫૪માં અહમદશાહની આંખો ફોડી નખાવી અને તેની જગ્યાએ આલમગીર સાની ગાદીએ આવ્યો. પાંચ વર્ષ પછી તેને પણ મારી નાખવામા આવ્યો, અને શાહઝાદાને ગાદીએ બેસાડવામાં આવ્યો. ઇરાની અને અફઘાન ઉમરાવોએ અહમદશાહ અબ્દલ્લીથી શહાબુદ્દીન અને તેના મરાઠા સાથીઓના શિકાયત કરી. અહમદશાહે લાહોર કબજે કર્યું પરંતુ મરાઠાઓએ તેના સુબાને ત્યાંથી હાકી મૂકયો. હવે અહમદશાહ અબ્દલ્લીએ હિંદ પર ચડાઇ કરી, આ હુમલાના જવાબદાર ઇરાનીઓના આગેવાન સુજાઉદદૌલા ઇબ્ને સઆદતઅલીખાં અને અફઘાનોના આગેવાન નજીબુદ્દૌલા હતા. મરાઠાઓની સાથે સૂરજમલ જાટ, ઈબ્રાહીમ ગાર્ડી અને બીજા સરદારો હતા. ઇ. સ. ૧૭૬૧માં પાણીપતના મેદાનમાં ભયંકર યુદ્ધ જામ્યુ. આ યુદ્ધમાં મરાઠાઓની હાર થઇ. અહમદશાહ અબ્દલ્લીએ જો ધાર્યું હોત તો આ જીતથી તે હિંદમાં પોતાની સત્તા જમાવી લેત. પરતુ તે શાહ આલમને ગાદી સોંપી પાછો ફર્યો. પરંતુ શાહ આલમ રાજ્ય ચલાવવાને અશક્ત હતો. ઇ. સ. ૧૭૫૭માં પ્લાસીનું યુદ્ધ જામ્યું, અને બંગાળાનો પ્રાંત અંગ્રેજોએ પોતાના કબ્જામાં લીધો તેના થોડા વરસો પછી પૂર્વના પ્રાંતોની સત્તા ઇસ્ટ ઇન્ડીયા કંપનીને મળી. પરંતુ ઉત્તર હિંદમાં વધુ સત્તા મરાઠાઓની હતી. પાણીપતના યુધ્ધ પછી તેઓ પણ અશક્ત બની બેઠા. તેમનામાં એટલીયે શક્તિ ન હતી કે તેઓ અંગ્રેજોની સામે થાય. પરંતુ તેઓ એ કામના માટે લાયક હતા કે દિલ્હીના 'શાહી શેતરંજને' પોતાના કબ્જામાં રાખી શકતા એટલીજ એમનામાં શક્તિ હતી. શરૂઆતમાં તેમનું જોર બહુ ઓછું હતું. પરંતુ જ્યારે રોહિલાઓએ બંડ કર્યું અને ગુલામકાદિર રોહિલાએ બાદશાહની આંખો ફોડી સત્તા પરથી ઉઠાડી મૂકયો. ત્યાર પછી મરાઠાઓએ ગુલામકાદિર રોહિલાને હરાવ્યો અને તેને મારી નાખવામાં આવ્યો. ઇ. સ. ૧૭૮૮માં શાહ આલમને ફરી ગાદી પર બેસાડયો. તેણે ઇ. સ. ૧૮૦૬ સુધી સત્તા ભોગવી. પરતુ તેની સ્થિતિ "મુર્દા બ દસ્ત ઝિંદા" જેવી હતી ઇ. સ. ૧૮૦૫માં લેક લોર્ડે મરાઠાઓને હરાવી દિલ્હી પોતાના તાબે કર્યું. પરંતુ શાહ આલમને ગાદીએ રહેવા દીધો. તે પછી ઈ. સ. ૧૮૦૬થી ૧૮૩૭ લગી અકબર સાની અને ઇ. સ. ૧૮૩૭થી ઇ. સ ૧૮૫૭ લગી બહાદુરશાહ સત્તા પર રહ્યા. પરંતુ તેમની સ્થિતિ પણ "શાહી શેતરંજ"ના જેવીજ હતી, ખરી રીતે તો હિંદની ઇસ્લામી સલ્તનત તો ઇ. સ. ૧૭૮૮માંજ પૂરી થઇ ગઈ હતી જ્યારે કે ગુલામકાદિર રોહિલાએ શાહ આલમને આંધળો બનાવ્યો હતો.

એજ દિવસોમાં પૂર્વ બાજુએ ઇસ્ટ ઇન્ડીયા કંપનીની સત્તા વધુ પ્રમાણમાં ફેલાતી હતી પંજાબમાં અહમદશાહ અબ્દલ્લીનો પૌત્ર શાહઝમાં રાજા રણજીતસીંગને લાહોરની સત્તા આપી ગયો હતો. ઇ. સ. ૧૮૪૯ સુધી આ પ્રાંત શીખોના તાબામાં રહ્યો. ઉત્તર હિંદમાં અવધના રાજાઓની સત્તા ઘણાય વર્ષો લગી રહી. એટલે કે અંગ્રેજોએ એ પ્રાંત ઇ. સ ૧૮૫૬માં પોતાના કબજે કર્યો ત્યાં લગી સુજાઉદ્દૌલાના વંશજોએ

રાજ્ય વહીવટ ચલાવ્યો. ઇ. સ ૧૮૪૩માં સિંધના અમીરોનો નાશ થયો. દક્ષિણમાં સુલ્તાન હૈદરઅલીએ મ્હૈસૂરમાં એક નવી સત્તા સ્થાપી પરંતુ ઇ. સ. ૧૭૯૯માં ઇસ્ટ ઇન્ડીયા કંપની અને નિઝામ સરકારે મળી ટીપુને હરાવ્યો અને એ રાજ્ય ખાલસા કર્યું. એ બળવાઓમાં ફક્ત નિઝામ સરકારનીજ સત્તા કાયમ રહી, અને આજ લગી પણ નિઝામનુ રાજ્ય મોગલ સામ્રાજ્ય અને રીતરિવાજના છેલ્લા દીપકસમાન યાદગાર છે.

ઔરંગઝેબના મરણ પછી મોગલ રાજ્યની પડતી જલ્દી થઇ તે પર ઇતિહાસકારો આશ્ચર્ય જાહેર કરે છે. ખરી રીતે જોતાં તો અકબરે ગુજરાત જીતી લીધું, તે વખતે તેણે દરિયાઈ માર્ગ માટે કંઇ પણ બંદોબસ્ત કર્યો નહિં, તેમજ કોઇ બળવાન નૌકાદળની વ્યવસ્થા પણ ન કરી કે જેથી દરિયાઈ માર્ગની કંઇ રક્ષા થાય જો મોગલોની જગ્યાએ બીજા કોઈ હોત તો જરૂર તેઓ દરિયાઈ માર્ગ માટે કંઇ બંદોબસ્ત કરતે. એ ઉપરાંત કેટલાક બનાવો એવા પણ છે કે જે આલમગીરના યુગમાં બન્યા અને તેથીજ મોગલ સામ્રાજ્યની પડતીની રફતાર વધુ ઝડપી બની. એક તો ઔરંગઝેબ ૯૦ વરસની ઉમર લગી સત્તા પર રહ્યા. વૃધ્ધાવસ્થામાં માણસની બુધ્ધિ મંદ પડી જાય છે. કારણ કે 'સાઠી બુધ્ધિ નાઠી' અને ઔરંગઝેબ આ કથનથી અજાણ્યુ ન હતા તેમના ગાદી વારસને ગાદી. તે વખતે મળી કે જ્યારે તે પણ વૃધ્ધાવસ્થાએ પહોંચી ચૂક્યો હતો. રાજ્યના કારભાર અને રાજ્ય વ્યવસ્થા માટે ફક્ત તેને પાંચજ વર્ષ મળ્યા. એ ઉપરાંત ઔરંગઝેબના છેલ્લા ૨૫ વરસ તો દખ્ખણની લડાઇમાંજ ગયા. ત્યાંજ તે મરણ પામ્યા. તેમની આ ગેરહાજરીમાં જાટો, શીખો અને રજપૂતોને યોગ્ય તૈયારી માટે પૂરતો સમય મળ્યો. આશા હતી કે ફર્રૂખસીયરના યુગમાં કવચિત સ્થિતિ સુધરે પરંતુ તેના યુગમાં જુદા જુદા ઉમરાવોએ બાદશાહને સાથ આપવાને બદલે મોગલ સામ્રાજ્યના વૃક્ષને કાપવા મંડી પડ્યા. સૈયદ હુસેનઅલીએ બળવાની શરૂઆત કરી, અને તેના મરણ પછી તો શહાબુદ્દીને ચળવળ ચાલુ રાખી. મીર જાફરની ગદ્દારીના પરિણામે બંગાળામાંથી ઇસ્લામી સત્તા નાશ પામી. પછી નાદિરશાહ અને અહમદશાહ અબ્દલ્લીની સવારીઓ થઇ. એ પછી સલ્તનતના શરીરમાં જે શ્વાસ બાકી રહ્યા હતા તે પણ ગુલામ કાદિર રોહિલાએ પૂરા કરી નાખ્યા. દહેલી પર ચઢી આવવાનું કારણ તે એ બતાવે છે કે દહેલીમાંથી મરાઠાઓની સત્તા નબૂદ થાય પરંતુ તેના કાર્યોથી તેમની એટલી હિંમત પૈદા થઇ કે સૈયદ હુસૈનઅલી અને શહાબુદ્દીનની ગદ્દારી સિવાય કવચિત કોઇ બીજા કારણોને લઇ પ્રાપ્ત થઇ હોય. તેણે દિલ્હી લૂંટી દટાએલું ધન કાઢી લીધું; અને દિલ્હીના બાદશાહો પાસે એટલુંયે ધન ન રહેવા દીધું કે તેઓ કોઇની વિરૂદ્ધતા કરી શકે. એ ઉપરાત શાહને અંધ બનાવ્યો કે જેથી તે કંઈ પણ ન કરી શકે અને કંઇ જોઇ પણ ન શકે. ત્યાર બાદ શાહ આલમ થોડા વરસ મરાઠાનો પછી અંગ્રેજોનો મોહતાજ રહ્યો. જ્યારે તેની દર્દનાક નઝમો આપણે વાંચીએ છીએ જ્યારે કે તેમણે દુઃખના દિવસોમાં લખી હતી, તો આપણને સાફ જણાઇ આવે છે કે છેવટના મોગલ સમ્રાટો માટે "રોહિલા મદદગારો" અને નમકહરામ "સૈયદભાઇઓ" કરતાં તો મરાઠાઓ અને અંગ્રેજો વધુ પ્રમાણમાં મદદગાર ગણાયા. એ ખરૂં છે કે ઇસ્લામી સત્તાની પડતીના કારણો બીજા દેશના દુશ્મનો કે જેઓ દરયાઇ માર્ગે આવ્યા હતા તેઓ કરતાં વધુ તો સૈયદહુસૈનઅલી, મીર જાફર અને શાહબુદ્દીન તેમજ ગુલામ કાદિર રોહિલાની નમકહરામી અને ગદ્દારી પરજ છે. —અપૂર્ણ.

મુસ્ત ઝાદ

—"કાદિર"
[ધિરાછ]

આવે છે અગમ દૂરથી કોઇની સવારી—હે કાફલા ધારી;
પગ ધર જરા આગળને જો તુજ ધર્મ વિચારી—હિમ્મતને વધારી.

મંઝિલ થકી વણજારનો થાએ છે સકળ નાશ—તું શોભ નહિં કાશ;
ફરતું રહે છે વ્યોમ સદા જાળ પ્રસારી—તુજ પ્રાણ શિકારી.

તુજ કાર્યના આકારમાં કૈં રંગ ભરી લે—કૈં કર્મ કરી લે;
જીવનનો દિવસ અલ્પ છે ને રાત છે ભારી—વ્યાકૂળ અકારી.

સાહસનાં ચમત્કાર નિહાળી લે જગતમં—ઊંડાણ છે સતમાં;
અલ્લાહનાં વિશ્વાસે દે તુજ નાવ હંકારી—વેહમોને નિવારી.

કરતો હતો તું વ્યોમ નિવાસીનાં શિકારો—ઉત્થાન વિચારો;
શકરાની પેઠે મૃગ્યા રમત રમ હે શિકારી—બન વ્યોમ વિહારી.

માનવ પરે માનવ જો સખત ઝુલ્મ કરે છે—સુખચૈન હરે છે;
તૌહીદનો જ્યોતિ થકી અંધકાર નિવારી—દે નૂર પ્રસારી.

કંટક તણી ધારે તું હવે તારૂં ગમન કર—ને તેને સુમન કર;
જીવન તો અણીદાર છે કાંટાની પથારી—રૂધીરની કયારી.

જેના રવે જગ ડોલતું મસ્તાન બનીને—એક ધ્યાન બનીને;
સૂની પડી છે કાળથી તે કર્મ સિતારી—બેહોશ બિચારી.

"કાદિર" તું જગે વિજ સમો ચમકાર બની જા—અંગાર બની જા;
અજવાળ ભલે હોય જીવન રાત અંધારી—ઝુસ્સાને વધારી.

મૌલાના : અહમદ અશરફ રાંદેરી

સવાલ–અમારા સગાં વહાલામાં એક છોકરો છે જેની ઉમ્મર ઘણી મોટી છે છતાં પણ હજુ સુધી તેના માબાપે તેની ખત્ના કરાવી નથી તો મજકુર છોકરા માટે શરીઅતનો શું હુકમ છે? શર્મ વતરીક એમાં સતરે ઔરત પણ છે તો શું સુન્નત શાદી કરવા માટે હવે સતરે ઔરત ખોલી શકે છે?

જવાબ–ખત્ના કરાવવી સુન્નતે મુઅક્કદહ છે તેમજ સતરે ઔરત પણ ઝરૂરી છે. પણ ખત્ના શઆઈરે ઈસ્લામ (ઇસ્લામની નિશાનીઓ)માંથી છે માટે ખત્ના કરાવવી જોઇએ. ખત્ના ન કરાવનાર ગુનેહગાર થાય છે એના માટે સતરે ઔરતનો ખ્યાલ ન કરવો જોઇએ તેમજ એ કામમાં શર્મ પણ ન કરવી જોઇએ કારણ કે કેટલાક ફુકહાઓએ બાલિગ (જવાન) થયા પછી ખત્ના કરાવવાનું કહે છે. વળી હકીમો ખત્નામાં ઘણા ફાયદા બતાવે છે કે ખત્ના કરાવવાથી કુવ્વતે મર્દૂમી વધે છે. હાં અગર તેની ચામડી ઉંચી ચડી ગઈ હોય કે ખત્ના કરાવેના જેવી માલુમ પડતી હોય અને ખત્ના કરાવવામાં નુકસાનીનો ડર હોય તો ન કરાવે. (શર્હે અબીદાઉદ, હિદાયહ)

સવાલ–મારા ઉપર ઘણી આફતો આવે છે મારા ખ્યાલથી આફતોનું કારણ આ છે કે મ્હેં પહેલાં એક માનતા માની હતી તે હજુ સુધી પૂરી કરી નથી તેના કારણથી તકલીફો આવે છે તો શું મારી આ માન્યતા ખરી છે?

જવાબ–મિશ્કાતના પૃષ્ઠ ૨૯૭માં એક હદીસ આવી છે અર્થ આ છે કે નઝરો ન્યાઝ ન માનો કારણ કે નઝર તકદીરથી ભેપરવા (કિદ્દુ) કરતી નથી એનો મતલબ એ નથી કે નઝર માનવી નાએઝ નથી બલ્કે એમ સમજવું કે નઝર માનવાથી મુસીબતો દૂર થઇ જાય છે અને ફાયદા પહોંચે. પહેલાં લોકો એવું માનતા હતા કે નઝરથી મુસીબતો દૂર થઇ જાય છે એમને રોકવા માટે નબી કરીમ સ૦ મજકુર હદીસ ફરમાવી માટે તમારી માન્યતા પણ ખોટી છે. પરંતુ તમોએ જાએઝ નઝર માની હોય તો તેનું પુરૂં કરવુ વાજિબ છે નહિ તો ગુન્હગાર થશો અને જો ગુન્હાના કામની નઝર માની હોય તો એ પૂરી ન કરે. આફતો અને મુસીબતો દૂર કરવાનો ઇલાજ આ છે કે માણસ દરેક પ્રકારના ગુન્હાઓથી બચે અને ખુદાપાકની જનાબમાં તૌબહ, ઈસ્તિગફાર કરે.

સવાલ–એહતિલામના ગુસલની હાજતમાં દરૂદ શ. યાસીન કલેમહ અથવા બીજી દુઆઓ મોઢે પઢવી જાઇઝ છે કે નહિ અને તેજ હાલતમા પીવાના તઅવીઝ અથવા મોહરે નબુવ્વત પોતાના હાથથી ધોઇને પીવા જાઇઝ છે કે નહિ?

જવાબ–એહતિલામની નાપાકીની હાલતમાં કુર્આન શ૦ પઢવું, જોઇને અથવા મોઢે. તેમજ કુર્આન શ૦ પકડવું વગર ગિલાફે, જાઇઝ નથી. આયતનો પણ એજ હુકમ છે. દુરૂદ શ૦ અથવા બીજી કોઇ દુઆ પઢવામાં વાંધો નથી, પઢી શકે છે નાપાકીની હાલતમાં ખાવા પીવું મકરૂહ છે. વઝૂ કરી ખાઇ પી શકે છે. (દુર્રે મુખ્તાર).

સવાલ–દલાઇલુલ ખૈરાત પઢવાનો શું હુકમ છે?

જવાબ–દલાઈલુલ ખૈરાતનો વઝીફો ઘણોજ ઉમ્દા વઝીફો છે. પણ કોઇ બુઝુર્ગની ઇજાઝત લઈ પઢવામાં ઘણીજ બરકત છે. તેનાથી ઘણો ફાયદો પહોંચે છે. તેને પઢવાની રીત નીચે મુજબ છે.

દલાઇલુલ ખૈરાતના સાત હિસ્સા કરેલા છે. જેને સાત મન્ઝિલ કહે છે. દરરોજ એક મન્ઝિલ પઢે, દરેક મન્ઝિલ ઉપર લખેલું છે કે આ મન્ઝિલ ફલાણા દિવસે પઢવાની, તે પ્રમાણે પઢે પઢતી વખતે ખુદા તઆલા તરફ ધ્યાન આપે.

સવાલ–એક મસ્જિદ બાંધવાનો ઇરાદો છે. અને તેના ખર્ચના નિભાવ માટે એક ચાલી બાંધવાનો વિચાર છે. આ ચાલી બે માળાની હશે અને ઉપરનો માળો મુસાફરખાના તરીકે વાપરવામાં આવશે જ્યારે નીચલા ભાગની ખોલીઓ ભાડે આપવામાં આવશે અને એજ ભાડાની આવકમાંથી મસ્જિદના ઇમામ બાંગીને પગાર આપવા ઉપરાંત મસ્જિદ માટેનો દરેક ખર્ચ કરવામાં આવશે. ત્યારે અગર એ મુસાફરખાનાવાળી ચાલમાં ગૈરમુસ્લિમનો પૈસો લઈ તેના બાંધકામ માટે ઉપયોગમાં લઈ શકાય કે નહિ? મસ્જિદ અને મુસાફરખાનાનો ચંદો અને કામ એક સાથેજ થનાર છે. તો મજકુર મુસાફરખાનામાં ઝકાતનો પૈસો વાપરી શકાય કે કેમ અને કેવી રીતે વાપરવો?

~~જવાબ–ગૈરમુસ્લિમ~~ અગર પુન સમજી ઉતરાણું આપતાં હોય અને મુસલમાનોને માલિક બનાવી આપે કે કોઇ તરેહનો ઇખ્તિયાર તેમને ન રહે તો પૈસા લેવા જાઇઝ છે. તે પૈસા મસ્જિદમાં પણ ખર્ચી શકે છે. અને જો પુન ન સમજતાં હોય તો લેવા જાઇઝ નથી. ઝકાતના પૈસા તેમાં વાપરવા જાઇઝ નથી.

સવાલ–એક માણસે પોતાની શાદી વખતે પોતાની ઔરતને ઝેવર, લૂગડાં પહેરવા આપ્યાં હતાં. થોડા વખત પછી તે માણસ ગુઝરી જવા બાદ તેનો સસરો થોડા વખત સુધી, બાઇને ખર્ચ આપતો રહ્યો, પછી બંધ કરી દીધો. ત્યાર પછી તે બાઈ પોતાના ભાઇને ત્યાં રહેતી હતી અને ત્યાં બીમાર પડી. તેનો ભાઈ તેણીની દવાદરૂ બરાબર કરતો રહ્યો પણ બાઇ ગુજરી ગઇ. હવે બાઇનો સસરો તેના ભાઇ પાસે ઝેવર, લૂગડાંની માંગ કરે છે. તો શું બાઇનો ભાઇ તેણીના ઝેવર, લુગડાંમાંથી પોતાની બહેનની દવાદારૂમાં ખર્ચેલ પૈસા વસૂલ કરી શકે છે. અને બાઇના ઝેવર કપડામાં સસરાનો કાંઇ હક છે?

જવાબ–ધણી તરફથી નિકાહ કરતી વખતે ઔરતને ઝેવર કપડાં જે કાંઇ આપવામાં આવે છે. જો મહેરમાં અથવા બક્ષિશ આપ્યાં હોય તો તેનો માલિક ઔરતજ છે. તેના સસરાનો તેમાં કંઇ હક નથી. ઔરતના કહેવાથી ભાઇએ દવાદારૂમાં પૈસા ખર્ચ કર્યો છે, તો ઔરતની છોડેલી મિલ્કત ઝેવર, લૂગડાં વેચી પોતાના પૈસા લઇ લે અને જો પોતે ઔરતના કહેવા વગર ખર્ચ કર્યા તો તે એહસાન ગણાશે, વસૂલ કરી શકતો નથી અને જો ધણીએ ઝેવર, કપડાં પહેરવા આપ્યાં હોય મહેરમાં કે બક્ષિશ આપ્યાં ન હોય, તો તે ઝેવર કપડાંનો માલિક મર્હૂમ ધણીના વારિસદારો છે. શરીઅત મુજબ વારિસોમાં વહેંચી આપે. તેમાં મર્હૂમની ઔરતનો પણ હિસ્સો લાગશે. તેમજ ધણીએ બીજી જેટલી મિલ્કત છોડી છે તેમાં પણ ઔરતનો હિસ્સો લાગશે, તે હિસ્સો વસૂલ કરવો જોઇએ. જ્યાં સુધી તે હિસ્સો ન આપે, ઝેવર કપડાં ન આપવા વિષે હક ધરાવે છે અને જો મજકુર ઝેવર લુગડાં સસરાએ પોતાના દીકરાની શાદી વેળા તેની

વહુ એટલે દીકરાની ઔરતને પહેરવાં બનાવી આપેલા હતાં જેમકે ઘણી જગ્યાએ એજ પ્રમાણે રિવાજ છે. તો એવી સુરતમાં તેનો માલિક સસરોજ છે. અને સસરાએ પોતાના છોકરાની વહુને બખ્શિશ આપેલાં એવી સુરતમાં તે વહુ એટલે બાઇ માલિક છે અને અગર સસરાએ પોતાના દીકરાને તે બખ્શિશ કર્યાં-હતાં તો હવે તેમાં બધાં શરઇ વારિસોનો હક લાગુ પડશે. ઔરતને તેમજ બાપને પણ મળશે. હવે નક્કી એ થવું જોઇએ કે ઝેવર, અને કપડાં કોણે બનાવેલાં અને માત્ર પહેરવા આપેલાં કે બિલકુલ બખ્શિશ આપી દેવામાં આવેલાં હતાં. ધણીના ગુઝરી જવાથી બાઇનો ખર્ચો તેણીના સસરાને શીરે નથી ખુશીથી આપે તો એહસાન અને મોટો સવાબ થશે. ઔરતની મેહર જો બાકી હશે તો વારસા વતરોક અદા કરવી પડશે.

સવાલ-ઔરત કબ્રસ્તાન યા દરગાહ-પર જઇ શકે છે?

જવાબ-ઔરતોને કબ્રસ્તાનમાં જવું જાઇઝ નથી. કબ્રસ્તાનમાં જવાથી ઘણા ફસાદો ઉત્પન્ન થાય છે. ફુકહાઓએ (આલિમોએ) જ્યારે નમાઝ પઢવા માટે મસ્જિદમાં જવાની મના કર્યું છે તો કબ્રસ્તાનમાં જવાની પરવાનગી કેવી રીતે આપી શકે! (અહેસાની)

સવાલ-મર્દ માટે સોનાની વીંટી અથવા ચશમાની ફ્રેમ સોનાની હોય તો પહેરવી દુરસ્ત છે?

જવાબ હરામ છે.

સવાલ-મર્દ માટે સોનાની ઘડીયાળ જેબની અથવા હાથની અને સોનાની ચેન પહેરવી જાઇઝ છે કે નહિ?

જવાબ-મર્દને સોનાની વસ્તુ પહેરવી જાઇઝ નથી.

વર્તમાન સમયમાં રૂપેરી પરદો પણ પ્રજા-માનસમાં પલટો આણવાનું એક અગત્યનું સાધન છે. એનો ઉપયોગ પ્રજાને અતિ ઊંચે લાવવામાં થઈ શકે, તેમ પ્રજાનાં સર્વનાશને નોતરવામાંયે થઇ શકે. માત્ર ધન પ્રાપ્તિમાં માનનાર ઉત્પાદકો એનો ઉપયોગ જાહેર જનતાની નબળી મનોવૃત્તિને પંપાળવામાં જ કરે છે અને એ રીતે પ્રજાનાં સર્વ નાશને નોતરવાનો ન માફ થઇ શકે એવો એક ભયંકર ગુન્હો એ કરી રહ્યા છે. આનાં માટે ઉત્પાદકો ચોક્કસ જવાબદાર તો ગણાયજ, છતાં વધારે જરૂરી તો એજ છે, કે પ્રજા પોતે ચિત્રોની પસંદગીમાં સતત સાવધતા કેળવે.

—(x)—

જે માણસ કોઇ એક ચોક્કસ પ્રવૃત્તીની અથવા તેનાં પ્રતિનિધીઓની નબળાઇઓ ઉઘાડી પાડતો હોય, તો તે માણસજ એ પ્રવૃત્તીની સારામાં સારી સેવા કરી રહ્યો છે, એમ આપણે માનવું જોઇએ. નૈતિક નબળાઇ જેઓનામાં ન હોય, તેવાઓએ તો પોતાની ખામીઓને પ્રકાશમાં આણનારનો ઉપકારજ માનવો જોઇએ.

—(x)—

માઠો બનાવ બનવાની અગાઉથી આગાહી કરી લઇને તેનાં ઇલાજ માટે વિચાર કરવા બેસી જનાર પોતાનાં વર્તમાનને વ્યર્થ વેડરી નાખે છે. શંકા કુશંકાઓમાં સમય વિતાવનાર એક પણ નક્કર યોજના અમલમાં મૂકી શકતો નથી.

અબળાઓ અને બાળકો પર તલ્વારો બણબણી હોય. અમે તો નથી સાંભળ્યું કે સુતેલાઓ ઉપર ઘા થતાં હોવ અને આબાલ–વૃધ્ધ નારી બધાયનો નાશ જાણે અજાણ્યે કરવામાં આવ્યો હોય. સારો હતો એ પુરાતન કાળ કે જેમાં ન હોતી આ બાહ્યકાલીન રોશની અને ન હોતાં આધુનિક આડંબર–એ વખતના લોકોના હૃદયમાં તેજ હતું–ભાવ હતો–પ્રેમ હતો–સવેદના હતી અને હતું પરાયું દુઃખ કે પરાયા દુઃખમાં પોતાનુ દુઃખ ભાળતાં. એ હતાં માનવતાની મૂર્તિસમાન અને તેઓમાં હતી માનવતાની સાત્વિકતા

અને અંતમાં એજ વિજ્ઞાન–ગર્વના પ્રતાપે ઇન્સાને ઇન્સાનની સામે મોરચાં માંડયા. ભાઇએ ભાઇની તરફ નિશાન તાકયાં. પશ્ચિમનો ઝેરી ચેપ પૂર્વમા આવીને ફેલાયો અને ૧૯૪૧ના ડીસેમ્બર માસમાં યુદ્ધમાં પરિણમ્યો. ત્યારે હું હતો પીનાંગમા. (મલાયાની ઉત્તર દીશામાં આવેલ એક શહેરનું નામ) ડીસેમ્બર તા. ૧૧નો દી' પીનાંગ માટે યાદગારરૂપી બધાયના દિલોમાં કોતરાએલ છે. ભોગવેલ જાણે અનુસાર થોડું ઘણું લખી શકુ છુ. એ દિવસે આકાશ સાફ હતું. સવારના ૯ા વાગ્યાનો આસરે ટાઇમ હતો. માણસો પોત પોતાને કામે ગોઠવાયાં હતાં. વેપારધંધાના બોણીરૂપે કે આરંભરૂપે ઓફિસો અને દુકાનોમાં વેપારીઓ આતુર બેઠાં હતાં. ત્યાં તો ફુંકાયો એ "શખ" કેવો મધુર ધ્વનિ! કેવી વ્યવસ્થાથી લોકોને એ દિગ્મુઢ કરતો. માણુસના ઉલ્લાસને આપત્તિમાં ફેરવતો–અવાજ હતો વ્યવસ્થિત પરંતુ ગેરવ્યવસ્થા પ્રતિ નોતરતો. આશાને નિરાશામાં–જીવનને મૌતમાં–પ્રેમને ઘૃણામાં–લાલચને ત્યાગમાં અર્થાત આ લોકવાળાઓને પરલોક સંદેશ સંભળાતો. હું એને શંખ તો ગામડી ભાષામાં કહું છું. બાકી પરદેશીય ભાષામાં એને "સાઇ રેન"ના નામથી સંબોધે છે. એ ચાર અક્ષરના શબ્દમાં શું જાદુ સમાએલ છે કે મનુષ્યને ઉભય લોકનું ભાન ભુલાવી દે છે. એની ચીસમાં શું અત્યાચાર સમાએલ છે કે ભાઈ ભાઇને, માતા બાળકને, પિતા પુત્રને, તરછોડી નાસે છે. નથી રહેતું ભાન કે એમનો પણ લાડકવાયો હતો. જેના લાડમાં ખૂનનું પાણી કર્યું જેને લાડથી ઉછેર્યો એને જાણે કોઇ જાતનો કેમ સંબધજ ન હોય! કેમ કોઇ જાતનું પ્રેમ બંધનજ ન હોય કે એને માત્ર એક ધ્વનિ પર પડતું મુકી–ત્યાગ કરી એ પોતાના જીવની સલામતી માટે નાસે છે. કેવી ભયંકરતા છે એમાં કે જે પિતા કે એક વખતે પોતાના લાડકવાયા પર પ્રાણ ન્યોચ્છાવર કરતો હતો એજ પોતાના સગા હાથે એને કાળના મોઢામાં મૂકવા નથી અચકાતો. કેવું ઘાતક છે એ સુર કે માતાંને પોતાની ગોદ ખાલી કરવા માટે કેમ એનું વાત્સલ્ય એને ચિંધતું હોય. પ્રથમ તો એજ માતા પોતાના બાળકના જરીક રૂદન પર ઓછી ઓછી થઈ જતી અને એના દુઃખમાં દુઃખ અને સુખમાં સુખ સમજતી; કોણ જાણે કયા મંત્રનો શિકાર બની જાય છે કે એ સહનશીલતાની પ્રતિમા પોતાના દેહને ખાતર પોતાના વહાલસોયાનું બલિદાન આપવા નથી અચકાતી!

એ દિવસે એજ જાદુએ–એજ મંત્રે–એજ ધ્વનિએ પીનાંગમાં હોહોકાર મચાવ્યો. ક્રૂર ક્રૂર ઉડતા યંત્રના ઘુર્ર અવાજનું સામ્રાજ્ય છવાયું અને લોકોની નજરો આકાશ તરફ પથરાણી. કોઇ કહેતુ જુઓ એ બાજુએ. અરે! જુઓ આ કોર અને આમ જોત જોતામાં પચ્ચીસ કાળા મોઢાના ધુંધવતા પીશાચોએ દેખા દીધો. લોકો એને દુરબથી જોતા રહ્યાં–પણુ એ બીચારાઓને—એ પ્રેક્ષકોને શું ખબર કે એ

નાટક નથી. સમજી ભેહાં રમત, પણ એ રમતમાં જીવન મૌતની રમત હતી- એ કોણ જાણતું હતું. એક પળમાં પીનાંગની દુન્યાને અસ્ત વ્યંસ્ત કરી નાખી. એક ધડાકામાં-એક ગોળામાં ખૂનના ફુવારા છુટયા. નાસભાગ ચારે તરફ થવા લાગી. હાથ-પગ ધડથી જુદા થયાં અને મસ્તકો ઠોકરમાં આવ્યાં. કોમળ બાળકોના પુષ્પસમાન દેહ લાગ્યાં. અબળાઓના મૃતદેહની કતારો લાગી, પણ એ યાંત્રિક શૈતાનોને ન હોતી પરવાહ ન હોતી સંવેદના અને ન્હોતી દયા. એ હિંસાના પુજારીઓએ તો ગોળાબારી-બોમ્બાર્ડમેન્ટની એક કતાર બાંધી દીધી. પછી તો એજ હતો પ્રલય-એજ હતી કયામત. મકાનોના થયા ભુક્કા-સારી સારી ઇમારતો જમીનદોસ્ત થઇ. સારા સારા ચિન્હો હોવા ન હોવા સમાન થઇ ગયાં અને કેટલાંયે નિર્દોષો દટાઇ મર્યા પોતાનાજ ભવન અને ઘરોમાં કે જેમાં ઝિન્દગીના વિલાસો ભોગવ્યાં હતાં. એ યંત્રોને ન હોતો ન્યાય. ન હોતા જોતાં મોટા મોટા પેદધારીઓને અને મોટા મોટા ધનીકોને. એની નજરમાં બધાય સમાન હતાં-સરખા હતાં-કેવો સમાનતાનો પાઠ !!

એક અઠવાડીયા લગી સતત બોમ્બાર્ડમેન્ટ ચાલુ રહ્યો લોકો શહેર મૂકી-પોતાની મિલ્કતો પોતાના ધનના ઢગલાઓ-પોતાના વૈભવ વિલાસોને તજીને જંગલોમાં વસવા લાગ્યાં. કોણ જાણે એ ધનના ભુખ્યાઓનું દિલ કેમ ચાલ્યું કે એ માલમતાની કાંઈ પરવાજ ન કરી. પછી નથી ખબર કે શહેરમાં શું થતુ-ચારે કોર આગના ભડકાઓ જોવામાં આવતા અને એ આગમાં કડડડ ભૂસ કરતાં મકાનો પડતાં નજરે આવતાં. માણસો જંગલોને પસંદ કરતા. કબ્રસ્તાનમાં વસવાટ ચાહતા. ઝાડોની નીચે સલામતી જોતા અને જે પહેલાં ન હોતું ગમ્યું એજ ગમવા લાગ્યું.

ત્યારબાદ અમને-ગામથી દૂર દૂર પથરાએલાઓને ન હોતી ખબર કે ક્યારે અમારો રાજા અમોને અંધારામાં મૂકી ગામ છોડીને ભાગી ગયો. ડાકુઓ અને તકધારીઓના આસરે અમને મૂકીને ગયો હાકેમ. ગેરવ્યવસ્થા ચારે તરફ ફેલાએલી હતી. ન મળતું ખાવાને ન હતી કોઇ જાતની વ્યવસ્થા. ન ઇલેક્ટ્રીક હતી. લુંટફાટની બજાર ગરમ હતી માણસ માણસને ખાતો કહું તો ખોટું ન ગણાય.

ચારે કોર ગામમાં-જંગલમાં સફેદ ધ્વજાઓ ફરકવા લાગી અને ગામને "ઓપન સીટી"ના નામથી સંબોધવા લાગ્યાં, પરંતુ તે છતાંયે બોમ્બાર્ડમેન્ટ ચાલુજ હતું.

છેવટે શહેરના મોટેરાઓએ ભેગા મળીને એક કમીટી બનાવી કે જેનું નામ "પીસ પ્રીઝર્વેશન કમીટી" રાખવામાં આવ્યું અને તે મારફત શહેરમાં વ્યવસ્થા જાળવવાના પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યાં જેનાં થોડે ઘણે અંશે સફળતા મળી

અમે ચાર પાંચ દિવસ સુધી રાજા વગરના રહ્યા અને જાણે પહેલાં કેમ રાજાજ-વ્યવસ્થિત રાજતંત્રજ ન હોય અને હોય તો કેમ જાણે એ સ્વયં પ્રજામંડળ સ્થાપીને ચાલ્યો ગયો હોય એમ અમે લોકોએ ચાર દિવસની પાદશાહી ભોગવી. પરંતુ એ પાદશાહીમાં વ્યવસ્થાને બદલે ગેરવ્યવસ્થા અને શાન્તિને બદલે અશાન્તિ હતી. તાત્પર્ય અમને પરાણે નવા રાજાની ફરજ પડી અને પીળી ચામડીના રાજાએ આવીને અમારા જાનમાલનો કબજો લીધો.

એક દિવસે દૂર દૂર માણસોનો સમુહ જોવામા આવ્યો ન જાણે મને પણ આતુરતા થઇ કે જોઉં તો ખરો આ ધડાકામાં નવો ધડાકો શું છે? આ કોઈ નવીન આફતનો સામનો છે કે નવીન આપત્તિની આગાહી છે કે

લોકો આમ એકઠાં મળી નિરાકરણમાં મુંઝએલા છે. હું એ જગ્યાએ ઊતાવળે પહોંચ્યો અને શું જોઉં છું. એક ખાકી પોશાકમાં પીળી ચામડીનો સૈનિક સુસજ્જિત ઉભો હતો એના પોશાકમાં અનેક ચીંગડાંઓ હતા. લોકો એની આસપાસ વીંટળાએલ રહેતાં અને જેમ સરકસના પ્રાણીને અજાયબીથી જુએ એમ બધાય એને જોઇને અજાયબ પામતાં અને છેવટે એમજ થયું એ સરકસના પ્રાણીએ ખરા અર્થમાં જંગલના પ્રાણીરૂપી પ્રતિતી કરી બતાવી.

જે ભૂમિ પર ગોરા સૈનિકને ફરતાં જોયેલા એજ ભૂમી પર પંદર દિવસ બાદ પીળી ચામડીના સૈનિકોને ફરી વળતાં જોયાં. કહેવામાં આવે છે કે એક દેશની બરબાદી માટે એની ભૂમી પર સૈનિકોનું એક વખત ફરી વળવુ પુરતું છે. અને એ સૈનિકોએ આ બધુંય કરી બતાવ્યું. માણસોને ભાજી માફક કાપવાં એ એની વિશીષ્ટતા હતી. માણસો પર ધાકધમકી બેસાડવી અને એ ધાકધમકીના પ્રતાપે સારા સારા પ્રતિષ્ઠિત શહેરીઓને મજુરી માટે ખેંચતો અને એ કારમી મજુરીમાં-અસહ્ય સંજોગોના હેઠળ ખોરાકીની અછતમાં ઘણાએ પ્રાણ ખોયાં. લેહ્ડી દેર કરવાની નિતી પર એણે સારી રીતે અમલ કરી બનાવ્યો અને એવી રીતે અનેક દુશ્મનોને દોસ્ત બનાવ્યાં પણ એ ફળીભૂત ન થયો જ્યાં દિલમાંજ જુદાઇ હોય ત્યાં એ બાહ્ય દેખાવની દોસ્તી ફાયદા કરતાં નુકસાનકર્તા સાબિત થાયને ?

એના રાજમાં શરાબ-સુંદરી અને જુગાર અધિપત્ય ભોગવતાં અને આ ત્રણના પંજામાં અનેક ફસાયા અને બરબાદ થયાં-ન હતી માનવતા, ન હતી મુરવ્વત, ન હતી લજ્જા. માણસ માણસને ખાતો અને પેટને માટે કુમળાં બાળકો વેચાતાં. દેહનું લીલામ થતું. જાણે દુન્યાથી ભલાઇજ ઉપડી ગઇ હોય એમ સ્વાર્થ વાસના અને લોભમાં અનેક આંધળા થઇને રીઝતાં.

એનો રાજઅમલ અમારા પર ત્રણ વરસ આઠ મહીના સુધી રહ્યો અને આજે મલાયાની ભૂમી પર પીળી ચામડીને બદલે એજ ગોરી ચામડીના સૈનિકોને પુનઃ ફરતો જોઉં છું. કેવું પરિવર્તન કેવું ભયંકર સ્વપ્નું !!!

મહાગુજરાત ગઝલ મંડળ (સુરત)ની વાર્ષિક જનરલ સભા જનાબ 'બેકાર' સાહેબના પ્રમુખપણા હેઠળ તારીખ ૩૧-૩-૪૬ને રોજે સુરત મુકામે જનાબ મીસવાલાના મકાનમાં મળી હતી. નવાં વર્ષના ઓધ્ધેદારો નીચે મુજબ ચૂંટાયા છે.

મંત્રીઃ 'બેકાર', સહમંત્રીઃ જ. 'અમીન' આઝાદ.

ઉપમંત્રીઃ શ્રી 'અનિલ'. ઓડીટરઃ 'નિસાર'. ખજાનચીઃ 'વહશી'.

કાર્યવાહી સમિતિઃ—જનાબ 'શયદા', 'સાબિર', [પટણી], "હિંમ્મત" [ભાવનગર], 'શીરતી' [કઠોર], 'હર્ઝી' [સુરત], 'ગની' [સુરત], 'સૈફ' પાલણપુરી [મુંબઇ], 'મઝાક' [ડભોઇ] "બિસ્મીલ" ધોરાજી, ખંડેરાવ પવાર [સુરત,] નટવરલાલ વ્યાસ [સુરત,] પ્રો. ચીમનલાલ વ્યાસ [સુરત], મુસા બના [તડકેશ્વર.]

—'બેકાર'
મંત્રી.

ઉર્દૂ-સાહિત્યના
મુસ્લિમ

મોહાન શાઇરો

'સફી', 'શાદ', 'રિયાઝ'
અને 'નઝીર'.

△

'સફી' લખનવી સાહબ:-સૈયદઅલી નકી નામ-'સફી' ઉપનામ-લિસાનુલ કૌમ ખિતાબ-લખનૌના રહેવાસી-ઈ. સ. ૧૮૬૨માં પૈદા થયા. આપ ઝૈદી સૈયદ છે. (એટલે કે ઝૈદ શહીદ બિન હઝરત ઈમામ ઝૈનુલ આબેદીન બિન હઝરત ઈમામ હુસૈનની ઔલાદ તે ઝૈદી સૈયદ કહેવાય છે.) પોતે કહે છે કે:—

"દિલસે કરીબ ગો કે બઝાહિર બઈદ હૈ;
હમભી ચિરાગે મરકદે ઝૈદુલ શહીદ હૈ."

તેમના પૂર્વજ સૈયદ નુરદ્દીન શાહ મુબારકના ગરણ પછી શમશુદ્દીન અલ્તમશના યુગમાં ગિઝનીથી આવી દહેલીમાં રહ્યા, પરંતુ તેમના પરદાદા દહેલીથી ફૈઝાબાદ ગયા. આપના પિતા ફઝલુલ હુસૈન નવાબ અમજદઅલી શાહના વલીઅહદ શાહઝાદા મિર્ઝા સુલેમાન કદર બહાદુરના ઉસ્તાદ તરીકે નીમાયા. પ્રાથમિક શિક્ષણ મેળવ્યા પછી આપે કીંગ કોલેજીએટ સ્કૂલ લખનૌથી ઇન્ટર પાસ થયા. ઈ. સ. ૧૮૭૯માં જિલ્લાની દીવાની કોર્ટમાં નોકર રહ્યા. ઇ. સ. ૧૯૨૧માં પેન્શન લીધું, અને હવે પછીમાંથી ઉર્દૂ સાહિત્યની સેવામાં તલ્લીન છે. શાઇરીનો શોખ નાનપણથીજ હતો, પરંતુ કોઇના શાગિર્દ થયા નહીં. ઇ. સ. ૧૮૭૫થી આપે શાઇરીમાં પગલા માંડયા. મૌલાના 'સફી' તે લોકોમાંના છે કે જેમણે લખનૌ સ્કૂલની શાઇરીના દામનને બદનામી (કલંક)ના દાગોથી બચાવ્યું અને યોગ્ય માર્ગે દોરી ગયા અને એક નવાજ લિબાસમાં રજુ કરવાની કોશિશ કરી. 'અમીર' અને 'દાગ' પછી 'સફી'એ પણ ઉર્દૂ શાઇરીમાં એક નવી રૂહ ફૂંકી. મૌલાનાની ભાષા એટલી સાદી અને મીઠી છે કે વાંચનારાઓને એક ગઝલ અનેક વાર વાંચવાનુ મન થાય છે છતાં તેઓ ધરતા નથી.

મૌલાનાની નઝમો પણ ઘણા ઉચ્ચ પાયાની છે. જેમાં આપે કમભાગ્ય હિંદુસ્તાનની બરબાદી, અને તેની બગડેલી સ્થિતિ પર ખુનના આંસુ વહાવ્યાં છે. આપે હિંદુ-મુસ્લિમ ઐક્યતાની નઝમો પણ લખી છે. તે ઉપરાંત આપે અગણિત તબ્લીગી નઝમો જુદા જુદા સમયો પર લખી છે. જેના પરિણામે શીઅહ કૌમને ઘણો લાભ મળ્યો. તે તબ્લીગી નઝમોનો સંગ્રહ "સહીફતુલ કૌસ" અને "લખ્તે જિગર"ના નામે પ્રગટ થઇ ચૂકયા છે. આપે દરેક રંગમાં શાઇરી કરી છે. પરંતુ હજુ લગી એક પણ દીવાન પ્રગટ થયું નથી. જુઓ આપની શાઇરીના થોડાક નમૂના

" ગઝલ ઉસને છેડી મુઝે સાઝ દેના;
ઝરા ઉમ્રે રફતાકો આવાઝ દેના."

× × ×

" તુ ભી માયૂસે તમન્ના મેરે અંદાઝમેં હૈ,
જબ તો યેહ દર્દ પપીહે તેરી આવાઝ હૈ."

\+ + +

" ઇન્સાનકો ઉસને ખાકસે પાક કિયા,
ઔર હૌસલા વોહ આહેબે અદરાક કિયા.
પેહલે તો બનાયા ઉસે ગંજીનયે ઇલ્મ,
ફિર રંજકો પોશીદા તહે ખાક કિયા."

× × +

'શાદ' અઝીમાબાદી સાહબ:-સૈયદ અલી મહમદ નામ-'શાદ' ઉપનામ-ઇ૦ સ૦ ૧૮૪૬માં અઝીમાબાદ (પટણા)માં પૈદા થયા. પિતાનું નામ સૈયદ અબ્બાસ મિર્ઝા-ચાર વર્ષની વયથી ભણવાનું શરૂ કર્યું. મીર સૈયદ ફર્ઝંદના શીરે તેમની બધી દોરવણી હતી. મીર સૈયદ ઉર્દૂના મશ્હૂર વિદ્વાન હતા. તેમનીજ દોરવણીથી એ પરિણામ આવ્યું કે તેમની ભાષા

ખીલી ઉઠી. તેમની શાયરીનો યુગ ૧૫ વરસની ઉમરથીજ શરૂ થયો. ઇસ્લાહ વહીદુલ અસર શાહ ઉલ્ફત હુસૈન 'ફૂર્યાદ' અઝીમાબાદીથી લેતા. જેઓ મીર 'દર્દ' દહેલ્વીના શાગિર્દ હતા. 'શાદ' પોતાની આખી ઝિંદગી ઉર્દૂ સાહિત્યની સેવામાં વીતાવી. તેમની સાહિત્ય સેવા ગવર્નમેન્ટ દ્રષ્ટિથી ઘણે ભાગે મળતી હોવાને પરિણામે આપને ખાનબહાદુરનો ખિતાબ મળ્યો, અને તેમની હયાતીમાંજ એક હજાર રૂપિયાનું વર્ષાસન મળવા લાગ્યું. ૩૨ વરસ લગી આપ ઓનરરી મેજીસ્ટ્રેટ રહ્યા. ઇન્સાફ પણ ઉર્દૂ ભાષામાંજ લખતા. ઇ૦ સ૦ ૧૯૨૭માં પટણા મુકામે સદાના માટે આ દુન્યાથી કૂચ કરી ગયા.

'શાદ'ના કલામોમાં દિલસ્રી, તૌહીદ, અને જુના વિચારો છે. ખાસ કરીને તેમની કૃતિઓ 'મીર'થી મળતી આવે છે. આપે ઘણા ઉસ્તાદોથી ફૈઝ હાસિલ કર્યો એના પરિણામે આપની શાયરીમાં મીઠાશ છે. આપ મીર 'અનીસ' અને 'મોમિન'ને પણ જોઈ ચૂકયા છે. 'શાદ'ની ગઝલોમાં સૌથી વધારે ખુબી તો એ છે કે ભાષામાં સરળતા અને સાદગી જોવામાં આવે છે આપે ઘણા સહેલા શબ્દોનો ઉપયોગ કર્યો છે, જેના પરિણામે દિલ તે તરફ આપોઆપ આકર્ષાય છે. તેમની ગઝલો ખાસ કરીને રંગમાં તો 'મીર'ના જેવો આનંદ આપે છે, અને ઓળખાણમાં 'દર્દ'નો રાગ સંભળાવે છે. દીવાન પ્રગટ થઇ ચૂક્યુ છે. જુઓ આપની શાયરીની થોડીક કંડીકાઓ:—.

"દિન આ ગયા હયાતકા પીરીકી શામ હૈ,
સર પર હૈ મૌત મૌતમેં અબ ક્યા કલામ હૈ,
અબ અપની ઉમ્ર શીશયે નાઝુકકા હામ હૈ,
બસ એક ઝરાસી ઠેસમેં કિસ્સા તમામ હૈ."

× × ×

"થોડીસી ભી હવા હો તો નાસાઝ વાર હૈ,
બુઝતે હુએ ચિરાગકા ક્યા એ'તેબાર હૈ.

+ + +

"દેખા કિયે વોહ મસ્ત નિગાહોંસે બારબાર,
જબતક શરાબ આયે કઇ દૌર હો ગયે."

× × ×

"હૈ હૈ મેરી ચશ્મે હસરતકા
સબ દર્દે દિલ ઉન્સે કેહ જાના,
ઉંગલીકો દબા કર દાંતોમેં
કુછ સોચકર ઉનકા રેહ જાના"

+ + +

"મુર્ગાને કફ્સકો ફૂલોંને એ
'શાદ' યેહ કહેલા ભેજા હૈ,
આ જાઓ જો તુમકો આના હૈ,
એેસેમેં અભી શાદાબ હૈ હમ."

+ × +

'રિયાઝ' ખૈરાબાદી સાહબઃ—સૈયદ રિયાઝ અહમદ નામ—'રિયાઝ' ઉપનામ—ઇ. સ. ૧૮૬૩માં ખૈરાબાદમાં પૈદા થયા વડીલો ઇરાનના રહેવાસી હતા. અલાઉદ્દીન ઘોરીના યુગમાં હિંદુસ્તાન આવી ખૈરાબાદ જિલ્લાના સીતાપુરમાં રહેવા લાગ્યા. પ્રાથમિક શિક્ષણ પોતાના પિતા સૈયદ તુફેલ અહમદથી પ્રાપ્ત કર્યું. તેઓ પોતાના યુગના પ્રખર આલિમ હતા. શરૂઆતમાં શાયરીની દુન્યામાં 'અસીર' લખનવીથી ઇસ્લાહ લેતા, ત્યાર બાદ 'અમીર' મીનાઇના શાગિર્દ થયા. આપે ઝિંદગીનો વધુ ભાગ તો ગોરખપુરમાં વીતાવ્યો. તેમની ઝિંદગીની સવિસ્તાર વિગત જાણમાં નથી; પરંતુ એટલું જણાય છે કે તેમની આખી ઝિંદગી નિરાશા, દુઃખ વિગેરેમાંજ પૂરી થઇ. આપે આખી ઝિંદગી મુફલીસતોમાં વીતાવી પરંતુ શાયરીમાં એ રંગ દેખાતો નથી. ઈ. સ. ૧૯૩૪માં ગોરખપુર મુકામે મરણ પામ્યા.

'રિયાઝ'ને નાનપણથી શાઇરીનો શોખ હતો. કુદરતી રીતે તેમનું આખુંયે શરીર શાયરી રૂપની ગયું; અને શાઇરીમાંથી શરાબ. જો કે રિયાઝે એક ટીપું પણ શરાબ હોઠોને લગાડયું નથી. શરાબ વિષે તો ઉર્દૂ શાઇરીમાં ઘણું ઘણું લખાયું પરંતુ રિયાઝે એ ખૂબીથી એ વિષય પર પોતાની કલમ દોડાવી કે એ તેમનોજ હિસ્સો થઈ પડયો. રિયાઝ જ્યાં જ્યાં સાગર અને મીનાનો દૌર ચલાવે છે ત્યાં ત્યાં મયખાનએ હાફિઝ શિરાઝના રંગના સાગર ઉભરાતા નજરે પડે છે. 'તેમના એક એક શબ્દમાંથી શરાબ છલકી પડે છે. તેમના કલામ શરૂથી' છેવટ લગી હુસ્નો જમાલથી ભરપૂર છે. એ ઉપરાંત ઇશ્ક અને મહબ્બતથી પણ ભરપૂર લાગે છે. 'રિયાઝ' શબાબના નશામા હંમેશ ચકચૂર દેખાય છે. જન્મથીજ એવું હૃદય લઇને આવ્યા હતા કે જેને હુસ્ન બહારની દિલચસ્પીઓથી કદી આનંદ મળ્યો નથી

'રિયાઝે' દુન્યવી ઇશ્કમાં આશિકે સિતમ બનીને રહેવું કદી પસંદ કર્યું નથી. પરંતુ તેમનામાં એવી કળા હતી કે માશુકને જાતેજ પ્યાર આવી જાય. તેમણે કદી પ્રિયતમની આજિઝી કરી નથી. પરંતુ જાતેજ કદી કદી રિસાઇ જતા કે કોઇ આવીને મનાવે. 'રિયાઝ' પોતાની પ્રિયતમાને એક હસીન અને દિલચસ્પ વસ્તુ સમજીને પ્યાર કરતા. 'રિયાઝે રિદ્વાં'ના નામે દીવાન પ્રગટ થઈ ચૂક્યું છે. જુઓ આપની શરાબથી છલકતી શાઇરીના થોડાક નમૂના.

" યેહ સાકીને સાગરમેં ક્યા ચીઝ દે દી,
કે તૌબા હુઇ પાની પાની હમારી "

\+ × ×

"છલકાવો ભરકે નાઓ ગુલાબી શરાબકો;
તસ્વીર ખીંચે આજ તુમ્હારે શબાબકી."

× × ×

"ભરે સાગરમેં હૈ ભરપૂર રંગ ઉનકી જવાનીકા,
ગઝબ હૈ બેપીયે નશેમેં મેરા ચૂર હો જાના."

× × +

"ઉઠકે આગાઝે જવાનીકા કહું કયા અંજામ,
કુછ ઉસે નશા સા થા નશામેં વોહ ચુર ન થા "

* * *

"શેઅરે તર મેરે છલકતે હુએ સાગર હૈ 'રિયાઝ';
ફિર ભી સબ પૂછતે હૈં આપને મૈ પી કે નહીં."

× × ×

'નઝીર' અકબરાબાદી સાહબઃ—વલી મુહમ્મદ નામ—'નઝીર' ઉપનામ—આગ્રા (અકબરાબાદ)ના રહેવાસી—પિતાનું નામ મુહમ્મદ ફારૂક ઈ. સ. ૧૭૩૫માં દહેલીમાં પૈદા થયા. અહમદશાહ અબદાલીએ દહેલી પર ચઢાઇ કરી તો આગ્રા ગયા, અને તાજમહાલની મહબ્બતમાં ત્યાંનાજ થઇ ગયા. અરબી અને ફારસી ભાષાથી થોડા ઘણા વાકેફ હતા. જવાનીમાં તબીઅત પર રંગીની છવાઇ હતી. જો કે જે રીતે શાઇરીમાં ખરાબી છે તે તે યુગની યાદગાર રૂપ છે. વૃદ્ધાવસ્થામાં તૌબા કરી સૂફી બન્યા. એજ કારણે તે યુગના કલામ આપના જાણીતા છે. સંગીતનો પણ આપને ઘણો શોખ હતો. આગ્રામાં લાલા બલાસરામના પુત્રોના ઉસ્તાદ હતા. તેમણેજ તેમની આખુ શાઇરી એકઠી કરી હતી જે 'કુલીયાતે નઝીર' અને 'દીવાને નઝીર'ના નામે પ્રગટ થઇ છે. ઇ. સ. ૧૮૩૦માં આગ્રામાં મરણ પામ્યા.

આપ લાંબુ આયુષ્ય પામ્યા હતા. તેથી 'ઈન્શા', 'જુર્અત' અને 'નાસિખ'ની મેહફિલોનો રંગ પણ ઘણી મુદ્દત લગી જોવા પામ્યા હતા.

'નઝીર' ફકત હિંદુસ્તાનો શાઇર નથી. તેમણે પોતાની ગઝલોમાં જનતાની ભાષા-બોલીનો ઉપયોગ કર્યો છે, અને એ હકક આપનેજ પ્રાપ્ત થયો હતો. તેમની શાઇરીમાં

બધીજ ખૂબીઓ સમાએલી છે. ફક્ત મીર 'અનીસ' સિવાય ઉર્દૂના કોઈ બીજા શાઇરે એ રીતે શબ્દોનો ઉપયોગ કર્યો નથી, જેટલો કે નઝીરે કર્યો છે. ડૉક્ટર ફૅલને કહ્યું છે કે "નઝીરજ ઉર્દૂનો એકલો શાઇર છે, કે જેની શાઇરી ફિરંગીઓની શાઇરી પ્રમાણે છે. તેણે ઉર્દૂ માટે તે કામ કરી બતાવ્યું છે કે જે ચૌસર અને શેક્સપીયરે અંગ્રેજી સાહિત્ય માટે કર્યો છે. નઝીરની દુન્યા બીજાઓથી નિરાળી છે. એ ઉપરાંત તેમની શાઇરી સાદી અને સરળ છે. હિંદના સામાન્ય રીતરિવાજો તેમની શાઇરીના ખાસ ગુણો છે. એજ કારણે તેઓ સૌના માનીતા છે. એમનાજ કારણે ઉર્દૂ સાહિત્યમાં નેચરલ શાઇરીના બીજરોપણ થયા જેની શરૂઆત 'આઝાદ' અને 'હાલી'એ કરી." ડૉક્ટર ફૅલન જેમણે ઇ. સ. ૧૮૭૯માં અંગ્રેજી-ઉર્દૂ ડીક્ષનરી તૈયાર કરી છે તેમાં ઉર્દૂ શબ્દોનો ઘણો ખરો ભંડોળ નઝીરની શાઇરીમાંથી મેળવ્યો છે. જે એ ડીક્ષનરીના નિવેદનમાં મી. ફૅલને ટાંકી બતાવ્યું છે. જુઓ આપની શાઇરીના થોડાક નમૂનાઃ—

"સહરામેં મેરે હાલપે કોઈભી ન રોયા,
ગર ફૂટ કે રોયા તો મેરે પાંવકા છાલા."

× + ×

"ઉમ્ર કેહતે હૈં જિસકો વોહ ક્યા હૈ,
મિસ્લે તહરીરે મૌજ—નક્શે બર આબ."

× × +

"દેખલે ઇસ ચમનને દેહરકો દિલ ભરકે 'નઝીર';
ફિર તેરા કાહેકો ઇસ બાગમેં આના હોગા."

+ × ×

"સબ કિતાબોંકે ખુલ ગયે મઅની,
જબસે દેખી 'નઝીર' દિલકી કિતાબ."

× × ×

—અપૂર્ણ.

ઓ વીર !

ઉંઘના નશામાં ચકચૂર બનેલા ઓ યુવાન ઉઠ !
સ્વાતંત્ર્યના ઓ દાતા, માનવતાના ઓ લાડીલા ઉઠ
તું ગુલામ ! તારા ભાગ્યમાં ગુલામી !
ભાગ્યના ઓ ઘડવૈયા તારા ભાગ્ય આવા ?

આકાશ તારી ઇચ્છા વિરૂધ્ધ એક તસુ હટી શકે ? રવી-શશી તન તજી કો અન્યને પ્રકાશ અર્પી શકે ? ઇશ્વર તારી ઇચ્છા વિરૂધ્ધ તારા ભાગ્ય ઘડી શકે ? સમુદ્ર તારી આજ્ઞા વગર ઉછળી શકે ?

શક્તિના ઓ ધણી, તું જગતનો તાત છે. ઉઠ ઓ વીર યુવાન ઉઠ ! માનવતાને એ જાલિમોના હાથોમાંથી છોડાવ.

ગુલામીમાં જીવવા કરતાં સ્વાતંત્ર્ય પ્રાપ્તી અર્થે મરવાનું તને નથી ગમતું ?
ગુલામ ! ગુલામ ! યુવાન અને ગુલામ !

આઝાદીનેય જેના પગ ચૂમવા ગમે, મૃત્યુનેય જેની આજ્ઞાનું પાલન ગમે, અગ્નીય જેની ગુલામીમાં આનંદ માને, સમુદ્રનેય જેના પગે પડવામાં મહાનતા લાગે. એવો વીર યુવાન ગુલામ !

ઓ વીર ઉઠ ! તારા વર્તમાનને ઘડી લે ભવિષ્યને સુધારી લે.

ભૂતકાળ વહી ગએલ જળ જેવા ભૂતકાળના નામે રડવું શું ? રડનારાઓને રડવા દે, અને તું મંડી પડ તારા વર્તમાનને ભવિષ્યની ઘડતરમાં.

ઓ વીર ઉઠ !

—'દિલાવર'

—: વિદાયગીરીનાં આંસૂ :—

અનુ: 'હુઝી' રાંદેરી.

મનુષ્ય જ્યારે કોઈ પ્રસંગથી લાગણીવશ થઇ પોતાની ઊર્મિયોને, ભાવનાઓને વ્યક્ત કરે છે, ત્યારે સાંભળનારનાં હૃદય પર તેવીજ અસર થાય છે. જેવી અસર લાગણી અનુભવનારનાં હૃદય પર થાય છે. નીચેના શબ્દો મારી બ્હેનને વળાવતી વખતે બેધડક, અજાણતા મારા મુખમાંથી સરી પડયા હતા.

શેહનાઇની ગૂંજ અને વાજિંત્રોની ગરજમાં વિદાય થવા વાળી! કંઇક મારાં હૃદય ઉપવનનો પણ વિચાર આવે છે; જેણે જીવનની ચૌદ રંગીન વસંત તારા સંગમાં મદમાતા પક્ષીના સંસર્ગમાં-પાનખરનું ભાન ભૂલેલ મૃદુલ પુષ્પ સમ વીતાડી પોતે આંસુ વહાવી મારી આંખને પણ રૂદન આમંત્રણ ન આપ. આજે મારું અંગેઅંગ...રૂવેં રૂવેં...નહિં નહિ..બલ્કે તે શાંતિ નિકેતન જેને તેં તારી પ્રશંસાપાત્ર વ્યવસ્થાથી આદર્શના મનોહર રંગે રંગીન બનાવ્યું હતું; આજે ગંગા-જમના વહાવી રહ્યું છે. તે પ્રત્યેક વસ્તુ, તેં દરેક મનુષ્ય જેનાં જીવનની થોડીક આલ્હાદદાયક આનંદી પળો તારા સંસર્ગમાં વીતી છે; આજે આંસુના તૂફાન ઉઠાવી રહ્યાં છે...બસ...હે મારી જીવન વસંત! બસ કર...હવે રૂડીશ મા...એવું પણ બને તારાં વફાનાં આંસુ;. અમારી આંખોથી લાગણીના પૂર વહાવે! હેં પ્રાણપ્રિય! તારો પ્રત્યેક શ્વાસ મારો જીવન આધાર છે. મારા જીવનની મૌજ તારાં અસ્તિત્વને આભારી છે. આજ લગી તારી હાજરીએ મને જીવન પુસ્તકનાં વિરહ પ્રકરણની ઝાંખી પણ-થવા નો'તી દીધી; કિન્તુ આજે તે સત્ય કે,

"દિલકે દો હર્ફ હંય વોહ ભી જુદા એકસે એક!"

નું તેં પોતેજ પ્રતિપાદન કર્યું છે. આજે મારું હૃદય-વિશ્વ બીજાને અર્પણ થઇ રહ્યું છે. બતાવો શા માટે ન રડું? બેશક આ તારાં જીવનનું બીજું રૂદન છે. જ્યારે તેં દુન્યામાં પગલાં માડયાં હતાં ત્યારે તું રડતી આવી હતી; અને આજે રડતાં રડતાં. પ્રભુનામાં પગલાં માંડી રહી છો! - તારે રડવુંજ જોઇએ... કિન્તુ એમ પણ થાય તારાં આંસુ આરામનાં દ્વારને ઉઘાડે યાદ રાખ જીવનનો આ દૌર, સમય તારા માટે લેશપણ ભયયુક્ત નથી! તારૂ જીવન તે ખડક જેવું છે જેના ઉપર સવદા સરકશ, ઘમંડી મૌજ' પોતાનાં માથાં પછાડયાં કરે છે. ભૂલીશ મા તારી ગણના તેઓમાં થતી નથી જેમનાં હૈયાં લગ્નનાં નામે કળી પેઠે ખીલી ઊઠે! તેઓ ખરી રીતે જીવનના વાંકાચૂકા માર્ગથી અપરિચિત છે. લગ્નનાં આ સગીનમય ઝરણાંમાં સત્યના અદ્રશ્ય મહાસાગરો છે. મારી દ્રષ્ટિએ લગ્ન જીવનનો કસોટી પત્થર છે જેના પર ઘણા ઓછાં સો ટચના સાબિત થાય છે. આ આદમના પુત્રો, પુરૂષો ઘણા રોબથી, કાયથી હવ્વાની પુત્રીયો, સ્ત્રીઓ પર રાજ કરવા નીકળ્યા છે; છતાં જીવન જંગમાં પોતાની અજ્ઞાનતા અને ગેરસમજને લીધે માત ખાય છે. તેમને હજુ ખબર નથી કે તેમને મુખ્ય પ્રધાન બનાવવાની શી આજ્ઞા છે. જેને-ધર્મ, સમાજ, સંસ્કૃતિ અને આદર્શ-જીવન સભાનો ગૃહસચિવ કહી ચૂક્યાં છે. ધર્મ પુસ્તકોએ જેને સમાન દરજ્જો આપ્યો છે. જેને અલ્લાહની કિતાબ પુરૂષોનો શણગાર કહી ચૂકી. જેને જીવન સાથીનો લકબ-ટાયટલ માન્યાં હોય તેને દાસી બનાવવા યોગ્ય શી રીતે કલ્પી શકાય?! તેઓ હજુ નથી-જાણતા કે સ્ત્રીઓ પ્રેમની પ્યાસી છે... પ્રેમની ભિખારણ...પ્રેમઘેલી, પ્રેમની દાસી છે. આટલુંજ જો પુરૂષો સમજી લે તો જીવન રહસ્ય' માત્ર જાણી ન શકે કિન્તુ" જીવનની સાચી મૌજ-પણ માણી શકે.

હે માળી! તને કવચિત્ વિચાર આવ્યો છે, કે 'પુષ્પને ડાંખળીથી અલગ થતાં કેટલું

દુઃખ થાય છે! ઉપવનની જુદાઈ તે કદી પણ સહન કરી શકતું નથી છતાં કુદરતના કાયદા પર-અપરિચિત માણસ માટે-તે પોતાના સર્વસ્વની કુરબાની આહુતિ આપે છે. તમારી સશક્ત જાતી તેનો શો બદલો આપે છે?... સમય સાક્ષી છે...વેદે ગણાય એટલાં એ પુષ્પને પુષ્પ સમઝી તેની કદર, પ્રશંસા કીધી છે. હે માતા! યાદ રાખ. પુષ્પની નાજુક કોમળ લાગણીઓને પારખી, તેને પ્રેમના અમી વરસાદથી ભીંજું રાખશે તોજ તેની મીઠી સૌરભ તારાં જીવનને સુગંધિત બનાવશે.

હે માતાનાં વિદ્યાલયની શોભા! પ્રત્યેક નવીન જીવન વસંત વડિલોની નસીહત અને શુભેચ્છાને આભારી છે. છતાં આ વિષ ઉતાર સારેજ અસરકારક સાબિત થાય છે, જ્યારે માતાનાં શિક્ષણનો રંગ ફિક્કો ન હોય. હે પ્રાણપ્રિય! તે માવાણુ માના કે જે ફરિસ્તાના સ્થાને બિરાજમાન છે...ના, ના, બલ્કે તેના કરતાં પણ વધારે ઉંચા સ્થાને બિરાજમાન છે. ફરજી કર્તવ્ય પાઠો પઢાવ્યા; જેણે તેને રસૂલુલ્લાહ (સલ૦)ની વહાલી પુત્રીના આદર્શ જીવનના પાઠો શિખવ્યા. બેશક પ્રશંસાપાત્ર છે: તારી શિક્ષણ જ્યોત તારા પૂરતીજ નથી. તેની પ્રત્યેક રશ્મિ શમીમના વંશ માટે માતાનાં શિક્ષણની ઝળહળતી જ્યોતને અમર પ્રકાશ આપશે. કદાચ તમારાં એકજ નામનું આકર્ષણ હશે કે શમીમ જેવા માળીનો પાલવ તારા જેવા રંગીન પુષ્પથી ભરી દેવામાં આવ્યો; નહિતર તારા હાથની માંગણી કરવા આવનાર, દરેક પુરૂષને વીલે મોઢે પાછાં ફરવું પડયું હતું!

હે પ્રાણેશ્વરી! આજે તારે ફખ કરવો જોઇએ તારી પાસે વડિલોની સુભાષિતનું પ્રમાણપત્ર છે. આ અસરની બેર અલ્લાહ ચહશે તો તને હમેશા સુખી રાખશે.

—: સમાપ્ત :—

બાઈઓની નીર્ણય શકિત વિશેષત બુદ્ધી થઇ ગયેલી હોય છે. પળે-પળે પલટાતા વિચારો અને ત્રીવિધ કાયદાનો ભય તેમને નીર્ણય કરતાં અટકાવે છે. કેટલાક ભણેલાઓ તો જીવનનાં છેલ્લા શ્વાસ સુધી પણ કોઇ એક બાબત વિષે નીર્ણય કરી શકતા નથી. જ્યારે મ્હારા જેવા અભણ લોકો સરળતાપૂર્વક નીર્ણય કરી નાખે છે. અતિ વિચારનાર માનવી આ જગતમાં ક્યાંયનો રહેતો નથી. અલ્લાહની અમીદ્રષ્ટિમાં વિશ્વાસ મૂકનાર ઘડીનાં છઠ્ઠા ભાગમાં નીર્ણય ઉપર આવી જાય છે. જ્યારે પોતાની કાબેલીયતનો ફાંકો રાખનારાઓ સમસ્ત જીવન ફાંફાંજ માર્યા કરે છે. સત્ય તો એ છે કે ભણેલાઓ કાયદાથી બ્હીએ છે, જ્યારે અભણ ફકત અલ્લાહથીજ ડરે છે.

—×—

પ્રમાણિક માણસોની બધીજ પ્રવૃત્તીઓ લાભદાયક કે હિતકર હોતી નથી, કેટલીક વખત એવુંયે બને છે કે પ્રમાણિકતામાં અતિ પ્રખ્યાત થયેલાઓ પ્રમાણિકતાનાં કેફમાં એવી ભયંકર ભૂલ કરી નાખે છે, કે જે અપ્રમાણિક માણસોનાં હાથે થતી ભૂલો કરતાંયે વધારે આપત્તિજનક પૂરવાર થાય છે. જનતાયે પ્રમાણિક કહેવાતા પ્રત્યેક કાર્યકર્તા પ્રત્યે અંધ શ્રધ્ધા દર્શાવવાની ભૂલ ન કરવી જોઇએ. —'ગાફિલ'

રંગુન-(બર્મા)ના ગ્રાહકોને

[બર્મા જાપાનીસ શત્રુના હાથમાં પડયા પછી ટપાલ વ્યવહાર બંધ થઈ ગયો હતો. જે ગ્રાહકોનું લવાજમ જ્યાં સુધી પહોંચતું હોય ત્યાં સુધી તેમના અંકો અમાનત તરીકે રાખી મુકવામાં આવ્યા હતા. હિંદ તરફ આવી ગયેલા સાહેબો પૈકી જેમણે હિન્દ ખાતેના સરનામા-મોકલાવ્યા હતા તેમને તેમના અંકો રવાના કરી આપ્યા હતા. હજી નીચે મુજબના ગ્રાહકોના **નવા સરનામા** અમને મળી જશે તો તેમના અમાનત પડી રહેલા અંકો રવાના કરી શકાશે. આશા છે કે તેઓ નવા સરનામા મોકલી આપવા ચૂકશેજ નહિં. —**મેનેજર**]

(૧) મેસર્સ એ. એસ જીવા એન્ડ કું.
૧૧૯, ચાઇના સ્ટ્રીટ રંગૂન
(૨) „ એ દાદાભાઈ બ્રધર્સ (બર્મા)
લિ. ૨૮, એડવર્ડ સ્ટ્રીટ „
(૩) „ અલીમુહમ્મદ તૈયબ એન્ડ કું.
પો. બો. ૫૨૪ „
(૪) „ આઝમ આરિફ બ્રધર્સ.
૭૩૦, મરચન્ટ સ્ટ્રીટ „
(૫) „ યુસુફ ઇસ્માઇલ અચ્છા બ્રધર્સ. „
૫૩૦, ડેલહાઉસી સ્ટ્રીટ „
(૬) „ અહમદ હુસૈન અચ્છા એન્ડ કું.
પો. બો. ૮૨૧ „
(૭) „ એમ. ઈ. ભાયા એન્ડ સન્સ.
(બર્મા) લિ. પો. બો. ૩૩૮ „
(૮) „ સુલેમાન દાદાભાઈ બ્રધર્સ લિ.
પો. બો. ૧૯૩ „
(૯) „ વાઈ. એ. ગની સન્સ.
ચાઇના સ્ટ્રીટ, પો. બો ૩૧ „
(૧૦) „ હાજી બી. એમ. મોતીવાલા.
એન્ડ સન્સ. પો. બો. ૩૨ „
(૧૧) „ એમ. આઇ. ફકીરભાઇ એન્ડ કું.
૫૨નં.૫૧.સ્ટ્રીટ નં.૨૮ પો.બો.૭૯,,
(૧૨) „ Hnitthah સયા એન્ડ કું.
૫૨૧, ડેલહાઉસી સ્ટ્રીટ „
(૧૩) એચ. એ. છીનવાલા.
પો. બો. ૨૩૧. ૬૦ ચાઇના „ „
(૧૪) ડી. એમ. અચ્છા. ૧૩૨, એડવર્ડ સ્ટ્રીટ રંગૂન
(૧૫) સુલેમાન ઇસ્માઇલ નાગસા.
૨૫૪, મોગલ „ „
(૧૬) અહમદ ઇબ્રાહીમ માલમ
૧૩૯, માઉલ્ડેલે „ „
(૧૭) અહમદ ઇસ્માઈલ અચ્છા
૫૫,૫૮ ચાઇના „ „
(૧૮) સેક્રેટરી યંગમેન મેમણ.
એસોસિએશન પો બો ૮૧૯ „
(૧૯) જુનુસ ઉસ્માન. „ „ ૯૫ „
(૨૦) મુહમ્મદ ઇબ્રાહીમ મુના
ઘર નં. ૬૬, સ્ટ્રીટ નં. ૨૫ „ ૬૩૪ „
(૨૧) ઇસ્માઇલ ઇબ્રાહીમ આરિફ
ઘર નં. ૧૦૦, સ્ટ્રીટ નં. ૩૦ „
(૨૨) એચ આઇ. એમ. એચ. તૈયબ એન્ડ કું
નં. ૫, Kouzoue રોડ બસીન
(૨૩) એ. સી. પટેલ. ૯, Zegyaung રોડ „
(૨૪) ઇસ્માઇલ ઇરિહાક બોમાટ. ૭, „ „
(૨૫) સુલેમાન અબ્દુસ શકૂર
રંગુન શોપ સ્ટ્રેન્ડ રોડ Bogale
(૨૬) ઉમર અબ્દુલ કરીમ
કાપડના વેપારી સ્ટ્રેન્ડ રોડ „
(૨૭) હાજી ઇબ્રાહીમ પીરમુહમ્મદ.
Dawezu Quarter. Mergur
(૨૮) મેસર્સ આર અકુજી જાહેદ
એન્ડ કું. પો. બો. ૫૮ „
(૨૯) „ ઇસ્માઇલ મુહમ્મદ સીમજી
એન્ડ સન્સ લિ. ૩૬, જનેરલ સ્ટ્રીટ Prome
(૩૦) તુરમુહમ્મદ ઉમર એન્ડ સન્સ
૬૧, લોવર મેઇન રોડ મોલમીન
(૩૧) અબ્દુલસત્તાર હાજી અલીમુહમ્મદ.
મારવાડી સ્કુલ સામે, ૨૮, રોડ-માંડલે
(૩૨) એમ. ઇ. ઉનીયા. Aungban
(P. S. S. બર્મા)
(૩૩) ઇસ્માઇલ ઇસુફ બોલા. બજાર સામે
Myingyan (U. Burma)
(૩૪) ઇબ્રાહીમ ઇસુફ પટેલ. જનરલ મરચન્ટ
Myittha (U. Burma)

'કારવાં'ના રંગુનના એજન્ટઃ—

M/S E. E. KAKA & SONS.
472, Dalhousie Street, Rangoon.

"હજુ સુધી જાગે છે કુસુમ?" રફીકે આશ્ચર્યથી પૂછ્યું. અને તે લાંબો થઇ પથારીમાં સૂતો. કુસુમ જવાબ આપવાને બદલે પાસે આવી રફીકના પગ પાસે બેસી ગઇ.

"કંઈ કહેવું છે કુસુમ?" રફીકે પૂછ્યું અને તે સહેજ હસ્યો. તે જાણતો હતો કે જ્યારે પણ કંઇ કહેવું હોય ત્યારે તે આમજ કરતી.

"તમે કયારે સાંભળો છો કે કહું" કુસુમે ચીઢ ભર્યા સ્વરે કહ્યું.

"આજે કદાચ સાંભળું પણ .ખરો. કહે શું કહેતી હતી?" રફીકે હસતાં હસતાં કહ્યું.

"કહું છું આ ઘરમાં કોઇને દયા માયા છે કે નહિ!" કુસુમ ગુસ્સામાં બોલી ગઈ. પરંતુ તરતજ તેણે પોતાની જીભ કરડી.

"ના બિલકુલ એમ નથી. પરંતુ જેને દયા છે એનું કંઇ ચાલતું નથી એમ લાગે છે."

કુસુમ સામે જોતાં રફીકે કહ્યું. "પણ આમ પૂછવાનું કારણ?" રફીકે ગંભીરતાથી પૂછ્યું. તે ક્યાંય સુધી શાંત બેસી રહી. થોડીવાર પછી એ બોલી. "તમે જાગીરદાર છો. પરંતુ તમે કદિ તમારા ખેડૂતોની ખબર પણ લીધી છે? જે તમને કમાવી આપે છે, જેના પરસેવાની કમાણીથી તમે ધનવાન કહેવાઓ છો. એમની કદિ હાલત પણ તપાસી છે? એમના પર કેટલા કેટલા અત્યાચારો ગુજરી રહ્યા છે એ જાણો છો!"

"બસ એટલુંજને?" રફીકે કહ્યું. તે વિસ્મય પામી જોઇ રહી. કેવો વિચિત્ર છે આ માણસ! નથી ઉત્સાહ કે ઉશ્કેરાટ. બિલકુલ ઠંડો. કુસુમને લાગ્યું કે આટ આટલો વખત સાથે રહ્યા છતાં તે રફીકને બરાબર ઓળખી શકી નથી.

× × ×

'કેમ ચુપ રહી!" શાંતિનો ભંગ કરતાં રફીકે પૂછ્યું.

"શું કહેવું એજ વિચારી રહી હતી જેને હૃદય જેવી કોઇ વસ્તુજ નથી, જેનામાં દયાનો છાંટો સરખો પણ નથી એને દયાની વાત કરવાથી ફાયદો શો?" કુસુમ ગુસ્સામાં બોલી ઉઠી, અને તે ઓરડો છોડી ગઈ. રફીક આશ્ચર્યથી જોઇ રહ્યો

"તારું આ કથન સત્ય નથી એમ પાછળથી તું જ કહીશ કુસુમ" રફીક મોટે અવાજે બોલ્યો. અને તે પાસું ફેરવી ગયો.

× × ×

દરરોજ કરતાં રફીક આજે વહેલો ઉઠયો હતો. સારી રાત તેણે નિદ્રા નહિ લીધી હોય તેમ તેની આંખો પરથી સ્પષ્ટ થતું હતું રાત્રે કુસુમ કોના વિષે કહેવા આવી હતી એ વધી વાત તેણે વૃદ્ધ ચાચા પાસેથી મેળવી લીધી. અને મનમાં; ને મનમાં તેણે કંઇ નિશ્ચય કરી લીધો

નાસ્તો કરી રફીક સીધો કારભારીના ઓરડામાં આવ્યો. કારભારી કંઇક હીસાબ તપાસી રહ્યો હતો રફીક એક ખુરશી ઉપર બેસી ગયો.

'રામસીંહ શા માટે આવ્યો હતો કૃષ્ણરાય?" રફીકે સીધો સવાલ કર્યો. કારભારી રફીક સામે આશ્ચર્યથી જોઇ રહ્યો. કોઇ દિવસ નહિ ને આજે રફીક વહીવટમાં માથું મારતો હતો.

"અરે બાપુ એવા તો ઘણાય આવે છે. જો દયા કરવા બેસીએ તો. દેવાળુંજ કાઢીએ." કારભારીએ સહેજ હસવાનો પ્રયત્ન કરતાં કહ્યું. પરંતુ રફીક ઉપર નજર પડતાં તેનું એ હાસ્ય પણ સુકાઇ ગયું.

"કૃષ્ણરાય, ઘર જપ્ત કરવાની નોટીસ પાછી ખેંચી લ્યો." રફીકે કડક સ્વરે કહ્યું.

"પણ બાપુ, બાનો હુકમ છે." કારભારીએ ડરતાં ડરતાં કહ્યું:

"ના, ના, બા આવો હુકમ આપેજ નહિ. હું તમને કહું છું એ હુકમ પાછો ખેંચી લ્યો." રફીકે ગુસ્સામાં કહયું.

"શું છે રફીક ?" પાછળથી કોઇનો સત્તાવાહી અવાજ આવ્યો. રફીકે ચમકી પાછળ જોયું માતા બારણા વચ્ચે ઉભી હતી.

"મારા હુકમને ફેરવવાનું તને કોણે શીખવ્યું ? કહે તો ?"

"મા, તારા કામમાં આજ સુધી માથુ નથી માર્યું. પણ આવો ક્રૂર હુકમ શું તેંજ પોતે આપ્યો છે મા ?" રફીક બોલ્યો.

"એ બધું જાણવાની તને જરૂર નથી. તુ પોતે જ્યારે વહીવટ કરે ત્યારે બધું તારી મરજી મુજબ કરજે." માતાએ કહ્યુંઃ "જા અહીંથી, નકામો કારભારીના કામમાં દખલ ન કર" આજ્ઞા અપાઇ, અને આજ્ઞાંકિત પુત્ર તેને માથે ચઢાવી.

\+ × +

આનંદમાં કલ્લોલ કરતા કુટુંબ પર એકાએક દુઃખના વાદળો ઘસી આવ્યા. માતાને દ્દઢ શંકા થઇ કે કુલ્સુમજ રફીકને પોતાની વિરૂધ્ધ ઉશ્કેરી રહી છે. વિપત્તિનું વાદળ ઘેરાઇ ગયું અને કુલ્સુમના સુખનો સૂર્ય ઢંકાઈ ગયો. માતાએ કુલ્સુમને તેના પીયર મોકલી દેવાનો નિશ્ચય કરી નાખ્યો.

રાયસીંહના ઘરબાર હરાજ થવાનો દિવસ નજીક આવી પહોંચ્યો રફીકે ઘણું સમજાવ્યું છતાં પણ તે માતાને તેના નિશ્ચયમાંથી ડગાવી ન શક્યો. પરંતુ અણધારી એક બીના બની. રામસીંહે હરાજીના આગલાજ દિવસે ક્યાંકથી રૂપીયા લાવી ભરી દીધા. આટલા બધા રૂપીયા તેની પાસે ક્યાંથી આવ્યા તેની કોઇને ખબર ન પડી. ખુદ રામસીંહ માટે પણ એ એક કોયડોજ હતો, રાત્રે કોઇ બુકાની બાંધેલ વૃદ્ધ લાગતો માણસ રામસીંહને રૂપીયા આપી ગયો. એણે એ અપરિચિત ઉદાર આત્માને અંતરથી લાખો આશિર્વાદ આપ્યા.

× × ×

કુલ્સુમને વિદાય કરવાની બધી તૈયારીઓ થઈ ચુકી હતી. રફીક આ બધું જોયા કરતો હતો. પરતુ માતા સામે બોલવાની તેનામાં હિમ્મત ન હતી. કુલ્સુમે તો બધી પરિસ્થિતિ કળી લીધી હતી. રફીકને મુંગો રહેલો જોઇ તેણે માની લીધું કે આમાં તેની સંમતિ છે એમ માની લીધું.

એ દિવસ આવી પહોંચ્યો. કુલ્સુમ પોતાના સાત આઠ વર્ષના પુત્ર યુનુસને લઇ મોટરમાં ચઢી બેઠી. તેણે આસપાસ નજર કરી પણ રફીક ક્યાંય નજરે ન ચઢ્યો. મોટર ચાલુ થઇ એ વખતે બારીમાંથી એક માણસ દૂર ચાલી જતી મોટરને અશ્રુભીની આંખે જોતો હતો.

"બાપુજી, બા આપને નાસ્તા માટે બોલાવે છે" પાછળથી અવાજ આવ્યો, રફીકે પાછળ જોયું. વૃદ્ધ 'ચાચા' ઉભો હતો. તેણે ઝડપથી આંખમાં આવેલા અશ્રુ લુછી નાખ્યાં.

"ચાચા મને આજે ઠીક નથી, મારા ઓરડામાંજ ચા મોકલી દેજો." અને તે પોતાની નબળાઇ છુપાવવાનો વ્યર્થ પ્રયત્ન કરતો પોતાના ઓરડા તરફ ચાલ્યો ગયો. વૃદ્ધ આશ્ચર્ય ભરી નજરે તેને જોઇ રહ્યો.

× × ×

કેટલાય દિવસો વહી ગયા. કુલ્સુમને ફરી પાછું તેડું આવ્યું નહિ. પરંતુ એક દિવસ એવી ખબર આવી કે રફીકના બીજા લગ્નની

પૂરજોશથી તૈયારીઓ ચાલી રહી છે. આ સાંભળીને પણ કુસ્લુમ એક અક્ષર બોલી નહિ વૃદ્ધ પિતાથી પુત્રીનું આ દુઃખ સહેવાયું નહિ તેમણે પૂછ્યું.

"આ શું મા? તમારા વચ્ચે કંઇ તકરર થઇ હતી? મને તો તે કાંઇ કહ્યુ પણ નથી."

"એમાં કહેવાનું શું હતું બાપુ? એ રહ્યા મોટા માણુસ. એમની મરજીમાં આવે તેમ કરે." કુસ્લુમે પરાણે હસતાં કહ્યું

"ના બેટી હુ એમ કદી નહિ બનવા દઉં. એ મોટો માણુસ છે તો હું પણ કાંઇ રસ્તે રખડતો ભીખારી નથી. એ બેટાને પણ બતાવી દઇશ." વૃધ્ધ ગુસ્સામાં બોલી ઉઠયા. પોતે શું કરશે એની એને પોતાને પણ ખબર ન હતી. બોલતાં તો બોલાઇ ગયું, પરંતુ કુસ્લુમ કદાચ પૂછે તો શો જવાબ દેવો એ બીકે તરત ત્યાંથી છટકી ગયા.

"છી, બાપુ આપણે કશું કરવું નથી." વૃધ્ધે પાછળથી કુસ્લુમને બોલતી સાંભળી.

\+   ×   ×

"આ શું કરવા ધાર્યું છે મા!" રશીકે માતાને કહ્યું તેનું મોઢું ફિક્કું હતું. આંખો ઉંડી ઉતરી ગઈ હતી.

"આજ સુધી તારી કોઇ વાત ઉથાપી નથી મા. પણ આવી કઠોર આજ્ઞા મને ન કર." "રશીક મને ઠીક લાગે છે તે હું કરું છું. તને ન ગમતું હોય તો મને મક્કાશરીફ ચાલી જવા દે. હું ત્યાંજ ઝિંદગી પૂરી કરીશ. પણ મારી હાજરીમાં તો કુસ્લુમ આ ઘરમાં પગ નહિ મુકી શકે." માતાએ તાકીને તીર છોડયું. તીર આબાદ નિશાન પરે લાગ્યું. કેવી કઠોર એ માતા! કેટલી કઠોર એની આજ્ઞા!

×   ×   ×

લગ્નની બધી તૈયારીઓ થઇ ચૂકી હતી, દિવસ નજીક અને નજીક આવવા લાગ્યો. પરંતુ, અચાનક એક વિઘ્ન આવી પડ્યું. રશીકના નસીબે કે બદનસીબે એની માતા તાવમાં પટકાઇ પડી. અને લગ્નની મુદ્દત પાછી ઠેલાણી.

તબીઅત દિવસે દિવસે વધુને વધુ બગડતી ચાલી. અને એક દિવસ વહેલી સવારે... ડોકટરોની અત્યંત મેહનત છતાં રશીકની માતા અનંત નિદ્રામાં કાયમને માટે પોઢી ગઈ.

\+   ×   ×

ઘરમાં માણસો ઘણા હતા. કુસ્લુમ પણ કેટલાય દિવસ થયાં આવી હતી. પરંતુ તે રશીકને મળી ન હતી. મળવાની ઇચ્છા પણ ન હતી. અને એક દિવસ તે પાછી પીયર પણ ચાલી ગઈ. આ વખતે તેનો પૂત્ર યૂનુસ સાથે ન આવ્યો. હઠ કરીને તે પોતાના બાપની પાસેજ રહ્યો.

×   ×   ×

હમણાં હમણાં રશીક જમીનદારીના કામકાજમાં ખૂબ ધ્યાન આપે છે. કંટાળો આવે છે છતાંય જાણે કેમ દુઃખ ભૂલવાની ગથામણ ન કરતો હોય! પુત્રને પોતાની પાસેજ રાખે છે. કુસ્લુમે બે ત્રણ વખત માણુસ મોકલી યૂનુસને તેડાવ્યો પરંતુ તે ન આવ્યો.

\+   +   +

બપોરનો સમય હતો એક મોટર રશીકના ઘરના બારણા પાસે થોભી વૃદ્ધ ચાચા મોટર પાસે આવ્યો, મોટરમાંથી રશીક નીચે ઉતર્યો.

"ચાચા યૂનુસને તાવ આવ્યો છે, એને સુવાડી દયો." તેણે વૃદ્ધને ઉદ્દેશી કહ્યું. વૃધ્ધે મોટરમાંથી યૂનુસને ઉપાડી લીધો.

માસુમ બાળક તાવના ઘેનમાં તરફડતો હતો, વૃધ્ધની આંખોમાં અશ્રુઓ ભરાઇ આવ્યાં તેણે વહાલથી બાળકને સુવાડયો.

×   ×   +

યૂનુસના તાવને આજે ચોથો દિવસ હતો. એ જ બે દિવસથી તે બેભાન હતો. ડોકટર દિવસમાં ચાર ચાર પાંચ પાંચ વખત આવતો. ભાનમાં લાવવાને માટે ઈન્જેકશનો આપતો, જ્યારે પણ યૂનુસ ભાનમાં આવતો ત્યારે "મા મા," પૂકારતો.

"ભાઈ, માને બોલાવશું ?" વૃધ્ધે રશીકને એક તરફ બોલાવીને પૂછ્યું.

"એ નહિ આવે ચાચા, એના કરતાં યૂનુસને જ ત્યાં મોકલી દઇએ." રશીકે રૂંધાએલા સ્વરે કહ્યું.

"પણ ભાઈ બહાર લઈ જવા જેવી હાલત જ ક્યાં છે? હું જાઉં છું અને માને બોલાવી લાઉં છું" વૃધ્ધે આજીજીના સ્વરે કહ્યું રશીકે કંઈ પ્રત્યુત્તર ન આપ્યો અને તે પાછો યૂનુસની પથારી આગળ બેસી ગયો.

યૂનુસની હાલત ગંભીર હતી. વૃધ્ધ ચાચા મોટર લઈ કુસ્સુમને બોલાવવા ઉપડી ચૂકયો હતો.

× × ×

"ઓહ ચાચા તમે આવ્યા!" વૃધ્ધને જોતાં કુસ્સુમ આનંદથી બોલી ઉઠી પરતુ તેના ચહેરા પર નજર પડતાં તે બોલી.

"શું થયું છે ચચા? તમારૂં મોં ફીકકું કેમ છે?"

"મા, તમને તેડવા આવ્યો છું." વૃધ્ધે ધીરે સાદે કહ્યું

"શું એમણે મોકલ્યા છે તમને?" કુસ્સુમે પૂછ્યું. ફરી તે બોલી, "હું નહિ આવી શકું ચાચા"

"મા, આ માન, સ્વમાનનો સમય નથી. યૂનુસબાબુની તબીયત ખરાબ છે" વૃધ્ધે કહ્યું, અને તેની આંખોમાંથી અશ્રુઓ સરી પડયાં.

"શું થયું છે યૂનુસને?" કુસ્સુમે ગભરાટથી પૂછ્યું.

"મા, તમે તૈયાર થાવ, રસ્તામાં હું બધું કહીશ. હમણાં સમય નથી."

× + ×

મોટર પૂર ઝડપે દોડી રહી હતી. કુસ્સુમ ફિકકે ચેહરે બેઠી હતી તેના માતૃહૃદયમાં શું શું થતું હશે તે તો ફક્ત તેજ જાણે! મોટર પૂરઝડપમાં હતી છતાં તેને લાગતું હતું કે મોટર ધીમી ચાલે છે.

× × +

મોટર બંગલા પાસે આવી પહોંચી પણ આ શું? બંગલામાંથી આ રડવાનો અવાજ કેવો?

કુસ્સુમ એકદમ મોટરમાંથી નીચે ઉતરી પડી. રશીક મોટરનો અવાજ સાંભળી બારણા પાસે આવ્યો, તેણે કુસ્સુમને જોઇ.

"જરા મોડું થયું કુસ્સુમ." રશીકે ઘોઘરા સાદે કહ્યું. કુસ્સુમની આંખે તમ્મર આવ્યા. એને દુન્યા ફરતી લાગી અને તે ત્યાંજ રશીકના પગ પાસે બેસી પડી. (સંપૂર્ણ.)

+ × ×

——(×)——

સ્વપતિ પ્રત્યે સતત બે-વફા રહેતા પતિદેવો જ્યારે પોતાની જીવન સાથીની પાસે વફાદારીની આશા રાખે છે ત્યારે અરેરાટી વછુટે છે. વફાદારીની દ્રષ્ટિએ સ્ત્રીઓ કરતાં પુરૂષોજ વધુ પ્રમાણમાં બેવફા પૂરવાર થાય છે. પતિને સાક્ષાત દેવતા માનનારી પત્નિઓ પૈકીની વિશેષ એવી હોય છે, કે પોતાનાં પતિને અવળે રસ્તે જતાં અટકાવવાનાં સતત પ્રયત્નો કરતાં અમાનુષિ અત્યાચારો સહન કરે છે, અને છતાં જીવનના છેલ્લા શ્વાસ સુધી વફાદાર રહે છે.

ત્રણ દ્રશ્યો

—રૂપાંતરકારઃ "મુસાફિર" જુનાગઢી

સૂર્ય હજી હમણાંજ અસ્ત થયો છે અને હજુ હમણાંજ સંધ્યા પોતાનો અલૌકિક પોષાક પહેરીને દ્રષ્ટિ સમક્ષ આવી છે પોતાના મછવાને પશ્ચિમ દિશા તરફ હંકારતા ત્રણ માછીમારો સમુદ્રમાં જતા દેખાય છે. તેમને ઝંઝાવાતનો ભય નથી, તેમને હઠા પવનની પરવા નથી. તેઓ મૃત્યુથી ડરતા નથી પ્રત્યેક પળ છેલ્લી પળ કરતાં યમદુતની વધુ ઇંતેઝારીમાં હોય છે તેમને પૂર્ણિમાના ખીલેલા ચંદ્રમાને જોવાની ફુરસદ નથી ચંદ્રમાનો પ્રકાશ સમુદ્ર પર પડતાં સમુદ્ર, ચંદ્ર અને ગગનની વચ્ચે રચાતી ભવ્ય સૃષ્ટિ નીરખવા જેટલી રસીકતા તેમણે કેળવી નથી તેઓમાના પ્રત્યેક પોતાની પત્નિ અને બાળકોનાજ વિચારોમાં લીન થએલા છે જ્યાંસુધી દ્રષ્ટિમા જોર હોય છે, ત્યાંસુધી, તેઓ પોતાને નીરખતા પોતાના બાળકોને જોઈ રહે છે. પણ પછી......અલૌકિક સૃષ્ટિ વચ્ચે પોતાનો તથા પોતાના સ્નેહીઓના જીવન-નિર્વાહ માટે પોતાનું કાર્ય શરૂ કરી દે છે- એ ક્રિયા સનાતન અને શાશ્વત છે તેમના માટે કમાવા જવાનું છે, અને તેમની સ્ત્રીઓને ભાગે ફક્ત ઉત્સુકતાજ નિર્માણ થએલી છે. પોતાની કમાણીનો તેઓ કદી ખ્યાલ કરી શકતા નથી, અને એ જુજ કમાણીમાં તેઓને પોતાના ઘણા આપ્તજનોને પોષવા પડે છે, આ સત્ય સમજવા પછી તેમના હૃદયમાં કિનારા પરની રેતી સાથે અથડાઇને વિલાપ કરતા મોજાઓ જે થનાર તૂફાનની આગાહી આપે છે, તેનો ભય રહ્યો નથી. જીવન તેમના માટે એક ભારરૂપ બની ગયું છે. મૃત્યુજ તેમને શાંત અર્પણ કરવાનો એક માર્ગ દેખાય છે.

(૨)

ત્રણ સ્ત્રીઓ દીવાદાંડીમાં બેઠેલી દેખાય છે. સૂર્ય અસ્ત થયો હોવાથી તેઓ ફાનસના કાચને સાફ કરી જ્યોતિ ચેતવવાની તૈયારીમાં છે. વિચાર મગ્ન હાલતમાં આ કામ થઇ ગયું છે અચાનક તેઓ ઉંચે જુએ છે મ્લાન મૂખે તેમની દ્રષ્ટિ દરિયાઇ ઝંઝાવાત અને રાત્રિના અંધકારમાં ઉમેરો કરવા દોડી આવતા વાદળોના જુથને જોઇ રહી છે. આ ઝંઝાવાતથી પણ તેમના હૃદયની શાંતિ દૂર થઇ નથી, કેમકે તેઓ જાણે છે કે આ કંઇ જીવનમાં પહેલીવાર નથી અનેક વાર આવાં વાવાઝોડાં થઇ ચૂકયાં છે, અનેક વાર તૂફાનની જોરથી ખૂબ ઉંચે સુધી ઉછળતાં મોજાંઓની ભયંકરતાને તેમની નજર જોઇ ચૂકી છે, અનેકવાર પ્રચંડ તૂફાનની નિશાની રૂપે કિનારા પર થતો મોજાંઓનો કરુણ પ્રલાપ તેમણે સાંભળી લીધો છે. તેમને મન આ વાતો કંઈ નવીન નથી.

(૩)

ત્રીજું દ્રશ્ય! આહ! કેટલું કરુણ છે એ દ્રશ્ય! સૂર્યના સોનેરી કિરણોથી ચમકતી કિનારાની રેતીના પટ પર ભયંકર મુખમુદ્રાવાળા ત્રણ શબો પડયા છે. વ્હેલી સવારે ઓટ તેમને અહીં મૂકી ગઇ છે. ત્યાં રેતી ચમકી રહી છે, અહીં પેલા સ્ત્રીઓની આંખો ચમકી રહી છે. તેઓ મીટ માંડીને શબો તરફ જોઇ રહી છે. તેઓની આંખોની ઉત્સુકતા, આ દીવાદાંડીને અથડાવાથી થતા પવનના સુસવાટામાં સમાઈ ગઇ છે. સમુદ્ર રડે કે ન રડે, જમીન રડે કે ન રડે, આકાશ રડે કે ન રડે, પણ પેલી સ્ત્રીઓ તો ચોધાર આંસૂઓએ રડી રહી છે. પરંતુ આ રૂદન તેઓ પાસે કદી પહોંચવાનું નથી, જેમણે સૃષ્ટિના એથીય વધુ ભયંકર રૂદનના ભોગ થઇને ક્ષિતિજમાં પોતાની નવી દુન્યા વસાવી છે. આંખોનું આ રૂદન, આંખોની આ ઉત્સુકતા એક અનંત સમશ્યા છે.

પેલા માણસોને હવે વધુ કામ કરવાનું નહિ હોય. તેઓએ જીવનની અને જગતની પ્રત્યેક જંજાળની સાથે સાથે વિલાપ કરતા પેલા કિનારાને પણ છેલ્લી સલામ કહી દીધી છે.

[મશ્હૂર આંગ્લ-કવિ "ચાર્લ્સ કીંગ્સ્લી"ના "થ્રી ફીશર્સ" નામના કાવ્યનું ગુજરાતી રૂપાંતર]

મારી નૌકાને કિનારે શિઘ્ર તારણહાર ખેંચ:

મૂક નિશ્વાસો ફરી પાછા પ્રણય બે ચાર ખેંચ;
રૂપનાં પરદા હલાવી દે ને ઘરનાં દ્વાર ખેંચ.

હું શહાદતનાં છે, કાતિલ! કોડ સેવું છું ઘણાં;
તું છરી, ખંજર, કટારી, તીર ને તલવાર ખેંચ.

જીવી જીવીને મરી જવામાં ક્યારે માલ છે?
તું મરણ પહેલાં મરીને ઝિન્દગીનો સાર ખેંચ.

આંખ મીંચી દોડ પંથે મનમાં નવચેતન જગાડ;
કોણ કહે! પ્રેમી કહે છે તર્કમાં વિસ્તાર ખેંચ.

ફૂલ ફૂલ્યાં ઉપવને પાગલ હૃદયે આવી બહાર;
કર હવે પાલવના ટુકડા તેનો તારેતાર ખેંચ.

તુજને મારા પ્રેમમય જીવનથી શાની દુશ્મની?
એમ તું આંખો નકામી નવ અરે સંસાર ખેંચ.

યુગ-વમળને વાયરામાં શક્ય ક્યાં મારો ઉગાર;
મારી નૌકાને કિનારે શિઘ્ર તારણહાર ખેંચ.

પાનખરમાં પારધી બંધન અબંધન એક છે;
તું બિચારાં બુલબુલોનાં પર નઃ વારંવાર ખેંચ.

એ વિધાતાનો નથી સંચાર તો શું છે 'કલીમ';
કેમ જીવનમાં પડી છે સુખની પારાવાર ખેંચ!

" કલીમ " વાકિફી

આવાઝકી દુન્યા

: સંભળાવનાર :
...એકાર...

સામ્રાજ્યવાદના ધમપછાડા !

'ઉતર્યો અમલ કોડીના' એ કહેવતમાં વિશ્વાસ રાખ્યા વગર ચર્ચીલ જ્યારે બોલવા બેસે છે; ત્યારે આઘું પાછું જોયા વિના દીધેજ રાખે છે. સામ્રાજ્યવાદનો કાંગરો ખરે એ તેમને જરાય પાલવે તેમ નથી. જેમ ઘુવડ બોલે "ઘુ! ઘુ!! ઘુ!!!" તેમ એમણે લંડનની પાર્લામેન્ટમાં ઘુવડની જેમ સામ્રાજ્યવાદનો ઘુરઘુરાટ ચાલુ કર્યો હતો.. એટલીનાં મજૂરડાં પોતેજ ઉંદર બનીને સામ્રાજ્યવાદી જાળ કાતરે એ ચર્ચીલ-છડનના કોન્ઝરવેટિવ ટોડીડાંથી કેમ સહન થાય? કહે છે કે "મજૂરડાંએ ગેલમાં આવી જઇને અમે છેલ્લાં ૬૦ વરસથી જે કંઇ કર્યું કારવ્યું છે તેની ઉપર પાણી ફેરવવા જેવું કર્યું છે!" કંઈ નહિ, સાઠ વરસની ચડેલી ધૂળ તો સાફ થશે? મિસરમાંથી લશ્કર ખેંચાય તે એમના પેટમાં ચૂંકાય છે. કારણ કે પછી સુએઝની નહેર પર પટલાઇ કોણ કરે? મિસરીઓનું ગજું શું કે એ નહેરનું રક્ષણ કરી શકે!

"ને હિંદીડાં 'હિંદ છોડો'ની ગર્જના કરે તેથી બ્રિટીશરોએ ગભરાવાનું નથી, કારણ કે નહિતર આપણું ૧૫૦ વરસનું કર્યું કારવ્યું ધૂળ થાય! હિંદુ-મુસલમાનો અંદરો અંદર ન કુટાઈ મરે માટેય હિંદમાં ગોરાઓએ ચોંટી રહેવાની જરૂર છે. વળી પેલેસ્ટાઇનમાં ગમે તેવી પરિ-સ્થિતિ આવે છતાં આપણે ત્યાંથી હટવાનું નથી. સામ્રાજ્યવાદનાં સાંધા તૂટતાં બ્રિટીશ પ્રજા હતી ન હતી થઈ જશે."

ચર્ચીલજી! ધીરજ ધરો, ઉતાવળા ન થાઓ. અમેય જાણીએ છીએ કે એ બધાં એક પાસનાં છાબડાં છે. એ સામ્રાજ્યવાદને જરાએ ઊની આંચ પણ નહિ આવવા દે! ભલે એટલી દિલ વિષે મીઠું મધ જેવું ભાષણ કરે; પણ અમલના નામે કેવું મીંડું આવશે તે જાણનારાઓ જાણી બેઠા છે. ચર્ચીલજી નાહક કરવું બોલી જગતમાં શાને અળખામણા થતા હશે. ગોળથી મરે તેને વખથી મારવાની શી જરૂર! આ 'ફ્રેરેશીન' અને 'કસ્ટર ચોકલેટ'થી રિઝવાન જમાનામાં એમનો 'નેવાળો' કોઇ કેમ કબુલ મંજુર કરે?

●

સિમલાનું સરકસ !

સર-ક્રિપ્સ એકવાર દિલ્હીમાં સરકસ લઇને આવ્યા હતા, પછી વળી વેવલે સિમલામાં સરકસ ઉભાડયું હતું; વળી પાછું હાલમાં ગોરી પ્રધાન ત્રિપુટીએ સિમલામાં સરકસ ઉભું કર્યું છે. શાંત રીતે વિચારનાર સમજુ માણસો એને સરકસ કરતાં વધુ મહત્વ આપે એમ નથીજ! આપણા લીડરો નાહકના સરકસનાં જાનવર બનીને સિમલા દોડી ગયાં છે. એ રિંગમાસ્તરો આપણાં જાનવરોને રમાડશે અને ફક્ત રમાડવા તો એ આવ્યા છે! એ વાત તો તમારા

મગજમાં ખીલા ઠોક્યા વિનાય સમજાવી શકાય એમ છે કે કોઇ આપણે આંગણે ચાલી ચલાવીને 'આઝાદીનું પોટલું' આપવા આવે નહિ। એ મહારીઓ હજી આપણને ગાંડાં સમજીનેજ રમાડે છે. હિંદ તરફ એમને એકાએક વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થવાનું કશું દેખીતું કારણ જણાતું નથી કે પેણુીબસો વરસનો પ્રેમ-સંબંધ તોડીને "લે તારી છાલી, ને હું તો મારે ચાલી!" જેવું કરે. ઓલી નાટકની 'પીંગળા' પોતાના પ્રેમી 'અશ્વપાળ'ને અમરફળ આપવા ઘોડાના તબેલામાં ગઈ હતી, તેમ આ 'વિલાયતી પીંગળાઓ' આપણા અશ્વપાલોને અમરફળ આપવા આવી હોય એવો મને તો ભાસ થાય છે? બિચારા અશ્વપાલો, હંમેશાં અશ્વો સાથે રહ્યા હોઇ અશ્વોમાં ગુણું ધરાવતા સિગળાગાં હણહણી રહ્યા છે।

બાકી પરોપકારી પત્રકારો, ખુદા એમને જૂઠ ન બોલાવતો હોય તો, એમના લખાણોથી જણાય છે કે જો સિમલામાં ધબડકો વળ્યો તો સરકારની આંખમાં ખૂચતા માણસો જેલ ભેળા થશે અને હિંદુ-મુસ્લિમ જનતા લડી મરશે અને લડવા માટેજ ઠેરેઠેર લાઠીઓ ને છરીઓ ખરીદાઇ રહી છે। ઠીક છે હિંદની ૪૦ કરોડની વસ્તીમાંથી પાંચ કરોડ અંદર-અંદર લડીને મરી જાય તોય દુકાળ આવતો અટકી જાય! બાકી લીડરો કરતાંય આજે તો પત્રકારો વધુ ભયંકર ભાસતા જાય છે. એમના 'ભીંડાએ' દેશમાં દારખાનાના ભંડારોનુ કામ કરતા જાય છે, જો વર્તમાન પત્રો પર કાબુ નહિ રખાય તો ચોક્કસ હિંદમાં ઠેરેઠેર ભુસ્કડો ફાટી નીકળશે અને તે બળતામાં ઘાસલેટ હોમવાનું કામ પત્રોજ જાણ્યે અજાણ્યે કરી છુટશે। બાકી જે પત્રકારો ભગવાનને પણ શિખામણ આપવાની લાયકાત ધરાવતા હોય તેને ભગવાન સદ્બુદ્ધિ તો શી રીતે અર્પી શકે? ને અર્પે તોય તેઓ માનેજ શેના।

વર્ગોનું વર્ગીકરણ!

આજકાલ ગ્રીષ્મવર્ગો ખોલવાની પ્રથા પડી છે ઉનાળાની રજામાં વિદ્યાર્થીઓને કેળવવા એ વર્ગો કઢાય છે કોણ જાણે એ વર્ગોમાં વિદ્યાર્થીઓ કેળવાય છે કે શું થાય છે તે તો અનુભવીઓ જાણે; પણ શિયાળાના દિવાળી વેકેશનમાંય શરદવર્ગો હજી કેમ ઉઘડતા નથી એ એક પ્રશ્ન છે? ભાદરવામાં વર્ષા વર્ગો ઉઘડે તો કેમ? બાકી પ્રેમવર્ગો, ચોરીવર્ગો, ને અપહરણ વર્ગોની ગરજ તો ઘણીવાર સહશિક્ષણ આપતી કોલેજો અને પ્રેમ-ચોરીના નાઇટ-સ્કૂલરૂપિ સિનેમાઓ સારી રહ્યાં છે! બાકી અખાડાઓ બંધ થતાં ગુંડાગીરીના વર્ગો તો આપોઆપ જેમ વરસાદમાં બિલાડીના ટોપ ઊગી નીકળે એમ ચુંટણી જંગોને સમયે ઉગી નીકળે છે. અને જો છાપાંઓ સત્યવાદી હોય તો હવે ગુંડાગીરી સોળે કળાએ ખીલી ઉઠવાની તૈયારીમાં છે. કોમવાદી લીડરોનાં ભાષણો અને તેને ઉતેજન આપતાં છાપાંના હેવાલોથી એ ગુંડાગીરીનાં વર્ગોને પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ રીતે માનસીકતાનો લાભ તો મળતોજ જાય છે। જેમના હાથ ચળવળી રહ્યા છે એવું મવાલીગીરીનું તત્વ તો કંઈ પણ બ્હાનાનીજ રાહ જોઇ રહ્યું છે. ચાલુ મોંઘવારીને પહોંચી વળવા માટે લૂંટ સિવાય બીજો કયો રસ્તો તેઓ ગ્રહણ કરે। ધાંધલ થાય તો તેમને લૂંટફાટનું ફાવી શકે ને? આમ મવાલીગીરીના ભૂગર્ભો વર્ગીય ધમધોકાર ચાલી રહ્યા છે!

પેટમાં કૂવો ને વરઘોડો જુવો !

હિંદમાં દુષ્કાળ પડવાની તૈયારી છે; અને તે વાત સાચી છે કે ખોટી તેની ખાતરી કરવા 'હુવર'ને અહીં સુધી તકલીફ ઉઠાવવી પડી. પણ 'હુવર'ને આ આધ્યાત્મીકવાદી દેશમાં ઝાઝી સમજ પડે એમ નથી. લોકો અર્ધા ભૂખ્યા રહીને પણ તમાચા મારી ગાલ રાતા રાખવાની ટેવવાળા હોય એવી રીતે હરેફરે છે કે હુવર તો એમને જોઇનેજ ડધાઇ જાય ! ચાલુ લગન ગાળામાં 'ખાવાની ખેરસલ્લા' હોવાથી લોકોએ કંકોતરીનો ભપકો વધારી દીધો છે, બેન્ડની પરંપરા, સાબેલાંના ઠેરા, મંડપની સજાવટ એવી રજુ કરે છે કે સાજનમાજન ઘડી ભૂખનું દુઃખ ભૂલી જઇ માનસિક આનંદ મેળવી શકે છે ! દિલ્લી ને સિમલાના આઝાદીના વરઘોડા કરતાં આ લગ્નના વરઘોડા કંઈ ઓછા ઉતર્યા નથી ! આજે હિંદમા સૌ કરતાં વિશેષ કોઈ ખાટયા હોય તો તે વાજંત્રવાળા છે ! જાનૈયાઓ તો બિચારા ભૂખ્યાપેટે "દુન્યામેં કૌન હમારા"નું ગીત સાંભળીને સંતોષ લેતા જણાયા છે. જો અમેરિકાએ હિંદ તરફ આંખ આડા કાન કર્યા ને ઓસ્ટ્રેલીયા કેનેડાએ ધ્યાન ન આપ્યું તો આજે લગ્નના વરઘોડા નીકળે છે તેથીય વધુ હાડકીઓના સ્મશાન સરઘસો નજરે પડશે. દિલ્લી ને સિમલામાં દોડી રહેલા લીડરોએ 'આઝાદી'ની પહેલાં 'ભૂખ'નાં દુઃખનું નિવારણ કરવાનું ધ્યાન આપવું જોઇએ. નહિતર, કબ્રસ્તાનમાં પાકિસ્તાન ને મસાણમાં અખંડ હિંદુસ્તાન સ્થપાઇને રહેશે.

●

મહાગુજરાત ગઝલ મંડળ, સુરત

મહા ગુજરાત ગઝલ મંડળનું નામ આજે ગુજરાતમાં ખુબ ગાજતું થયું છે. એપ્રીલથી એનું નવું વરસ બદલાયું છે. બે વરસની ટુંક સમયમાં એણે સારી પ્રગતિ સાધી છે, એ એના બીજા વર્ષનો હિસાબ અને રિપોર્ટ જોતાં જણાય છે. આર્થિક પ્રગતિની સાથે સાહિત્યિક પ્રગતિમાં પણ એ પાછું પડયું નથી. આજે ગુજરાતના એકેએક સાહિત્યકારોને એ આકર્ષવાના પ્રયત્ન કરી રહ્યું છે. હિંદુ-મુસ્લિમ કવિઓનો એ ગંગા જમની પ્રવાહ ખૂબ ખૂબ એકતા સાધી આગળ ને આગળ વધી રહ્યો છે. એ સંગમથી ગુજરાતી સાહિત્યની સભર સેવા થવાનાં શુભ ચિન્હો ક્ષિતિજ પર દેખાઇ રહ્યાં છે. "એ લોકો એકલી ગઝલોજ જોડી જાણે છે." એવા અંતરિક્ષ આક્ષેપોના રદીયારૂપે ગઈ તા. ૫-૫-૪૬ના રોજ ગઝલ સિવાયનાં ઇતર કાવ્યોનો એક મુશાયરો શ્રી. જયેંતિંદ્ર દવેના પ્રમુખસ્થાને યોજીને કાવ્યની બીજી અનેક દિશામાં પણ એ કવિઓ પોતાનું ટટ્ટુ દોડાવી શકે છે, એનો ખાતરી ગુજરાતને કરાવી દીધી છે. એની નક્કર પ્રવૃત્તિની ખાતરી '૧૯૪૫ની ગઝલ સમૃદ્ધિ' નામે પુસ્તક ગુજરાતી વાંચકોના હાથમાં મૂકાતાં થઇ જશે. પુસ્તકની પ્રગતિમાં સંચાલકો ધ્યાન આપી રહ્યા છે. નવું વરસ શરૂ થયાને ફક્ત એકજ માસ થયો છે. છતાં સભ્યોની પરંપરા લાગી જતાં એમાં ગુજરાતની સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા છે. એની પુરી ખાતરી થઇ જાય છે. એ મંડળદ્વારા ગુજરાતી સાહિત્યને વધુ સમૃદ્ધી મળે એ અભ્યર્થના અસ્થાને નથી જ !

●

કોરીડોર !

ગત મહાયુદ્ધ પહેલાં પોલાંડ અને ડેન્ઝીગ બંદરને જોડનાર પોલિશ કોરીડોરની વાત સાંભળી હતી. હાલમાં જો બંગાળ-પંજાબને પાકિસ્તાન અપાય તો તેમને સાંકળનાર એક કોરીડોરની પણ જરૂરત પડે એ માગણી પણ થાય। આ બધી વાતો પરથી હાલો વિચાર કરતાં જણાય છે કે સંસારમાં એવી સાંકળનારી પટ્ટીઓ યાને કોરીડોરની તો ડગલે ને પગલે જરૂર પડે છે. ઘરમાં મા-બાપ લડી પડે; ત્યારે એકાદ નાનું હસમુખું અને વાતોડીયું બાળક તેમની વચ્ચે કોરીડોરની ગરજ સારે છે। પ્રેમીઓની વચ્ચે દલાલી કરતાં માણસો પણ કોરીડોર જેવાંજ હોય છેને ! એક દેશનો એલચી બીજા દેશના એલચીને મળે ત્યારે તે બેની વચ્ચે વાત કરનાર ઇન્ટરપ્રિટર પણ કોરીડોર જેવોજ ગણાયને ! શેર દલાલો, કપાસીયાના દલાલો, કોલસા કે ઘાસના દલાલો, મતલબ કે કોઇ પણ જાતના દલાલો લેનારને દેનારની વચ્ચે કોરીડોરની ગરજ સારે છે।

નિકાહ પઢાવનાર કાઝીઓ કે લગ્ન કરાવનાર ગોરમહારાજો વર-કન્યાની વચ્ચે કોરીડોરની ગરજ સારે છે, સિમલામાં સર-ક્રિપ્સ લીગ-કોંગ્રેસની વચ્ચે કોરીડોર બનવા મથી રહ્યા હતા. પ્રકાશક, લેખક અને વાંચકની વચ્ચે કોરીડોરની ગરજ સારે છે। કેન્વાસરો, ધારાસભાના ઉમેદવારો અને વોટરોની વચ્ચે કોરીડોરની ગરજ સારે છે। ઘણી વખતે બોક્ષમાં બેસી ફિલ્મો જોનાર યુગલો માટે, પરદા પર રજુ થતાં પ્રેમનાં દશ્યો કોરીડોરની ગરજ સારે છે। ઘણી વેળા ડાયરેક્ટરો, પ્રોડ્યુસરો અને એક્ટ્રેસોની વચ્ચે કોરીડોરના પૂલ જાણી જોઇને બની જાય છે। શહેરના રૂપીઆ દલાલો કે ગામડાના ઘરાર પટેલોય ઘણી વેળા કોરીડોરની ગરજ સારે છે। મંદીરના પુજારીઓ. ભકતો અને ભગવાનની વચ્ચે કોરીડોર બનવાની કોશિશ કરતા જણાય છે। અમલદારો કોઇની પાસેથી સીધી લાંચ લેતા નથી; પણ વચ્ચે આડતિયા રાખે છે, અને તે આડતિયા લાંચ આપનાર અને લેનારની વચ્ચે કોરીડોરની ગરજ સારે છે।

જયકર અને સપ્રુ એક જમાનામાં રાજદ્વારી કોરીડોરની ગરજ સારતા હતા કોંગ્રેસના સમયે સ્ટેલીન અને ચર્ચીલની વચ્ચે કોરીડોર બનીને સર ક્રિપ્સેજ લંડન ને મોસ્કોને એક કરી બર્લીનને ડોરીટ દીધી હતી। રાજાજી પણ ગાંધી-ઝીણા વચ્ચે કોરીડોર બની ચૂક્યા છે। સિનેમા કે નાટકના દરવાજાની સામે ધોળાદાડે પોલિસોનાં જોતાંજ વધુ કીંમત લઇને ટિકિટો વેચનાર પેલા વિલન જેવા દેખાતા માણસો પ્રેક્ષકો અને નાટક-સિનેમાના મેનેજરોની વચ્ચે કોરીડોરની ગરજ સારતા હોય છે। ગાનારી બાઇજીઓના તબલીયા કે સરંગીયાઓ ઘણી વેળા રૂપજીવીનીઓ અને લ્હેરી રંગીલા આપેક ગૃહસ્થોની વચ્ચે પ્રેમના પૂલ રૂપી કોરીડોરની ગરજ સારે છે. આમ જગતના કોઇપણ ધંધામાં આજે કોરીડોર વિના ચાલતું નથી.

'એકાર'

ગુર્જરી ગઝલને

'બાલ'ને મુખ બતાવી તું મસ્ત બનાવી રહી ગઇ;
'કાન્ત'ના ઉંબરે ચઢી રૂપ બતાવી રહી ગઈ.
તારી અસર લટો તણી જોઈ ઘટાઓ થનથન્યો;
મારા 'કલાપી' નેહ તું, નાચો નચાવી રહી ગઇ.
'ફાની', 'મલિક' ગર્વથી, ઓઢીને આજે સૂતા છે;
મલ્લિકા એના દિલની તું, ચાદર ચઢાવી રહી ગઇ.
ચાલે છે તારી ચાલ પર, 'શયદા'ના દિલમાં દાગ છે;
તારાં સુવાકયોની લચક, મુખડું બતાવી રહી ગઇ.
આજે 'અસર'ની આંખમાં, તારી અસર છે તિવ્રતર;
શોખીથી આવનારી તું, પરદામાં આવી રહી ગઈ.
'વહશી'ઓ તારા માર્ગમાં, તુજને 'અમીનો' ઝંખતા;
'આસી'-'ગની'ને શું કર્યું ! સાધુ બનાવી રહી ગઇ !
તું ઓ 'નસીમ'ની પ્રિયા ! મુગ્ધા બની 'સગીર'ની;
તેને હૃદય સમર્પિને, આને રડાવી રહી ગઇ
'મૂસા' રડે છે તૂરપર, વાચે છે તે 'કલીમ' શું ?
તારી નજરને શું થયું ! દિલમાં સમાવી રહી ગઇ !
જો ને 'નિસાર' થઇ ગયો, 'સીરતી' તારા દ્વાર પર;
ગુર્જરી વસ્ત્રો પહેરી તું, ભાન ભૂલાવી રહી ગઇ.
તારી નજરમાં 'સુન્દરમ્', 'જોપિ'ઓ તુજ વિચારમાં;
લયલા નજરથી આવી તું, ઘૂંઘટ ફગાવી રહી ગઇ.
સોંપી ખુદાને બાળકો, યોજ્યા કરે મુશાયરા;
'બેકાર'ને તું દામમાં લાવી, ફસાવી રહી ગઈ.
સ્વર્ગની અપ્સરા સમી, આવી તું મારા આંગણે;
હૈયું ઉડાવી લઇ ગઈ ! આંખો બતાવી રહી ગઇ.

— 'ગુમનામ'

મહાગુજરાતનો મુનાઝિમો

(એક સફળ નવિન પ્રયોગ)

મહાગુજરાત ગઝલ મંડળનો ગેર તરહી (સ્વતંત્ર કૃતિઓનો) મુનાઝિમો તા. ૫-૫-૪૬ની સાંજે નગીનચંદ હોલમાં જાણીતા હાસ્ય સમ્રાટ શ્રીયુત જ્યોતિન્દ્ર દવેના અધ્યક્ષપદે થયો હતો. અનિવાર્ય સંજોગોને કારણે શ્રી કરસેન માણેક-'વૈશંપાયન' નહીં આવી શકવાથી મુનાઝિમાની ઉદ્ઘાટન ક્રિયા ગઝલ સમ્રાટ 'શયદા' સાહેબે કરી હતી.

શરૂઆતમાં ભાઇ એકારે બહારથી આવેલી "સાબિર" "ગુમનામ", "ઇમામ", "બિસ્મિલ", વિ.ની કૃતિઓ રજુ કરી હતી. ઉપરાંત ભાઇ "રસિક", "બેદાદ", "નઇમ", વિ. પણ હાજર હતા. પહેલું કાવ્ય શ્રી. 'અનીસે' વાંચ્યા પછી. સુરત લૉ કોલેજના વિખ્યાત કવિ પ્રો. ચીમનલાલ વ્યાસે "નર્મદ સાથે વાતચીત" નામનું કાવ્ય સંભળાવી સભામાં પ્રથમ હવા જમાવી હતી. તે પછી ભાઇ 'અનિસે'- "કવિ હું કાવ્ય સૃષ્ટા છું કવિતા છે જીવન મારૂં" કાવ્ય રજુ કરી શ્રોતાઓ પર બરાબર પકડ જમાવી હતી ત્યાર બાદ ભાઇ 'સરિતા'એ ઉભા થઇ નવીન શૈલીનું "રેશનીંગ" પર લખાયેલું જોરદાર કાવ્ય વાંચી સંભળાવ્યું હતું. અને પછી નવસારીથી આવેલા શ્રી. રણછોડલાલ વ્યાસે 'હિન્દુ મુસ્લિમ એકતા' પરનું કાવ્ય રજુ કર્યું હતું. અને તડકેશ્વરવાળા ભાઇ 'ફારૂકી'એ "આ જગતમાં છે ખુદા માનું નહીં" એ પંકિત પરનાં ગુટકથી શરૂ કરી કેટલોક વધુ ગુટકો સંભળાવ્યા હતા. ત્યાર બાદ તડકેશ્વરને મશહૂર કરનાર "સર્વરંગી કવિ" મૂસા બના-"એ હા, આવ ભાઇ હિંદુ"વાળી કૃતિ રજુ કરી હતી. એમના પછી વૃધ્ધ ગઝલકાર શ્રી 'પવાર' સુંદર ગઝલ સાથે હાજર થયા હતા. ત્યાર બાદ પચ પદી ગીત "ઉડી હર તરફ જો વતનની પુકાર" જોશીલી બાનીમાં ભાઇ 'હસ્રી' રાંદેરીએ સંભળાવ્યું હતું. પછી છેક પોરબંદર પાસેના રાણાવાવથી મુશાયરા માટે ખાસ પધારેલા 'નયન કાવ્યમાળા'ના કર્તા ભાઇ 'નયને' એક સુંદર ગઝલ રજુ કરી હતી. ત્યાર પછી જાણીતાં કવિયત્રી શ્રીમતી જ્યોત્સનાબ્હેન શુકલે 'એકલી એકાકીની'વાળું વિધવા જીવન પર પ્રકાશ પાડતું કાવ્ય સંભળાવી સભાને શોકમગ્ન કરી દીધી હતી. વાતાવરણનો રંગપલટો કરવા ભાઈ 'એકારે' "અલીબાબા અને ચારસો ચોર" નામનું રાજદ્વારી વાતાવરણ પર કટાક્ષ કરતા કાવ્યથી સભાની લાગણી ફરી સતેજ કરી હતી. વચ્ચે વચ્ચે શ્રી જ્યોતિન્દ્ર દવે દરેક કવિ બોલવા ઉભા થતા ત્યારે રમુજી ટીપ્પણ કરતા. શ્રીજ્યોતીન્દ્રે કહ્યું કે 'એકાર'ના કહેવા પ્રમાણે તો આખી દુન્યાજ ચોર છે જેમાં આપણે બધાં પણ સ્વભાવિક રીતે આવી ગયા! ખુબીની વાત તો એ હતી કે ભાઈ 'એકારે' કહ્યું કે મારી ફાઉન્ટન પેન ચોરાઈ જવાથી મને ચોરી પરના કાવ્યની સ્ફુરણા થઇ. ભાઇ ઇશ્વરલાલ વિમાવાળાની 'ફાઉન્ટન પેન' ગુમ થઇ હોવાથી એમણે "ફાઉન્ટન પેન ચોરાણી"નો રાસડો ગાયો હતો તે પછી ભાઈ 'ગની'એ એમના સુરીલા કંઠે; "તેને હું માનીશ સાચો કવિ,"વાળું ગીત રજુ કર્યું હતું. ભાઇ 'ગની' પછી નખશીખ હાસ્ય રસના કવિ ભાઇ

> સોનેટના કર્તાઓ ગઝલકાર ન થઇ જાય?
> વિકસે તો ગિરા ગુર્જરી ગુલઝાર ન થઇ જાય!
> પાટણના પટોળામાં ભરી ભએ શિરાઝી;
> આ 'જ્યોતિ'ઓને 'શાસ્ત્રિ'ઓ મયખ્વાર ન થઇ જાય.
>
> 'સાબિર'

'આસી' આવ્યા અને સભામાં કટાક્ષ અને હાસ્યની રસછોળો ઉડાડી સભાજનો મિનીટો સુધી હસતાં રહ્યાં. અને એવામાં પ્રમુખ શ્રીએ ભાઇ 'અમીન' આઝાદ ને ઉભા કર્યા એમણે 'પરિવર્તન' અને 'ગુલામોને બનાવી ગઇ-દિવાળી' પરના ત્રુટકો રજુ કર્યા; ત્યાર બાદ જાણીતા વિવેચક અને ધરખમ કવિ ભાઇ 'નિસાર-શેખચલ્લી'નું નામ રજુ થયું, તેમણે પોતાના રંગથી જુદાજ રંગનું 'રીક્ષાવાળા' પર લખાયેલું આજની અત્યાચારી, માનવતા વિહોણી વિષમ સમાજ-રચના પર વેધક પ્રહાર કરતું, પ્રગતિશીલ કાવ્ય સંભળાવ્યું હતું. એ કાવ્યને આખી સભાએ વધાવી લીધું હતું.

પ્રમુખશ્રીએ એ કાવ્યને ભરપુર દાદ આપી હતી અને એ કાવ્યની આંગ્લ કવિ વર્ડસ-વર્થના સોનેટ સાથે સરખામણી કરી હતી.

ત્યાર પછી ગુજરાતના 'નૂર' નારવી 'શયદા' સાહેબે 'વિધવા અને ઘંટી' નામની નઝમ અને 'એ સ્વપ્નું ગયું એ સાર ગયો' વાળુ ગીત સંભળાવી ખુબજ થાકેલા હોવાથી બેસી જવા ઇચ્છતા હતા, પણ સુરતના કાવ્ય રસિક સભા-જનો, 'શયદા' સાહેબને બેસી જવા દે એમ ન હતા. સભાને ડોલાવે એવું એક વિશેષ કાવ્ય રજુ કર્યું હતું. છેવટે સમય ખુબ વિતી ગયો હોવથી સમાપ્ત કરતાં પ્રમુખશ્રી જ્યોતિન્દ્ર દવેએ એમની અનોખી રમુજ વેરતી બાનીમાં ગઝલ પર સુંદર વિવેચન કર્યું હતું કેઃ—

'ગઝલ બધા રસને સમાવી શકે છે અને મુશાયરામાં આપણને જાતજાતની રંગબેરંગી વાનીઓ મળે છે; જે આવી વિકટ પરિસ્થિતિમાં "કલ્પનાનો આનંદ" આવે છે અને કંઇ નહીં તો "આનંદની કલ્પના" તો જરૂર કરાવી શકે છે. સુરતમાં આવા મુશાયરાઓ યોજવા માટે મંડળના કાર્યકર્તાઓ અને સુરતની સાહિત્ય રસિક જનતાને ધન્યવાદ આપ્યા હતા અને ત્યાર બાદ જ. બેકારે મંડળ તરફથી શ્રી. જ્યોતિન્દ્ર દવે તથા જ. 'શયદા' સાહેબને ફૂલહાર કર્યા બાદ સભા વિસર્જન થઈ હતી.

ઈંદ્રને મન ભાવવા લાગી

ગઝલ પંક્તિઓ જ્યારે ગુર્જરીમાં આવવા લાગી;
ચમન મ્હેકાવવા લાગી; ગુલો બ્હેકાવવા લાગી.
અમારા 'બાલ' મસ્તીમાં નિજાનંદ લૂટવા લાગ્યા :
ઘટાઓ ટીપે ટીપે ટપકીને, ભીંજાવવા લાગી.
હવે તો કાન્ત પણ દેખી ગયા, સોહામણી કાન્તિ :
કોઈની ઝુલ્ફ ઉંચી થઈને દિલ ઉલઝાવવા લાગી.
તપોવન તાપીના તિરે બનાવી નાખનારાઓ !
તમારી સાધનાઓ સાધૂઓ સર્જાવવા લાગી.
સનમના પગની રેખા જોષિઓ પણ દેખવા લાગ્યા :
અરે ! કેદીઓ એની શાસ્ત્રીઓ લઇ આવવા લાગી.
હવે એના મંચ પર આજે જુઓ જ્યોતિંદ્ર પણ આવ્યા;
અમારી અપ્સરા ખુદ ઈંદ્રને મન ભાવવા લાગી.
અમારા બાલપણના પ્રેમની એ યાદ છે 'સાબિર':
એ જ્યારે બોલતા શીખી, મને બોલાવવા લાગી.

—: "સાબિર." :—

રંગ—આછા ને ઘેરા

*** માતૃગિરા ***

(૧)

ગર્યો થોડા દિવસ જીવનના,
વિજન લોકના આવાસે,
પરજનમાં ફરતાં રહી ઉચરી,—
પરની વાણી— સહવાસે.
સુણી એક દિન માતૃગિરા તો—
આંખો ભીંજી ઉલ્લાસે!

*** આંસુમય જીવન ***

(૨)

વહાલાઓનાં આગમ ટાણે,
વહાલાઓની વિદાય, આંખો—
શોકાશ્રુથી ભીંજાવે,
જીવન છે આંસુમાં ડૂબ્યું—
હૈયું આંસુ ઉપરાવે,

*** કેવું લલિત જીવન? ***

(૩)

મેઘધનુના નભ વણકારે,
છાયા કેરી રમ્યકલા,
મેઘધનુના સાતે રંગો,
જાણે સુંદર કલ્પલતા!
કલ્પેલાં કેનાં ન હશે એ,
લલિત જીવનના દશ્ય બધાં.

*** માનવ જીવન ***

(૪)

મેઘધનુના વિવિધ રંગનું,
નિરખું છું માનવ જીવન,
કોઇ ઝાંખે છે ક્યારે, તો—
ક્યારે કેવું ઉદ્દીપન,
રંગવિહોણું જીવન રહી જાઓ—
તો વિરમે રંગ બધન.

*** એકજ ઊર્મિ ***

(૫)

કુંજો જૂદી, માટી જુદી,
નામો જૂદાં, જૂદાં ફૂલ,
રૂપો જૂદાં, રંગો જૂદાં.
સુરભિઓ અનેક અતૂલ,
જૂદાં પણ એનાં અંતરનાં,
ઊર્મિઓ એની બે—મૂલ.

*** સમમમાં એક જીવન ***

(૬)

જીવન એક કુસુમ કમળશું,
અવનિસર માંહે ઊગે,
એની દ્રષ્ટિ કેનાં શતદળ,
જીવનનાં શતદળ ઝંખે,
એક દ્રષ્ટિ એની લાધે જો—
એક જીવન એનું લાધે!

*** આંસૂ શું છે? ***

(૭)

આંસૂઓ અમૃત બિન્દૂઓ,
આંસૂઓ પાવક જવાળા,
શંખ છીપલાં આંસૂઓ,
આંસુઓ મોતીની માળા,
આંસુમાં હૈયું ફુલ શમું,
આંસુમાં દીપકની માળા.

—"નસીમ."—

અહનફ બિન કૈસ

જનાબ મો. યુસુફ તમજવી

(અલહકીમુલ અસ્કરી)

અરબ અભણ હતો. અજ્ઞાનતામાં હાથ પગ પટકી રહ્યો હતો. તેને કુર્આન શ. અર્પણ કરવામાં આવ્યું. જે ધરતી પર હતા એકાએક, આકાશમાં ઉડવા લાગ્યા. અંધકાર હતો. કેવો અંધકાર! પરંતુ પ્રકાશ આવ્યો, કેવો પ્રકાશ? જગમગી ઊઠ્યું, તે રેતાળ પ્રદેશનું રજેરજ. ચળકી ઊઠ્યો તે પથ્થર સ્થાનનો એક એક પથ્થર! એજ સપુત જેનું નામ મથાળાને શોભાવનાર છે. નામ તો કાંઈ બીજુંજ હતુ કોઇ ઝહહાક બતાવે છે કોઇ **સખીર.** પણ પોતાની વાંકી ટાંગોના કારણે **અહનફના** નામથી પ્રચલિત થયા. નબવી યુગમાં મૌજૂદ હતા. કહે છે કે જ્યારે તેમના કુટુમ્બમા આં હઝરત (સલ.)ની મુનાદી પોંહચી ત્યારે તેમણે ઇસ્લામ સ્વીકાર પર પોતાના માણસોને તૈયાર કર્યા. સૂરત શકલ પણ આશ્ચર્યજનક હતી. જેટલાં અંદર સદ્‌ગુણો હતા, ખુદાપાકની શાન બાહર તેટલીજ ખામી હતી એક આખ નદારદ (કાંણા) હતા. સમરકંદના યુદ્ધમાં એક આંખ જતી રહી હતી. કદ નીચું અને ઠીંગણું, શરીર બેડોળ. દાઢી આછી, ટાંગોની વાંકપણને લઇને તો અહનફ કહેવડાવતા હતા. (એ પણ લખ્યું છે કે તેમના દાત પર દાંત ચઢી ગયા હતા. દાઢી પણ કડક વાંકી હતી. ગાલના હાંડકાં ઉપસેલા, આંખો ધસેલી, માથું નાનું એક ટાંગનો અંગુઠો બીજી ટાંગના અંગુઠા સાથે ગળેલો) હઝરત ઉમરની ખિલાફતના જમાનામાં મદીના પોંહચ્યા પધાર્યા, તો ખલિફએ વક્તથી વાટાઘાટ થઇ, જેનું ઉપરવટ એટલુ નિર્માલ્ય હતું પણ અંતરમાં એટલાજ સદ્‌ગુણો ભરેલાં જોઇને હઝરત ઉમર (રદી)થી ન રહેવાયું, બોલી ઉઠ્યા અહનફ! જોઇને તો મારા અંતરે તમોને હકીર ઝલીલ ખ્યાલ કર્યા હતા પરંતુ જ્યારે તમોએ ઝબાન. ઉપાડી તો વિચાર આવ્યો કોઈ બનાવટી હગારો માલુમ છે વળી શૈલી અનોખી છે, પણ હવે તમારો ખરો પરિચય મને થઇ ગયો છે તમોને રોકીશ અને કસોટી લઇશ. કહે છે કે વરસ દિવસ રોકી રાખ્યા. વરસ દિવસ પછી બોલાવી સર્ટિફિકેટ અર્પણ કર્યું. સર્ટિફિકેટના શબ્દો આ હતા. "અહનફ સાંભળો! જનાબ રસૂલ (સલ.)એ એવા વિદ્વાન મનુષ્યથી, જે બનાવટી જીવન ગાળે છે, સાવચેત રહેવાનો અમોને ઉપદેશ કર્યો હતો. હું તમારી પરીક્ષા કરી રહ્યો હતો. એટલા માટે તમને વરસ દિવસ રોક્યા હવે જાવો! દયાળુ ખુદાનો આભાર માનો. મેં તમને સારી પેઠે તપાસી લીધા છે. તમારોથી જે કાંઇ પ્રગટી રહ્યું છે, તમારા અંતરમાં પણ તેજ છે, મને સપૂર્ણ શ્રદ્ધા છે કે તમો વાતચીતથી જે કાંઇ પુરવાર કરી રહ્યા છો, તમારા અંતરમાં પણ તેવુંજ હશે. અને કહે છે કે ફારૂકી સર્ટિફિકેટના મોખરાના આ શબ્દો પણ હતા "વલ્લાહુસ્સય્યેદો" અર્થાત 'ખુદાની કસમ આ મહાન પુરૂષ છે.' બસરાની છાવણીમાં ઘર બનાવી રહ્યા હતા આ વાંકી ટાંગ પર નીચું કદ આછી દાઢી. નાનું માથુની સાથે ઇસ્લામી સૈન્યને આગળ લઇ વધ્યા. અરબથી ચલ્યા કાબુલની સરહદ હિરાત સુધી પોંહચી શ્વાસ લીધો. હિરાતીઓએ સુલેહ કરી શહેર ખોલી આપ્યું કેટલાક કહે છે નહિ યુધ્ધથી ફેસલો થયો કાંઇ પણ થયું હોય પાછા પલટ્યા તો તખારિસ્તાન, જૌઝજાન, ફારયાબ, તાલીકાન બધાને કચડી નાખ્યા. દરેક જગ્યાએ ઇસ્લામનો ઝંડો ફરકાવ્યો. ખ્વારઝમ સુધી ચાલ્યા ગયા.

ઇસ્લામના પ્રખ્યાત જનરલોમાંથી છે. "તગમ્મદ દુંસ્લાહુ બિ ગેફરાનિહિ" હારૂકી સંગત અને અન્ય મહાન સહાબાઓની સંગતમાં કુર્આન શરીફ શીખ્યું હતુ. હિકમતના ઝરણો દિલથી ફુટી નીકળ્યાં હતાં. જે કોઇ ઉચ્ચારતા લોકો મોઢે કરી લેતા હતા. જેવી રીતે પાઠ સંભળાવવામાં આવે છે એક બીજાને સંભળાવતા હતા. પોતે કહેતા હતા ખામોશી પણ કમાલ છે, પણ તેનો લાભ માત્ર ખામોશની ઝાત સુધીજ છે અને વાતચીત પણ કમાલ છે. એવો કમાલ જેથી અન્યો પણ લાભ ઉઠાવે છે. ઇસ્લામી અદબિયાતમાં તેમની કિંમતી વાણીનો ઢગ વળી ગયો છે. તેમાંથી અમુકનો ગુજરાતી અનુવાદ પેશ કરવામાં આવે છે.

(ઇબ્ને અસાકિર તારીખે દમિશ્ક)

મિત્રાચારી કર્યા પછી તેને તોડવી ખરાબ વસ્તુ છે. મહેરબાની પછી કોઇના પર ઝુલ્મ, પ્રેમ પછી અદાવત, એ સઘળી એકજ પ્રકારની વસ્તુ છે. દુષ્કર્મોથી સદ્કર્મો પર અતિ દ્રઢ રહેવું જોઇએ જેટલી ઉતાવળ દાનમાં કરો તેટલી ઉતાવળ બખીલાઇમાં ન કરો. દુન્યાથી યાદ રાખો બસ તમારો ભાગ તેજ છે જેને તમોએ પોતાના છેલ્લા ઠેકાણાની તૈયારીમાં લગાડયો, ખર્ચ કરવાની જગ્યાએ તમારૂં ધન ખર્ચ કરો. બીજાના ખજાનચી વગર કારણે કેમ બનો. જે તમારા હકોની રક્ષા કરે તમારે પણ તેમના હકોનું ધ્યાન રાખવુ જોઇએ. અમનથી છેટા રહેવું, બાકસમંદોના મેળાપથી ઓછું નથી. જુદાઇમાં પરાક્રમ નથી. હસદ કરનાર મિસ્કીનની તકદીરમાં રાહત નથી. બદ્અખ્લાક માણસ મોટાઇ પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. અહંકારીઓ માટે મિત્રાચારી ક્યાં! જે વસ્તુને લોકો ધિક્કારતા હોય તેને કરવા માટે આતુરતા દાખવનાર વિષે લોકો જો એવી વાતો કહે જેને તમો જાણતા પણ ન હોય તો આશ્ચર્ય ન કરવું જોઇએ મહાન પુરૂષ તેજ છે, જે દીનના મામલામા ચોક્કસ હોય અને માલી મામલામાં અવિવેક લેખવામાં આવતો હોય. કે ધનને જ્યાં સુધી તમોએ રોકી રાખ્યુ છે ત્યાં સુધી તમો તેના માટે છો, પણ જ્યારે તેને ખરા માર્ગમાં ખર્ચ કર્યુ તો હવે એ ધન તમારા માટે થયુ. સુખી જીવન માણવું હોય તો જે માણસ તમારાથી માલી સ્થિતિમાં ઓછો હોય તેની સાથે જીવન ગાળવાનો પ્રયત્ન કરો. પોતાના સત્થીઓને સંબોધતા કહેતાઃ "ભાઇઓ! મારી સભામાં ખાવાપીવાની અને સ્ત્રીઓની વાત ઓછી કરો. મને તે માણસથી અતિશય ચીડ છે જે માત્ર પોતાની શરમગાહ અને પેટના વખાણ હમેશા કરે છે.

ફરમાવતા હતાઃ-જે થઈ ગયું એ સ્વપ્ન હતુ, અને જે બાકી છે, તે માત્ર આશા ઉમંગ છે રાજકીય બાબતમાં પોતાના વિચારો નીચેના શબ્દોમાં દર્શાવતાઃ-લોકો પ્રશ્ન કરે છે કે તમો પવિત્રમા અતિ પ્રિય કેમ છો? બોલ્યા કે મારો ધ્યેય આ છે કે લોકો અગર જળને ખરાબ કહેવા લાગે તો હું તેનું પીવું છોડી દઉં. રાજ્ય વિષે કહેતા કે રાજ્યને એ અભિમાનમાં ન રહેવું જોઇએ કે પ્રજાની મોટી મોટી વાતો પર તેની નજર છે. જોઇએ કે નાની નાની વાતો પર પણ નજર રાખે. કેમકે નાની વાતોથી પણ કોઇ સમયે લાભ થાય છે. જેમકે મોટી વાતોથી રાજ્ય ચલાવવા નથી થઇ શકતુ. રાજ્યનો રાજકીય પાયો ત્રણ વાત પર હોવો જોઇએ. પ્રજા સાથે નરમી, તેમની વાતો સાંભળવી અને તેમની જરૂરતો પર નજર રાખી પૂરી પાડવી એવું રાજ્ય પ્રજાની નજરમાં પ્રિય હોય છે. એ પણ કહેતા હતાઃ-જો રાજ્ય પોતાની તાકાતની અસર દેશ પર કાયમ કરવા ઇચ્છે, તો તેને જોઇએ

કે ઇલ્મિ અને ઇલ્મવાળાઓને વધાવી લે. અશક્તો પર દયા કરે અને પ્રજાનો જેમાં લાભ થાય એવી નિતિ ગૃહણ કરે. પ્રકાશિત વસ્તુ છે કે રાજ્ય, રાજ્યના પ્રધાનોથી ચાલે છે. ફરમાવતા કેઃ–જ્યાં સુધી રાજ્યના પ્રધાનો મનુષ્ય જાતિની લાગણી, ભલાઇ અને સેવાનું કાર્ય અપનાવશે નહિ, પ્રજામાં પ્રિયતા પ્રાપ્ત થશે નહિ. પરંતુ પ્રેમ અને ભલાઇ માટે બે વસ્તુ અનિવાર્ય છે. ખરો મત અને દગા ફટકાથી બચે. કેમકે રાજ્યની કરૂણ બદનસી એજ છે કે સારા વિવેકી પ્રધાનો અને કાર્કિનોથી મહરૂમ રહે. એવા પ્રધાનો જે માત્ર ગપ્પાના ધણી હોય અને કામના ચોર હોય તો બસ તે રાજ્યનો ખુદા હાફિઝ.

જે લોકોને સદભાગ્યે સત્તા મળતી, હમેશા તેમને સંબોધતા કે પોતાની આગળની ટેવ અને હાલતને ભૂલશો નહિ. જો ભૂલશો તો ઝિલ્લત ઊઠાવશો. કોણ જાણે છે કે આ ઓધ્ધો ક્યારે છીનવાઇ જશે. અનુભવની એક વાત એ પણ કહેતા કે એવી વસ્તી જ્યાં કોઇ કાનૂની રાજ્ય ન સ્થપાય અને ન્યાય માટે જ્યાં અદાલતો અને ન્યાયાધિશો ન હોય, જરૂરતો માટે બજાર ન હોય, સદભાવિ રાજા ન હોય, ત્યાં વસવાટ ન કરવો જોઇએ. કહેતા કે મહાન થવા માટે ઝિલ્લત પર પણ સંજોગવસાત સબ્રની સખ્ત જરૂરત પડે છે નરમી મનુષ્ય માટે એક ખાસ અગત્યનું મદદરૂપી હથિયાર છે. પોતાની હાલત વર્ણવતી વેળા કહેતા કે સો માણસની સભામાં પણ હું રહું છું તો મારૂં અંતર એ ચાહે છે કે દરેકના દરજ્જા પ્રમાણે એવી વાત કરૂં કે જેનાથી સઘળાને ખુશી થાય. પોતાની ટેવ બતાવતા કે ઊઠવા પછી મેં કોઇની બદગોઇ કરી નથી. કરતા જે તેમનો શત્રુ હોય તો કહેતા છોડી દો તેને પોતાની રોજી પુરી કરવા દો.

"અગર દુશ્મન ન સાઝદ બાતુ એ દોસ્ત,
તોરા શાયદ કે બા દુશ્મન બિસાઝદ.
વગરનહ ચંદ રોઝે સબ્ર ફરમાં,
ન ઉ માનદ ન તૂ નેય દુશ્મ રાઝી."

અહનફ કહેતા કે જ્યારે તમારી પાસે કોઇ માફી માગવા આવે તો જોઇએ કે હસતે મુખે તેનાથી મળો. તેમની વાણી હતી કે અભિમાનીઓને આશા વ્યક્ત ન કરવી જોઇએ કે તેમને મોટાઇ મળશે અને લોકો તેના વખાણ કરશે. એક ગામડીયો કુટુંબ અડી રહ્યો હતો કે પોતાના કુટુંબના મકતૂલના બદલે કાતિલ કુટુંબમાંથી એકને બદલે બેનું ખૂન લેવામાં આવે. અહનફ આવ્યા અને બોલ્યાઃ સાંભળો ભાઇઓ, એ કાનૂન ન ખુદાનો છે અને ન તેના રસૂલ (સલ)નો અને ન કોઇ કુટુંબનો રિવાજ છે. અગર આજે તમો એવું કરશો તો કાલે તમો પણ એકના બદલે બે આપવા તૈયાર રહો. છેવટ જે વાતને આજે તમોએ પોતાના માટે પસંદ કરી છે, બીજાઓ પણ કાલે તમારાથી એજ માંગશે. એ સાંભળી લોકો શરઇ કાનૂન પ્રમાણે રાજી થયા. કહે છેઃ કે એક માણસ અહનફને ગાળો આપી રહ્યો હતો; પરતુ અહનફ ખામોશ હતા. પણ તે હતો કે તેની ઝબાન બંધ થતી જ ન હતી. જ્યારે અહનફના તરફથી કાંઇ જવાબ ન મળ્યો ત્યારે બબડવા મારવા લાગ્યો. જુઓ એ મને એટલો ઝલીલ સમજે છે કે મારી ગાળોનો ઉત્તર આપવો પણ જરૂરી સમજતો નથી. એમ કહી ચુપ થઇ ગયો. લોકોએ તેમને કહ્યું કે આપ ઘણાજ સબ્ર કરનાર છો. બોલ્યાઃ કે સબ્ર અને બેચેની એ બન્ને હાલતોમાંથી બેસબ્રી અને બેચેની મને વધારે ખરાબ જણાય

છે. જેથી સબ્રને અપનાવ્યો એક વખતે લોકોએ કહ્યું કે આપ ઘણાજ હલીમ અને નરમ છો બોલ્યાઃ–નહિ ભાઇ મુતહાલીમ છું અર્થાત બળ-જબરીથી નરમ બનવાની કોશિશ કરૂં છું કેમકે ખુદાઇ ગોનાજ છે. ઘણાંજ પરહેઝગાર હતા. લખ્યું છે કે ઇરાનના યુદ્ધમાં એક વખતે રાત્રે ગુસલની હાજત થઇ. પાણી બરફની નીચે હતું. કોઇને જગાડયા નહિ બોલ્યા ઉઠયા બરફ તોડી સ્નાન કર્યું. માર્ગમાં અંધારાના કારણે કાંટા પર પગ પડી ગયો હતો જેથી લોહી નીકળી રહ્યું હતું. લોકોએ કારણ પુછયું ત્યારે બતાવ્યું. એમના વાલ્દીજાની દાઢ દુઃખવા લાગી તો રડવા લાગ્યા. જોઇને બોલ્યા વીસ વરસ થયાં મારી એક આંખ જતી રહી પણ કોઇથી મેં શિકા-યત નથી કરી. કુર્આન શ૦ હમેશા પઢતા રહેતા હતા. હજ અને જિહાદમાં હમેશાં દુઆ પર શ્રદ્ધા ધરાવતા હતા એક સમયે કોઇ મસઅલા પર ચર્ચા થઇ રહી હતી. આહનફનો મત હઝરત મુઆવિયહ (રદી.)ના વિરૂધ્ધ હતો. હઝરત મુઆવિયહએ કહ્યુંઃ અહનફ તમો કેમ નથી બોલતા ? કહ્યું કે જુઠું બોલું તો અલ્લાહ નારાઝ થાય છે. સત્ય કહું તો તમો નારાઝ થાઓ; એથી સારૂં એજ છે કે ચુપ રહું.

મુસઅબ બિન ઝુબૈરની ગવ-ર્નરીનો જમાનો હતો. ત્યારે અહનફનું મૃત્યુ થયું. લખ્યું છે કે મુસઅબ તલવાર લટકાવેલી રાખી જનાઝાની આગળ આગળ આ કહેતા જતા હતા "આજે અંજામણીના અને દાનિશમંદીનો ખાતમો થઇ ગયો." સને હિ ૬૯ અથવા સને હિ. ૬૨માં અવસાન થયું. (ઇતિહાસકારોનો સનમાં મતભેદ છે) હઝરત અ. રેહમાન બિન ઉમારા જે કબ્રમાં ઉતર્યા હતા. કહેતા હતા કે જ્યારે અમો માટી કબ્રપર બરાબર કરી રહ્યા હતા તો મેં જોયું કે તેમની કબ્ર મારી નજર પોંહચે ત્યાં સુધી પહોળી થઇ ગઇ.

આ હતી, એક દૂર પડેલાં ગામડાની રહીશ જેની કુર્આન શ. એ ચણતર કરી હતી, હમણાં પણ તેમાં તેજ વાત છે. અનુભવ બતાવશે કે માનવજાતિની દિમાગી માનિકતી ઇરશાદ જેવી કુર્આન શ. થી થાય છે, બીજા કોઇ કસાગર્થી બનવા જોગ નથી. કેવું સુંદર કહ્યું છે, હાફિઝેઃ—

"તાલિબે લઅલ વ ગૌહર નિસ્ત વગરના ખુરશીદ
હમ ચુના દર અમલે મઅદનો કાન અસ્ત કેહબુદ."

સંપૂર્ણ

અતિ મોડી પ્રાપ્ત થાય એવી વસ્તુ માત્ર એકજ છે, અને તે સચો–મિત્ર. અન્ય એકંદર વસ્તુઓની પ્રાપ્તિ કદાચ સરળ હોઈ શકે, પણ કપરા સંજોગોમાં સાચો માર્ગ દાખ-વનાર મિત્ર કદાચ નયે મળે એ સંભવિત છે.

લખનારાઓ અને બોલનારાઓને વર્તનની કસોટીએ કસવામાં આવે, તો તેમાંના ઘણા ખરાઓનાં જીવન તેમનાં જાહેર જીવન કરતાં નિરાળાં અને તિરસ્કાર ઉત્પન્ન કરાવે તેવાં હોય છે. બધાય કવિઓ અને લેખકો રચે છે કે લખે છે, તેવા પોતે હોતા નથી. લખવા કે બોલવા પ્રમાણેજ વર્તનારાઓ શોધ્યાએ જડે તેમ નથી.

FAREWELL

Flow down cold revulet to the sea,
Thy tribute wave deliver;
No more by thee my steps shall be
For ever and for ever.

Flow, softly flow, by lawn & lea,
A revulet, then a river;
Nowhere by thee my steps shall be
For ever and for ever.

But here will sign thine older-tree,
And here thou asken shiver;
And here by thee will have the ber
For ever and for ever.

A thousand suns will stream on thee
A thousand moons will quiver;
But not by thee my steps shall be
For ever and for ever.

— Alfred Tennyson

[કવિના ઘર પાસે થઈને એક નાનકડું ઝરણું વહે છે. ઘર છોડતી વેળા તેને ઉદ્દેશીને આ કાવ્ય લખાયું છે.]

વિદાય–ગીત *

વહી જા ઓ ઝરણું! નાના, સમુદ્રની ભણી ધીમે,
શીતળ પાણીની તારે અર્પવી છે ખંડણી તેને;
વહેતુ આમ રહેશે તું અટલ કો' નિશ્ચયે સાથે,
નહીં થાએ ફરી કીન્તુ અહિંયા આગમન મારું,
સદા માટે સદા માટે.

અહા! કો' દી ઝરણમાંથી નદી મોટી તું પણ થાશે,
પછી તારો મહિમા પણ અનેરો તો વધી જાશે;
ખબર કોને હજુ પણ રમ્ય સૃષ્ટિ સર્જવાનું તું,
ફરી કીન્તુ નહીં થાએ અહિંયા આગમન મારું,
સદા માટે સદા માટે

અહીં તારા કિનારા પર વૃક્ષો મોટા અને નાના,
પ્રતિબીંબો સદા તુજ નીરમાં નીજના નીરખનાના;
અહીં મધમાંખના પણ ગણગણાટો તટ ગુંજવનાના,
નહીં થાએ ફરી કિન્તુ અહિંયા આગમન મારુ,
સદા માટે સદા માટે.

હજારો ચંદ્રમાઓ નીર પર તારા ઝળકવાના,
હજારો સૂર્ય પણ પાણી ઉપર તારા ઝળકવાના;
બન્નેને એ કિરણની મીજ રહે તું માણતું હંમેશ,
ફરી કીન્તુ નહી થાએ અહિયા આગમન મારું,
સદા માટે સદા માટે.

—ફખરુદ્દીન એ. એચ.

* સ્હેજ ફેરફાર સાથે.

કચડાતી ઊર્મિઓ

લેખક :–"ઇજન" ધોરાજવી.

(ક)

"આરઝૂભૈયા, અભિનંદન, મુબારકબાદ!"

"શાના અભિનંદન? શેની મુબારકબાદ?" આરઝૂએ આનંદાશ્ચર્ય ઉચ્ચાર્યું:

"રહેવા દેને, બનાવવું? જાણે કેમ કંઇ જાણતોજ ન હોય?"–અરમાને કહ્યું;

"પણ છે શું? શી વાત છે? કંઇ કહે તો ખબર પડેને!" મંદ-મંદ હાસ્ય રેલાવતાં આરઝૂએ પ્રશ્ન કર્યો;

"તને ખબરજ નથી? તો–જાણી લે કે તારા લગ્ન......!" "એટલે......?"

"જીવન ધન્યતાનો ઉત્સવ......!" અરમાનનું બોલવું પુરું થાય. એના શબ્દો કંઇ આગળ વધે. તે પહેલા તો બે હોઠો વચ્ચે દબાવી રાખેલું આરઝૂનું હાસ્ય છૂટી ગયુ, ને એ મુક્ત હૈયે હસી પડયો, "આખરે બનાવ્યોને તેં?" "બનતું ને બનાવવુ. બન્નેમાં મઝા છે, રસીકતા છે;"

"ત્યારે તો આજે એ રસીકતા ખૂબજ ખીલી ઉઠી લાગે છે? મને બનાવીને તો હૃદયની હર્ષમયતા ઉન્માદિની થઇ ઉઠી હશે કાં? અરમાને કહ્યુ; "બસ સહેજ વાતમાં નારાઝ થઇ ગયો કે? અરે, પાગલ આજે હું ખુશી છું, મારા હૃદયની હર્ષમયતા કંઇ ભાન વિહોણી શી થઇ ગઇ છે એના ઉન્માદમાં કંઈ કહેવાય ગયું, અરમાન ભૈયા, એની તું ક્ષમા ન કરે?" આજિઝી ભર્યા સ્વરે આરઝૂએ સ્પષ્ટતા કરી;

"ક્ષમા છે, ભાઇ તને?"–અરમાને કહ્યું;

ને બન્ને મિત્રો હસી પડ્યા;

(ચ)

સાહિત્યની ભાવનાઓને પોષતા, ને શાઇરીના પ્રવાહમાં વહી, કાફિયા રદીફની સાથે રમત રમતા આ ઉભય મિત્રો, એક ધ્યેયી હતા. બન્ને ભાવના ઘેલા કવિ હૃદયી હતા, આજ કારણે બન્નેની મૈત્રીએ ગાઢ સ્વરૂપ લઇ, ઉભય ને જિગરજાન બિરાદર બનાવી દીધા હતા.

સવારે બન્ને એક હોટલમાં ભેગા થયા ત્યારે પરસ્પર ઘણીવાર સુધી ગઝલ સાહિત્યની ચર્ચા કરી, સાંજ સુધી એક પંક્તિ પર ગઝલો તૈયાર કરવાનુ નક્કી કરી છુટા પડયા હતા;

અરમાને સાંજ પહેલા ગઝલ તૈયાર કરી લીધી જેથી આરઝૂને સંભળાવ્યા વિના એનું હૈયું શાન્ત બને એમ ન હતું!

"આરઝૂએ ગઝલ તૈયાર કરી લીધી હશે! કેવી હશે?" હૃદયમાં ઘડી ઘડી જાગૃત થતી વિમાસણથી વ્યાકૂળ બનેલા અરમાનની સ્થિતી અત્યારે અકથ્ય હતી, છતાં સાંજ પહેલાં આરઝૂના ઘરે નહીં જવાનો નિશ્ચય કરી એ ઘરેજ રોકાઇ રહ્યો હતો;

સાંજે પ્રફુલ્લિત હૈયે આરઝૂને ઘરે ગયો ત્યારે આરઝૂ ઘરની બહાર નીકળી ગયો હતો, આ જાણી એને ખૂબજ આઘાત થયો, અત્યાર સુધી પોતે ઘરે રોકાઇ રહ્યો હતો એ માટે એને પશ્ચાતાપ થયો, ગઝલ સંભળાવવાની ઉત્સુકતા, નિષ્ફળતાના તીર વડે વીંધાઇને તડપી ગઇ;

પીઠ ફેરવી, પાછો ફરવા કદમ ઉપાડતો હતો, ત્યાં તો ઘરના દ્વારે વચ્ચે ઉભેલાં આરઝૂના મોટાભાઇ સઇદએ આરઝૂના લગ્નની, આજે નક્કી થએલી તારીખની વાત કરી, આ જાણી અરમાને કહ્યું:–"ત્યારે તો હવે આરઝૂભાઇ થોડા દિવસમાં વરરાજા થઇ, ગૃહસંસારી થઇ જશે કાં? સઇદભાઇ એને કંઇ જવાબ આપે ત્યાં એમની વાતચીતને સાંભળી આરઝૂના

માતુશ્રી અંદરથી આવતાંની સાથે ધડાકો કરતાં કહ્યું:-"અરમાન બેટા, ટુંક ટાઈમ દરમ્યાન તારાં શીરે એ સેહરો બંધાઈ જશે હો, ફિકર કરીશ મા, થોડા દિવસો પહેલા અહીં તારા મા આવ્યાં હતાં ત્યારે કહેતાં હતાં કે અરમાનના લગ્ન પણ આ ચોમાસે ઉકેલી નાખીશ... !"

અરમાન શરમાઈ ગયો, કંઇ વધુ સાંભળ્યા કે જવાબ આપ્યા વિનાજ એ જતો રહ્યો.

આરઝૂ જ્યારે બજારમાં ભેગો થયો ત્યારે એને ગઝલ તૈયાર કરી લીધાની વાત કરવાને બદલે લગ્નના અભિનંદન આપ્યાં, આરઝૂ અંજાણ બની એને ઉડાવીને બનાવ્યો જે ઉપર્યુક્ત વાર્તાલાપમાં આપણે જોઇ ગયા;

બન્ને મિત્રો હસતાં, હસતાં, એક પબ્લીક ગાર્ડનમાં આવી, શુન્ય સ્થળ શોધી, એની હરીયાળી ઉપર બેઠા.

થોડાક સમય માટે મૌન જાળવ્યા પછી વાત કરવા અધીર બનેલાં આરઝૂ પ્રત્યે જોઇ અરમાને પ્રશ્ન કર્યો;

"તો હવે આપ શ્રીમાનના જીવનમાં સાચી કવિતાનો આનંદ રેલાશે કેમ?"

"કવિતા સાથે કલાનો પણ!" આરઝૂએ પુલકિત હૈયે મનોભાવને વ્યકત કરતાં કહ્યું.

"કવિતા પણ કલાનુંજ એક અંગ છે ને? એમાં તેં વિશેષ શું કહ્યું? શી ભૂલ સુધારી?" અરમાને સ્પષ્ટતા ઇચ્છી.

"ખરૂં છે, પણ મારો કહેવાનો આશય કંઇ જુદોજ છે, મારી જીવન સહચરીના શણગાર પાછળની ભાવનામાંએ કલાત્મક સ્વરૂપની ઝંખના છે."

"ત્યારે કહેને એ તારી જીવન સ્પર્શી ઝંખના કઇ છે?" અરમાને પૂછ્યું.

રમ્ય કલ્પનાની દુન્યામાં રમી આનંદથી ઘેલા ઘેલા બનેલા આરઝૂએ એની હૃદય ભાવનાને વ્યકત કરતાં કહ્યું:-

"દોસ્ત, મારી હૃદય ઉર્મિ, ને મારી કલા-ભાવનાના પ્રતિક સમી એ મારી અર્ધાંગી જેને હું મારી કલાની દેવી ગણી એનાં પર મારા હૃદયને ન્યોચ્છાવર કરીશ, એના મુલાયમ વાળની કાળી કાળી કેશલતા જે મારી કલા દ્રષ્ટિનું તેજ હશે, એના પર મારા પ્રેમ અને ભકિતની શ્રદ્ધા અંજલી ચઢાવતો રહીશ, મઘમઘતાં પુષ્પોનો પરાગ પાથરતી મનમોહક વેણી જેના એક એક પુષ્પમાં મારૂં હૃદય ગુંથાયુ હશે, એને મારી પ્રિયાના ઘુમ્મટદાર અંબોડા પર આરૂઢ બનાવી નિત્ય જીવન પ્રફુલ્લતાના લ્હાવ લૂટતો રહીશ." "શું વેણીની પ્રસન્નતા એજ તારી-કલાભાવના છે?" અરમાને માર્મિક કટાક્ષ કરતાં પૂછ્યું. "નહીં, વેણી એ માત્ર મારી કલાની શરૂઆત છે, ને મારી જીવન સહચરી એ એના વિકાસનું પાત્ર છે, રોજ નવી, નવી, તાઝા પુષ્પની વેણીઓ દ્વારા મારી પત્નિના દેહ લાલિત્યને કળામય બનાવી એમાંથીજ મારી કલા ભાવનાને ખિલવતો રહીશ." આરઝૂએ કહ્યું. "સરસ, સુંદર વિચાર છે" અરમાને કહ્યું:

થોડીકવારના મૌન પછી પુનઃ અરમાને કહ્યું: "આરઝૂ ભૈયા, મારે હૈયે આવીજ કઇ રસીકતાની કલા ઉર્મિ રમી રહી છે, મારી અંતર ઇચ્છા છે કે મારી પત્નિને હું પણ કલાની સાધિકા બનાવવાનું નહીં વિસરૂં! પત્નિને પત્ર લખવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતો રહેશે ત્યારે એને હું કલા સુચક એવા હેતુ લક્ષી ચિત્રો સાથેજ પત્ર લખી કલાની ભાવનાને જીવનમાં વણી લઇશ."

"ખુબ! એ પણ કલાત્મક કલ્પના છે, તારી કલા ભાવના ફુલીભૂત થઇને રહો." આરઝૂએ કહ્યું.

સાંજને આસ્તે આસ્તે અંધારી રાતમાં પરિભ્રમતી જોઈ, બન્ને જાગુ ઉઠયાં.

(ઉા)

જીવનની ધન્યતા સમો એ સુવર્ણ દિવસ પણ આવી પ્હોંચ્યો. પ્રભુતાની પૂન્ય ભૂમીમાં પગલાં પાડી, પ્રસન્ન હૈયે, હૃદય આરઝૂને મૂર્તસ્વરૂપે જીવનમાં જડી લેવા આરઝૂ ઉત્સુક થઇ ઉઠ્યો.

જિન્દગીની પહેલી આકાંક્ષા, ને જીવનમાં એક લાંબા સમય થવાં ઘર કરેલી ઝંખનાને પુરી કરવા એ ઘેલો ઘેલો થઇ પુષ્પ વેચનારની દુકાન તરફ દોડી ગયો

સૌરભના રસથાળ સમી. પુષ્પ પરાગથી લબ્ધ બનેલી, ઘણાં શ્રમ પછી. કળાત્મક રીતે ગુંથાએલી, એની કલા ભાવનાની પોષક એવી. એક નાજુક વેણીને એના સુવાસિત રૂમાલમાં સંતાડી લીધી

આજે એના હર્ષની સીમા રહી ન હતી, એના ઉરના પ્રત્યેક ધબકારે જીવન પ્રફુલ્લતાનો ધ્વનિ ધબકી રહ્યો હતો.

સંયુક્ત જીવનની શ્રેષ્ઠતા કેટલી સુંદર હોય છે? દામ્પત્ય જીવનની શરૂઆત સાથેજ હૃદય કેટલી આલ્હાદતાનો આનંદ માણે છે ને ? એ સ્વગતજ બબડી ગયો.

કંઈ મુંઝાતો, કંઇ શરમાતો, એ રાત્રિના મોડે મોડે ઘરે આવી પહોચ્યો.

શેરવાની પાછળ છુપાવેલી, વેણીની સૌરભને ઝીલતો, એ હળવે હળવે મેડીના પગથીયાં ચઢી ગયો.

(તી)

આજ હૈયાં કોઈના અથડાય છે..." લ્યો, પ્રિયે... આ, આજની મારી એક અદના ભેટ." રૂમાલમાં કૈદ થઈ શેરવાની પાછળ સંતાએલી, સુવાસની શણી સમી વેણીને પતિ સન્મુખ ધરતાં આરઝૂએ કહ્યું.

સ્ત્રી સુલભ સ્વભાવને આધિન એવી પત્નિ પ્રત્યેથી પ્રત્યુત્તર ન મળ્યો; શરમના આધિપત્ય તળે દબાએલી એની વાચા જરાએ ન સળવળી, વાતાવરણમાં કેવળ શુન્કાર ફેલાયો.

આરઝૂ એ વેણીને મેજ ઉપર મૂકી, શેરવાનીને ઉતારતાં ધીમા સાદે કહ્યું.

"પ્રિયે...લ્યો, વરસો થયાં મારા હૃદયના એક ખૂણે સંઘરી રાખેલી હૃદય ભાવનાનીજ પાંદડી સમી આ સુંવાળી વસ્તુનો સ્વીકાર કરી, મારી કલ્પનામાં વરસો થયાં લ્હેરાતા એ તમારા લાંબા લાંબા કેશ કલાપોના ગુચ્છ અંબોડા પર એને આરૂઢ બનાવી, મારા હૃદયમાં પ્રગટી ઉઠેલી કલાની પ્રેમળ જ્યોતને તેજસ્વી સ્વરૂપે ઝળહળાવી દ્યો. પ્રિયે......!"

"મારા હૃદયની ચિર-આરાધ્ય દેવી! લજ્જાએ આપને પરવશ બનાવી દીધી છે, એટલેજ મારી આજ્ઞા ઝીલાતી નથી કાં! લાવો, એ લજ્જાને હું હમણાંજ દૂર કરી દઉં..." આરઝૂ અધીર થઇ ઉઠ્યો. હૃદયમાં ઉછાળા લેતી ઉર્મિઓ પ્રબળ વેગે ઉછળવા લાગી, પત્નિની છેક સમીપ જઇને કહ્યું:-

"પ્રાણેશ્વરી! લજ્જાને ત્યાગો! લો, આ વેણીનો ઉપહાર કબૂલ કરો." વેણીને આગળ ધરતાં આરઝૂએ કહ્યું પણ લજ્જા શીલપત્નિ મૌનજ રહી

"શરમાવ છો!...તો લો હુંજ આપના અંબોડા પર એને બિરાજમાન બનાવી જીવન ધન્યતાનો લ્હાવ લૂટું.....!"

આમ કહી આરઝૂ શરમના બંધન સમા સાડીના પાલવને હળવેકથી દૂર કર્યો, ને વેણી પકડેલો હાથને અંબોડા તરફ લઈ ગયો, પણ પળવારમાં તો વીંધાએલા શિકારની જેમ એની ઉર્મિ ઘવાઇ હોય એમ એનું હૈયું તડપી ગયું ને વેણી નીચે પડી ગઈ.

એણે કલ્પનામાં કલ્પેલી લાંબી લાંબી કેશલતાની જગ્યાએ એને ટુંકા ઘણાં ટુંકા, ને આંતરિક બીમારીથી ખરતાં ને ખરી પડતાં

ખોબ્ડહેર જેવા ટુંકા વાળના એક ન્હાનાસા ઝુંપડાનું દર્શન થયું.

એની જીવન ઝંખના પહેલાંજ ઘાએ ક્રૂર રીતે વીંધાઇ જાય, વેદનાથી થરથરી ગઇ...

એના મોંઢ પર ખિન્નતાનું હાસ્ય ચમક્યું, પણ કોઇને શી ખબર પડે કે એના હાસ્યમાં શી સમસ્યા પડી છે?

(૩) --

એક દિવસ, અરમાનના પણ લગ્ન થઇ ગયાં.

નવવધુના રૂપ લાવણ્યની સહુ કોઇએ પ્રસંશા કરી, આશાની સૃષ્ટિમાં વિહરતો અરમાન પણ આનંદિત થયો.

પત્નિની-શીતળ છાયામાં ઉલ્લાસ માણતો ને રસમય જીવન વ્યતિત કરતો અરમાન અત્યારે સંપૂર્ણ રીતે સુખી હતો. છતાં હૃદયમાં ઉછળતી કલાની ઉર્મિને પ્રત્યક્ષ સ્વરૂપે જોવાની ઝંખના હજુ પુરી થઇ ન હતી.

હવે તો એની જીવન-સિતાર સાથે સંકડાએલી. એની આશા-સૃષ્ટિના ઝણુઝણાટમાં એકજ-સાદ, એકજ આવાઝને એકજ ધબકાર હતો, એ માત્ર એની કલાદ્રષ્ટિનો, ઉર્મિશીલ ભાવનાની સફળતાનો.

"ખુદા, મારા જીવન-સ્વપ્નને સફળ બનાવજે, મારા હૃદય ભાવોને, મારી કલા પ્રિયતાને પોતે એવી ઝલકે પ્રેરણા મારી જીવન સહચરીના દેહે પ્રગટાવી મારા જીવનને ધન્ય ધન્ય બનાવી દેજે.

આ હતી એની યાચના, એકજ અભ્યર્થના.

(ચિં)

ઘણાં દિવસના આનંદ પછી અરમાનના જીવનમાં પાછી આજે નિરસતા ને નિરતબ્ધતા આવીને ઉભી

આજની એકલતાથી એ અકળાઇ ઉઠ્યો. ને સ્વગત બબડવા લાગ્યો, "આ તે કેવી પ્રણાલિકા! શબ્દ શાસ્ત્રીઓ પત્નિ માટે ઉપમાઓ શોધી એને સહધર્મિણી, અર્ધાંગી, જીવન-સહચરી, જીવન સંગીની, હૃદયેશ્વરી વગેરેની ભાવ વિશિષ્ટ ઉપમાઓ આપી એમને ક્યાંની ક્યાં ચઢાવી દીધી છે......"

"હજુ અલ્પ કાળ પણ થયો નથી ત્યાં આજ તો "જીવન સહચરી"ના પિયરની અપેક્ષા કરી શ્રીમતિજી જતાં રહ્યાં એમનાં માતૃગૃહે, ને એકલો અટુલો મૂકીને વિરહ વેદનામાં રીબાવવાં, તડપાવવા." "શું આ ન્યાય છે?" ઘડીભર એ મંત્રમુગ્ધ બન્યો, હૃદય વેદના સાથે આત્મભાનમાં જાગૃતિ સ્ફુરી.

"તું કોણ?" હૃદયએ પ્રશ્ન કર્યો. "જીવન સાથી કાં?" અંતરાત્માએ પ્રત્યુત્તર વાળ્યો; "તે કેટલી હદ સુધીનું રક્ષણ કર્યું છે, તારી ભાવ વિશિષ્ટ ઉપમાનું?"

"પુરૂષ જાત, ગમે ત્યારે ગમે તે ઘડીએ, પત્નિને એકલી, અટુલી મૂકી વરસો સુધી પરદેશ ગમન કરે, છતાં એ કહેવાય એ જીવન સાથી!"

શબ્દાર્થની કેવી ક્રૂર મશ્કરી?

એ હસી પડ્યો, હાસ્યના પડઘા રાત્રિના નિરવ વાતાવરણ વચ્ચે ગૂંજી ઉઠ્યાં.

એ વિચાર કરવા લાગ્યો, કલાની સાધિકા સમી એની પત્નિની રમણીય મૂર્તિ, એની આંખ સામે તરવરવા લાગી.

એ ઉઠ્યો, બારીની સામે ખુરશી નાખી, આકાશનું અવલોકન કરવામાં ઘડીભર તન્મય બન્યો.

કાળાં કાળાં વાદળોથી ઢંકાએલા આકાશને જોતાંજ ઊરઊર્મિ ઉછળી પડી ને એ પત્નિને પત્ર લખવામાં પ્રવૃત્ત થયો.

કલા-ઊર્મિને વાસ્તવિક સ્વરૂપે ગઢી લેવા એણે "ચિત્ર-આલ્બમ"ને હાથમાં લીધું, થોડીક વારના અવલોકન પછી બે ચિત્રોની પસંદગી કરી; એક ચિત્ર મુસ્લિમ કેળવણીના પિતા **સર સૈયદ અહમદનું** ને બીજું ચિત્ર મુસ્લિમ હિંદના સર્વ-માન નેતા **મૌલાના મુહમ્મદઅલીનું**; આ બન્ને પાવક આત્માઓના ચિત્રોમાં એમના વિરલ વ્યક્તિત્વની છાયા ઝળકી રહી હતી, બન્ને આત્માઓની પ્રભાવશાળી મુખમુદ્રા એમની સુરેખ દાઢીઓના લીધે સંપૂર્ણપણે દૈદિપ્યમાન દીસતી હતી.

મુસ્લિમ સંસ્કૃતિની શોભા સમી બન્ને છબીઓને જોતા અરમાનના હૈયે એ મુતસદ્દી આત્માઓની સદસ્મૃતિ તાઝી થઈ ઉઠી, ભાવપૂર્વકની આત્મિય તન્મયતા સાથે આ બન્ને ચિત્રોને પત્નિના પત્ર સાથે નાખી દીધા.

સવારે ચિત્રો સાથેનો પત્ર રવાના કરી, અરમાને આત્મ સંતોષ અનુભવ્યો.

(ઓ)

મેળાપની સુખદ ઘડીઓ પાછી આવી પહોંચી.

જેની ન્યુનતાએ અરમાનને આકૂળ-વ્યાકૂળ કરી દીધો હતો, એ એના જીવનની શીતળ છાયા સમી એની પત્નિ પાછી આજે એના ઘરે આવી ગઈ.

સ્નિગ્ધ હર્ષથી છલકાતા હૈયે અરમાને એની પત્નિને પૂછ્યું:-

"મારો પત્ર તો મળ્યો હશે!"

"હા!" ટુંકો પ્રત્યુત્તર મળ્યો. "...ને સાથે પાઠવેલા બે ચિત્રો?" ઉત્સુક હૈયે અરમાને પૂછ્યું.

"એ પણ મળ્યાં હતાં!" પત્નિએ કહ્યું.

"ગમ્યાં કે!" અરમાને પૂછ્યું.

"એમાં શું હતું! પત્થરના પુતળાં જેવા એ બે દાઢીવાળાઓના ચિત્રોમાં શું જોવા જેવું હતું? આવા ચિત્રો શા માટે આપે મોકલ્યા હતાં? મારી મશ્કરી કરવા કાં!" શ્રીમતિજીએ અજ્ઞાનતાનું પોત પ્રકાશીત કર્યું.

"અરમાન શો જવાબ આપે!"

એ હસી પડ્યો, હૃદયની છુંદાતી, કચડાતી ઊર્મિઓની વેદનાથી પ્રેરાઈ ગયો.

એક ઉંડો શ્વાસ ખેંચી, તૂટેલાં હૈયે ખુરશીએ બેસતાં સ્વગતજ બોલી ગયો.

હજારો હસરતેં ઐસી હૈ,
જિસકા ખૂન હોતા હૈ.
બહોત અરમાન ઐસે હૈં,
જો દિલકે દિલમેં રહેતે હૈં.

(ખંભ)

—(x)—

આખાય જગતની અશાંતિનાં મૂળ સિદ્ધાંતોની અથડામણીમાં રહેલા છે. વ્યક્તિગત દરેક માનવીનાં સિધ્ધાંત એકસરખા નથી. પરસ્પર વિરોધી એવા સિદ્ધાંતોમાં માનનાર એક બીજાને પોતાનાં સિધ્ધાંતો મનાવવાની ફરજ પાડવાનાં જ્યારે મિથ્યા પ્રયત્નો કરે છે, ત્યારે તણખા ઝરે છે. અને એ તણખાજ સર્વત્ર અગ્નિ પ્રકટાવે છે. કોઈ પણ "ઇસ્લામ"નો આશ્રય લઈ આ જગતમાં ચિણગારીઓ ફેલાવનારા માનવ શત્રુઓથી આપણે ચેતતા રહીએ, એ અત્યંત આવશ્યક છે.

માટી થઈ માટીથી ખેલે!

(૧)

કડ કડ ઠંડી સખ્ત સપાટા,
ઉષ્ણ હવાના તેજ ઝપાટા,
વર્ષા અનગળ ધારા છાંટા,
સુસવતા વાયુ સુસવાટા,
આફતમાં કાયા હડસેલે,
માટી થઇ માટીથી ખેલે!

(૨)

માટી માંહે દાણા બોતો,
માટીમાં નિજ જીવન જોતો,
પળમાં હસતો ક્ષણમાં રોતો,
આમાર એ આખો ભવ ખોતો,
દેહ પસીને રેલા રેલે,
માટી થઇ માટીથી ખેલે!

(૩)

જીવન જે માટીથી જોડે,
રાત દહાડો કાયા તોડે,
કકાફૂટમાં ગોથું ફોડે,
સમજે જીવન, જીવન-કોડે,
હૈયું સાગર થઇને હેલે,
માટી થઈ માટીથી ખેલે!

(૪)

ઠંડી વેઠે, તડકે તપતો,
છાના જીવન-મંત્રો જપતો,
જીવન-સત્રો મૂંગાં કવતો,
જીવન જીવે મરતો મરતો,
અણનમ રે'તો જીવન ખેલે,
માટી થઇ માટીથી ખેલે!

(૫)

જગમાં જે જગ-તાત ગણાતો,
પોતે પરને, રંક ભણાતો,
પરને પોષી જે હરખાતો,
'જીવન જીત્યો' કહી મલકાતો,
ચાલે મુંગો જીવન-ખેલે,
માટી થઈ માટીથી ખેલે!

(૬)

જીવન-પીડે સંકટ-ભારો,
'દેવા'નો જેના પર મારો,
વ્યાજે લેણાનો નવ આરો,
જીવે જે જીવન દુખીઆરો,
મળે નિરાશા મોડે વ્હેલે,
માટી થઇ માટીથી ખેલે!

(૭)

બાળકના મ્હોંમાંથી ઝૂંટી,
પત્નીના સુખમાંથી લૂંટી,
ધરવખરીને વૈભવ ઝૂંટી,
મૂકે કણ ધરતીમાં ચૂંટી,
તપતો કોયે ક્યારે ગેલે,
માટી થઇ માટીથી ખેલે!

(૮)

દાનવ થઇને લૂંટે રાજા,
શાથ ધનિકો લૂંટે તાજા,
સૌએ કક્ષાથી તાજા માજા,
સંકટ એ પર મૂકે ગાજા,
સૌ એને ગુસ્સે હડસેલે,
માટી થઇ માટીથી ખેલે!

(૯)

એની સૃષ્ટિ કાળી કાળી,
ખેડો એ અરમાનો બાળી,
લૂંટે સિફ્તે સૌ પંપાળી,
કેમ શકે આંસુડાં ખાળી?
જીવન-કિસ્તી તરતી મેલે,
માટી થઇ માટીથી ખેલે!

(૧૦)

સૂર્ય શશી જેના સંગાથી,
સંકટનો હંમેશાં સાથી,
જીવે એ જીવન આશાથી,
પાર ઉતરતો આફતમાંથી,
જીવે નવ મોટે બગડેલે,
માટી થઇ માટીથી ખેલે!

(૧૧)

ધરતીના ખોળે રમનારો,
માટીમાં જીવન રચનારો,
રાત દિવસ શ્રમથી મથનારો,
જગને નવજીવન દેનારો,
નવ જીવે એ મનડે મેલે,
માટી થઇ માટીથી ખેલે!

(૧૨)

જે જીવનને જીવી જાણે,
એક અનોખું જીવન માણે,
જીવે જીવન કોરે ભાણે,
એ જીવનને વિશ્વ વખાણે,
'નયન' અશ્રુએ મોતી રેલે,
માટી થઇ માટીથી ખેલે!

(૧૩)

ભૂથી ભાગ્ય નવું ઉપજાવે,
કણમાંથી કંચન નિપજાવે,
મુક્તા મોંઘા જગમાં લાવે,
વિશ્વ ખજાનાથી ઉભરાવે,
દુઃખના દિન હિંમતથી ઠેલે,
માટી થઇ માટીથી ખેલે!

(૧૪)

દાતા થઇ લૂંટાતી દેતો,
પોતે રંક બનીને રે'તો,
મર્દ બની પડકારે રે'તો,
છતાં કોઇને કૈં ના' કે'તો
જગ-સમરે રણ શૂરો ખેલે,
માટી થઇ માટીથી ખેલે!

(૧૫)

મૃત્યુ સાથે રમત રમે છે,
દેહ સંકટે રોજ દમે છે,
વિપદ વસમી તોય ગમે છે,
હિંમત રાખી કષ્ટ ખમે છે,
અમૃત પાતો જીવન-વેલે,
'કૃષિકાર માટીથી ખેલે!

—'નયન.' [રાણાવાવ.]

હકીમ અને હિકમત

જ૦ સાલેહ બકીલી સા૦

૧

હકીમનો ખરો અર્થ "બુધ્ધિશાળી" અથવા "દાના" થાય છે. પરંતુ વિદ્વાનોની પરિભાષામાં આ શ્રેષ્ઠ લકબ તત્વજ્ઞાનીઓને માટે ખાસ છે; જે વસ્તુઓની હકીકત અને જગત રચનાની અસ્લીયતથી માહિતગાર હોય અને કુદરતના કાયદા અને કર્મ ઉપર ચિંતન કરતો રહેતો હોય. થોડા સમય પછી "હકીમ" તે લોકોનો ખિતાબ થઇ ગયો, જે વૈદક વિદ્યામાં નિપૂણ હોય. ઇન્સાની આરોગ્યતાનું રક્ષણ કરવાની અને બીમારીઓનો નાશ કરવાની તદબીરો જાણતા અને બતાવતા હોય. આ ઇન્કિલાબ અરબી અને ફારસીમાંજ થયો નહિ બલ્કે યૂનાનીમાં પણ પહેલાં ફિલોસોફર હકીમ કહેવાતા હતા અને પાછળથી તબીબો અને ઇલાજ કરનારઓને આ ખિતાબ પ્રાપ્ત થઇ ગયો.

યૂનાની (ગ્રીક) આ કળાને "ઇસ્તરવા" કહેતા હતા અને રોમનો "મેડીસી", જેના ઉપરથી અંગ્રેજી શબ્દ "મેડીસિન" બન્યો છે.

ઇતિહાસ યુગના આરંભથી તો નજરે પડે છે કે બધીય કૌમોમાં આ કળા ધર્મગુરૂઓ સુધી સંકુચિત હતી. જંગલી કૌમોમાં આજે પણ તે કૌમના ધર્મગુરૂઓ પોતાના અનુયાયીઓના ઇલાજ કરનારા હોય છે. એવીજ હાલત પ્રાચીન મિસરીઓ અને બાબીલોનીયોની હતી, અને એવીજ સ્થિતિ યૂનાનીઓની પણ હતી.

પરંતુ યૂનાનીઓમાં આ કળા થોડાજ સમયમાં એક શ્રેષ્ઠ અને ઉંચા પ્રકારની વિદ્યા બની ગઇ. જે લોકો આ વિદ્યા સંપાદન કરતા તેમને દેશમાં ઘણો માન મરતબો મળતો. આજે પણ જગતના કેટલાક સંગ્રહસ્થાનોમાં કેટલાક એવા ચંદ્રકો મૌજૂદ છે, જેને યૂનાનીઓના પ્રાચીન સમયમાં એશિયા માઇનોરના શહેર સ્મર્નાના વાસીઓએ કેટલાક એવા તબીબો માટે બનાવડયા હતા, જે જનતાનો ઇલાજ કરતા હતા અને આમ લોકોમાં મોટા નિપૂણ હકીમ તરીકે મશહૂર હતા.

ઇતિહાસના પાનાઓ ઉથલાવતાં જણાય છે કે તે દિવસોમાં આમ રિવાજ હતો કે યૂનાનીઓની રિયાસતો પોતાના ખાસ તબીબ રાખતી હતી. જેમને સાર્વજનિક ઉદારતાએ મોટા પગારો મળતા હતા. જેવી રીતે કે અરબોના અજ્ઞાનતાના યુગમાં અને ઇસ્લામ પછી પણ કેટલાએ કબીલાઓ પોતાના ખાસ તબીબ રાખતા હતા, જે તેજ કબીલા પ્રત્યે સંકળાયલા રહેતા. તે કબીલાઓને તેમની વૈદક નિપૂણતા માટે ગર્વ રહેતા અને અન્ય કબીલાના લોકો તે તબીબ અથવા હકીમને કારણે તે કબીલાની ઇજ્જત કરતા.

યૂનાનીઓ (ગ્રીકો) પછી રોમનોમાં પણ તિબ્બ-વૈદકની મોટી કદ્ર થવા લાગી. ઇતિહાસ ઉપરથી જણાય છે કે જુલીયસ કૈસરે અન્ય કૌમો અને દેશોના તબીબોને, જે રોમમાં દવાખાના ધરાવતા હતા-ખાસ રોમન શેહરીઓના હકો અર્પણ કર્યા હતા. અગસ્ટસ કૈસરે એક ભયંકર બીમારીથી સાજા થવા પછી પોતાનો ઇલાજ કરનારા તબીબોને ઇયક વર્ગમાં શામિલ કર્યા હતા. * પછીથી વઢાકાપ=જર્રાહીની રોમનોમાં એટલી બધી ઉન્નતિ થઇ કે રોમન સામ્રાજ્યમાં જેટલા લશ્કરો હતા,

---

* ઇયક, રોમનોમાં માનવંતા યુદ્ધ વિશારદો અને અમીરોનો એક વર્ગ હતો. જેના મેમ્બરો માન અને મરતબામાં રાજ્યસભાના મેમ્બરો પછી સૌથી ઉંચા મનાતા હતા.

બખ્તરમાં રિતસર સર્જન મૌજૂદ હતા. ઘણા લેખકો જેને તેઓ પોતાની તૈયાર કરેલી દવાઓ અને મર્હમોના વાસણો ઉપર લગાડતા હતા, યૂરપ અને ઈંગ્લાંડમાંથી મળી આવ્યા છે.

એની કંઇ પણ માહિતી મળતી નથી કે પ્રાચીન સમયમાં વૈદક વિદ્યાની તા'લીમ કેવી રીતે અપાતી હતી પરંતુ ઇસાઈ શહેન્શાહોના સમયમાં અમને એવું નઝરે પડે છે કે તબીબો ત્યારેજ ઈલાજ કરી શકતા હતા જ્યારે કે તેઓ કાબિલ અને પ્રખ્યાત હકીમને પોતાની કાબિલીયતની પરીક્ષા આપીને સફળ થઈ જાય. આરકીએટર અર્થાત તબીબોનો વડો, જે સલ્તનતનો અત્યંત વિશ્વાસુ તબીબ હોય, તેને એવો અધિકાર પ્રાપ્ત હતો કે ઉમીદવાર તબીબોની પરીક્ષા લે અને તેમને લાઇસન્સ અથવા સનદ આપે. જો કોઇ તબીબ સનદ મેળવ્યા વિના ઇલાજ કરવા લાગતો તો તેને ભારે દંડ કરવામાં આવતો હતો.

તબીબોના વડાનો ખિતાબ કહે છે કે સૌથી પહેલાં જાલીમ કૈસરોના તબીબ ઇન્દરોમાખસને મળ્યો હતો. પ્રથમ તો એ માત્ર એક ખિતાબજ હતો. પરંતુ થોડા સમય પછી તે વૈદક વિદ્યાની એક ઉંચી ડીગ્રીનું નામ થઇ ગયું. જે માત્ર તબીબોના પરીક્ષકોનેજ આપવામાં આવતી હતી.

રોમન સામ્રાજ્યની પડતી પાછળ યૂરપ ઉપર અજ્ઞાનતા છવાઇ ગઈ. તેણે વૈદક વિદ્યાનો પણ તદ્દન નાશ કરી નાખ્યો. તે સમયે મસીહી દુન્યામાં તબીબો અને હકીમોનો મોટે ભાગે એવોજ દરજ્જો હશે જેવો હાલમાં હિન્દુસ્તાનમાં અમારા યૂનાની તબીબોનો છે દરેક તબીબ પોતાનો સ્થાન, પોતાની પાસે ઇલાજ કરાવનારાઓના દરજ્જા અને રૂત્બાને કારણે માન અને લાગવગ ધરાવે છે પરંતુ એ દિવસોમાં ઇલાજ કરનારા મોટે ભાગે પાદરીઓ અને રાહિબો (ત્યાગીઓ) હતા. આ સાથે આ વાત પણ વિચારવા જેવી છે કે મસીહી ધર્મગુરૂઓને લોહી વહાવવાની તદ્દન મનાઇ હતી, જેથી તેમણે વહાડકાપ વિદ્યા બિલ્કુલ પડતી મૂકી. ચીરવું-ફાડવું નીચા વર્ગનું કામ થઇ પડયું હતું. પરિણામે મધ્યકાળમાં 'જર્રોહી' (સર્જરી) લગભગ વિનાશને આરે પહોંચી ગઇ.

એજ ઝમાનામાં અરબોએ વિદ્યાઓ પ્રત્યે લક્ષ આપ્યું. જે લોકો વડે તેમણે વૈદક વિદ્યા પ્રાપ્ત કરી, તે એજ લોકો હતા, જેઓ જર્રાહી (વહાડકાપ) ને પોતાના દરજ્જાથી કમી અને એક ઝલીલ-નીચ કામ માનતા હતા. હિન્દુસ્તાનમાં આ કામ માત્ર હજામો સાથે સંબધિત થઇ ગયો.

હિન્દુઓએ પણ પોતાના ઉન્નતિ યુગમાં વૈદક વિદ્યાની ઘણી પ્રગતિ કરી. તેમણે પોતાની શોધખોળો અને પોતાના ઇલ્મી પ્રયોગો વડે અત્યંત ઉચ્ચા પ્રકારની અકસીર દવાઓ શોધી કાઢી, જે ઇન્સાની આરોગ્યના માટે અનહદ લાભદાયક હતી. અરબોએ જેવી રીતે યહૂદી અને ઇસાઇઓ પાસેથી વિદ્યા મેળવી, તેવી રીતે હિન્દુઓને પણ ખિલાફતના દરબારોમાં બોલાવીને તેમના અનુભવોનો લાભ લીધો. પરંતુ અમને એની બિલ્કુલ માહિતી મળતી મળતી નથી કે હિન્દુસ્તાનના પ્રાચીન યુગમાં જર્રોહી (વહાડકાપ)ની શી હાલત હતી. સામાન્ય દ્રષ્ટિએ હિન્દુઓના વિદ્વાનો ઇસાઇઓ કરતાં પણ વિશેષ, લોહી વહાવવા અને મનુષ્ય શરીરને ચીરવા કાપવાની વિરૂદ્ધ હતા, જેથી તેમનામાં પણ જર્રોહીનું અસ્તિત્વ જણાતું નથી. એટલાજ માટે હિન્દુસ્તાનના વૈદોને જર્રોહીથી દૂર ભાગતા આપણે જોઇએ છીએ.

મુસલમાનોએ આરંભમાં જ્યારે વિદ્યા-કળાને અન્ય પ્રજાઓ પાસેથી પ્રાપ્ત કરી છે. એ નુકસાનો તેઓમાં ન હતા. ઘણા દિવસો સુધી તેઓમાં ન તો આબિદો અને ઝાહિદો તબીબોની પ્રતિસ્પર્ધા કરતા હતા, ન તો અનુભવી નુસ્ખાઓને મોઉદ અને તકવાની પૂર્તિ ઠરપવામાં આવતા હતા અને ન તો તેમને જર્રોહીના કામથી અણગમો હતો. ખિલાફતના દરબારમાં અમે એવા સેંકડો તબીબોને જોઇએ છીએ જેઓ આલા દરજ્જાના તબીબ હતા તો સાથેજ અજોડ જર્રોહ પણ હતા. એ સિવાય અમે ઘણા સર્જનોને પણ જોઇએ છીએ જેઓ કુત્મા અને દરજ્જામાં તબીબો અને હકીમોથી કમી ન હતા.

મુસલમાનોમાં તબીબો અને જર્રાહોમાં ભિન્નતા થઇ તેનું કારણ અમારા વિચાર પ્રમાણે માત્ર તેમના મસીહી ઉસ્તાદોનું અનુકરણ ન હતું બલ્કે દરબારોમાં બેસવા અને ઉંચા પ્રકારની હદ ને માનને કારણે તેઓમાં નફાસત અને સફાઇ એટલે દરજ્જે વધી ગઇ કે ઝખ્મોને ચીરીને લોહી અને પરૂમાં હાથો ખરડવાને તેઓ મકરૂહ સમજવા લાગ્યા. થોડા સમયમાં જેવી રિતે તેઓમાં જિહાદનો જુસ્સો ઓછો થઇ ગયો, તેવીજ રિતે જર્રોહીથી પણ નફરત વધી ગઇ.

પરંતુ તિબ્બ-વૈદક પ્રત્યે મુસલમાનોનું લક્ષ ગયું તો આ કળામાં તેમના પ્રયત્નો એટલા બધા વધી ગયા કે થોડીજ સદીઓમાં હજારો ગ્રંથ લખાઇ ગયા અને યૂનાનીઓનું વૈદકિય સાહિત્ય તેમના કારનામાઓની આગળ રજ માત્ર રહી ગયું. બીમારસ્તાન અને શિફાખાના (દવાખાના) જ્યાં જ્યાં મુસલમાનો હતા, કાયમ થઇ ગયા. ત્યાં નિષ્ણાત તબીબો અને નિપૂણ જર્રાહો બીમારોના ઇલાજ કરતા હતા. પૂર્વથી પશ્ચિમ સુધી દરેક સ્થળે કાબિલ તબીબો પ્રસરેલા હતા અને પૂર્વ અને પશ્ચિમના દરેક મદરસાઓમાં તિબ્બની ઉંચી તઅલીમ અપાતી હતી.

મગરિબ (ટ્યુનિસ, મોરોક્કો વિ) અને સ્પેઇનના દારુલઇલ્મી તિબ્બી મદરસાઓમાં યૂરપના લોકો આવી આવીને તઅલીમ લેવા લાગ્યા. તેઓ પોપની સત્તામાંથી નિકળીને સ્વતંત્રતાપૂર્વક આ વિદ્યાને પ્રાપ્ત કરતા અને પોતાને દેશ જઇને પોપોની ઇચ્છા વિરૂદ્ધ (જેઓ વિદ્યા કળાના મ્હોટા શત્રુ હતા) ચુપચાપ પોતાના દેશવાસીઓને તબીબ બનાવી દેતા હતા. આજ શોકે યૂરપની વર્તમાન ડોક્ટરીનો જન્મ આપ્યો. વિચારપૂર્વક જોવામાં આવે અને સ્પેઇનના વૈદક વિષેના પુસ્તકોનો અભ્યાસ કરવામાં આવે તો જણાશે કે તેઓમાં પ્રકૃતિ વિષેનો વાદવિવાદ ન હતો અને સર્જરી (જર્રાહી) સંપૂર્ણતાની ટોચે પહોંચી ગઇ હતી. આજ બન્ને વાતો ખરી રીતે યૂનાની તિબ્બ અને ડોક્ટરીની વિશેષતા છે. *

* મૌલાના "શરર" મહૂંમના એક લેખ ઉપરથી.

જગતમાં એવી એકેય વસ્તુ વિચાર કે પ્રવૃતિ નથી કે જેની વિરૂધ્ધમાં કે તરફેણમાં કાંઇ કહેવાનું બાકી રહેતું ન હોય, પ્રત્યેક પ્રવૃતિમાં વાહેમ કરીને ઝંપલાવ્યા પહેલાં આપણે તટસ્થતા પૂર્વક તેનો પૂર્ણ અભ્યાસ કરવો જોઇએ. આપણી પોતાની સલામતીનાં માટે આ એકજ માર્ગ ઉત્તમોત્તમ છે. અનુકરણ કરવું એ આપણી પોતાની પાયમાલીને નોતરવા સમાન છે.

મઝદૂરનો સાદ

એક સુકા વૃક્ષ સમો છું પણ ધરતીને લીલી છમ રાખું છું.
વેરી હો ભલે સંજોગ પવન હું ડાળને અણનમ રાખું છું.

મઝદૂર છે મારૂં નામ અને દુર્ગંધ છે મારા વસ્ત્રોમાં;
પણ શ્રમથી ઘસાતા હાડ મહીં સૂણકની ફોરમ રાખું છું.

સાગર સરખો એ સમાજ મને મોજાની જેમ પછાડે છે;
કાંઠેથી ફરીને હું પાછો સંબંધ એ કાયમ રાખું છું.

હોમી છે જગતની ભઠ્ઠીમાં લોખંડ સમી મારી કાયા;
ટીપાઉં છું ક્રૂર હથોડાથી પણ દિલને મુલાયમ રાખું છું.

ખુશ થાઉં તો તો માલામાલ કરૂં, કોપાઉં તો ફુંકી દઉં જગને;
આશિષમાં હું જન્નત રાખું છું, આહોમાં જહન્નમ રાખું છું.

વરસો થયાં ત્રાસને અપમાનો હું સહેતો હતો છાનોમાનો;
પણ આજ એ બદલો લેવાનો નિર્ધાર હું મક્કમ રાખું છું.

દુઃખ સુખમાં "ગની" એકજ ધારી, જારી છે જીવન સરિતા મારી;
અકળાઉં તો ધીરજ રાખું છું, ડર ખાઉં તો સંયમ રાખું છું.

મઝદૂર કવિ
જ૦ ગની (સૂરત)

રંગુન—(બર્મા)ના ગ્રાહકોને

* [બર્મા જાપાનીસ શત્રુના હાથમાં પડયા પછી ટપાલ વ્યવહાર બંધ થઈ ગયો હતો. જે ગ્રાહકોનું લવાજમ જ્યાં સુધી પહોંચતું હોય ત્યાં સુધી તેમના અંકો **અમાનત** તરીકે રાખી મુકવામાં આવ્યા હતા. હિંદ તરફ આવી ગયેલા સાહેબો પૈકી જેમણે હિન્દ પ્રાંતના સરનામા મોકલાવ્યા હતા તેમને તેમના અંકો રવાના કરી આપ્યા હતા. હજી નીચે મુજબના ગ્રાહકોના **નવા સરનામા** અમને મળી જશે તો તેમના અમાનત પડી રહેલા અંકો રવાના કરી શકાશે. આશા છે કે તેઓ નવા સરનામા મોકલી આપવા ચૂકશેજ નહિ. —મેનેજર]

(૧) મેસર્સ એ. એસ. છવા એન્ડ કું. ૧૧૯, ચાઈના સ્ટ્રીટ રંગૂન
(૨) „ એ દાદાભાઈ બ્રધર્સ (બર્મા) લિ. ૨૮, એડવર્ડ સ્ટ્રીટ „
(૩) „ અલીમુહમ્મદ તૈયબ એન્ડ કું. પો. બો. ૫૨૪ „
(૪) „ આઝમ આરિફ બ્રધર્સ. ૭૩૦, મરચન્ટ સ્ટ્રીટ „
(૫) „ યુસુફ ઇસ્માઇલ અચ્છા બ્રધર્સ. „ ૫૩૦, ડેલહાઉસી સ્ટ્રીટ „
(૬) „ અહમદ હુસૈન અચ્છા એન્ડ કું. પો. બો. ૮૨૧ „
(૭) „ એમ. ઈ. ભાયા એન્ડ સન્સ. (બર્મા) લિ. પો. બો. ૩૩૮ „
(૮) „ સુલેમાન દાદાભાઈ બ્રધર્સ લિ. પો. બો. ૧૯૩ „
(૯) „ વાઈ. એ. ગની સન્સ. ચાઈના સ્ટ્રીટ, પો. બો. ૩૧ „
(૧૦) „ હાજી બી. એમ. મોતીવાલા. એન્ડ સન્સ. પો. બો. ૩૨ „
(૧૧) „ એમ. આઇ. કીકાભાઇ એન્ડ કું. ઘર નં. ૫૧, સ્ટ્રીટ નં. ૨૮ પો. બો. ૭૯ „
(૧૨) „ Hnitthah સપા એન્ડ કું. ૫૨૧, ડેલહાઉસી સ્ટ્રીટ „
(૧૩) એચ. એ. જીનવાલા. પો. બો. ૨૩૧. ૬૦ ચાઈના „ „
(૧૪) ડી. એમ. અચ્છા. ૧૩૨, એડવર્ડ સ્ટ્રીટ રંગૂન
(૧૫) સુલેમાન ઇબ્રાહીમ બાગસા. ૨૫૪, મોગલ „ „
(૧૬) અહમદ ઇબ્રાહીમ આલમ. ૧૩૯, માકેટલે „ „
(૧૭) અહમદ ઈસ્માઈલ અચ્છા. ૫૫,૫૮ ચાઈના „ „
(૧૮) સેક્રેટરી યંગમેન મેમણ્. એસોસિએશન પો. બો. ૮૧૯ „
(૧૯) જીનુસ ઉસ્માન. „ „ ૯૫ „
(૨૦) મુહમ્મદ ઇબ્રાહીમ મુન્ના ઘર નં. ૬૬, સ્ટ્રીટ નં. ૨૫ „ ૬૩૪ „
(૨૧) એચ આઇ. એમ. એચ. તૈયબ એન્ડ કું. નં. ૫, Konzone રોડ બસીન
(૨૨) એ. સી. પટેલ. ૭, Zegyaung રોડ „
(૨૩) ઇસ્માઇલ ઇસહાક ભોબાટ. ૭, „ „
(૨૪) સુલેમાન અબ્દુલ શકૂર રંગુન શોપ સ્ટ્રેન્ડ રોડ Bogale
(૨૫) ઉમર અબ્દુલ કરીમ. કાપડના વેપારી સ્ટ્રેન્ડ રોડ „
(૨૬) હાજી ઇબ્રાહીમ પીરમુહમ્મદ. Dawezu Quarter. Mergui
(૨૭) મેસર્સ આર. આકૂજી જાહેદ એન્ડ કું. પો. બો. ૫૮ „
(૨૮) „ ઇસ્માઇલ મુહમ્મદ સીમજી એન્ડ સન્સ લિ. ૩૬, જવેલર્સ સ્ટ્રીટ Prome
(૨૯) નુરમુહમ્મદ ઉમર એન્ડ સન્સ ૬૧, લોવર મેઇન રોડ મોલમીન
(૩૦) અબ્દુલસત્તાર હાજી અલીમુહમ્મદ. મારવાડી સ્કુલ સામે, ૨૮, રોડ-માંડલે
(૩૧) એમ. ઇ. ઉનીયા. Aungban (P. S. S. બર્મા)
(૩૨) ઇસ્માઇલ યુસુફ ભોલા. બજાર સામે Myingyan (U. Burma)
(૩૩) ઇબ્રાહીમ યુસુફ પટેલ. જનરલ મરચન્ટ Myittha (U. Burma)

'કારવાં'ના રંગુનના એજન્ટઃ—

M/S. E. E. KAKA & SONS.
472, Dalhousie Street, Rangoon.

ચાલ તહીં મન એક બધાંના !

બધે બધ આ જગે, કંકાશ જોયો!
જીવનમાં ના જરી ઉલ્લાસ જોયો!
નિરાશાની ઘટા ઘનઘોર ઘટા;
થતો અહિં આશાનો પણ નાશ જોયો!

સમીર સુંદર જ્યાં હો વાતો!
ના હો દુઃખ જ્યાં ઉલ્કાપાતો!
હોય દગા ના હો ના ઘાતો!
હો ના જગના ઝંઝાવાતો!
એવું જગ જગ માંહે રચીએ!
એવા જગમાં જઈને વસીએ!

પાપ તણા ના ભરવા ભારા!
જીવન લાગે જ્યાં નવ ખારા!
જ્યાંના દૂર-સુદૂર કિનારા!
ત્યાં જઈ કરીએ ચાલ ઉતારા!
વ્હેલો થા, જો! મોડું થાતું!
ઝાઝું ના કર થોડું થાતું!

અહિંયાના જીવન છે જુદા!
અહિંયાના દુશ્મન છે જુદા!
મન છે જુદા તન છે જુદા!
અહિંયાના સૌ જન છે જુદા!
ચાલ તહીં મન એક બધાંના!
જ્યાં પ્યાસો છે નેક બધાંના!

રહેવું ત્યાં શું આશ મરે છે!
નયને અશ્રુ વ્યર્થ ઝરે છે!
હૈયાનું જે હીર હરે છે!
મળતાં અંતર રોજ ડરે છે!
ત્યાં શું હોય મઝા રહેવામાં!
નાહક ભારી દુઃખ સહેવામાં!

ન્હાના મોટા ભેદ નથી જ્યાં!
જીવન કોના કેદ નથી જ્યાં!
સ્નેહના થાતા છેદ નથી જ્યાં!
રંજ નથી જ્યાં ખેદ નથી જ્યાં!
ત્યાં જઇએ જ્યાં પ્યાર ઉભરતો!
મહબ્બતનો ઇકરાર ઉભરતો!

જ્યાંના સ્નેહ ને સંગ અનોખા!
જીવનના ઉછરંગ અનોખા!
આનંદ, આશ-ઉમંગ અનોખા!
રંગ અનોખા, ઢંગ અનોખા!
ત્યાં જઇએ ત્યાં ચાલ બિરાદર!
હમણાં, આજ ન કાલ બિરાદર!

છોડ બધી જંજાળો જગની!
નાહકની સંભાળો જગની!
આળો જગની, ગાળો જગની!
દોડ તજી મધલાળો જગની!
સ્નેહ તણા જ્યાં ઝરણાં મીઠાં!
વ્હેતાં દીઠાં, પીતાં દીઠાં!

ચાલ, જીવનને જીવન કરીએ!
એક નવું નવસર્જન કરીએ!
નિર્જન વનને ગુલશન કરીએ!
વચનોનું જઈ પાલન કરીએ!
અનંત મીઠું ધામ જહીં છે!
વસીએ ત્યાં, આરામ જહીં છે!

ઝટ કર, ઝટ કર દોડ બિરાદર!
જગથી મુખ ઝટ મોડ બિરાદર!
ઝંજીરોને તોડ બિરાદર!
મનથી મનને જોડ બિરાદર!
'ઉન્મત્ત' જોઇ વાટ ઉભો છે!
ખોટી થઇ તુજ માટ ઉભો છે!

—'ઉન્મત્ત'

બંસીવાળો

સમી સાંજનાં કે શીતલ ચાંદનીની પાછલી રાત્રીઓમાં તેની બંસી દૂર દૂર સુધી વાતાવરણને પરવશ બનાવી મુકતી. તેને હાથે બંસી દૈવી બનતી, અને સાથે નૌબતના તાલ સીમના છેડા સુધી સર્વને થભાવી દેતા!

× × ×

એનું નામ હતું સત્તાર. નાનપણથીજ એને બંસીનો શોખ હતો. તેને બંસી વિના ઘડીએ ન ચાલે. તળાવને કાંઠે જ્યારે તે બંસી બજાવતો ત્યારે લોકો થંભી જતા.

બંસીમાં રસતલ્લીન તો બધાં થતાં, પણ તેમાં અમીનાને કંઈ ઔરજ મઝા આવતી. કોઇ ગઝલ લલકાર્યા પછી જ્યારે બંસીમાં તેના સુર બસુરે રીતેય ઉતરતા ત્યારે બન્નેની આંખમાંથી આંસુ ચાલતાં. બંસી એનું જીવન હતી. અમીના એનો પ્રાણ

એનું જીવન પ્રાણ વિનાનું બન્યું. અમીના મૃત્યુ પામી. સત્તારને તેનો સખ્ત આઘાત લાગ્યો. તેના જીવનમાંથી રસ ચુંસાઇ ગયો. તે દીવાના જેમ શહેરમાં ભમવા લાગ્યો. રાત્રીના વખતે તે અમીનાની કબ્ર પર જતો, આખી રાત ત્યાં રોતાંજ વિતાવતો અને કોઇ કોઇ સમયે બંસીના નાદથી કબ્રસ્તાનના નિસ્તબ્ધ વાતાવરણને ગજાવી મુકતો. કળા શું છે એ સત્તાર ન્હોતો જાણતો; પણ કળાનું દર્દ એની બંસીવાટે વહી જતું.

કાળ પડ્યો. એના સુકા વાયરા લુખી ધરતી ઉપરથી સુસવાટા દેતા આવ્યા જાય છે. જ્યાં જુઓ ત્યાં વૈરાન, વૈરાન! ને એ વૈરાન ઉપર પણ રાત્રે સત્તારની બંસી ધરતીને ઠપકો આપે છે. સહુના ઘરમાં ખાવાના ખુટ્યાં, સત્તારની બંસી તોય ન સુકાઈ!

શહેર ખાલી થવા લાગ્યું. સોપો પડી ગયો. સત્તારને તેની દરકાર ન્હોતી. કબ્રસ્તાનની નઝદીક સાગરના નીર વહે છે અને સત્તારની મધુર બંસીનો આવાઝ એના કાંઠાને રસ તરબોળ કરે છે.

ત્રણ વાગ્યા અને સત્તારે ભૈરવી શરૂ કરી. ભૈરવી અર્ધી થઇ ત્યાં તો સત્તાર આરસનો બનાવ્યા જેવો થીજી ગયો. ન હાલે કે ન ચાલે! કબ્ર પ્રત્યે તે એકી ટસે નિહાળી રહ્યો. અચાનક એની સમાધી તુટી. તે બોલ્યો, "બસ થયું! અમીના! બંસી બહુ ગમે છે? સાંભરે છે તને એના મધુર નાદ!" તેના કાને આવાઝ અથડાયો. "એનું નામ "તલ્લીનતા." સત્તારે એ શબ્દો સાંભળ્યા. ગોખ્યા–યાદ રાખ્યા. આવાઝની મધુરતા એ ન્હોતો જાણતો. આજે એ શબ્દની મધુરતાને પીછાણતા શીખ્યો.

× + ×

એક રાત્રે કબ્રને સંબોધી સત્તારે કહ્યું. "અમીના! આ બંસી કેવી?" કોઇ કહી રહ્યું હોય એમ તેણે સાંભળ્યું; "સત્તાર! પહેલાંના બંસી અને આજની બંસીમાં ફેર છે હો! "ભૈરવી" અને "આશા" હવે સંભળાય છે."

સત્તાર જરા દર્દભર્યું હસ્યો, "એ ત્હારો પ્રતાપ! ત્હેં શીખાડ્યું. લે તું નૌબત વગાડ, હું બંસી બજાવું. પછી ખાવાનુંય મલેને ન મળે!"

"ત્હારી બંસીમાં સાક્ષાત ખુલ્બુલો આવીને બેસે છે."

સત્તાર જરા વધુ દર્દમાં પડયો. એની આંખોમાંથી અશ્રુધારા થઇ. તે બોલ્યો. "અમીના! અમીના!! આ બંસીએ મને દીવાનો બનાવ્યો. અને આજ બંસીએ તને મારી અને હવે તેની કીંમત? અરે! અમીના! જવા દે એ વાતને!"

"સત્તાર! શું વદે છે? ત્હારી બંસીને દોષ ન દે! આ તારું જીવતર બંસી એજ છે ને!"

"પણ અમીના! હવે મને અહિં રહેવું નથી ગમતું. એવુ થાય છે કે આકાશમાં ઉડી જાઉં! ત્યાં જઇને આ પચાત, કકળાટ અને લુચ્ચાઇમાંથી છુટી ફરિસ્તાઓને બંસીના મધુર નાદ સંભળાવું. માણસે માણસ પાસે શુ વગાડવુ?"

પ્રચંડ તાંડવ-નૃત્ય સાગરના જળે આરંભ્યું. આભમાંથી પણ મેઘના ભેરી સુરો છુટવા લાગ્યા, બસ. પાંચે તત્વો સંગીત, સંગીત અને સંગીતમાંજ ડુબ્યાં! વાયુના સુસવાટ, કાળા કાજળ સમા જળના મોટાં મોટાં મોજાં અને સૌની સાથે જાણે પોતાના પ્રચંડ તાંડવ-નૃત્યમાં દુન્યા ડુબાડવા ઇન્દ્રનો મુશળધાર વરસાદ પડી રહ્યો. -

ન અમીનાને ખબર કે પાણી કેટલાં છે, ન સત્તારને! ન બંસી જાણે કે પાણી કેટલાં વધ્યાં છે!

એક કડાકો થયો, વિજળી થઈ અને ત્યાં જળ સિવાય કાંઇજ ન્હોતું. કોઇએ બૂમ મારી, "જળ પણ રસજ છેને!"

—"અન્જાન" પોરબંદર.

આજનાં મા-બાપો પોતાનાં છોકરાંઓને નોકર રાખતી વખતે છોકરાંઓને ચોક્કસ સુચનાઓ આપવાનાં બદલે સામેવાળાને અર્થાત છોકરાને નોકર રાખનાર શેઠને સંખ્યાબંધ ભલામણો કરે છે. પોતાનાં છોકરાંઓને જે-જે શીખવવુ જોઇએ, તે શીખવવા પ્રત્યે ઘણાં ખરા મા-બાપો બેદરકાર રહે છે. અને જે ફરજ પોતાને અદા કરવી જોઇએ, તે બીજાનાં પાસેથી અર્થાત પોતાનાં છોકરાને નોકરીમાં રાખનાર શેઠ પાસેથી અદા કરાવવાની મિથ્યા આશા રાખે છે. પોતાનાં છોકરાને શેઠ બધું શીખવાડે, અને શેઠજ તેનું ધ્યાન રાખે, એવી આશા સેવનાર ઘણા મા-બાપોને મ્હેં પ્રત્યક્ષ જોયા છે. જાણે કેમ નોકર રાખનાર શેઠ કોઇ એક શિક્ષક હોય, અને નોકરી કરવાનું સ્થળ દુકાન કે ઓફીસ એક શાળા હોય. આજનાં મા-બાપો એ સમયને અનુસરી અન્ય ઉપર પોતાની ઔલાદને કેળવવાનો ભાર-બોજ ન મૂકતાં, જાતેજ પોતાની જવાબદારીઓ પિછાનવી જોઇએ. અન્યનાં આધારે છોકરાંઓને કેળવવાની આશા રાખવી નરી નાદાની છે.

—(x)—

પ્રત્યેક યુવકે પોતાની મુંઝવણો કે મુશ્કેલીઓનાં ઉકેલ માટે અન્ય આગળ યાચના કરવી એ નહાનમભર્યું ગણાય. પોતાની ગુંચ ઉકેલવા અન્યની સ્હાયતા માગવી એ સ્વાલંબનનાં સિદ્ધાંતથી સદંતર વિરૂદ્ધ છે. એ આજનાં યુવકો ન વિસરે એમાંજ એમની શોભા રહેલી છે.

કાવ્ય-ગુલશન

કોતરી બેઠો

નથી મેં જાણ્યું જીવન-ચિત્ર કેવું ચીતરી બેઠો,
ખબર છે એટલી કે હું ન કરવાનું કરી બેઠો.
જીવાશે શી રીતે જીવન હવે તો હાય આ જગમાં?
જીવન-મૂડી જવાનીમાં બધી જ્યાં વાપરી બેઠો!
કઝા તું આવ આવીને મને છોડાવ જીવનથી,
જરા દરકાર કર જ્યારે તને હું નોતરી બેઠો.
એ આવે કે ન આવે એ ખુશીની વાત છે એની,
પરંતુ હું હૃદયમાં એમની આશા ધરી બેઠો.
જગતમાં પ્રાણથી પ્યારો ગણેલો મેં સદા જેને,
જુઓને આજ કેવો એજ મારાથી ફરી બેઠો.
ખચિત પામાલને બરબાદ થાશે એક દિન આખર,
પરાયા માલ-મિલ્કત આજ છો ને એ હરી બેઠો
નથી મેં નામનાની જો તને તૃષ્ણા લગારે તો,
અવરના રાહમાં કાંટા પછી કાં પાથરી બેઠો?
જુઓ દુર્ભાગ્ય મારૂં એઓ જ્યારે આંગણે આવ્યા,
મિલન-ઉત્સાહમાં સત્કાર એના વિસ્મરી બેઠો.
બીજાને છેતરે છે, પણ ખબર છે ક્યાં તને એની?
જગત ઠગવા જતાં તું જાત તારી છેતરી બેઠો!
અગાળમાં કૈં નથી બાકી હવે 'ચમકાર'ને જગમાં,
ખુદા કેરા ફઝલથી એ ઘણી ઈઝઝત વરી બેઠો.

'ચમકાર'

થરથરૂં છું.

કદિ હું જુદાઈમાં આહો ભરૂં છું,
કદિ તો મિલનથી બહુ થરથરૂં છું.
જુદાઈમાં એ રીતે જો! બેવફાની,
મરીને જીવું છું જીવીને મરૂં છું.
દયાદ્રષ્ટિ કર ઓ હૃદય-બાગ ઉપર,
કે જેનું જતન શીશ સાટે કરૂં છું.
નજર તૃપ્ત કરવાના અર્થે હો ઈશ્વર!
હસીનોની મેહફિલ જવા કરગરૂં છું.
હજુ જોજનો દૂર છો મારી મંઝિલ,
છતાં આશ પાલવ હું ક્યાં પરહરૂં છું?
બળી ભસ્મ થાવાને દરપર જો! તારા,
પતંગ શા ફેરા હું દીપે ફરૂં છું.
લગાવી પ્રથમ નયન કોઈના નયને,
હવે વેદનાઓથી હું થરથરૂં છું.
જફાઓ સિતમગર તણી ભૂલવાને,
વફાઓજ દિલમાં નિરંતર ભરૂં છું.
નિરાશાને મારા ઉરે સ્થાન ક્યાં છે,
નવી આશનું નિત્ય સર્જન કરૂં છું.
ઉરે બોધ 'લાતકનતુ'નો ગ્રહીને
જીવન મંઝિલે પ્રેમ ડગલાં ભરૂં છું.
'શમીમ' લાખ દુશ્મન ભલેને હો મારા
'હું અલ્લાહ વિણ ક્યાં કોઈથી ડરૂં છું.

'શમીમ' ધોરાજવી

—: જોઉં છું :—

પુષ્પ સમ સૂરત, ભયંકર જોઉં છું,
આચરણમાં આજું અંતર જોઉં છું.
સ્વપ્નો જાણી મેં દીધું જેને હૃદય,
મેલ એના દિલની અન્દર જોઉં છું.
ખુદને જોવા યત્ન તો કરતો નથી,
પારકા લક્ષણ નિરંતર જોઉં છું.
જોશશી વાદળ ભમે તારા સમીપ,
લય થશે આ તેજ સત્વર જોઉં છું.
વ્યક્ત ઊણપના કરે મિત્રો કદી,
શત્રુને તેથીજ યાવર જોઉં છું.
જે મથે છે અન્યનું કરવા બુરૂં,
નાશ તેનો પણ સદંતર જોઉં છું.
હાલ મારા જોઈ લે જોનાર પણ,
તુજ દશા વિપરિત બરાબર જોઉં છું.
આશ્વાસન મુજને આપે છે છતાં,
પ્યાર એનો અન્ય ઊપર જોઉં છું.
મૃત્યુ વેળા સાથમાં શું આવશે,
કબ્રમાં માટી ને કંકર જોઉં છું.
પ્યાલને "મુજરિમ" સારા રાખજે,
ક્ષેમ હું એમાં ખરેખર જોઉં છું.

—"મુજરિમ" જેતપુરી

ફતાવા

મૌલાના : અહમદ અશરફ રાંદેરી

સવાલ—નાટાલથી મારા કાકા તેમ કાકી તેમ મારા ભાઈ અને ભોજાઈ હજ પઢવા જવાના છે. તેઓના સાથે મારી બીજી એક કાકી જે બેવા છે. તે પણ હજ પઢવા ઇરાદો રાખે છે. માટે ચાલુ ઝમાનામાં હજના ઇરાદે પોતાના ધણીના ભાઈ અને ભત્રીજા અને તેની ઔરતોના સંગાતે મારી બેવા કાકી મુસાફરી કરી શકે છે કે કેમ?

જવાબ—હિદાયામાં છે કે ઔરતના હકમાં જરૂરી છે કે તેની સાથે કોઇ મહરમ (જેની સાથે હંમેશા માટે નિકાહ હરામ હોય) અથવા તેનો ધણી હોય. જેની સાથે હજ્જ પઢવા જાય. તમોએ જે સગો વહાલા ગણાવ્યા છે, તેમની સાથે હજ્જ પઢવા જવુ હનફી મઝહબ મુજબ જાઇઝ નથી. જ્યાં સુધી ઔરતને કોઇ મહરમ ન મળે. ઔરતન ઉપર હજ્જ અદા કરવી વાજિબ નથી એવી હાલતમાં હજ્જ ન અદા કરવાથી ઔરત ગુનેહગાર થશે નહિ બલ્કે પોતાની પાછળ હજ્જે બદલ પઢાવવા વસીય્યત કરી જાય. (હિદાયા)

સવાલ ફરમાને મુસ્તફા નામનું વસિય્યતનામું શૈખ અહમદના નામથી જે પ્રગટ થયું છે જેમાં વર્ણન છે કે મને એક સ્વપ્નમાં નબી કરીમ (સલ)ની ઝિયારત થઈ આપે મને ફરમાવ્યું કે મારી ઉમ્મત રાત દિવસ ગુનાહમાં મુબ્તિલા છે. જેથી ટુંક સમયમાં આકાશ ઉપર એક તારો નજર આવશે ત્યાર બાદ મગરિબના તરફથી સૂર્ય નીકળશે અને સને ૧૩૮૦માં કુર્આન શ૦ લોકોના હ્રદયોથી નીકળી જશે. અને તૌબાનો દરવાજો બંધ થઇ જશે. દજ્જાલ પેદા થશે. ઈસા (અલૈ૦) ઉતરશે. આ આખિરી ઝમાનાથી પનાહ માગું છું. આ વસિય્યતનામું મારી ઉમ્મતને પહોંચાડી દો. શું મજકૂર વસિય્યતનામું ખરૂં છે. એમાં જે જે બાબતો લખી છે. ખરી છે?

જવાબ—શૈખ અહમદના નામથી વસિય્યતનામા ઘણાં લાંબાં સમયથી પ્રગટ થાય છે. પહેલી વખતે જ્યારે પ્રગટ થયુ છે. લોકોએ શૈખ અહમદની તપાસ કરી કે શૈખ અહમદ કોણ છે? અને આ વસિય્યતનામું ખરૂં છે કે ખોટું? તપાસ કરતાં માલૂમ પડ્યુ કે મદીનામાં શૈખ અહમદ નામનો કોઇ માણસ નથી અને વસિય્યતનામું કોઇ ગૈર મુસ્લિમે મુસ્લિમને પૈસા દઇ પ્રગટ કરાવ્યું છે, પહેલા પણ કિયામતની તારીખ બતાવી હતી, તે તારીખ ગુજરી ગઇ અને કિયામત ન આવી, જેથી તદ્દન 'ખોટું' સાબિત થયું. આવા પ્રકારના વસિય્યતનામાને સાચા ન સમજવા જોઇએ. મજકુર વસિય્યતનામું પ્રગટ કરનારે ખરેખર નબીએ કરીમ (સલ) પર બોહતાન (તહોમત) બાંધ્યું છે. એવા લોકો માટે સખત વઇદો આવેલી છે. હદીસ શ૦માં છે. (મન કઝબ અલય્ય મુતઅમ્મિદન ફલ યત બવ્વઅ મકઅદોહુ મિનન નાર) અર્થ જેણે મારા ઉપર બોહતાન બાંધ્યું. જાણી બુઝીને તે પોતાનું ઠેકાણું દોઝખમાં બનાવી લે. માટે આવી તરેહના વસિય્યતનામાં પ્રગટ કરવાથી દૂર રહે. સખ્ત ગુનેહગાર થાય છે. તેમજ જે લોકો પ્રગટ કરાવવામાં પૈસાની મદદ આપે છે તથા એક બીજાને પહોંચાડે છે. સર્વે ગુનેહગાર છે. સખ્ત અઝાબને પાત્ર છે. હાં બેશક

નબીએ કરીમ (સલ૦) કિયામતની જેટલી નિશાનીઓ બતલાવી છે, સાચી છે. કે જુમ્માનો દિવસ હશે મોહર્રમની દસમી તારીખ હશે. સૂરજ મગરિબના તરફથી નિકળશે. જમીનમાંથી એક જાનવર નીકળશે. દજ્જાલ પેદા થશે. યાજૂજ માજૂજ કૌમ નીકળશે. મહદી ઝાહિર થશે, ઈસા (અલૈ.) આસમાનથી ઉતરશે વિગેરે વિગેરે કોઇ સન નબીએ કરીમ (સલ.) એ બતાવી નથી. "વમા અલયના ઈલ્લલ બલાગ" અય ખુદા તઆલા, મુસલમાન કૌમને સિધો રસ્તો બતાવ અને ગુમરાહીથી બચાવ આમીન.

સવાલ—સફર કરતી વખતે શું દુઆ પઢવી જોઇએ અને કેવી રીતે પઢે કે જેથી બરકતનું કારણ થાય.

જવાબ—જ્યારે સફરનો વિચાર થાય અને રવાનગીનો ટાઇમ નક્કી થાય તે વેળા બે રકાત નફિલ નમાઝ ઘરમાં પઢે (મકરૂહ વખત ન હોય.) ત્યારબાદ આ દુઆ પઢી જવા માટે મકાનથી બહાર નીકળે "બિસ્મિલ્લાહે-ખરજના-વબિસ્મિલ્લાહે વલજના વઅલા રબ્બેના તવક્કલના અલ્લાહુમ્મા ઇન્ના નસ્અલોકા બયરલ મખરજે વખયરલ મવલજે અલ્લાહુમ્મા હવ્વેન અલયના સફરના હાઝા વતવે લીલ બોઅદા વંકુનલી સાહિબન ફિસ્સફરે વખલીફતન ફીલ અહલે અલ્લાહુમ્મા અઇઝનીમિંવ વઅશાઇસ્સફરે વકઅબતીલ મુનકલબે. વસૂઇન મન્ઝરે ફિલમાલે વલઅહલે વલ વલદે અલ્લાહુમ્મા ઝવ્વિદની ફી સફરી હાઝલ બિર્રો વત્તકવા વમિનલ અમલે વતરદા" એનો તર્જુમો આ મુજબ છેઃ—"હે પરવરદિગાર તારૂં નામ લઇ અમો નિકળ્યા અને તારૂં નામ લઇ અમો દાખલ થયા (સફરમાં) અને ખુદા ઉપર ભરોસો કર્યો. હે પરવરદિગાર અમો તારાથી સવાલ કરીએ છીએ કે આ સફરમાં મારી ભલાઇ થાય અને સફર કરવું મારે માટે બેહતર થાય. હે પરવરદિગાર આ સફર મારે માટે આસાન ફરમાવ. અને મારો માર્ગ વટાવી આપ. અને તું મારો સૌથી મદદગાર આ સફરમાં રહેજો. અને મારા બાલબચ્ચાઓ ઔલાદનો તું મુહાફિઝ (હિફાઝત કરનાર) રહેજો. હે પરવરદિગાર મને આ સફરની સખ્તીયોથી પનાહમાં રાખજો. અને નાકામ થઇ ફરી આવવાથી, અને પનાહ આપજો પાછાં આવી માલ, બાલબચ્ચાઓ કુટુંબીયોની ખરાબ, પડતીની હાલત જોવાથી, હે પરવરદિગાર તું મને બક્ષ આપ આ સફરમાં ભલાઇ અને તકવાનુ, અને એવા અમલની તૌફીક આપ કે જેથી તું રાઝી અને ખુશી થાય. સફરની હાલતમાં કસરતથી "યા હફીઝો." પઢયા કરે તેમજ "સુરએ લે ઇલાફે કુરૈશ" મ્હોટા પ્રમાણમાં તિલાવત કર્યા કરે.

સવાલ—હું રાત્રે સુઉં છું ત્યારે ખરાબ ખ્વાબ જોવામાં આવે છે માટે કંઇ પઢવાનું બતાવશો કે તેના અમલ કરવાથી ખરાબ વિચારો ઉંઘમાં ઉત્પન્ન થાય નહિં.

જવાબ—હદીસ શ૦માં આવ્યું છે કે રાત્રે સુતી વેળા સૂરએ અલહમ્દો શરીફ, કુલ અઊઝો બેરબ્બીન્નાસ, કુલ અઊઝો બેરબ્બીલ ફલક, આયતુલ કુર્સી પઢવાથી ભુંડા ખ્વાબથી બચાવ થશે. વળી હદીસ શ૦માં વારિદ છે કે સુતી વેળા આયતુલ કુર્સી પઢવાથી તેની હિફાઝત માટે અલ્લાહ પાક એક ફરિસ્તો મુકર્રર કરી આપે છે 'તે આખી રાત તેની હિફાઝત કરે છે. અને સુતી વેળા વઝૂ કરી સુવુ ઘણું બેહતર અને અફઝલ છે.

સવાલ—એક માણસે આફ્રિકાથી અહિંયા એક માણસ પર કહેવડાવ્યું કે મારો નિકાહ ફલાણાની છોકરી સાથે કરાવી આપો તો તેણે તે છોકરી સાથે નિકાહ કરાવી દીધા. અને નિકાહ કરાવતી વખતે તે માણસ આફ્રિકામાં હતો. તો મજકુર નિકાહ દુરસ્ત થયા કે નહિ?

જવાબ-નિકાહમાં બીજાને વકીલ બનાવવો જાએઝ છે. ઔરત અને મર્દ બન્ને પોતાના તરફથી વકીલ બનાવી શકે છે. જ્યારે વકીલ નિકાહ પઢાવે તે વખતે વકીલ બનાવનારનું હાઝર રહેવું ઝરૂરી નથી. વકીલ તેમના તરફથી જે નિકાહ-પઢાવશે, તેમના ન હોવા છતાં દુરસ્ત છે. કોઈ જાતનો વાંધો નથી વકીલ તેમના તરફથી કબુલ કરશે (શહે વકાયહ પૃષ્ઠ ૩૧)

સવાલ-એક માણસે પોતાની નાબાલિગ છોકરીના નિકાહ કર્યા હતાં. છોકરીએ બાલિગ થવા પછી પોતાના ધણીને ત્યાં જવાથી ઇન્કાર કર્યો, જેથી ધણીએ અમુક રૂપિયા લઇ તલાક આપવા કબુલ્યું. આથી છોકરીના બાપે રૂપિયા આપી તલાક લઈ લીધી.. તલાક લીધા પછી બે મહીના બાદ છોકરીના બાપને રૂપીયા આપનાર માણસે છોકરી પાસે ઝાત બખ્શાવી લીધી અને છોકરીની સહી પણ લઇ લીધી. પણ છોકરીનો વાલી હાઝર ન હતો તો શું એ નિકાહ ગણાશે?

જવાબ-પહેલા ધણીએ જ્યારે પૈસા લઇ તલાક આપી એને આપણી પાક શરીઅતમાં ખુલઅ કહે છે. એનાથી તલાક બાએના પડશે પણ જ્યારે ધણી ધણીઆણી ભેગાં નથી થયાં તો ઔરત ઉપર ઇદ્દત વાજિબ નથી. તલાક પછી તરતજ બીજા માણસ સાથે નિકાહ કરી શકે છે. કાંઈ વાંધો નથી. તલાક પછી તરતજ બીજા માણસ સાથે નિકાહ કરી શકે છે. કાંઈ વાંધો નથી. હવે જ્યારે મજકુર ઔરતે બે મહિના વિતા પછી પોતાની ઝાત બે માણસના રૂબરૂ બખ્શી આપી તો નિકાહ જાએઝ થઈ ગયા. જોકે એવી છુપી રીતે નિકાહ કરવા કરાહતથી ખાલી નથી. અને વાલીની રજા વગર ગેર હાજરીમાં નિકાહ કરવા સુન્નતના વિરૂધ્ધ છે. હદીસ શ૦માં આવ્યું છે. કે નિકાહની શોહરત થવી જોઇએ. છતાં નિકાહ થઇ જાય છે. (શહે વકાયહ પૃષ્ઠ ૨૧, ઇમ્દાદુલ મુફતીન (પૃષ્ઠ ૨૫૫)

સવાલ-એક ઔરતનો ખાવિંદ ગુજરી ગયો. બાઈ ઇદ્દતમાંજ સખ્ત બીમાર થઇ છે. હકીમો ડૉકટરો હવા ફેરબદલ કરવા બહાર ગામ જવા કહે છે. ઘરે પણ બહુ દવાદારૂ કર્યો છે.

જવાબ-પુછેલી સુરતમાં લાચારી જણાય છે એટલે જાન બચાવવા ખાતર મજકુર વિધવા હવા પાણી ફેર બદલ કરવા અથવા ઇલાજ કરવા ઇદ્દતમાં બીજી જગાએ બહાર ગામ જઇ શકે છે. સખ્ત લાચારી વગર જાએઝ નથી. (દુર્રે મુખ્તાર, ઇમ્દાદુલ ફતાવા)

સવાલ-નર જાનવરને માંદા સાથે જુફતી કરાવવી એટલે નરને માંદા ઉપર ઉડાવી એના પૈસા વસુલ કરવા એવી રીતનો ધંધો જાએઝ છે કે નહીં?

જવાબ-જાનવરની જુફતી ઉપર કીમત લેવી દુરૂસ્ત નથી. (દુર્રે મુખ્તાર, શામી.)

સવાલ-ઔરત કબ્રસ્તાન યા દરગાહ ઉપર જઇ શકે છે? જેનો જવાબ આપવામાં આવ્યો છે કે જાએઝ નથી તે ઉપરથી એક સવાલ ઉત્પન્ન થાય છે જેમાં ઔરતો મર્હુમોના ઉપર કબ્રસ્તાનમાં યા પીરોની દરગાહ ઉપર ફાતેહા પડવા જઇ નહિ શકે?

જવાબ-ઔરતોને પીરોની દરગાહ ઉપર ફાતેહા પઢવા જવું જાએઝ નથી. એવી ઔરતો માટે હદીસોમાં સખ્ત વઇદ આવેલી છે. નબી કરીમ સલ. ફરમાવ્યું છે "લઅનલ્લાહો ઝવારાતીલ કોબૂર". અર્થ અલ્લાહ તઆ કબ્રો ઉપર જનારાવાળી ઔરતોના ઉપર લઅનત કરે છે. કબ્રો ઉપર જવાથી ફિત્નો ફિસાદ ઉત્પન્ન થાય છે. ફાતેહા પઢવા માટે કબ્ર ઉપર જવું ઝરૂરી નથી. પોતાના મકાનમાં બેસી સવાબ પહોંચાડી શકે છે, તેમજ મૈય્યતનું મોઢું જોવા માટે કબ્રસ્તાનમાં જવું જાએઝ નથી. મૈય્યતને મકાનથી ઉઠાવતી વખત મોઢું જોઇ લે.

'હકીર'નો હોકાર

(૧)

પારકું ભણતર.

સાચે વળે ન જેમાં સદંતર ન જોઇએ,
ખોટા અમોને અન્યના આદર ન જોઇએ.
જેમાં ન હોય દેહની, ભુગિની, ભાવના;
એવાં અમોને પારકાં ભણતર ન જોઇએ.

(૨)

પારકી સરકાર

દુષ્કાળ કેરા માઠા સમાચારમાં છે ભય.
માનું જો વાત સત્ય તો ઇનકારમાં છે ભય,
વાંચે છે હિંદીઓ ને લખે પારકાં 'હકીર'
સાચું કહો તો પારકી સરકારમાં છે ભય.

(૩)

રાજવી કે માનવી?

ઇચ્છા પ્રજાના હીતની જે સાચવી નથી,
જેને પ્રજાની લાગણીઓ જાણવી નથી.
એવાં પ્રજાપતિને કહો કેમ સંબોધવું?
હું તો કહીશ રાજવી પણ માનવી નથી.

(૪)

બેકારી અને બેકાર

ગઝલો ન જોઇએ, ગઝલકાર જોઇએ,
બેકારીના એ પાથ ન બેકાર જોઇએ.
ચેતન જે રેડે ભાવના પેદા કરે નવી,
એવાં અમોને કાવ્યના રચનાર જોઇએ.

(૫)

ઇન્કિલાબ ઝિંદાબાદ

શિક્ષણની પધ્ધતિમાં કરો કાંઇ ફેરફાર,
અર્થાત ઝિંદગીમાં કરો કાંઇ ફેરફાર.
છે ઇન્કિલાબનો આ જમાનો 'હકીર' જાણ
એથી જરી જરીમાં કરો કાંઇ ફેરફાર.

(૬)

કૌમી અવાજ

જે કૌમથી અધિક ગણે નીજના કાજને
એની જરૂર શી છે અમારી સમાજને
જે કૌમના અવાજમાં હો સ્વાર્થનો અવાજ
હું બંધ જોવા ચાહું છું એવા અવાજને

(૭)

હિંદમાં દુકાળ!

કંપિત જોઇને આ બધું વળવાગ છે,
ઊંડે નવીન રોજ હૃદયમાં વરાળ છે.
સત્તર વરસની સર્વે કમાણી તણાઇ ગઇ,
એથી 'હકીર' હિંદમાં આજે દુકાળ છે.

(૮)

પરદેશી જાળ!

ખેતી પ્રધાન દેશમાં દુષ્કાળ, ખેદમય!!!
સરકારની આ કેવી છે સંભાળ ખેદમય!!!
કુદરતનો કોપ સત્ય પણ આ વાત છે ખરી
પરદેશીઓની હિંદમાં છે જાળ ખેદમય!!!

(૯)

બી. એ.ની મોહતાજી

પજવે છે કેમ કોયડો તુજને કમાઇનો,
મોહતાજ થઇને કાં તું ફરે પાઇ પાઇનો.
કહેવાનું કેમ યાત કે છે દાસ બી. એ પાસ,
ધંધો જો હોત હાથમાં મોચી કે નાઇનો.

(૧૦)

ઘડી બે ઘડી

દુન્યામાં આ જીવન છે ઘડી બે ઘડીની વાત,
ન એનું સ્થંભન છે ઘડી બે ઘડીની વાત
છોડીને દેહ પાંજરું આ પ્રાણ પંખેરું,
ક્યારે કરે ગગન છે ઘડી બે ઘડીની વાત.

—હકીર જુનાગઢી

[પીનાંગ]

મેં કર્યા શ્રીયુત પ્રણયના ભેદ ખુલ્લા માંડ માંડ

મેળવીને રૂપની દાદો અતીવ માંડમાંડ:
એક દુન્યામાં મેં સર્જી એક દુન્યા માંડમાંડ.
શુષ્ક મારા ઐતાર અને સાકી ઉલ્ફત મનમાન;
થાય છે વરસોની આજે પૂર્ણ પૂજા માંડમાંડ.
પંચમ જેવા બગી રંગો દિમાગો દાખલેદ;
મેં નિરાશામાં ભાળી છે એ આશા માંડમાંડ.
ઝુમખુમે શાને ન માને પાક દેવના આપાર!
નીરખેલા સ્વપ્નમાં પણ પાનખરના માંડમાંડ.
હાય! કેવી ઘાયલ નઝરોએ કર્યું દિલને ઘાયલ!
એ તમન્ના નષ્ટ થઇ જે થઈ તમન્ના માંડમાંડ.
ક્યાં કરી એમ નહીં વ્યાકુળ અન્તર ચિન્તાભાગ:
તેમના મેંદીભર્યા મળી છું મુક્તિ જોતા માંડમાંડ.
જિન્દગી સોંપાણ કેમ નકદે આમે ફરી;
મેં કર્યા શ્રીયુત, પ્રણયના ભેદ ખુલ્લા માંડમાંડ.
કોણ પૂતન સઘળાં આલાપો ગઝલકેરો મઝલ;
તેમણે સાંભળી છે દરમાં આજ ગીતો માંડમાંડ!
પ્રેમના મહાની વ્યથાનું દર્દ જતન દિલથી 'કસીમ';
કેદ વાંચીના મળે છે કોઈને આ માંડમાંડ.

'કસીમ વાકિફી'

આવાઝકી દુન્યા

: સંભળાવનાર :
...બેકાર...

હિંદમાં જ્યારથી હડતાલની હડતાલ વાગવા માંડી છે; ત્યારથી અનેક ધંધા અને વહેપારની તાલ બેસી ગઇ છે! 'રેલ્વે હડતાળ થને તો બધા ભૂખે મરી જતે' એમ મનાતુ હતું; પણ કંઈ રેલ્વે વાળાઓને સદ્‌મતિ સુઝી કે તેમણે હડતાળ મોકુફ રાખી. તો વળી ટપાલી કૂદી પડયા! ટપાલીની હડતાલ પત્યે મજૂરો અને કામદારોએ તથા બીજા અનેક કચડાએલા વર્ગોએ સહાનુભૂતિનો સૂર પુરતાં ટપાલીઓ તેજીમાં આવ્યા! એમના ટાંટિયામાં વધુ જોર આવતા તારવાળા અને ટેલીફોનવાળા; પણ શેરડીવાળાને ગડેરીવાળો ટેકો આપે તેમ ટેકો આપવા ભળ્યા પરિણામે વહેપારની અને ધંધારોજગારની પત્તર ધમાઇ ગઇ છે. વહેપારીઓ અને પત્રકારોને તો માથે હાથ દેવાનો વારો આવ્યો છે; કારણ કે તેમનો મુખ્ય વ્યવહારજ ટપાલ મારફતે થાય છેને? ટપાલી, એ અલ્પજન નથી; પણ મહાન માનવ છે એનો હવે લોકને ખાતરી થઇ ગઇ છે. સરકારનેય ખાતરી તો થઈ ગઇ છે; છતાં પોતાની અકડાઇ છોડતી નથી!

એક તરફ આમ ટપાલ-હડતાળ જામી છે તો બીજી બાજુ બેંકોના કલાર્કો પણ અવારનવાર હડતાળ પર ઉતરે છે! જિરબાએ જેમ ટેકાની પંચ પાસે પોતાનો મનસ્વફ કરાવ્યો હતો; તેમ શિક્ષકોનો પગાર વધારો નક્કી કરનાર ભલામણ સમિતિએ ટેકાના પંચ જેવો ન્યાય કરી શિક્ષકોને અન્યાય કર્યો હોઇ, જો મુંબઇ સરકાર ઉદાર દિલે વિચાર નહિ કરે તો પુનઃ શિક્ષકો પણ હડતાલ પર ઉતરશે. અરે! બીજા તો ઠીક પણ ખાનગી ઘોડાગાડી હાંકનારય હડતાલ પાડવાની વાતો કરે છે! અરે! જગતમાં ક્યાંય ન બન્યુ હોય તેવું હડતાળનું સ્વરૂપ ભયંકર બનતું જાય છે. વાઇસરોયના સેક્રેટરીએટના કારકુનો પણ હડતાલ પર ઉતરવાની વિચારણા કરે છે! અને ઘુરીછરાઇ હડતાલોનો તો પારજ નથી હવે તો એ હડતાળથી કંટાળીને હિંદી સરકાર રાજ ચલાવવાનીજ હડતાલ પાડે તો ઠીક!

●

સાપ જાય ને પાછળ લીસોટા રહી જાય તેમ બ્રિ. મિશન હિંદથી પધારી ગયું અને લીગ-કોંગ્રેસે એક બીજા પર દોષારોપણના ટોપલા ઢાલવવા માંડયા! અરે, કલમબાજી અને બાયણુબાજીથી જાણે ધરાયા જ ન હોય તેમ ક્યાંક ક્યાંક છરાબાજી પણ ચમકી રહી છે! રાજદ્વારી આગ પર કોમવાદનું પેટ્રોલ છટાતાં દેશમાં ઠેરઠેર ભડકા બળી રહ્યા છે ને રક્તથી હોળી રમાઈ રહી છે. અમદાવાદ, વેરાવળ, ઢાકા, અલ્હાબાદ, કાનપુર, લખનૌ, વિજાપુર એમ અનેક સ્થળે કોમવાદની હોળીઓ સળગી ગઇ. અને તેમાંય અમદાવાદના હત્યાકાંડે તો હદ જ કરી! ગુંડાઓને તો "ફાવતું

પું 'ને જોયું કહ્યું જેવું થયું!" લૂંટફાટના હેતુથી એવાં મવાલી તત્ત્વોને તો ધાંધલમાં જ ફાવતું આવે ને? જોતજોતામાં અમદાવાદના માનવો, દાનવ બની ગયા અને પાડોશી પાડોશી ભાઇભાઇનાં ખૂન કરી ક્રીકેટના રનના આંકડાની જેમ ખૂનોનાં આંકડાથી રાચવા લાગ્યા! ડીગકારાપણાની હદ થઇ! ઝાલિમોનાં પંજેરેથી બાળાઓ પણ બચવા ન પામી!

"મઝહબ નહિં સીખાતા આપસમેં બેર રખના!"

એમ ઇકબાલની વાણીમાં ભલે મઝહબ કહેતો હોય પણ અહીં તો ધર્મને જ ગજવામાં ઘાલીને ધર્મ સાચવવો હતો ને? ધર્મના નામે અધર્મી કૃત્યો બન્ને કોમો કરી રહી છે!

અગાઉ બે વાર ન્યુનેદ કમિટિઓ સ્થપાઇ પણ સલામ ' કમિટિઓ સમક્ષ ન્યુનેદ કાર્યકરોનું કંઇ ન ચાલ્યું! હાલમાં કેંદ્ર સરકારનાં કડક પગલાંથી અને ત્રણ ત્રણ આઠવાડિયાંના ધાકથી અમદાવાદ ટાઢું પડયું છે પણ મેળમિલન— અને શાંતિ સ્થપાતા તો દિવસો વહી જશે. અમદાવાદને તો શું. પણ સમસ્ત હિંદને એકતાનાં દર્શન હવે દોહ્યલાં છે! કોઈ ગુપ્ત હાથોની, કોઇ મહારીગતની તો આ અતગિક્ષ રમત નથી? હિંદુ-મુસ્લિમો ક્યાં સુધી બેજર હડુંઅનીત બીજાઓના હાથમાં નાચશે? અમને તો જણાય છે કે હિંદીઓને વિનાશકાળે જ વિપરીત બુદ્ધિ સુઝી છે!

"તેરી ગઠરીમેં લાગે ચોર;
મુસાફિર જાગ જરા, જાગ જરા!"

⊙

એકલું હિંદ જ અશાંતિમાં ખદબદે છે એમજ કંઇ નથી! જગતમાં ઠેરઠેર એજ ક્રમબધ્ધ અશાંતિનું સામ્રાજ્ય પ્રવર્તે છે. પેરિસની શાંતિ પરિષદ ગોંઝારોના એક જ શબ્દ ધડાકાથી થંભી ગઇ છે. યૂરોપની શાંતિ ધુરધા ધુરકીમાં આવી વરી છે! ઇરાનની આબાદાનની ૯૦ હજાર તેલ કામદારોની હડતાળ અને ઇરાકના સમુદ્રમાં પ્રવેશેલી ત્રણ બ્રિટીશ ક્રુઝરોએ રશિયાના કાન ઉંચા કર્યા છે. પેલેસ્ટાઇનમાં યહુદીઓ ખૂબ રણે ચઢયા છે. પેલી મશહૂર હોટલને દારૂખાનાથી ઉડાવી દઇને પણ ૭૬ બ્રિટીશરોનો ઘાણ કાઢયો છે અને બસો અઢીસોને ઘાયલ કર્યા છે. એટલે હવે પેલેસ્ટાઇનની આગ વધુ ભભૂકી છે. હવે તો પેલેસ્ટાઇનના બે ભાગલા જ પાડવાની વાત મોખરે આવી છે! મિસરમાં કેરો અને અલેકઝાંડ્રીયા ક્રાંતિ માટે થનગની રહ્યાં છે. તુર્કીમાંય બે પક્ષ પડયા છે. જેને કે સામા પક્ષને દબાવી દેવાયો છે તોય ભારેલા અગ્નિ જેવી ત્યાંની સ્થિતિ છે! ચીનનો આંતરવિગ્રહ પર ફાટ્યાએ પહોંચી મહાવિગ્રહ બની ગયો છે. સિયામમાં રાજાનું ખૂન થયા પછીય શાંતિ સ્થપાઇ નથી; કારણ કે ફ્રાન્સની દાદાગીરી ત્યાં દરમિયાનગીરી કરી રહી છે, અને જાવામાં પણ ડચની દાદાગીરી, બ્રિટીશરોના ટેકા વડે હજીય ટકી રહી છે!

એટમના અખતરાએ ભલે પાસિફિકમાં ધાર્યું પરિણામ ન આણ્યું હોય; પણ રશિયનોના અંતરમાં આણ્યું છે! મિત્ર દેશો બ્રિટીશ—અમેરિકાની વચ્ચે રશિયનોને ખાડી જેટલું અંતર હતું તે હવે અખાત જેવું પહોળું થયું છે! એ ત્રણ મધાંતાઓની ધુરકાધુરકીમાં જગત પરેશાન રહ્યું છે! ખાનો નાચે તો બે હતીયે નાચે. એ મહાસભાઓ તો સમજુતા ત્યાગ અમલ કરે. પણ આપણાં અખબારોમાં

રૂપ રાજસ્થાનો શાનાં એંટી રહ્યાં હશે? ફરીદકોટ ટાઢું પડતાં કાશ્મીર જાગ્યું, ને-તે ટાઢું પડતાં રતલામ અને ડુંગરપુર પ્રજાજનોને રગદોળી રહ્યું છે. વચ્ચે બિકાનેરે પણ ફુંફાડો માર્યો હતો, ગોળીઓ અને લાઠીના જોરથી પ્રજાવાદને કચડવાના દાંડા પુરા થયા છે; છતાં એ મૂર્ખાઓના સ્વર્ગના ઈંડાં હાં અવળાં ડગલાં ભરી રહ્યા હશે? લંકા અને બરમામાં પણ શાંતિ નથી; ત્યાંય ચળવળ અને સળવળ થઇ રહી છે! હવે તો કોઇ એવો મહાત્મા પાકે કે જે તાવીજ, ધાગા દોરા કે મંત્રતંત્ર વડેજ જગતમાં શાંતિ સ્થાપે તો સ્થપાય બાકી બધાનાંજ મગજના સ્ક્રૂ ઢીલાં થઇ ગયાં છે; ત્યાં કોને કહીએ?

●

ગોરી સંસ્કૃતિ ધમડમાં ને ઘમંડમાં ક્યાંથી ક્યાં જાય રહી છે તેની તેમને સુઝ પડતી નથી. જેમ હિંદના સવર્ણો હરિજનોથી ભાડકે તેમ અમેરિકાના ગોરાઓ નિગ્રોની આભડછેટ રાખે અને સાઉથ આફ્રિકાના ગોરા હિંદીઓને આઘા કાઢે એ તો જાણે સમજ્યા; પણ નીતિને તો એમણે સાવ નેવે મૂકી છે! ગોરી સંસ્કૃતિએ બર્થકંટ્રોલ દ્વારા વ્યભિચારને ઉત્તેજન આપી જગતને અનીતિના પથે દોર્યા પછી હવે એક ડગલું આગળ વધે છે. છેલ્લા યુદ્ધમાં અનેક પુરુષોના ઘાણ નીકળી જવાથી વિધવાની સંખ્યા વધે એ તો દેખીતીજ વાત છે, અને તેમને દેશણે પાડવા કંઇ કરી સ્ફુરવું પડે એવા સાચી વાત છે, જેમકે અમેરિકાની લાખો કુમારિકાઓ અને વિધવાઓ માટે અમેરિકા, ઓસ્ટ્રેલીયા ને ન્યુઝીલાંડથી વર આયાત કરવાની તૈયારી કરે છે! એમાં તો કંઇ વાંધા જેવું નથી પણ જગત પર પશુસંસ્કારતાની આફત ઉતારવા 'ટયુબબેબ'ની શોધ કરી છે. ગમે તે પુરૂષનું વીર્ય ગમે તે સ્ત્રીના ગર્ભાધાનમાં મૂકી બાળક ઉત્પન્ન કરાવવું, એને ભલે એ ઉત્તમ શોધ માનતા હોય! પણ હિંદ અને પૂર્વ તો એવી કલ્પના કરવાને પણ પાપ સમજે છે. લજ્જા અને શરમ, અસ્મત અને શિયળની ભલે પશ્ચિમમાં કીંમત ન હોય. પણ પૂર્વ એની કીંમત સમજે છે! એ ટયુબબેબીની શોધ એમને જ મુબારક. હિંદ તો એવા આગા રહેવામાં જ રાજી છે! જોજો કોઈ અંધધુંધ અનુકરણ કરનાર ફેશનઘેલાં મનથી બર્થકંટ્રોલના સાધનોની જેમ ટયુબબેબીનાં સાધનોને અપનાવો કરી જોવાની ઘેલછા ન સેવે! ત્યાંથી તો નીતિ અનીતિ પાપ પુણ્ય પરવારી ગયું છે અને આપણે તો હજી ખાનદાની, ટેક, નીતિ, વિવેકને માનીએ છીએ. સતીના સતીત્વની કીંમત આપણે આંકીએ છીએ! શીયળના સોદા અને શેપેના ટેડફ્રેજેતા તેમને જ મુબારક હો!

●

વળી પાછો રમઝાન માસ આવ્યો છે અને પેલા પૂર્વપરિચિત લાલ પર્દો લાવ્યો છે. ફેર એટલો કે કાપડની અછતને લીધે લાલને બદલે ગમે તે રંગનો પર્દા, પોતાના ગજેના મુજબના ઢંગમાં આવ્યો છે. રેશનીંગ અને અનાજની અછત છતાંય રોઝાના મુંજબના બિન રોઝદારો એ પર્દા પાછળ મોઢું છુપાવી કામચલાઉ પરહેઝગારી બની રહ્યા છે! હમે ખુદાના અહકામોનો સવિનય કે અવિનય ભંગ કરનારને ખુદા જોઇ લેશે! પણ મુદ્દાની વાત એ છે કે રમઝાનમાં ધનવાન મુસલમાનોની કોથળીઓનો મોઢાં ખુલ્લાં થાય છે; તે સંબંધમાં કહેવાનું કે સખાવત પહેલાંની જેમ

એ પોશુંમ ફકીરો વધારવા ! કાળા તરિક ન વપરાય ! ઝકાતથી હટ્ટાકટ્ટા મુસ્ટંડાઓને ઉત્તેજન ન અપાય ! જુની ઘરેડમાં ચાલી અપાતે ઝકાત-ખેરાત આપવાથી ન તો દીનનું ભલું થવાનું છે ન દુન્યાનું. મુસ્લિમ ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને સ્કોલરશીપો આપવામાં પુસ્તકો વગેરે મદદ કરવામાં ડગમગ ચાલતી ઇસ્લામી કેળવણી સંસ્થાઓને પગભર કરવામાં એ નાણાંનો સદુપયોગ થવો ઘટે. જો એકલાં મુંબઇ ઇલાકાનાંજ ઝકાત-ખેરાતનાં નાણાં સુવ્યવસ્થિત રીતે વપરાય તો એક પણ મુસ્લિમ વિદ્યાર્થી નાણાંના અભાવે ભણતરથી કોરો ન રહી જાય. આ બાબતમાં ઘણું કહેવાય છે, ઘણું કહેવાઈ ગયું છે. પણ મુસ્લિમ જમાતો 'વોહી રફતાર બેઢંગી' છોડવા તૈયાર નથી ! મુસલમાનો જાગ્યા છે તો હવે દરેક દિશામાં જાગૃતિ બતાવેજ છુટકો છે. ઝકાત-ખેરાત !! ખરી હકદાર સંસ્થાઓમાં ગુજરાત અને બૃહદ ગુજરાતના મુસલમાનોની અપૂર્વ તા'લીમી સેવા બજાવનાર એમ. એમ. પી. હાઈસ્કૂલ અને હોસ્ટેલ પણ છે; એને ન ભૂલાય તો સારૂં. વિશેષ તો શું કહીએ ? ખુદા સર્વેને સદ્બુદ્ધિ આપે. આમીન.

◘

મદ્રસએ અશરફીયહ : રાંદેરની એ જાણીતી દરસગાહનો વાર્ષિક ઇનામી જલ્સો તા. ૭-૭-૪૬ના રોજ મૌલાના અબુલ હસન અલી રઇસુત્તહરીર નદવતુલ ઉલમા-લખનૌ-ના પ્રમુખસ્થાને ઉજવાયો હતો. પ્રમુખસ્થાનેથી ગુજરાતની તવારીખ પર સુંદર પ્રકાશ પાડવામાં આવ્યો હતો. ગુજરાતના અનેક સ્થળેથી ઘણી હોંશથી લોકો જલ્સામાં શરીક થવા પધાર્યા હતા. મદરેસાની પ્રગતિનો અહેવાલ તો આ અંકમાંજ મોહતમીમ સાહેબના રિપોર્ટ પરથી વાચકોને રોશન થશે. રાંદેર દીની ઇલ્મ માટે જાણીતું છે. એનો ઇલ્મ પ્રેમ દિનબદિન વધતો જાય છે, પણ અફસોસની વાત તો એ છે કે રાંદેરની એ મુસ્લિમ સંસ્થાઓનો બહારના જેટલો લાભ લે છે; તેટલો ખુદ રાંદેરના બાળકો લેતા નથી. આવા અનાજની કટોકટીના વખતમાં પણ મજકૂર સંસ્થા પોતાની બોર્ડિંગમાં વિદ્યાર્થીઓનું વ્યવસ્થિત રીતે પોષણ કરે એ સાહસ જ કહેવાય. મોહતમીમની વ્યવસ્થા શક્તિ અને તા'લીમ પરની જાતી દેખરેખ દાદની મુસ્તહક છે. રાંદેર અને ડાભેલની આવી દીની દરસગાહોએ ગુજરાતનું નામ અન્ય પ્રાંતોમાં ઉંચું કર્યું છે. જલ્સો ખુબ સફળ થયો હતો. આવા વિદ્વાન પ્રમુખ મળવા બદલ સંસ્થાપકોને મુબારકબાદ અર્પીએ છીએ. ગુજરાતના ઇતિહાસ પર અજવાળું પાડનાર પ્રમુખ સાહેબની એ ઇતિહાસિક તકરીર કલમબદ્ધ થઇ હોત એ ઘણી આવશ્યક નીવડત ! ખુદા મજકૂર મદરેસાને વધુ તરક્કી બક્ષે એ આખરી દુઆ સહિત વિરમીએ છીએ.

—તંત્રી.

કારવાંના પ્રિય વાંચકોને:—

૧—ટપાલ હડતાલને અંગે જુલાઈ માસનો અંક મોડો રવાના કરવામાં આવ્યો છે. તે બદલ વાંચકો દરગુજર કરશે.

૨—દરેક જાતનો પત્રવ્યવહાર રાંદેરના સરનામે કરવા નમ્ર વિનંતિ છે

૩—બદલામાં મળતા માસિકો, અઠવાડિકો ને પખવાડિકો કાયમને માટે રાંદેરના સરનામે મોકલવા.

—વ્યવસ્થાપક.

બલિદાન

એ તો બધાને ખબર છે કે શાહજહાંને ચાર પુત્રો હતા. દારા, શુજાઅ, ઔરંગઝેબ અને મુરાદ તેમાં દારા સૌથી મોટો અને મુરાદ સૌથી નાનો. પરંતુ ઔરંગઝેબના પુત્ર મુહમ્મદ અને શુજાઅની પુત્રી આયશા વિષે થોડાજ જાણતા હશે. શાહજહાંને ચાર પુત્રો ઉપરાંત બે પુત્રી હતી. એક જહાંઆરા ને રોશનઆરા જે ઔરંગઝેબની તરફદાર હતી. શાહઝાદી રોશનઆરાને રમત ગમતનો અને સંગીત વિગેરેનોય શોખ બહુ હતો.

મોગલ બાદશાહોમાં 'નવરોઝ'નો ઉત્સવ ઘણી ધામધૂમથી ઉજવવામાં આવતો. લખનૌમાં હાલ પણ એ ઉત્સવ મનાવવામાં આવે છે જે ખાસ કરીને ૨૧ કે ૨૨મી માર્ચના દિવસે ઉજવવામાં આવે છે એવા એક ઉત્સવના દિવસની આ વાત છે. રોશનઆરાએ પોતાની સખીઓને આમંત્રણ દઇ બોલાવી હતી. તે દિવસે સંગીત અને આતશબાઝીના પ્રોગ્રામો હતા. સંગીત પછી આતશબાઝી ફૂટી. દાવત પછી આધેડ ઉમરની સ્ત્રીઓ વાતો કરવા મંડી અને યુવાન અને ઉચ્છ્રંખલ યુવતીઓ આતશબાઝીમાં રોકાઇ શાહજાદા મુહમ્મદને પણ દાવત હતી. તે થોડે દૂર ઉભો રહી એ સર્વ જોઇ રહ્યો હતો તેની ખબર આયશાને પડી ગઇ.

શાહઝાદીએ પણ એક ફૂલઝડી છોડી એટલામાં કોઇ સખીએ તેની છેડછાડ કરી અને તે તેની સાથે વાતોમાં રોકાઇ. શાહઝાદીની આંગળી દાઝતાં તેણીએ હાથમાંથી ફૂલઝડી ફેંકી પરંતુ તે દૂર પડવાને બદલે તેણીના રેશમી વસ્ત્રો પર જઇ પડતાં કપડાં બળવા લાગ્યા. શાહઝાદી ગભરાઇ અને દોડવા લાગી પરંતુ દોડી શકાયું નહિ કેમકે તે પહેલાં શાહઝાદો મુહમ્મદ આવી પહોંચ્યો અને પોતાના બંને હથેળીથી આગ હોલવી નાખી આમ કરતાં શાહઝાદાના બંને હાથ દાઝી ગયા અને શાહઝાદીને થોડી આંચ લાગી આ બાજુ શાહઝાદાને આનંદ હતો કે મારા આ પ્રયાસથી શાહઝાદીની જિંદગી બચી પરંતુ તે બાજુ શાહઝાદી ચિંતાતુર હતી કે મારા કારણે શાહઝાદાના બંને હાથ દાઝી ગયા. જે રીતે એક આગથી બંને દાઝયા અને નિશાન પડયા તેજ રીતે તેજ સમયથી મહબ્બતની અગ્નિથી બંને બળવા લાગ્યા. અને બંને એક બીજાને પ્રેમભરી દ્રષ્ટિથી જોવા લાગ્યા. એ બનાવના થોડા દિવસો પછી શાહજહાંના પુત્રોમાં લડાઇ થઇ મુરાદ અને દારા બંને કત્લ થયા. પરંતુ કિસ્મત તો જુઓ, કે શાહઝાદો મુહમ્મદ પોતાના કાકા શુજાઅ સામે લડવા બંગાળા ગયો ને પહેલાં તો આયશા સુલતાના બંગાળા પોતાના બાપની પાસે આવી ગઇ હતી. બંગાળા પહોંચતાંજ શાહઝાદા મુહમ્મદના દિલરૂપી મેદાનમાં બાપ હુકમ અને પોતાની પ્રિયતમાની મહબ્બત વચ્ચે યુધ્ધ જામ્યું. તેમાં મહબ્બતને સફળતા મળી શાહી ફૌજને આ પાર છોડી શાહઝાદો સામે કાંઠે જઇ પોતાના કાકાના સૈન્યમાં જઇ મળ્યો. પોતાની પ્રિયતમાની ખાતર પોતાના બાપના હુકમને આધિન ન થતાં દુશ્મનોમાં જઇ મળ્યો તેના બદલામાં શાહઝાદીએ શું કર્યું તે જુઓ. સત્ય વાત તો એ છે કે બંનેના હૃદયમાં પ્રેમની આગ લાગી હતી અને એ આગના કારણેજ પોતાના બાપના સૈન્યને છોડી સામા પક્ષમાં જઇ મળ્યો બંનેના લગ્ન થયાં. એ વાતની ખબર ઔરંગઝેબને પડતાં તે ક્રોધે ભરાયો અને મોટુ સૈન્ય તેની સામે લડવા રવાના કર્યું. તે લોકો આસામના જંગલોમાં નાસી ગયા. ત્યાંના રાજાએ તો પ્રથમ આસરો આપ્યો; પરંતુ પાછળથી દાનત બગાડી બધાને કેદ કર્યા. સત્ય છે જ્યારે મુસીબત પડે છે ત્યારે કોઇ સાથ આપતો નથી. મુહમ્મદ થોડું સૈન્ય લઇ રાજા સામે લડવા ગયો યુધ્ધમાં રાજાએ તલવારનો એક સખ્ત વાર કર્યો પરંતુ એક નવયુવાન દેખાવડો ઘોડેસ્વાર વચ્ચે આવી જતાં મુહમ્મદ બચી ગયો સ્વારના બે કકડા થયા ત્યારેજ જોતાંજ મુહમ્મદ રડી પડયો કારણ કે તે ઘોડેસ્વાર બીજું કોઇ ન હતું પરંતુ તેની પ્રિયતમા આયશા હતી શાહઝાદાએ પણ લડી પોતાના પ્રાણ ખોયા.

એ તો ખબર નથી કે એ બંને પ્રેમના શહીદોને કફન મળ્યું કે નહીં. પરંતુ શહીદોને કબ્ર કે કફનની શી જરૂર! તે તો સદાને માટે જીવંત રહે છે.

કાવ્ય-ગુલશન

કાં કરે ?

સદાચારનો દિલ પતન કાં કરે ?
દુરાચારે અર્પણ જીવન કાં કરે ?
જીવનને મરણ ગર્ભ નિયુક્ત છે,
તો મરનાર પાછળ રૂદન કાં કરે ?
પ્રસન્ન થઇ દુઃખીનાજ ઘર આંગણે
સુખ દુઃખ વર્ષા ગગન કાં કરે ?
જગે અન્યને તે ઠગાતો રહે,
કામા તું એવા મથન કાં કરે ?
ગજૂ કારણે શું ભરેલો નથી,
જગે અન્ય પાસે નમન કાં કરે ?
બુરાઇ થશે જ્યાં બુરાઈ હશે,
બુરો થઇને ખંડન ચમન કાં કરે ?
ચમન નિજ નિકટ પાથરી કંટકો,
ભરી અશ્રુઓનાં નયન કાં કરે ?
એક ચીજ આખર ફાની થતાં,
બધે સમજે છતાં પણ જતન કાં કરે ?
ભલું નિશંક જગ થઇને રહે,
પછી રંજ એનો મનન કાં કરે ?
ઉભો થા હવા પાપની વાળવા,
બીજાને પડીને શયન કાં કરે ?
તું "મુજરિમ" ભરપૂર છે પાપથી,
છતાં પાપ પંથે ગમન કાં કરે ?

● —"મુજરિમ" જેતપુરી

સંતાય છે

એક ગફલત જ્યાં શિરેથી જાય છે,
ત્યાં અરે! લાખો ઉપસ્થિત થાય છે.
ક્યાં રહે છે શુભ અંતર-વેદના ?
દિલની હાલત આંખ પર દેખાય છે.
બોલ મીઠું બોલ જો બોલી શકે,
જિંદગી વાણી થકી અંકાય છે.
છે જગતના કણકણોમાં તારો વાસ,
"સર્વ વ્યાપક થઇને કાં સંતાય છે ?"
એ પરિવર્તન નથી સંસારનો,
દર્દ "મહેશર"ના જીગરમાં થાય છે.

—"મહેશર" જુનાગઢી

કોઈ

મનને મોટું જ્યાં કરે કોઈ
કેંક સમજે જુદા કરે કોઇ !
કોને ગુસ્સે થવા કરે કોઇ !
ખુદબખુદ શેં ભલા કરે કોઇ !
તારી મરજી વિના ન થાય કશું;
સાથ ઇચ્છા ફના કરે કોઇ !
મારૂં દિલ સાફ છે પછી કોને,
મુજને બૂરો કહ્યા કરે કોઇ !
હું તો છું મસ્ત મુજ ખ્યાલ મહીં,
કોને નફરત કર્યા કરે કોઇ !
ક્યાં સુધી કોઇ ઇન્તેજાર કરે ?
ક્યાં સુધી તમન્ના કરે કોઇ !
એક અલ્લાહ છે ગેબી મારો,
દૂર કોને રહ્યા કરે કોઇ !
મારકા દુઃખની પરવા કોને ?
યાદ નિશદિન જ્યાં કરે કોઈ !
તારો 'ધૂની' છે જ્યાં, મિજાજ ખરાબ,
તારી શું ચિંતા કરે કોઇ !

● —ધૂની

મલકાતું'તું.

આશાભીનું દિલ મારૂં આજે તો વળ ખાતું'તું.
'આશા' 'આશા' કરતું'તું ને આશાના ગીત ગાતું'તું.
હું પીતે'તો ને પીધું મેં હોઠ ધરીને ઘર ભરી.
ભાગ્ય અભાગી ખુલ્યાં'તાં કે કોઇ સુધારસ પાતું'તું.
એના દર્શન જોવાં નહિ પણ પીધાં અમૃત માની મેં;
પીતાં પીતાં જીવન પણ નવજીવનમાં પલટાતું'તું.
હું વધતો'તો આગળ આગળ અંધારાને અવગણતો;
ત્યાં તો દીવાનાં દિલમાનનું તેજ વધુ પથરાતું'તું.
જીવનમાં હું યોગ્ય સમય પર ફાવ્યો હું એ વાત ખરી
ફાવ્યો; જાગ્યો ને જોયું તો જીવન-સ્વપ્ન જતું'તું.
હાસ્ય હતું એનાં મુખપે કે મારા મુખપેના સમજ્યો !
એનું મુખ મલકાતું'તું કે મારું મુખ મલકાતું'તું !
દુઃખડાં 'અબ્દુલશાહ !' બીજાનાં તું જોઇ શકતો નહિ
ને તું પોતે રોવે છે જે તુજથી ના દેખાતું'તું !

—અબ્દુલશાહ

તસ્બીહ

આ મિક ગૈલાના યુગની એ વાતો છે. આસિફ ગૈલાંગ ગેરનો એ નિયમ હતો કે, જુમ્માના દિવસે 'ઇમામવાડા'ની બંધામણી જોવા આવતા. જોઈ કારીગરોને યોગ્ય સલાહ આપતા. તેમના આગમનના કારણે સડક ઉપર વેપારીઓ પોતાની દુકાનો સુશોભિત રીતે ગોઠવતા.

નવાબ સાહેબ નમાઝ પઢવા પછી બાંધકામ જોતા. બાંધકામ જોઇ બજારમાં જતા અને પોતે મનપસંદ વસ્તુ ખરીદ કરતા પછી કારીગરોને હુકમો આપતા કે જેમણે જે ખરીદવું હોય તો તે વસ્તુ ખરીદી શકે છે તેની કિંમત સરકારી ખજાનામાંથી અદા કરવામાં આવશે.

એક વિધવાને જ્યારે એ ખબર પડી તો પોતાની મુસીબત દૂર કરવાને માટે લાખના દાણાની તસ્બીહ બનાવી બજારમાં જઈ ઊભી. નવાબ સાહેબ પ્રથમ વારજ એક સ્ત્રીને બજારમાં જોઈ આશ્ચર્યમાં ગરકાવ થઇ ગયા. જેનો હાથ ફક્ત બુરખાની બહાર દેખાતો હતો. અને હાથમાં એક તસ્બીહ હતી. તસ્બીહ સુંદર અને આકર્ષક પણ ન હતી. સાધારણ કોટિનો માણસ તેની કિંમત ફક્ત એક બે આનાથી વધુ ન આંકી શકે એવી એ તસ્બીહ હતી. પરતુ નવાબ સાહેબની નજર તે વિધવા પર પડી. અને મનમાં સમજી ગયા કે તે કંઇ આશાએ અહીં આવી છે. તે તે તરફ ગયા. તસ્બીહ જોઇ બોલ્યા–"એ તસ્બીહ તો ઘણી સારી છે. સાથે સાથે નવી ચીજ પણ છે મે એવી તસ્બીહ જોઇ નથી શી કિંમત છે એની?"

વિધવા પોતાના મનમાં આનંદ પામી અને ધ્રૂજતા અવાજે બોલી "હજુરનો ઉપકાર, હુ કોણ અને શી મારી કારીગીરી, હુ તો અધ્ધરપધ્ધર દાણા બનાવી લાવી છું. પસંદ પડે તો મારાં અહોભાગ્ય."

"હા, એ ઘણી સારી છે. મને પસંદ પડી છે બોલો એની કિંમત?"

"હજુર એની કિંમત? એ તો લાખની છે!"

"નહીં, એક લાખ તો વધુ કહેવાય. એક હજાર રૂપીઆ આપીશું."

વિધવા આ સાંભળી ગભરાઇ ગઇ. તેના મનમાં તો એની કિંમત ફક્ત એકજ રૂપિયાની હતી અને અહીં તો હજારોની વાત થય છે. તે સમજી કદાચ નવાબ સાહેબ મજાક કરતા હશે તેણી આશ્ચર્યથી બોલી "એક હજાર!!" નવાબ સાહેબ આગ્રહ પૂર્વક બોલ્યા "ઓછી છે! ઠીક બે હજાર"

વિધવા વધુ ગભરાઇ. તેને સ્વપ્નમાં ખ્યાલ ન હતો કે આ તસ્બીહની કિંમત બે હજાર રૂપિયા થશે. ખરી વાત જાહેર કરતા તેણી અચકાતી હતી. જે કહેવા ચાહતી તે કહી ન શકી. ફક્ત તેણીના મુખમાંથી એટલુજ નીકળ્યુ "નહીં, નહીં."

વિધવાના ઇન્કારનો અર્થ એ હતો કે મારે એટલી કિંમત નહીં જોઇએ પરતુ નવાબ ફરી બોલ્યા. "નહીં તો ત્રણ હજાર"

વિધવા ગભરાઇને બોલી "એટલી કિંમત? એ તો લાખની છે."

"એટલા ન ઓછા પડયા. ઠીક ચાર હજાર."

વિધવા ધ્રૂજી ઉઠી. તે એ ન સમજી કે કિંમત કરવામાં આવે છે કે હસી ઉડાવવામાં આવે છે. ડરતાં ડરતા બોલી.

"હું શું કહું? હુઝૂરને જે ગમે તે ખરૂં!"

"કદાચ એટલા પણ ઓછા હશે ઠીક પાંચ હજાર. હવે એથી વધુ આપવામાં આવશે નહીં. જો કબૂલ હોય તો તસ્બીહ મને આપી દો."

વિધવાએ ખામોશીની સાથે તસ્બીહવાળો હાથ લબાવ્યો. તસ્બીહ લેતાંજ નવાબ સાહેબ બોલ્યા "પાંચ હજાર અત્યારેજ એ વિધવાને ખજાનામાંથી આપી વિદાય કરો." એટલું કહી તે પોતાના મહેલ તરફ પાછા ફર્યા.

૮.

'તું ભારત-ભૂષણ ઇકબાલ!'

'નયન' [રાણાવાવ]

'ઝંપ તડપ' ને અસર અનેરી,
કવને સૃષ્ટિ સીમા ઘેરી,
વ્હેતી કવને મીઠી લ્હેરી,
તરી ન્યારી કાવ્ય-દિલેરી,
વ્યોમ સ્વરતી તારી ચાલ!
તું ભારત-ભૂષણ ઇકબાલ!

પળમાં જાય પાતાળે ભેદે,
ક્ષણમાં દ્રષ્ટિ નભને છેદે,
ઉર્મી-ભાવો ઉન્નત વેદે,
પળમાં આખી આલમ ફેરે
વ્યોમ ભોમથી પાડે તાલ!
તું ભારત-ભૂષણ ઇકબાલ!

ગુંજ્યાં વિશ્વે કવને ગુંજન,
ડોલ્યાં આલમનાં ઉત્સુક મન,
સુંઘ્યાં ઉરમાં જગનાં ઉપવન,
જીવન સર્જન ચિંતન ચેતન,
ન્યારો રંગ અનોખી ચાલ
તું ભારત-ભૂષણ ઇકબાલ!

કિરાથરી તુજ કવને ટપકે,
વીજ બનીને ભાવો ચમકે,
ગુંજ્યાં ગાન ફુલકના તમકે,
ચેતનના ચમકારા ચમકે,
માનવતાને કીધી ન્યાલ,
તું ભારત-ભૂષણ ઇકબાલ!

તેં આખું જગ વતન બનાવ્યું,
માનવનું ગૌરવ સમજાવ્યું,
માનવતાનું તત્ત્વ જણાવ્યું,
દિવ્ય ગીત વિશ્વે ઝલકાવ્યું,
બંધુ ભાવે ન્યારી ચાલ,
તું ભારત-ભૂષણ ઇકબાલ!

રાષ્ટ્ર ભાવના ચમકી કવને,
વિશ્વ ભાવના વિકસી કવને,
માનવતાના પાઠો વચને,
ચિંતન ડોલન અસરે મનને,
કીધી આજ સમજાવી ઢાલ,
તું ભારત-ભૂષણ ઇકબાલ!

જોઈ વાણીમાં ઝલકાવ્યું,
કવને પાણીદાર ગણાયું,
માનવ-ગીત જગે વખણાયું,
ઘર ઘર દર દર જે પંકાયું,
જીવનની બદલાવી ચાલ,
તું ભારત-ભૂષણ ઇકબાલ!

જગ ગુંજાવી જગથી ચાલ્યો,
કવને વિશ્વ-બગીચો ફાલ્યો,
ન્યારા ભાવે રંગ મહાલ્યો,
જગ ધરવૈયો થઈ તું ચાલ્યો,
કવને ભેટ ધર્યો રસથાલ,
તું ભારત-ભૂષણ ઇકબાલ!

આલમ તુજ યશગાથા ગાતી,
પીતી અમૃત ઘૂંટો પાતી,
દિલ હસતું આલમ હરખાતી,
ઉપકારે દુન્યા મલકાતી,
કર્યું જગતને તેં તો ન્યાલ
તું ભારત-ભૂષણ ઇકબાલ!

તારી શૈલી છેકજ ન્યારી,
ગાય પ્રશંસા આલમ તારી,
કવન શક્તિ ન્યારી ન્યારી,
તે કરમાતી સૃષ્ટિ તારી,
થઈ સંસ્કૃતિ તુજથી ન્યાલ,
તું ભારત-ભૂષણ ઇકબાલ!

તને 'એશીઆ' યાદ કરે છે,
આંસુથી ફર્યાદ કરે છે,
સરનાં અશ્રુ યાદ કરે છે,
દિલથી દિલ સૌ સાફ કરે છે,
આજ શાયરી થઈ ઉદાસ.
તું ભારત-ભૂષણ ઇકબાલ!

તું પરલોકે ગુંજન કરજે!
ત્યાં પણ ચેતન કવને ભરજે!
અગણ્ય ગીતો ગાયા કરજે!
ત્યાંની દુન્યાનાં દિલ હરજે!
'નયન' અર્પંતા અશ્રુમાલ!
તું ભારત-ભૂષણ ઇકબાલ!

હું શરાબી છું!

હું શરાબી છું અને આ મારી બોટલ... બોટલ પરંતુ વીસ્કીની નથી, બ્રાન્ડીની નથી, શેમ્પીયનની નથી, પરંતુ ફક્ત એક દેશી શરાબની છે. જેની કિંમત ફક્ત એક રૂપીયો છે. એટલે કે દરેક હિંદુ, મુસલમાન, અમીર, ગરીબ, બ્રાહ્મણ, અછુત, ખેડૂત, ઝમીનદાર તેને ફક્ત એક રૂપીયામાં ખરીદ કરી શકે છે. આ બોટલ મારી પ્રિયતમા છે, તેથીજ જ્યાં જુઓ ત્યાં અમે બંને સાથે જ રહીએ છીએ.

મને તો આપ સારી રીતે જાણતા હશો? જી હાં! હું કોઇ રાજા, ઝમીનદાર, ખાનબહાદુર, કર્નલ કે કેપ્ટન નથી અને ન તો બનવાનો હું તો 'દિલ્હીના શરાબી'ઓનો મિત્ર છું. ઘરથી કોટ પાટલૂન વીના હુ બહાર નીકળતો નથી પરતુ ખાવામાં રોજ દાળ પણ મુશ્કિલથી મળે છે. હવે તો આપ મને ઓળખી ગયા જ હશો. મીડલ કલાસનું પ્રાણી છું અરે ભૂલ્યો પ્રાણી નહિં પરતુ માણસ. મારામાં સૌથી વિશેષ ગુણ જો હોય તો તે એ કે હું રોજ શરાબ પીઉં છું. રોજ સાંજે હું ઘરથી નીકળી સીધો જ દેશી શરાબખાનામાં પહોંચી જાઉં છું. મારા ઘરની પાસે મૌલ્વી પીર જંગલી સાહેબ રહે છે. તેઓ નમાઝના સખ્ત પાબંદ છે. તો પણ ગરીબની નમાઝ કદી કદી આંધી, તૂફાન, વરસાદ વિગેરેના કારણે કઝા થઇ જાય છે; પરંતુ હું શરાબખાનામાં બેસી શરાબ પીવાનું કદી કઝા કરતો નથી. આંધી હોય, તૂફાન હોય, વરસાદ વરસે, ઇદ હો કે મુહર્રમ, બર્લીનનો વિજય દીન હોય કે દેશનેતાઓની ધરપકડ પર હડતાળ હોય, 'પાકિસ્તાન ડે' હો કે 'આઝાદ દીન' ઉજવાતામાં આવે તે વખતે આપ મને શરાબખાનામાંજ જોશો. મને એ સૌથી નફરત છે મને તો ફક્ત એક બોટલ જોઇએ. મારી પ્રિયતમા, મારી સાથી, દુઃખમાં સાથ દેનારી બોટલ! એજ કારણે હુ એક બે ગ્લાસ પીતો નથી પરંતુ આખી બોટલ પીઉં છું. પછી હું જ્યારે ઘર જવા નીકળું છુ તો ફરિસ્તાઓ મને હેરાન કરવા ઉપરથી કાળી રૌશની ફેંકવા મંડી પડે છે. એ કાળી રૌશની પણ એ રીતે પથરાઇ જાય છે કે જે તરફ નજર ઉપાડો કાળું કાળું જ નજરે પડશે. કાળી રૌશની અને અંધારું જેને કેટલાક લોકો 'રાત' કહે છે.

જે દુન્યામાં હું રહું છુ ત્યાં બેવકૂફોની વસ્તી વધુ પ્રમાણમાં છે. તેથીજ એ લોકો રાતે જાગવાના બદલે ગાઢ નિદ્રામાં પોઢી જાય છે. રાતે મને સડકોની ઉપર કુતરાઓ સિવાય કોઇનો મેળાપ થતો નથી. હુ શરાબખાનામાંથી ગજગામીનીની ચાલે ઘર તરફ જાઉં છુ પરતુ એ કમબખ્ત પોલિસવાળાઓ નાહકમા હેરાન કરે છે. 'કેમ! બદમાશ આજ કેમ અથડાય છે, આજે શા માટે વધુ ઢીંચી છે".

ચર્ચીલ જો બર્લીન જીતવાની ખુશીમાં ઝૂમી શકે છે તો પછી હું કેમ ન ઝૂમું. પરંતુ એ ગધેડાના સરદારોને કોણ સમજાવે કે બર્લીનની જીત કરતાં વધુ કઠીન કાર્ય તો શરાબ પીવાનું છે. એટમ બોંબ બનાવવા કરતાં વધુ મુશ્કિલ કાર્ય એક બોટલ પીવાનું છે. જવા દો એ વાતને આખરે તેઓ મૂર્ખના સરદાર જ રહેવાના—હું સડક પર ચાલું છું પરંતુ સડક સાફ કરવાવાળા મારી વિરુદ્ધ સડક પર જાળ પાથરી દે છે. ખબર નથી એ લોકો મારા દુશ્મન કેમ બની બેઠા છે? જ્યારે સવારે હું હોશમાં-ભાનમાં—આવુ છું તો બિસ્તરાને બદલે ગટરમાં પડેલો દેખાઉં છું અને ઝાડૂ દેનારી મને ઘૃણાની નજરે જૂએ છે.

હું શરાબી છું પરંતુ સાથે સાથે ઇન્સાન પણ છું. અને તે પણ એક શરીફ—જેણે કંગનાયો સિવાય પ્રત્યેક સ્ત્રીની સાથે પોતાની મા, બહેન જેવી વર્તણુંક રાખી છે. હું ભોળો અને હસમુખ છું. સૌથી પ્રેમ કરૂં છું સૌની ઇજ્જત કરૂં છું. પોતાના ઘરવાળા અને પડોશીને માનભરેલી નજરે જોઉં છું. તો પણ ન જાણે એ લોકો મારાથી કેમ નફરત કરે છે! ઘરના નાના મોટા સૌ મને ઘૃણાની નજરે જુએ છે જાણે કે હું વાઘ, સિંહ, ચિત્તા, રીંછ કે એથી પણ વધુ કોઈ ભયાનક પ્રાણી ન હોઉં એટલું જ નહિં પરંતુ ઘરના નાના મોટા નારી સાથે નજીવી વાતો પર તકરાર કરે છે. એકાદ બે સંભળાવ્યા વિના પણ રહેતા નથી. મારા પડોસીઓ મારા નામની સાથે હમેશા લાનત વરસાવે છે. મારા મહેલ્લાવાળાઓને મેં કદી દિવસ તકલીફ આપી નથી છતાં પણ તેઓ મને નફરત ભરેલ નજરે જુએ છે. સાથે સાથે મને પોતાની નજરોમાં દુન્યાને મહાન ગુનેહગાર સમજે છે. કોઇ વખત રાતના એવું બની જાય છે કે હું મારા મોટા સૂરે ગાયન લલકારવા માંડી પડું છું. કદાચ એ અવાજથી તેમના સોનેરી સ્વપ્નાના તાણાવાણા તૂટી જતા હોય અને પછી તેમને કલાકો લગી આમનેમ પાસા બદલવા પડતા હોય. હું મારા મહોલ્લાવાળાઓની વાતો પર નાદિમ છું. મને મારી ભૂલનો એહસાસ છે મને મારા ગુનાહોનો ઇકરાર છે. પરતુ અલ-આફ તે શરીફ ડાકુઓ, તે શુરાન, તે રંગીલા ને નાજુક હાંચાઓ કે જેમના વિચારોથી તેમને આરામથી ઉંઘ પણ આવતી નથી છેવટે તે પણ તો ગુનેહગાર છે—તેઓથી એ સજ્જનો કેમ નફરત કરતા નથી! આપ પણ સજ્જન છો સાથે સાથે આપને પણ દિલ છે. તમને તમારા પ્રાણના સોગંદ! જરા દીલ પર હાથ મૂકી ઇન્સાફથી કહો કે હું હીટલર તો નથી કે જેણે યૂરોપનું લોહી ચૂસ્યું. હું તે જાપાની નથી જેણે ચીન લુંટ્યું. હું તે ફ્રાન્કો પણ નથી જેણે સ્પેનના સ્વતંત્રતાનું ગળુ ઘૂંટયું. હું તે અંગ્રેજ પણ નથી જે હિંદને ગુલામ બનાવી ચૂક્યો છે, હું નફાખોર કે કાળાબજાર કરનારો પણ નથી જેના કારણે બંગાળ કબ્રસ્તાન બની ગયું. હું તે ચાંગ-કાઇ-શેક પણ નથી જે ચીનના કોમ્યુનીસ્ટોની સાથે મલાપ કરવાને બદલે ખૂનામરકી ચલાવી રહ્યો છે. મતલબ કે ન તો હુ રાજ્યનો એજન્ટ છું અને ન તો આઝાદીનો દુશ્મન, ન મીલમાલિક છું. ન તો જમીનદાર. ન તો ગરીબો પર સત્તા ચલાવું છું. ન તો ગુનેહગારોને કચડી નાખુ છું. ન તો નાતાઓની ગરદન પર તલવાર ચલાવુ છું. ન તો ગરીબોના લોહીથી પોતાની ખેતીને સીંચુ છુ તો પણ સારે નશો ઉતરી જતા મારા આખા શરીરના એક એક ઉભુ પણ મીઠુ દર્દ થાય છે. અને એ દર્દની સાથે સાથે હું ઊંડા વિચારમાં ડૂબી જાઉં છું. કદી કદી એ પણ વિચાર આવે છે, કે કાશ! હું હિટલર, ટોજો, ફ્રાન્કો, મુસોલીની, ચર્ચીલ, વિગેરે બન્યો હોત તો ઠીક વાત પરંતુ એક શરાબી ન બન્યો હોત. મારા મહોલ્લાવાળાઓ નાઝીઓથી નફરત કરતા નથી. મૂડીવાળાઓના દુશ્મન નથી. પરતુ એક મારાથીજ તેઓ બેઝાર છે. એટલા માટે કે હું શરાબી છું. હું શરાબ પીઉં છું પરંતુ તે પણ દેશી—કદાચ હું વીસ્કી કે બ્રાન્ડી પીતો હોત તો એ લોકો મારાથી એટલી નફરત ન કરતે. ગરીબ ગાંધી પુકાર કરી કરીને જનતાને કહે છે કે "ભાઇઓ! દેશી વસ્તુનો ઉપયોગ કરો ને પરદેશી માલનો બહિષ્કાર." બીજા પણ એ

કહેતા નથી કે "વિદેશી માલને ઉપયોગમાં લ્યો." પ્રત્યેક સજ્જન દેશી માલ ખરીદે છે. પ્રત્યેક દેશી માલ ખરીદનાર દેશભક્ત હોય છે. જો દેશી ચીજોનો ઉપયોગ કરવો ગુનાહ નથી તો પછી દેશી શરાબ પીવું પણ ગુનાહ નથી ? મારા પાડોશીઓ માને છે કે "હું કોઈ મહાન પુરુષ નથી એ કારણે મારા માટે શરાબ જાઇઝ નથી." સાંભળ્યું આપે ! કેટલા ઉચ્ચ વિચારો છે ! વિચારોના ગહનતા પણ કેટલી ઉચ્ચ છે ! જો હું 'જોશ', કિષ્નચંદ્ર, પાવેલ, આઝાદ, નહેરુ, વલ્લભ, બોઝ, કાઇદ વિગેરેમાંથી કોઈપણ હોત તો મારા માટે શરાબ જાઇઝ હતી. મારા બીજા એક પાડોશી માને છે કે 'ફક્ત શાયરોના માટે જ શરાબ જાઇઝ છે' હું શાયર નથી, મારા પાસેથી બોટલ છીનવી શકાય છે માન્યું કે મારી ગઝલોમાં દમ નથી એકેય દીવાન પ્રગટ થયું નથી મારી ગઝલો એડિટરો ફાડી નાખે છે. મશહૂર થવાની સાથે શરાબને શો સંબંધ ? શાયરી કરવી એ એક કળા અને શરાબ પીવું એ બીજી કળા છે. મારી પાસેથી બોટલ ન લો. મને પીવા દો... પી...વા...દો. એ શ્યો ખોટું કેમ લગાડો છો...કેમ ઘૃણા કરો છો...કેમ ઈર્ષા કરો છો... તમે પણ પીઓ—એક બે ગ્લાસ નહિ પરંતુ પૂરી બોટલ—પેટ ભરીને પીઓ. સૌને પીવડાવો—ખૂબ પીઓ—કે જેથી આખી દુન્યાના દરેક માણસો નશામાં ચૂર થઈ જાય

●

હાં તો હું શરાબી છું. દુન્યાનો પ્રત્યેક મહાન પુરુષ શરાબી થયો છે-હોય છે-અને હશે-હયગલ, મિલ્ટન, બાયરન, કિટસ, ગોએટે, શેક્સપીઅર, ઉમર ખૈયામ, ફિરદૌસી, ગાલિબ, મકબાલથી માંડી સિકંદર, નેપોલીયન, ચંગીઝ, બાબર, ઘોરી, શાહજહાં, જહાંગીર, શિવાજી, હિટલર, મુસોલીની, રૂઝવેલ્ટ, સુધીના સૌ શરાબી હતા. રોમાંરોલાં, બર્નાડ શો, ગોલીયા હોરનબર્ગ, જોશ, કિષ્નચંદથી લઇ ચર્ચીલ, એટલી, ક્રિપ્સ, ટ્રુમેન, ફારૂક, અરમત, ચાંગ-કાઈ-શેક, ડગોલે, રૂઝવેલ્ટ, અને સ્ટેલીન સુધી શરાબ પીએ છે. મતલબ કે દુન્યાનો પ્રત્યેક સમજદાર ઇન્સાન શરાબી હોય છે.

●

છી વીસ્કી નહીં. તેના પીવાથી થોડી મસ્તી ચઢી જાય અને આંખો લાલ થઇને રહી જાય છે. મે દેશી શરાબની બોટલ છે અને હું—મને મારા વતનથી પ્રેમ છે. સૌને પોતાનો દેશ પ્રિય હોય છે. હું પણ વતનપ્રેમી છું વતનનો ચાહક છું. દરેક વિદેશીથી મને નફરત છે. ભલે પછી શરાબ હોય કે અંગ્રેજ-હું ખાદી પહેરું છું અને જે પીઉં છું તે પણ દેશી. તો પણ હું એક બે ગ્લાસ પીને શરાબની બેઇજ્જતી કરતો નથી, ન તો શરાબીઓના નામને કલંક લગાડું છું. પૂરી એક બોટલ જેને પીને હું ઇન્સાનીયતના દાયરામાંથી બહાર નીકળી જાઉં છું. નશાથી ભરપૂર એવી દુન્યાની ઉચ્ચ મંઝિલે હું પહોંચી જાઉં છું. તે મસ્તી, તે આનંદ, તે નશો જે મને બોટલ ખાલી થયા પછી મળે છે, મને ઘણોય આનંદમય લાગે છે. એનાથી જ ખરી રીતે મને પ્રેમ છે. પરંતુ જનતા એ નશાને પસંદ કરતી નથી તેઓ તેના આનંદથી જીંદગીનો માહલ દૂર રહે છે. એજ કારણે તેઓ તેને ગુનાહ સમજે છે. કોઇ કહે છે 'નશો ખરાબ છે.' તો કોઇ કહે છે 'નશાવાળાથી તો રંડીબાજ સારો છે.' એ સૌ અવાજ મારા કર્ણોમાં ગૂંજે છે. હું એ સૌના વિચારો જાણું છું. એ 'સંભાષણ પૂર્વક ભાષણો, શિખામણો, રોજ સાંભળુ છું નશાથી એ ગરીબો ઘૃણા કરે છે. તેઓ માને છે કે દુન્યામાં સૌથી વધુ ખરાબ વસ્તુ હોય તો તે નશો છે. જો શરાબ પીવાથી નશો ન

થાત તો કદી પણ ઇસ્લામ શરાબને હરામ ન ગણત. ઇન્સાન અને નશાથી જુદા ? એ હસવા જેવું નથી તો શું છે ? ઇન્સાનની નીચતાની આખરી મંઝિલ એજ છે વિના નશાની શરાબ અને વિના આત્માનું શરીર એકજ છે. નશો, મસ્તી, આનંદજ તો જિંદગી છે. પરંતુ અફસોસ કે એ ઇન્સાન જેવા પ્રાણીઓ એ નથી જાણતા. એ બિચારાં બ્યાબાન પક્ષીઓને એની પણ ખબર નથી કે ઇન્સાનને અશરફુલ મખ્લુકાત ફક્ત એટલાજ માટે કહ્યું છે કે તેઓ નશામય હોય છે તેમને એના પણ જાણ નથી કે ઇન્સાનમાં જે કાંઇ સૌથી વિશેષ ગુણો છે તો તે ફક્ત એક નશો છે.

●

હું ગીરજાઘરના પાદરીઓને, મંદિરના બ્રાહ્મણોને અને મસ્જિદના મૌલવીઓને કહું છું. મારી આંખોથી જુઓ. આ દુનિયામાં, ચારે દિશાએ શરાબ ને શરાબજ નજરે પડે છે અરે ! એ ચાંદ. તારા સર્વે શરાબમાં ડુબેલા છે, શરાબમાં તરી રહ્યા છે. આ આખુંય જગત શરાબથી ભરપૂર છે. સૌ નશામાં ચૂર છે. સૌ શરાબી છે. કોઇ વારુણી પીએ છે તો કોઇ તાડી. કોઇ દેશથી પ્રેમ કરે છે તો કોઇ તાડી પીએ છે. એ સૌ શરાબની જાતો છે પરંતુ નામ જુદા જુદા છે, પરંતુ ગુણ તો બધા એકજ ધરાવે છે. નશો ! આ ઇન્સાનોની આખી દુનિયા નશામાં ચૂર છે. મસ્ત થઇ આમતેમ ડોલે છે. શું આપને વિશ્વાસ નથી ? મને શરાબી સમજી મારી વાતોને હવામાં ઉડાવો નહીં-અને ઇન્સાફ કરો-જો હજી પણ સમજતા ન હોય તો ઇતિહાસના લેખકોને પુછી જુઓ. ઇતિહાસના પાનાઓ ઉથલાવો. ખાલિદ અને સઅદના બાહુમાં ઇમાનની શરાબ ન હતી તો બીજી શું શક્તિ હતી ? તારીકને સ્પેનમાં અને કાસિમને હિન્દુસ્તાનમાં ઇસ્લામનો નશો ન લાવ્યો તો બીજું કોણ લઇ આવ્યું ! સુકરાત જો શરાબી ન હોત તો તે કદી પણ હસતે મુખે ઝેરના પ્યાલો ન પીતે ? જોન ઓફ આર્ક નામની હતી તેજ તે હસતાં હસતાં આગમાં કુદી— મહાભારતના યુદ્ધમાં પણ કૃષ્ણે અર્જુનનો કેવા નશામાં ચૂર થવાજ કહ્યું હતું હલદીઘાટથી પણ આજે એજ અવાજ આવે છે કે પ્રતાપ શરાબી હતો-ગાંધી પણ શરાબી હતો એજ કારણે તે કદી પણ કોઇ સામે નમ્યો નથી જો નશો કોઇ ચીજ નથી કે શરાબમાં કાંઇ શક્તિ નથી તો પછી કહો કે સ્ટેશનો પર આવી પહેલી આફતમાં શરાબનો પ્રભાવ ન હતો તો શું હતું ? લાલ ફોજ શરાબી નથી તો શું છે !—નશો એ દુનિયાથી પણ કિંમતી વસ્તુ છે, તેમજ મકાન દુનિયાની મદાન પણ વસ્તુ મનાય છે—એજ ઇન્સાનમાં હિંમત, જોશ, શક્તિ વિગેરે પૈદા કરે છે એજ ઇન્સાનને ઉન્નતિના પંથે લઇ જાય છે. એજ હેવાનને ઇન્સાન બનાવે છે. એજ શાંતિ તેમજ આઝાદીનો પૈગામ આપે છે. પ્રત્યેક શરાબી ફક્ત ઇન્સાન કહેવાવાનો માત્ર હકદાર હોય છે !

અરે ! એ વતન, ધર્મ, દેશ, કોમ એ સૌ શરાબ છે. આઝાદી, યુદ્ધ, શાંતિ, ઉન્નતિ એ સૌ નશો છે. જુદી જુદી શરાબ જુદા જુદા નશા એ સૌ શરાબીઓની વસ્તી છે. આ ઇન્સાન મદમસ્ત છે. રશી, હિંદી, ચીની, મીસરી, ઇરાની, જાપાની, અને જર્મની એ બધાય શરાબી છે જમીનદારી, સીમંતાઇ, સ્વતંત્રતા સૌ નશા છે—સૌ શરાબી, સૌ નશામાં,—સૌ મદમસ્ત છે —અને તેથીજ હું પણ શરાબી છું.

[—'T'

તરંગ–રંગ

(મુખમ્મસ)

દુઃખો મારાં સુખોમાં રાતદિન વસનાર શું જાણે?
જફા કરનાર શું જાણે વ્યથા દેનાર શું જાણે?
સહું છું આપદાઓ કેવી પારાવાર શું જાણે?
પ્રજળતા દિલની મૂગી આહો ને ચિતાર શું જાણે?
બધું જાણે છે પણ જાણીને ચુપ રહેનાર શું જાણે?

જિગરમા કોટી આશાઓ તો અરમાનો હૃદયમાં છે,
ઉથલ પાથલ અનેરી જોઉં છું કંઈ એ ઉભયમાં છે,
ખુદા જાણે અસર કેવી અરે! આ તે પ્રણયમાં છે;
જીવન જેનાથી માઈ આવી પડયું હાય ભયમાં છે;
આ મારી દુર્દશાને દુર્દશા કરનાર શું જાણે?

જશે આ બાળવય જાગ્રત ઘણાં અરમાન થઈ જાશે;
અંગેઅંગમાં નવુ ચેતન નવું તૂફાન થઈ જાશે;
ઉમંગો આ નાના અંતર તણા મહેમાન થઈ જાશે,
પુરાની મેરી આફત છે ખરી પહેચાન થઈ જાશે;
હજૂ નાદાન છે તે પ્રેમના વહેવાર શું જાણે?

અદાઓ છે નિરાલી રૂપની દુન્યા નિરાલી છે,
ભરી છે, ક્રૂરતા દિલમાં ને વાતો ભોલીભાલી છે,
બિચારા પ્રેમને એમા મળી ક્યારે ખુશાલી છે;
વ્યથા છે દર્દ છે ગમરંજ છે ને પાયમાલી છે;
છતાં દિલ મોહ–વશ કાં થાય વારંવાર શુ જાણે?

દિલાસા સ્વપ્નમા આવીને મુજને નિત્ય દઈ જાતો,
પ્રણયની સાંભળી જાતો અને કરતો હતો વાતો;
હતી રંગીન ને ખુશ્હાલ મારા કાજ તે ગતો;
ન તે રાતો છે વાતો છે રહ્યા કેવળી વચોપાતો,
અગાડી ક્યાં ગયો મારો સુખી સંસાર શું જાણે?

છે કમસિન મારો કાતિલ ને ઘણા દપ્પર ગખે છે,
કમર પતળી છે નાજુક છે છતાં તલ્વાર રાખે છે;
કમાને તીર ખેચીને સદા તૈયાર રાખે છે;
વળી મુજ કત્લનો દિલમાં અટલ નિર્ધાર રાખે છે;
પરતુ તેના કોમળ હાથ કરવા વાર શું જાણે?

હૃદય-વ્યાકૂળતા ધીરજ ને અંતર-યાતના ધીરજ;
પ્રતિક્ષાની વ્યથા ધીરજ વિરહની વેદના ધીરજ;
જરા ધીરજ જરા ધીરજ હે! દિલની સાધના ધીરજ;
હજૂ કરવી છે મુજને સનમની આરાધના ધીરજ;
મુજ ઉર-આવેશના ઉન્માદને જોનાર શું જાણે?

ઉમંગોથી ભરેલું દિલ મળ્યું સાથે યુવાની છે;
ઘટા કાળી, હવા શીતળ અને મોસમ મઝાની છે,
બધું વાતાવરણ છે ખુશનુમા ને શાદમાની છે;
પ્રસંગ છે આજ તો પીએ ક્ષણિક આ ઝિંદગાની છે,
કૃપાળુના તું બોધક આ બધા ઉપકાર શું જાણે?

હૃદય માગ્યું મેં આપ્યું એટલી થઈ ગઈ ખતા મારી;
હવે સામે જુએ એને પડી છે શું ભલા મારી,
એ ઝાલિમને કહું છું તો કહે જાણે બલા મારી;
હું કોને જઈને બતલાવું છે કેવી દુર્દશા મારી;
સિતમ કેવા મેં સહ્યું ને સિતમ કરનાર શું જાણે?

તમારું પણ કોઈથી દિલ જો લાગી જાત તો જાણું;
સહન કરવા પડે મુજ સમ પ્રણય આઘાત તો જાણું,
વિરહની વેદનાની બળતરા સમજાત તો જાણું,
તડપવામાં નિશાઓ પૂર્ણ જાગી થાત તો જાણું,
પછી કોઈ ન કહેશો મુજ બલાઓ પ્યાર શું જાણે!

ઘડીમાં નબ્ઝની ઠંડી ઘડીમાં ચાલ સારી છે;
ન નિદ્રા છે ન સુખ છે બેકરારી બેકરારી છે;
મસીહા શું તું કરશે આ અજબ બીમારી મારી છે;
દવા ત્યાગીને જા બસ મોત હમણાં આવનારી છે;
પ્રણયના રોગીના નાદાન તું ઉપચાર શું જાણે?

ઘણી આજીજીઓથી હરને "બિસ્મિલ" મનાવું છું;
કરેલા વાયદાની યાદ પણ એને અપાવું છું;
કદી પણ કોઈ રીતે એની સામે હું ન ફાવું છું;
સિતમ છે કે સિતમગરથી છતાં ઉલ્ફત નિભાવું છું;
હવે ટૂટી ગયું છે પ્રેમમાં દિલ યાર શું જાણે!

"બિસ્મિલ" પેટલાદવી

રંગુન–(બર્મા)ના ગ્રાહકોને

[બર્મા જાપાનીસ શત્રુના હાથમાં પડ્યા પછી ટપાલ વ્યવહાર થંભી ગયો હતો. જે ગ્રાહકોનું લવાજમ જ્યાં સુધી પહોંચ્યું હોય ત્યાં સુધી તેમના અંકો અમાનત તરીકે રાખી મુકવામાં આવ્યા હતા. હિંદ તરફ આવી ગયેલા સાહેબો પૈકી જેમણે હિન્દ ખાતેના સરનામા મોકલાવ્યા હતા તેમને તેમના અંકો રવાના કરી આપ્યા હતા. હજી નીચે મુજબના ગ્રાહકોના નવા સરનામા અમને મળી જશે તો તેમના અમાનત પડી રહેલા અંકો રવાના કરી શકાશે. આશા છે કે તેઓ નવા સરનામા મોકલી આપવા ચૂકશેજ નહિ. —મેનેજર]

(૧) „ એ. દાદાભાઈ બ્રધર્સ (બર્મા) લિ ૨૮, એડવર્ડ સ્ટ્રીટ રંગૂન
(૨) „ અલીમુહમ્મદ તૈયબ એન્ડ કાં પો. બો. ૫૨૪ „
(૩) „ આઝમ આરિફ બ્રધર્સ. ૭૩૦, મર્ચન્ટ સ્ટ્રીટ „
(૪) „ યુસુફ ઇસ્માઇલ અચ્છા બ્રધર્સ. „ ૫૩૦, ડેલહાઉસી સ્ટ્રીટ „
(૫) „ અહમદ હુસૈન અચ્છા એન્ડ કાં પો. બો. ૮૨૧ „
(૬) „ એમ. ઈ. ભાયા એન્ડ સન્સ. (બર્મા) લિ. પો. બો ૩૩૮ „
(૭) „ સુલેમાન દાદાભાઈ બ્રધર્સ લિ પો. બો. ૧૯૩ „
(૮) „ વાય. એ. ગની સન્સ ચાઇના સ્ટ્રીટ, પો. બો. ૩૧ „
(૯) „ હાજી બી. એમ. મોતીવાલા. એન્ડ સન્સ. પો. બો. ૩૨ „
(૧૦) „ એમ. આઇ. ફીફીભાઇ એન્ડ કાં ઘર નં.૫૧,સ્ટ્રીટ નં.૨૮ પો.બો. ૭૯„
(૧૧) „ Hnithah સવા એન્ડ કાં ૫૨૧, ડેલહાઉસી સ્ટ્રીટ „
(૧૨) એચ. એ. ભીનવાલા. પો. બો. ૨૩૧. ૬૦ ચાઇના „ „
(૧૩) ડી. એમ અચ્છા, ૧૩૨, એડવર્ડ સ્ટ્રીટ રંગૂન
(૧૪) સુલેમાન ઇસ્માઇલ ગાભલા ૨૫૪, મોગલ „ „
(૧૫) અહમદ ઇબ્રાહીમ માલમ, ૧૩૯, માકુટોબે „ „
(૧૬) અહમદ ઇસ્માઇલ અચ્છા ૫૫.૫૮ ચાઇના „ „
(૧૭) સેક્રેટરી યંગમેન મેમણ એસોસિએશન પો બો ૮૧૯ „
(૧૮) જુનુસ ઉસ્માન. „ . ૯૫ „
(૧૯) મુહમ્મદ ઇબ્રાહીમ મુન્ના ઘર નં. ૬૬, સ્ટ્રીટ નં ૨૫ „ ૬૩૪ „
(૨૦) એસ આઇ એમ એચ તૈયબ એન્ડ કાં નં. ૫, Konzoue રોડ બસીન
(૨૧) એ સી. પટેલ. ૯, Zegyaung રોડ „
(૨૨) ઇસ્માઇલ ફરિદાક ઓગાટ ૭, „ „
(૨૩) સુલેમાન અબ્દુલ શકૂર રંગુન શોપ સ્ટ્રેન્ડ રોડ Bogale
(૨૪) જમાલ અબ્દુલ કરીમ. કાપડના વેપારી સ્ટ્રેન્ડ રોડ „
(૨૫) મેનર્સ આર અહુજી નાહેદ એન્ડ કાં પો. બો. ૫૮, Mergui
(૨૬) „ ઇસ્માઇલ મુહમ્મદ સીમજી એન્ડ સન્સ લિ ૩૬, જનેરલ સ્ટ્રીટ Prome
(૨૭) નુરમુહમ્મદ કમર એન્ડ સન્સ ૬૧. શોર મેઇન રોડ મોલમીન
(૨૮) અબ્દુલસત્તાર હાજી અલીમુહમ્મદ. મારવાડી સ્કુલ સામે, ૨૮. રોડ-માંડલે
(૨૯) એમ. ઇ. જીવા Aunghan (P. S. S બર્મા)
(૩૦) ઇસ્માઇલ યુસુફ બોલા. બજાર સામે Myingyan (U. Burma)
(૩૧) ઇબ્રાહીમ યુસુફ પટેલ જનરલ મરચન્ટ Myitha (U. Burma)

'કારવાં'ના રંગુનના એજન્ટ—
M/S E. E. KAKA & SONS.
472, Dalhousie Street, Rangoon.

ઉર્દૂ-સાહિત્યના

મુસ્લિમ

મહાન શાઇરો

'ઇન્શા', 'મોમિન', અને 'મસહફી'.

સૈયદ 'ઇન્શા' દહેલ્વી સાહબ'-શાઇરીની દુન્યામાં 'ઇન્શા'ની એક એવી હસ્તી થઇ ગઇ કે જે પોતાની શરૂઆતના કારણે તે યુગના શાઇરો માટે એક મુસીબત અને છેવટના ભાગમાં દુન્યાવાળાઓ માટે એક ઇબ્રત સમાન હતી. તે આકાશની એક બાજુએથી ચમકી પોતાના પ્રકાશથી સર્વની આંખોને ઝુંધલી કરી અલોપ થઇ ગઇ. ઉમરાવો અને બાદશાહોએ પોતાના માથા પર બેસાડયા અને પોતાનાજ પગોથી રગદોળી નાખ્યા. સૈયદ 'ઇન્શા' સાહિત્યના ઉંડા અભ્યાસથી શાઇરીનો ઉચ્ચ મતો ધરાવતા હતા કોઇ નવી વસ્તુ પૈદા કરવી અને કોઇ નવી વાત કાઢવી એ મેદાનમાં તેમનો પાયો ઘણો ઉચ્ચ છે. 'ઇન્શા'નું જીવન વૃત્તાંત વાંચવું હોય તો 'આબે હયાત' જુઓ. તેમના શરૂના યુગમાં 'મીર', 'સૌદા', અને 'દર્દ', દહેલીમાં મૌજૂદ હતા. તેમની બરાબરીની જોડમાં કોઇ ન હતું. જો આવા પુરૂષ પાસેથી કોઇ દ્રામા કે કોઇ સારી ચીજ લખાઇ હોત તો ઘણું ઉચ્ચ ગણાત ! તે બાપાને દેખાવા માટે ઘણા ઘણા પ્રયોગો કરવા ચાહતા. સૈયદ 'ઇન્શા' હિંદુસ્તાનના તે પ્રથમ પુરૂષ છે કે જેમણે ઉર્દૂમા પ્રથમજ આરંભ 'દરયાએ લતાફત'ના નામે કર્યું. 'ઇન્શા'એ આવા પ્રકારનું કાર્ય જે મિર્ઝા રફીઅ સૌદાએ શરૂ કર્યું તે ચાલુ રાખ્યું.

સૈયદ ઇન્શાં અલ્લાખાન નામ—'ઇન્શા' ઉપનામ-તેમના વડવાઓ નજફ શરીફથી દહેલી આવ્યા. તેમના પિતા હકીમ માશા અલ્લાખાન દહેલીમાં રાજ્યવૈદ્ય હતા. દહેલીના પતન પછી મુરાદાબાદ ગયા. ત્યાં સૈયદ 'ઇન્શા' ઇ. સ. ૧૭૫૬ કે ૧૭૫૮ના વચગાળામાં પૈદા થયા. 'ઇન્શા'એ સારૂં શિક્ષણ પ્રાપ્ત કર્યું. શિક્ષણ પ્રાપ્ત કર્યા પછી આપ દહેલી ગયા. પ્રથમ 'સૌઝ'થી ઇસ્લાહ લેવા લાગ્યા. પછીથી 'મસહફી'ના શાગિર્દ થયા. શાહ આલમ બાદશાહે પોતાના દરબારીઓમાં એમને જગ્યા આપી. જ્યાં તેમણે લતાઇફ અને ઝરાફતથી તે ગુલ ઉડાવ્યાં કે આખી મેહફિલને લુટાવી દીધી. ત્યાર પછી તો દરબારનો નાશ અને આપસમા શાઇરોની તકરારથી કંટાળી લખનૌ ગયા ત્યા નવાબ સઆદતઅલીખાંની મિત્રતા સ્વીકારી પરંતુ કોઇ વાતમા મતભેદ પડતાં તેમજ નવાબ સાહેબના નારાજગીના કારણે દરબારમા આવતા બંધ થયા. આ બાજુ યુવાન પુત્રના મરણથી તેમજ પગાર બંધ થવાના કારણે ઉપવાસ કરવા પડયા. અને છેવટે એજ હાલતમાં ઇ. સ. ૧૮૧૭ માં લખનૌમાં મરણ પામ્યા. 'ઇન્શા' અને 'મસહફી'ના મોરચા જાણીતા છે. આપનું દીવાન પ્રગટ થઇ ચાયું છે. જુઓ આપની શાઇરીના થોડાક નમૂનાઃ—

"ઝિંદગી મદી, અદા મદી, ચૈને જવાં સદી,
ચેહ મગમદી, પર એક નદીઝી નદી સદી."

× + ×

"જિમરહી અ મ મુઝે જિમમે રજ્જ વેહ સબ સા,
લગાકે બાઇમેં સકી સુરાહી બબ લા."

× + ×

"નઝાકત ઉસ ગુલે રઅનાકી દેખો 'ઇન્શા',
નસીમે સુબ્હ જો છૂ જાયે રંગ હો મૈલા."

× × ×

"ન છેળ એ નકહતે બાદે
બહારી રાહ લગ અપની,
તુઝે અટખેલીયાં સુઝી હૈં
હમ બેઝાર બૈઠે હૈં."

× × +

"મોમિન" દહેલ્વી સાહબ:— જો કોઇ મને પ્રશ્ન કરે કે ઉર્દૂ સાહિત્યના ગરુર અને સારા સારા શાઇરો કયા કયા? તો હું નિર્ભયપણે જવાબ આપું કે 'મીર' અને 'મોમિન'. મોમિને ગઝલનું ઋણુ અદા કર્યું છે અને તે પણ ખરા અર્થોમાં ગઝલો રચીને. ન તો તેમની શાઇરીમાં ફિલ્સુફીયે હિકમતના ભારે વિચારો છે ન તો તસવ્વુફની ગહનતા જાણે તેમની શાઇરી વીનેલા વાર્તા કે વાત અથવા પરોવાયલી કહાણી છે, જેમાં લખવાની રીત અને ઢંગે ચાર ચાંદ લગાડી દીધા છે. એજ એમના કલામની વિશિષ્ટતા છે. તેમણે કહેવાની અને લખવાની શૈલિમાં અજબ આશ્ચર્યતા અને નાજુક વિચારોથી કામ લીધું છે, તેમજ સમજાવવાની નવી નવી રીતે ગ્રહણ કરી છે. તેમના કલામમાં ફારસીની રીતોનો પણ ઉપયોગ કરાયો છે. પરતુ તેમાં 'ગાલિબ' જેવી કઠીનતા નથી. તેના સરળતા છે એ ઉપરાંત સાહિત્યમાં એમનો દરજ્જો કંઇ ઓછો નથી તેઓ ઉર્દૂ શાઇરીમાં એક વિશિષ્ટપણું ધરાવે છે. ગઝલ એવા તરન્નુમ (રાગ)થી અને દર્દથી ભરપૂર અવાજે લલકારતા કે સાંભળનારા વજદમાં આવી જતા

હકીમ મોમિનખાં નામ-'મોમિન' ઉપનામ દહેલીના રહેવાસી-ઇ. સ. ૧૮૦૦માં દહેલીમાં પેદા થયા. પિતાનું નામ હકીમ ગુલામનબીખાન હતું. દાદા નામદારખાન કાશ્મિરથી આવ્યા હતા અને શાહી હકીમ તરીકે રહ્યા. 'મોમિન'ના પિતાને શાહ વલીયુલ્લાહ (રહ૦)ના ખાનદાનથી ઘણી મહબ્બત હતી. તેથીજ 'મોમિન'નું નામ શાહ અબ્દુલ અઝીઝ (રહ૦) સાહેબે રાખ્યુ. એમણે શાહ અબ્દુલ કાદિર સાહબથી શિક્ષણ પ્રાપ્ત કર્યું. એક પ્રખ્યાત હકીમ ઉપરાંત તેઓ ભવિષ્યવેતા પણ હતા. તેમણે પોતાના છત પરથી પડવાની તારીખ "દસ્તો બાઝો બશિકસ્ત" કહી હતી જે બિલ્કુલ ખરી નીકળી તારીખ કહેવામાં પણ તેઓ કામિલ હતા. 'મોમિને' કદી કોઇના વખાણ કર્યા નથી, ન તો કોઇ હાકિમના દરબારમાં ગયા દહેલીમાં ઇ. સ. ૧૮૫૨માં મરણ પામ્યા. તેમની કબ્ર પાકી બાંધેલી છે. જેના પર તારીખ અને નામ કોતરેલું છે. દહેલી દરવાજા બહાર મહેંદીયુંમાં મઝાર છે. દીવાન પ્રગટ થઇ ચૂક્યું છે.

જુઓ એમની શાઇરીની થોડીક કડિઓ.

"તુમ મેરે પાસ હોતે હો ગોયા,
જબ કોઇ દુસરા નહીં હોતા."

+ × ×

"પામાલ એક નઝરમે કરારો સબાત હૈ:
ફિરકો ન દેખના નિગહે ઇલ્તફાતસે."

+ + +

"ક્યા તુમને કત્લે જહાં એક નઝરમે;
કિસીને નઃ દેખા તમાશા કિસીકા."

+ + ×

"અસરે ગમ ઝરા બતા દેના,
વોહ બહોત પુછતે હૈ ક્યા હૈ મરિઝ?"

× × +

"જિસે આપ ગિનતે થે આશના,
જિસે આપ કહેતે થે બાવફા,
મૈં વહી હું 'મોમિન' મુબ્તિલા,
તુમ્હેં યાદ હો કે નઃ યાદ હો."

× + ×

'મસહફી' અમરોહી સાહબ:-મસહફીના ઉસ્તાદીનું લોહું લગભગ બધાએ જ માન્યું છે. તેમની વિચારશકિત અને શાયરીને ન માને-સ્વીકારે એવો કોણ છે? લગભગ બધા વિવેચકોએ તેમને પ્રથમ જગ્યા આપી છે. પરંતુ એ આશ્ચર્યની વાત છે કે તેઓ જે રીતની ઇજ્જત અને ખ્યાતીના ચાહક હતા તે ન મળી. તેમની સજ્જનતા કંઇ એવી રીતે દબાઇને રહી ગઇ કે આમ જનતા તો તેમને ઉસ્તાદ ગણે છે પરંતુ તેમની શાયરીથી તેઓ બિલકુલ વાકેફકાર નથી એનું કારણ એ છે કે 'મસહફી' પોતાની કૃતિઓ ગરીબાઇના પરિણામે વેચતા હતા. શાયરીને પોતાનું ગુજરાન ચલાવવાના પરિણામે કેટલી સારી કૃતિઓ તેમના હાથથી નીકળી ગઇ. 'મસહફી'એ ઉર્દૂ સહિત્ય પર એ ઉપકાર કર્યો કે શાયરોના વર્ણનો લખી તેમને નવી જિંદગી અર્પી. 'મસહફી'ના એ વર્ણનો 'રિયાઝુલ ફુસહા'; 'અકદે સુરૈયા' અને 'તઝકિરએ હિંદ'ના નામે પ્રગટ થયા છે. તેઓ ઘણું માન ધરાવતા હતા, અને લાંબુ આયુષ્ય પણ ભોગવ્યું. તેથી જ તેઓ પોતાના યુગના શાયરોના જિંદગીથી સારી રીતે વાકેફકાર હતા

શેખ ગુલામ હમદાની નામ-'મસહફી' ઉપનામ ઈ. સ. ૧૭૫૦ માં અમરોહામાં પૈદા થયા. પિતાનું નામ 'વલી મુહમ્મદ-મુબારકથાંજ વતન ત્યાગીને દહેલી આવ્યા અને શિક્ષણમાં તલ્લીન થઇ ગયા. દહેલીની બુઝુર્ગ હસ્તીઓનો લાભ ઉઠાવ્યો. તે દિવસોમાં દહેલીમાં ગરીબાઇનો યુગ હતો અને લખનૌમાં સખાવત-દાનની ગંગા વહેતી હતી. મસહફી પણ દહેલીને ત્યાગી આસિફ દૌલાના યુગમાં લખનૌ ગયા મિર્ઝા સુલેમાન શિકવાએ પોતાના દરબારી શાયર બનાવ્યા. અહિં પણ આપની શાયરીની બોલબાલા તેટલી હદ થઇ. પરંતુ દેહરમાં 'ઇન્શા'ના આવ્યા પર તેમની સાથે મોરચા મંડાયા. 'ઇન્શા'નું લખનૌમાં આવવું એક આંધી, તુફાન થઇ પડ્યું. જ્યાં લગી જીવ્યા ત્યાં લગી લખનૌમાંજ રહ્યા. પરંતુ દહેલીની યાદ તો મરતા લગી રહી. ઇ. સ. ૧૮૨૪માં લખનૌમાં મરણ પામ્યા. આણુયે લખનૌ આપનુ શાગિર્દ હતું પરંતુ 'નાસિખ' અને 'આતિશ' એમના પછી એવા શાગિર્દ થયા કે જેઓ ઉસ્તાદ તરીકે ગણાયા.

જુઓ આપની શાયરીની થોડીક પંકિતઓ:—

"શિકસ્તે ઉમ્મીદ નો કબ દમકો નજર આતી હૈ,
સૂરતે યાસની બનબનકે બિગડ જાતી હૈ."

× × ×

"ઝુલ્ફેં જો મુહમેં લેં તો કહા માર ખાયેગા,
જો યે બને તો ગોલાકે તલ્વાર ખાયેગા."

× × ×

"મેહદી કો અપને દેખકે કેહને લગા શેખ,
હૈ હૈ કિસીકા ખૂન હુઆ મેરે હાથસે."

× + ×

"મૈં ઉસકે દુરને આલમકી ક્યા કરૂં તારીફ,
નઃ પૂછ મુઝસે કે આલમ દિખાયે હૈ ક્યા ક્યા!"

+ × +

"મસહફી" હમ તો યેહ સમઝેથે કે હોગા કોઇ ઝખ્મ;
તેરે દિલમેં તો બહુત કામ રફૂકા નિકલા."

—અપૂર્ણ.

—: અંતિમ :—

રડશો નહીં રડશો નહીં હું જાઉં છું રડશો નહીં,
નિજ અશ્રુની સરિતા વહાવી જીવતો કરશો નહીં.

મમતા રડાવે છે નહીં મારી તમારી સર્વની,
મમતા જીવનનું ઝેર છે તેથી તૃષિત મરશો નહીં.

જગ છે મરણના મુખમાં એ છે અટલ ઇશ કાયદો,
ખરતા સિતારાને કદી પણવાર આંતરશો નહીં.

સંસાર આરેથી ઉતારી નાવ જાઉં અનંતમાં,
નવ જાણું કે ક્યાં જાઉં છું, ક્યાં જાઓ છો પૂછશો નહીં.

ઘટમાં હતી ત્રિવેણી ઇડા, પિંગલા, સુષુમણા,
તેનો અનંત શું થાય સંગમ લેશ અવગણશો નહીં.

સર્પો તજે છે કંચુકી ત્યમ મેં તજ્યો સંસારને,
અસિ મ્યાનથી નીકળે છતાં તે ગઈ મરી કહેશો નહીં.

ઘા હૃદયના કારી કે હળવા દિન જતાં રુઝાય છે,
એવા રુઝાશે કે પછી તેનું સ્મરણ કરશો. નહીં.

ને વિસ્મરણનું ઘેન વિશ્વેશે દીધું જાણી દયા,
તેથી મદાગ્રે ઘા—સ્મરણનું દુઃખ આદરશો નહીં.

પણ યાદ તો આવે ઉતરતાં ઘેન આ સંસારનું,
ત્યારે પ્રસંગોચિત દેવા અંજલિ ભૂલશો નહીં.

તમ પ્રેમ જો અવિચળ હશે તો રહીશ આવી હૃદયમાં,
પણ એટલું તો માગું કે હૈયેથી વીસરશો નહીં.

કીર્તિ કમાઇ જે ગયો તેનું પવાર ખરૂં જીવન,
કહેવું ઘટે ના પણ કહું કીર્તિહીણા રહેશો નહીં.

ખંડેરાવ માનાજી પવાર

સુરૈયા

—અજન

હું બેઠો બેઠો કાંઈક વિચાર કરી રહ્યો હતો ત્યાં તો મારું દ્વાર કોઈએ ખખડાવ્યું.

"પધારો!" મેં આવકાર આપ્યો.

"તમે બહુજ ઘમંડી છો" એમ કહેતાંક તેણે પ્રવેશ કર્યો.

"હું? ઘમંડી? એ અશક્ય છે."

"હા, તમે ઘમંડી."

"સાબીતી?"

"આમંત્રણ આપવા અહિંયાથી કશું પણ ન થયું; વધુ શી સાબીતી?"

"અરે! આમાં તમને ઘમંડ ભાસતો હોય તો ક્ષમા યાચું છું."

"વાહ, તમને ક્ષમા છે." આટલું જ કહી તે મારી સામે પડેલી આરામખુરશી ઉપર બેસી ગઇ. અત્યાર સુધી હું કોઇ ભિન્ન વિચાર-વમળમાં ગૂંચવાયો હતો. મેં મારા વિચારો દૂર કર્યાં અને તેની સાથે વાતો કરવી શરૂ કરી.

"આટલી મોડી રાત્રે તને અહિં આવવું શોભતું નથી; કોઇ જોઇ લે તો?" મેં સુરૈયાને કહ્યું.

"ઉહું! એવું હોય તો ભલે ને, એમાં મારે શું બગડવાનું છે? કદાચ બગડશે તો તમારું બગડશે."

"ભલે, મારું બગડે; તને એ શોભાસ્પદ લાગશે? વળી મારું કેમ બગડશે એ ફિલસૂફી તો મારી સમજમાં પણ ન આવી; જરા સમજાવીશ?"

"તમે તો દરેક વાતના ફિલસૂફી જ કરો છો! હું ફિલસૂફી કરવા આવી નથી; કાંઇક કહેવા આવી છું."

"કહો, શું કહેવું છે? મારા લાયક કાંઇ કામકાજ?"

પછી મેં તેના મુખ ઉપર દૃષ્ટિ ફેંકી અને તેની મનોવ્યથા જાણવાનો પ્રયત્ન કર્યો, પણ તે શાંત હતી; પરેશાન હતી અને પ્રતિક્ષણે તેની પરેશાની વધતી જતી હતી. હું સમજી ગયો કે તે કાંઇક કહેવા માગે છે પણ કહી શકતી નથી.

આજે જ મેં તેને આટલી બધી વ્યાકુળ દેખી હતી; એટલે મેં તેનું કારણ શોધવાનો પ્રયત્ન કર્યો. વિચારમાળાના મણકા ગણવા લાગ્યો પણ કોઈ વિચાર સાચો લાગ્યો નહિં કારણ કે તે તેના માબાપની એકની એક લાડકી પુત્રી હતી. હું પણ શાંત હતો અને તેના મુખ સામું જોઇ રહ્યો હતો. એટલામાં તેના ચક્ષુમાંથી બે અશ્રુબિન્દુઓ ગુલાબી ગાલ પર થઇ તેના દેહ પર પડ્યા. આ જોઇ મને કમકમા આવ્યાં અને પાણી વિહીન માછલાંના જેમ તરફડવા લાગ્યો. હું ઉભો થયો અને તેના બંને ખભા જોરથી દબાવી કહ્યું.

"સુરૈયા!"

"હા!" સ્વસ્થ થતાં તેણે પ્રત્યુત્તર વાળ્યો.

"શું થયું છે? કોઇએ કાંઇ કહ્યું છે?"

"ના ના, કાંઇ નહિં."

"કાંઇ નહિં તો તારી આંખોમાં આંસુ ક્યાંથી? અને આ પરેશાની? કાંઇક તો થયું હોવું જોઇએ ને!"

"આ આંસુ હર્ષનાં આંસુ છે." તેણે મંદમંદ હસવાનો પ્રયત્ન કરતાં કહ્યું.

"હર્ષનાં!"

"હા, હર્ષનાં! તમને ખબર નથી?" તેના હૈયે થડકાર હતો, સ્વરમાં વિશ્રામ હતો. "ખુશાલીના...આ...પ...ના...લગ્નની."

"લગ્નની? અને તે પણ મારાં! મને તો ખબર પણ નથી. તને કોઇએ બનાવી લાગે છે, સુરૈયા જો મારાં લગ્ન થવાં હોય તો મારી

સમક્ષ વાત તો આવવી જ જોઈએને? તને કોઈએ ઉંધે રસ્તે દોરી છે. તારી મૂર્તિ મારા અંતરપટે બિરાજી છે. તરૂં ને મારૂં હૃદય એવાં તો એકમેક થઇ ગયાં છે કે વિશ્વ ઉપરની કોઇ પણ સત્તા તેમને વિખૂટાં પાડી શકશે નહિં......"

સુરૈયાએ મારી વાત પૂરી થવા દીધી નહિં.

"મને કોઇએ ભરમાવી નથી. તમારી માતુશ્રી જ કહે છે કે તમારી સગાઈ ગઇ કાલે જ થઇ ગઇ છે."

"મને ખબર પણ નથી. એ શક્ય નથી, સુરૈયા. મારા જીવન સાથે જે પ્રશ્નને નિસ્બત છે એવો કોઇ પણ પ્રશ્ન મારી માતા મારી સંમતિ વિના હાથ ધરેજ નહિ."

"તમે તો માનશોજ નહિ, ત્યારે માતુશ્રીનેજ પૂછી લેજો"

શિયાળાની ઋતુ હતી. કડકડતી ઠંડી પડતી હતી, ઝંઝાવાતોના સુસવાટા પૂરજોશમાં વાતા હતા અને પ્રત્યેક વ્યક્તિ ઠંડીથી ધ્રુજી રહી હતી, તો કોઈ નિદ્રા લઈ રહી હતી પણ અમે તો આમને આમ રાતના બે વાગ્યા સુધી વાતો કર્યા કરી. અમારી વાતનો અંતજ આવતો નહોતો એટલામાં ઘડીયાળમા ત્રણના ટકોરા થયા અને અમારી વાતનો અંત આવ્યો.

"ત્રણ વાગી ગયા? હવે તારે જવુ જોઇએ."

"ત્રણ વાગી ગયા! વારુ, હું જાઉં છું પણ સવારે માતુશ્રીને પૂછી જોજો. કદાચ તમારી સગાઈ થઇ ગઇ પણ હોય!"

"કાલે આવીશ?"

"હા, આજ વખતે, જ્યારે આજે આવી હતી ત્યારે."

સુરૈયા ઉભી થઇ અને ઘર જવા માટે તૈયાર થઇ એટલે લઇ હું તેને તેના ઘર સુધી મૂકી આવ્યો.

ઘર આવી સુઇ જવા પ્રયત્ન કર્યો પણ ફાવ્યો નહિં. ત્રણ તો વાગી ગયા હતા અને અનેક ખ્યાલો આવતા હતા. લગ્નના વિચારમાં જ છ વાગી ગયા. કાર્યક્રમ મુજબ અભ્યાસમાં મન પરોવવા પ્રયત્ન કર્યો પણ સુરૈયાનો જ ખ્યાલ આવવા માંડ્યો. નહાવાથી પરવારી થોડી વાર પછી નાસ્તો કરવા બેસતોજ હતો ત્યાં તો માતુશ્રીએ કહ્યુ.

"બેટા, તારૂં મ્હોં આજે ઉદાસ કેમ લાગે છે? મને લાગે છે કે તું બહુજ મોડો સૂએ છે."

"અમસ્તુ જ. રાતના ત્રણ વાગ્યા સુધી ફિલસુફીનું એક પ્રકરણ વાંચતો હતો એટલે જરા મોડો સૂતો હતો અને વળી સવારમાં વહેલો ઉઠી ગયો."

"બેટા, સવારમાં વાંચી લેવું હતુ. બહુ ઉજાગરા સારા નહિં, શરીર બગડે."

"વારુ, હવે ધ્યાન રાખીશ પણ આ કામ તો જરૂરનુ હતું."

ભોજન ઇત્યાદિ કામમાંથી પરવારી હું કોલેજમાં જવાની તૈયારી કરી રહ્યો હતો ત્યા તો મારી માતા આમ કહેતીક દાખલ થઇ, "બેટા, હજી અંદર જ છે?

"હા"

"પરમ દિવસે આપણે ત્યાં આવી હતી તે કોણ છે એ તુ જાણે છે?" માતાએ હસતા હસતા પ્રશ્ન કર્યો.

"ના, હું તો એને ઓળખતો નથી." મે આશ્ચર્યથી કહ્યુ.

"અરે, તુ એને ઓળખતો પણ નથી! તે મારા કાકાની પુત્રી છે અને આજકાલ હમ વર્ષોથી દિલ્હીમાં રહે છે; એકાદ બે વર્ષે અહિ આવી પણ જાય છે તેમની એક દીકરી મેટ્રીકમા અભ્યાસ કરી રહી છે અને મારી બહેન જેટલી જ સ્વરૂપવાન છે. મે તો એને

નાનપણમાં દેખી હતી ત્યારપછી દેખીજ નથી. સાત આઠ દિવસ પહેલાં જ્યારે મેં તેને ફરીથી દેખી ત્યારે તો તે મને વધુ રૂપાળી લાગી; જાણે ચંદ્રમા."

"હશે." મેં લાપરવાહીથી ઉત્તર વાળ્યો.

"ગઇ કાલેજ તારી તેની સાથે સગાઇ કરી છે."

"મારી સગાઇ? અને મને ખબર પણ આપી નહિં!" એકદમ આશ્ચર્યમાં ગરકાવ થતાં મેં પૂછ્યું.

"તું આટલો બધો ગીલાઇ કેમ જાય છે? તને તો ખુશી થવી જોઇએ. હવે તો હું વૃદ્ધ થતો આવી છું. જીવનમાં અનેરો આનંદનો કોઈ પ્રસંગ જ નહોતો આવ્યો; તારા ઉપર મારી આશો હતી હતી; એ આશા પણ કાલે પૂરી થઇ."

"હા, તમારી ખુશી પૂરી થઇ ભલે પછી તે મારી ઇચ્છા વિરૂદ્ધ હોય. તમારે મને પૂછ્યું તો હતું ને?"

"તને ખબર ન પડી તો શું થઇ ગયું? તારી સગાઇ થવી હતી ને થઇ ગઇ."

"મા, તમારે જાણવું જોઇએ કે આ પ્રશ્નને મારા જીવન સાથે નિસ્બત છે. લગ્ન મારાં થવાનાં છે; બીજા કોઇનાં નહિં. જે પ્રશ્ન મારા તમામ જીવન સાથે સંકળાએલો છે. તેમાં તમને મારી સંમતિ વિના તમારો સ્વતંત્ર અભિપ્રાય ઉચ્ચારવાનો શો અધિકાર છે? શું તમે મારૂં જીવન નિષ્પ્રયોજન બનાવી દેવા માગો છો? મને આનો વિરોધ છે," આટલું કહી ગુસ્સામાં ચોપડીઓ લઈ હું કોલેજ તરફ નીકળી પડ્યો: પણ મને તો રસ્તામાં સુરૈયાનો જ વિચાર આવવા માંડ્યો. હું પગલે પગલે ગોથાં ખાતો હતો. રસ્તામાં મારો હમેશાંનો મળી એવો એક મિત્ર મળ્યો પણ મારૂં લક્ષ તેના પ્રતિ દોરાયું નહિં.

એટલે તેણે મને બૂમ પાડી પણ હું તો મારા વિચારોમાં જ તન્મય હતો એટલે તેની બૂમ સાંભળી શક્યો નહિં. તે દોડતો દોડતો આવ્યો અને જોરથી કહેવા લાગ્યો

"ભાઈ વાહ, અમે તો તમારી રાહ જોઇએ અને તમને તો જાણે પરવાજ નથી. બૂમ પાડી તે પણ સાંભળી નહિં, અરે યાર!"

"અરે!" મારી તરફ ફરતાં તેણે ફરીથી કહ્યું, "તું તો બહુ વિચારમાં પડી ગયો લાગે છે; અને આ ઉદાસીનતા શાથી ઉદ્ભવી છે?"

"અમસ્તુ જ." મેં સ્વસ્થતા મેળવતાં કહ્યું: "જરા વિચારમાં પડ્યો હતો, તમારી બૂમ સાંભળી હોત તો અવશ્ય ઉભો રહેત. પ્રોફેસરે આપેલું પેલું ફિલસૂફીનું પ્રકરણ યાદ કર્યું કે?"

"હા, તેજ દિવસે યાદ કરી લીધું હતું."

"Excellent! પણ મને તો યાદ નથી."

"આખો દિવસ શું કરે છે? રાત્રેજ જરા નજર નાખી હોત તો પણ યાદ થઈ જાત."

"મને તો એનું સ્મરણ પણ રહ્યું નહોતું અને વળી આજ રાત્રે તો મારી પ્રકૃતિ જરા શિથિલ લાગતી હતી."

આમ વાત કરતા કરતા અમે કોલેજના કમ્પાઉન્ડમાં પ્રવેશ કર્યો.

"આજે મારી તબીઅત જરા નરમ છે એટલે હું 'પીરીયડ'માં નહિં આવી શકું." આટલું કહી મેં કોલેજના ગાર્ડન તરફ પ્રયાણ કર્યું અને ભૂતકાળના સલુણા સંસ્મરણોમાં રાચવા લાગ્યો. સુરૈયાની મનોરમ્ય મૂર્તિ દૃષ્ટિ સમીપ ખડી થઈ. ચૂંદડી ભરીએ ને ઓઢી નીકળે તેવા તેના પાતળા લાલ લાલ ઓષ્ટ, લાલિત્યમયું ગુલાબી મુખડું, કાળી કાળી હરણી જેવી શરમાળી આંખો, મોટું કપાળ અને મને ગિરફતાર કરવા આવતા હોય તેવા કાળા કાળા કરચલીવાળા વાંકા વિખરાએલા વાળ એવી સૌન્દર્યમૂર્તિ વૃદૈવા તાદૃશ્ય થઈ.

મારૂ દિલ હાથમા રહ્યુ નહિ ને ચક્ષુઓમાથી અશ્રુબિન્દુઓ ટપકી રહ્યા હુ તો વિચારવાયુની ધુનમાજ હતો ત્યા તો મારા મિત્રે અડપલુ કર્યું.

"તુ આટલો બધો ઉદાસ કેમ છે? કાઇ થયુ છે?"

'કાઇ નહિ.'

"કાઈ નહિ તો પછી તુ શા માટે રડી રહ્યો છે?"

"એ તો એમજ રડી રહ્યો છુ" કાઇ ન સુજવાથી હુ બોલ્યો મારી આંખે માથી તો હજી નિરાધાર અશ્રુઓ ટપકીજ રહ્યા હતા

"જરાક તબીઅત લથડી તેના રોવનુ શરૂ કર્યું! તારૂ હ્રદય કેટલુ બધુ નમાલુ છે? ચાલ, ડોકટરની પાસે જઇએ"

'ડોકટર બીચારો શુ કરી શકશે?'

"ડોકટર નહિં કરી શકે તો બીજુ કોણ કરી શકશે?"

"કોઇ કરી શકનાર નથી"

'તો શુ આમા કોઇ ભેદ છુપાયો છે? મને તો લાગે છે કે તને કોઇની યાદ તડપાવી રહી છે"

"એની તને કયાથી ખબર?"

"જો મને એટલી ખબર ન હોય તો પછી તુ કહી સંભળાવ કોનુ સ્મરણ તને સતાવી રહ્યુ છે એ જાણવાને તો હુ ઉત્સુક છુ"

કાંઇ પણ પ્રત્યુત્તર વાળ્યા વિના હુ શાંત રહ્યો મારૂ હૈયુ ભરાઇ આવ્યુ અને આંખો માંથી ફરી અશ્રુધારાઓ વહેવા લાગી મારા મિત્રનુ હ્રદય તો મારથી પણ કમજોર હતુ. એનાથી મારી આવી હાલત જોઈ ન જવાઈ તેણે મને મારા પુસ્તકો ઉપાડીને આપ્યા અને અમે બન્નેએ ઘર તરફનો રસ્તો લીધે

હુ વિચારમાળાના મણકા ગણતો ગણતે આગળ ઘર તરફ જઇ રહ્યો હતો ત્યા તો મીત્રે કહ્યુ. "ત્યારે હુ જઇશ' અને મારી વિચારમાળા અટકી મે ઉચુ જોયુ તો મા ખબર પડી કે આ જગ્યાએજ અમે બન્ન સવારે મળ્યા હતા. મે કહ્યુ. "વારૂ!" તે આગળ ચલ્યો ને મે મારી શેરી તરફ પગલાં ઉપાડયા ત્યા તો મારા કાનોમાં બેન્ડનો અવાજ આવવા લાગ્યો હુ આમજ ઘરે પહોંચ્યો ને પુસ્તકો મૂકી આરામ ખુરશી ઉપર બેઠો પડયો એટલામાજ મારા કાકાની નની છોકરીએ આવી કહ્યુ:

'ભૈયા, સાંભળ્યો બેન્ડનો અવાજ?"

હા મે ટુકોજ પ્રત્યુત્તર વાળ્યો.

"એ તો સુરૈયાની જાનની ઉપર બેન્ડ વાગે છે ને હુ ત્યાંજ જઇ રહી છુ'

'કોની સાથે?" મે ગભરાઇને અસ્થિર મને પૃચ્છા કરી,

'પેલા આમાના પડોશી અબ્દુલહમીદની સાથે," આટલુ કહી તે નાસી ગઇ.

મે બન્ને હાથથી મારુ માથાને પકડી લીધુ હજી એક ઘા રૂઝયો નહોતો ત્યા તો વિધિએ બીજો એક ક્રૂર ઘા માર્યો જેમણ જીવનમા દુઃ અનુભવ્યુ હ એજ મારી વ્યથા સમજી શકે તેમ છે મારા હોશકોશ ઉડી ગયા અને હુ ઉભો છુ તેનુ પણ મને ભાન રહ્યું નહિં માથામા ચક્કર આવવા લાગ્યા આંખે અંધારા આવ્યા, મન અસ્થિર થઇ ગયુ અને હુ ધબ દઇને જમીન ઉપર બેહોશ પડી ગયો મારા પડવાનો અવાજ આખા ઘરમા સંભળાયે, બધા દોડી આવ્યા અને મને કોઈએ પલંગ ઉપર વ્યવસ્થિત સુવાડયો પિતાશ્રી તો સીધા ડોકટરજી પાસે દોડ્યા તેમની તે વખતે શી પરિસ્થિતિ હશે તે તો અત્યારે હુ કહી શકતો નથી. એટલામા ડોકટર આવ્યા અને મારા પિતાશ્રી સાથે પાછા ગયા મને થોડીવારે જ્યારે ભાન આવ્યુ ત્યારે મે મારી માતા બેશુમાર આંસુઓની અંદર નીંદળાએલ જોયો. પ્રત્યેક વ્યક્તિના મુખ ઉપર ચિંતા હતી

અપૂર્ણ

એક પરમ સત્ય.

લેખક: આજમ બાવામીઆં 'દુર્ઝી' રાંદેરી.

'હું સત્ય કહું છું કે હવે સત્ય કહેવામાં સાર નથી' એમ કહેનારા આધુનિક જગતમાં ઘણા માણસો મળી આવે છે. એવા માણસો પોતે સત્યને માર્ગે વિચરી બીજાને અસત્યને માર્ગે શા માટે દોરતા હશે? હું તમને અસત્યને માર્ગે નહિ દોરૂં. મારો એ સ્વભાવ નથી. લોકો કહે છે કે જગત અસત્ય બોલનારાઓનું છે. બહુમતિ તેમની છે. અરે! મન, સત્યના પ્રયોગો આધુનિક નથી જ. સત્ય સદા કાળથી છે. તેરસો વર્ષ થયાં ઇસ્લામ અખિલ જગતને સત્યનો સંદેશો પહોંચાડે છે. બહુમતિ કે લઘુમતિની વાત તો દૂર રહી પણ તેરસે વર્ષ પહેલાં અરબસ્તાન ને સારા જગતને સત્યનો સંદેશ પહોંચાડનાર વ્યક્તિ કેટલી હતી? હું પણ દુન્યાની દરકાર કર્યા વગર આજે મારા સત્ય સ્વાનુભવનો પરિચય કરાવીને જ રહીશ.

હા તો ગયે વર્ષે માર્ચ મહિનામાં અમે સહકુટુંબ–મહારાષ્ટ્રમાં આવેલા એક હવા ખાવાના સ્થળે ગયાં હતાં. કદાચ ઘણાને લાગતું હશે કે મેં તે સ્થળનું નામ બતાવ્યું નહિ એટલે હું અસત્ય બોલ્યો છું; પરંતુ તેમ સમજવામાં ભયંકર ભૂલ થાય છે. મેં કેવળ જગ્યાનું ખોટું નામ તો બતાવ્યું નથી ને. અમુક વાત ન કહેવા જેવી લાગતી હોય અને તે કોઈ માલૂમ ન કરે તો તેને એકદમ અસત્યનો ઉપાસક બનાવી દેવો ન જોઈએ. મને તો બીક લાગે છે કે આવી રીતે તો કોઈ ગાંધીજીને પણ અસત્યના ઉપાસક બનાવી દે. ગાંધીજીએ ક્યાં કોઈ વાત છુપાવી નથી? શું એમણે આત્મકથામાં બધી જ વાતો લખી છે! છુપાવવા જેવી વાત તો કોઈ પણ સંજોગમાં છુપાવવી જ પડે ને!

એ ત્રણ દિવસમાં અમને આ નવી જગ્યા ગમી ગઈ. સારા માંદાં બધાં જ અલ્પ સમયમાં ઠીકઠામ થઈ ગયાં. અમને લાગ્યું નહિ કે સુરતમાં છીએ કે ..બે દિવસ તો કામકાજમાં પાણી પેરે વહી ગયા. ત્રીજે દિવસે હું નવી ઓળખાણની શોધમાં નીકળ્યો. એકાંત પ્રિય સ્વભાવના અમારે ટુંક સમયમાં આડોશી પાડોશી જોડે ગાઢ પરિચય થયો. દરરોજ સવારે અમારે નિવાસસ્થાને તેઓ અચૂક આવતાં. તેઓ દરે કલેજે અખિલ જગતની ખબર લેતાં. અમારા એ મંડળમાં સંગીતકાર, કલાકાર, પત્રકાર, શાંતિપ્રિય, તૂફાની અને એક મહાત્માનો સમાવેશ થાય છે. અમારા મંડળમાં દાક્તરના પૂજકો વધારે પ્રમાણમાં હતા. તેમની મરજી વિરુદ્ધ તેમને દાક્તરોની પૂજા કરવી પડતી હતી! કેટલીક વખત મને ગમ્મતભર્યો વિચાર આવે છે કે આવાં બુદ્ધિશાળી મનુષ્યો બીમાર શા માટે પડતાં હશે! આ તો વિજ્ઞાનનો જમાનો છે! વીજળીની મદદથી અથવા કોઈક નવી વિજળી, શોધ વડે–આધુનિક વિજ્ઞાનીઓને પ્રાચીન, અને આધુનિક બધી બીમારીઓને

પાસિફીક જેવા વિપુલ મહાસાગરનું તળીયું માપવા મોકલી દેતાં શું નથી આવડતું? એ લોકો અમનેય પૂછે તો-બે કાન વચ્ચે માથા-જેવો સરળ માર્ગ નહિ બતાવી આપીએ. અમે કોઇ વકીલ કે બેરીસ્ટર થોડાજ છીએ કે અમારી સલાહ લેવામાં આવે? એમનાથી કશું થઇ શકે એમ નથી એમની શી હિંમત કે પ્રકૃતિ વિરુધ્ધ એક પણ ડગલું ભરે? જ્યારે કોઇ વિજ્ઞાનીને તાવ આવતો હશે ત્યારે ખબર પડતી હશે કે કેટલે ડીગ્રીએ તાવ થાય છે? બીમારી નાસ્તિકને આસ્તિક બનાવે છે; તો પછી બિચારા વિજ્ઞાનીનું શું ગજું! હું લખતા અવળે માર્ગે ચઢી જાઉં તો તમારે એકદમ વાંચતાં અટકી જઈ મને હાથ પકડી જોઇએ તો કાન પકડી-સીધે માર્ગે લઇ આવવો એ તમારો ધર્મ નથી શું?

હા તો દિન પ્રતિદિન અમારો સબંધ વધતો ગયો. એક બીજાને મળ્યા વગર એક દિવસ પણ અમને ચાલતું નહિ. અમારા મહાત્માના જીવનમાં મને ઘણો રસ પડતો. તેઓ સ્વભાવે શાંત અને ગંભી હતા વાકચાતુર્યમાં અમને બધાને પાણી ભરાવે એવા હતા એ એક કુશળ પત્રકાર હોઇ, સાહિત્ય રસીક તો હતા જ। એમની બુધ્ધિ અસાધારણ હતી એમના સિધ્ધાંતનો અમલ ક્રૂર સમયમાં થાય એમ લાગતું નો'તું. મુસલમાનોને તો એ સિધ્ધાંત અમલમાં મૂકતાં પહેલાં સ્વધામે સિધાવવાનો સમય આવી પહોંચે! કદાચ હિંદુ ભાઇઓ એમના સિદ્ધાંતને અમલમાં મૂકવા માટે બે ચાર જન્મ લેવા પડતો મૂક તો બને. મહાત્માના સિદ્ધાંત એવા જ હોયને! ખેર.

રાત્રે જલદી સુવું અને સવારે જલદી ઊઠવું એ અમારો નિત્ય કાર્યક્રમ હતો મેં ઉષાને ઘણા સ્વરૂપે નિહાળી છે. શાંત, ગંભીર, રડતી, અને ઘણીવાર હસતી. ઘણા માણસો કહે છે કે કુદરત તટસ્થ છે. તો પછી મને એમ લાગવાનું કારણ શું? એ કુદરતી આરસામાં આપણા વિચારનું પ્રતિબિંબ તો દેખાતું નહિ હોય? બનવા જોગ છે. બલ્કે એમજ છે ઘણી વખત અમુક દિવસ અમુક માણસને મૃત્યુ સમાન ભાસે છે; બીજા માણસને તેજ દિવસ મધુરજની જેવો ઉલ્લાસમય લાગે છે. તેનું કારણ શું? પત્રકાર પણ ક્યાં મેઘરાજાની તટસ્થ વૃત્તિને ઓળખી શક્યા છે। એમના મન ગમતી વખતે વરસાદ આવે ત્યારે એમને કુદરત અમીદૃષ્ટિ વરસાવતી દેખાય છે। અને એજ અમીદૃષ્ટિ કેટલીક વખતે એમની દૃષ્ટિને કુદરતનો કોપ લાગે છે।

અમે બધા નિયમાનુસાર અમારા નિવા-સ્થાનનાં ઉપવનમાં ગોળમેજી પરિષદ ભરી બેઠા હતા. અમારા મહાત્માનું ભાષણ સાંભળવામાં અમે એટલા બધા લીન થઇ ગયા હતા કે બહાર રસ્તા પર શું થઇ રહ્યું છે તેની અમને જોઇએ તેટલી જલદી ખબર પડી નહિ.

કોઇક મત માંધ મોટે દિવસે અધિયામ રસ્તા વચ્ચે કોઇ સ્ત્રી ઉપર હસ્ત પ્રહાર કરી રહ્યો હતો. પરિણામે પેલી સ્ત્રી જોરથી બરાડતી હતી. કોના નામનો તેની ખબર નથી. એને સમજવા જેટલું મરાઠી કોને આવડતું હતું! અમારા મહાત્માએ બહાર શું થઇ રહ્યું છે તેની ખબર લાવવા કહ્યું. જો કે બહારનો અવાજ સ્પષ્ટ રીતે અમે બેઠા હતા ત્યાં આવતો હતો પરંતુ મહાત્માએ મને ખબર કહાડવાનું કહ્યું તેના બે મુખ્ય કારણો હતાં. એ મહાશય ખાસ ગુજરાતના હોય. મરાઠી ભાષાનું લેશ-માત્ર પણ જ્ઞાન ન હતું. બીજું કરણ એ કે એઓશ્રી પોતે મહાત્મા હોઇ એમની શરીરિક

શક્તિની તમે કલ્પના કરી શકો છો! એઓ ભાગ્યે જ પા માઇલ એક સાથે ચાલી શકતા.

અમે લોકોએ બહાર દોડી જઇ જોયું તો મામલો ગંભીર જણાયો. પેલી સ્ત્રીને મારનાર માણસ ત્યાંનો લાલિયો હતો. તમાશો જોનાર માણસ તો ઘણા હતા; પરંતુ કોઇ પણ વચમાં પડતું નો'તું. તેના હાથ થાકયા એટલે તેણે ચંપલનો ઉપયોગ કરવા માંડયો. વાંચક સામાન્ય રીતે જાણતા હશે કે મરાઠી ચંપલ આપણા આધુનિક જોડાં કરતાં વધારે મજબૂત અને વજનદાર હોય છે. પેલી સ્ત્રીનો રોદડો બંધ પડયો નહિ; અને પેલા ઘાટીનો હાથ થાકયો નહિ. અમે બહાર ગયા તે પહેલાં પેલા ઘાટીએ પેલી સ્ત્રીને જોઇએ તેના કરતાં વધારે મેથીપાક જમાડયો હતો.

સારું થયું કે અમારા મહાત્મા પોતાનું સ્થાન છોડી ઝઘડો પતાવવા બહાર આવ્યા. પ્રભાવશાળી વ્યક્તિ તો હતાજ. પેલો ઘટી જરા શાંત પડયો. "તારે આવી રીતે સ્ત્રીને મારવું જોઇએ નહિ. પર પુરુષ આગળ સ્ત્રીની આબરૂ બચાવવી એ આપણો ધર્મ છે તારે આ કાર્ય માટે શરમાવવું જોઇએ. એ તારી શું વાત છે?" એમણે તેને સમજાવવા માંડયો. સંસ્કારમાં નાંડું એવો ઘાટી વિવેકમાં શું સમજે? એમના છેલ્લા પ્રશ્ને તેના ઉપર ધાર્યા કરતાં ઉલટી અસર કીધી.

"તુમાલા કાય આહે સાંજ હી માઝી બાઇકો આહે" ઘાટીએ પ્રતિ ઉત્તર આપ્યો "તારે ઘરે લઇ જઇ જે કાંઇ કરવું હોય તે કર રસ્તા વચ્ચે સારું નહિ દેખાય." મેં તેને સમજાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો. મારી દ્રષ્ટિ મહાત્માની મુખાકૃતિ ઉપર પડી. શાંતિએ તો એમનો આસરો છોડી જતાં જણાયાં. એમણે તેના જવાબનો અનર્થ કરી નાખ્યો. 'બાઇ' એટલે 'સ્ત્રી' અને 'કો' એટલે જે વસ્તુ સાથે આપણને સંબંધ ન હોય તે વસ્તુ કે પ્રાણીને બતાવવા વપરાતો-મરાઠી ભાષાનો-પ્રત્યય એવો મને ઉદ્દેશી બોલી ઊઠયા. "તું વળી ઘરે લઇ જવાની કયાં વાત કરે છે. જેનો નથી પારકી સ્ત્રીની રસ્તા વચ્ચે આબરૂ લઇ રહ્યો છે" આજે એમનો કંઠ બદલાયો જણાતો હતો.

"આ સ્ત્રીને મારવાનું અત્યારે ને અત્યારે બંધ કર પારકી સ્ત્રીની રસ્તા વચ્ચે લાજ લેતા શરમ નથી આવતી! એને સરકાર કેટલો મોટો અપરાધ ગણવામાં આવે છે તેની તને ખબર છે? તું નહિ માનશે તો હું તને પોલિસને હવાલે કરીશ" એમની શ્રદ્ધા પ્રમાણે આટલા શબ્દો પેલા ઘાટીની પશુતાનો નાશ કરવા પૂરતા હતા પરંતુ અમે ધાર્યું હતું તેજ પરિણામ આવ્યું. તેણે વનરાજ કેસરી પેઠે ગર્જના કરવા માંડી. એમ તો મહારાષ્ટ્રનું નામ ડૂબાવે તેવો નો'તો તેણે અપશબ્દનો પણ છૂટથી ઉપયોગ કરવા માંડયો. બિભત્સ રસની ગંગા વહેવા લાગી! અમે તેને ધમકાવ્યો, સમજાવ્યો પણ કશું વળ્યું નહિ.

શાંત સ્પિરીટમાં છુપાયલા વિપુલ જ્વાળાનો ખ્યાલ આપણને ભાગ્યેજ આવે છે; પરંતુ જ્યારે એકાદ ચિનગારી લાગે છે, ત્યારેજ આપણને તેના ભયંકર સ્વરૂપની પ્રતિતી થાય છે. અમારા મહાત્મા ઉપર હવે શાંતિબેનનો લેશમાત્ર પણ અધિકાર રહ્યો હોય એમ લાગતું નો'તું. એવો ગર્જી ઊઠયા, "Ohiyou rascal તને moralityનું ભાન છે?" એમના ગુસ્સાનો પાર નો'તો. પેલો ઘટી પણ એમનાથી ઊતરે એવો નો'તો. તેનો નિશ્ચય પણ હિમાલય જેવો અડગ હતો! પચ્ચીસેક પગલાં દૂર જઇ તેણે પેલી સ્ત્રીને પાછી

મારવા માંડી. આ વખતે હિંદી શબ્દ વાપરવાનો તેનો પ્રયત્ન કેટલેક અંશે નિષ્ફળ ગયો. તે મહાત્મા કરતાં વધારે જોરથી ગર્જી ઊઠયો. "માજી બાઇકો દય ગી મારિસ." હવે પૂછવું શું? દેવતામાં ઘી હોમાયું. એમનાથી આ સંસ્કારી દુન્યામાં અને ખાસ કરી અમારા જેવા સંસ્કારી માણસોના સરકારી વ તાવરણમાં માણસાઇનું લીલામ થતુ દેખી શકાયુ નહિ! મહાત્મા શ્રી સિંહ પેઠે તરાપ મારી પેલા ઘાટી ઉપર તુટી પડયા વાત ઝપાઝપી ઉપર આવી. હું વિચાર મગ્ન બન્યા ઊભો હતો ત્યાંજ મૂર્તિવત્ ઊભો રહ્યો

આજે મને એક પરમ સત્યન દર્શન થયા. પ્રત્યેક મનુષ્યમાં ક્રોધ સરખા પ્રમાણમાં હોય છે; નાનો હોય કે મોટો હોય, કમજોર હોય કે બળવાન હોય, ગરીબ હોય કે ધનવાન હોય, નીચ હોય કે સદ્‌ગૃહસ્થ હોય. સાધારણ કોટીનો હોય કે મહાપુરૂષ હોય, પન્તુ કુદરત અહોનિશ સંપૂર્ણ છે. તેણે ક્રોધ ઉપર કાબૂ મેળવવા પ્રત્યેક મનુષ્યને એક શકિત બક્ષી છે. એ શકિત કાચા સુતરના તાર જેવી છે એને કાંતણની આવશ્યકતા છે. જેટલો કાબૂ એ શકિત ઉપર મેળવ્યો હોય તેટલો કાબૂ ક્રોધ ઉપર મેળવી શકાય છે. એ શકિતરૂપી તાર બરોબર ન કંતાવાથી કેટલી વાર અનાયાસે તુટી જાય છે. જેનું પરિણામ ભયંકર આવે છે. એ તમે જોયું હશે. કોઇકે આવી મારો હાથ ખેંચ્યો મારી વિચાર સાંકળ તુટી.

હું જયાં ઉભા હતા ત્યાં ગયો. બધાએ મહાત્માને પકડી રાખ્યા હતા. પેલો ઘાટી ઘણે દૂર જઇ અમારી સામે જોઇ રહ્યો. પેલા ઘાટીને પોલિસ થાણે લઇ જવા મહાત્મા બધાને સમજાવી રહ્યા હતા. કેટલાક એમની વાત સાંભળી મૂછમાં હસી રહ્યા હતા જ્યારે કેટલાક ઘાટીને થાણે લઇ જવોજ જોઇએ એવી એમની સલાહ આપી વધારે ઉશ્કેરી રહ્યા હતા. મેં એમને પેલા ઘાટીની જાત અને પેલી સ્ત્રી સાથે એમનો શો સબંધ હતો તેનો ખુલાસો કર્યો; અને જો પોલિસ થાણામાં પેલી સ્ત્રી પોતાના ધણીની તરફેણમાં જબાની આપે તો આબરૂદાર માણસની આબરૂ કેટલી રહે. એ વિષય ઉપર એમનું ધ્યાન ખેંચ્યું. ઘણી વારે એમને શાંત કરી અમે અંદર લઇ ગયા.

સ્વીકાર સમાલોચના.

ખાદિમ:—પ્રકાશક:-ધી ઓલ મુસ્લિમ ખત્રી અંજુમન-પોરબંદર, કિંમત ૨-૮-૦

ખાદિમનો સ્પેશિયલ નંબર ઉપરોકત સંસ્થાએ બહાર પાડયો છે જેમાં શેઠ હાજી નુરમહમદ જુનાગઢવાળાના જીવન પરિચય અને સેખાવતો વિષે લબાણપૂર્વક લખાયુ છે. ને ઉપરાંત 'નયન', 'અમીર', 'ગાફિલ' વિગેરેના કાવ્યો અને લેખો આકર્ષક છે ઉપરોકત સંસ્થાની દિન પ્રતિદિન વધુ ઉન્નતિ થાય એમ અમે ઇચ્છીએ છીએ. ૮૦ પાના છે તેથી અંકની કિંમત ધાર્યા કરતાં વધુ જણાય છે.

સલસબીલ:-એડિટર એમ. ઇ. છત્રસાજ

સલસબીલનો કોન્ફરન્સ અંક રીવ્યુ અર્થે મળ્યો છે. દૂર દેશથી પણ ગુજરાતી ભાષાની સેવા કરનાર એ બહેને આવો સુંદર અંક કાઢવા બદલ ધન્યવાદ ઘટે છે. આના દારેસલામ ખાતે ભરાએલી કોન્ફરન્સનો સંપૂર્ણ અહેવાલ આપવામાં આવ્યો છે. અંક વાંચવા લાયક છે.

—"જી"

વિજય !

▷ લે:-'ખામોશ'

રોગીનો હૃદય-શ્વાસ પુનઃ ધબકારા મારવા લાગ્યો. મુખ અને કપાળની ઉપર પ્રસ્વેદ-બિંદુઓ પ્રત્યક્ષ થવાં લાગ્યાં. અને રોગીએ ફરી પડખું ફેરવ્યું–જીવનની અંતિમ વેળા!

મૃત્યુનું આગમન થયું. તેણે જીવન પ્રત્યે એક ઘૃણા-દૃષ્ટિ ફેરવીને અટ્ટહાસ્ય વેર્યું. અને પોતાના વિજય માટે અભિમાની બનવા લાગ્યું. તેણે વિજયની પ્રાપ્તિ અર્થે રોગીના મસ્તકે પોતાનો હાથ ફેરવ્યો. અને જીવન ભણી તુચ્છકારપૂર્વક જોઈ આગળ વધવા લાગ્યું–વિજયી બનવા.

જીવને હસી "મૃત્યુ"ને સંબોધી કહ્યું, શાને ગર્વિષ્ઠ બની રહ્યું છે?

"પોતાના વિજય માટે કોણે મગરૂરી નથી બતાવી?" મૃત્યુએ સામો પ્રશ્ન કર્યો.

"કોને પરાજય આપીને તું વિજયી બનવા મથી રહ્યું છે?"

"તને એટલી પણ ખબર નથી કે, હું તારો સર્વનાશ છું."

"અનેક વેળા તેં મારી જોડે ભેટવાના પ્રયત્નો કરી જોયા. છતાં પણ તને સમજ નથી પડતી!"

"જીવન! આ બધું તારે સમજવું જોઈએ હજી પણ ઘણો સમય બાકી છે. નહિતર પ્રલય-કાળના અંતિમ દિવસે તારું નામ આ સૃષ્ટિપટેથી વિસરાઈ જશે. અને કેવળ તે દિશે મૃત્યુનો સર્વત્ર જયજયકાર દેખાશે. અને તારો ભયંકર વિનાશ......!"

"જરા આંખો ખોલીને જો! મારું નામ "જીવન" છે. અને તારું નામ "મૃત્યુ!" મારા માટે અમરતા સર્જાએલી છે. અને તારા કાજે......"

"........પરંતુ કેટલી વેળા તેં મને જોઈ લીધું છે કે, મેં કેવા બળવાન પુરુષોને એક ક્ષણમાત્રમાં ગાઢ નિદ્રામાં સુવાડી દીધા છે. મહાન સિકંદરનો જરા વિચાર કર; નેપોલિયન જેવા લોખંડી મનુષ્ય અને હિટલર જેવા જંગલી પશુઓ તો ગઈ વિસાતમાં નથી. તો પછી તારો મારી કને શો સવાલ?"

"હજી તું થાપ ખાઈ રહ્યું છે. ફરી જરા વિચારી જો. મારું અસ્તિત્વ સદા વિદ્યમાન છે. અને તારું......"

"......હજી લગી તેં મારા હાથમાંથી કોને બચાવ્યાં? મારી પકડ લઈ તે કેટલા માનવીઓને ઉગારી લીધા? કે હવે તું મારી જોડે વાદવિવાદમાં ઉતરી રહ્યું છે. ન તો કોઈને તું મારાથી બચાવી શક્યું ન તો કદિ બચાવી શકશે. તું સદા મારી કને પરાજય પામતું રહ્યું અને રહેશે" એટલું કહી પોતાનો હાથ પેલા રોગી ભણી લંબાવ્યો.

જીવને ક્રોધાવેશમાં કહ્યું "મારો પરાજય તારા હાથમાં નથી. પણ તારો પરાજય મારા હાથમાં છે. ભલે જગતના બધા પ્રાણીઓ સુદ્ધાં મરી જાય. પરંતુ હું મરીશ નહિ. તારા પછી મારો પરાજય થશે મારો વિનાશ તારી અંદર છુપાએલો છે. અને તારો વિનાશ મારી અંદર. પરંતુ પોતાનો વિનાશ કર્યા વિના તું મને પરાજય આપી શકે એમ નથી. તારા મરણ પછી મારો પરાજય થશે. કારણ કે જગતના સર્વનાશ પછી તને ઉગારવાનું કામ મારું હશે. અને જ્યાં સુધી તું જીવંત રહેશે, ત્યાં સુધી મારો પરાજય અસંભવિત છે મારા પરાજયમાં તારો વિનાશ સમાએલો છે!"

"તો શું મારા વિનાશમાં તારો વિજય સમાએલો છે! [illegible] સ્મશાન પછી તું કેને ઉગારશે?!"

રાતરાણી

રાતરાણી અજબ જીવન તારું,
કુંજથી દૂર છે સદન તારું.

ખીણુ ભૂમિની તું નિવાસી છે,
વનકુમારી છે, ઉર સુવાસી છે,

કોઈ ઉધ્યાનથી ન સહયારૂ,
ફુલો—ફુલવેલથી ન મઝિયારૂં.

જન્મી-વિકસી તુ વનની દુન્યામાં,
તું નિરાળી સુમનની દુન્યામાં.

વનની માટીનાં ઉદરે વસ્તી,
એકલી એકલી મૃદુ હસ્તી,

ડુંગરા કેરા પટમાં તારૂ સદન,
એના ઉર પર છે, તારૂ રમ્ય ગગન.

રજકણો એના તારા સહચર છે,
સ્નેહથી બીનું તારૂં અંતર છે.

સૂર્યનો તાપ તું ખમી ન શકે,
એના કિરણોથી તું રમી ન શકે.

દિવસે તુ ઉદાસ થઈને રહે!
બાગ કઇ તારો શ્વાસ થઈને રહે!

ઊપવનથી સદન છે તારૂં દૂર.
બુલબુલોથી ભવન છે તારૂં દૂર.

ફુલના ,રૂપરંગ નિરખે ક્યાં?
એના ઊર્મિ તરંગ નિરખે ક્યાં?

બુલબુલોનુ કવન સુણે ક્યાંથી!
એનાં ઊરનું રૂદન સુણે ક્યાંથી!

ફુલનાં કૂળમાં ન જન્મી તુ,
ડાળખી ઝૂલણે ન ઝૂલી તું.

વનતણાં શુષ્ક કંટકોમાં વસી,
બાગ કેરી બહાર થઇ ન શકી.

બાગનાં રસભર્યાં સુમન ન ગમ્યાં?
પંખીઓનાં સુરવ કવન ન ગમ્યાં?

ન ગમ્યાં શું વસંતનાં આગમ—
કે રહ્યો અંતરે શિશિરનો રાગ!

ન ગમી તારે બાગની સૃષ્ટિ,
કે રહી ભિન્ન તારી રસ દ્રષ્ટિ

ન તને રસ રહ્યો પ્રભાત મહિં.
ન તને રસ છે જરા પ્રભાત મહિં.

ન વસાવ્યું સદન તેં કુંજોમાં,
ન કર્યો વાસ ફુલ પુંજોમાં.

ભિન્ન તું છે ને તું વિભિન્ન રહી,
ભિન્નતાથી કદી ન ખિન્ન રહી.

ન સરિતા તરંગથી મોહી,
ન રવિકરનાં રંગથી મોહી.

સાંઝના રંગથી ચળી ન શકી!
તારી ઊર્મિલતા મળી ન શકી!

તું નિરસતાના વતની વાસી છો,
તોય ઊર્મિરસે સુવાસી છો.

રજની આવે કે તુજ વસંત આવે!
ઊર્મિઓ અંતરે અનંત આવે!

કિંચ જાગી કે વતન તારું,
તેજે ચળકી કે વદન તારું.

રજની તુજ દેવે ભાવના ભરતી,
મૂની ઊર્મિમાં ચેતન ભરતી.

રજની જીવન સુધાને રેલવતી,
આનંદી પ્રેમગાને રેલવતી.

રસની હેલો ઢોળવતી દેવે,
ભાવ અનેરા ઊભરાવતી દેવે.

રજની આચ્છાદને તું ખિલતી,
ભાનુ સ્જનમહિં તું ખિલતી.

ચન્દ્ર કિરણોનું પાન કરતી તું,
જ્યોત્સના કેરું ધ્યાન ધરતી તું.

રશ્મિઓથી બને છે પુલકિત તું,
સાંજથી બને છે વિકસિત તું.

ચંદ્રની શાંતિ ગમે છે પ્રભા,
ભાનુ તુજ ઊરથી રમે છે પ્રભા.

ચંદ્રકિરણોથી તું રસીલી બની!
નભરસ પીને તું નશીલી બની

પાંદડી તારી ભીનપેથી ભરેલ,
એની ભીનપ ભર્યે હૃદયમાં સગાળ.

શીતું શીતું શરીર ધ્રુપ લાગે,
ઊર્મિ ભીનું રુધિર વહી જાગે

ચંદ્રની જ્યોત્સના સુધા માગે,
ચાંદનીમાં નથી ક્ષુધા માગે.

છે કળી સરખી ફૂલડી તારી,
ખિલી અણખિલી ફૂલડી તારી.

ફૂલડી તારી એક નવેલું સુમન,
વેલી તારી વિરલ છે એક જીવન

નિરખું છું તારી જીંદગીનું પઠન.
ફિર પામે છે મારું નવદર્શન.

રસનું જીવન છે પણ તું રસ દેતી,
કામના તુજને વિશ્વકેરી નહિં

રાગણી નથી, રસીલી નથી.
યોગિનિ તું છો, કોઈ ભોગીની નથી.

ગગનની વાસિ છો, ગર્વિલા તું છો!
ભલ દાગી છો. ગર્વિલા તું છો!

નવરંગી રાખિલા તું છો વ્યથા.
ફૂલ ક્યાં? દિલનું ભર્યું છું ફિરણ.

સુરભિઓથી વહે શ્વાસ-બિન્દુ,
પાથરે તારો વિશ્વાસ-બિન્દુ.

તારું દર્શન વિરલ મને દમ દે!
તારું જીવન વિરલ મને છે રે!

—નસીમ.

મૌલાના : અહુમદ અશરફ રાંદેરી

૭

સવાલ–કોઇ છોકરીના બાપના કાકાભાઇની શાદી તે છોકરી સાથે દુરસ્ત છે દાખલા તરીકે ઝૈદ અને ઉમર બન્ને કાકાભાઇ છે. અને ઝૈદની એક છોકરી હલીમાના નિકાહ ઉમરથી દુરસ્ત છે અથવા નહિ ?

જવાબ–બાપના કાકાભાઇ સાથે નિકાહ દુરસ્ત છે. કુર્આન શરીફમાં જે મુહર્રમાતનુ (જેના સાથે નિકાહ દુરસ્ત નથી) વર્ણન છે. તેમાં એ દાખલ નથી.

સવાલ–ઝૈદ નામના એક માણસના બે છોકરા જે અલગ અલગ ઔરતના છે જેમનું નામ ઉમર અને બકર છે. ઉમરની છોકરીના છોકરાની શાદી બકરની છોકરી સાથે દુરસ્ત છે અથવા નહિ ?

જવાબ–પુછેલ સુરતમાં પણ ઉમરના નવાસાની શાદી બકરની છોકરી સાથે દુરસ્ત છે. કુર્આન શરીફમા જે ઔરતોનું હરામ હોવાનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. તેમાં એ દાખિલ નથી.

સવાલ–અમારે ત્યાં ગામમાં એક અસલની મસ્જિદ છે તેમાં હવા આવતી નથી. હાલ આફ્રીકાથી મસ્જિદ માટે રૂપીયા ઘણા આવ્યા છે માટે એ મસ્જિદના બદલીમાં એની સામે મેદાનમાં બીજી જગ્યા ખરીદી તે ઉપર મસ્જિદ બનાવવી જાઇઝ કે કેમ ? ગામ નાનું છે એ વિષે લોકોનો મશવેરો થયો કે આપના ફતવા મુજબ અમલ કરવો.

જવાબ–એ મસ્જિદને શહીદ કરી બીજી મસ્જિદ એના બદલામાં બનાવવી દુરસ્ત નથી. સાતો ઝમીનમાં અને સાતે આસમાન પર એ મસ્જિદનાજ હુકમમાં છે. એજ મસ્જિદની મરમ્મત કરવામાં આવે અને એની દીવારોમાં બારીઓ, રોશનદાન વિગેરે બનાવી હવા અને ઉજાસની સગવડ કરવામાં આવે. અને જો મસ્જિદ નાની અને તંગ પડતી હોય તો એજ મસ્જિદની સાથે બીજી ઝમીન મેળવી પહોળી કરવામાં આવે. રૂપીયા બહુ આવ્યા છે તો તેને નકામા ઇંટ અને માટીમાં ગુમાવવા ન જોઇએ. બલ્કે તેની આમદાની કરવામાં આવે કે જેથી તેના હંમેશના ખર્ચ પુરતી સગવડ થાય.

સવાલ–મર્દ માટે સોના ચાંદીના દાંત બનાવવા જાએઝ છે ?

જવાબ–જરૂરતને લીધે સોના ચાંદીના દાંત બનાવવા વિષે ફુકહાઓએ જાઇઝ હોવાનો ફતવો આપ્યો છે. આલમગીરી કિતાબુલ કરાહત બાબે આસેર ભાગ ૪થો પાનુ ૨૨૪માં આ મુજબ ઇબારત છે. કે "ઇમામ મોહંમદ (રહ.)એ ફરમાવ્યું છે કે દાંતને સોનાથી બાંધે અને એજ મુજબ એક રિવાયત ઇમામ અબુહનીફા (રહ.)થી છે." અને બીજી ઇબારત, આ છે કે "સોનાથી દાંત બનાવવા વિષે જાઇઝ હોવાનો હુકમ ખુલાસતુલ ફતાવામાં છે. અને એ ઉપર ફતવો આપ્યો છે

સવાલ–રજ્જબ માસની ૨૭મી તારીખે રસૂલુલ્લાહ (સલ.)ને મે'રાજ થઈ હતી તો તે દીવસે રોઝો રાખવો તેમ કોઈ ખાસ ઇબાદત કરવી સાબિત છે ?

જવાબ–મેરાજની તારીખ વિષે જો કે મતભેદ છે. પરંતુ મશહૂર રિવાયત મુજબ રજ્જબની ૨૭મીના આપને મેરાજ થવું સાબિત છે. લેકીન તે દિવસે ખાસ એ નિય્યતથી રોઝો રાખવો સાબિત નથી. તેમજ કોઇ ખાસ ઇબાદત હદીસ શરીફમાં આવેલી

નથી માટે એને જરૂરી સમજવું ન જોઈએ. કોઈ પણ ઈબાદત એવી નથી, કે જેને હઝરત (સલ.)એ આ પણ ફરમાવ્યું છે કે જે માણસ દીનમાં નવી વાત પેદા કરશે તે મરદૂદ છે.

સવાલ-અમારે ત્યાં ગામડાઓમાં એવો રિવાજ છે કે જાનવરોને લોકો આધ ભાગ પર આપે તો આ જાયઝ છે કે નહિં?

જવાબ-આધ ભાગ પર જાનવર આપવા જાઇઝ નથી. તે જનાવર તથા તેના પેદા થએલા બચ્ચા અસલ માલિકનાજ છે પાલનારનો તેમાં કંઈ હક નથી પાલનારે જેટલા દીવસ પાળ્યાં છે તેની મજૂરી લઈ શકે છે. જનાવર લઈ શકતો નથી (શામી)

સવાલ-રમઝાનના કઝા રોઝા શવ્વાલમાં રાખે અને તેમાં શવ્વાલના છ રોઝાની પણ સાથે નિય્યત કરે તો રમઝાનની કઝા સાથે શવ્વાલના રોઝાનો સવાબ મળશે કે નહી?

જવાબ-એકમાં બંનેની નિય્યત થવે નહીં, અલગ અલગ રાખે, કઝા રોઝા એ રમઝાનનો શવ્વાલમાં અદા થશે નહીં (અઝીઝુલ ફતાવા)

સવાલ-એક છોકરીના નિકાહ તેનો સગો બાપ હોવા છતાં સાવકા બાપે એટલે તેની માંના ધણીએ પઢાવ્યા તો વાલી થવાનો ખરો હક કોનો છે?

જવાબ-છોકરી બાલિગ હોય તો પોતે મુખ્તાર છે. નાબાલિગહ હોય તો તેનો ખરો વાલી તેનો સગો બાપ છે સાવકા બાપને હક નથી અગર સાવકા બાપે નિકાહ પઢાવ્યા હશે તો તે બાતિલ છે

સવાલ-આજકાલ લોકો ફિરકાએ દીનને જુઠું બોલે છે, ગાળો ભાંડે છે, જુઠી તોહમતો આપે છે, અને પેપરવાળા તો હદ ઉપરાંત ઘડઘડતું જુઠું લખે છે. કોઇ જરા ફિરકેરાય અને દુશ્મનીમાં, ગલત અને જુઠી અફવાહો છાપાવાળાઓને આપે છે તો તેઓ ફરી જમીન આસમાનના કોલાબા મેળવી આપે છે. વધુ અફસોસ તો એ થાય છે કે એડીટરો મુસલમાન અને પેપરો ઇસ્લામી કહેવાય. કોઈને બાકી છોડતા નથી પોતાને હકિમ સમજી બેઠા છે. હક, નાહકનો જરા એ પાસ રાખતા નથી શરીઅતે ઇસ્લામ એવા લોકોના બારામાં શું હુકમ આપે છે. એડીટર કેવા હોવા જોઇએ. પેપરમાં કોઇનું નામ લઇ ગલત મઝમૂન મૂકવા, મુસલમાનોમાં તફરેકો નાખવો જાઇઝ છે?

જવાબ-કુર્આન શ૦ સૂરએ હુજુરાતમાં હક તઆલા ફરમાવે છે કે 'હે, ઇમાનવાળાઓ અગર તમારી પાસે કોઇ ફાસિક ખબર લઇ આવે તો તેની તહકીક કરો." મોટે ભાગે ઝગડાઓ અને તકરારની શરૂઆત જુઠી ખબરોથી થાય છે. એટલાજ માટે પ્રથમ ઇખ્તેલાફ અને તફરેકાના દાર ચશમાને બંધ પાડવાની ઇસ્લામે તઅલીમ આપી, કે કોઇ ખબરને એમજ તહકીક કર્યા વિના કબુલ ન કરો. માની લો કે એક જુઠોબકરો ખબર લાવનાર પોતાના કાંઈ ખ્યાલ અને જઝબાથી બેકાબુ થઇ દુશ્મની અને ગુસ્સાના આવેશમાં કોઇની શિકાયત કરે તો માત્ર તેના કહેવા પર ભરોસો ન કરવો જોઇએ અને એ બાબમાં ખુદાનો ડર રાખવો જોઇએ. "ફતાવા આલમગીરી"માં છે કે આલિમોને ગાળો આપવી કુફ્ર છે. જ્યારે કુર્આન શ૦ અને સહીહ હદીસો કોઇ સાધારણ મુસલમાનને ગાળો આપવા કે દુશ્મની કરવા સખ્ત વઇદો આપી છે તો આલિમો અને સારા લોકો સાથે એવો બુરો વર્તાવ કરવો કેટલો બધો મોટો ગુનોહ થઈ શકે એ વાત અકકલવાન માણસ સારી પેઠે સમજી શકે છે. કોઇ

સખ્ત શબ્દો વાપરે તો તમો મીઠાસથી જવાબ આપો. કોઈ તહઝીબના દાયરહથી નીકળી જાય તો તમો નરમી અને સજીદા-પણાથી મતાનત અને ઝરાફતની સાથે તેનું દિલ બહલાવો. તે ગાળો આપે તો તમો તેની તારીફ કરો. તમો બુરાઈનો ઉત્તર ભલાઈથી આપશો તો દુશ્મન દોસ્ત બની જશે. આ કમઝકમ ઇનસાનીય્યત હશે તો શરમિંદો તો જરૂર થશે. પરંતુ એ પર અમલ તેજ માણસ કરી શકે છે કે જે પોતાના નફસ ઉપર પૂરો કાબુ ધરાવે છે. પેપરોમાં જુઠી વાતો અને આક્ષેપો પર બોહતાનો આવે છે એથી બદદિલ થશો નહિં એવી વાતોથી તમારૂં દિલ દુખાય છે. એ તમારા સદાકતે ઇમાનની નિશાની છે. તમો સબ્ર કરો અલ્લાહ સબ્ર કરવાવાળાઓની સાથે છે તમો ધીરજ રાખો અલ્લાહની પકડ સખ્ત છે તે મુન્તકે મેહકીકી બદલો લેશે. પેપરના એડીટર પર સર્વથી મોટી ફર્ઝ આ છે કે પોતે પાબન્દે શરીઅત હોય, બીજી ફર્ઝ એ કે કોઇ માણસ ઉપર નામ લઈ પેપરમા હમલો કરે નહિં કારણ કે એથી ઇસ્લાહ થવાને બદલે ફિસાદ અને દુશ્મની વધે છે આકાએ નામદાર તાજદારે મદીના (સલ) પોતાની મજલિસ કે વઅઝમાં કદી કોઇનું નામ લઈ કાંઇ ફરમાવતા ન હતા. બલ્કે આવી રીતે ફરમાવતા હતા. "મા બાલોરિજા બિન-યફ્ અલૂના-કઝા" લોકોને શું થઇ ગયું છે કે આપને તેમ કરે છે. જ્યારે બન્ને જહાનના સરદાર કોઇનું નામ લેતા ન હતા તો બીજા કોઇને હક નથી કે કોઈના ઉપર હુમલો કરે, આપનિ માટે ક્યારે આ વાત શાએક છે કે બીજા આપનિની સઝા ઉપર કરે, દરેક માણસને ફરી તે એડીટર હોય કે બીજો કેઇ હોય પોતાની ગિરેબાનમાં મોઢું નાખી જુએ તો તેને દેખાશે કે જે ગુન્હાનાં બીજાને ગુનેહગાર ઠરાવે છે તેથી વધુ ગુન્હામાં પોતે ડુબેલો હશે. ફરી શા માટે બીજાઓને બદનામ કરે છે, અને પોતે એડીટરીના ઓહદા પર કલંકો જમાવે છે. એડીટર ઉપર કોઇ કાગળકારો કે ઝુબાની અગર કોઇના ઝાતીયાત ઉપર હુમલો કરે તો કદી પેપરમાં પ્રગટ કરે નહિં, કારણ કે આક્ષેપો લખનાર પણ પોતે કોઇના જુર્મમાં જરૂર સપડાયલો છે. એક મુજરિમ પરે કઇ હક નથી.. બીજું અનુભવથી આ વાત સાબિત છે કે એવા કાગળોમાં સરાસર જુઠું, બોહતાન, તોહમત હોય છે. માટે એવી વાતોથી પેપરોને પાક રાખવા જોઇએ. પેપરોને હમેશા એવી પોલિસી ધારણ કરવી જોઇએ જેથી મુસલમાનોમાં ઇત્તેફાક અને મુહબ્બત પેદા થાય. પેપરોમાં મઝહબી, અખલાકી, તારીખી મસાઈલ પ્રગટ કરે જેથી પબ્લીકને લાભ પહોંચે. લખાણની રીત સચ્ચાઇ અને સંજીદગીથી હોવી જોઇએ. દુશ્મનને પણ બુરા શબ્દથી સંબોધે નહિં ઇસ્લામ એવી વાતોથી નફરત કરે છે.

આભાર-સ્વીકાર

સારબાન:—એડિટર કાસિમદાદા-ખાંટા (કિ. રૂા. ૧)

મુસ્લિમ સ્ટુડન્ટસ યુનીયન ખાંટાનું મુખ પત્ર ગણાતું. સારબાનનો બીજો અંક રીવ્યુ અર્થે મળ્યો છે. આ અંકમાં પણ બે વિભાગ રાખવામા આવ્યા છે. અંગ્રેજી વિભાગમા પ્રો. એસ જે. શાસ્ત્રી, સર જિયાઉદ્દીન અને એ. આર. સિદ્દીકીના લેખો સુંદર ને આકર્ષક છે. જ્યારે ગુજરાતી વિભાગમાં 'બેકાર', બપદ, સઈદ બખીલી, હમાદલાલા વિગેરના લેખોથી અંક દીપી ઉઠે છે. આ અંકમાં કાવ્યોને સ્થાન આપવામાં આવ્યું નથી એ આશ્ચર્યની વાત છે. ફક્ત એક કાવ્યકૃતિ પ્રગટ થઇ છે. ખુદા યુનીયનને દીનપ્રતિ દીન ઉન્નતિના પથે લઇ જાય એવી આમર દુઆ છે. —'૧'

નઝમે ખૈર મકદમ

બરાએ મજલીસે સાનવી દારૂલ ઉલૂમ અશરફી.

હુવેદા હૈં દરો દીવારસે અન્વારે યઝદાની,
અજબ પુર કૈફ હૈ મૌજે બહારે ઔજે ઇરફાની.
તઆલલ્લાહ, શુધુખે વકતકી બરકત આમદસે,
બના હૈ બલદએ રાંદેર રશ્કે બઝમે ઇમ્કાની.
લિયે સીનોંમેં ઇખ્લાસો મહબ્બતકી તપ આયે,
અઝીઝાને વતન અપને બસદ શૌકે ફરાવાની.
ખુશીમેં હૈં મગન ઇસ્લામિયાને ખિત્તએ ગુજરાત,
સુરૂર આંખોંમેં ઔર પૈદા હૈ દિલમેં જોશે ઇમાની
હુવા જબસે યહાં "દારૂલ ઉલૂમે અશરફી" કાઇમ,
બરસતા હૈ ખુદાકી રહમતોંકા દર બરી પાની.
હઝારોં તાલિબાને દીન અતરાફો જવાનિબસે,
યહાં આ કરકે પાતે હૈં મતાએ ઇલ્મે હક્કાની.
જનાબે હાફિઝ 'ઇરશાદ અશરફ' ઉસકે બાની થે.
જહાંમેં જિનકે બાકી હૈ મઆસિરહાએ લાસાની.
મુબારકથી વોહ હસ્તી જિસકી કોશિશ ઔર હિમ્મતસે
ઉલૂમે શર્અકી ઇસ દૌરમેં હાસિલ હૈ અરઝાની.
વોહ દુન્યાસે ગુએ રૂખસત રહેગા જિન્દા દુન્યામેં.
હમેશાં નામ બાકી ઔર જારી ફૈઝે રૂહાની.
ઇશાઅત દીનકી અસ્લાફવાલોંકી બદૌલત હૈ
ઉન્હીંકે દમસે દુન્યામેં શરીઅતકી હૈ તાબાની
કોઈ સૈફે કલમ લેકર કોઈ તેગે દો દમ લેકર.
રસૂલુલ્લાહકે દીનકી રહા કરતા નિગેહબાની.
ગરઝ ઇન બાનિયાને કોશિશોંકા યે નતીજા હૈ,
કેહ બાતિલ સરનિગું ઇસ્લામિયતકી હૈ દરખશાની.
કહાં વોહ સર ઝમીને હિંદ ઝુલ્મતગાહે બાતિલથી,
કહાં અબ હૈ દરખશિન્દા ગઇ અન્વારે ઇમાની.
ઝમાનેકી નઝાકત ઔર મુસ્તકબિલકી તારીકી,
હુઇ કાઇમ મદારિસકે લિયે તાકીદે રબ્બાની.
દુઆ વોહ સિલસિલા જારી, હુઆ ફિર મુદ્દતોં જારી
હુઇ બેદાર તબ આખિર બસીરતહાએ ઇન્સાની.
ખુદાકા શુક્ર હૈ, હમને મનાર લાજવાબ દિયે,
દુઆ જારી ઝમાનેમેં હંમેશ આયાતે કુર્આની.
દુઆ સરહદમેં ઐક અદમકે ઈમાનવા પૈદા,
દિખા દી જિસને દુની સિકકી દુન્યાકે શૈતાની.
વલીયુલ્લાહ કી તહરીકને નશોનુમા પાકર,
કિયા પૈદા ઝમાનેમેં દો આગ્દ આહદે રબ્બાની.
અહાદીસ ઔર કુર્આં કે ગુએ જારીએ સર ચશ્મે,
મિટા જેહલો ઝલાલતકા સરાસર દૌરે તૂફાની.
મદારિસ હો ગયે કાઇમ ઝમીને હિન્દ ભરમેં.
તુના દુશ્મનને ફિર ભુલા દુવા પૈગામે રબ્બાની.
ઉન્હીં ખામોશ તહરીકોંકા સમરહ હૈ કે ઉમ્મતને,
ઉસસે રાહે પાકે મુસ્તફાકી કદ્ર પહચાની.
હુવા પૈદાએ સુન્નતકા ફિર આખિર દિલમેં ચર્ચા,
હુઇ તૌહીદે ખાલિસકી બસદ કોશિશ નિગેહબાની.
નતીજા કાસિમે ખૈરાત વ મરિગાહસે અશરફકા.
બદુલ્મુલિકાર હુવા ઝાહિર બહિફ્ઝત યા બઆસાની.
કહો કુછ ભી યેહ સાસ હૈ મખ્દૂમ હાલતકા.
કે તુંહી તુન્દ હૈ સગ્ગે ગુઝરગાહકો હૈ પાની.
કરો કુછ એહતરામકી કોશિશે નફ્સ ગમઝાદા કર,
હદફ પર શૌકને રફ્તારકી કસ્તક ગન્નીવદખાની.
ઝરૂરત હૈ કે હો ઇસ્લામકી તઅમીરકા માર્ગ,
રસૂલુલ્લાહકી તકલીદ હૈરે હુઝૂરે ઇમાની.
ઝરૂરત હૈ કેહ ફિર અહદે સલફકી યાદ તાઝહ હો,
રહે પેશે નઝર હર કામમેં અહકામે કુર્આની.
તુમ્હારી અઝમતે મિલ્લી ફકત વહદતમેં મુઝમર હૈ.
કરો ઇસ અઝમતે કોમીકી હર મુમકિન નિગેહબાની
ખુદાયા અપને બંદોંકી સદાએ કબ સુનેગા તું,
કે ખોદચી ઇન્તેહાકો આજ બેચેનીયે રૂહાની.
મિટાકર નફરતો બાહમ મિડકો ઔર એક હો જાઓ.
ગઝરકે વાસ્તે તૈયાર હૈ તાઇદે રબ્બાની.
રહેગા તા અબદ યેહ સિલસિલા જારી બફઝલિલ્લાહ
રહેંગે તા કિયામત હામિલાને દીને રબ્બાની.
મુબારક હૈ વોહ અહદે ખૈર જિનકે પાક કામોંમેં,
ઝુહુરે મુરતઝા હો રહી હૈ દિલકી મેહમાની.
અદા કરતે હૈ હમ અપના ફરીઝહ 'ખૈર મકદમ'કા
અગર હૈ નજ્મેઇરશાદ હમ ભી હૈરે પરેશાની.
દુઆ કરતા હુવા હોતા હૈ રૂખસત આપસે અશરફ,
મજિરમાહે ફઝૂલે હકસે ઇખ્લાસે પિનહાની.

મવ. અહમદ અશરફ સાહેબ રાંદેરીએ દારૂલ ઉલુમ મદ્રેસહ અશરફિય્યહ અરબિય્યહના જલસામાં કરેલી તકરીર.

તશક્કુરે વ ઈમ્તિનાન.

મુઅઝઝિઝ હઝરાત બેશક તમોએ મારી ઇઝઝત વધારવા માટે જે ખાલિસ ઉમંગો દર્શાવી છે. મારૂં હૃદય તેનાથી અસર લઈ આપની સેવામાં અભિનંદન અને આભાર પેશ કરવા ફરમાણ કરે છે, અગર હું ઝબાન શૈલીથી કામ લઉં તો પોતાની નાલાયકી અને સદ્‌ગુણાનો વિષે ઘણુંજ કહી શકુ છું. પરંતુ મઝહબે ઇસ્લામ મને બનાવટ અને બઢતરપણા રોકે છે, એથી ટુંકમાં આ અર્જ કરવા ઇચ્છું છું કે તમો આ મહત્વના ધાર્મિક સભામાં પ્રવાસની મુશ્કેલીઓ વેઠી પધાર્યા, અને મુજ નાચીઝને આભારના બોજા હેઠળ મૂક્યાં. અલ્લાહ પાક આપને સારો બદલો અર્પણ કરે. આમીન.

હઝરાત, વાર્ષિક સભાનો હેતુ માત્ર આ છે કે સામાન્ય મુસ્લિમોમાં સામાન્ય રીતે અને શિક્ષકોના તબકામાં ખાસ રીતે વિદ્યાપ્રેમ ઉત્પન્ન કરી તેઓને પોતે પોતાની સહાય કરવા તરફ લક્ષ આપવે, આ કિંમતી વાણી પ્રખ્યાત છે, કે ખુદા પણ તેનીજ સહાય કરે છે, જે પોતે પોતાની સહાય કરે. અને વિદ્યા અને કેળવણીના ફઝાઇલ અને અગત્યતાઓ વર્ણવવાની આ સમયે વધારે તક નથી. અને ન આ સભા એથી અજાણ છે. મુસ્લિમોનો ધર્મ સર્વેથી વધારે અજ્ઞાનતા પર લાનત મોકલે, અને વિદ્યાને મનુષ્ય જીવન માટે અગત્યની ફર્જ બનાવે છે. દરેક મુસ્લિમે પોતાના ધર્મ અને-દીનથી વાકિફ હોવું અતિ જરૂરી છે. અને જમાનામાં તેનું જીવન મુશ્કેલીઓથી ભરાય છે, દીની ઇલ્મની અગત્યતા અને મહત્વતાથી કુર્આની આયતો અને હદીસો ભરપુર છે, જેને વર્ણવવા માટે લાંબો ટાઈમ જોઇએ. "ઇસ્લામી શર્‌અને દીની ઇલ્મ સિવાય સામાજીક વિદ્યા અને કામ આવે એવાં હુન્નરો શીખવાની પણ તરગીબ આપી છે. હદીસમાં છે, "અલ હિકમતો દાલ્લતુલ મુઅમિન ફઅયન વજદહા ફહુવ અહક્કો બિહા" અર્થાત હિકમત અને બુદ્ધિની વાત મુસલમાનની ખોવાયેલો માલ છે. જ્યાંથી મળી આવે લઇ લેવો જોઇએ કેમકે મુસ્લિમો તેના અતિશય હકદાર છે. આજ શિક્ષણે મુસ્લિમોને વિશ્વભરની વિદ્યાઓ તરફ લક્ષ અપાવ્યું. અને જ્યાંથી જે કામની વાત મળી મુસ્લિમોએ તેનો અન્ય ભાષામાં અનુવાદ કરી પોતાની વિદ્યામાં દાખલ કરી લીધી. બેનઅરનવણી અને ન્યાયની જીવતી છબી કોઇ જોવા ઇચ્છે તો તેણે મુસ્લિમોની ઇલ્મી મોાઓનો અભ્યાસ કરવો જોઇએ. એમાં લેશમાત્ર શંકા નથી કે શિક્ષણથી મનુષ્યની કાયા કઈ નીજ થઇ જાય છે. તમો એક પિતાના બે બાળકોને લ્યો. જેમાંથી એક પોતાના ગામમાં રહી ખેતીવાડી કરતો રહે બીજો કોઇ અરબી મદ્રસામાં અથવા અંગ્રેજી કોલેજમાં દાખલ થઇ ગયો પાસની સર્ટિફીકેટ અથવા ડિગ્રી પ્રાપ્ત કરી દસ વર્ષે ઘેર આવ્યો હોય.' તો અવશ્ય તે બન્નેની હાલતમાં દરેક માણસને આકાશ પૃથ્વીનો ફેર નજર આવશે. અને બિલકુલ અક્કલ સત્ય માનશે નહિ કે બન્ને એકજ પિતાના બાળકો છે, કેમકે બન્નેની સંસ્કૃતિ, વાતચીત, ચાલચાલ, અને ગુંચવાયેલા મામલામાં મત એક જુદાજ રંગમાં હશે. જેથી જોનાર આ રહેંસ્યો આપ્યા

લાચાર થશે કે, એમાંથી એક મનુષ્ય છે તો બીજો જંગલી પ્રાણી છે. શિક્ષણની ખુબીનો જુજ અંદાજો આથી થઇ શકે છે કે આ કુતરાંઓ જે ગલી ગલીએ માર્યા માર્યા ફરે છે, અગર શિક્ષણ લઇ શિકારી કુતરાં બની જાય તો પછી બાદશાહ અને રાજા તેનાં ખરીદનાર બની જાય. અને શરીઅત પણ તેનો મારેલો શિકાર ઝુબહ કર્યા સિવાય હલાલ કરી આપત અને રેહમતના તે ફરિશ્તાઓ પણ તેનાથી નફરત નથી કરતાં. જો મામુલી કુતરાને કોઇ ઘરમાં લેઇ લે તો તેના પાસે નથી આવતાં. પછી મનુષ્ય શિક્ષણ લઇ શું થી શું બની જાય છે, એનો ફેસલો તમો પોતે કરી શકો છો. એથી એમાં રજમાત્ર શંકા નથી. કે કેળવણી તરફ મુસ્લિમોએ વધારે લક્ષ આપવું જોઇએ. કેમકે આ સમયે અન્ય જાતિઓ જેઓને અમારી સંમક્ષ વાત કરવાની પણ તમીઝ ન હતી તઅલીમના મેદાનમાં અમારાથી અતિશય આગળ નીકળી ગઇ છે. જગત જાણે છે. અને વિરોધીઓને પણ એનો ઇકરાર છે કે એ સૈકા અગાઉ મુસ્લિમોથી વધારે કોઇ કોમ તઅલીમ યાફતા ન હતી. અને મુસ્લિમોથીજ બીજી કોમોએ વિદ્યા પ્રાપ્ત કરી પછી આ શું ગઝબ છે, કે જે કોમ જમાનાની શિષ્ય હતી તે આજે યુરોપના વિદ્યાર્થીઓથી પણ પછાળ છે! પ્રત્યેક મુસ્લિમો પોતાના અસલી ઇલ્મમાં જે રૂહાની અને અકલી ઇલ્મના નામથી યાદ કરવામાં આવે છે, હમણા પણ કોઇથી પાછળ નથી. પરંતુ હમણા તે બાદશાહો પૃથ્વી નીચે પહોંચી ગયા. જે આ ઇલ્મની કદ્ર કરનારાઓ હતા, અને એના જાણકારોને પોતાના રાજ્યના ચશ્મો ચિરાગ સમજતાં હતાં, હમણાં બીજો યુગ છે.

નિક્ષકલ અરથાસુ નુહાલિસોહા અબનન્નામ.

દરઅસલ, મારી ભાષા ઉર્દૂ નથી. ગુજરાતી છે. પરંતુ મારી ઝાલી ચીરી જુઓ, તો તેમાં ઉર્દૂ પ્રત્યેય લાગણી ગુજરાતીથી અતિ વધારે છે માત્ર એટલા માટે કે ઉર્દૂ ભાષા ફુકૂમત અને ઇસ્લામની શૌકતની યાદગાર છે, મુંબઇ ઇલાકામાં ઉર્દૂ મદરસાઓ કુર્આન શરીફ અને દિન્યાતની તઅલીમના રક્ષણકર્તા છે, અગર ઉર્દૂની જગ્યાએ ગુજરાતી અંગ્રેજી શાળાઓમાં આવી અને ગુજરાતી અંગ્રેજી જરૂરી લેખવામાં આવી તો અવશ્ય ધાર્મિક તઅલીમ ગૂમ થઇ જશે. માત્ર ગુજરાતી અંગ્રેજી જાણકાર છોકરાઓ ન કુર્આન શરીફને ખરા ઉચ્ચારથી પઢી શકે છે, ન અરબી ઇલ્મમાં જલદી ગીન્નતિ કરી શકે છે. એટલા માટે કે ગુજરાતી અને અંગ્રેજીના અરબીના અમુક શબ્દો માટે કાંઇ સ્થાન નથી. એ પછી તસ્વીરનું બીજું રૂપ જુઓ. કે ઉર્દૂ પઢનારાઓ ઘણીજ સહેલાઇથી અરબી ઉચ્ચારને અદા કરી શકે છે. કેમકે ઉર્દૂમાં અરબીના સઘળા અક્ષરો વપરાય છે, પ્રત્યેક કુર્આન શરીફના કેટલાક શબ્દો અને અમુક જોડા અક્ષરો પણ આમ ખાસની જુબાને ચઢેલાં છે; આ કહેવું બિલકુલ ઠીક છે કે મુસ્લિમોની ઉર્દૂમાં સેંકડે ૭૫ ટકા અરબી શબ્દો વપરાય છે. અનુભવ માટે ઉર્દૂ પેપરો, ચોપાનીયાઓ જુઓ, જે ગણત્રીથી બહાર છે. આ હકીકતને નજર સમક્ષ રાખી, એ પર નજર કરો. કે કુર્આન શરીફનું રક્ષણ અને કિરાઅત મુસ્લિમોના શિરે ફર્ઝ છે, અને આ ફર્ઝ જ્યારે અદા થઇ શકે છે કે કુર્આન શબ્દને સેહતના સાથે અરબી ઉચ્ચારમાં અદા કરવામાં આવે, તો તેના સાધનોની હિફાઝત પણ નિર્વિવાદ છે. અને હું ઘણીજ શ્રદ્ધાથી કહુ છું કે હિંદુસ્તાનના સઘળાં પ્રાંતોમાં ખાસ કરી મુંબઇ પ્રાંતમાં ઉર્દૂ ભાષા કુર્આન શબ્દના રક્ષણ માટે સર્વોપરી સાધન રૂપ છે, આ તો ધાર્મિક દલીલો હતી જેની તરદીદ કરી શકતાં

નથી. હવે સંસ્કૃતિની રૂએ ઉર્દૂ ભાષાની મહત્વતા જુઓ.

(૧) આખુંએ જગત એકમત છે કે મનુષ્યજાતિની સંસ્કૃતિનો બુન્યાદી પથ્થર ઐક્યતા અને સંગઠન છે. જેનું સાધન એકત્રીત વિચારશ્રેણી છે એનો દારોમદાર ભાષાની એકત્રીત પર છે. કેમકે ઐક્યતા અને સંગઠન વિચારોના હેરફેર સિવાય શક્ય નથી. હવે ધ્યાનપુર્વક વિચારો કે ઉર્દૂ ભાષા સિવાય કઈ ભાષા છે જે હિંદુસ્તાનની કોમોને અને ખાસ કરી દસ કરોડ મુસ્લિમોને વિચારોના તબાદુલથી એક કેન્દ્ર પર ભેગા કરી શકે. હું દાવા સાથે કહી શકું છું કે ધર્મ અને મિલ્લતના ઈમતિયાઝ વિના સઘળા હિંદુસ્તાનીઓ માટે આમ અને ઇસ્લામીઓ માટે ખાસ માત્ર ઉર્દૂ જ એક એવી ભાષા છે. જે વડે વેપારીક, આર્થિક, સરકારિક, સામાજીક, શિક્ષણીક, રાજ્યકીય અને ધાર્મિક મામલાઓમાં અમો સહેલાઈથી પોતાની અવાજને જગતના ચોખુણે પોંહચાવી શકીએ છીએ. કેમકે હિંદુસ્તાનના તે પ્રાંતો પણ જેની માતૃભાષા ઉર્દૂ નથી. ભાષણ અને નિવેદન દ્વારા ઉર્દૂ ભાષાની સેવાઓ બજાવી રહ્યા છે, મુબઈ ઇલાકાના સઘળાં શહેરોમાં ઉર્દૂ સમજનારાઓ, બોલનારાઓ, વાંચનારાઓ મૌજૂદ છે. એ સિવાય પંજાબ સિંધ, વાયવ્ય, બંગાળ, મદ્રાસ, આસામ, બિહાર, ઓરીસા, સંયુક્ત તેમજ કાશ્મીર રિયાસત વિગેરે સઘળાં ઉર્દૂ ભાષાની આલમગીર બહોળાપણ્યુ દલીલ છે.

(૨) પ્રત્યેક તમોને આશ્ચર્ય થશે કે ઉર્દૂ ભાષાના સમજનારાઓ હિંદુસ્તાનથી બહાર, અરબ, કાબુલ, ઇરાન, તુર્ક, સિરિયા, મેસોપોટેમિયા અને યુરોપ, અમેરિકામાં પણ મૌજુદ છે. ઉર્દૂ પેપરો તે સઘળાં દેશોમાં પોહચે છે. અને તે દેશોના પેપરો પોતાની ભાષામાં અનુવાદ કરી હિંદુસ્તાનની હાલતથી આખાએ જગતને જાણકાર કરે છે, ઉર્દૂ સિવાય અન્ય કોઇ ભાષા નથી. જે હિંદુસ્તાન અને હિંદુસ્તાન બહારના દરેક પ્રાંતો અને વિભાગમાં સમજવામાં આવતી હોય. ઘણોજ અન્યાય થશે. અગર મુંબઇની ગવર્મેન્ટ આ સંસ્કૃતિક દિશાએથી આંખ કાન આડા કરી ઉર્દૂ ભાષાની કુદરતી અગત્યતાને મિટાડવા પ્રયાસ કરે. આ સમયે અમો વતની ભાઇઓથી બે વાતો કરવા ઇચ્છીએ છીએ, કે અગર ખરા અર્થમાં તેઓ સંગઠન અને ભલાઇ માટે સઘળી હિંદુસ્તાની કૌમોને એક વિચાર બનાવવા ઇચ્છતા હોય. તો ઉર્દૂની સર્વવ્યાપક અને કુદરતી ફેલાવ અને બળથી કામ લે, અગર ઉર્દૂ ભાષા પ્રત્યે બેપરવાહ વધી ગઇ તો અવશ્ય તેઓ પોતાના હેતુઓમાં અફળ રહેશે.

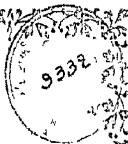
ભાઇઓ, મને ઘણીજ અચરજ થાય છે જ્યારે કોઇ મુસ્લિમ લીડર પબ્લિક સભામાં અંગ્રેજી બોલતો જોવામાં આવે છે તો વસ્તુ સ્થિતિ આ છે કે તે જાણે છે કે પબ્લિકના વધારે નાનાઓ અંગ્રેજી નથી સમજતાં, અગર અમારા અંગ્રેજી જાણનારાઓને એમાં કંઇ રસ પડે છે અથવા તેઓ એને નાઝ અને ફખ્રની પુંજી સમજે છે તો પછી આલિમોને પણ છુટ આપો. કે પબ્લિક સભાઓમાં અરબી બોલ્યા કરે, ખુદાની કસમ અમારા નજીક અરબી ભાષ સઘળી ભાષાઓથી વધારે પ્રિય પણ છે, અને આલિમોને ખાસ કરી અને મુસ્લિમોને આમાન્ય રીતે અરબી ભાષા પર ફખ્ર અને નાઝ પણ ઘણોજ છે, કેમકે તે અમારા પયગમ્બર અને રસુલ (સલ.)ની ભાષા છે.

પ્રિયભાઇઓ, જગતમાં કુર્આન શરીફ જેવી કોઈ કિતાબ નથી જે રજમાત્ર વધઘટ વિના નસ્લો નાંથી આવી હોય પરંતુ મુસ્લિમોનું

કુર્આન આજ સુધી પોતાના. અક્ષરો અને શબ્દોથી તેનું જ છે, જેવું પ્રથમ હતું. હું એનું કારણ એજ સમજુ છું કે દરેક યુગમાં અમારી કોમમાં લાખો જિન્દહ કુર્આન મૌજુદ રહ્યાં, જેઓના હિફ્ઝે એક ઝેર ઝબરનો ફેરફાર થવા ન દીધો. તે જિન્દહ કુર્આન એજ હાફિઝો છે. જેઓની સંખ્યા વધારવા હું પોતાની કોમનું લક્ષ ખેચું છું. હાફિઝોનેજ લઇને અમારા દીનની પવિત્ર કિતાબ આજસુધી વધઘટ વિના અમારા સીનાઓમાં અને અમારા હાથોમાં છે.

મુસ્લિમોની શરીઅત મુસ્લિમોનો દીન અને મુસ્લિમોની ચાલઢાલ સારાંશ સઘળી દીન દુન્યાં અસલમાં અલ્લાહ પાકના કલામ પર આધારે છે, અગર એના હિફ્ઝથી બેપરવાઇ થઇ તો આ કહેવું ખરૂ થશે કે મુસ્લિમો ન દીનના રહ્યાં અને ન દુન્યાના રહ્યાં આ સઘળી વાતો પર લક્ષ આપી હું પોતાની કોમને હિફ્ઝે કુર્આન પ્રત્યે લક્ષ અપાવું છુ

હઝરાત, દારૂલ ઉલુમ મદ્રસ અશરફયા અરબીયહને સને ૧૨૮૬ હિજરીમાં જનાબ હાજી ઇસ્માઇલ મુહમ્મદ અશરફ સાહેબ રાંદેરીએ ઇસ્લામના પ્રચાર અને દીનની તબ્લીગ અર્થે સ્થપ્યો હતો. આજે તેને લગભગ ૭૯ વરસ થયાં જે આજ સુધી અલ્લાહની કૃપાથી સારી પેઠે અંજામ આપી રહ્યો છે, આ ઊન્નતિ પામેલ મદ્રસો હઝરત બાનીની ખુલુસ નિય્યતનું ફળ છે, જે આપના સમક્ષ આજે મૌજુદ છે આ મદ્રસામાં પુરાણા પ્રચલિત મદ્રસાઓ પેઠે અરબી અને ફારસી ઉલુમ અને કુર્આન મજીદ હિફ્ઝ, નાઝરા, ઉર્દૂ, તજવીદ કિર્આત, તકરીર અને તહરીર વિગેરેનું શિક્ષણ ઘણાં ઊંચા પાયા પર જારી છે આ વર્ષે દાખલ થનારા વિદ્યાર્થીઓમાં બે જાતના વિદ્યાર્થીઓ હતા, બહારના અને મૂળ સ્થાનના બહાર ગામના વિદ્યાર્થીઓ માટે ખાવાપીવાની સઘળી જરૂરતોનો આ મદ્રસો બંદોબસ્ત કરતો રહ્યો, એવા વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા ૯૦ સુધી રહી. સ્થાનિક વિદ્યાર્થીઓ આશરે ૨૦૦) છે. જે જુદા જુદા દરજાઓમાં દાખલ થઇ શિક્ષણ લઇ રહ્યા છે. અલ્લાહની કૃપાથી આ મદ્રસાનું કુતુબખાનું પણ જાહોજલાલીમાં છે. આ સમયે લગભગ અરબી, ફારસી, ઉર્દૂ મઝહબી ઉલુમ અને ફનોની કિતાબોનો ભંડાર ૪૦૦૦ રજીસ્ટરે નોંધાયલો છે. અને ઇન્શાઅલ્લાહ દિવસે દિવસે વધતો જશે આ મદ્રસામાં એક દારૂલ ઇફ્તાનું ખાતું પણ મૌજુદ છે. ફતવાઓના જવાબો ઉર્દૂ અને ગુજરાતી બન્ને ભાષામાં ફુરસત પ્રમાણે આપવામાં આવે છે. મહિનામાં જેટલા ફતવાઓ ભેગા થાય છે તે સુરતના પ્રચલિત ઉર્દૂ, અરબી, ગુજરાતી માસિક કારવાંમાં પબ્લિકના લાભ અર્થે પ્રગટ કરવામાં આવે છે. અરબી મદ્રસાઓના સામાન્ય રિવાજ પ્રમાણે આ મદ્રસાના અરબી કલાસનું વાર્ષિક ઇમતિહાન હઝરત મવલાના સૈયદ યુસુફ શાહ સાહેબ મજલિસે ઇલ્મી સિમલકના સભ્ય અને મૌલાના રસુલ શાહ સાહેબ મુદર્રિસ મદ્રેસા મતલઉલ ઉલુમ સુરત અને મૌલાના અબ્દુર્રહીમ સાદિક રાંદેરી સાહેબ અને મવ. અહમદ બુઝુર્ગ સાહેબ સીમલકીએ લીધું. અને ફારસી ઉર્દૂનું ઇમતિહાન જનાબ મુન્શી મહમુદ સાહેબ નાયબ કાઝી રાંદેરીએ લીધું. કિર્આત દરજાનું ઇમતિહાન અને હિફ્ઝ દરજાનું ઇમતિહાન મ. અબ્દુર્રહીમ ખતીબ બડી મસ્જીદ રાંદેરીએ લીધુ. અને નાઝરા દરજાનું ઇમતિહાન મૌલવી મુહમ્મદ શરીફ સાહેબે લીધુ. જેમકે મમુલગત રીતે નીચે પ્રમાણેની કિતાબોમાં વિદ્યાર્થીઓએ ઇમતિહાન

ઈદ !!!

હૃદય – ઉમંગોને વિકસાવી,
આશા – કિરણોને જન્માવી
છે કો' આજે દુલ્હન આવી.
કળીઓ દિલની તે મહેકાવી

ખુબિ ત્યાં "મનાવે ઈદ !
સૌને આજ હસાવે ઈદ !

આનંદ હૈયે આજ વસે છે,
દિલના દર્દો દૂર ખસે છે
સૌ મુખે ઉલ્લાસ હસે છે,
હર્ષના અશ્રુ બહાર ધસે છે

દિલની વાત બતાવે ઈદ !
સૌને આજ હસાવે ઈદ !

બેહોશને જો શું હોશ નથી
કંઈ તેમાં આજે જોશ નથી
પા! કોનો તું મદહોશ નથી ?
ખામોશ થઈ 'ખામોશ' નથી !

બેહોશને હોશમાં લાવે ઈદ !
સૌને આજ હસાવે ઈદ !

—'ખામોશ' કુતિયાણવી

આવાઝકી દુન્યા

: સંભળાવનાર :
...ઐકાર...

જેમ કલકત્તાનું કલ્પિત કારાગ્રહ ઇતિહાસમાં અમર થઈ ગયું; તેમ ૧૬મી ઓગસ્ટનો કલકત્તા ખાતે ઉજવાયલો લીગનો 'વિરોધ દીન' પણ અમર થવા સર્જાયો છે. શાંતિ નિકેતનવાળા રવિન્દ્રનાથ ટાગોરના કલારસિક કલકત્તાએ કતલની કળા બતાવી છે પીંછીને બદલે છરા કે ખંજર ફેરવ્યાં, રંગને બદલે રક્ત રેલાવ્યું! ઊર્મિ, ભાવના, ને કલ્પના: ખોળામાં ઉછરેલું કલકત્તા ખુનના દરિયામાં ન્હાઇ ગયું! માનવો માનવ મટી દાનવ બની ગયાં જેમ સામા માણસને સરળતાથી ફુલનો હાર પહેરાવે એ રીતે સરળતાથી ખંજર પહેરાવાઈ ગયાં! ગુંડાગીરીની પણ હદ આવી ગઇ ને! સૌથી નપાવટ અને નીચ પ્રકારની ગુંડાગીરી પૂરબહારમાં ખીલી ઊઠી! બાળકો અને સ્ત્રીઓ પણ ગુંડાઓની છરીથી ન બચ્યાં. ઠેરઠેર આગો સળગાવાઇ અને બહેરા બાદ્ તેમ રહેલાઇથી માનવોને આગમાં બાળી દીધાં! નાદીરશાહે દિલ્લી લૂટયું અને બાળ્યું હતુ તેમ ગુંડાશાહીએ કલકત્તાને બાળ્યું ને લૂટયું! ગુંડાઓએ દિલ ખોલીને લૂટ ચલાવી અનેક નિરાધાર માનવીઓની લાશો કલકત્તાની શેરીઓમાં કાગડાં, કૂતરાં ને ગીધડાંની મિજબાની બની ગઇ! માનવ કોમી ઝનૂનમાં કેવો દાનવ બની જાય છે તે કલકત્તાએ જોયું! રાજદ્વારી ઝેરની અસર કેવી ભયંકર હોય છે તે કલકત્તામાં જણાયું. ગુંડાગીરીએ એટમ બોંબની અસર

કલકત્તાના છાંટા અલ્હાબાદ, દિલ્લી, ઢાકા વગેરે સ્થળે પણ ઊડયા. શા માટે હિંદુ–મુસલમાનો આમ નાહક કપાઇ મરતા હશે? જો મારામારીથી કંઇ સિદ્ધિ થતી હોય તોય ઠીક છે. આ તો ફકત હરીફ ટીમ કરતા વધુ રન કરવા એવી ક્રિકેટ હરીફાઈ જેવું તત્વ છે! સામા પક્ષનાં વધુ માણસો મારીને અમુક રનથી જીતવા જેવી વાત છે! પણ ફેર એટલો કે પેલા રન લેવામાં માણસે દોડવું પડે છે કે દડાને મજબૂત હાથે ફટકો લગાવવો પડે છે; ત્યારે આ રન લેવામાં અનાથ માણસને દડો સમજી સાવ ઉડાવી દેવામાં બહાદુરી મનાય છે! ઠીક છે, હિંદની ધરતી પર ભાર વધી ગયો છે તે આમ હળવો થઇ રહ્યો છે. તો બન્ને જરા દિલ ખોલીને ભાર હળવો કરો પણ પ્રમાણસર હળવો કરો કે કોઇને ફરિયાદ કરવાનું જ કંઇ કારણ ન રહે! ખેર જીવતાં શાંતિનાં દર્શન ન થાય તો મરીને તો થશે! જીવતા એકતા ન સ્થપાય તો મરીને તો મસાણ કે કબરસ્તાનમાં તો સ્થપાશે!

●

અમેરિકનો એકદમ જ્યારે લાખો માણસને હણી નાખે એવો 'એટમ' બોમ્બ જ બનાવી જાણે છે એમ નથી. મારવાની શોધોમાં એ ધ્યાન છે તેમ જીવાડવાની શોધોમાંય વીર થતા જાય છે. માણસનું આયુષ્ય ઓછામાં ઓછું ૨૦૦ વરસનું થાય એવી શોધ પણ અમેરિકા કરી રહ્યુ છે! જેમ વિજ્ઞાનમાં એ પ્રગતિ કરી શકયું છે; તેમ સંતાન પેદા કરવામાંય એ

એટલું પ્રગતિવાન નથી! ત્યાં દર ૧૧ સેકંડે એક બાળકનો જન્મ થાય છે! અને છુટા છેડામાં તો એ વીન છે જને? લગ્નોમાં પણ વીન ગયું છે. વિમાનમાં લગ્નો થાય છે, પાણીમાં લગ્નો થાય છે! અંધારામાં વાંચી શકાય એવી શાહીની એણે શોધ કરી છે; તો કડવાં કારેલાંને મીઠાં બનાવવાની શોધ પણ કરી છે! હડતાળો પદ્ધતિસર કેમ પાડવી તે શીખવનારી વહેપારી કંપનીઓ પણ અમેરિકામાંજ છે! 'ચુંબન' વિજ્ઞાનની દ્રષ્ટિએ નુકશાનકારક નથી એવી શોધ પણ અમેરિકન સાયન્ટીસ્ટોએજ કરી છે ને? ચુંબનનો રેકાર્ડ પણ અમેરિકાએજ તોડ્યો છે ને! અને 'ઘાસમાં વિટામીન છે' એવી શોધ પણ અમેરિકન ડાક્તરોએજ કરી છે ને! આપણા બદનામ થઇ ગએલા પઠાણો, મહાજનો ને મારવાડીઓ કરતાં અમેરિકા ધીરધારના ધંધામાં વધુ પાવરધું છે. આખાં ને આખાં રાજ્યોને વહેપારી ચોપડાની દોરીથી શી રીતે બાંધવાં તે અમેરિકાને આવડે છે! અમેરિકાનાં મીશાબુપગારી આખી પૃથ્વીની કેડ બધાઇ છે! પૈસ. કમાવા ને ખરચવામાં તો એ વીન છેજ ને!

આમ દરેક રીતે આગળ પડતું અમેરિકા જેમ એની હોલીવુડની નગ્નતાથી જાણીતું છે તેમ એની ટીખળવૃત્તિ પણ બીજાઓથી ઓછી ઉતરે એમ નથી! એનો દરેક મુત્સદ્દી લાગ મળતાં ચાર્ચીલને પણ બાજુ પર બેસાડી દે એવી ટીખળ વૃત્તિ ઉપજાવી શકે છે. અમેરિકાના માજી પ્રેસીડન્ટ રૂઝવેલ્ટનું પૂતળું તૈયાર થયું છે તેને કયા સ્થાને બેસાડવું તે નક્કી કરવા એક સમિતિ નીમાઇ હતી જેણે સ્થળ નક્કી કરવા માટે વિચારણા ચલાવી. એક સભ્યનો મત એવો પડ્યો કે: "રૂઝવેલ્ટના પૂતળાને વોશીંગ્ટનના પૂતળાની બાજુમાં ન મૂકવું: કારણ કે વોશીંગ્ટન કદી જુઠું બોલ્યોજ ન હતો!" તો વળી બીજાએ કહ્યું કે: "અબ્રાહામ લીંકનના પૂતળાની પાસે પણ ન મૂકવું; કારણ કે અબ્રાહામ તો પ્રમાણિક હતો!" અંતે એ પૂતળું કોલંબસના પૂતળાની પાસે મૂકવાનું ઠર્યું; "કારણ કે કોલંબસ પોતે ક્યાં જતો હતો, તેય પોતે જાણતો ન હતો! એ ક્યાં હતો! તેની પણ તેને ખબર ન હતી! અને જ્યારે એ પાછો ફર્યો ત્યારે ક્યાં જઈ આવ્યો હતો તેની પણ તેને ખબર ન હતી!" અમેરિકનોના ટોળટપ્પામાંય નરી કેવી વાસ્તવિકતા છે. આ ઉપરથી પ્રેરણા પામીને બ્રિટિશો કદાચ ચર્ચીલનું પૂતળું મૂકવા માટે કોઈ મીલના ભૂંગળા સાથેનું સ્થાનજ પસંદ કરે. કારણ કે એના સદાય જલતા ચિરૂટમાંથી મીલના ભૂંગળાની જેમ સામ્રાજ્યવાદના ધૂમાડાજ નીકળ્યા કર્યા છે ને.

○

જગતનું રાજકારણ બે ભાગમાં વહેંચાઇ ગયું છે. એક તરફ બ્રિટન–અમેરિકા, અને બીજી બાજુ રશિયા. બીજા તો એમનાં બગલ બચ્ચાં. કોઈ બચ્ચું ગોદમાં ધાવે કે કોઇ માતાની આંગળી પકડીને ચાલે તેમ જગતના બીજા દેશો આ બે પક્ષની આંગળી પકડીને પાછળ પાછળ ઢસડાય છે. પેરિસની શાંતિ પરિષદમાં સામસામા ખૂબ જૂના પોપડા ઉખેડાઇ રહ્યા છે. બ્રિટન–અમેરિકાને પક્ષે વધુ મતો છે. પણ બખાળોદા મોલોટોવ આગળ કોઇનું ચાલતું નથી. પરિણામે શાંતિ તો દૂરની દૂર ઠેલાતી જાય છે. આમ યુરોપ તો ધુંધવાયા કરે છે પણ મધ્ય પૂર્વમાં તો ભડકેજ બળે છે. ડાર્ડેનલ્સને બારે રશિયા ટર્કી પર ધુરકી રહ્યું છે. પેલેસ્ટાઇનમાં 'માન ન માન મૈં તેરા મહેમાન' જેવા યહુદીઓ છુપી કે જાહેર રીતે બ્રિટનની ચોકી વટાવીને પણ ઘુસતાજ જાય છે; ને મરી કરીને પણ કામ પર પાડતા જાય છે. બ્રિટીશ સરકારને દબાવવાની ગુપ્ત તૈયારીઓ કરી રહ્યા છે.

આગ પેલેસ્ટાઇનની હોળી સળગી છે. અને વધુ સળગે એવો ભાસ થાય છે; કારણ કે અમેરિકાના યહૂદીઓ એ આગમાં ઘી હોમવાનું કૃત્ય કરી રહ્યા છે. બ્રિટન "દસ સેરમેં ભી સબકા જાતા; ઔર દસ સેરમે ભી સબકા જાતા!" જેવું કરી રહ્યું છે. આરબો ખીજાય તેય તેને પરવડે એમ નથી; કારણ કે દૂધ પીનારને ભીના ટાંપી રહે; તેમ રશિયા એ પ્રશ્નમાં વચ્ચે ટપકી પડવા ટગરગી રહ્યું છે. તો બીજી બાજુ અમેરિકા જેવા ધીરધાર કરનાર શેઠીયાને પણ નારાજ કરાય એમ નથી! વળી ઈરાનના 'આબાદાન' તેલ વિસ્તારના રક્ષણને બહાને બ્રિટને ઈરાકના બસરા બંદરે પાંચ, છ જહાજો ભરીને લશ્કર ઠાલવ્યાથી ઉત્તર ઈરાનની સરહદે રશિયા પણ ધામધૂમ કરે તો નવાઈ નહિ. બિચારું ઈરાન, બે પાડાની લડાઈમાં ઝાડનો ખોડો નીકળે એવી સ્થિતિમાં મૂકાયું છે! મિસરમાં પણ બ્રિટન સાથેના કરારો અટકી પડયા છે. હિંદમાં રાષ્ટ્રીય સરકારની સ્થાપના થતાં લીગ રૂઠી છે ને બંગાળ પંજાબમાં સમાન્તર સરકારો સ્થાપવાની વાતો કરતી હોઈ હિંદમાં વધુ ધીંગાણા થાય તો નવાઈ નહિ! અને ચીનનો આંતર વિગ્રહ તો જવાનીની પુરબહારમાં ખેલાઈ રહ્યો છે! જગતમાં કોઈ દેશને સુખ કે ચેન નથી! ખુદા તો જાણે જગતનો તમાશોજ જોયા કરે છે!

❁

'શેઠની શીખામણ ઝાંપા સુધી' જેવુંજ આપણા ઝકાત-ખેરાત આપનારાઓનું છે. ઘણીયે વાર કહેવાઈ ગયું, લખાઈ ગયું છતાં હદાકદા મુરશિદો સાહ ફકીરોનેજ આપણે પોષતા રહ્યા છીએ, કેળવણી અને શિક્ષણની સંસ્થાઓના લ્હાણ. પોષણ કે ઉછેર તરફ હજી આપણો સખાવતની હાથ લંબ્યો નથી. કોમમાં જેમ બને તેમ વધુ ફકીરો બનાવવાની નીતિ આપણે નહિ ત્યાગીશું ત્યાં સુધી મુફલસી ટળવાની નથી! કુપાત્રે કે અપાત્રે દાન દેવાની રીત રસમ હવે તો તળીઆઝાટક થવીજ જોઈએ. સમાન્તર સરકાર રચવાની હામ ભીડનારાઓ સમાન્તર યુનિવરસિટિઓ કે કોલેજો ક્યારે રચશે? સમાન્તર મીલો અને કારખાનાં ક્યારે ઉભાં કરશે? કેળવણી, વહેપાર, અને હુન્નર ઉદ્યોગમાં પગદડો જમાવ્યા વિના એકલું બોલ બોલ કર્યાથી કંઈ કામ સરવાનું નથી. આપણામાં શૂરતારના ગાઝીઓ તો થયાજ છે પણ ફીરસ્તારના ગાઝીઓની ખોટ છે!

❁

પોણાબસો વરસના લાંબા ગાળા પછી હવે રાજકોટ ખાતે ઓકટોબરની ૯મીથી ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ ભરાવાની છે પૌત્રીને મુખ સાસુ કરતાં વહેલું જોઈ, પણ દેખાતું હતુ, અને એમજ મનાતું હતું કે વહુ સાસુને ટપી જશે. પરદેશ અને અમદાવાદમાં વહુએ ખુબ છબાગબાદ બતાવ્યો. સાસુને ભાગે ગુજરાતીઓ બુડીઓ ગયા હતા પણ હવે સાસુએ આળસ મરડયું છે. તે પોતાના અનુભવનો ગુજરાતી સાહિત્યને લાભ આપવા તત્પર થઈ છે. નરસિંહભાઈ હોય તો સમજો કે સાસુ એટલે ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ અને વહુ એટલે લેખક મિલન. એકની પાસે જુવાનીનો થનગનાટ છે તો બીજાની પાસે અનુભવનું ડહાપણ છે. ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ સૌ કોઈની છે.

મુસ્લિમ સાહિત્યકારોને વ્યક્તિગત કે સમૂહગત આમંત્રણો અપાયાં છે. -કેટલાંક સાહિત્ય મંડળોના પ્રતિનિધિઓએ ત્યાં હાજર થવું જોઈએ. મુસ્લિમ સાહિત્યકારો પાછળથી રોદડાં રડે એને બદલે બનેજ સહકાર કરે એ ઇચ્છનીય છે. મુસ્લિમ નિબંધકારો રાજકોટ નિબંધ મોકલાવે. કાવ્યકારો રાજકોટ હવે મજલસ તૈયાર થાય. મહાગુજરાત, ગઝલ મંડળના મંત્રીને પણ આમંત્રણ મળ્યું છે; તો મંડળનું પ્રતિનિધિત્વ પણ ત્યાં હોય એ આવશ્યક છે. આપણા શયદા, કાફિલ, નસીમ, ઝાબરાહી, સાબિર, અસર વગેરે આળસ મરડે.

❖ ૪ ❖

કુદરતનું સૌંદર્ય....*

'મુસાફિર'

જમીન હજુ ભીની હતી. ઝાડના પાંદડાંઓ ઉપર સલિલ બિંદુ મોતીની જેમ ચમકી રહ્યાં હતાં. હમણાં વરસાદ બંધ થયો હતો. વાદળાંઓના ઘટાટોપને ચીરીને સૂર્ય પોતાનો પ્રકાશ પૃથ્વી પર ફેંકી રહ્યો હતો. પશ્ચિમ તરફથી ધીમો સમીર ગામ બહારના ખેતરોમાં ઉગેલા ધરુના ડુંડાઓને હલાવતો ધીમેથી લહેરાઇ રહ્યો હતો. દેખાવ અતિ રમણીય અને આહ્‌લાદક હતો.

અને......અને એની કલ્પના જાગી ઉઠી. ગામમાં મશહૂર ગમ્મુનો એ સ્વરસમ્રાટ ગામ બહારના ખેતરો પરથી પસાર થતો, પોતાની ધૂનમાં ધીમેથી ગાયન ગણગણતો, એ જઇ રહ્યો હતો. દૂર......દૂર એક નાના વ્હેળા પાસે જઇ એ એક પત્થર પર બેઠો. આસપાસ વનશ્રી ખીલી હતી અબુધ માણસ પણ એક વખત કુદરતનો દિલચશ્પ દેખાવ જોઇ ઉંડો શ્વાસ ભરી લે એવો દેખાવ હતો.

આહ!......એ કવિના સુરીલા-દર્દીલા ગળામાંથી કુદરતના આ દેખાવમાં મંત્રમુગ્ધ બનેલા કોઇ પણ માણસને બેચેન-બેખુદ બનાવી દે એવા પાવનની વૃષ્ટિ થઇ. વ્હેળાનું પાણી જે જોશમાં આવી રહ્યું હતું; કંઇક ધીમું પડી ગયું. આસપાસના નાના છોડવાઓ કવિના ગાનથી વધુ ઝુકી ઉઠ્યા.

એક પગ ઉપર ઉભો રહી માછલીઓ પકડતો બગલો ઉંચુ જોઇ ગયો.

જંગલી બીલ્લી-કે જેણે હમણાંજ પોતાના શિકારને પકડયો હતો પોતાની ડોક નીચે નમાવી દીધી.

અહીં તહીં ભટકતો બોરીન પોતાના દરમાં ભરાઇ ગયો.

અને વાતાવરણને સંગીતથી ભરી દેતું બુલબુલ પોતાના દિલને કહેવા લાગ્યું "મેં હજારો-લાખો ગીતો ગાયાં હશે હજારો માણસોને મંત્રમુગ્ધ કર્યા હશે, પરતુ મારી જિંદગીમાં એક પણ ગાન એવું નથી ગાયું કે જે વ્હેળાના વ્હેતા વ્હેણને પણ અટકાવી દે."

""પરંતુ હજારો વર્ષો વિત્યા પછી દુનિયા કેવી હશે?" એવી ધૂનમાં મસ્ત અને મશગૂલ બનેલો કવિ આમાંનું કશું જાણતો ન્હોતો ..... .

* સૂચિત

મેહફિલ

-: દેખાય છે :-

ભુલજો ના કોઇ દી કિરતારને,
રાખશે તારા સુધી સંસારને.
હા ભક્તોને ઝુલમ આવે રાતદિન,
જોઈ લે અગ્નિ નહિ ગુલઝારને.

જીવજો તો જીવજો સ્વમાનમાં,
કાર્ય કરજો ફર્જ કેરા ભાનમાં
એકતાના રંગને ભૂલીશ નહિ.
જે ભર્યું ઇસ્લામના ફરમાનમાં.

સ્વાર્થ જ્યારે આંખમાં દેખાય છે;
ધ્યાન પણ બેધ્યાન ત્યારે થાય છે.
શેખજી કાં આજ તો ઘભરાય છે,
કાં ગુનાહમાં થરથરના જાય છે!
પીઠ પાછળ ઘા કરી હસતા રહે;
એવા લોકો આજ તો વખણાય છે.
ગર્જના કરનારને ક્યાં છે ખબર;
ફૂલડાં ખીલી અને કરમાય છે!
જે કદાપી નામના ચૂકે નહિ;
એવાને જોઇ જગત મલકાય છે.
સ્નેહમાં મન શત્રુને રાખુ છું હું:
એથીજ મારા કાર્યથી ગભરાય છે
આહ ધનવાનો હવે લુટશો નહિ;
જો જો ગરીબી શ્વાસ પાછળ હોય છે
આપ તો બેદરદ થયા છો કાનથી;
વાત મારી આજ ક્યાં સમજાય છે?
બીજાને કહેવાની તો ફુરસદ નથી;
કાર્યના કરનારને કહેવાય છે.
"શામ" આજે આ નીયમ છે જગતનો;
સત્ય વાતોથી ન કોઇ પંકાય છે.

શામ

-: જોઇને :-

શું ભરોસો જિન્દગીનો કોઇને;
રંજ કરવો વ્યર્થ કાંઇ ખોઇને.
આશ જીવીના જતાવું રંગઢંગ;
દંગ થાશો કામ એના જોઇને.
મોજ માણે કોઇ જીવનમાં ખરી,
કોઇ જીવનને વીતાવે રોઇને.
છો છવાયા દુઃખના વાદળ ઘણાં;
દુઃખ પાછળ સુખ છાયા હોય છે
ઓ સુધરક તું ભલે ગેયા મજો;
ક્યાં પડી છે કોઇની આજે કોઇને.
છે ખબર જ્યાં પ્રેમની આશા નથી,
ત્યાં પછી કાં જાય લાગણી જોઇને!
દિલને, સમજાવી રહ્યો છું ક્યારનો,
એ, ન માને ત્યાગના જહરો કોઇને.
રાખની કૃતિમ દવાની સંગાથે;
રક્ત ચૂની જાય છે નીચોઇને.
કાવ્યને "મુજરિમ" સુણી ના ભૂલજે.
ચાલજે તું જય સારો જોઇને.

"મુજરિમ"

-: રાખું છું :-

દિલોના તારને છેડી સદા હું મસ્ત ગાઉં છું!
હજારો ઉર્મિઓ એને ભાસે હું પસ્ત રાખું છું:
નથી ઉપવન મહીં પુષ્પો નથી પુષ્પો ઉપર ભમરો!
દિલોના ઓજસથી દિલને સદા હું શક્ત રાખું છું
થયું છે મસ્ત દિલ, દિલમાં ભરી ગરતાન મસ્તી છે!
હજારો હારમાંહે જીતને હું હસ્ત રાખું છું!
હજારો નાઝમાં અંદાઝ મ્હારા મસ્ત થઇ ઝુમે!
હું એવા વર્તનોને દિલમાં દરદના ભાવ રાખું છું.
હવાની ચાહ મ્હારા દિલના અરમાનો ભરી વાતી!
છતાં હું કેરીની ક્યારીઓ નદ એ મસ્ત રાખું છું!
હમેશાં પ્રેમમાં તૈયાર રહેજે એમ કહે પહેરા!
'શરૂઆ' હું દિલમહીં એવું ધડકતું રક્ત રાખું છું!

"શરૂઆ"

એક ઊર્મિ કથા

ચોકલેટ !

લેખક :
"મન્સુર" [ભાણવડ]

બપોરનો સમય વાતાવરણને શાંત બનાવી રહ્યો હતો.

અને અર્ધ ચુસાઇ ગયેલી ચોકલેટ જેવી ઉષાની જવાની આરામ ખુરશીમાં આંખો મીંચી શાંતિથી પડી હતી પાસેજ ઉષાની નાની બાળકી આંગળીઓથી પીપરમીટ-ચુસાયેલી-ચોકલેટના ટુકડા સાથે ગેલ કરી રહી હતી. અને શાંત વાતાવરણ એ હૃદયમાન રમત ..ટગર જોઇ રહ્યું હતું.

સોળમાં વર્ષે ઉષા પરણી બે વરસમાં પતિહીન બની. કેટલી વિધવાને ભાગ્યે ફરી સધવા બનાવી દુર્ભાગ્યને ભુલાવી લેવાની ભેટ કરી. પરંતુ કુદરતની ક્રૂરતા કહો યા ઉષાની કમનસીબી, એ બીજા પતિથી પણ સુખ ન જોઈ શકી તે પણ ચાલ્યો ગયો. અને ઉષાની નિર્દોષ જવાની વૈધવ્ય સહન કરતી રહી......એક વરસ......બે વરસ......ચાર વરસ.....

ઉષાએ ફરી ત્રીજા પુરુષનું મુખ જોયું." ને કાલની દુ:ખિયારી વિધવા આજે પત્નીત્વને પામી ચૂકી હતી ભગવાને ત્રીજા પતિથી એક પુત્રી પણ આપી હતી કમજોર, અભણ અને જીંદગીથી ઘવાઇ ગયેલા-એવા એક પુરુષની એ આજે પત્ની હતી! અને ઉષા પણ જાણે જીવન ગાળેજ જતી રહી હતી-જીવવાનું શીખી ચુકી હતી કે કેવું કહેતા બીચારા!

× × × ×

.. કંઇ ખડખડાટ થતા એકાએક ઉષા ઝબકી ઉઠી. પાસેજ કાબરચીતરો-શેરીનો માનીતો કૂતરો પોતાનું પેટ ભરવાની આશાએ એંઠા વાસણોમાં ખાવાનું ફુંઢી રહ્યો હતો ઉષાની લાગણીએ અશ્રુભાર અનુભવ્યો! બધા પોતાની જીંદગી ચૂસે છે-કચડે છે યા તો ચુંથવાનો પ્રયત્ન કરે છે. આ જ જીંદગીની મહત્તા? જીવનની સાર્થકતા!!

અને એનું જીવન એને ભુતકાળમાં લઈ ગયું એના જીવનનું બચપણ ઉમંગો, આશાઓ, એક પછી એક બધા યાદ આવ્યા. કેવા એની કેવી કેવી આશાઓ હતી! પતિ માટે-પતિની કલ્પનામાં તેણે કેવા કેવાં સ્વપ્ન સેવ્યા હતા!

એક આકૃતિ એની નજર સમક્ષ તરવરી ઉઠી એની ગયેલું સુખ. ... જાણે સ્ત્રીઓની જવાનીને પકડી રાખવા વ્યર્થ પ્રયાસ કરી રહેલા પાનખરના સુકાતા જેવી આંખો-આરઝુભરી આંખો નીતરતી રહી!—અને એક લાંબી આહ સાથે ઉષાએ પોતાની આંખો મીંચી લીધી

× × ×

એકાએક ઉષાની આંખો પોતાની પુત્રી પ્રત્યે દોરવાઇ નાની બાળકી હજુ પણ એટલીજ ઉત્સાહપૂર્વક ચોકલેટ સાથે ગેલ કરી રહી હતી! ચોકલેટ! ચુસાઇ ગયેલી ચોકલેટ!!

ઉષાથી એક આહ નંખાઇ ગઈ. એ પોતે પણ એક "ચુસાયેલી" ન હતી શું? બાળકી ચોકલેટ ચૂંથી રહી હતી. જીંદગી! આ જીંદગી અને ચોકલેટનું જીવન! બન્ને ..!

ઉષા વિચારી રહી હતી બાળકી ચોકલેટનુ જીવન ચૂંથી રહી હતી. અને એ આખેય પતિદેવ તેને-તેની જવાનીને ચૂંથી રહ્યો હતો! કેટલી સમાનતા!... . એક.....

ઉષાથી એક આહ નખાઇ ગઇ,
ને બાદ હળવે તેણે આંખો મીંચી લેવા પ્રયત્ન કર્યો.
બે આસુંઓ પાંપણની સાથે એના ગાલોને ભીંજવી રહ્યા

અલૌકિક

"શમ્મા"

કે જ્યારે કમળ પણ કંપાયમાન થયુ
ને સૂર્ય કિરણ પણ ફસી ગયુ !

× × ×

સંધ્યાનો સુનેહરી સમય હતો પશ્ચિમ તરફ સુરખિ ગગન રંગે પથરાઇ હતી ધીમો ધીમો પવન વાઈ રહ્યો હતો પક્ષીઓ ઉડી ઉડીને માળા તરફ જઇ રહ્યા હતા આખા દિવસના સખત તાપથી તપી તપીને પૃથ્વી પણ નિરતેજ બની ગઇ હતી સૂર્યના છેલ્લા કિરણો સંતાઇ જવાની તૈયારીમાં હતા

× + ×

બાગના ફૂલો નિરુત્સાહ બની ઝુલી રહ્યા હતા

કમળ-પત્ર પર બેઠી પુષ્પ-ભોગી ભમર સ્નેહરસના મીઠા અમૃત ઘુંટડાઓ પીવામાં મશગુલ હતો

કમળ પર પડેલા રવિના છેલ્લા કિરણો સરકી રહ્યા હતા કમળ-પત્રો બિડાઇ રહ્યા હતા

ભાન ભૂલેલા ભમરને ભાન ન્હોતુ કે એક પળમાત્રમાં તે કેદ થઇ જશે !

લોભી બિચારો ભમર !

સૂર્યના છેલ્લા કિરણો સંતાઇ રહ્યા હતા

કમળ બિડાઇ રહ્યુ હતુ

× × ×

દિપકના દેહમાંથી અજવાળાની ધીમી સેર ફૂટી સૂર્યના કિરણો સંતાઇ ગયા

શ્યામ કાયાધારી ભ્રમર કમળ-પત્રોની સુંવાળી દીવાલો વચ્ચે કેદ થયા

કેદ થતા ભમરને દિપકે જોયું તે જરા શરમાયુ, તેની જ્યોત જરા ઝાંખી થઈ અને ફરી પ્રકાશની ઉજ્જવળ સેર ઝળકી !

× × ×

પતંગે દિપક પર પરિભ્રમણ આદર્યું

પ્રેમની આહુતિ પર પ્રેમીએ પોતાના પ્રાણ ન્યોછાવર કર્યા પતંગનો દેહ દિપકની જ્યોતમાં બળી ગયો નિર્જીવ ખોળીયુ જમીન પર પટકાઈ પડયુ

રાત્રી વિતતી ચલી

પ્રભાતના સુંદર સમયની આગાહી થવા લાગી

દિપકનુ તેજ ઝાંખુ થતું ગયુ

સૂર્યના છડીદારે "પ્રભાત"ની છડી પોકારી !

સૂર્યની આછી રોશની પૂર્વ તરફ દૃશ્યમાન થવા લાગી.

કમળ પર સૂર્યનુ કિરણ અથડાયુ

કમળ-પત્ર ખીલ્યુ

ભ્રમરના નિષ્પ્રાણ-દેહ પાણીના હોજમાં પટકાઇ પડયો

+ + +

મુંઝાતા દિપકે આ જોયુ, અને તે મહાપ્રયાસે બુઝાઇ ગયો

× + ×

કમળે પોતના પ્રેમીના નિર્જીવ દેહ પર નજર કરી

તેણે જરા શરમાઇને જોયુ ફરી આંખો નીચી કરી આ સામે પતંગના નિર્જીવ-દેહ પર તેની નજર ગઇ

× × ×

પ્રેમની વેદી પર પ્રાણની આહુતિ અર્પનાર બન્નેના નિર્જીવ દેહ જોઇ કમળ કંપાયમાન થયુ

તેને ફરીથી બિડાઇ જવાનું મન થયુ પણ રવિની ગુસ્સાભરી લાલઘુમ આંખો જોઇને તે સ્થિર થયુ

× × ×

સૂર્યનું એક કિરણ પાણીના હોજમાં રહ્યુ

શ્યામ કાયાધારી ભ્રમરના મૃતદેહને નિહાળી સૂર્ય કિરણ પણ ફસી ગયુ !

ઈદની લ્હાણુ.

ઈદ આવી !

અનેક હર્ષમાં કો' વિચરે છે,
અને કો' નયનથી અંશ્રુ સરે છે
સતાવે કોઇને કો'ની જુદાઇ,
મીલનની આશામાં કો' દમ ભરે છે.

\+ + +

પરદેશી મિત્રને !

મુજથી તું છે દૂર બિરાદર.
ભાગ્ય થયો છે ક્રૂર બિરાદર.
યાદ છે દિલમાં, દૂર છતાં પણ,
એવી હું મગરૂર બિરાદર

\+ + +

મીયાંભાઈની ઈદ

ઈદ આવી, જેમાં કંઈ દમ નથી
શું કરૂ મુજની મને કંઈ ગમ નથી
બાપ-દાદા વટ નહીં કરતા હતા,
હું ગુમાવું આબરૂ ચકમ નથી
ચોતરફ ફીરનાઈ વાની ઘી તણી,
હાથ માગ ઘર મહીં મોડમ નથી
કર્જ લઇને ઈદને ઉજવીશ હું,
બાપ-દાદાથી વધુ છું કમ નથી.
આજ હું શાને રહાવું ઘર મહીં,
ઈદ છે આજે કંઇ મહોરમ નથી.
ઈદ ન્હાઉં શુટ પહેરૂ ગોદડથી,
કર્જ લેવામાં મને શરમ નથી

—મુરાદ.

ગરીબની દુન્યા !

રામદાસ આજે ૨૫ વરસથી મીલમાં નોકર હતો એ વરસોમાં એણે શું શું સહન કર્યું તે તો પરમાત્મા જાણે છે. સૌથી પ્રથમ તેની સ્ત્રીએ દગો આપ્યો. તે પણ તેની સાથે મીલમાં મજૂરીએ જતી એક દિવસ સાંજના તે મીલમાંથી પછી ઘેર આવી નહીં ઘણી શોધખોળ કરી છતાં તેનો પત્તો લાગ્યો નહીં બીજા દિવસેજ મીલ કામદારોમાં જમાદાર અને રામદાસની સ્ત્રીની ચર્ચા થવા લાગી તેણી નાસી તો ગઇ પરંતુ ત્રણ બાળકોનો ભાર રામદાસ પર છોડતી ગઈ બે પુત્ર અને એક પુત્રી તેણે પ્રાર્થના કરી પ્રભુ ઈચ્છા ! ઘડપણમાં આસરો દેવાવાળા તો છે પરંતુ પ્રભુને એ પ્રાર્થના મંજૂર ન હશે પ્લેગની બીમારીમાં બન્ને પુત્રો પ્રભુ પાસે પહોંચી ગયા ફક્ત એક પુત્રી બાકી હતી તેનું પણ એજ પરિણામ આવ્યું જે એક મજૂરની કન્યાનું થાય છે એટલે કે તે પણ કોઈ ગવાલીઆ સાથે નાસી ગઈ જ્યારે તે પોલિસ ખાતામાં ખબર આપવા ગયો તો ઉલટી પોલિસે તેને ધમકાવ્યો અને ઓફિસ બહાર કાઢી મૂકયો "હરામખોર છોકરીને કાબૂમાં કેમ ન રાખી અહિં આવ્યો છે લાટ બનીને મફતમાં તકલીફ આપવા' બાપદાદાની નિશાની કહો કે મિલ્કત ફક્ત એક ઝૂપડી હતી તે પણ ખાસ સહેરના દેવામાં હરાજ થઈ ગઈ હવે ફક્ત રામદાસજ બાકી રહ્યો હતો.

એક દિવસ તે પોતની ૨૫ વરસની કમાણીનો હિસાબ કરવા બેઠો તો પોતાની આખી ઝિંદગી મુસીબત, દુખ અને દગામાં પૂરી થઇ બાર વરસની ઉમરથી તે મજૂરી કરવા જતો તે મનમાં બબડયો 'જે રીતે ઘસાએલા સિક્કાની કિંમત બજારમાં ઘટી જાય તેમ મારી કિંમત પણ ઘસઈ ગઈ છે હવે તેના માટે ઝિંદગી બેકાર હતી છતાં પણ જીવવાને માટે તે મજબૂર હતો મોત હાથમાં થોડુંજ છે ! તે મનમાં સહેજ બબડયો બધાએ મારો સાથ છોડયો પરંતુ એક પેટે સાથ છોડયો નથી તે એની આગળ ભૂખ ભૂખની બૂમો પાડે જતો હતો રાત ભૂખ્યોજ સૂતો સવારે પાંચ વાગે તે લથડાતો લથડાતો મીલના દરવાજે પહોંચ્યો કે જેથી મજૂરી કરી તે પોતાના પેટની આગ પૂરી શકે પરંતુ મીલનો ફોરમેન તેની કંગાલીયત પર નારાજ હતો તે બબડીને બોલ્યો તું જ્યારે જુઓ ત્યારે કામ કરતાં કરતાં હાથ રોકી લઇ આમ તેમ જોયા કરે છે મને તારી માટે હવે જરૂર નથી ચાલ્યો જા અહિંથી કામચોર !

ઘર, પત્ની પુત્ર પુત્રી વિગેરે સાથ છોડી ગયા હતા હવે નોકરીથી પણ સદાને માટે છૂટકારો મળ્યો 'પરંતુ પેટ—' એના માટે કંઇ પણ કર્યા વગર છૂટકો નથી આજે એ પેટના ખાતર તેણે બીજી નોકરીની શોધ કરી આખો દિવસ શહેરની ગલીએ ગલીએ ધૂળ ચાટતો ફર્યો તો પણ તેને નોકરી મળી નહીં ફરી ફરીને થાકી જતા તે એક પૂલને સહારે ઊભો રહ્યો બીડી કાઢી પીવા મંડી પડયો પૂલ શહેરના મધ્યમાં હોવાથી

સેકોની ભીડ થતી. આ જગ્યા મધ્યમાં હોવાથી શહેરના ભીખારીઓની ત્યાં ભીડ જામતી. તેમાં વૃદ્ધ, જુવાન, સ્ત્રીઓ, પુરુષો, આંધળા, લુલા, લંગડા, રોગી, નિરોગી નજરે પડતા. તેમાં કોઈ રડે છે, કોઈ ગાયન લલકારે છે, કોઇ પેટ ઠોકે છે, કોઇ છાતી કૂટે છે, કોઇ માથું પટકે છે, એ જોઇ આગે જતા સદ્‌ગૃહસ્થો પોતાની મરજી પ્રમાણે પાઇ, પૈસો, આનો ફેંકી ચાલ્યા જતા.

રામદાસ જ્યાં ઉભો હતો ત્યાં જ એક તંદુરસ્ત નવયુવાન ભીખારી બેસીને ભીખ માગતો હતો. જ્યારે તે દૂરથી કોઇને આવતો જોઇ પોતાના પેટને જોર જોરથી ઠોકતો, બુમો પાડતો. તે રામદાસને ભીખારી સમજી બેઠો. તેને ખામોશ ઉભેલો જોઈ તે બોલ્યો.

"અરે દોસ્ત, તું નવો જણાય છે. જો આવી રીતે મોં બંધ કરી ઉભો રહેશ તો કોઇ પાઇ પણ આપશે નહીં. આમ ને આમ ઉભો જ રહી જઇશ. જો કંઠમાં મધુરતા હોય તો ગાવા મંડી પડ, રડતાં આવડતું હોય તો રડવા મંડી પડ, કાંઇ હાય! હાય! કર. કંઈ ન કરી શકતો હોય તો હાથ પગ લાંબા કરી આળોટવા મંડી પડ. શું તું એમ માને છે કે એ સદ્‌ગૃહસ્થોની દયા એટલી સસ્તી છે જે તારા પર એમ જ વરસી પડશે? માંગ્યા વિના તો મા પણ આપતી નથી. અરે! જ્યારે માગવા નીકળ્યો છે તો માંગતા પણ શીખ, અને પછી આનંદની લહેરીઓ ઉડાવ. ને એ પણ ન બને તો પછી ખિસ્સા કાતરવા મંડી પડ. અહીં ઉભો રહી શા માટે સમય બગાડે છે?"

ભાષણ પુરું કરી તે બોલ્યો, "ઠીક એક બીડી તો કાઢ તને સલાહ આપવામાં મારો એક મારો ગ્રાહક નીકળી ગયો."

રામદાસે બીડી આપતાં કહ્યું, "ઠીક, તો બતાવ કે તું આખો દિવસ એમ કરીને શું કમાય છે?"

"એ તો દુર્બળના આખા દિવસના મળી જાય છે"

રામદાસ એ સાંભળી [illegible] ગયો તે મનમાં વિચારવા લાગ્યો [illegible]. ને હું આખા દિવસમાં સૂતની મજૂરી [illegible] ૧૨ થઈને પણ કમાતો નથી" પછી તેની તરફ જોઈને બોલ્યો "દોસ્ત! ત્યારે તો આ સીધો મારો રોજગાર છે"

એ સાંભળી ભીખારી [illegible] બોલ્યો "વાહ બેટા! તું એમ માને [illegible] છે અહીં તો અમે આખો દિવસ [illegible] ઠોકીએ છીએ. સવારથી સાંજ સુધી [illegible] કેટલાય અપશબ્દો, ગાળો, [illegible] લેક્ચર સાંભળવા પડે છે. ત્યારે પણ [illegible] તેમની અને તેમના સંતાનોની દુઆ માગીએ છીએ. પેટ પીટી પીટીને [illegible] કરીએ છીએ ત્યારેજ [illegible] પડે છે સમજ્યો?"

રામદાસ બોલ્યો "તો પછી નોકરી કેમ કરતા નથી?"

ભીખારી હસીને બોલ્યો—"અરે! તું તો મૂર્ખ [illegible] લાગે છે. નોકરી [illegible] આપવા! કયાં નોકરી કરૂં? [illegible] ત્યાં કે આપને ત્યાં? આખા દિવસ મહેનત કરી મરીએ તો નસીબમાં દસ રૂપીઆ જોવા મળે. જેમાં ઇન્સાન તો શું એક બકરી પણ પોતાનું પેટ ભરી ન શકે!"

રામદાસ "ઠીક!" કહી ચૂપ થઇ ગયો. આખો દિવસ ખાધા વિના પસાર થતા આવ્યો ને પેટે પણ પોતાનો જુનો પુકાર શરૂ કરી દીધું અવાજ થવા લાગ્યું હતું. ભીખારીઓ પણ પોતાની આખા દિવસની આવક [illegible] એક [illegible] થવા લાગ્યા. રામદાસ પણ ધીમે ધીમે એક દિશામાં કદમ ભરવા લાગ્યો. ભૂખથી તે લથડી રહ્યો હતો. તેની સમજમાં એ ન આવ્યું કે હવે શું કરે? ને ફિકર કરવામાં

ખાવાનું ન મળે તો રાત કેમ પૂરી થશે! એટલામાં એક ગૃહસ્થ સાંજ આરામ ખુરસીમાં બેઠેલા નજરે પડ્યા. રામદાસ તેમની સામે ઉભો થઈ બોલ્યો.

"બાબુજી ભૂખ લાગી છે. કંઈ ખવડાવો"

બાબુસાબ કંજૂસ હતા. તે બોલ્યા 'આગળ જા.' એ સિવાય બાબુજી શું બોલવાના હતા. નકામી વાતોમાં કોણ પોતાનો વ્યર્થ સમય બગાડે છે. તેને સારી રીતે ખબર હતી કે ગરીબોને હંમેશ 'આગળ જા' ને 'આગળ જા' એજ મળશે. 'આગળ જા' કહી કે 'માફ કરો' કહી તેઓ પોતાનો ભાર માથેથી હલકો કરે છે. જ્યારે ભીખારી આગળ જાય છે તો તેઓ મનમાં બબડે છે. "આ ભીખારીઓ પણ પોતાને ઇન્સાન સમજે છે. બેશરમ, બેગેરત! જ્યારે જુઓ ત્યારે હંડી માગવાવાળાઓની જેમ માથા પર સવાર થઈ જાય છે. ધિક્કારો ગાળો આપો તો પણ આગળ જવાનું નામ લેતા નથી જાણે કે તેમના પૂર્વજો શેઠીયાઓને ત્યાં કંઈ ધન મૂકી ગયા ન હોય! જ્યાં સુધી એકાદ મૂઠી અનાજ કે એકાદ પૈસો ન આપો જવાનું નામ જ લેશે નહીં."

પરંતુ રામદાસ તે સદ્‌ગૃહસ્થને કોઈ અજબ જાતનો ભીખારી દેખાયો. કારણ કે ન તો બીજા ભીખારીઓની જેમ આજીજી કરવા મંડયો, ન તો બાળકોને આશીર્વાદ ન તો ગાડીમાં સામાન ચોરાઈ જવાની વાત રડત રડતા સંભળાવી ન તો વતનમાં કોઈ સગાના મરણની ક્રિયા માટે મદદ માંગી. પરંતુ તે એટલું જ બોલ્યો "બાબુજી ભૂખ લાગી છે કંઈ દાળભાત આપો."

આ બાજુ સદ્‌ગૃહસ્થ જમી પેટ ભરીને આરામથી બેઠા હતા. તેઓ આજે આનંદમાં સમાતા ન હતા તેઓ મનમાં બોલ્યા "આજે હું આનંદમાં છુ ત્યારે આ ભીખારીને નિરાશ કરવો ન જોઈએ." તરતજ ગજવામાંથી એક પૈસો કાઢી બોલ્યા "લે."

રામદાસ બોલી ઉઠયો "મારે પૈસાની જરૂર નથી. ભૂખ લાગી છે કંઈ ખવડાવો"

"ખવડાવો" એ સાંભળી બાબુજી આંખ ફાડીને જોવા મંડી પડયા. તે મનમાં બોલ્યા "આ ભીખારીઓ કે જે ભીખ માગી ખાય છે તેમને શી ખબર કે એક પૈસાથી વધુ કિંમત દાળભાતની થાય છે. આજે વિના કારણે એક પૈસો કોઈને આપવા માટે વિશાળ દિલની ખાસ જરૂર છે. તે પણ ખાસ કરીને નિરોગી, હોવા ઉપરાંત ભીખ માગતા ફરે છે. આને તો પણ જે આપીએ તે લેવા ના પાડે. હું માનું છું કે દયા, હમદર્દી સૌથી વધુ સુંદર ચીજ છે. પરંતુ હું બેવકુફ છું હુશિયાર છું કંઈ જંગલી કે બેવકૂફ થોડો જ છું કે એવા વિનાજ દયા અને હમદર્દીના પોટલા બાંધી સડક પર ફેંકી દઉ" પછી રામદાસ તરફ જોઈ બોલ્યા "જ્યારે તને દાળભાત જોઈએ છે. તો નોકરી કેમ કરતો નથી? તું નિરોગી છે, આવી રીતે ભીખ માંગતા શરમ નથી આવતી! જા અહીંથી કંઈ પણ તને મળશે નહીં."

રામદાસ ભૂખથી તડપી રહ્યો હતો. તો પણ આવી વાતો સાંભળવા માટે તે રાજી ન હતો. તેને તો ભૂખના કારણે એક એક મિનિટ વિતાવી મુશ્કેલ હતી. તે શેઠની નોકરી માટેની શીખામણ લઈને શું કરતો. ત્યાંથી તે આગળ વધ્યો. શેઠ પોતાની ટેવની ટેવ પ્રમાણે બબડવા લાગ્યા. "નાલાયક, ભીખ માગવા આવે છે. દાતાની દયા, અને ધર્મ પર પોતાની જિંદગી વીતાવનાર દાતાની જરા પણ વાત સાંભળતા નથી. આપણા દેશની બેકારી એવી છે જે પેટને નગ્ન અને ભૂખી રહે છે પરંતુ આવા મફતખોરોની પરવા પ્રથમ કરે છે."

રામદાસ માથું નમાવી નિરાશ થઈ આગળ વધ્યો. "દુનિયા કહે છે તંદુરસ્તી હજાર નેઅમત. પરંતુ હું કેમ માનું આજ એજ તંદુરસ્તી મને ભૂખી મારે છે. કાશ! હું જો રોગી હોત, આંધળો હોત તો કદાચ કંજૂસને

પણ દયા આવ્યા વિના ન રહેત – પરંતુ મારા માટે તો એ નેત્રામૃત એક પીડા બનીને રહી છે.

+

આ વાતને બે માસ વીતી ગયા છે. તે દરમ્યાન તે બાબુ સાહેબની બદલી બીજે ઠેકાણે થઈ ગઈ., ત્યાંથી પાછા ફરતા એક દિવસ કંઈ કામના કારણે બજારે નીકળ્યા અને તે પૂલ પરથી જતા હતા કે એકાએક એક ભીખારી પર તેમની નજર પડી. તે બંને આંખે આંધળો હતો. મોં પર અને આખા શરીર પર શીતળાના ડાઘ હતા. જેના કારણે તે રાક્ષસ જેવો દેખાતો હતો. તેની સાથે આસરે તેર વર્ષની એક બાળા હતી. ભીખારી ભજન ગાતો હતો, અને બાળા આવા જવાવાળાઓની સામે હાથ લાંબો કરી બૂમો પાડીને કહેતી હતી "બાબુજી, એક પૈસો આ આંધળાને આપતા જાઓ. અમે બે દિવસથી ભૂખ્યા છીએ દયા કરો ધર્માત્મા બાબુ" બાળા એમ કહી વારંવાર પોતાનો ખાલી પેટ દેખાડતી હતી. બાબુ સાહેબ બાળાની આ હકીકત જોઈ ભભૂકી ઉઠ્યા. પાસે જઈ બોલ્યા "કેમ બેશરમ. આટલી ઉંમર તારી થઈ આવી રીતે પોતાનો શરીર દેખાડી લોકોમાં શેતાની જાગૃત કરે છે. એમજ છે તો કેમ નગ્ન થઈ જતી નથી કે જેથી ગુંડાઓ તને વધુ પૈસા આપે"

બાળા બાબુ સાહેબની આ વાત સાંભળી ક્રોધની થઈ ગઈ. પરંતુ તે શું કરતે. તે બાબુ સાહેબ અને આ એક ભીખારણ તેઓ ઇજ્જતના ચાહક અને આ ભીખારણ અને સાથે ભૂખી! ગરીબ બાળા બાબુ સાહેબને તાકી તાકીને જોવા લાગી પરંતુ તેનો આંધળો સાથી તરતજ બોલી ઉઠ્યો.

"શું કરીએ બાબુજી શૈતાનની દયાથીજ અમારા પર દયા હોય છે ખાંધરા તો એમજ કહો કે શૈતાનજ અમારા ઉપર દયા ઉત્પન્ન કરાવે છે પરંતુ એવા ધર્માત્મા ક્યાં કે જે ફક્ત ભીખારીની બોલી પર તરસ ખાઈને દાન આપી જાય."

બાબુ સાહેબ એ સાંભળી ચોંકી ઉઠ્યા. તેમને એ અવાજ પરીચીત લાગ્યો અને દયા લાવી બોલ્યા "અરે તું તેજ છે જે બે દિવસે હાળભાત અને રોટી માંગતો હતો. આ તને શું થયું ?"

હવે રામદાસ બાબુજીને ઓળખી બોલ્યો. "હાં સરકાર, હું તેજ અભાગી છું. તમારે ત્યાંથી આગળ જવાને પણ કંઈ ન મળ્યું. આખી રાત ભૂખ્યો પડી રહ્યો સવારે નોકરીની શોધ કરતાં એક શેઠને ત્યાં નોકરી મળી ગઈ. નોકરી તો મળી સાથે સાથે ભીખ માગવાનો સર્ટિફિકેટ પણ મળ્યું. શેઠના બાળકને શીતળા નીકળી. સગા સ્નેહી પાસે જતા ડરતા પરંતુ હુ તો નોકર હતો જો પાસે ન જાઉં તો નોકરીથી હાથ ધોવા પડે. એજ કારણે રાત દિવસ તેની સેવામાં હું તનતોડ ભાગ લેવા લાગ્યો. આ મહેનતનો બદલો મળવો જરૂરી હતો. અને જો ઇનામ આપવામાં આવે તો કોઈ ચીજની જરૂર રહેતી નથી. એજ કારણે આજે દરદની ઠોકરો ખાવી પડે છે ભગવાન આ બાળાને લાંબુ આયુષ્ય આપે જે આંગળી પકડી એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ લઇ જાય છે. નહિ તો ક્યારનો આ દુન્યાથી કૂચ કરી જાત હવે તો અપંગ છું, રોગી છું કહો હવે તો ભીખના માટે મહોતાજ છું કે નહીં?" થોડી વાર પછી તે ફરી બોલ્યો. "બાબુજી ભજન સાંભળતા જાઓ." રામદાસની વાત સાંભળી બાબુ સાહેબને દયા આવી. તે મનમાં વિચારવા લાગ્યા "કુદરત મનુષ્યમાં કેટલું ફેરફાર પેદા કરી દે છે. આજે તેનામાં સજ્જનતાના બદલે એક ફક્ત ભીખારીના ગુણો નજર પડે છે.

અફસોસ કે તે દિવસે મે આ માણસ પર દયા ન કરી અને આજે ભીખારી પર તરસ આવે છે. તેજ રામદાસ છે અને તેજ હું છું. ફક્ત હાલત બદલાઈ ગઈ છે. —['તાજ'

કંટ્રોલની કરામત !

અનાજ ઉપર બંધન આજે,
માપબંધીઓ જીવન કાજે,
જુનું સડેલ અનાજ આજે,–
હે માનવ! તોળીને ખાજે!

ખોરાકે ખૂંચે કંટ્રોલ!
જોઇ લ્યો જીવનમાં પોલ!

કુપન કણુ કણુ માપે આપે,
કાપકૂપ અનાજે માપે,
કણુ કણુ જન જીવન સંતાપે,
વંચાતી મ્હોકાણો છાપે,

દાણે દાણે કપરું તોલ!
તોલે પણુ છે પોલમ પોલ!

ચાદર થેલી કપડું લઇને,
લોકો ઝટ તૈયાર થઇને,
દાણે ઈંતેઝાર થઇને;
કરગરતા સૌ ધીમે રહીને,

થાય દિવસ આખો હેરાન!
તો પણ કોઇ ધરે ના કાન!

જુવાન બાળક ડોસા ડોસી,
ચાલે અંદર ઠોંસા ઠોસી,
ઓળખાણુ કે હો પાડોશી,–
દે કુપનને આગળ ખોસી,

પૈસા દઇ લેવાં અપમાન!
નથી રહ્યા માનવ ઇન્સાન!

કણુ કણુ ખાવા માપી માપી,
કડધૂત થાવું પૈસા આપી,
સડેલ દાણા દેવે ચાંપી,–
પેટ રહ્યાં ભરવાં આ પાપી,

કડાકૂટ ને માથા ઝીંક!
ધાંધલ થાતાં ઠીકાઠીક!

તોળી તોળી અનાજ ખાવું,
મોત વિનાનું જીવ્યે જાવું,
ભુખે રે'વું થોડું ખાવું,
સંકટ આ ક્યાં કે'વા જાવું?

નથી રહ્યો આજે સંતોષ!
કોને જઇને દેવો દોષ?

પુરું તોલ નથી તોળાતું,
"સરખું આપો!" ના કહેવાતું,
"સાપ છછુંદર" સમ લેખાતું,
ત્યાં તેઓનું ધાર્યું થાતું;

હિસાબમાં પણ મોકે થાપ!
અનાજમાં મૂકાતો કાપ!

પોલમ પોલે સઘળું ચાલે,
રામ ભરોસે તોલે હાલે,
ભાવે પણ અનુમાને ચાલે,
હિસાબમાં પણ ભૂલો ચાલે,

થાય ચાહ પાણીનો જોગ!
જેવો મોકો ને સંજોગ!

કુપન જોઇ દાણા લેતા,
પૈસા ખાસ ગણીને લેતા,
આછુંછું ના ધ્યાને લેતા,
ધમકાવી સમજાવી દેતા,

આવા ગીવ ન ચલે લેશ!
થાય વાત વાતે ઉંક બેસ!

કાણુકી ભુકી ચોખા જાડા,
એ કણુ કાજે લોકો ગાંડા,
તોળનાર પણુ ચાલે આડા,
જુવારે બાજરી, લોટે જાડા,

"નયન" જોય જીવન-લીલામ!
કંટ્રોલે જીવન બદનામ!

—નયન (ગણુાવાન)

તુર્કીમાં ઈદ કેવી ઉજવાય છે

અનુ:-'મુન્સિફ'

ઈ. સ. ૧૯૩૩ના આખરમાં હું બહાર માટે તુર્કી ગયો. મારો આ પ્રવાસ ફક્ત સ્ટડીઝ અર્થેજ હતો. એમાં કોઈ નવિનતા ન હતી, એટલા માટેજ મેં પ્રવાસની નોંધવા લાયક બાબતોની નોટ કરી હતી. પણ અહીં આવ્યા પછી કેટલાક દોસ્તોના આગ્રહથી થોડાં પાનાં લખી નાંખ્યા.

૧૧મી ઑક્ટોબરે નક્કી તૈયારી કરી ઘેરથી નીકળ્યો. અને ૧૨મીએ મુંબઈ પહોંચ્યો. ઋતુ ઘણીજ સારી હતી. જરૂર પૂરતી વસ્તુઓ લીધી અને સ્ટિમર કંપનીની ઑફિસના પહોંચ્યો ત્યાં ખબર પડી કે પરમ દિવસે એક સ્ટિમર ઉપડવાની છે. મેં એનીજ ટીકીટ લઈ લીધી. ૧૪મીએ અમારી સ્ટિમર ઉપડી. અને અમે પોતાના દોસ્તોને વસસલામ કરી. સેકંડ કલાસમાં બે મુસાફર હતા. એક શામી આરબ અને એક તુર્ક, બેઉ ઘણાજ સદ્ગુણી અને નવિન વિચાર સરણીના હતા.

પ્રવાસ અત્યંત આનંદમય પુરો થયો. ઘણા દિવસની લાગલગાટ મુસાફરી પછી સ્ટિમર એડન પહોંચી અને કિનારાથી થોડે દૂર લંગર નાંખ્યો. અમે કઇક થાકનો સરસામાન લીધો અને કેબીનમાં બીરાજમાન થઇ ગયા. એડનથી સ્ટિમર ઉપડી સુએઝ પહોંચી એ એક નાની સરખી ખુબસુરત બેદી છે. વસ્તીના બે ભાગ છે. જે ભાગ દરિયા સાથે લાગેલો છે તેમાં મોટા ભાગે યુરોપીયન સોદાગરો રહે છે અને અહીં મોટી હોટલો, કહવાખાના અને થીએટર છે. બીજા ભાગમાં અહીંના મૂળ વતનીઓ રહે છે. આ વિભાગ પણ મનહર અને સફાઈવાળો છે.

અમારે અહીંથી સ્તંબુલ જવું હતુ જેથી બે દિવસ સુધી જહાજની વાટ જોતા રહ્યા. ત્રીજા દિવસે સ્તંબુલ જવા ઉપડયા. જહાજ સાફ અને ખુબસુરત હતુ. સ્ટિમર પોર્ટ સઇદથી ઉપડી યાફા પહોંચી અહીં ઘણા યુરોપીયનો ઉતર્યા જેઓ બયતુલ-મુકદ્દસ જનાર હતા.

યાફામાં સ્ટિમર બે કલાક રોકાઇ બૈરુત પહોંચી આ એક જુનુ અને ઐતિહાસિક શહેર હોવાથી એ જોવાની મારી ઇચ્છા હતી. કેપ્ટન સાથે વાત કરવાથી ખબર પડી કે અહીં સ્ટિમર પાંચ કલાક રોકાશે. અમે એ રોકાણથી લાભ ઉઠાવી એક ભોમીયાર સફરીને સાથે લઇ શહેર તરફ ગયા. શહેર ઘણુંજ ભવ્ય અને રૂપાળુ છે. અહીં પણ વસ્તીના બે વિભાગ છે. જે ભાગ દરિયા સાથે લાગેલો છે તેમાં ઘણે ભાગે સોદાગરો અને અમીર ઉમરાવો રહે છે જ્યારે બીજા ભાગમાં આમવર્ગ વસે છે. બૈરુતથી રવાના થઇ અમારી સ્ટિમર કબ્રસ પહોંચી. આ એક નાનો સરખો ટાપુ છે. જે ભૂમધ્ય સમુદ્રમાં ખાસ અગત્યતા ધરાવે છે. આ ટાપુમાં લમાસૂલ અને લર્નકા બે મોટાં શહેરો છે. આ બેઉ સ્ટેશનો પર સ્ટિમર થોડી વાર થોભે છે. આ ટાપુની ભાષા તુર્કી છે. અને અહીંથી સ્તંબુલ સુધીના દરેક શહેર અને કસ્બાંની ભાષા પણ તુર્કી છે. લમાસૂલથી સ્ટિમર ઉપડી રહોડસ પહોંચી. આ પણ એક નાનો સરખો ટાપુ છે. જેનો વિસ્તાર ૬૦ માઇલ કહેવાય છે. રહોડસથી ઉપડી સ્ટિમર અઝમીર પહોંચી. આ એક વહાણ બંદર છે. અહીં બે દિવસ સુધી સ્ટિમર રોકાઈ. અમો અમારા એક મિત્રના સાથે સધીન શહેરમાં ગયા અને મોજશોખ કરતા રહ્યા. બે દિવસ પછી સ્ટિમરે લંગર ઉઠાવ્યો. અહીંથી સ્તંબુલ સુધી હવે કોઇ મોટું સ્ટેશન નથી. કેટલાક સ્ટેશનો પર સ્ટિમર થોડી થોડી વાર થોભી પણ અમને કોઇ સ્ટેશને ઉતરવાનો મોકો ન મળ્યો. રસ્તાનાં મનમોહક દેખાવોથી લાભ લેતા અમો સહીસલામત સ્તંબુલ પહોંચી ગયા. સંજોગાન તે દિવસે ઈદ હતી. અમો એક ભવ્ય હોટલમાં ઉતર્યા અને શહેરનાં આનંદદાયક દેખાવોનો પૂરેપૂરો લાભ લીધો.

ઈદ દર વર્ષે આપણા દેશમાં પણ આવે છે. પણ અહીંની ઈદ કંઇ અનેરી વિશેષતા ધરાવે છે.

ત્યાંની સ્થિતીથી વાકીફ દોસ્તો પાસેથી જાણવા મળ્યું કે તુર્કીના અમીર ઉમરાવો ઇદના એક અઠવાડીઆ પહેલાં ઝકાતની રકમો મહોલ્લાના બયતુલ-માલમાં એકઠી કરે છે. બયતુલ-માલનો માનવતો આગેવાન મહોલ્લાના ગરીબો અને નાદારોનું એક લીસ્ટ તૈયાર કરે છે અને બજેટના પ્રમાણમાં દરેકને જરૂરી રકમ મોકલી આપે છે. આ મદદ અને સહકારમાં કોઇ જાતની લાગવગ કે સિફારીશની જરૂર પડતી નથી. તૈયાર કરેલી લીસ્ટની એક એક નકલ સારી સ્થિતીવાળા લોકો પાસે પણ મોકલી આપવામાં આવે છે. તેઓ એને સંભાળપૂર્વક રાખી મૂકે છે. અને હમદર્દ લોકો હયસીય્યત અનુસાર સીધી રીતે પણ પોતાના ભાઇઓને મદદ કરે છે. શ્રીમંત સ્ત્રીઓ વસ્ત્રો, મીઠાઇઓ અને ઘરેણાં સુધ્ધાં મોકલી આપે છે.

અહીં ઇદની નમાઝ સૂર્ય ઉગ્યા પછી થોડીક મીનીટે તરતજ પઢવામાં આવે છે. ઘણાં લોકો સવારની નમાઝ પઢી ત્યાંજ બેસી રહે છે. અને ઇદની નમાઝથી પરવારીનેજ ઘેર જાય છે. જે લોકો પાસે મોટરો છે. પ્રથમ તેઓ પોતાના દોસ્તોને મળવા જાય છે. અને તેજ મોટરો ગરીબોને ત્યાં મોકલવામાં આવે છે. જેથી તેઓ પણ સહેલ કરી શકે ઇદની નમાઝ વખતસર અને વ્યવસ્થાપૂર્વક થાય છે. ખુત્બહ અને કીર્અત સાંભળવા માટે મોટા પ્રમાણમાં લાઉડ-સ્પિકરની ગોઠવણ થાય છે. ખુત્બહ ઘણો સરળ, ઉચ્ચ અને સર્વ વ્યાપક હોય છે. જેમાં દુન્યાની રાજકીય પરસ્થિતિ વિષે પણ પુરતું અવલોકન થાય છે

દેશ. કે કોમ વિષેની કોઇ મહત્વની બાબત નજર સમક્ષ હોય તો, તેના માટે પણ નાણાં ભેગાં કરવામાં આવે છે. અને શક્તિશાળી લોકો ખુલ્લા દિલે નાણા આપે છે. તે રૂપીઆ એક વ્યવસ્થિત કમીટીના વહીવટ હેઠળ ખર્ચાય છે. હું જે મેળાવડામાં હતો, તેમાં ઉત્તર કુર્દીસ્તાનમાં કારખાના સ્થાપવા અને દરિયાઇ અને હવાઈ જહાઝો તૈયાર કરાવવાં માટે રકમની અપીલ કરવામાં આવી હતી. મને એ દેખીને ઘણોજ આશ્ચર્ય થયો કે એક કલાકમાં લાખો રૂપીયા એકઠા થઇ ગયા. અને રાષ્ટ્રીય સભાના સભ્યોએ સભાજનોનો આભાર માન્યો. નમાઝથી પરવારી રીયાઝુલ-અમીરમાં મેળાવડો થયો. જેમાં નવી લડાયક સામગ્રી અને નવીન સીસ્ટમના દેખાવો થયા. હુ આ દેખાવો જોઇને અનહદ ખુશ થયો. અને મારા દિલમાં આ અભિલાષા ઉત્પન્ન થઇ કે મારા વતની ભાઇઓના આદર્શો પણ આવાજ હોત અને આવી કૌમી હમદર્દી અને કુર્બાની ત્યાં પણ હોત આ એક આઝાદ કૌમની ઘટના હતી. અને એક દેશની ઇદ હતી અમારા અભાગી દેશમાં શું થાય છે? થોડાક મુડીવાદીઓ અને અમીરો ધામધુમથી દેખાવ કરે છે અને આરામથી મોજ મારે છે. અને બરાબર એજ સમયે ગરીબોનાં ઘરોમાં દુઃખની લાગણી ફરી વળેલી હોય છે. અને અશ્રુઓના ભારથી તેમની આંખો નમી જાય છે. આઝાદ દેશના આઝાદ મુસ્લિમોની આ ખરી ઇદ આપણાં ગુલામ દેશના ગુલામ મુસ્લિમ શેઠીઆઓ વાંચે અને ઈબ્રત પકડે કે તમારી વર્તણુંક, તમારો રાજ, ગરીબ ભાઇઓ સાથે કેવી શર્મજનક છે.-પછી તમારા સાથે બીજાઓની વર્તણુંક કેમ કર ન હોય. ઈબ્રત! ઈબ્રત!

મૌલાના મુફ્તી અહમદ અશરફ રાંદેરી

o

સવાલ—એક માણસે પોતાની હયાતીમાં એક વિસનામું કર્યું. તેમાં એવું લખ્યું કે મારા મરણ પછી મારી કુલ મિલ્કત મારી ઔરત અને મારી છોકરીને મળે. મજકુર માણસનો વેપાર ફ્રેન્ચ (માડાગાસ્કર)માં હતો. અને તેનો ઇન્તિકાલ પણ ત્યાંજ થયો. તેના ઇન્તિકાલ પછી ત્યાંની સરકારે મજકૂર માણસની મિલ્કત લીલામ કરી તેના નાણાં તેની ઔરત અને છોકરીના નામે તેના વતન મોકલી આપ્યાં. છોકરીની માએ પોતાની રાજીખુશીથી પોતાના હિસ્સાના રૂપીઆથી જમીન ખરીદ કરી પોતાની છોકરીના નામે કરી આપી અને જમીનનો વહીવટ પણ છોકરીને સોંપી દીધો. પાછળથી મા દીકરીમાં નાઇત્તિફાકી થવાથી મા છોકરી પાસે પોતાનો હિસ્સો માગે છે અને છોકરી આપવા ઇન્કાર કરે છે. તો હવે શરીઅતની રૂએ માનો હિસ્સો લાગશે અથવા નહિ? તેમજ ઔરતે બીજા નિકાહ કર્યા છે.

જવાબ—મઈયતની મિલ્કતમાં મઈયતની ઔરત, છોકરી, છોકરીની માનો હિસ્સો લાગે છે. મઈયતની કુલ મિલ્કતમાંથી ઔરતને આઠમો હિસ્સો મળશે. બાકીની મિલ્કત છોકરીને મળશે બીજો વારિસ ન હોય તો બીજા નિકાહ કરવાથી હક બાતિલ થશે નહિ છોકરીનું કહેવું શરીઅત વિરૂધ્ધ છે. માટે પોતાની માને હક આપી દે પરંતુ મા એ છોકરીને બક્ષિશ કરી આપી હોય અને કબજો કરાવવા તેમજ છોકરીને સ્વતંત્ર માલિક બનાવવા તેના નામે કરી આપી હોય તો એવી સુરતમાં તે જમીન છોકરીની થઈ જશે. અને મા પાછી લઈ શકશે નહિ. ખરી હકીકત જાણનાર અલ્લાહ પાક છે

સવાલ—હું એક શાદીવાળો માણસ છું. મારા બાપ તેમજ બે ભાઈબહેન છે. અને એક કાકી છે. મારે બે છોકરા છે. મારી ઔરત મારા ભાઈબહેન જ્યારે શરારત કરે અને મારી ઔરત તેઓને દાટ ધમકી આપે તો મારી કાકી બે વાત વધારે ઉમેરી મારા બાપને કહે જેથી મારા ઘરમા હમેશાં લડાઈ ટંટો રહે છે. આ હાલત એ છે કે ન તો મારા બાપ મારૂં કહેવું માને છે. ન તો મારી ઔરત મારૂં સાંભળે છે. બાપથી જુદા થવા માટે તલાકનું પુછું છું તો ગાળો આપે છે. ઔરતને સમજાવું છું તો ને વધારે જોશમાં આવે છે. નમાઝ પઢતી નથી. નમાઝ માટે કહું છું તો જવાબ આપે છે કે મારો ગુનોહ મારા સાથે. ગુસ્સામાં મારા છોકરાઓને પણ બહુની બહુની ગાળો આપે છે. આ પરેશાનીમાં ઇરાદો એમ થાય કે ઔરતને તલાક આપી દઉં પરંતુ મારા ભાઈ બહેનને ખાવા પીવાની તકલીફ પડે કારણ કે મારી મા વફાત પામી છે. એમાં ઘણો કસૂર મારા બાપનો છે. તો આવી હાલતમાં શરઈ માર્ગ મારા માટે શું છે?

જવાબ—તલાક અગરચે જાઇઝ છે, પરંતુ અલ્લાહ પાક સમક્ષ અતિશય નાપસંદ છે સાધારણ મામૂલી વાતમાં તલાક ન આપવી જોઇએ ઔરત અગર કહ્યું ન માનતી હોય તો તેનો ઇલાજ આ છે કે તેના સાથે હમબિસ્તરી છોડી દે. પછી પણ નાફરમાની કરે તો તેને એવી રીતે સજા આપે કે શરીરનો કોઈ ભાગ તૂટે નહિ. અને વધારે તકલીફ ન થાય. એ પછી પણ નાફરમાની કરે તો તલાક આપી દે. પોતાના બાપને પણ સમજાવે કે અગર હું

તલાક આપી દેશે તો ભાઇબહેનને ખાવા પીવાની તકલીફ થશે જ્યાં સુધી થઇ શકે બન્નેમાં સુલેહ શાંતિ કરાવવી જોઇએ. તમારે સબ્ર અને તહમ્મુલથી કામ લેવું જોઇએ. અને તાકતભર આપસમાં સમજુતી કરાવવાનો પ્રયાસ કરવો જોઇએ.

સવાલ—કોઇ હિંદુ પંડિત પાસે તાવીજ લખાવવો અને બાંધવો જાઇઝ છે કે કેમ?

જવાબ—જો તેના તાવીઝ કે મંતરમાં કોઇ પ્રકારના કુફ્ર અને શિર્કના શબ્દ ન હોય તો જાઇઝ છે પણ એ વિષે ખાતરી કેમ કરી શકાય. શામીમાં છે કે અરબી વગરની ભાષાવાળી તાવીઝ મકરૂહ છે-કારણ કે ગેરઝબાનને માણસ સમજી શકતો નથી અને ખાત્રી થાય છતાં આ વાત ગૈરતના વિરૂધ્ધ છે કે એક કાફિર અને મુશરિક પાસેથી તાવીઝ લેવામાં આવે.

સવાલ—એક માણસ વેપાર કરે છે કોઇને સસ્તા ભાવે આપે છે કોઇને વધારે ભાવે આપે છે

જવાબ—તે પોતાના માલનો માલિક છે. પોતાના માલમાં અખ્તેયાર ધરાવે છે જેમ જોઇએ તેમ ઓછા વધારે ભાવે વેચી શકે છે. પરંતુ રાતદિવસ આમ જમાનાના વપરાશની વસ્તુને બહુ મોંઘી કરી વેચવી મુરવ્વત અને હમદર્દીના ખિલાફ છે. બખીલી સહન, હમદર્દીનો ખ્યાલ રાખવો જોઇએ

સવાલ—એક માણસે પોતાની ઔરતને ત્રણ તલાક આપી દીધી છે. જો હવે પાછો તેની સાથે નિકાહ ન કરી શકાય, તો ઘણી નુકસાની છે. હલાલા વગર હનફી મઝહબમાં કોઇ સૂરત થઇ શકે છે? યા તો બીજા મઝહબ પર અમલ કરવામાં આવે તો કાંઇ વાંધો છે?

જવાબ—ત્રણ તલાક આપી છે તો તલાકે મુગલ્લઝહ પડી ગઇ. "હલાલહ" વગર પાછો નિકાહ પડી શકતો નથી. હનફી મઝહબમાં બીજો ઇલાજ નથી અને હલાલાથી બચવા માટે પોતાના મઝહબને છોડી બીજા મઝહબ પર અમલ કરવું જાઇઝ નથી (દુરે મુખ્તાર) ધીરજ અને સમજણ વગર એકદમ ત્રણ તલાક આપી તે વેળા નુકસાનીનો ખ્યાલ કરવો હતો હવે નુકસાની યાદ કરવાથી શું કામ!

નવું સરનામું

'કારવાં' ઓફીસ તા. ૧-૯-૪૬થી નીચેના સરનામે ખસેડવામાં આવશે.

વહશી સાહિત્ય કાર્યાલય
એમ. એમ. પી. લેન,
રાંદેર.

બદલા માટે મળતા

સામયિકોના મેનેજરોને તેમના પત્રો નિચલા સરનામે મોકલવા વિનંતી છે.

તંત્રીઃ 'કારવાં'
એમ. એમ. પી. લેન,
રાંદેર
[જી. સૂરત]

We are members and co-opted members of the South African Indian Congress Delegation which came to India to educate the Leaders and Masses of India. We have visited the school on a flying visit. We are very pleased to see that the school teaches the Indian Children (Muslims & Non Muslims) Vernacular & Secular Education. If We (Indians) have to stand against the other Communities of the World at par then We must educate our Children. The assets of a community is not in Gold and Silver, but rests on the Children who have been given the right type of Education. We must remember the order of the day is Education, Education and Education. I wish the Piperdiwala School success and prosperity.

We agree with the remarks heartily

Sd/- M N

Sd/- H E Vahed	Sd/- A S Kazi
Sd/- C M I Hatejee	Sd/-Shaik Ameer
Sd/- A H Ballim	Sd/-M G Vahed

9-7-46

૩ા

સાભાર-સ્વીકાર.

૧૦૦ જનાબ હાજી હસન સુલેમાન પટેલ સા Nelspruit (સા આફ્રિકા)
૧૦૦ „ મુહમ્મદ અને ગુલામ હુસેન હાજી દાદાભાઇ સા સુરત
૩૦ „ હાજી યુસુફ અબ્દુર રેહમાન સા સૂરત
૧૦ „ અબ્દુલ હમીદ મતીવાલા સા રાંદેર
૨૫ „ ઇબ્રાહીમ કાસમ શીખલીવાલા સા કોસમ્બા
૧૦ „ યુસુફ ગુલામ હુસેન ભામ સા રાંદેર
૩પાા અબ્દુલ્લાહ અહમદ સા
૧૦ પટેલ રસુલ ગુલાબ સા પડવાલ હાસોટ
૧૦૦ બાઇ ખતીજાબીબી ઇબ્રાહીમ ઇસ્માઇલ આરેફની વિધવા રાંદેર
૫૦ „ ફાતમાબીબી ઇબ્રાહીમ ઇસ્માઇલ આરેફ રાંદેર
૧૦૦ મેસર્સ ગીન એન્ડ ટેક સ્ટોર્સ સુરત
૧૦૦ જનાબ અહમદ મુસાજી મગીત મરાગી
૧૫ એક ગૃહસ્થ તરફથી રાંદેર
૧૦ જનાબ હકિમ આઝમ પીરઝાદી સા રાંદેર
૧૦૦ જનાબ રહેમાન અહમદ સા લીના ફ્રેન્ડસ
૧૦૦ મેસર્સ મુસા બ્રધર્સ સુરત
૫૦૦ મર્હુમ શેઠ હાજી આરેફ ઇસ્માઇલ ભામ મેનાજીક રાંદેર
૧૦૦ જનાબ શેઠ હાજી અહમદ ઇબ્રાહીમ સગાપોરી સા રાંદેર
૧૦૦ જનાબ હાજી ઇબ્રાહીમ અહમદ મુગલ સા રાંદેર
૧૦ જનાબ શેઠ હાજી આદમ ગીલીતા રાંદેર
૫૧ „ „ હસનખાન ખાન સા રાંદેર
૧૦ „ „ હાજી ગુલામહુસેન મોહમદ ભામ સા રાંદેર
૧૦ „ „ હાજી ઇબ્રાહીમ મોહમદ યુસુફ ભામ સા રાંદેર
૨૦૦ મેસર્સ ગીની એન્ડ સન્સ નેરોબી દ્વારા સાન
૫૧ જનાબ શેઠ એમ ઓ પટેલ સા મેસીડન્સ મેજીસ્ટ્રેટ આણંદ
૧૦૦ પીરમુહમ્મદ આ રહીમ મન્સૂર સુરત
૧૦ „ ઇબ્રાહીમ મુહમ્મદ લાના રાંદેર
૫ „ મુહમ્મદ ઇબ્રાહીમ બપોરીયા „
૫ „ અહમદ ઇબ્રાહીમ
૨૦ અબ્દુલકાદિર હાજી પીરમુહમ્મદ વાપમકરીવાલા સૂરત
૨૫ „ મેનેજીંગ ટ્રસ્ટી હાશિમ મુહમ્મદ કુવાડિયા રાંદેર

પી

પી ખૂબ પી તું પ્યાસ વધારી વધારી પી;
પી શેખના શિરેથી ઉતારી ઉતારી પી.
વાતોને પુન્ય પાપોની દિલથી વિસારી પી;
કૌસરના સાકીને તું સંભારી સંભારી પી.
મસ્તીને ખૂબ ખૂબ વધારી ને તારી પી;
થઈને મદીરા દેવીનો સત ભેખ ધારી પી.
મનમાંજ તારા મનને તું બસ મારી મારી પી;
ગમખ્વાર થઈ જા, ચૂંટડા ગમના ઉતારી પી.
પાનારની છે ઉપર તબિયત તો શું થયું રે;
તકરાર છોડી એનાથી આપીને યારી પી.
તુજને કહે છે કોણ કે પીવામાં કર કમી;
પીનો પરંતુ કંઈક તું સમજી વિચારી પી.
કાળી ઘટાઓ આજે વધાવે છે વ્યોમમાં;
વિતી ન જાય વર્ષા ઋતુ પ્યારી પ્યારી પી.
મસ્તી ભરેલાં પ્રીતનાં સંભળાવું ગીતો પ્રેમ;
તૈયાર હું કરું છું પ્રિયે ઉર-સિતારી પી.
તૌબાની વાતો છોડને તૌબાથી તૌબા કર;
મહેશરના ડરની વાતોથી તુજને ઉગારી પી.
એવી ન પી કે દુન્વા ધૃણાથી જુએ તને;
પીવાની તું ઘડીને કોઈ રીત સારી પી.
જીવન, જવાની, જોર ને જરને ક્ષણિક સમજ;
એના ઉપર ન કર જો કદી પણ ખુમારી પી.
મદ પીવાથી ન સંત તને સાકી કહેશે;
તું તારે શાંત બેસી પગોને પ્રસારી પી.
સૌંદર્યની સુગની છે પીવાની બેસના;
તો પ્રેમના નગરમાં પહેલાં પધારી પી.
વ્યસનના વશ તું થઈને પીએ છે તે પી નહીં;
આદત પડી હો એવી તો આને સુધારી પી.
પીવાના ટાણે પાછું ફરીને ન જો કદી;
રંગો, તરંગો, ઢંગોની મેહફિલ સંવારી પી.
રંગાઈ જાય કોઈ અલૌકિક તું રંગમાં;
એવીજ શોધ પ્યાલીને બસ એક ધારી પી.
'બિસ્મિલ' તું પી નહીં ને કદી પી તો એમ પી;
બેફામ થઈ જા કિન્તુ ન તજ હોશિયારી પી.

"બિસ્મિલ" પોરબંદરી

કાળ સાથે રમત કરીને પી
હાથ માથા ઉપર ધરીને પી.
કોઇના નયનોથી જે છલકે છે,
પ્રેમ ઉન્માદને ધરીને પી.
વેદના દિલમા ઘર કરી રહેજો,
ખુન દિલનુ હૃદય ભરીને પી.
એની ઇચ્છા તો એજ જાણે છે,
ચથરી ચથરી ફરી ફરીને પી.
કોઇના ભાગ્ય પર ન ઇર્ષા કર,
તારી કિસ્મતને કરગરીને પી.
તોબા તુટી ગઇ ઘટાઓમા,
ચરણે સાકીના શિર ધરીને પી.
ના ફરી આશ નીરાશાથી,
યાદ આશાને તુ કરીને પી
થા 'મદહોશ' હોશ ખોઇને,
જિંદગી જિંદગી કરીને પી
"મદહોશ" જેતપુરી.

દર્દ ઉલ્ફત બની ફરીને પી,
દિલથી પીનાર! દિલ ભરીને પી
દિવ્યતાઓને તુ વિપાવી દે,
દર્દ કે શોકને હરીને પી.
જિંદગીનુ સ્વરૂપ છે એવા,
જિંદગી જિંદગી કરીને પી.
દિન કોઇના બનાવ્યા રાજી થા,
દિલમાં પ્રેમ પાથરીને પી
તુટી પડશે કૃપાની વીજળીઓ,
પ્રાણ ઉપર તું આદરીને પી.
તારા માથે ઘટા ચઢી આવી,
કોઇના રૂપ પર ઠરીને પી.
સુવા જિંદગી, એક પળ છે,
મોતને પણ તુ છેતરીને પી.
આન ઉપવનમા છે વસંત ચમના,
દામ હૈયા મહીં ધરીને પી.
પીવુ હો માનગોર ઓ 'ઐયાશ',
દિલમા સાકીના ઉતરીને પી
—'અયાશ' જેતપૂરી

દુન્યાની ઊંચામાં ઊંચી અને પહોળી ઈમારત કે જેનું બાંધકામ બાર વરસથી ચાલુ છે.

અનુ:-મુન્શી ઈસ્માઈલ (રાંદેર).

રશિયાના મોસ્કો શહેરમાં એક ઇમારત એવી બની રહી છે કે જે પુરી થયે દુન્યાની ઉંચામાં ઉંચી અને પહોળી ઈમારત બનશે. જેની ઊંચાઈ ૧૩૬૫ ફૂટ હશે જે કે આઇફલથી પણ વધુ છે. એ મોસ્કો શહેરના એવન્યુ-ઓફ-લેનીન અર્થાત લેનીન બજારની વચ્ચોવચ છે. અને તે બજારની લંબાઇ સાત માઇલની છે.

રશિયનોએ એ ઈમારત મહાન રશિયન રાજદ્વારી ક્રાંતિના પિતા "લેનીન"ની યાદ કાયમ રાખવા બંધાવવી શરૂ કરી છે. એની શરૂઆત બીજા વિશ્વયુદ્ધ પહેલાં થઈ ચૂકી છે. યુદ્ધ દરમિયાન પણ એનું બાંધકામ બંધ રહ્યું ન હતું. એમાની ડીઝાઇનની વાત સાંભળી જરૂર આશ્ચર્ય થશે કે એની ડીઝાઇન રશિયાના મહાન બાંધકામ ખાતાના નિષ્ણાત "બોર્સ જુફાને" પોતે તૈયાર કરી છે એ ડીઝાઇન એક હજાર ડીઝાઇનોમાંથી તેને પસંદ પડી છે. જેમાંની ઘણી ખરી પરદેશથી આવી હતી.

એ "ગગનચુંબી ઇમારત"ની બાંધણીમાં એક ગોળાકાર મિનાર હશે. જે સાત સેકેન્ડર જેવી ઇમારતો સાથે બની હોય એવા ઘાટનો હશે. એના નીચે એક વિશાળ ખંડ હશે. જેમાં એકી વખતે ૨૧ હજાર માણસો બેસી શકશે. તે ખંડનો વ્યાસ ૩૦૦ ફૂટ હશે. અને બહારના વરંડાઓ સાથે વ્યાસની લંબાઇ ૪૨૦ ફૂટની હશે. એ ખંડમાં રાજ્ય તરફથી મેળાવડા, જલસા, લેક્ચરો વગેરે કરવાની પબ્લીકને છૂટ છે.

એ ખંડની બાજુમાં એક બીજો ખંડ હશે કે જેમાં ગજવનાં ૩૦૦૦ પ્રતિનિધિઓ અને ગેલેરીઓમાં બીજા એટલા જ મહેમાનોને બેસવાની ગોઠવણ હશે. એમાં રાજદ્વારી, સામાજીક, સાયન્ટીસ્ટ અને ફિલસુફીઓના જલસા મેળાવડા થશે.

એની બાજુમાંજ ત્રીજો એક ખંડ હશે જે ઇનામ અકરામ આપવા અપાવવા માટે હશે. વળી એની ભીંતો પર સોનાના અક્ષરથી રશિયન નાગરીકોનાં અને જેમને ઓછામાં ઓછાં ત્રણ વાર માન ચાંદ મળ્યાં હશે તેમનાં અર્ધ દેહ અને નામો હશે.

રશિયન નાગરીકોના નામોની યાદી બનાવવાનું કામ સને ૧૯૩૯થી શરૂ કરવામાં આવ્યું છે. અને એજ વર્ષે બીજુ વિશ્વયુદ્ધ પણ શરૂ થયું છે, એ નોંધવા જેવી બીના છે એ યાદીમાં સૌથી પહેલું નામ "સ્ટેલીન"નું છે. તે વખતે એની ઉંમરના સાઠમી વરસ ગાંઠની ઉજવણી વખતે ત્રીજી વાર ઇલ્કાબ આપવામાં આવ્યો હતો, એ ઇલ્કાબ "રસનો મહાન બહાદુર"નો છે. નવાઇ પમાડે એવી વાત છે કે એમાં સીગારેટ, બીડી પીવાની સખત મનાઇ હશે. ગ્રેટ બ્રિટન અને અમેરિકાની આવી મહાન ઇમારતોમાં ખાસ અમલદારો બીડી પીવાનો રૂમ રાખવામાં આવે છે. તેવો એમાં એકે રૂમ નથી. માટે એ ઇમારતને એ લોકો માનની નજરે નથી જોતા. હાં! આરામ કરવાના રૂમ તેમજ ઠેકાણે ઠેકાણે ટેલીફોનની વ્યવસ્થા જરૂર રાખવામાં આવી છે.

જે મિનારનું આમળ વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે તેમાં સોવિયેટ રશિયાની મોટી મોટી ઓફિસો રહેશે અને એમાં ઓરડામાં ઓછી ૪૦ લાખ ચોરસ ફૂટ જગા રોકશે.

એ ઈમારતની ટોચ ઉપર બાદશાહના તખ્ત જેમ "રશિયન રાજદ્વારી ક્રાંતિના પિતા લેનીન"નું પુતળું ગોઠવવામાં આવશે જે ૩૨૮ ફુટ ઊંચું હશે. એ પુતળું ઈમારતની ટોચે હશે. એટલે સહેલાણીઓ અને જોનારા આવનાર લોકો માટે ખાસ ચઢવા ઉતરવા લીફ્ટ પણ રાખવામાં આવશે. એ એટલું લાંબુ અને પહોળું હશે કે દિવસના ૨૭ માઇલ દૂરથી ચોખ્ખું જોઈ શકાશે. એટલા માટે જ એને ૧૦૦૦ ફૂટની ઊંચાઇએ ગોઠવવામાં આવશે. રાતના વખતે એ પુતળામાંથી ગોઠવણ મુજબ આખના શોધ આકાશ તરફ ગોળાકારના દેખાશે એ દેખાવ એવો હશે કે જાણે હમણાંજ આકાશ ભેદાઈ જશે. અને એવી રીતે જતા આવતા વિમાન માટે દીવાદાંડીનું કામ પણ આપશે. એક બીજી પણ ગોઠવણ કરવાનો વિચાર છે કે પુતળાના માથા પર રાતા રંગનો પ્રકાશનો તારો ગોઠવવામાં આવે. જો એ ગોઠવણ પુરી થઇ તો તે રાત દિવસ એકધારું અજવાળું આપશે.

અત્યારના કારીગરો અને ઇજનેરો એનો અંદરનો ભાગ બનાવવામાં મશગુલ છે. પછી બહારની બાજુનો વારો આવશે. અને એ ભારે અઘરૂં કામ છે. કેમકે રશિયાવાસીઓનું કહેવું છે કે એની બહારની બાજુ સફેદ સંગેમરમરની બનાવીશું. પણ એવા પથ્થર રશિયામાં ક્યાંયે નીકળતા નથી. એ તો અમેરિકામાં જુદ જુદા ઠામની કિસ્મી ખુણામાં થેલી હતી તે જગ્યાએથી નીકળે છે એવું કહેવામાં છે.

એ ભવ્ય ઈમારત થવા માટે જરૂરી અંદાજ છે. એનો નકશો તૈયાર થયે સત્તાવાર વર્ષ થયાં છે એ દરમિયાન એક દિવસ પણ એનું કામ બંધ રહ્યું નથી. જ્યારે જર્મન ફોજો મોસ્કો સુધી આવી પહોંચ્યાં હતાં ત્યારે પણ એનું કામ તો ચાલુજ હતું. જ્યારથી એ બની રહી છે ત્યારથી રશિયામાં અનેક પરિવર્તનો થઈ ચૂક્યા છે. અને ઘણાં નાનાં નાના રાજ્યો રશિયામાં શામેલ થઇ ચૂક્યાં છે. એ બધાં પણ એના બાંધકામમાં ઊંડો રસ લઈ રહ્યાં છે. અને એ સાબિત કરવા તે પોતાનાં રાજ્યોની નવી જુની કળાના નમુના એ ઈમારતમાં મૂકવા મોકલશે. એના બાંધકામ માટે સોખંડ-પ્લેટીનમ-લાકડું, સોનું, ચીનું, પિત્તળ તાંબુ વગેરેની જરૂર પડશે. અને એ રાજ્યો તરફથી થોડું ઘણું આપવામાં આવશે. કેમકે એ ઈમારત આખા રશિયાના પ્રજાસત્તાક રાજ્યોની માલિકીની રહેશે.

એને આત્મશુદ્ધિ અને પબ્લીકને રાહત પહોંચાડવાના કાર્યનો નાશ નથી તેમજ પબ્લીકમાં ભ્રષ્ટાચારો નહિ એમ હેતુથી બનાવવામાં આવે છે.

એક મિત્ર રાજ્યોના અધિકારીઓએ પોતાના વસાહટ દરમિયાન એક રશિયન ઇજનેરને પૂછ્યું કે આવડી મોટી ઇમારતના બાંધવામાં કેટલો ખર્ચ થશે. ઇજનેરે તરતજ જવાબ આપ્યો. ચાલુ લડાઇના બે અઠવાડીયાના ખર્ચથી કાંઇક ઓછો ખર્ચ આવશે. ખરેજ! એ ઈમારત ખરી મનકીબાત અને સમાજનો ઉત્તમ જાગતો નમૂનો બનશે.

હસવું જોઈએ.

ઝિન્દગીમાં ઝિન્દગી હારીને હસવું જોઇએ;
કાળને છેટેથી પડકારીને હસવું જોઇએ.

દિલના દાગો દિલમાં વિસ્તારીને હસવું જોઈએ.
એ ભવનને એમ શણગારીને હસવું જોઇએ.

પ્રેમ ભીના શબ્દ ઉચ્ચારીને હસવું જોઈએ.
દિલ છે બાળક તેને બુચકારીને હસવું જોઈએ.

તું મને મજધારમાં મૂકીને નાવિક હસ નહીં;
તુજને મારી નાવડી તારીને હસવું જોઇએ.

પરહરે છે પ્રાણ ઉરને આપ અશ્રુ-અંજલી:
કોઇને કાતિલ નઃ સંહારીને હસવું જોઈએ.

પ્રેરણા આપે છે રૂદનની નિરાશા હર ઘડી;
આશાનું કહેવું છે દિલ હારીને હસવું જોઇએ.

છે વલોપાતો વ્યથામાં પ્રેમ-બંધારણથી પર;
ખેલ એ પ્રારબ્ધના ધારીને હસવું જોઈએ.

દુઃખ વિના અસ્તિત્વમાં ક્યારે થયો છે સુખનો વાસ;
પ્રાણનાં લફરાંથી, પરવારીને હસવું જોઈએ.

સાંભળીને થાય સાતે વ્યોમના સાંધા અલગ;
એવી આહ શ્રીમાન દિલ મારીને હસવું જોઇએ.

કાળજું ઠંડુ કરીને કાળજું ઠંડું કર્યું;
તેમની જોઈ વફાદારીને હસવું જોઈએ.

કોઇ પણ જગમાં નથી મુજ હાસ્યનું કારણ 'કલીમ';
રડતાં રડતાં કોને સંભારીને હસવું જોઇએ!

'કલીમ' વાકિફી

ઉર્દૂ-સાહિત્યના
સુરિક્રમ

મહાન શાયરો

'સૌદા', 'ઝૌક', અને
'ઇકબાલ'.

Δ

મિર્ઝા 'સૌદા' દહેલ્વી સાહેબઃ—આકર્ષીગ સખુનવરીના શહેનશાહ-ઉર્દૂના ખાકાની અને અનવરી-આકાશી શાઇરીના ઉગતા તારા અર્થાત્ આકાશઃ અને પોતાના હરીફ અને પોતાના યુગના શાયર મીર તકી 'મીર'ના 'રેખ્તા' શૈલીની પસંદગી-કસીદા અને હજ્જોના માટે નવી નવી રીતિ ગ્રહણ કરનાર મિર્ઝા મુહમ્મદ રફીઅ 'સૌદા' ઈ. સ ૧૭૧૩માં દહેલીમાં પેદા થયા પોતાના પિતા ચેપાર અર્થે (નામે મિર્ઝા શફીઅ) કાબુલથી હિંદ આવ્યા, અને દહેલીમાં મુકામ કર્યો. 'સૌદા'ના પૂર્વજો કાબુલના અમીરોના કુટુંબમાંથી હતા. ઔરંગઝેબ (આલમગીર)ના મશહૂર વઝીર નેઅમતખાન 'સૌદા'ના નાના (માના બાપ) હતા. આપે દહેલીમાંજ શિક્ષણ પ્રાપ્ત કર્યું. પ્રથમ સુલેમાન કુલી 'વદાદ' પછી શાહ 'હાતિમ'ના શાગિર્દ થયા. પ્રથમ ફારસીમાં શાયરી કરવા માંડી. પરંતુ પાછળથી ખાન 'આરઝુ'ની સલાહથી ઉર્દૂમાં શાયરી કરવા લાગ્યા. 'સૌદા'ની એટલી બધી કિર્તિ વધી પડી કે શાહ આલમ બાદશાહે તેમને પોતાના ઉસ્તાદ બનાવ્યા. એ સમય 'સૌદા' માટે એક ઘણો કીમતી અને લાભદાયક હતો. પરંતુ નજીવી વાત પર બાદશાહથી નારાજ થઈ ગયા. એ નારાજી એટલે સુધી વધી પડી કે તેમને ઉસ્તાદીમાંથી પણ હાથ ધોવા પડયા એ પછી નવાબ સુજાઉદ્દૌલાએ ફૈઝાબાદ-બોલાવ્યા. આપે પ્રથમ ના પાડી પરંતુ પાછળથી લાચારીએ જવું પડયું કારણ કે તે વખતે દીલ્હી સંપૂર્ણ નાશ પામ્યું હતું. કેટલાક વર્ષ પછી નવાબ મરહુમ મરણ પામ્યા તો નવાબ આસિફુદ્દૌલાએ એમને "મુલ્કુશ શોઅરા"નો ખિતાબ આપ્યો. અને વાર્ષિક ૬૦૦૦ રૂપિઆનું વર્ષાસન બાંધી આપ્યું. અહિં સુધી એમની ઇઝ્ઝત કરી કે જ્યાં જતાં ત્યાં પોતાની સાથે લઇ જતા. મતલબકે 'સૌદા'ની જિંદગી ઘણીજ સુખમય અને આરામથી ગુજરી. ઇ સ. ૧૭૮૦માં લખનૌમાં મરણ પામ્યા પરંતુ પોતાના કલામના પરિણામે આજે પણ તેઓ જીવતા છે. તેમનું નામ ઘણુંજ અદબની સાથે લેવામાં આવે છે. હકીકત તો એ છે કે 'મીર' અને 'મિર્ઝા' બે વ્યકિત અકસીરે મુખનમાં એવા નજરે પડે છે કે જેમના કલામની અવાજ હિંદુસ્તાનની પ્રત્યેક દિશામાં અને દર જગ્યાએ ગૂંજે છે એ બંને પોતાના યુગમાં ઘણુંજ કામિલ હતા. એ બંનેને પોતાના યુગમાં એટલી પ્રખ્યાતી મળી કે તેમના હરીફ બદકિસ્મત 'અસર'ને પણ એ વાત સ્વીકારવી પડી

મિર્ઝા સ્વભાવે નમ્ર, મળતાવડા અને માયાળુ હતા સાથે સાથે રમુજી પણ હતા. મીરનું કલામ 'આહ' તો મિર્ઝાનું 'વાહ' મશહૂર છે, એ બાગમાં દીવાન પ્રગટ થઈ ચૂક્યું છે.

જુઓ એમના કલામના થોડાક નમૂના—

"દિલકો તો હર તરહ સે દિલાસા દિયા કરે,
આંખે જો માનતી નહી કરકો મૈં કયા કરૂં"

× × ×

"ક્યોં ન ગમગીન આજ હૈ આસુદે ગર્દેમે,
દિલ ખાક હો ગયા હૈ કીસી બેકરારકા."

× × ×

"અબ આગ કસમ હૈ તુઝે રોનેકી હમારે,
ટપકા તેરી આંખોસે કભી લોહ્ને જિગરભી?

× × ×

'સૌદા' જો તેરા હાલ હૈ ઐસા તો નહીં દેખ,
ક્યા જાને તુને ઉસે કિસ આનમેં દેખા."

× × ×

"કૈફિયતે ચશ્મ ઉસકી મુઝે યાદ હૈ 'સૌદા',
સાગર કો મેરે હાથસે લે જો કે ચલા મેં."

'ઝૌક' દહેલ્વી સાહબ–મુશ્કુલ ઔરા ખાકાનયે હિંદ શેખ મુહમ્મદ ઇબ્રાહીમ 'ઝૌક'નો દરજ્જો કસીદા રચવામા સૌથી ઉચ્ચ છે. જે કામ 'સૌદા'એ શરૂ કર્યું તે કામને 'ઝૌક' પૂર્ણ કર્યું. 'ઝૌક'ના કસીદાથી તેમની શાઈરીની ખ્યાતી જણાઇ આવે છે. કસીદાઓમા 'સૌદા' પછી 'ઝૌક'નોજ નંબર આવે છે. 'ઝૌક' સૌથી મોટું કાર્ય એ કર્યું કે ભાષાને ઘણી સાફ કરી, અને તેને ચળકારી. તેઓ શબ્દોની રચના અને તેનો યોગ્ય ઉપયોગ કરવામાં એક્કા હતા. કહેવતો અને મહાવરાઓના ઉપયોગ કરવામાં તેમનો કોઈ હરીફ નથી. 'ઝૌક'ની શાઇરીમાં બનાવટ બિલ્કુલ જોવામાં આવતી નથી સરખામણી ઘણી સાદી રીતે કરી છે અને તેને એવી ખૂબીથી અને કાળજીથી કામમાં લાવ્યા, જેનાથી શેઅર (પંક્તિ) વધુ ચમકી ઉઠયા છે. એ બધી વાતોને નજરો સમક્ષ રાખતાં તેમની શાયરી 'સૌદા' સાથે સરખાવી શકાય છે. 'ઝૌક' ઘણા કઠીન પરંતુ દિલહારક રદીફોનો ઉપયોગ કર્યો છે. અને ઘણી ખૂબીની સાથે તેમને નભાવ્યા પણ છે. તેમના કસીદાઓમાં ફિલસૂફીના વિચારો અને જુદા જુદા આલિમોના વિચારો પણ ઘણા જોવામાં આવે છે.

શેખ મુહમ્મદ ઇબ્રાહીમ નામ–'ઝૌક' ઉપનામ. ઇ. સ. ૧૭૭૮માં દહેલીમાં પૈદા થયા. 'ઝૌક'ના પિતા શેખ મુહમ્મદ રમઝાન એક ગરીબ સિપાઇ હતા. શિક્ષણ ઘણું ઓછું પ્રાપ્ત કર્યું છે. પરંતુ પોતાના વાચનથી ગ્નાન સર્વ પ્રાપ્ત કર્યું. હાફિઝ ગુલામ રસૂલ 'શૌક'ના શાગિર્દ થયા. પછી શાહ 'નસીર' દહેલ્વીના શાગિર્દ થયા. શાહ નસીર દહેલીના છેલ્લા બાદશાહ શાહ ઝફરના ઉસ્તાદ હતા. જ્યારે શાહ 'નસીર' દક્કન ગયા તો બાદશાહે 'ઝૌક'ને પોતાના ઉસ્તાદ બનાવ્યા. બાદશાહના ઉસ્તાદ બનતાંજ તેઓ વધુ ખ્યાતીમાં આવી ગયા, અને ખાકાનયે હિંદ મુશ્કુલ શૌઅરનો ખિતાબ મળ્યો. ઇ. સ. ૧૮૫૪માં દહેલીમાં મરણ પામ્યા. મરતા પહેલાં થોડી મીનીટ અગાઉ એ શેઅર બોલ્યા:–
"કહતે હૈં આજ 'ઝૌક' જહાંસે ગુજર ગયા;
ક્યા ખૂબ આદમી થા ખુદા મગફિરત કરે"

જુઓ એમની શાયરીના થોડાક નમુના:–

"સર તા કદમ હૈ શૌક તેરી તાલિબે જમાલ;
"મુશ્તાક રોઝાદાર હૈ જૈસા હિલાલકા."

* × *

"ઔર ઉઠી સુબ્હ હમ શફકે વાર ઉભરે;
પેઢ રંગ દેહ્ની રી મુહમ્મદકે આલફી"

× × ×

"ફુરાતને હમેં જાકે ગુલિસ્તાંસે નિકાલા;
ગૈરતને કદમ ફિર, ન બયાબાંસે નિકાલા."

\+ + ×

બહિર ફ્રુટા ઝખ્મકા અંગૂર મુબારક આપ 'ઝૌક';
દિલે ઝખ્મીકો તેરે બાદયે ઇશરતકે મઝે."

× × +

ડાક્ટર અલ્લામા 'ઇકબાલ' સાહબ:– આધુ યુગના સૌથી મોટા પોલીટીકલ શાઇર અલ્લામા 'ઇકબાલ' ઇ. સ. ૧૮૭૫માં સિયાલકોટ (પંજાબ)માં પૈદા થયા. મર. અબ્દુલકાદિર કહે છે કે "કોને ખબર હતી કે મર્હૂમ 'ગાલિબ' પછી હિંદુસ્તાનમાં ફરી એવો શાઇર પૈદા થશે, જે ઉર્દૂ શાયરીમાં નવા પ્રાણ ફૂંકશે, અને જેના પરિણામે 'ગાલિબ'ના ઘણા વિચારો અને નિરાલી વર્ણન શકિત પાછી ઉન્નતિમાં આવશે

અને ઉર્દૂ સાહિત્યમાં નવી રોશની આવશે. પરંતુ ઉર્દૂ ભાષાની ઉન્નતિ તો જુઓ કે આ યુગમાં 'ઇકબાલ' જેવો શાયર પ્રાપ્ત થયો, જેની શાયરીનો સિક્કો ઉર્દૂ જાણનારાઓના દિલોમાં બેસી ચૂક્યો છે જેની ખ્યાતિ રોમ, બર્લિન, ઉપરાંત ઇંગ્લાંડ, ફ્રાંસ સુધી પહોંચી ગઇ. ઉર્દૂના અન્ય કોઇ શાયરને પોતાની ઝિંદગીમાં આવી ખ્યાતિ નસીબ થઈ નથી જે ડૉ. 'ઇકબાલ'ને મળી છે." મિર્ઝા 'ગાલિબ'ને પણ પોતાની ઝિંદગીમાં એવી કામયાબી મળી નથી જેટલી આજ ડૉ. 'ઇકબાલ'ની છે. ડૉ. 'ઇકબાલ' હઝરત 'દાગ' દહેલ્વીના શાગિર્દ હતા. પરંતુ પોતાની શાયરી તો 'ગાલિબ'ના રંગને સ્વીકારે છે. જો કે 'ગાલિબ' જેવી નાજુકતા, સરળતાના વિચારો તો દિલકારક રીતે ઇકબાલમાં નથી. પરંતુ તેમની શાયરી ઉચ્ચ વિચાર, ફિલસૂફી અને તસવ્વુફમાં મિર્ઝા 'ગાલિબ'ના તેઓ ખરેખર જાનશીન છે.

પરદેશના ગ્રાહકોને:—

'કાસ્વાં'ને લગતો દરેક પત્રવ્યવહાર માટેનું નવું સરનામું:—

VAHSHI Sahitya Karyalaya
M. M. P. Lane,
RANDER.
[Surat, Bom., India]

ઇકબાલના પિતાનું નામ શેખ નુરમુહમ્મદ. તેમના વડીલો કાશ્મિરના રહેવાસી હતા. અરબી, ફારસીનુ પ્રાથમિક જ્ઞાન સિયાલકોટમાં શમ્સુલ ઉલમા મૌલ્વી સૈયદ મીર હસનથી મેળવ્યુ. લાહોરથી એમ. એ. ની ડિગ્રી મેળવી ઇંગ્લાંડ ગયા. સર થોમસ આર્નોલ્ડથી ફિલસુફીનુ જ્ઞાન મેળવ્યું. કેમ્બ્રીજ યુનિવર્સિટીથી છૂટીને જર્મની ગયા. જર્મનીએ એમને ડોકટરનો ખિતાબ આપ્યો. એ પછી હિંદ આવ્યા તો બ્રિટીશ સરકારે 'સર'નો ખિતાબ આપ્યો. હિંદમાં ડૉક્ટર ઇકબાલ કૌમી શાયરીના કારણે મશહૂર માનીતા છે. તેમનો પયામ જોશથી ભરપુર છે. પોતે કહે છે કે:—

"અમલસે ઝિંદગી બનતી હૈ
જન્નત ભી જહન્નમ ભી;
યેહ ખાકી અપની ફિતરતમેં
નઃ નૂરી હૈ નઃ નારી હૈ."

[એજ શેઅર અત્રે ગુજરાતીમાં રજુ કરૂં છું.

"અમલથી ઝિંદગી થાય છે
જન્નત ને જહન્નમ પણ;
આ માણસ આપ નેચરમાં
ન નર્ક છે ન વૈકુંઠ."]

ડૉક્ટર ઇકબાલ ૨૧ એપ્રિલ સને ૧૯૩૮ માં સદાને માટે આ દુન્યાથી અમારાથી વિખૂટા પડી ગયા, અને પોતાની અમર યાદ અમારા માટે છોડી ગયા.

"તુઝકો સો નાઝ હૈ તેરે લબે એજાઝ પર.
મહવે હૈરત હૈ સુરીયા રફઅતે પરવાઝ પર.
શાહિદે મઝમું તસદ્દુક હૈ તેરે અંદાઝ પર,
ખંદહ ઝન હૈ ગુન્ચે દિલ્લી ગુલે શીરાઝ પર.
આહ! તુ ઉજડી હુઇ દિલ્લીમેં આરામીદઃ હૈ;
ગુલ્શને વીમરમેં * તેરા હમનવા ખ્વાબીદઃ હૈ.
ગેસુયે ઉર્દૂ અભી મન્નત પઝીરે શાના હૈ;
શમ્અ યેહ સૌદાઇ દિલ સોઝીએ પરવાના હૈ.
હિન્દ તુઝમેં કોઇ ફુલ્ફ રેઝગાર ઐસા ભી હૈ;
તુઝમેં પિન્હાં કોઇ મોતી આબદાર ઐસા ભી હૈ.
[બાંગે દરા.]

[* વીમર (જર્મની)નો મશ્હૂર શાયર ગેટેની આ જગ્યાએ કબ્ર છે.]

અપૂર્ણ.

દગાબાઝ દુન્યા!

અજબ તારા નખરા ને અંદાઝ દુન્યા!
દગાબાઝ દુન્યા, દગાબાઝ દુન્યા!

હતા જેઓ મારા મને પ્રાણ-પ્યારા!
દુઃખોના દિલાસા મુસીબતનાં સહારા!
કરી એ ગયા આજ મુજથી કિનારા!-
—જુદાઇથી આવે ન એ બાઝ દુન્યા!
દગાબાઝ દુન્યા દગાબાઝ દુન્યા!

હું જેના દુઃખોને ગણી મારા સહેતો!
હું જેના દુઃખોથી દુઃખી થઇને રહેતો!
મને જોઇ દુઃખમાં ફરે છે એ કહેતો!-
—"નથી મુજને એ કાજ દિલ-દાઝ" દુન્યા!
દગાબાઝ દુન્યા દગાબાઝ દુન્યા!

મે જેના જીવનમાં નવા પ્રાણ પુરી!
કરી આશ પુરી હતી જે અધુરી!
કરી આશ-વીણા એ મારી બસુરી!
—ફેલાઇ ફરે છે કરી નાઝ દુન્યા!
દગાબાઝ દુન્યા દગાબાઝ દુન્યા!

જીવનનો હું સમજીને આધાર જેને!
મુસીબતમાં જઇને કરી વ્હાર જેને!
શું કહેવું! નથી યાદ ઉપકાર જેને!-
—કરી ગઇ ભલાઇ જ્યાં પરવાઝ દુન્યા!
દગાબાઝ દુન્યા દગાબાઝ દુન્યા!

વચન જેના કોઇ નથી મેં ઉથાપ્યા!
મેં જેના કસમ પર જીગર-જાન આપ્યા!
અને પાક મહોબ્બતના જાપો મેં જાપ્યા!-
—છતાં કેમ મુજથી એ નારાઝ દુન્યા!
દગાબાઝ દુન્યા દગાબાઝ દુન્યા!

હતુ જેનું નિરતેજ-નાશાદ જીવન!
હતુ પાઇ કીધું મેં આબાદ જીવન!-
ન એ પણ જુએ મારૂં બર્બાદ જીવન!-
—થયો છુ હું જે કાજ તારાજ દુન્યા!
દગાબાઝ દુન્યા દગાબાઝ દુન્યા!

સુખો કાજ જેના દુઃખોમાં હું હરદમ!
રડીને ખુશીનો ન લીધો છે મેં દમ!
બન્યો છું હું જેના ઝખમ કાજ મરહમ!-
—બની એજ ઉભો તિરંદાઝ દુન્યા!
દગાબાઝ દુન્યા દગાબાઝ દુન્યા!

સદા જેના છુપા એ ભર્મો છુપાવ્યા!
ને કર્મોના નિશદીન મર્મો છુપાવ્યા!
વળી એથી જેના અધર્મો છુપાવ્યા!-
—એ ગાને ઉનાડા કરે નાઝ દુન્યા!
દગાબાઝ દુન્યા દગાબાઝ દુન્યા!

અજબ નાઝ-નખરા અજબ શાન તારી!
જરા જો, રહી સત્ય નિંદાય ભારી!
અને જૂઠથી તું કરે કેમ યારી?-
—સુણી લે તું "ઉન્મત્ત"ની આવાઝ દુન્યા!
દગાબાઝ દુન્યા દગાબાઝ દુન્યા!

—"ઉન્મત્ત"

ઇન્કાર

—એમ. કે. મનિયાર
બી. એ.

ઉગની ઉઘાડી બારીમાંથી મેં બહાર જોયું. આકાશ સ્વચ્છ હતું. માત્ર દૂર ક્ષિતિજને કિનારેથી વાદળીનો એક ટુકડો ઉડીને મારી તરફ આવી રહ્યો હતો. નાનકડો વાદળીનો ટુકડો, બરાબર હૃદયના આકાર જેવોજ. જાણે કોઈનું હૃદય તે જ્યારે છેક નજીક આવ્યો ત્યારે એકાએક તેના ટુકડા થઇ ગયા અને પવનવેગથી ઉડતાં, દૃષ્ટિથી દૂર જઇ અલોપ થઇ ગયાં.

વાદળીના એ વિખરાએલ ટુકડાઓએ મને એક તૂટેલ હૈયાની યાદ તાજી કરાવી. એ યાદથી મારું માથું ભારે થઇ ગયું. બન્ને હાથો વડે માથાને દબાવી- આંખ મીંચી હું આરામ ખુરશી ઉપર જઇ પડ્યો. અને પછી એ મીંચાએલી આંખોના પડ ઉપર એક સૌમ્ય મૂર્તિ આવીને ખડી થઇ ગઇ. તેની આંખો મારા તરફ મંડાએલી હતી. મોટી મોટી કાળી કાળી આંખો, કેટલી નિર્મળ અને નિર્દોષ એ આંખો હતી! એ આંખોના ભાવ તો હું આજેય ભૂલી શકું એમ નથી. એ આંખો અખ્તરની હતી.

મેં ફરીને બારીમાંથી આકાશ તરફ જોયું. આકાશ ખાલી હતું અને જાણે તે અખ્તરની આંખોના ભાવોથી ધરતી તરફ જોઇ રહ્યું હતું. મારાથી એ ન જોવાયું. ઉઠીને તુરત મેં બારી બંધ કરી દીધી. પણ અખ્તરની છબી મારી આંખ આગળથી ખસતીજ ન હતી. તેની આંખોના ભાવો હું ભૂલીજ નહોતો શકતો, ન જાણે કેમ?

અખ્તર મારી બહેન ફરીદાની બહેનપણી હતી. અખ્તર અને ફરીદાને ખૂબજ બનતું. બન્નેને એકમેક વિના જરીયે ન ચાલતું એવો ભાગ્યેજ દિવસ જતો જ્યારે બન્ને થોડી વારને માટે પણ ન મળ્યાં હોય. અખ્તર વારંવાર મારે ઘેર આવતી. હું તેને જોઇને હસતો અને આશુકલ્પના ભાવો અનુભવતો. તે ફરીદા સાથે ખૂબ વાતો કરતી, હસતી અને આનંદ કરતી. પણ હું જ્યાં જતો કે તે બંધ પડી જતી અને પછી હું ફરીદા સાથે વાતો કરતો હોઉં ત્યારે તે એકેય શબ્દ બોલ્યા વિના મારા તરફ જોયા કરતી. તે એવી શરમાળ હતી કે હું તેની સાથે વાતોજ નહોતો કરી શકતો. જ્યારે જ્યારે હું વાત કરવાને યત્ન કરતો ત્યારે ત્યારે તે ખૂબ શરમાઇ જતી, અને મોઢાને ઓઢણીથી ઢાંકી દેતી. કેવી આકર્ષક એની એ શરમાળતા હતી!

પણ ધીમે ધીમે તેની એ શરમાળત ઓછી થતી ગઇ પછી તો તે મારી સાથે પણ ફરીદાની જેમજ વાતો કરતી, હસતી અને આનંદ કરતી. અને જ્યારે જ્યારે અમારી ત્રિપુટી મળતી ત્યારે હાસ્ય અને આનંદની છોળો ઉછળતી. પછી તો હું અખ્તરની આંખોના ભાવો બરાબર કળી શકતો. તેની આંખોમાં હું પ્રણયની આછી આછી લકીરો બરાબર જોઇ શક્યો કે પછી એ મારીજ આંખોનું પ્રતિબિંબ હતું? ગમે તે હો પરંતુ અખ્તર પ્રત્યે મારા હૈયામાં સ્નેહની સેર ફુટીજ રહી.

પછી તો અખ્તરના આવવાની રાહ હું કેટલીય આતુરતાથી જોતો. અને તે આવતી ત્યારે ગમે તે કારણ શોધી હું ફરીદા પાસે જતો. અખ્તર મને કેમ ગમતી હતી તે તો આજેય હું નથી જાણી શક્યો. મારાજ હૈયાના ઊંડાણમાં ડૂબકી મારી કારણ શોધી લાવવા જેવી શક્તિ મારી પાસે ન હતી. કારણ શોધવાનું મને કોઇ કારણ પણ નહોતું જણાયું. એટલું તો હું આજે પણ કહી શકું છું કે અખ્તર સુંદર હતી. તેનો ભરાવદાર દેહ અને લાંબા કૃષ્ણભ્રમર જેવા વાળ ખૂબ આકર્ષક

હતા. પણ એ બધામાં મને તેની આંખોજ બહુ ગમતી. મોટી મોટી કાળી કાળી આંખો. નિર્મળ અને નિર્દોષ આંખો. કેવી આકર્ષક હતી એ આંખો?

પણ આમાં ફરીદાનો પણ કાંઈ ઓછો ભાગ ન હતો? તેજ તો મને વારંવાર કહ્યા કરતી હતી કે અખ્તરનેજ મારે જીવન સહચારી બનાવવી. કદાચ આમાં અખ્તરને મારી જીવન સહચરી બનાવી ફરીદા તેને પોતાની જીવન સાહેલી પણ બનાવવા ચહતી હોય. ગમે તે હો પરંતુ ફરીદાના આડકતરા સુચનોથી અખ્તર મને વધુને વધુ ગમતી ગઇ. એક દિવસે મે ફરીદાને પૂછ્યું.

"ફરીદા તે નજમની પત્નીને જોઇ?" નજમ એ મારો દૂરનો સગો થતો હતો.

"જોઇ છે કેમ?" ફરીદાએ જવાબ આપ્યો.

"કહે છે બહુ ખૂબસુરત છે!" મેં હસીને પુછ્યું.

"અખ્તર કરતાં ઓછી." હસીને ફરીદાએ જવાબ વાળ્યો આવા જવાબની મે આશા નહોતી રાખી. છતા ફરીદાની મતલબ સમજતાં મને વાર ન લાગી. એક દિવસે ફરીદાએ મારી કબાટ ઉઘાડી તેલની શીશી લીધી અને પૂછ્યું; "ભાઈ આજ આ તમારૂં તેલ જરા લઉં છું"

'પૂછવાની શી જરૂર છે.' હસતાં હસતાં હું બોલ્યો અને ઉમેર્યું, "તું હમેશા એ તેલ શા માટે નથી વાપરતી. વાળ વધારવાને માટે એ ઘણુંજ સરસ છે"

"કેટલાય તેલ વાપર્યા પણ અખ્તરની સરખામણીમાં આપણા વાળ કાંઇ થવાના છે!" મારા રૂમમાંથી જતાં જતાં તે બોલી. આખરે આવા જવાબ આપવાની ફરીદાની શી મતલબ હતી! અખ્તરનેજ જીવન સહચરી બનાવવાનું શું એ આડકતરૂં સુચન ન હતું? અને આમ અખ્તરની છબી મારા હૈયામાં જડાઈ ગઈ.

એક દિવસે ફરીદા ક્યાંક બહાર ગઇ હતી ત્યારે અખ્તર તેને મળવાને આવી. તે પહેલાં તો ફરીદાના ખંડમાં ગઇ. બીજે આગળ જોયું; પણ ફરીદા તેને ક્યાંય ન જડી આખરે તે મારા રૂમમાં આવી 'રજા વિના હું તમારા રૂમમાં આવી છું તે. ગુસ્સે તો ન થશોને? તે વાંચી હું બેઠો હતો ત્યાં ટેબલ આગળ આવીને બોલી.

"રજા લઇને આવી હોત તો, કદાચ થાત?" મેં સસ્મિત જવાબ આપ્યો. મારો જવાબ સાંભળતા તો તે સહેજ શરમાઇ, પણ તુરતજ શરમને છુપાવતા તે બોલી "હાં પહેલા એ કહો ફરીદા ક્યાં છે!

"કામ હતું કાંઇ?" મે પૂછ્યું

'હં, ત્યારે અમો બહેનપણીઓને કામ હોય ત્યારેજ મળીએ છીએ એમને!"

બદલા માટે મળતા

સામયિકોના મૅનેજરોને તેમના પત્રો નિચલા સરનામે મોકલવા વિનંતી છે.

તંત્રીઃ 'કારવાં'
એમ. એમ. પી. લેન,
રાંદેર
[જી. સૂરત]

નવું સરનામું

'કારવાં' ઓફીસ તા. ૧-૯-૪૬થી. નીચેના સરનામે ખસેડવામાં આવશે.

વહુશી સાહિત્ય કાર્યાલય
એમ. એમ. પી. લેન,
રાંદેર.

"ત્યારે તમો એક-બીજાને નકામા પણ ઓળખો છો શું ?" કહેતાં મારાથી હસી પડાયું.

"ઍમ, હું તમારી સાથે વિવાદ કરવા નથી આવી. પહેલાં એ બતાવો ફરીદા ક્યાં છે ?"

"કહે ન કહે આમ્બર તું આજ ખૂબ ખુશ જણાય છે."

"રડતી ક્યારે હતી ?" તે હસતાં હસતાં બોલી

"પણ આજ ફરીદાને આટલી આતુરતાથી મળવાનું કાંઇ કારણ તો બતાવીશ ?"

"કારણ," કહેતાં તેણે પોતાના હાથમાં રાખેલ બંડલ પ્રતિ જોયું. આમતેમ ફેરવ્યું. ને મુંઝાઇ ગઇ હોય એમ મને લાગ્યું. હું તુરતજ બોલ્યો. "શું કારણે આ બંડલમાં ફેરિટાળ્યું છે !"

"હા." તે બોલી. મેં તેના હાથમાંથી બંડલ ખેંચી લીધું; અને ઝડપથી ખોલી નાખ્યું. રેશમી રૂમાલ મારા હાથોંમાં સરકી પડ્યો. મેં રૂમાલની ઘડીને ખોલી નાખી રૂમાલમાંથી ખુશ્બૂ આસપાસ પ્રસરી રહી રૂમાલ રેશમના દોરાથી ગુંથેલો હતો. પુષ્પ અને પાંદડાની વેલ વચ્ચે આમ્બરે પોતાના નામને કલાત્મક રીતે ગુંથ્યું હતું. કલાના એ નમૂનાને હું મુગ્ધ નયનોથી જોઇ રહ્યો. પછી મેં એક નજરથી આમ્બર તરફ જોયું. ફિક્કા ગુલાબી રંગની ઓઢણીમાં તેનું ગોરૂ મુખ હું ઘડીભર જોઇ રહ્યો. તેના હોઠો ઉપર આછું આછું સ્મિત રમી રહ્યું હતું. ને પછી મ ખુશ્બૂને સુંઘવાને રૂમાલને નાક ઉપર અડાડ્યું અને હોઠે વડે ચુમ્યું

"શું કરો છો !" આમ્બર ગભરાતા બોલી શરમાતી ગભરાતા બોલી.

"કલાનો ઉપયોગ" મેં જવાબ આપ્યો.

"બહુ બેશરમ છો." ને ફરીયાદ કરતાં બોલી.

"આમ્બર એ રૂમાલ હું જ રાખીશ" રૂમાલની ઘડી વાળતાં હું બોલ્યો.

"રાખી લેજોને !" આમ્બર હસતાં હસતાં બોલી. રૂમાલનું બંડલ વાળી દેતાં આમ્બરે તે લેવાને હાથ લંબાવ્યો.

"કેમ એ રૂમાલ તો હવે મારો છે ?" હું બોલ્યો.

"તે તમારોજ છે ને."

"તો તું પાછો શા માટે માગે છે ?"

"ના એમ એ નહિ મળે ?"

"ત્યારે !" આશ્ચર્યથી હું બોલ્યો.

એ રૂમાલ મેં ફરીદાને માટે ગુંથ્યો છે. પહેલા એ ફરીદા પાસેજ જવો જોઇએ નહીં એ ફરીદા પાસેથી પડાવી લેજો.

"મતલબ," હું બોલ્યો.

"મતલબ એ કે રૂમાલ તો તમને મળશેજ માત્ર મારા હાથે ન મળતા તે ફરીદના હાથે મળશે" આમ્બરની આ યુક્તિ હું સમજી ગયો પોતાની સલામતી માટે આમ્બરે એ માર્ગ શોધ્યો હતો. મેં બંડલ આમ્બરને સોંપી દીધું. એટલામાં ફરીદા આવી લાગી

"અરે આમ્બર તું ક્યારે આવી." તે આમ્બરને ભેટીને બોલી

"બસ તું આવે તે પહેલાંજ." આમ્બરે જવાબ આપ્યો.

"ઠીક ત્યારે તને વધુ રોકાવું તો નથી પડ્યું !" કહેતાં ફરીદા આમ્બરને અંદર લઇ ગઇ આવો એકલા મળવાનો અવસર આ પહેલોજ પ્રસંગ હતો એ પ્રસંગે અમારા વચ્ચે ઉભી રહેલ સંકોચની દીવાલને તોડી નાખીને અમને એકમેકની ઘણી નજીક આણી નાખ્યાં. ●

છેલ્લા ચાર દિવસ થયા મને સખત તાવ આવતો હતો ફરીદા આખો દિવસ મારા બિછાના આગળજ બેસી રહેતી હતી અમ્મા ઘરકામ કરતાં કરતાં થોડી થોડી વારે મારી પાસે આવતાં મને મારા કપાળ ઉપરથી કોલન વોટરનો કકડો ઉઠાવી બીજુ મુકવાનો, દવા પીવડાવાને અને એવાં એવા બીજા સુચનો ફરીદાને કરી ચલી જતાં હતાં છેલ્લા પંદર દિવસ થયા મેં અખ્તરને જોયો ન હતી. હમણા હમણાં તે અમારે ત્યા ભાગ્યેજ આવતી હતી હવે તો ફરીદાજ તેને ત્યાં જઇ તેને મળી આવતી હતી. દિલ અખ્તરને જોવાને ખૂબ ચહતું હતુ. પરંતુ કાંઈ ઉપાય ન હતો એક દિવસ મે ફરીદાને અખ્તરના ન આવવાનું કારણ પૂછ્યુ. પહેલા તો ફરીદાએ મને ખેદ થશે એ બીકે વાતને ટાળી દીધી. પરંતુ મારા આગ્રહથી તેણે બધી વાત મને કહી સભળાવી

છેલ્લા કેટલાક દિવસ થયા અખ્તરને ઠેકાણે પાડવાની અખ્તરના માતપિતા ફીકર કરતા હતા. અખ્તરને માટે તેના પિતાએ પોતાના ભાઇના દીકરા રશીકની પસંદગી કીધી હતી રશીકને એકાદવાર મેં જોયો હતો. તેનુ શરીર કસરતી હતું, સુદ્રઢ બાંધો અને દેખાવ પણ આકર્ષક હતો પરંતુ શાદી કરતાં પહેલા અખ્તરના પિતાએ અખ્તરની મરજી માંગી તેમણે અખ્તર ના કહેને એવુ તો કહ્યું જ ન હતુ માત્ર તેની મરજી જાણવાનેજ આમ કર્યુ હતુ. પરંતુ તેમના આશ્ચર્ય વચ્ચે તેમણે જાણ્યુ કે અખ્તર રશીક સાથે શાદી કરવાને બિલકુલ નારાજ હતી. અખ્તર આમ હિંમત કરશે એ જાણતાં અખ્તરના માતપિતાને ખુબ આશ્ચર્ય થયું. પછી તો અખ્તરને ખુબ સમજાવવામાં આવી. પરંતુ અખ્તરની ના હામા નજ પરિણમી આખરે તેના માત પિતાને

થોડા વધુ વર્ણન માટે એ વાત પડતી મૂકવાનું ઠીક લાગ્યું. પરંતુ એ બનાવ પછી અખ્તર ઉપર થોડાક બંધનો તો આવીજ પડયા અખ્તરનું બહાર આવવા જવાનું તદ્દન બંધ કરી દેવાયુ. અમારે ત્યાં અખ્તરના ન આવવાનું એ કારણ હતુ. આમ અખ્તરને મળવાની તક મારે માટે જતી રહી પરંતુ ફરીદા પાસેથી હું અખ્તર સંબંધે થોડુ થોડુ જાણી શકતો હતો. છેલ્લા ચાર દિવસની મારી માંદગીએ એ તકને પણ છીનવી લીધી. ફરીદાને મારા બિછાના આગળજ બેસી રહેવું પડતું હતું એટલે તે અખ્તરને નહોતી મળી શકતી. આમ અખ્તર અને મારી વચ્ચે પરદો પડી ગયો.

હું જાગતોજ આંખ મીંચીને પડયો હતો અમ્મા થોડીવાર ઉપરજ ફરીદાને હું ઉઠું ત્યારે કોફી બનાવી પીવડાવવાનું કહી ગયા હતા. ફરીદા મારા ઉઠવાની રાહ જોતી પુસ્તક વાંચતી મારા બિછાના આગળ જ બેઠી હતી. એટલામાં કોઈક ધીમા પગલે મારા રૂમમાં દાખલ થયું હોય એમ મને લાગ્યુ.

"તું શા માટે આવી અખ્તર?" ફરીદા અખ્તરને આવતી જોઈ આશ્ચર્યથી બોલી.

"આટલા દિવસ થયા તું ન આવી તે જાણ્યુ?" અખ્તર ધીરેથી બોલી.

"ભાઈને ચાર દિવસ થયા તાવ આવે છે એટલે ન આવી શકી." ફરીદાએ જવાબ આપ્યો.

"ચાર દિવસ થયા તાવ આવે છે?" આશ્ચર્યથી અખ્તર બોલી. "હવા ચાલુ છે ને?"

"હા ચાલુ છે." કહેતાં ફરીદા ઉભી થઈ, "અખ્તર તું જરા થોભજે હું હમણા કોફી બનાવી લાઉં છું. ભાઈને જરા ઉઠવાનું ટાઈમ થઈ ગયુ છે હું કોફી બનાવી લાઉં એટલામાં તો જાગી જશે તો આ પુસ્તક વાંચ."

કહેતાં પુસ્તક આપી ફરીદા બહાર ચાલી ગઈ. અખ્તર ફરીદાની જગ્યાએ બેસી ગઈ થોડી પળો સુધી કશું ન સંભળાયું પરંતુ એકાએક અખ્તરે મારા કપાળ ઉપર હાથ મૂકયો સુંવાળો નરમ હાથ, હું શાંત પડી રહ્યો. અખ્તર હળવેથી હાથ ઉઠાવી લીધો. ને મેં ધીમેથી આંખ ખોલી. ન જાણ્યું હોય તેમ હું આશ્ચર્યથી બોલ્યો "અખ્તર!" અખ્તરે આતુર નયનોથી મારા તરફ જોયુ. પંદર દિવસ પછી આજ અખ્તર અમારે ત્યાં આવી હતી. પંદર દિવસ પછી આજ હું અખ્તરને જોઈ રહ્યો હતો. તેના નિર્મળ નિર્દોષ નયનો આતુરતાથી મારા તરફ ટીકાયા હતા. "અખ્તર મારે ખાતર તું ફરીદાને પણ નથી મળી શકતી!" હું બોલ્યો.

"ડુંગરાઓ ઉપર વડીલોને વિશ્વાસજ નથી હોતો." અખ્તરે જવાબ આપ્યો.

"ને પરણેલાઓ ઉપરનો તેમનો વિશ્વાસ તેમને નથી છીનવતો શું?" હું પાછો બોલ્યો.

"બન્નેમાં તેઓ છીનવાય છે પરંતુ એમજ ચાલ્યુ આવ્યુ છે. ચાલે છે અને ચાલશે વડીલોના વિશ્વાસને ખાતર સંતોષને ખાતર આપણે એટલું સહવેજ છુટકો"

અખ્તરનો જવાબ કેટલો બુદ્ધિપૂર્ણ હતો! જવાબ સાંભળી મારી તેના પ્રત્યેની લાગણીમાં અનેક ગણો વધારો થઈ ગયો. મેં આંખ પાછી મીંચી લીધી. તે મારાથી કેટલે દૂર હતી. મને વિચાર આવ્યો પરંતુ એકવાર એ મારી છેક નજીક હશે એ વિચારે મારું હૈયું ડોલી ઉઠયુ. મેં પાછી આંખો ખોલી ત્યારે ફરીદા કોફીનો પ્યાલો લઈ મારા બિછાના આગળજ ઉભી હતી.

"ભાઈ કોફી પી લો." તે બોલી. હું ધીમેથી બેઠો થયો. ફરીદા બિછાના ઉપર બેસી ગઈ અને એક હાથે મને ટેકો આપ્યો ને બીજા

હાથે કોફીનો પ્યાલો પકડયો બન્ને હાથ આમ રોકાયાથી કોફી કેમ પીવાડવી તેને તેની મુંઝવણ થઇ. અખ્તરે તુરતજ પ્યાલો લઇ લીધો. તે પ્યાલામાંની કોફી રકાબીમાં રેડતી ગઇ અને ફરીદા મને તે પીવાડતી ગઇ. કોફી પીવાઇ રહેતાં હું પાછો સુઇ ગયો. થોડી વાર પછી અખ્તર જવાને ઉઠી અને બની શકશે તો આવતી કાલે પણ આવશે એવું કહેતી તે રૂમમાંથી ચાલી ગઇ. ફરીદા પણ તેની સાથે ગઇ અને હું વિચારતો પડી રહ્યો.

*　　*　　*

ન જાણે કેમ અબ્બા અમ્માના સગાંને ખૂબ ચાહતાં. અમ્મા પ્રત્યેના સ્નેહનુંજ કદાચ એ કારણ હશે. અમ્માની વાતનું અબ્બાએ કદીય ઉલ્લંઘન કીધું હોય એવું મને યાદ નથી. અમ્માની રાજીમાંજ એમની ખુશી સમાઇ જતી મારી શાદીની વાત નીકળતાંજ અમ્માએ ઝાહીદાની પસંદગી જાહેર કીધી. ઝાહીદા મારી માસીની સૌથી નાની દીકરી. અબ્બાને તો જાણે અમ્માએ તેમના દિલનીજ વાત ન કહી હોય તેમ તુરતજ સંમતિ પુરાવી દીધી. પરંતુ મારી સંમતિ માંગી ત્યારે તેમના આશ્ચર્યનો પાર ન રહ્યો. અબ્બા ખુબ ગુસ્સે થઇ ગયા. અમ્મા પાસે તો આંસુઓ સિવાય બીજું કશુ હતુંજ નહિ. બીજા સગાઓ પણ મારી ના થી ખુબ નારાજ થઇ ગયા. પણ કોઇને મારા દિલને પૂછવાની પરી ન હતી. સૌ પોતાની મરજીનુંજ કુટતા હતા. એમને ક્યાંથી ખબર હતી કે અખ્તર સિવાય કોઇની છબીજ મને રૂચતી ન હતી. એની આમોદ્ર મદભનને હું શી રીતે ભૂલી શકું. ને ફરીદ સાથે ના પાડવામાં રહેલ ભેદથી હું ક્યાં અજાણ્યો હતો. એ અખ્તરને ભૂલી જવાને સૌ મને કહી રહ્યા હતા. અખ્તરને હું શી રીતે ભૂલી શકું એમ હતું? શક્યતાથી એ કેટલું દૂર હતુ.

પછી મિત્રો, સ્નેહીઓ, સંબંધીઓ મને જુદી જુદી રીતે સમજાવવા લાગ્યા. ઝાહીદાને ન કહેવામાં જાણે હું હિમાલય જેવી ભુલ કરી રહ્યો હોઉં, એમ સૌ મને કહેવા લાગ્યા. એક રીતે તો ઝાહીદા સાથે શાદી કરવાનું મારી પાસે કોઇ કારણ ન હતું. ઝાહીદા ભોળી ચાલાક અને ખૂબસુરત પણ હતી. વધુમાં તે મારી માસીની દીકરી હતી એટલે કયું કારણ બતાવી મારે ના કહેવું એજ મને સમજાતું ન હતું. જાણે હું એકલોજ શાદીની સમસ્યામાં ગુચવાઇ ન ગયો હોઉં એમ મને લાગ્યું. એ વખતે ફરીદાજ એક મને જાણતી હતી જે કંઇક સહાય કરી શકે. પરંતુ મારા આશ્ચર્યની તો ત્યારે અવધીજ ન રહી જ્યારે ફરીદાએ પણ ઝાહીદાનીજ પસંદગી કીધી. અબ્બા અમ્મા અને સૌ સ્નેહીઓની નારાજગીથી તેનું કોમળ મન ડગી ગયું હતુ. તેમની ખુશીમાં ખુશ રહેનાર ફરીદા આખરે ડગી ગઇને છેવટે મને સમજાવવાને આવી. મારો છેલ્લો આશરો પણ તૂટી ગયો. "ભાઇ." ફરીદા એવી કરૂણતાથી એ શબ્દ બોલી કે મારો ક્રોધ તદ્દન ઓગળી ગયો "ફરીદા તું ય છેવટે મારો સાથ છોડી એમ મેં નહોતું ધાર્યું." ડરતા ડરતે હું બોલ્યો.

"ભાઇ અબ્બા અમ્મા કેટલા નારાજ થઇ ગયાં છે. કાલના તો અમ્માએ કંઇ ખાધું પણ નથી."

"ફરીદા એમને મારી નારાજીનો જરાય ખ્યાલ ન આવતો હોય!" હું બોલ્યો.

"ભાઈ આપણે જવાન છીએ. આપણે દુઃખને સહી શકીએ છીએ. આશાને તાંતણે ઝૂલતું એમનું મન દુઃખ કેમ સહી શકે? કેટકેટલી ઉમ્મીદ પછી ભાઈ આજ એ તમારી શાદી કરવાને તૈયાર થયા છે કેટ કેટલા વરસોની ઉમ્મીદ આજ જવાન થઈને ઉભી ત્યારે તમો ના પાડીને એમનાં દિલને નથી દુભાવતાં શું?" ફરીદાના એક એક બોલમાં દર્દ હતું. અબ્બાનું દર્દ, અમ્માનું દર્દ, મારું દર્દ. એની એકલીની વેદના, હું સમજી શકતો હતો. બધાને સુખે સુખથી ઉછળનારી, હસનારી આજ ઘરના ગમગીન વાતાવરણથી ખૂબ નારાજ થઈ ગઈ હતી.

"બહેન તું અખ્તરને કેમ ભૂલી જાય છે." હું જેમ તેમ કરી બોલ્યો.

"ભાઈ હું અખ્તરને નથી ભૂલી. રફીક સાથે શાદી કરવાની તેની ના થી એમના કુટુંબમાં કાંઈ ઓછો વિખવાદ નથી થયો. અખ્તરની ના થી હું અજાણી નથી. એક માત્ર તમારી ના થી બે કુટુંબ દુઃખના પાટલોમાં ઘેરાઈ ગયાં છે. તમારી એક માત્ર હા થી બે કુટુંબની ખુશી ખીલી ઉઠશે. અખ્તર અને રફીકની શાદીથી એમનું કુટુંબ કેટલું રાજી થશે. અને તમારી શાદીથી આપણું કુટુંબ કેટલું ખુશ થશે?" "અને અખ્તરને મારી ખુશીનું શું?" હું વચ્ચેજ બોલ્યો. મને નહિ સમજવી શકાશે એવી નિરાશા ફરીદાને થઈ. તેણે ડોક ફેરવી મારા તરફ જોયું. તેની આંખો પાણીમાં તરતી નહાઈ રહી હતી.

"અમારી ખુશીના બનાવટ ઉપર તમારે ખુશી મનાવવી છે?" હું ગુસ્સે થઈ બોલ્યો. ફરીદાની આંખોમાંથી બે ટીપાં સરકી પડ્યાં, મારા જાણવાથી એને ખૂબ ખેદ થયો હતો. એના દિલને ખેદ પમાડતાં મારું દિલ રડી પડ્યું "બહેન" હું ફરીદાને નજીક લઈ બોલ્યો. "તને નારાજ હું નથી જોઈ શકતો." "ભાઈ" એ ભાઈ શબ્દ એવી રીતે બોલી જાણે દુનિયાની મીઠાશ એમાં ન ભરી દીધી હોય. મેં થોડીવાર વિચાર્યું કેમ ભયંકર પરિવર્તન મારામાં આવી ગયું. તે વખતે હું જરાએ ન કલ્પી શક્યો મારામાં એ પરિવર્તન ક્યાંથી આવ્યું. મારા ફરીદાની મૂર્તિ એ વખતે મારી સામે હતી. હું થોભેલા ક્ષણ આગળ ગયો.

પરદેશના ગ્રાહકોને:—

'કારવાં'ને લગતો દરેક પત્રવ્યવહાર માટેનું નવું સરનામું:—

VAHSHI Sahitya Karvan
M. M. P. Lane,
RANDER.
[Surat, Bom., India]

દબાર, ખુશી અને સંભાળપૂર્વક રાખેલ બાળકને ઉઠાવ્યું. ફાટકને ઉઘાડી રાખી તેજ હું પાછો ફર્યો. ને બાળકને ફરીદાની ગોદમાં મૂકી દીધું. એ અખ્તરનો ખ્યાલ હતો. અખ્તરના પ્રભુની યાદ. મેં કાગળું ફાડી એ સ્નેહને ઠુકરાવી દીધો. મારી સંમતિ મળી ગઈ છે એ જાણતાં ફરીદાની આંખોમાંથી આંસુઓ વરસી રહ્યાં ન જાણે એ હર્ષના આંસુ હતા કે શોકના]

× × ×

મારા નિર્ણય પછીના થોડાજ દિવસોમાં મેં જાણ્યું કે અખ્તર રફીક સાથે તેને ગામ જઈ રહી હતી. તેના અબ્બાની પણ બદલી થવાની હોવાથી સૌ અહીંથી ચાલ્યા જવાની તૈયારી કરી રહ્યા હતા.

જવાને આગલે દિવસે અખ્તર ફરીદાને મળવાને આવી. અખ્તરને જોવાને હજીય મારૂં દિલ તડપી રહ્યું હતું. અખ્તરને મારી વિદાય કહેવાનેય મારૂં મન આતુર હતું, પરંતુ હું તેમ નહોતો કરી શકતો. કારણ હું બેવફા હતો. અખ્તર આગળ જઈ ઉભા રહેવા જેટલીય મારામાં હિંમત ક્યાં હતી.

અખ્તર આવી ત્યારે ફરીદા ગ્રામોફોન વગાડી રહી હતી. એકાએક ગ્રામોફોન બંધ થઈ ગયું. રેકર્ડ અધુરીજ ઉઠાવી લેવામાં આવી ને પછી બીજી રેકર્ડના શબ્દો હવામાં તરતા મારા કાનોમાં અથડાયા.

"પેહલે જો મહબ્બતસે
ઇન્કાર કિયા હોતા."

શબ્દો અથડાતાંજ જાણે મને ચક્કર આવી ગયા. હું દોડીને ફરીદાના રૂમમાં ગયો અખ્તર ગ્રામોફોન આગળજ ઉભી હતી. હું રૂમમાં દાખલ થયો ત્યારે રેકર્ડમાંથી શબ્દો સરી રહ્યા હતા.

"ના જિન્દગી દિયા હોના
ના પ્યાર કિયા હોના."

ઝડપથી મે રેકર્ડ ઉઠાવી લીધી. ને અખ્તર તરફ જોયું તેની મોટી મોટી કાળી કાળી નિર્મળ નિર્દોષ આંખોના પાંપણો ઉપર બે વખતે આકાશના તારલા જેવા બે ચળકતાં બિંદુઓ પડું પડું થઇ રહ્યાં હતાં.

ને રેકર્ડ મારા હાથમાંથી પડી ગઈ.

આંસુઓ ખરી પડયાં.

હું ઝડપથી મારા રૂમમાં ચાલી આવ્યો ને દરવાજો જોરથી બંધ કરી દીધો.

એ પછી મે અખ્તરને નથી જોઇ.

આજ એ ચાંદને આકાશમાં ઉગીને વિખેરાઇ અલોપ થઇ જતા વાદળીના ટુકડા એ પાછી તાજી કરાવી. મારા હૈયે ટૂટેલું દિલ તૂટી ગયું છે. એ આજેય મને મૂક રીતે રડાવ્યા કરે છે.

●

સુરૈયા

—અગન

(ગતાંકથી ચાલુ)

"કેમ બેટા, હવે કેવી તબીયત છે?" તાએ પૂછ્યું.

"મને શું થયું હતું?" સમજાયું ન હોવાથી મેં સામો પ્રશ્ન કર્યો. એટલામાં પિતાશ્રી દવા લઇને આવ્યા. મેં તેમના સામે જોઇ એક ભાગ પી લીધો. તેમણે કહ્યું, "બેટા, ગભરાઇશ નહિ; ઠીક થઇ જશે."

હું શાંત રહ્યો એટલે પિતાશ્રી મારી તબીયત સારી છે એમ સમજી બહાર ચાલ્યા ગયા. હું તો પાછો મારા વિચારમાં તન્મય થઇ ગયો. મારી આંખમાં આંસુ આવ્યાં નહિ. સમજી શક્યો નહિ કે મારામાં આટલી બધી સહનશક્તિ ક્યાંથી આવી? પણ મારું મન બેચેન હતું; એટલામાં અંધકારનો પડછાયો પૃથ્વી ઉપર ઉતર્યો. સહુ કોઇ વિખરાઇ ગયું. ફક્ત મારી મા અને હું ત્યાં રહી ગયાં. મેં આમતેમ ફરવા માંડ્યું; ત્યાં માતાએ કહ્યું.

"અરે, તારું કપાળ તો સુજી ગયું છે!"

"નહિ જેવું છે." મેં કપાળ ઉપર હાથ ફેરવતાં કહ્યું.

"જરા ટીંક્ચર આયોડીન તો લગાવી લે?"

"જરા સરખું છે, એમાં ટીંક્ચરની શી જરૂર છે?"

"ના, બહુ સુજી ગયું છે, બેટા જરા લગાવી લેને!"

"બહુ સારૂં." કહી મેં ટીંક્ચર મારા કપાળ ઉપર લગાવ્યું.

ખાવાનું તૈયાર થઇ ગયું અને મેં નહિ ખાવાનું કહ્યું. "મને ભૂખ નથી." એમ કહી ખુરશી ઉપર બેસી ગયો કારણ કે માતુશ્રી મારી તરફ જોઇ રહ્યાં હતાં. આઠ વાગતા આવ્યા એટલે મારી મા પણ મારા રૂમમાંથી ચાલ્યાં ગયાં. હવે હું એકલો અટૂલો મારા ખંડમાં રહી ગયો. પાછાં એજ વિચાર, એજ ઉદ્વેગ વળ્યો; સુરૈયા ક્યાર આવે એજ ઈંતેઝારી કરતો રહ્યો.

આશા પણ એક વિચિત્ર વસ્તુ છે. મારી સ્થિતિ આપ કલ્પી શકો છો, એક એક ઘડી એક વરસ બરાબર લાગતી હતી. હું એ ઘડીઓને ગણી વિતાવી રહ્યો હતો. જેમ જેમ સમય વીતતો જતો હતો તેમ તેમ મારી પરેશાની વધતી જતી હતી. મારી સ્થિરતા ક્યાંયે ખોવાઇ જતી હતી. સુરૈયાની ગુમગીએ મને બેચેન બનાવી દીધો હતો. મારી આશાની ઇમારતો અને કલ્પનાની મૂર્તિઓ બસ્મિભૂત થવાની અણી ઉપર હતી. ભવિષ્યમાં દ્રષ્ટિ દેઇને કલ્પના અંતિમ પરિણામને માપી શકતી નહિ. ઘરના સર્વે નિંદ્રાધીન હતા પણ હું એકલોજ મારી વ્યથાઓ અને યાતનાઓ પર ચોધાર આંસુએ મારી રહ્યો હતો. લગભગ અગીયારના સુમારે મારું બારણું કોઇએ ખખડાવ્યું હું એકદમ કુદ્યો, દરવાજો ઉઘાડ્યો અને સુરૈયાને મારી સામે ઉભેલી નિહાળી. એ આગળ વધી તેમ મેં દરવાજા બંધ કર્યા અમે બન્ને ઘણી વાર સુધી અમારું મૌન તોડી શક્યાં નહિ એ આરામ ખુરશી ઉપર બેઠી અને આખા રૂમમાં નિઃશબ્દતા પ્રસરી રહી. હું સુરૈયાના ભાવો વાંચતો હતો. છેવટે મેં મૌન તોડવાનો ભગિરથ પ્રયાસ કર્યો અને "સુરૈયા" એટલું બોલ્યો; પણ પ્રત્યુત્તર મળ્યો નહિ ફરી પાછી એજ નિઃશબ્દતા સંપૂર્ણ પ્રસરી રહી મારા જોતાં જોતાં તો તેની આંખોમાંથી આંસુ ટપકી પડ્યાં. મારાથી એ જોવાયું નહિ. હું પણ રડી પડ્યો; પાછી સ્વસ્થતા કેળવી હું બોલ્યો.

"તું તો મને......"

"હાં, કહો. અટકી શા માટે ગયા? પરમ દિવસે સમાજે તમારા પગમાં ઝંઝીરો નાખી હતી. આજે મારા પગમાં એવીજ ઝંઝીરો પડી છે." એમ કહી તે રડી પડી.

"હજી બાજી બહુ બગડયો નથી. તું ધારે તો ઘણું થઇ શકે તેમ છે."

"કેવી રીતે?" સુરૈયાએ હસુ હસુ થતાં પૂછ્યું.

"તું તારી માતાને સાફ સાફ શબ્દોમાં સુણાવી દે કે મને એવાં લગ્ન મંજૂર નથી. આજે મેં પણ મારી માતાને સંભળાવી દીધું છે."

"એ કેમ બની શકે? માતાની આજ્ઞાનો વિરોધ આમ એક છોકરીથી કેવી રીતે થઇ શકે? તમે તો જાણો છો કે સ્ત્રીઓ શરમાળ પ્રકૃતિની હોય છે." વિચાર કરીને ધીમા સ્વરે સુરૈયાએ કહ્યું.

"જો આ વસ્તુ થઇ શકતી નથી તો તુંજ બતાવ કે હવે બીજું શું થઈ શકે તેમ છે!"

"હું શું કહી શકુ તેમ છું? હું કાંઇ કાર્ય ઉપાડવા વિચાર કરૂં છું તો શરમાળ પ્રકૃતિ આડે આવે છે અને કોઇ આવું પગલું ભરવા માગુ છુ તો દુનિયા શું કહેશે એનો મારે વિચાર કરવો પડે છે. માતાજીનો વિચાર આવે છે તો હું મારૂં માથું જોરથી દબાવી બેસી જાઉં છું અને તમારો વિચાર આવે છે તો હૃદયને નિશ્વાસ સાથે પકડી લઉં છુ. મારી સામે બે પરસ્પર વિરોધી વસ્તુઓ છેઃ એક માતાની આજ્ઞા ને બીજી તમારી મહબ્બત" આટલું કહી તે અટકી ગઈ.

"તો પછી?"

"હું તો એ નિર્ણય ઉપર આવી છું કે તમે પુરૂષ છો અને હું અબળા છું. સ્ત્રી કરતાં પુરૂષમાં સહનશકિત પ્રમાણમાં વધારે હોય છે;" હૃદયને પકડી પાછી તે બોલીઃ "ત...મે...મને ભૂ...લી...જ...વા પ્રયત્ન કરો."

આ સાંભળી મારૂં હૃદય ધબકારા મારવા લાગ્યું ને મારા ઉપર વિજળી પડી હોય તેવો મને ભાસ થયો. હું સફાળો બેઠો થઇ ગયો અને તેના બન્ને ખભાને જોરથી હલાવી કહ્યું.

'સુરૈયા, તને ભૂલી જાઉં એ શું શક્ય છે? એ કદી બનનાર નથી. તુંજ કહે એ કેવી રીતે શકય છે?......'

'હા એ શકય છે." સુરૈયાએ મને વચ્ચેજ અટકાવી કહ્યું. "પુરૂષમાં સ્ત્રી કરતાં સહનશકિત વધારે છે. હું એક સ્ત્રી છું ને આ વ્યથા સહન કરી શકું છું તો પછી તમે તેને સહન કેમ ન કરી શકો? તમે સહન કરી શકો છો; જરૂર સહન કરી શકો છો. મારી સાથે જે સ્નેહની સુવર્ણ ગાંઠે બંધાયા છો એજ સ્નેહના સોગંદ દઈ હું તમને વિનવું છું કે તમે મને ભૂલી જાઓ. અને આશા રાખું છું કે ભવિષ્યમાં તમે ભૂલથી પણ મારો વિચાર નહિં કરો."

"તારી ખુશી!" મેં ધીમે રહી મસ્તકને બે હાથથી પકડી કહ્યુઃ "પહેલાં ઘા કર્યો ને હવે પાછી મા રૂઝાવવા આવી છે કે મને કદી પણ યાદ ન કરો."

થોડીવાર કોઈ બોલ્યું નહિં.

"હાય, એક આશા હતી જેના ઉપર હું તરી રહ્યો હતો. એના પણ ભુક્કે ભુક્કા થઇ ગયા. દુન્યાને મારી જરૂર નથી. ને તો મને દુન્યાની જરૂર છે. હું હવે કયાં જાઉં? કોની પાસે દિલનું દદ વર્ણવું? કોની સાથે વાતો કરૂં?... મારો જીવ બહુજ ગભરાય છે.......હવે મારે દુન્યામાં ન રહેવું જોઇએ."

મારો નિશ્વાસ માતો ન હતો. આંસુઓ પણ વહી રહ્યાં હતાં ને એક પાગલની જેમ હું બકી રહ્યો હતો. સુરૈયા ગભરાઇ ગઇ. તે ઉઠી, મને પકડયો ને આરામખુરશી ઉપર બેસાડી કહેવા લાગી. "તમને શું થઇ ગયું છે? ખુદાને વાસ્તે તો હોશમાં આવો! મારી તરફ જુઓ." કહી

એવું પગલું ન ભરતા. આપઘાત કરવો એ મહાનમાં મહાન ગુનાહ છે. તમે જો આપઘાત કરશો તો એનું પાપ મારા શિરે પડશે. શું તમે એમ ચાહો છો કે એનું પાપ મારા શિર ઉપર રહે? મારા કેસમ, એવું ન કરતા. અલબત, તમારી ઉર્મિઓને સખત આઘાત પહોંચ્યો છે પણ તમે મારો વિચાર કરો. હું મારી ઉર્મિઓ સાથે કેવું તુમુલ યુધ્ધ લડી રહી છું. તમે સહન કરો, કુદરતે એમ નિર્મિત કર્યું હશે કે આપણે આપણી ઉર્મિઓને માતાપિતા ઉપર કુર્બાન કરીએ. હવે તમે શું કરવા માગો છો? તમે મને વચન આપો કે તમે કદી આપઘાત નહિ કરો. બસ મને એજ ઇચ્છા છે." મેં તેના પ્રતિ જોયું તો તે રડી રહી હતી. "હું વચન આપું છું–સંપૂર્ણ વચન આપું છું કે હું આવું કૃત્ય નહિ કરૂં." આ સાંભળી સુરૈયાના મુખ ઉપર ઝાંખું સ્મિત ફરકી રહ્યું ને તેણે દરવાજા તરફ ચાલવા માંડ્યું. દરવાજા પાસે પહોંચતા તેણે ફરીથી મારી તરફ જોયું અને નજર ફેરવી દરવાજો બંધ કરી ઘર તરફ નીકળી પડી.

હું વિચારોમાં ને વિચારોમાં દીર્ઘકાલ સુધી બેસી રહ્યો. અને વિચારોમાં એટલો બધો ચકચૂર થઇ ગયો કે મને મારા અસ્તિત્વનું પણ ભાન રહ્યું નહિ. આ વિચારો ફરીથી મારામાં દીવાનગી આવવા લાગી. મારા કાનમાં ફરીથી સુરૈયાનો અવાજ આવવા લાગ્યો. "હા, એ અશક્ય છે. પુરૂષમાં સ્ત્રી કરતાં સહનશકિત વધારે છે. હું એક સ્ત્રી છું અને આ વ્યથા સહન કરી શકુ છું તો પછી તમે તેને સહન કેમ ન કરી શકો? તમે સહન કરી શકો છો; જરૂર સહન કરી શકો છો માતાપિતાની આજ્ઞાની એરણ ઉપર આપણે આપણી ઉર્મિઓનું બલિદાન દેવાજ આ જગમાં આવ્યા હોઇશું......"

આંખોમાંથી આંસુ નો સરી રહ્યાં હતાં. એટલામાં પાંચના ટકોરા થયા ને નિમાજવાળાની ટોળી ને નમાજ પડી. મારામાં સહનશકિત આવતી જણાઇ. બહાર ફરવા જવાના વિચારથી હું ઘરમાંથી નીકળ્યો અને ત્યાંથી થોડેજ દૂર આવેલા એક બાગમાં હું ગયો; ને ફૂલના છોડ પાસે બેસી ગયો. પક્ષીઓ જગત સર્જનહારનું કિર્તન કરી રહ્યાં હતાં તો પુષ્પ પર તુષારબિન્દુઓ મોતીની માફક ચળકાટ મારી રહ્યાં હતાં. એટલામાં મારો એક મિત્ર ત્યાંથી પસાર થયો, તેણે મને જોયો ને મે કહ્યું.

"અરે, તું પણ આ બાજુજ ફરવા આવે છે?"

"પણ તું અહિંયા ક્યાંથી? પહેલાં તો કદી પણ તે મને આ બાજુ જોયો નથી!"

હું આજેજ આ બાજુએ આવ્યો છું ને નિત્ય આ તો નહીંતર હું ફરવા નીકળતોજ ન હોતો."

"હાં ! તો તમે કદી પણ આ બાજુ ઘરની બહાર નીકળતાજ નહિ ના! ચાલો આગળ જઇએ."

હું ઉભો થયો અને અમે બન્ને આગળ ચાલ્યા. દૂર જઇ અમે ઘર તરફ પાછા વળ્યા. ઘર આવી કપડાં બદલીનેજ બેઠો હતો ત્યાં તો પાછી એક મિત્રે બૂમ પાડી. મેં તેને ઘરમાં બોલાવ્યો. આડીઅવળી વાતો શરૂ થઇ. વાતવાતમાં મારા મિત્રે મને કહ્યું.

"આપણને આજે બશીરે નિમંત્રણ મોકલ્યું છે; તારે આવવું પડશે?"

"ભાઈ, મને તો નિમંત્રણ નથી એટલે હું નહિં આવી શકું." મેં કહ્યું.

"તારી આમંત્રણ પત્રિકા તો મારી પાસેજ છે. તે મોકલી રહ્યો હતો ત્યારે મેં કહ્યું. લાવો હુંજ પહોંચાડી દઇશ; મારે તે બાજુ જવું છે."

પિસાઓથી આમંત્રણ પત્રિકા કઢાવતાં તેણે કહ્યું અને ઉમેર્યું, "ભાઈ, ક્ષમા કરો. પત્રિકા પહોંચાડતા વિલંબ થયો."

મેં પણ મશ્કરીમાં કહ્યું. "અહિંયા ક્ષમા તો મળતીજ નથી; પુરેપુરી સજા મળશે."

"ત્યારે સજા ભોગવવા તૈયાર છું." તેણે પણ હસતાં હસતાં કહ્યું.

"તને તો પુરેપુરી સજા મળશે." એમ કહી મેં નોકરને બોલાવ્યો અને ચાહ લાવવાનું કહ્યું. તે ચાહ લાવ્યો ને મેં કહ્યું; "લીક, આ તમારી સજા."

"ભાઈ, આ સજા જરા કઠણ છે પણ તેને માટે હું તૈયાર છું." આટલું કહી તેણે ખુરશીને ટેબલ તરફ તાણીને ચાહ પીવામાં મશગૂલ થયા. થોડી વાર પછી "ચાલો, બહાર જઈએ" એમ કહેતાંક ને ઉઠ્યો. અમે બહાર નીકળ્યા અને વાત કરતા કરતા એક ગલીમાં આવી પહોંચ્યા કે અચાનક મારી દ્રષ્ટિ ઉંચે પડી. મેં સુરૈયાને જોઈ તે નીચે પડેલા રૂમાલ તરફ જોઈ રહી હતી. મારી ઉર્મિઓએ ફરીથી તુફાન મચાવ્યું. મેં ઉર્મિઓને દાબવા પ્રયાસ કર્યો એટલામાંજ મારો મિત્ર જે મને વારંવાર ક્યારનોય પ્રશ્ન પૂછી રહ્યો તે બોલ્યો. "ભાઈ જરા જવાબ તો દે"

"શેનો જવાબ દઉં?" મેં સ્થિર થતાં કહ્યું. આ સાંભળી તે મૂગ હસ્યો; ત્યાં તો અમારીજ રાહ દેખતા બારીક ઉપર પડી. તેણે અમારો સત્કાર કર્યો અને, અમે અંદર ગયા. પ્રાસંગિક વાતો થઈ અને બધા વિસર્જન થતાં અમે ઘર પાછા આવ્યા.

આગળ સમય વિતતો ગયો પણ કોઈ કોઈ વખતે સુરૈયાનું સ્મરણ મને વ્યાકૂળ બનાવી દેતું હતું. આમને આમ આ દુઃખ સહન કરતો ગયો ને ઝૂરતો ગયો. વિધિએ મને સાથ આપ્યો. 'મારૂં' હૈયું દિનપ્રતિદિન પ્રફુલ્લિત બનતું ગયું.

લગભગ બેએક માસ પછીની વાત છે.

મારા પિતાશ્રીએ મારા લગ્નની તૈયારી કરી, ત્યારે પાછી સુરૈયાની યાદે મારા ઉરને બેજાર બનાવી દીધું. સુરૈયાનાં લગ્ન તો થઈ ગયાં હતાં. તે મને જોવા આવી હતી. મેં તેને હસતી દેખી મારા ઉરને સાંત્વન આપ્યું. અને એ સિવાય બીજું થઈ પણ શું શકે?

"પ્રાર્થના"

મારા પાપોની ક્ષમા નહિ, કિન્તુ હું તો યોગ્ય શિક્ષાજ વાંચ્છું છું.

દીન વદને, યાચનાભરી દ્રષ્ટિએ કે અપેક્ષાભર્યા દિલે હું ક્યારેય તારી સમીપ નથી આવ્યો

"હા, મંદિરના તેં એકાન્ત ખૂણામાં ઉભા રહી મેં અનેક માનવો જોયા છે જેઓ સ્હવારે આવી, અનેક પ્રણામો કરી, ગદગદ સ્વરે કહે છે "ઓ દેવોના દેવ! તું દયાનો સાગર છે... હું તો પાપી છું ..મહાન પાપી!...મારાં મારાં પાપોની ક્ષમા દેજે!"—.

આમ પ્રત્યેક નિશાએ આવી, ગત દિનનાં પાપોની ક્ષમા યાચી, નિત્ય નવાં પાપો કરવાનો પરવાનો મેળવી તેઓ સહર્ષ ચાલ્યા જાય છે!

તેઓએ ઘણી વખત મારી પ્રાર્થનાનો ઉપહાસ કર્યો છે...મને તેમની માફક પ્રાર્થના વિનવ્યો છે.

તેમનાં કથનો તેમની-જગતની દ્રષ્ટિએ ભલે સાચાં હોય, કિન્તુ મને તો સર્વ અસ્વિકાર્યજ લાગ્યાં છે અને તેથી હું તો તને એજ પૂછું છું કે મારાં પાપોની ક્ષમા નહિ, કિંતુ, મને યોગ્ય શિક્ષાજ દેજે

'મહેન્દ્ર'

કારવાં
પુ. ૮
અંક ૧
૭ સપ્ટેમ્બર ૧૯૪૭
૩૩૨

આઠમા વર્ષમાં પ્રવેશ:—

અલ્લાહ જલ્લે શાન હુનો લાખ લાખ શુક્ર છે કે તેના ફઝલો કરમે પાક કારકુનના સદકામાં મહાન વિશ્વ યુદ્ધના જમાનામાં પણ 'કારવાં' પોતાની મન્ઝિલના સાત વર્ષો પૂરા કરી આ અંકથી આઠમા વર્ષમાં કદમ મૂકી રહ્યું છે. યુધ્ધનો સમય, કાગળની અછત, વધતા જતા મજદૂરીના દરોને અંગે છાપકામના ત્રણ ગણા આપવા પડતા દરો અને ટેક્સ ત્રણ માસથી ન્યુસ પ્રીન્ટની રદ થયલી પરમીટના અંગે બજારમાંથી ન્યુસ પ્રીન્ટ નહીં મળી શકે તેજ વાપરવા પડતા કાગળો સખ્ત ફિકર પેદા કરે છે. યુધ્ધ તો ખતમ થઈ ગયું છે. પ્રથમ બેત્રણ વર્ષના અંકો સાથે છેલ્લા વર્ષોના અંકો મેળવતાં રહેજે નિશ્વાસ નીકળી જાય છે. જેમ સારાં કપડાં લત્તાં વિના માનવદેહ શોભતો નથી તેમ સારી જાતના કાગળ વિના 'કારવાં' આકર્ષક લાગતુ નથી. હલના રેશનીંગ સમયમાં જે મળે તે ખોરાક, મળી શકે તે કાપડથી, જેમ જીવન વિતાવવું પડે છે તેવીજ રીતે સંજોગાધિન 'કારવાં' અંગેની બજારમાંથી મળી શકતી સામગ્રીથીજ હાલ તો નભાવવું રહ્યું છે. આશા છે કે વાંચકગણ મોટા દિલે સમયની રફતાર જોઈને 'કારવાં'ને નભાવતા રહેશે. યુધ્ધ સંજોગોને આધિન થઈ શરૂઆતના વર્ષો કરતાં લવાજમમાં ૨૫% વધારો કર્યો હતો. પણ શાંતિ મોંઘવારીને જોતાં ખાલી દેખાવોનો ખર્ચ ઓછો કરીને તથા પૃષ્ઠો ઓછા કરીને પણ રૂ. ૫)ના લવાજમમાંજ આવક-જાવકના પાસા મેળવવાની નીતિ રાખી છે. વાચકોને આ પસંદ પડશેજ એવી આશા છે.

લેખકો અને કવિઓએ 'કારવાં'ને પોતાનું સમજીને સહકાર આપવાનું મુનાસીબ માન્યુ છે તે માટે શુક્રિયા. અનેક પ્રવૃત્તિઓમાં રોકાયેલ જુના લેખકો-કવિઓ કાંઈક મોળા પડેલા માલુમ પડે છે તે માટે દિલગીરી થાય છે પણ આશા છે કે હાલે ગાળે પણ તેઓ તેમની કૃતિઓ મોકલાવતા રહેશેજ.

બિરાદર 'બેકાર' અને મૌ. અહમદ અશરફ સા. અને મૌ. અબ્દુર્રહીમ સાહિર સાનો ખાસ શુક્રગુઝાર છું કે તેમણે સાત સાત વર્ષથી સંપૂર્ણ સહકાર આપ્યો છે અને આયન્દા પણ ચાલુ રાખશેજ.

સાતમા વર્ષમાં ત્રણ અંકો નિયમિત પ્રગટ કરી શક્યા નથી. ઈન્શાઅલ્લાહ હવેથી નિયમિત પ્રગટતા રહેશે.

હેરો મ. ઓ. આપનાર સાહેબોના ઉપકાર સહિત વિનંતી કે દરેક પત્રવ્યવહાર પી. રાંદેર-લાજ સરનામે મને એકલુજ લખીને કરશો.

એમ. એમ. પી. સેન,
રાંદેર.
૧૫-૯-૪૬

'વહશી'
તંત્રી.

આવાઝકી દુનિયા

: સંભળાવનાર :
...ઓકાર...

વસ્તી ઘટાડવા માટે!

હિંદની વધી પડેલી વસ્તીને ઘટાડવા માટે શહેરોમાં ઠીક ઠીક યોજનાઓ પ્રગટી રહી છે! પહેલ કરવાનુ માન અમદાવાદ ખાટી જાય છે. પણ વસ્તીની દ્રષ્ટિએ હિંદનું સૌથી શ્રેષ્ઠપદ પ્રાપ્ત કરનાર કલકત્તા શાનું પાછું પડે? અને અનુકરણીયા દૃષ્ટિને પ્રતાપે ઢાકા, અલ્હાબાદ, દિલ્હી, નાશિક, કાનપુર પણ શાના બાકી રહી જાય? વળી કલકત્તાનો રેકર્ડ તોડવા મુંબઇ કાં પાછું પડે? આમ શહેરે શહેર હુલ્લડો જાગે, અને પછી કસ્બા તથા ગામડાંઓ સુધી પહોંચે તો હિંદની વસ્તી આપોઆપ ઘટી જાય. પ્રમાણસર ઘટે ત્યાં સુધી કોઇને વાંધો પણ શો હોય? કેટલાયે સમયથી મનમાં ઘોળાતો બહારોય બહાર નીકળે અને અનાજની અછતનો પ્રશ્ન પણ ઉકેલાઈ જાય! બે પાંચ કરોડ મરી જાય ત્યા સુધી ભગવાન કોઇનેય સદ્બુધ્ધિ ન સુઝાડે તો સારૂં! માનવતામાં તો મનુષ્યનું મગજ સમતોલ રહે પણ દાનવતામાંયે સમતોલ રહે કે જેથી મરણના આંકડામાં ત્રિરાશીનું પ્રમાણ જળવાઇ રહે! તો પછી કુદરતનેજ હિંદના ભારને હળવો કરવા આ હુલ્લડોની પ્રેરણા કોઇને કાં ન આપી હોય! કેટલાક આ રાજદ્વારી અંધાધુંધીને પ્રસુતિની પીડા કહે છે; પણ હું તો એને ગોરી સુયાણીની કરામત ગણું છું!

અહમદશાહ કોટ ચણાવતો ને માણેકનાથ બીજો બાજુથીની ચોપાની સાદડી ગુંથતો પછી રાતે એ સાદડી ઉકેલતાં પેલો કોટ પણ ફસકી જતો. આમ રાષ્ટ્રીય સરકારનું ચણતર ઉકેલવા રાજદ્વારિ માણેકનાથ આવે પ્રયત્ન કરી રહ્યો છે કુંભાર દિવસો સુધી વાસણો ઘડી તેની ભઠ્ઠી પકવે અને ભઠ્ઠી તૈયાર થયા પછી કોઇ લાકડીપટા નિષ્ણાત પાંચ મિનિટમાંજ બધાં હાંડલા ભાંગી નાખે એવું આજે હિંદમાં વર્તાઇ રહ્યું છે. કુંભાર કહે છે કે ભાંગનાર ભાંગી ભાંગીને થાકશે પણ અમે ઘડી ઘડીને થાકવાના નથી! એક જોડવા મથે છે તો બીજો તોડવા મથે છે. આમ જોડવા અને તોડવામાં ઘણની પગથી ભાર ઓછો થઇ રહ્યો છે પણ ખુબી એ છે કે પાડાઓ તો પોતાની કોઢારોમાં સલામત છે અને રસ્તા પર ઝાડનો ભોડો નીકળી રહ્યો છો હમે, અને હિંદમાંના ફરજીયાત ભરતી થાય તોય વસ્તી ઘટે ખરી! જે કે સિપાઇઓની આદમખોરી કરતાં કેળવ ભરતીની આદમખોરી વધી જાય, એ સંભવિત નથી. કુદરત વધુ વરસાદ મોકલીને સારો દુકાળ પાડે; અને યુધ્ધમાં વહાણો રોકાણથી બહારનું અનાજ ન આવે વધુમા સોસિયલ કલ્પાની સીરસ્ટમ પ્રમાણે 'દાદાકારી' નો મંત્ર અજમાવે ને છેવટે બર્થ કંટ્રોલના સુપ્રજા સાધનો તો છેજ. એકથી વધારે બાળક જન્મ કરનાર દંપતિને સખત દંડ કરે. અને વાંઝીઆઓને ઇનામ આપે તો તાબડતોબ હિંદની વસ્તી ઘટી જાય.

લોકોના ખેલદિલી તો ગૌણકુશ વધીજ ગઇ છે! ઇંગ્લાંડમાં રમાતી કાઉન્ટી મેચો કે ટેસ્ટ મેચોના રનના આંકડાની જેમ શહેરોમાં તુફાનો અંગે થતાં ખુનોના આંકડા ઉમંગથી વંચાય છે. બીજાઓને મન ભલે હોળી હોય પણ ગુંડાઓને તો દિવાળી છે! વહેપારીઓની મહોરમ પણ સવાલીઓના ઇદ છે! રક્તની હોળી ભલે ખેલાય. આગથી તાપણું ભલે થાય; પણ મનમાની લુંટ તો મળે છે ને? આગ, લૂંટ અને ખુનનાં અગરફલો સહભાગી હિન્દને હાથ લાગ્યાં છે! આનું નામજ રાજદ્વારી નસીબદારી! બીજું શું? જગતમાં હવે કોઇ પુનઃ ઢંઢેરો પીટાવી શકે છે કે "બ્રિટનની સંગીનો વગર હિંદના નાલાયક હિંદુ-મુસલમાનો સપીને રહી શકે એમ નથી!" પણ અમે તો છાતી ઠોકીને કહી શકીએ છીએ કે 'દલ્લડ'નો કીમીયો હાથ લાગવાથીજ હિંદને ખરેખરી આઝાદીનાં દર્શન થશે!

હિંદુસ્તાની લાજ શરમની લૂંટ!

અત્યારે આપણી સામાજિક જિંદગીને ત્રણ લુંટારા લુંટી રહ્યા છે. એક તો સિનેમા, બીજાં બિભત્સ ચિત્રો અને બિભત્સ જાહેરાતો છાપનાર ફરફરીયાં, અને રેડીયો. થર્ડ ક્લાસ ફિલ્મોના પ્રેમગીતોની રેકોર્ડો રેડીયાવાળાઓ વગાડવી વગાડીને ઉચ્ચ અને મધ્યમ કુટુંબની ખાનદાની છોકરીઓ અને છોકરાઓને પ્રેમ દીવાનાં બનાવે છે. એ સિનેમાના હળવા ઝેરને ફેલાવવાનુ ગાન રેડીયો હાઉસ ખાટી જાય છે. શું રેડીયોના પ્રોગ્રામ ઘડવૈયાઓને આગળ પાછળનો કંઇ વિચારજ નથી! એના સિવાય બીજું હિંદને શોભે એવું રજુ થઇ શકતું નથી?

આજે આબાલ વૃધ્ધ, છોકરીઓ કે પ્રૌઢાઓ દરેકના મોઢામાંથી "જબ તુમતો ચલે પરદેશ લગાકર ઠેસ" કે "અંગડાઇ તેરી હય બહાના!" "મૈં તેરા તુ મેરી" એવાં અનેક ગીતોની લીટીઓ મદમા સરી પડતી દેખાય છે! એ છે આપણી ફિલ્મી દુનીયાનો પ્રતાપ. જેમ ચાહ વગર કોઇને ચાલતું નથી તેમ આજે શહેરમાં કોઇને સિનેમા વગર પણ ચાલતું નથી. બીડીના વ્યસનની જેમ સિનેમાનું વ્યસન પણ રગરગમાં વ્યાપી ગયું છે! દરેક યુવક-યુવતી જાણે પોતેજ હીરો કે હીરોઇન હોય તેમ બની ઠનીને ફરે છે અને સિનેમાના સવાદો વાતવાતમાં બોલે છે ને ચાર ભેગાં મળ્યાં કે સિનેમાના ગીતો લલકારે છે! એક તરફ મસ્જિદોમાં રમઝાનની તરાવીહ ને કુર્આનનો દોર ચાલતો હોય તેજ વેળા બીજી બાજુ રેકોર્ડો વગાડી આનંદ મેળવાતો હોય! આપણા ઘેરાં બાળકોની ઇદ ઉજવણી પણ સિનેમાની રેકોર્ડોથીજ થાય છે! રોમાન્સથી ભરપુર એ થર્ડ ક્લાસ ગીતો ઘરમાં ચાલતાં પહેલા ઘરના મુરબ્બી વર્ગે તો વિચારવું જોઇએ! આવા ફેશન ની સીધી રૂપેરી પરદા પરથી મુસ્લિમ ઘરોમાં ઘુસવા લાગી છે! ગલાઇ કે ગમે તે બુરખાઓની નીચે ઢંકાએલો એ સિનેમાની સુંદરીઓ જેવો સાજ, એ ફેશનનું અનુકરણ આપણને ઘરના અને ઘાટના પણ રહેવા નહિ દે!

ફિલ્મો, ફિલ્મી રેકોર્ડો અને રેડીયો પછી નગ્ન જાહેરાતને ઉત્તેજન આપનાં છાપાં તથા શક્તિની બિભત્સ જાહેરાતોના ઢગલા પણ સમાજને બદી તરફ ઘસડી જવામાં ઓછાં કારણભૂત નથી. સ્વાર્થની ખાતર ફિલ્મોવાળા સસ્તા રોમાન્સને વહેતું કરે કે છાપાંવાળા એવી જાહેરાતો છાપે પણ સરકારે શા માટે એવી ગલીચી પર પ્રતિબંધ ન મૂકવો જોઇએ? રેસ, જુગાર, કે સટ્ટા કરતાં આ સામાજીક

બદી કંઈ ઉતરતા પ્રકારની નથીજ! અલબત્ત એય ઝેર તો છેજ પણ મધુરા પ્રકારનું ઝેર છે! ગુનોહ તો છે પણ ખુબસુરત ગુનોહ હોઈ તેનાથી તૌબાહ કરવાનું મન થતું નથી! સમાજના ચોકીદારો ચેતે અને આપણા ભાવિને અંધકારમાંથી સવેળા ઉગારી લે તો સારું! નહિતર "ધોડી રફતાર ઢંગી જો પહેલેથી સો અબજી હય!" જેવું થઇને રહેતાં આપણા બાળકો હાથથી જશે, ને દીન અને દુન્યાનાં પણ નહિ રહે.

દુર્વેશ કોલેજ!

સ્ટંટબાજ એકટરો અને સ્ટંટબાજ એડીટરોનું નામ તો તમે સાંભળ્યું હશે? પણ સ્ટંટબાજ દુર્વેશ તરીકે ખ્વાજા હસન નિઝામી સાહબ હિંદમાં સૌથી મોખરે છે. એમણે ડઝનબધી સ્કીમો હિંદમાં વહેતી મુકી છે, અને એક સ્કીમ પૂર્ણ ન થાય તે પહેલાં બીજી શરૂ કરી દીધી છે હજારો મુરીદોને બેવકૂફ બનાવી લાખો રૂપીયા જમા કર્યા છે. 'એહલે બૈત સ્કૂલ', ખ્વાજા મોડલ સ્કૂલ', 'તબ્લીગી સ્કૂલ', 'ખુશનવીસી કોલેજ', એ દરેક કોલેજ અને સ્કૂલોની સ્કીમો કાગળ પરજ જન્મીને કાગળ પરજ મરી ગઈ છે.' (એ સિવાયની સેંકડો સ્કીમો હવામાં ઉતી કરી છે તેનું તો નામજ લેતા નથી. ફકત સ્કૂલો-કોલેજોનીજ વાત કરીએ) હાલમાં વળી દુર્વેશ કોલેજ સ્થાપવાની વાત છાપામાં વહેતી કરી છે. એ કોલેજ આવતી મોહર્રમની ૧લી તારીખથી શરૂ થશે. ૧૨ વિદ્યાર્થીઓને દાખલ કરવામાં આવશે બાર માસમાં કોર્સ પૂર્ણ થશે. દર માસના સો રૂપિયા લેખે દરેક વિદ્યાર્થી પાસેથી ખર્ચના બારસો રૂપિયા અગાઉથી લેવામાં આવશે! ઠીક છે જેવી રીતે કોઇ ડેંટીસ્ટ કે નીમહકીમ પાસે રજીસ્ટર પ્રેક્ટિશનર તરિકેનું સર્ટિફિકેટ વગર હવેથી કોઇ પીર, મુરીદ બનાવી ન શકે; એવો કાયદો રાષ્ટ્રીય સરકાર પાસે ખ્વાજા સાહેબે ઘડાવી લેવો જોઇએ! જેઓમને આવા ફળદ્રુપ ભેજાંના પીર મળે, તેની નસીબદારી માટે બે મત નથી! રૂહની કમજોરી માટે દુઆ અને શરીરની કમજોરી માટે શક્તિની દવા પણ એ પીરસાહેબ દે છે. એટલે એકે સપાટે લોકોનાં દીન અને દુન્યાનું ભલું કરી શકે છે. હવે ફકત સવા રૂપિયાની નાની શીસમાં "અગલ" પણ વેચવા માંડયા છે. રૂહાનીયતનાં શોખીનો માટે આ શેરડીનું ગાડું લૂટવા જેવું ખરૂ! 'વહેલો તે પહેલો' ફિરેપઝનાથે કયા કરે, જબ ચિડીયા ચૂગ ગઇ ખેત! જો મારી પાસે ૧૨ સો રૂપિયા હોત તો હું જ દુર્વેશીનું સર્ટિફિકેટ મેળવી પેન્શન લીધા પછી પીરીની લાઇનમાં જ ઝુકી પડત!

મુ. સાહિત્યકારો!

મુસ્લિમ સાહિત્યકારો એકઠા મળે ત્યારે સાહિત્ય પરિષદવાળા-એમને મળતા નથી એવાં એવા રોદડાં રડવાથી પાલવતા નથી. ચર્ચાપત્રો લખવામાં શૂન્ય મુસ્લિમ કલમધારીઓ, વનો કરવામાં એક્કા મુસ્લિમ નકવિઓ, રાજકોટના આગળ પોતાની નક્કર સાહિત્યસેવાની એક પણ નિશાની ન મોકલાવે તો જાણીશું કે એમની કોકટની ડંફાસ છે! યાદ રહે ૧લી અકટોબર સુધીમાં રાજકોટમાં સાહિત્ય પરિષદના સ્વાગત પ્રમુખને તમારા નિબંધો પહોંચાડવાના છે. ટટુઓ એકલા દોડે તેમાંથી ઘોડાની કીંમત અંકાતી નથી. દશેરાના દિવસે ઘોડદોડની હરીફાઇમાં ટકી રહે તેવા અરબી ઘોડાની કીંમત અંકાય છે. જોઇએ છે આપણા મુસ્લિમ સાહિત્યકારો અરબી અશ્વ સાબિત થાય છે કે ભાડીયા ટટુ! અમારા જેવા લેખન-વેઠીયા પાસેયા કોઈ મોટી આશા ન રાખે; બાકી સારો નિબંધ લખી રાજકોટમાં સાહિત્ય પરિષદમાં સિક્કો જમાવે એવા કોઇ સાહિત્યકારને મહાગુજરાત ગઝલ મંડળ જરૂર પોતાના પ્રતિનિધિ તરીકે મોકલી શકે. બાકી છે કેઇ બીડું ઝડપનાર! પાછળથી બળાપોહ કરવો નકામો છે!

"રાતરાણીને પયગામ"

'સાબિર' [લરવા]

અલી ઓ! વનકુમારી રાત રાણી!
અટુલી, એકલી સહચર વિનાની!
વિકાસી તો એકાકી શું વિકસી?
નિવાસી ખીણોની થા, "ઉર નિવાસી."
અલી ઓ! વનકુમારી, રાત રાણી!

પ્રશસ્તિ બુલબુલો એની કરે છે,
બહાર ઉપર છે એની નવ જુવાની;
કવિતા એની ઉપવનમાં કવાતી:
ચમનમાં એ કરે છે બાદશાહી.
અલી ઓ! વનકુમારી, રાત રાણી!

વિધાતાએ દીધું છે રૂપ એને:
ઉષા જે રૂપથી થઈ છે રૂપાળી:
સુહાગી બાગમાં છે અગે હારી,
રૂપાળી, કેવું આવળ પાણી પાણી.
અલી ઓ! વનકુમારી, રાત રાણી!

હજારો કળીની ઓ કરગરે છે;
રમેલી એક છે ઉપવન કુમારી.
એ વેડી બાગમાં આંખો ભિખારી;
ગુલી લેતા ચહે છે એનાં પાણી.
અલી ઓ! વનકુમારી, રાત રાણી!

બધાં એને જગતમાં જાઈ કે છે.
ચમેલી પાએ છે તે પ્રેમવાળી;
નયન ફરીફરી દે જોયું ચંદ્રિકાની,
ઇશારાઓ કરે છે છાતીમાની:
અલી ઓ! વનકુમારી, રાત રાણી!

પ્રભા નિત્ય ચોતીઓ વાળી દરે છે.
સદા ઓવારણા લે છે પ્રકૃતિ;
સુલલિત સ્મિતના એની પ્રકૃતિ.-
પૂરે છે આપનો ભારી મધુની:
અલી ઓ! રાત રાણી! વન કુમારી,

નિશાની રાત્રીમાં ઝુરી મરે છે.
અલી ઓ! એકલી, સહચર વીનાની.
અરેરે આશાઓથી ભિન્નમાની;
રડે છે તારી ઉપર છાની છાની:
અલી ઓ! વનકુમારી, રાત રાણી!

વધુ વર્ણનની એ ગૌરવ કથા છે.
ખચિત છે પૂજવા જેવી એ પાની.
ન મુકી કેઈ ત્યાં ઉપર રૂપાની
બધાં વૈભવ, ચમનની રાજધાની.
અલી ઓ! વનકુમારી રાત રાણી!

રૂપાળી! નયનોથી જશે પડી ના;
કહું શું ફૂલ શબ્દોને વરીના:
અલી ઓ! વનકુમારી, રાત રાણી!
અલી ઓ! રાત રાણી.

મહાગુજરાતનો મુશાયરો.

મહાગુજરાતના મજલ મંડળ મુશેનો આગામિ મુશાયરો સુરત ખાતે તા. ૨૯-૯-૪૬ ને રોજ યોજવાનું નક્કી થયું છે. પંક્તિ નીચે પ્રમાણે છે. પ્રમુખની જાહેરાત હવે પછી કરવામાં આવશે.

—: પંક્તિ :—

ઘડી જનારાને કહી દેજો ફરી આવે નહિ.

કાફિયા:-આવે, ફાવે, લાવે, સમજાવે વગેરે. રદીફ: નહિ.

સર્વે હિંદુ, મુસ્લિમ કવિ મિત્રોને પધારવા વિનંતિ છે. સાહિત્ય રસિકો એ તારીખ પોતાની ડાયરીમાં નોંધી લે. નક્કી કરેલી ફીથી પ્રવેશ પામ શકાશે —મંત્રી.

ગુલામી.

અનુ:-મુન્શી ઈસ્માઈલ એ. પટેલ (રાંદેર).

માણસ ઝિંદગીનો ગુલામ છે. માટેજ દિવસોએ બરબાદી અને અપકિર્તિ આપે છે. અને રાત્રિઓ લોહીનાં આંસુ વહેવડાવે છે.

મારો જન્મ હજારો વર્ષ પહેલાં થયો હતો. પણ આસાર સુધી મેં વંશપરંપરાની ગુલામી અને હાથપગ બેડીયોમાં જકડાયેલા હોય એવા ગુનેગારો સિવાય કંઇજ નવું જોયું નથી.

મે પૂર્વથી પશ્ચિમની પ્રદક્ષિણા કરી. હું જીવનનાં કાળાંધોળાંમાં ફર્યો. સમાજ અને દુ:ખોને રોગમાં ને ટોળામાં ગુફામાંથી નીકળી મહેલો સુધી જતાં જોયાં. પણ હજુય ભારથી નીચી નમેલી ગરદનો હાથમા પડેલી બેડીયો અને મૂર્તિ સમક્ષ ગુંથણીએ પડી નમતાં માથાં સિવાય મે કંઇજ નવું જોયુ નથી.

હુ મનુષ્ય જાતિ સાથે બાબુલથી પેરીસ અને નેનવાથી ન્યુયોર્ક સુધી રહ્યો મે એના ચરણ નિશાન અને પગમાં પડેલી બેડીયોના એંધાણ રણોમાં પડેલાં જોયાં. અને જંગલો તથા વનવગડાઓને સમય અને સમાજની વાતો દોહરાવતાં સાંભળ્યાં છે.

હું પેલેસો, મોટા રાજમાર્ગો અને પૂજાલયોમાં ગયો. સ્ટેજો, વધસ્તંભો, અને ઊંચા વ્યાખ્યાનાસનો સામે ઊભા રહી મેં બારીક નિરીક્ષણ કર્યું તો મઝદૂર વેપારીનો, વેપારી સિપાહીનો, સિપાહી કમાન્ડરનો, કમાન્ડર બાદશાહનો, બાદશાહ પાદરીનો, અને ખુદ પાદરીને મૂર્તિનો ગુલામ જોયો. જે માટીના બનેલી છે, જેને ગુંદીને દુષ્ટ પાપાત્માઓએ મનમાની મુરાદ પૂરી કરવા ખાતર બુદ્ધિહિન અને અશક્ત મસ્તકોના ઢગલા પર મૂકી એને ચણી લીધી છે.

હું અમીરો અને પહેલવાનોના ઘરોમાં ગયો. ગરીબ અને અશક્ત લોકોની ઝૂંપડીઓમાં ગયો. હાથીદાંતની ફ્રેમમાં મઢેલ ફોટો અને અમૂલ્ય સરસામાનથી શોભતા રૂમોમાં બેઠો. નિરાશા અને નિરાધારીના ઓળામાં અને ઝિંદગીના છેલ્લા શ્વાસ નીકળી રહ્યા હોય એવી કોટડીઓમાં થોભ્યો અને જોયું તો વિદ્યાર્થીઓ અ-બ-ક-સાથે નીચતા અને નમ્રતાનો પાઠ લઇ રહ્યા છે. બાળાઓ નમાલાપણા અને દગાબાઝીનાં અસ્તર હોય એવા પોશાક પરિધાન કરી રહી છે અને ખુદ માતાઓ તાબેદારી-હુકમપાલન અને પરતંત્રતાની બેડીઓમાં રચીપચી પડી છે.

હું સમાજ સાથે ઝરા કિનારે-યુફ્રેટીસના કાંઠે, નાઇલ નદીના મુખે, એબેસિનિયાના પહાડ અને એથેન્સના મેદાનોમાં રોમના ગિર્જાઓમાં કોન્સ્ટંટીનોપલની ગલીઓ, પેરિસની સહેલગાહો અને લંડનની આલીશાન ઇમારતો સુધી ગયો અને જોયું તો દરેક જગ્યાએ ગુલામીવાળી દબદબી સાથે જ જોવામાં આવી. જેને ખુશ કરવા ખાતર લોકો નવજવાન અને કુવારી કન્યાઓને ભેટ ચઢાવે છે, ને પછી એને દેવતાના નામથી ઓળખાવે છે. એના કદમોમાં અત્તર-ગુલાબજળ જાતજાતનાં ફૂલ-બિછાવે છે. તેને બાદશાહના રૂડા નામથી સંબોધે છે. એની મૂર્તિઓ સમક્ષ સુગંધીદાર લોબાન અને એવી જ બીજી વસ્તુઓનો ધૂપ આપવામાં આવે છે. તેને ઇશ્વરી-દૂતના રૂડા નામથી ઓળખવામાં આવે છે. ગુંઠણીએ પડી એને નમે છે ત્યારે કાયદાનુ નામ આપે છે એને માટે લડે છે અને એક બીજાનો સંહાર કરે છે ત્યારે પતન-પ્રેમથી સંબોધે છે. જ્યારે પોતાને એને શરણે લઇ જાય છે ત્યારે પૃથ્વી પર સાક્ષાત પ્રભુ ઉતર્યાનો દાવો કરે છે. એનો ખિયાલ અને એ પર શ્રદ્ધાના જોશમાં આવી એક

બીજાના મકાનો તોડી ફોડી એક જ ટાઈપનાં બનાવવામાં આવે છે ત્યારે એને સમાનતાના નામથી સંબોધે છે એને હાથ કરવા ખાતર તનતોડ કોશિશ કરે છે, ત્યારે એને લક્ષ્મીદેવી અને વહેપાર કહી આગળ કરવામાં આવે છે.

ટૂંકમાં એ એક એવી શક્તિ છે જેના અનેક દુર્ગુણ અને નામ છે. ખરું જોતાં એ એક એવો રોગ છે જે પ્રથમથી જ છે અને અંત સુધી રહેશે જે પોતાની સાથે જાતજાતની બીમારીઓ અને મુસીબતો રાખે છે. જેનો ભવિષ્યની પ્રજા પોતાના પૂર્વજોથી વારસો મેળવે છે, કે જેનાં બી વર્તમાનકાળ, ભવિષ્યકાળ માટે વાવે છે. જેવી રીતે આ ફસલનુ બી આવતી ફસલમાં વાવવામાં આવે છે.

ગુલામીની જેટલીય જાતો છે તેમાંની કેટલીક આશ્ચર્યમાં ગરકાવ કરી દે તેવી છે

અંધ ગુલામી—જે મનુષ્યના વર્તમાનકાળને પૂર્વજોના ભૂતકાળ સાથે મેળવી દે છે અને તેને તેમના રિવાજી બંધનોમાં જકડી લે છે. જે પૂર્વજો માટે એક નવું અંગ બનાવી દે છે.

મુંગી ગુલામી:—જે સ્ત્રીપુરુષ ઉભયને એવા પટ્ટે બાંધે છે, જેથી તેઓ નફરત કરે છે, જાણે કે પગ અને બુટનો સંબંધ ન હોય તેમ.

બેરી ગુલામી:—જે મનુષ્યની આસપાસ બનતા બધાજ પ્રસગોનું સાંગોપાંગ અનુકરણ કરાવે છે, જેથી તે શેરના બદલે પડચા અને માનવીના બદલે સંસારમાં પડછાયા સમાન થઇ જાય છે.

લંગડી ગુલામી:—જે હિમ્મત અને આઝાદીની ખાંધ પર બદનામીની ઝુંસરી લાદી દે છે, જેના લીધે માનવી એવા હથીઆર સમ થઇ જાય છે, જેને જ્યારે આંગળીઓ ચાહે ત્યારે વાપરે અને તોડીફોડી નાખે છે.

રંગબેરંગી ગુલામી:—એ અસલ વસ્તુને ઊલટા નામથી સંબોધે છે. જેમકે મકરબાઝને ચાલાકમંદ, દોલતાબાને મુત્સદ્દી, અશક્તને નમ્ર અને કાયરને શાંતિવાદ કહેવડાવે છે.

હલકટ ગુલામી—જે અશક્તને ભય અને ડરના કારણે ઝબાન ખોલાવે છે, જેથી તેઓ એવી વાતો કહે છે. જે તેઓ સમજ્યા વગર પબ્લીકમાં મૂકે છે.

તિરછી ગુલામી:—જે એક કૌમને બીજી કૌમના નિયમો પાળવા તરફ ઘસડી જાય છે.

વંશપરંપરાની ગુલામી:—જે રાજકુમારોના માથે રાજનો તાજ પહેરાવે છે.

કાળી ગુલામી:—જે નિર્દોષોની ઔલાદને ગુનેગારોની ઔલાદ સમજી નફરત અને ધિક્કારથી વર્તવા ફરજ પાડે છે.

આજ જ્યારે હું જગતની કૌમો સાથે ચાલતાં ચાલતાં થાકી ગયો મારી નજર ખાનદાનો અને તેમની ઔલાદને જોઇ ઘરાઇ ગઇ તો હું પડછાયાઓના મેદાનમાં જઇ બેઠો. જ્યાં ભૂતકાળના ઓળા છુપાવતા અને ભવિષ્યની આત્માઓના પડછાયા લાગ જોઇ બેઠા હતા......ત્યાં મેં જોયું કે એક નાજૂક પડછાયો સૂર્ય તરફ એકી ટસે જોતો એકલો જઈ રહ્યો છે. મેં તેને પૂછ્યું "તું કોણ છે? અને તારું નામ શું છે?"

તેણે કહ્યું: મારું નામ આઝાદી છે."

મેં ફરી પ્રશ્ન પૂછ્યો:–

"તમારા પુત્રો ક્યાં છે?"

તેણે તરતજ ઉત્તર દીધો: "એકને ફાંસી થઇ, બીજો પાગલ થઈ મૃત્યુ પામ્યો. અને ત્રીજો હજુ પેદા થયો નથી." આટલું કહી તે ધૂમ્રસથી ઘેરાયલા વાતાવરણમાં અદ્રશ્ય થઇ ગયો. [સંપૂર્ણ.]

મઝદૂરનું જીવન

વ્યથિત પીડીત જીવન આપદામાં,
રીબાએલું દુભાએલું વ્યથામાં,
જીવન જીવે, મરે જીવે સજામાં,
કર્યું બળતું જીવન સિતમે કઝામાં,
કથા મઝદૂરની રોમાંચ કારી!
જીવે આશા અભિલાષાઓ મારી!

પસીને તરબતર રેશા બદન પર,
જીવે નફરત કરી, નિજ પર, જીવન પર,
વણે વસ્ત્રો છતાં કદર ના કફન પર,
સિતમ વરસે ક્ષણેક્ષણ, રાત દિન ભર,
થયો હડધૂત આલમની નજરમાં!
તાજ્જુબી છે આદમની નજરમાં!

સિંચીને રક્ત, વસ્ત્રે રંગ ભરતો,
બદન પ્રસ્વેદ તર, શ્રમથી નિતરતો,
છતાં ના "ચૂં કે ચાં" જે કાંઈ કરતો,
ઉન્હા ઉંડા છુપા નિશ્વાસ ભરતો,
હૃદય દ્રાવક વ્યથિત એની કથા છે!
જીવન મઝદૂરનું જીવતી કઝા છે!

બનાવે મહેલ પણ પોતે ન પામે,
ઝઝૂમે રાત દિન સંકટની સામે,
રૂધિરને માંસ અસ્થિ સાથ ચામે,
મુસીબતમાં વ્યથિત, ક્યાંથી વિરામે?
સરિતા છે શિથિલ જેના જીવનની!
કવિતા છે વ્યથિત મઝદૂર-મનની!

નથી દુન્યાને કૈં દરકાર એની,
જીવનમાં રોટીની તકરાર એની,
છતાં સંભળાય ક્યાં ચિત્કાર એની?
મરી ચૂકી જીવન—રફ્તાર એની,
મુંગી સંવેદનામાં તરબતર છે!
રૂદનમાં દુર્દશામાં ખૂબ તર છે!

હસે કિસ્મત, સરે હાથે નિરાશા,
સરકતા શ્વાસમાં શ્વાસે નિરાશા,
જીવન-અંગો, થયા જગના તમાશા,
મરી ગઇ આરઝુ ઇચ્છાઓ આશા!
નિરાશામાં નિસાસામાં જીવે છે!
મરી જીવનમાં, આશામાં જીવે છે!

ઉન્હા અંગાર આંસુમાં પ્રજળતા,
છુપા અરમાન આહોથી સરકતો,
નિરાશા તર બળેલો દિલ છલકતો,
પ્રલય-સાગર બે આંખોમાં ઉછળતો,
"નયન"નાં નૂર હીણાઇ ગયાં છે!
જીવનના શ્વાસ રીબાઇ ગયાં છે!

નિશા કાળી બની એના જીવનની,
નથી ફરિયાદ સંભળાતી રૂદનની,
સિતમ ઝડીઓ સદા વરસે દમનની,
વિપદના કારમી પળની વ્યસનની.
દશા વેરાન થઇ દિલના ચમનની!
કથા મુરઝાઇ ગઇ અંતર-સુમનની!

—નયન [ગણાત્રા]

ફરિયાદી !

—'ખામોશ' કનિયલુવી.

શિયાળાની ઋતુ હતી. અતિશય ઠંડી પડી રહી હતી. અંધકારમય રાત્રીમાં એક ગરીબ અને વૃધ્ધ ભિખારી, વરસાદ વડે ભીંજાએલાં ચીંથરાંને નીચોડવા માટે પોતાની ઝૂંપડીમાં જગ્યા શોધી રહ્યો હતો. ધ્રૂજતા હાથો વડે દીપકને પંપાળ્યો. અને પંપાળીને દીવાની વાટ, જે સાવ ભીંજાએલી હતી, તેને બાળવાની કોશિશ કરી, એક બે ત્રણું એમ બધી દિવાસળીઓ ખલાસ થઇ ગઇ. શરીર કંપી રહ્યું હતું. દાંત વાગવા લાગ્યા. ઝૂંપડીનાં અંધકારની સાથે આંખોની રોશનીએ પણ જવાબ આપી દીધો હતો. હાથ પગને અહીં તહીં ફેરવ્યા પરંતુ નિરર્થક....

ગરીબ ભિખારીની ઝૂંપડીમાં નિયમાનુસાર અંધારૂં છવાઇ રહ્યું હતું. બહારથી આવીને પણ વર્ષા-બિંદુઓથી રક્ષણ ન પામી શકયો. આખી ઝૂંપડીમાં વરસાદનું પાણી ટપકી રહ્યું હતું. અને ભિખારી પ્રકૃતિની સુપરદગી વડે બેસી રહ્યો હતો......ઘટાટોપ અંધકાર..... વિધૂતના ચમકારા......વાદળાંની ગર્જના......આ બધાં ગરીબ ભિખારીનાં હૃદય-પ્રાણુમાં ઉતરીને રહી જતાં. ભિખારીએ નિરૂપાય થઇને બન્ને હાથો સંભાળપૂર્વક આકાશ ભણી ઉંચકયા. અને રડતી આંખે કુદરતને પુકારવા લાગ્યો.

"અય કુદરત ! શું તુ પણ હરા ભરા અમીરોની જેમ ગરીબ, મુફલિસ, અને કંગાલ ભિખારીઓને ધકેલી રહી છે ?"

"અય કુદરત ! શું તુ પણ ભિખારીની દશા ઉપર દયા નથી દાખવતી ?"

"અય કુદરત ! શું તારી કને પણ અમારા જેવા ભોહતાજોના માટે આશ્વાસન નથી ?"

"અય કુદરત ! શું તને પણ અમોને ફાટેલાં ચીથરોમાં જોઇને મજાક કરવાની ટેવ પડી ગઇ છે ?"

"અય કુદરત ! શું તારી લાંબી પહોળી વિશાળ સલ્તનતમાં પણ અમ બેકસોના માટે પૂછપરછ નથી ?"

"અય કુદરત ! જવાબ દે......અમે ગરીબ શીગો, એટલા માટે......એટલા માટે...... ઉત્તર નથી મળતું ?"

"અય કુદરત ! કુરબાન તારી આ નિરાળી વર્તણુક ઉપર !"

અચાનક જોરથી વાદળાં ગર્જવા લાગ્યાં. વિજળી ચમકી. અને એક ભયંકર ધડાકાની સાથે ફરિયાદીની ઝૂપડી આગને સ્વાધીન થઇ ગઇ ! સવારે પાણીના તેજ ઝપાટાએ ઝૂંપડીનું નામનીશાન મિટાવી દીધું હતું !!

—મુબિન.

ગાંધીને જુઓ ને! થોડા વર્ષોના અંતરે તે અમુક દિવસો માટે ઉપવાસ કરે છે.

હિંદુસ્તાનમાં પ્રત્યેક માણસ ઉપવાસ કરે છે. જો તે ઉપવાસ કરતાં કરતાં મરી જાય તો તેના આત્માને 'નિર્વાણ' કે 'અલ્હમસા' અથવા એવીજ જાતના પુણ્યો પ્રાપ્ત થાય છે. જેનો અર્થ સ્વર્ગ પ્રાપ્ત કરવાનો છે. એ આ લોકો માટે ધાર્મિક પ્રશ્ન છે. અને સાથે સાથે તમે એ પણ જાણતા હશો કે નામદાર શહેનશાહની સરકારની એક પોલીસી છે કે હિંદી પ્રજાના કોઇ પણ ધાર્મિક પ્રશ્નોમાં માથું મારવું ન જોઇએ.

જો કે આપણે થોડી ને ટૂંકી મુસાફરીમાં હિંદ વિષે ઘણું જાણી લીધું છે. હવે ગરમી વધુ પડે છે કારણે પાછા ફરવું જોઇએ અને ત્યાં થોડાં 'પેગ' ઉડાવવાં જોઇએ.

●

૨-હિંદનો ચિંતામય ઇતિહાસ.

હિંદનો ઇતિહાસ એક મહાન ક્રાન્તિમય અને હૃદયવેદક વિષય છે. એવું કે એલેકઝાંડર ડુમાના નોવેલો જેવું. તેની અંદર ક્રમશઃ બાદશાહો, શહેનશાહો, પરદેશીઓ, દેશદ્રોહીઓ અને એવા કેટલાકોના સુચિપત્રો મળશે. હિંદુસ્તાની લોકો જેમને સામાન્ય રીતે 'દેશી' કે 'રૈયત' કહેવામાં આવે છે, પોતાના ઉન્નતિના ઇતિહાસમાં મહાન ભાગ લઇ ચૂકયા છે એટલે કે તમાશા જોનાર બનીને

કદી પણ જ્યારે બે હરિફ વચ્ચે લડાઇ થાય તો જનતા રણક્ષેત્રની આજુબાજુ તમાશો જોવા ઉભરાઇ પડે અને તે ફોજને શાબાશી આપવા મંડી પડે કે જેઓ જીતી રહ્યા હોય.

બે અતિ ઉપયોગી વાતો જે હિંદના ઇતિહાસમાં વધુ જાણીતી છે તે એ છે:—

૧-હિંદમાં પ્રથમથીજ પરદેશી પ્રજા ચઢી આવી રાજ્ય કરવા લાગી. પ્રથમ આર્ય, પછી યુનાની, મુસલમાન, મોગલ, પઠાણ વિગેરે અને

૨-બીજું કે એ ક્રમશઃ હુમલાઓના કારણે એક જાતની મહાન 'વંશાવળી' પેદા થઇ છે.-હિંદુસ્તાની લોકોનાં નસ્લોમાં જુદી કોમોના જોહર જોવામાં આવે છે. દ્રાવિડ, આર્ય, મોગલ, ઇરાની, શામી એટલુંજ નહિ પરંતુ યુનાની લોહીનો પણ એમાં સમાવેશ થાય છે. ધર્મમાં પણ જુદા જુદા મતભેદો સહેલાઇથી જોઇ શકાય છે. એવીજ રીતે સંસ્કૃતિ,ભાષા,રીતરિવાજ અને રંગઢંગમાં પણ.

હિંદનો ખરો ઇતિહાસ તે યુગથી શરૂ થાય છે-કે જ્યારથી અંગ્રેજો આવ્યા. એ મિત્રો દૂર દેશના ટાપુઓથી ફક્ત વેપારના વિચારો લઇ વેપારી મિત્ર બનીને આવ્યા હતા. જો કે એ લોકો પોતાના દિલના રાજા હતા. ઉંચા વિચારવાળા હતા. તેથીજ તેમને અહિંના જુદા જુદા પુરુષો કે જે સામાન્ય હતા તેથી તેમને ઘણું દુઃખ પહોંચ્યું. હિંદમાં શાંતિનો છાંટોએ ન હતો જ્યાં ત્યાં બસ અશાંતી અશાંતી હતી જે નફાની દ્રષ્ટિએ સૌથી અગત્યની વસ્તુ ગણાય છે. એથીજ અંગ્રેજોએ હિંદી બનાવોમાં પોતાનું માથુ મારવા માંડયું. ઘણા કઠોર હૃદયની સાથે તેઓ આ રાજ્ય સ્થાપી શકયા કે જેમાં કદી પણ સૂર્ય આથમતો નથી ખરી રીતે જોતાં હિંદવાસીઓ પોતેજ તેઓથી ખુશ હતા અને જાણી જોઇ તેઓએ પોતાના દેશની લગામ અંગ્રેજોના હાથમાં આપી—એ ઠીક છે કે કેટલાક નિમકહરામ અને પાંચમી કતાર વાળાઓએ દેશને દગો આપી અંગ્રેજોના વિરૂદ્ધના કરવા મંડી પડયા છે. કેટલાક ન ગમે એવા બનાવો પણ બની ગયા—જેમાં સૌથી વધુ પ્રખ્યાત અને હૃદયવેદક બનાવ—કલકત્તાનો તે બનાવ છે જેને—બ્લેક હોલ કે અંધારી કોટડી'ના નામે સંબોધવામાં આવે છે એ બનાવને એ રીતે વર્ણવવામાં આવે છે કે—

રોબર્ટ કલાઇવ અને નવાબ સિરાજુદ્દૌલા કલકત્તા કલબના મેદાનમાં 'ગોલ્ફ' (Golf) રમતા હતા જો કે એ નવાબ હતા. (બીજા દેશીઓની જેમ). એ પણ જંગલી અને અણસમજુ હતા. તેથીજ મેદાનમાં ૧૮ કાણાઓ પર નંબર લખેલા ન હતા. પરંતુ તેના જુદા જુદા રંગો હતા જેવા કે લાલ, ગુલાબી, નારંગી, વાદળી, પીળો વિગેરે અને છેલ્લા કાણાનો રંગ કાળો હતો. જ્યારે રમતા રમતાં છેલ્લા કાણા સુધી પહોંચી ગયા તો કલાઇવે ઘણી ચાલાકી અને હુશિયારીની સાથે પોતાનો બોલ તેમાં નાખી દીધો. હવે એણે પાછા ફરી જોયું કે 'ગોલ્ફ'ના દેશી નોકરથી બોલ કઢાવીએ પરંતુ દગાબાઝ નવાબે એ છોકરાઓના બદલે તેમની જગ્યાએ પોતે હતો. તેથી કલાઇવને જાતેજ કાણામાંથી 'બોલ' બહાર લાવવાના માટે લાચારીએ જવું પડ્યું. જેવો તે કાણામાં પ્રવેશ્યો હશે કે સિરાજુદૌલાએ પોતાનો પગ એના પર મૂકી દીધો અને કલાઇવ અંદરજ રહી ગયો. આમ થતાંજ કલાઇવે જોરજોરથી બૂમો પાડી રડવા માંડ્યું. એ સાંભળીને સેંકડો અંગ્રેજો-સ્ત્રી-પુરૂષો-જે કલબમાં સોડા ને વીસ્કીની મજા લઇ રહ્યા હતા, દોડી આવ્યા. નવાબે એ બધાને આવતાં જોઇ કહ્યું કે કલાઇવ અંદર પડી ગયો છે તેને બહાર કાઢો. આવી રીતે એ બધાને દગાથી અંદર મોકલી દીધા. બધા અંદર જતાંજ નવાબે પોતાનો પગ કાણાના મોઢાં ઉપર મૂકી દીધો એ વિચારે કે બધાને ગુંગળાવી મારી નાખવામાં આવે. પરંતુ વફાદાર દેશીઓએ (સિપાઇઓએ) નવાબની વિરૂધ્ધતા કરી. (એ બનાવને બળવાના નામે ઓળખવામાં આવે છે) સાથે સાથે એ પણ જાહેર કર્યું કે અમે પોતે તો ભલે ભૂખ્યા રહીશું પરંતુ પોતાના મોળા દોસ્તોને ભૂખ્યા રહેવા દઇશું નહીં. (અને એ વફાદાર રૈયત એ સદીથી એમજ પ્રમાણે કરે છે) એજ સમયમાં યુક્તિબાજ અને હાજર દિમાગી અંગ્રેજો જોતજોતામાં લખનૌ જઇ પહોંચ્યા. ત્યાંના વફાદાર સિપાઇઓએ એમનો બચાવ કર્યો. અને એ બનાવનું નામ 'લખનૌની કાલીકિ' રાખવામાં આવ્યું. બ્લેક હોલના બનાવથી ઇંગ્લાંડમાં શોકની લાગણી છવાઇ ગઇ. અને કહેવામાં આવ્યું કે અંગ્રેજોને એમાં કંઇ શંકા નથી થતી કે તેઓ એક કાણામાં છે પરંતુ તેમની સહેદ ચામડીના માટે એક જાતનું અપમાનજ ગણાય કે તેઓ અંધારી ઓરડી કે બ્લેક હોલમાં રખાયા.

એ બનાવ પછીજ અંગ્રેજો હિંદમાં વિદ્યા, રેશની અને લઘુમતીનો ફેલાવો કરી રહવા છે. તેઓએ રેલ્વે બનાવી છે. પોસ્ટ ઓફિસો, સ્કૂલો, હોસ્પીટલો, શરાબખાનાઓ, જેલો, પાગલખાનાઓ અને નજરબંધીના કેમ્પો બનાવ્યા છે. તદુપરાંત તેઓએ હિંદને એક 'કાનુની સભા' બનાવી છે. જો બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો બ્રિટીશ સામ્રાજ્ય દાર્ષ્પની શાંતિ Pase Britania ડિફેન્સ ઓફ ઇન્ડીયા કહેવાય છે.

૩-પીળું હિંદુસ્તાન

તમે ધ્યાનપૂર્વક જોયું હશે કે હિંદના નકશા પર બે રંગ વધુ લાગે જોવામાં આવે છે. લાલ અને પીળો. લાલ ભાગ 'બ્રિટીશ ઇન્ડીયા' કહેવાય છે અને પીળા ભાગને હિંદુસ્તાની હિંદુસ્તાન' કે 'દેશી રાજ્યો' કહેવામાં આવે છે. જુઓ તેમની સંખ્યા ૬૦૦થી વધુ છે. એમાંના એવા પણ રાજા છે જેમને ૧૯ તોપોનું માન મળે છે અને કેટલાક એવા પણ છે કે જેમને કોઇ સારા દિવસે એક બે ફટાકડા ફોડીને માન અપાય છે.

હિંદુસ્તાન વિશે તમારા વિચારો અને પ્રવાસ તેજ વખતે પૂર્ણ થઇ શકે કે જ્યાં લગી તમે કોઈ દેશી રાજ્યમાં એકાદ બે દિવસ રહી પ્રવાસ ન કરો. તમારે ત્યાં રહેવાની, સુવાની ને ખાવાપીવા વિશે જરાયે ચિંતા કરવાની જરૂર નથી. તમામ સફેદ જાતના પ્રાણીઓ દેશી રાજ્યોમાં આવકારદાયક ભલે પધારો કે 'સુસ્વાગતમ' કહેવાય છે. ફક્ત એક તાર કરી ખબર કરવામાં આવે તો રાજ્યનો વડો પ્રધાન સ્ટેશન પર તમારૂં સ્વાગત કરવા આવી જશે. સ્ટેશન પરથી 'રોલ્સ રોય્સ' કારમાં બેસાડી તમને કોઈ શાહી મહેલમાં લઈ જવામાં આવશે ત્યાં તમે શાહી મેહમાન તરીકે ગણાશો શાહી મેહમાનને દરેક વસ્તુ તેના બિસ્તરા પરજ પ્રાપ્ત થાય છે. જેમાં સવારના નાસ્તાનો પણ સમાવેશ થાય છે. આથી હું વિશ્વાસ રાખુ છું કે તમે આ પ્રવાસથી ઘણેજ આનંદ પ્રાપ્ત કરી શકશો.

આ મહારાજાઓ અને નવાબો હિંદુસ્તાનના ભૂતકાળની રંગીન અમાનત સમાન છે. સંગેમરમરના આલીશાન મહેલ, સુવર્ણ પતરાની મોટર ગાડીઓ, નૃત્ય કરનારીઓ, અને ખ્વાજાસરાઓની પલ્ટન ને પલ્ટનજ નજરે પડશે. આ બધું જોઈ તમને હિંદના ભૂતકાળની વાતો યાદ આવી જશે. તમારે એનો વિચાર ન કરવો જોઇએ કે રાજા યુગની સાથે ચાલતા નથી. તેમાંના કેટલાક શિક્ષીત છે એટલે કે તેઓ પોતાનુ નામ લખી શકે છે. તેઓ બ્રીજ, જોકર, અને ચાર હાથ રમી શકે છે. તેઓ શેમ્પેઇનથી લઇ જોની વોકર સુધીની દરેક જાતની વીસ્કીઓ પી શકે છે અને વોલ્ટ્ઝ Waltzથી લઇ ફોક્સટ્રોટ સુધી દરેક જાતનાં ડેન્સોમાં પ્રવીણ હોય છે. તેમના આવા રંગઢંગની કોઇ હદજ નથી. વિના સંકોચે તેઓ પોતાની કોઇ પણ કાર અને પોતાની પ્રિય કચનીઓ કોઇને પણ બક્ષીસ આપવામાં સંકોચાતા નથી.. તેઓ બહુમતિને પસંદ કરનાર છે અને એ વિશ્વાસ રાખે છે કે કોઇ અંગ્રેજ કે અમેરિકન પ્રાઇવેટ સોલ્જર હોદ્દાની રૂએ કોઇ મહારાજાથી નીચો નથી. કેટલીક હિંદી રાજકુમારીકાઓ મીલીવનના કારખાનાના મઝદૂરોની સાથે પણ નાચી શકે છે. એ સર્વ તેઓએ આઝાદીના માટે કર્યું છે.

૪–પશુ પંખીઓ

હિંદના પશુપંખીઓનું અવલોકન પણ એક સારામાં સારો વિષય છે. સૌથી વધારે પ્રખ્યાત હિંદુસ્તાની પંખી 'હુમા' છે (નામ એક ચકલીનુ જે હાડકાં ખાય છે અને જેના પર એનો પડછાયો પડે તે રાજ્ય કે ધન મેળવે છે) જેના પડછાયા વિષે કહેવાય છે કે તે કોઇ પણ દેશને સુખશાંતિ અને જનતાને વૈભવ વિલાસ આપી શકે છે

એ ઉપરાંત ઘણા સૌંદર્ય પાંખવાળા, ગાવાવાળા, બોલવાવાળા નાના મોટા પખીઓ પણ છે. ગીરગિટની ખાસિયતવાળા પણ છે, ગળા લાગનાર પણ છે અંધ ગીધ પણ જોવામાં આવે છે જે મુડદાં અને મૃત્યુ પામેલા શરીરને સાફ કરી જાય છે. અરે એટલુંજ નહિ કદી કદી તો જીવતાંને પણ સાફ કરી જાય છે પરતુ હિંદુસ્તાનનું સૌથી પ્રખ્યાત પામેલું સામાન્ય પખી 'પરિન્દયે ઝિન્દાં' (કેદખાનું) છે.

હિંદમાં પ્રાણીઓ પણ હજારો જાતના જોવામાં આવે છે. કેટલાંક ચાર પગથી ચાલે છે અને કેટલાક ફક્ત બે પગવાળાં છે. હિંદુસ્તાનના સૌથી વધુ ઉપયોગી પ્રાણીઓમાં વધુ ભાગ્યશાળી કુતરો છે. કેટલાક ગજનમહા-

રાજાઓ પોતાના આ પ્રિય મિત્રને માટે મખમલની સેજ અને આરામગૃહો તૈયાર કરે છે, એક ઇન્સાન કરતાં પણ વધારે રૂપિયા આ પ્રાણી પાછળ ખર્ચાય છે. સોસાયટીની કેટલીક સન્નારીઓ પોતાના બાળકોના બદલે આ કૂતરાઓને પોતાની ગોદમાં લઈને ફરે છે. હિંદમાં સૌથી વધુ માન મેળવનાર તે 'બુલડોગ' નામના કૂતરા છે. આ કૂતરાઓની પરદેશથી આયાત થાય છે. હિંદમાં માનપાનવાળા ને ભાગ્યશાળી કૂતરાઓ પણ છે.

O

હિંદુસ્તાનમાં કૂતરાઓની ફક્ત એટલીજ શિકાયત છે. તેમને દેશીઓની જોડમાં ગણી લેવામાં આવે છે. કેટલીક હોટલોમાં અને ક્લબોમાં આવી જાતની નોટીસોથી અપમાન કરવામાં આવે છે કે 'કૂતરા અને હિંદુસ્તાની અહિં આવી ન શકશે.'

એ પછી સાંઢોનો નંબર આવે છે. એ બધા ભાગ્યશાળી ગણાય છે. એમાંના કેટલાકની પૂજા હિંદુ લોકો કરે છે. એક ધનવાન કે લીડરની જેમ તેઓ સડકો પર ફરતા માલુમ પડે છે કેટલીક વાર તો રસ્તો પણ રોકી દે છે. કેટલાકને વાઇસરોય સાહેબ પાળે છે. વફાદાર લોકો એની પણ પૂજા કરે છે. કેટલીક વાર તેમનામાંથી વંશવૃદ્ધિ વધારવા માટે એક સ્થળેથી બીજી જગ્યાએ માનપાનથી રીઝર્વ્ડ ગાડીઓમાં મોકલવામાં આવે છે. એમની છબીઓ પણ પેપરોમાં પ્રગટ થાય છે.

O

ઘોડો હિંદુસ્તાનનું એક મજબૂત અંગ છે. સાંભળ્યું છે કે પુરાતન યુગમાં હિંદુ 'અશ્વિની ગૌશાળા'ની પૂજા કરતા હતા. હવે લાખો મુસલમાનો દર આષાઢિએ ગૌરક્ષા દિન અથવા તો 'અરબ દેશના'ની પૂજા કરે છે જે એમનું માનીતું અને પસંદ કરેલું હોય છે. એજ કારણે મહાલક્ષ્મી મંદિરની સામેજ મહાલક્ષ્મી રેસકોર્સ પર હજારો ને લાખો વિશ્વાસુ ભક્તો વધુ સંખ્યામાં એકઠા થાય છે. એ ઉપરાંત પણ કેટલાક બીજા પ્રાણીઓ છે જેવાં કે હાથી, સિંહ, વાંદરા, બિલાડી, સાપ, નોળિયા અને બીજા કેટલાક પેટે ચાલનારાં પણ છે. એ બધા કંઇ જંગલમાં રહેતા નથી પરંતુ એમાંના કેટલાક શહેરની સડકો ઉપર રખડતા દેખાય છે અને કેટલાક મદારીઓના ફંદામાં દેખાય છે.

O

હિંદુસ્તાનના ઝાડોમાં સૌથી પ્રખ્યાત પાંગરેલું પીપળાનું ઝાડ છે. જેની હિંદુ લોકો પૂજા કરે છે એ પછી ખજૂરનો નંબર આવે છે જે મુસલમાનોને પોતાના જુના વતન અરબની યાદ અપાવે છે. શીસમ, સાગ, વગેરેના ઝાડો ઉપરાંત કેટલાક વેલાઓ પણ છે જે ઝાડો પર શીરજોરીએ ચઢે છે.

૫ તમે અને દેશી ઇન્ડીયન

કહેવત છે કે 'જેવો દેશ તેવો વેશ' પરંતુ એ કહેવત હિંદુસ્તાન માટે સાર્થક નથી કારણ કે કોઇ પણ પરદેશીના મનમાં એ છે કે 'જ્યારે હિંદુસ્તાન આવે તો એવું કદી પણ ન કરવું જેવું કે હિંદુસ્તાનીઓ કરે છે. હમેશાં પોતાના અંગ્રેજી, અમેરિકન અથવા યુરોપીયન ટેવ, રીતરિવાજ અને પહેરવેશ પર મક્કમ રહો. અને તમે જોઇ શકશો કે એક-એક જોતજોતામાં તમે 'દેશી ઇન્ડીયન'ના તરફથી માન, ઇજ્જત મેળવી લીધી છે.

એથી વધુ કોઇ બીજી સલાહ કે અનર્થ વિચારો હોઇ શકેજ નહિ કે હિંદુસ્તાનના દેશીઓથી વધુ મિત્રતા કરી શકાય. એથી

એમના વિશાળ દિમાગોમાં ખોટી જાતના વિચારો ઉત્પન્ન થઇ જશે. એટલુંજ નહિ પરંતુ અહિંના કાયમના નિવાસી ગોરા પ્રાણીઓને માટે એથી ફિકર પૈદા થઇ જશે. એ યાદ રાખો કે તમારી અને દેશીઓની સંસ્કૃતિમાં કોઇ ચીજ શામિલ નથી તમે ગૌ માંસ ખાઓ છો ત્યારે તેઓ ગાયની પૂજા કરે છે. તમારી સ્ત્રીઓ કલબ ઘરમાં નાચે છે ત્યારે તેમની સ્ત્રીઓ ઘરમાં પરદો કરે છે. તમે વફાદાર ગણાઓ છો ત્યારે તેઓ એક નામની પ્રજા છે. તેથી કોઇ પણ દેશી વસ્તીમાં ફરવા ન જશો. કદી પણ સિનેમામાં નીચલા વર્ગમાં ન જાઓ. ભલે લંડનમાં ચાર આનાવાળી જગ્યા તમારે માટે યોગ્ય હોય. કદી પણ કોઇ દેશીને 'જનાબે મન' કે "બરાયે મહેરબાની' જેવા શબ્દોથી ન સંબોધો. એ દેશીઓ કોઇ પણ જાતની ઇજ્જત નથી જેમને સફેદ ચામડીનો હક્ક મળ્યો હોય. હિંદુસ્તાની હોટલોથી દૂર રહો હિંદુસ્તાની રેસ્ટોરન્ટો પાસે કદી પણ ફરકતા નહિ...હિંદુસ્તાનના અખબારોને હાથ ન લગાડો. યાદ રાખો તમારી સલ્તનતનો પાયો એક આનબાન પર કાયમ છે. જો તમો કોઇને પણ છેડશો તો એમનામાં રહેલો વંશપરંપરાના આઝાદીના ગુણો વૃદ્ધિ પામશે.

સાથે સાથે એ વાતને પણ ધ્યાનમાં રાખો કે જાહેરમાં તમે કોઈ હિંદુસ્તાનીથી ગેરવર્તણુંક ન કરજો એક જમાનો હતો કે જ્યારે કુલી કે મઝદૂરોને ઠોકરો મારવામાં આવતી હતી. પરંતુ આજકાલ એમની સ્થિતિ એવી નથી જેવી કે પહેલાં હતી.

આ પૂર્વવાસીઓ વધુ દસવાળા હોય છે. સમય વખતે 'ગધેડાને બાપ બનાવવાના' ઉસૂલ પર અમલ કરતાં એમની થોડી ખુશામદ પણ કરી લેવી જોઇએ દા. ત. એમના પૂર્વજોના રીતરિવાજના વખાણ કરવા. મતલબ કે ગમે તે સમયે તમે તમારી ગોરી ચામડીનો પ્રભાવ ન બતાવો. દા. ત. જો કોઇ સિનેમાંથી કોઇ, સ્વતંત્ર દિમાગવાળા ઇન્સાનને તે વખતે બહાર જતાં જુઓ કે જ્યારે 'ખુદા બાદશાહને સલામત રાખે' એ ગીતનું ગૂંજન થતું હોય, ત્યારે ઉપદેશ આપવાને બદલે બીજી તરફ મો ફેરવી લ્યો. ઉપદેશ આપવા જતાં તમે મુસીબતમાં આવી પડશો. તમે જુઓ છો કે બજારોની સભાઓમાં રમખાણ ફરે છે–અને ખુશામદની પોલીસીજ તમારે માટે ઉપયોગી થઇ પડશે. મતલબ કે સૌથી સારી રીતે વર્તણુંક રાખો.

૬–શું શું ન વાંચશો

સામાન્ય રીતે એ ન વાંચો કે જે કોઈ હિંદુસ્તાનીએ લખી હોય. જ્યાં સુધી કે પ્રખ્યાત થએલાઓના સુચિપત્રમાં એમનું નામ હોય જેવાં કે ટી. કે. રામન, ફ્રાંનેજિયા સોરાબજી વગેરે વગેરે. સૌથી સારી વાત તો એ કે એવી કિતાબ ન વાંચો કે જે હિંદુસ્તાનના પ્રશ્નો બાબત હોય છતાં પણ વાંચવાની ઇચ્છા હોય તો કેથેરાઇન મેયોની 'મધર ઇન્ડીયા' અને એસ. એસ. એમરીની 'હિંદુસ્તાન અને આઝાદી'; ટોમસ બ્રાઉનનાં 'બંગાલ લાન્સર' જેવી કિતાબો વાંચો–કદી દેશી એડિટર હોય એવા અખબારોને ન વાંચો કેમકે તેમની અંગ્રેજી ભાષા અશુદ્ધ હોય છે તેમજ સફાઇદાર છપામણી પણ હોતી નથી.

સંપૂર્ણ

ભીખારીઓનું રાજ્ય

એમ તો દુન્યામાં દરેક જગાએ સાધુ ફકીર, સંતો વિગેરે જોવામાં આવે છે. પરંતુ ચીનમાં તો એ લોકોનું એક જાતનું રાજ્ય ગણાય છે. ત્યાંના સાધુઓ, ફકીરો સૌ એક ભીખારી રાજાના તાબામાં છે. દરેક કસ્બાકામાં એક હાકિમ હોય છે-જેનો ચુકાદો દરેક વાતોમાં આખરી નિર્ણય તરીકે ગણવામાં આવે છે. એ હાકિમોની રજા સિવાય તેમના સમાજમાં કોઇ દાખલ થઇ શકેજ નહિ.

એ ભીખારીઓના બધારણ એવી જાતના છે કે દરેક માણસ સામાન્ય રીતે તેમના સવાલો પુરા કરે છે. તેઓ કદી આપવાના માટે ઇન્કાર કરતા નથી. જો કોઇ ભુલેચૂકે ઇન્કાર કરે તો બધા ભીક્ષુકો દરેક રીતે તેને હૈરાન કરે છે, એટલુંજ નહીં પરંતુ તેના પ્રત્યેક કામોમાં તેઓ આડા જાય-આવે છે. અહિં સુધી કે જ્યાં લગી તે માણસ માફી ન માગે ત્યાં લગી એને દરેક રીતે રંજાડવામાં આવે છે.

ચીનમાં એ લોકોનું એટલું જોર છે કે કેટલાક દુકાનદાર તેમના રોજના સવાલોથી બચવા માટે એ પ્રાંતના હાકિમને મળી અમુક રકમ નક્કી કરી લે છે એ રકમ માસિક તરીકે ગણવામાં આવે છે. આમ કર્યા પછી દુકાનદારો પોતાની દુકાને નોટીસ બોર્ડ લગાડે છે જેને વાંચી ભીખારીઓ સીધા ચાલ્યા જાય છે. એ રીતે એ લોકો ભીક્ષુકોથી પોતાનો છુટકારો મેળવે છે.

અહોભાગ્ય ગણો કે સમજો ત્યાંની ભીક્ષુકોની રકમ વધુ પડતી હોતી નથી કારણ કે દરેક માણસને આખાયે દિવસમાં અનેકવાર ભીક્ષા આપવી પડે છે. એ ઉપરાંત દેશમાં દરેક વસ્તુ સોંઘી છે. ત્યાંના ગરીબ ગણાતી જનતા પોતાનો જીવન નિર્વાહ ઘણી સારી રીતે ચલાવી શકે છે. ત્યાંના ભીખારીઓનો ધંધો એવો છે કે ગમે તે માણસ ગમે તે વખતે એ ધંધો સ્વીકારી તેમના સમાજમાં દાખલ થઇ શકે છે.

સૌથી વધુ આશ્ચર્યની વાત તો એ છે કે જેને સાંભળી આપણે હસી પડીએ. ત્યાંની એક કંપનિએ એક સંસ્થા સ્થાપી છે. જેનું નામ છે 'મરઘીના પીંછાંવાળું મકાન.' એ મકાનનો ઘેરાવો વિશાળ છે. જમીન પર પીંછાંવાળી શેતરંજી પાથરેલી હોય છે. રાતના વખતે ભીખારીઓ એ સંસ્થામાં જાય છે અને રોજનું નક્કી કરેલું ભાડું એના મેનેજરને આપે છે. હોલ સંપૂર્ણ ભરાઇ જાય તે વખતે ઘંટડી વગાડવામાં આવે છે. તે પછી બારણું બંધ કરી દેવામાં આવે છે. સાંજે એક મોટો કાગળ તે ભીખારીઓ ઉપર નાખી પડે છે એ કાગળમાં નક્કી કરેલા અંતરે કાણાં હોય છે. દરેક ભીખારી એ કાણું શોધી કાઢી તેમાંથી પોતાનું મસ્તું બહાર કાઢી લે છે. જો કમનસીબે ભીખારીઓ કાણાંની સંખ્યા કરતા વધારે હોય તો મેનેજર તેમનામાંથી બાકીઓને શોધી કાઢી બહાર ફેંકી દે છે. એ કામ તેઓ લાંબા વાંસ વડે કરે છે તેમાં મોઢું જાણું હોય છે.

સવાર થતાંજ બીજી ઘંટડી વગાડવામાં આવે છે. એનો અર્થ એ છે કે 'કાણામાંથી માથું કાઢી લ્યો.' જો કોઇ સુતી જાય તો કેટલીક વાર એવું પણ બની જાય છે કે કાગળની સાથે છત લગી તે માણસ ઉંચકાઇ જાય છે. આ હોલમાંથી નીકળતાંજ તેઓ પોતાનો ધંધો શરૂ કરી દે છે. ચીના લોકો એ આરામગૃહને બહુ પસંદ કરે છે.

× × ×

યુરોપમાં સૌથી વધુ ભીખારીઓની સંખ્યા ઈટલીમાં છે. તેનું એ કારણ છે કે ત્યાં પરદેશી લોકો ધનવાન હોવાના કારણે તેમજ ત્યાંના લોકો આળસુ અને ગરીબ છે. ઈટલીમાં તો ભીખારીઓને પારસાઈનો નમો પહેરાવવાની કોશિશ કરવામાં આવે છે. એનું કારણ એ છે કે થોડી મુદત થઈ ત્યાં કેટલીયે જાતની ધાર્મિક ટોળીઓ હતી. જેઓ ફક્ત દાતા લોકોના આસરા ઉપરજ પોતાનું ગુજરાન ચલાવતા. જો કે એ ટોળીઓ આજે નથી છતાં પણ તેના થોડા અંશો બાકી છે.

× × ×

પેરીસમાં ભીખારીઓની સંખ્યા વધુ છે. કારણ કે ફ્રાન્સના જુદા જુદા પ્રાંતોમાં ભીક્ષા પર પ્રતિબંધ છે. એટલા માટે કેટલાક કામચોર, આળસુ લોકો પેરીસમાં આવી ભીક્ષા માંગે છે. પેરીસમાં એક ઓફિસ છે. જ્યાં ભીખારીઓને માસિક પગાર આપી તેમની પાસેથી એ બાબતની માહિતી મેળવવામાં આવે છે કે શહેરમાં કોણ ધનવાન છે, કોણ ભીખારીઓને ભીક્ષા આપે છે. આ માહિતી મેળવી એ ઓફિસના સંચાલકો મોટો લાભ ઉઠાવે છે.

× + ×

એબીસીનીયાના ભીખારીઓ પોતાના બેડોળ શરીરના કારણે જનતાના દિલોમાં દયા ઉત્પન્ન કરવામાં જાણીતા છે. ત્યાં આજે પણ સારા તંદુરસ્ત માણસોને લૂલા, લંગડા અને આંધળા બનાવવાના કારખાના મૌજૂદ છે. આ કારખાનાઓમાં રાક્ષસ જેવા દયાહીન માણસો નિર્દોષ બાળકોના શરીરના ભાગોને તોડે છે. એ પછી તેઓ બજારોમાં ભીખ માગવાને લાયક ગણાય છે કેટલાક લોકો તો બાળકોને ભીખ માગતા પણ શીખવે છે તેમજ એવા બાળકો ઉપર તે કડક રીતે દેખરેખ પણ રાખે છે. સામાન્ય રીતે લોકો વિશ્વાસ કરતા નથી કે એવા જંગલી લોકોમાં પણ આવી કોનાની કર્તા થાય છે. પરંતુ એ વાત સત્ય છે.

× × ×

આફ્રિકાના ભીખારીઓ આખાયે જગતના અન્ય ભીખારીઓ કરતા વધુ બેશરમ હોય છે તેઓ પુષ્કળ ધન એકઠું કરે છે. એટલુંજ નહિ પણ એ વાત બહાર પડી જશે તેનીયે ચિંતા રાખતા નથી ત્યાંના ભીખારીઓ ઘોડા પર કે ખચ્ચર પર સવારી કરતા જોવું એ તો નાની વાત ગણાય. જો કોઈ માણસ તેમને ઉપદેશ કે શિખામણ આપે તો તેઓ ઘણી હિંમતપૂર્વક ઉત્તર આપે છે કે:—

"મહાશય હું આપથી રૂપીઆ માગવા આવ્યો છું ન કે ઉપદેશ."

* * *

હિંદુસ્તાનમાં પણ ભીખ માગવાનો એક પવિત્ર ધંધો ગણાય છે. પંજાબમાં તો હજુ પણ કેટલીક જાતો એવી છે કે જે ભીખ માગીનેજ પોતાનું ગુજરાન ચલાવે છે હિંદમાં કેટલાક ફકીરો, સાધુઓ એવા પણ છે કે જે બળજબરાઈથી ભીખ માગે છે. જ્યાં લગી તેમનો સવાલ પુરો કરવામાં ન આવે, એ લોકો જાતજાતના ઢંગ કરશે. વધુમાં એટલુંજ નહિ પરંતુ ભીખ માંગતાં મળેલા પૈસામાંથી તેઓ અફીણ ભાંગ, ગાંજા કે જુગારનો શોખ કરે છે. જો હિંદમાં પણ ચીન દેશ કે પેરીસની જેમ કરવામાં આવે તો એ લોકો આરામથી પોતાની જિંદગી ગુજારી શકે એમ છે. અરે! રસ્તા પર આળોટતા, કે રાતના સુતા તો મટી જશે! પરંતુ એવો દિન ક્યાં કે......!

ઉર્દૂ-સાહિત્યના
હિન્દુ

મોહાન શાહરે

[ઉર્દૂ સાહિત્યમાં હિંદુ ભાઇઓએ પોતાનો હદથી વધુ ફાળો આપ્યો છે. ઉર્દૂ પદ્ય-ગદ્યમાં પણ તેઓ અનોખી ભાત પાડે છે. ઉર્દૂના કેટલા હિંદુ શાયરો વિષે જરૂરી હકીકત મળી છે તે અમે 'કારવાં'ના વાંચકો સમક્ષ રજૂ કરીએ છીએ. —સંપાદક]

'સમર':—બિહારીલાલ નામ-પિતાનું નામ નંદીલાલ 'નિહાલ'-દાદાનું નામ જિવાલાલ 'ગુલ્શન'-ઇ. સ. ૧૮૫૯માં સીતાપુરમાં પૈદા થયા. શાયરીની દુન્યામાં પિતાના શાગિર્દ બન્યા. ફારસીમાં અઝીઝુદ્દીન 'અઝીઝ'ના શાગિર્દ હતા. પંજાબ યુનિવર્સીટીમાંથી ફારસીની પરીક્ષા આપી ઉત્તીર્ણ થયા. કેટલીયે સ્કૂલોમાં ફારસીના શિક્ષક તરીકે રહ્યા. પોતાની કૌમના કેટલાયે પેપરોના એડિટર હતા. ઇ. સ. ૧૮૯૧થી ઈ. સ. ૧૯૨૫ સુધી ગીશન હાઈસ્કૂલમાં શિક્ષક રહ્યા. ઇ. સ ૧૯૨૨માં નવયુવાન પુત્રના મરણથી સખ્ત આઘાત પહોંચ્યો. એ આઘાતથી આપે શાયરીને પણ તિલાંજલી આપી. ફારસીમાં એક પુસ્તક પ્રગટ થયું છે.

"ક્યૂં ન હો મુઝકો જુસ્તજુ તેરી;
દિલમેં રેહતી હૈ આરઝૂ તેરી"

× × ×

'જ઼રી':—કુંવર હરિસીંગ નામ-રજપુત ગેઝેટના એડિટર-લાલા શગનલાલ 'નૈશાન'ના શાગિર્દ—

"અય હિંદ ઝમાના વોહ તેરા યાદ, હૈ મુઝકો,
ઇસ દૌરે ગુઝિસ્તાકી, હિકા યાદ હૈ મુઝકો;
વોહ એહલે શુજાઅતકી વફા યાદ હૈ મુઝકો,
વોહ તેરે જવાંમર્દકી જિયા યાદ હૈ મુઝકો.

× × ×

થા તુઝસે મુઝઝયન સફરો શામકા સિલા,
ચલતાથા ખુદાઇમેં તેરે નામકા સિક્કા.

* * *

મૈદાંથા તેરે કબ્જેકા મૈદાને શુજાઅત,
હર ઝર્રાંથા પરવર દહે દામાને શુજાઅત,
થા હાથમેં તેરે સર્દ સામાને શુજાઅત,
પલતેથે તેરી ગોદમેં મર્દાને શુજાઅત,

\+ \+ \+

હર ફૂલ યેહ કેહતા થા સીપરદાર હૂં મૈં;
હર શાખકો દાવા થા કે તલ્વાર હૂં મૈં."

'જિગર':—રંગબહાદુર નામ-ગોરખપુર. વતન-બી એની ઉમ્રી ધરાવે છે.

"તંગદસ્તી તો ઝમાનેમેં ફલાકની બી નહીં,
દિર્સકા પાંવ જો ચાદરસે ન બાહિર હોતા."

'જંગ':—જંગબહાદુર નામ-ગીગના રહેવાસી-નાઝર હતા-'અનીસ' નામના પેપરના એડિટર હતા. અંગ્રેજી ફારસીમાં માહેર હતા. ઇ. સ. ૧૯૦૭માં ૫૦ વરસની ઉમરે મરણ પામ્યા.

"મેરે સાથ હૈ ઇન્કિલાબે ઝમાના,
બદલે દુંગા દુન્યાકો કરવટ બદલ કર."

"જિગરમેં ગયા દિલસે પૈકાં નિકલ કર,
ઉઠા દર્દભી સાથ પેહલૂ બદલ કર."

× × +

'જવાં':—હઝારીલાલ નાગ-લખનૌના રહેવાસી-ઇ સ. ૧૮૮૦માં મરણ પામ્યા.

"પથ્થરકા તેરા દિલ હૈ તો ફૌલાદકા જિગર.
ઇસ પરભી તેરા નામ કોઈ બેઅસર નહીં થા."

\+ × ×

'જોર':—કેદારનાથ નામ-નવયુવાન શાઇરોમાંના એક છે.

"લાશ દફનાયે વોહ કાતિલ આકે અપને હાથસે,
ઔર તો કોઈભી બાકી હસરતેં બિસ્મિલ નહીં."

× . × · ×

'જોશ':—પંડિત લભુરામ-શિક્ષક તરીકે નોકરી કરે છે.

"લખ્તે જિગરસે મુઝકો ઝિયાદા અઝીઝ હૈ.
ટૂટા હુવા જો તીર તેરે દિલમેં રેહ ગયા."

\+ × ×

'જોશ':—પંડિત હરિહરનાથ નામ-જાતે નાગર-અલ્હાબાદના રહેવાસી-'બિસ્મિલ' ઇલ્હાબાદીના શાગિર્દ.

"કહીં ઐસા ન હો સુનલે કોઇ યેહ બીક રોકતા હૈ,
તેરી તસ્વીરસે મૈં ચુપકે ચુપકે બાત કરતા હું."

\+ + ×

'જૌહર':—જવાહરસીંગ નામ-પિતાનું નામ બખ્તાવરસીંગ-જાતે કાયસ્થ-ખ્વાજા 'વઝીર'ના શાગિર્દ. બધાંવા પછી બલરામપુર રાજ્યમાં પોતાનું જીવન પુરૂ કરી ઇ. સ. ૧૮૮૦માં મરણ પામ્યા. પાંચ દીવાન પ્રગટ થઇ ચૂકયાં છે. ઘણા માયાળુ હતા.

"ખારકી તહેં ગોશો બાગે જહાંમેં તકદીર.
જિસસે લિપટું વોહ છુડા લેતા હૈ દામન અપના."

\+ + +

"ન કોઈ રહા હૈ ન કોઇ રહેગા,
ફકત એક હક્ નેકોઇ રહેગા."

× + ×

'જૌહર':—લાલા માધવરામ નામ-પિતાનું નામ લાલા જવાહીરમલ-મહાન વેપારી હતા-'મુનીર'ના શાગિર્દ. ઇ. સ. ૧૮૫૦માં મરણ પામ્યા. દીવાન પ્રગટ થઇ ચૂકયું છે.

"તોબા જો ફૂલ બુલબુલે રાયદા કે સામને,
કયા તેરે દિલમેં દદ કુછ અપ બાગમાં ન થા."

× × ×

'ચમન':—રણજીતસીંગ નામ-જાતે કાયસ્થ-પિતાનું નામ સરદારસીંગ-દહેલીના રહેવાસી-'સલિમ' દહેલ્વીના શાગિર્દ.

"સમઝકર સોચકર દિલકો મિટાના યાદ રખીયેગા,
વોહ દિલ જો દિલસે નિકલ જાયે બડી મુશ્કિલસે
મિલતા હૈ."

\+ + +

'હામી':—પંડિત બિશન નારાયણ નામ-પંડિત દેવીપ્રસાદ સાહિબના પુત્ર-જાતે બ્રાહ્મણ-બરેલી વતન-ગોરખપુર ઈ. સ. ૧૮૫૬માં પૈદા થયા-ફારસી ઘરમાંજ શીખ્યા-મેટ્રીક સુધી અભ્યાસ કરી લાચારીએ રેલ્વે ખાતામાં નોકરીએ રહ્યા. ટુંક મુદતમાં તો રેલ્વેખાતામાં હેડકલાર્ક સુધી પહોંચી ગયા. નવ વરસ નોકરી કરી રાજીનામું આપી મુંબઇમાં નોકરી કરે છે. પિતા વારસામાં એટલાં પુસ્તકો મૂકી ગયા કે જે ગણી શકાયજ નહીં. નાનપણથી શાઇરીનો શોખ હતો.

"કુલ જવાનીકી ખાક કદ્ર ન કી,
આજ અફસોસ હૈ જવાનીકા."

* * *

"ઝાહિદ તૌબા કરો હૈસી શરાબ,
મૈં નહીં ખાતા કભી અંગૂર તક."

* * *

"હમારા હક્ક હૈ જન્નત પર અગર ઇન્સાફસે પૂછો,
કે વોહ મીરાસે આદમ ઔર હમ ઔલાદ આદમકી."

* * *

'હુસ્ન':—હરપ્રસાદ નામ-બનારસના તાલુકદાર-જયનારાયણ કોલેજ બનારસમાં શિક્ષક તરીકે નોકરી કરે છે. મૌલવી ઉસ્તાદ હુસૈનના શાગિર્દ.

"હાથ ધરતે હૈં કલમ લિખાજ તેરી તહરીર પર,
મુફ્ત ગોયા ખા રહે હૈં ખૂબી યે તકદીર પર."

\+ × +

'હિદમ':—દ્વારકાપ્રસાદ નામ-મંગલપ્રસાદના પુત્ર-જાતે કાયસ્થ-'હુસૈન' બરેલ્વીના શાગિર્દ-ફારસી અરબીમાં અજોડ હતા.

"તરીકે હક્ક પરસ્તી ઇશ્કવાલોંકા નિરાલા હૈ,
ન પરવા મસ્જિદોંકી હૈ ન પરવા હૈ શિવાલોંકી"

\+ + ×

'હુઝૂર':—બાલમુકુંદ ખત્રી-ખ્વાજા 'મીર' દર્દના શાગિર્દ-અરબી પર કાબુ હતો-ભળવા પહેલા મરણ પામ્યા.

"યાં મુઝમેં નહીં હૈ જાન બાકી,
વાં અબભી હૈ ઇમ્તેહાન બાકી."

* × *

'પુર્દ':—હરદયાલપ્રસાદ-શિરસ્તેદાર ગાસીપર—

"દિલ પર નિગાહ ડાલકે ઉસને લગાદી આગ,
શીશા ચિરાગે તૂરકા બર્કે નઝરમેં હૈ."

'ખસ્તા':—જિયાલાલ નામ-જાતે કાયસ્થ-દહેલીના રહેવાસી.

"નઃ પા તુઝસે પરી પૈકર નઃ મેં હૂરોંકા શયદા હૂં,
નઃ જન્નત મેરે કાબિલ હૈ નઃ મેં જન્નતકે કાબિલ હૂં."

'ખાલિશ':—જગશેરપ્રસાદ નામ-પિતાનું નામ કાશીનાથ-જાતે કાયસ્થ-નુરદરના રહેવાસી.

"બખિઝ્જભી રાહે ઇશ્કમેં ગુમ હૈ,
કિસસે પુછું નિશાન મંઝિલકા.
આઇના જિસકો આપ કેહતે હૈં,
એક ટુકડા હૈ વોહ મેરે દિલકા."

'ખસ્તા':—હરબલજ નામ-અંબાલાના રહેવાસી.

"સિતારે હૈં કે મોતી હૈં કે શબનમકે કતરે હૈં,
દિખાતા હૈ ફલક નયરંગીયાં ગૌહર રીઝાં હોકર"

'ખુરતર':—હરિકૃતસીંગ નામ-ગોરખપુરના રહેવાસી-લક્ષ્મીનારાયણના પુત્ર-જાતે કાયસ્થ-'રિયાઝ' ખૈરાબાદીના શાગિર્દ-અરબી અને ફારસીના વિદ્વાન હતા. ગનિત વિદ્યા સાથે અંગ્રેજી ઉપયોગ પુરતું જાણે છે. દીવાન પ્રગટ થઇ ચૂક્યું છે.

"એદરે કુદરતકા પેદ હૈ ગૌસકે આકલે ઇન્સાં,
ફ્રબકર ભી નહીં પા સકતા હૈ સાહિલ મેરા."

× ÷ +

"ગુફ્તગુકે મંઝિલે મકસદ પે રૂહ કેહતી હૈ,
ખુદા નહીં હૂં મગર સાયએ ખુદા હૂં મૈં."

'ખુશદિલ':—બેનીપ્રસાદ નામ-પિતાનું નામ દુર્ગાપ્રસાદ લખનૌના રહેવાસી-'આમિલ' લખનવીના શાગિર્દ.

"ઝીનયે બાગ હકીકત હૈ મિજાઝ અપ આદિલ,
રાસ્તા કાબેકા સીધા હૈ સનમે ખાનેસે."

પરદેશના ગ્રાહકોને:—

'કારવાં'ને લગતો દરેક પત્રવ્યવહાર મોકલવાનું નવું સરનામું:—

VAHSHI Sahitya Karyalaya
M. M. P. Lane,
RANDER.
[Surat, Bom., India]

ખુરતર—જગન્નાથ નામ-પિતાનું નામ મગનલાલ-જાતે કાયસ્થ-લખનૌના રહેવાસી-અવધના છેલ્લા બાદશાહના 'મુત્સદી' હતા. શ્રીમદ ભાગવત ઉર્દૂ નઝમમાં સરદર પુસ્તક છે. ઇ. સ. ૧૮૬૪માં મરણ પામ્યા.

"હમગમ ખુશ્બુસે શયદા હૂં ખુશી હૈ તો મેહ હૈ.
ફરશે ગુલ આઇ તમન્નાયે દિલી હૈ તો પેદ હૈ"

'ખુરતર':—કિશનસીંગ નામ-હૈદરાબાદના રહેવાસી-આજના નવયુવાન શાયરોમાંના એક છે.

"હોંસ યુ બેહાલ અપના ક્યૂં બના લેતા હૈ તૂ,
શમ્આકે સર ચઢકે ક્યા મેં રાજ પા લેતા હૈ તૂ."

'ખુશહાલ':—જ્ઞાનસિંગ નામ-જિલ્લે જહેલમના રહેવાસી.

"ખુશીસે શૌકસે સૌ બાર થે વોહ દામિતહાં મેરા,
ચલા ગફલતકી બાનિબ દિલ વોહ કેહતા શાદમાં મેરા"

'ખુરશીદ'—પંડિત બળદેવકિશન નામ—લાહોરમાં ગેઝેટેડ ઇન્સ્પેક્ટર છે.

"ન વોહ ઓસાફ હૈ હમમેં ન વોહ કુદરત રહી દિલમેં,
હમારી ગફલતોંસે દેખીયે સારા વતન બિગડા
અગર દિલમેં ખિયાલાત ગોતામનમાં લાવો તુમ
તો ઇસ ઉજડે ચમનકો આજભી ગુલઝાર પાવો તુમ,
મેં ક્યા મુંહસે કહું મેં કૌન હું દુન્યામેં ક્યા હું મેં
ખશરકી હસ્તીયે, નાપાકકા એક આઇના હું મેં
ખુદાકી શાન નઝરમેં કુલ બશર દુન્યાકે યકસાં હૈ
તો દિલમેં ક્યું ખલિશ ગમકી બુરે હિંદુ મુસલમાં હૈ
નહીં બિગડા હૈ કુછ અબભી અગર ચાહો તો બસ ભાઈ,
કુદરત છોડ દો ઔર બાનિએ ઇરશાદ તુમ આઓ.
કહાં સિખ્ખા હૈ મઝહબમેં કહો તુમ ગૈર આપસમેં,
ગઝબ હૈ ગર ઝમાનેમેં જુદા ભાઇસે ભાઇ હૈ"

'ખુરશીદ'—જ્વાલાપ્રસાદ નામ—એમ. એ. ની ડિગ્રી ધરાવે છે. રાયબહાદુર જાનકી-પ્રસાદના પુત્ર.

"એક હસરતકી ગયા સાથ મેરે છોડે ચલદે,
ઔર કોઇભી ન સાથી હુઆ મરકર અપના."

'ખ્યાલી'—ખાલીરામ નામ—ઉર્દુ ભાષાના વિદ્વાન હતા. મિર્ઝા 'ગાલિબ'ના શાગિર્દ ઇ. સ. ૧૮૮૨માં મરણ પામ્યા.

"કર દિયા બાદે ખિઝાંને ઇસે દરહમ બરહમ,
વસ્લે ગુલબુલબુલકી કભી સુરતને અગરકી મૂરત."

'ગાના'—રોશનલાલ નામ—જાતે કાયસ્થ. લખનૌના રહેવાસી—મેહતાબરાય 'મેહતાબ' પિતાનું નામ—ઉર્દૂ અને ફારસીના અજોડ શાયર હતા. ૬૦ વરસની ઉમરે ઇ. સ. ૧૮૭૪માં મરણ પામ્યા

"ન ગુલ હૂં ઔર ન હૂં આલમમેં ન ખારે દામન,
નામ . જોમોંકા હુઆ હૂં મેં ગુબારે દામન."

'દાનિશ'—શંભુસીંગ નામ—આજના જુવાન શાયરોમાંના એક છે.

"દુન્યામેં પરદે અપના ગમકો બતાતે હૈં કાફીરોં,
કોઇ દેખે તો વોહ સમઝે ખુદાકો યાદ કરતે હૈં."

'ફર્દ'—ગણપતિલાલ નામ—જાતે કાયસ્થ—શાહજહાંપુરના રહેવાસી 'બેહમાન' શાહજહાં-પુરીના શાગિર્દ.

"ફકીર ઐસે લોગી હમેં દેનેમેં કુદરત દે,
ખુદાકી યાદ હૈ દિલમેં ખુદાકા સરમેં નૌર હૈ"

'દિલરેશ'—અમર બિહારીલાલ નામ.

"ન દેહલી હૈ અબ યહાં ખુબસૂ નિકલે હોકર,
તુઝે રસ્તા દેગી મેરી પેશાની ઝગા દોકર.
વોહી 'દિલરેશ' હમ વો હૈ વોહી દિલકી તમન્ના હૈ.
કે ગુઝરે ઉમ્ર સારી ખિદમતે હિંદુસ્તાં હોકર"

'દિમાગ'—ગંગાલાલ નામ—પિતાનું નામ કનૈયાલાલ મોરાદપુરના રહેવાસી.

"એક હી શિકવેકો દો કરકે દીખા દેતી હૈ,
જોહરે આઇના કાતિલ તેરી તસ્વીરમેં હૈ."

'દીવાના'—બંસીગોપાળ નામ—શાહજહાં-પુરના રહેવાસી—'દાગ' દહેલ્વીના શાગિર્દ. ઇ. સ. ૧૮૯૩માં મરણ પામ્યા

"મઝા હૈ અગર મેરે દિલમેં રહો તુમ,
મેરી આરઝૂ મેરા અરમાન બનકર."

'દીવાના'—સરદાર મોહનસીંગ નામ એમ. એ. ની ડીગ્રી ધરાવે છે. તેમનો 'કુદરત' 'ગૌહરે તેહઝીબ' વિગેરેના કર્તા. 'ઉર્દુ ગેઝેટના' સહતંત્રી અને ગવર્નમેન્ટ કોલેજ લાહોરમાં પ્રોફેસર છે. ઘણા આનંદી સ્વભાવના છે.

"ફિતરતકી બહારોંકો અઝલ્યા દિખાદે તૂ,
રૂખસારે હકીકતસે પરદેકો ઉઠા દે તૂ.
પૈગામે તરક્કી હૈ, પૈગામે મોહબ્બત હૈ;
દુન્યામેં અસીરોંકો આઝાદીકી જન્નત હૈ.
સોતોંકો જગાયે જા, બિછડોંકો મિલાયે જા,
ગૈરત વહ જન્નત તું દુન્યાકો બનાયે જા."

અપૂર્ણ.

આત્મ-સંદેશ

આવી, ઉષા છે આવી !
જ્યોતિ જગે જલાવી,
આવી ઉષા છે આવી !

તીમીર હટાવવાને:
શમ્આ દિપાવવાને,
ભૂલેલા મુસાફિરને,
રસ્તો બતાવવાને,
સૌરભ અમી છે લાવી;
આવી, ઉષા છે આવી !

બેફામ નવયુવકને,
તું પ્રાત્ય જાવવાને,
રણપીપૂડી બજાવી;
આવી, ઉષા છે આવી !

પડતાને તારવાને;
સૂતા જગાડવાને,
'અદીબ' ત્હારી નૈયા
ને પાર લાવવાને,

શૂરગિત સૂણાવવાને:
મૂક્તિ અપાવવાને,
આશા અમર જતાવી;"
આવી, ઉષા છે આવી !

'અદીબ' કુરેશી.

●●

કારવાંને !

નૂતન આ આઠમા વર્ષે, પ્રવેશી કારવાં ! આજે,
દિવાલો ભેદીને દુઃખ દુર્ગની દીર્ઘાયુષી થાજે;
સુમન સાહિત્ય સૌરભને, સમર્પીને સદા સૃષ્ટિ,
વિશ્વ બન્ધુત્વ વર્ષાની, વિશ્વે વરસાવજે વૃષ્ટિ....૧
સલિલ સ્વદેશ સેવાના, સીંચી સ્વદેશીને સ્હાજે,
કરુણાના તું કટોરા પી, કરુણા જામો ભરી પાજે;
રહી કર્તવ્યમાં તત્પર, સુમાર્ગે જો તું સંચરશે,
નવીન હૈયા વિષે વિશ્વાસ છે, સુકીર્તિને વરશે....૨

—નવીનચન્દ્ર ભ. દેસાઈ વાલોડકર

●●

મૌલાના : અહમદ અશરફ રાંદેરી

o

સવાલ-મૈયત ઉપર તેના કુટુંબીઓ તથા સ્નેહીઓ કપડું નાખે છે તો શરીઅત મુજબ તે કપડુ નાખવું જાઇઝ છે? શરીઅતનો તેમાં શો હુકમ છે?

જવાબ-મૈયત ઉપર કે જનાઝા ઉપર સગાં સ્નેહીઓએ કપડું નાખવું જરૂરનું નથી. કેટલીક જગ્યાઓએ ખાલ એ રિવાજ પડી ગયો છે તે બંધ કરવો જોઇએ. બેશક મૈયત ગરીબની હોય તો કફન આપવું સવાબનુ કામ છે.

સવાલ-મૈયતને ઘરમાથી કાઢતી વખતે ઘરવાળાઓ તરફથી ગરીબ ફકીરોને ઘઉં આપે છે. જેને તોશો કહે છે તો તે આપવો જાઇઝ છે?

જવાબ-મૈયતને ઘરમાંથી કાઢતી વખતે સાથે તોશો કાઢવામાં આવે છે. એની શરીઅતથી કોઇ પણ જાતની સાબિતિ નથી. એ રિવાજ સત્વર બંધ કરવો જોઇએ. બેશક શરીઅતના હદમાં રહી મૈયતને સવાબ પહોંચાડવો સારામાં સારી વાત છે. આ પ્રમાણે મૈયતને ઘઉં, જુવાર અથવા બીજી કોઇ ખાવાની વસ્તુનો સવાબ પહોંચશે એ ઇરાદે, તોશો કાઢવો નહિ.

સવાલ-એક માણસ ગાંજો, ભાંગ, દારૂ પીતો હોય ને ઇમામત કરતો હોય તો તે માણસ ઇમામત કરી શકે છે? અને તેની પછવાડે નમાઝ થાય છે?

જવાબ-જે માણસ ગાંજો, ભાંગ, દારૂ પીતો હોય તે ઇમામત કરવાને લાયક નથી. એવા ઇમામ પાછળ નમાઝ પઢવી મકરૂહ થાય છે ઇમામ પરહેઝગાર અને મસલા મસાઇલથી વાકેફગાર હોય એવાનેજ રાખવો જોઇએ.

સવાલ-મૈયતને દાટતી વખતે અહીંના મૌલવી સાહેબ પાંચ સાત માણસોને વુઝુ કરાવીને જનાઝાની ફરતા કુર્આન શરીફ લઇને બેસાડે છે પછી મૌલવી સાહેબ આ પ્રમાણે કહેવુ શરૂ કરે છે

"અઝીઝેમાન યે મૈયત મર ગયા ઉસમે ઉમ્રભરકે હક હુકૂક અદા ન હોનેસે યે કલામે શરીફ વાસ્તે અલ્લાહકે ઇસ મૈયતકો બખ્શા" આવી રીતે કહીને એક જણો કુર્આન શરીફને ચૂમીને બીજાને આપે છે બીજો ત્રીજાને એમ દરેક બેઠેલાને આપે છે. છેવટે કુર્આન શરીફ મૌલવી સાહેબના હાથમાં આવે છે. ફરી ત્યાર મૌલવી સાહેબ ઉપર મુજબનું કહેવું શરૂ કરે છે. એમ ત્રણ વાર મૌલવી સાહેબ કહે છે. જેને વખત પરસ્તું કે હિલ્લા કરવું કહે છે. જેનો મૌલવી સાહેબ સવા રૂપીયો લે છે. તો વખ વરાવવા બાબત શરીઅતમાં શું હુકમ છે?

જવાબ-સવાલમાં પૂછેલી હકીકત ચોખ્ખી શરીઅત વિરૂધ્ધ છે. એવી રીતે હિલ્લો કરવો જાઇઝ નથી. એ મસઅલો વિગતવાર અમારા "**ફતાવા અઝીઝીયાહ**"માં પ્રગટ થઇ ચૂક્યો છે. જે જોવા ખાસ ભલામણ છે.

સવાલ: નાનાં બચ્ચાં, છોકરો અથવા છોકરી ૩ થી ૪ વરસ સુધીની ઉંમરમાં ગુજરી જાય તો તેને ઔરત નવડાવી (ગુસલ દઇ) શકે કે નહિ. એ માટે શરીઅતનો શો હુકમ છે?

જવાબ:-નાબાલિગ છોકરાને ઔરત અને નાબાલિગ છોકરીને મર્દ ગુસલ દે તે જાઇઝ

છે. પરંતુ છોકરાને મર્દે અને છોકરીને ઓરત ગુસલ દે તે સારામાં સારૂં છે.

સવાલઃ-એક માણસ ઇમામત કરે છે. અને બંને હાથમાં દસે આંગળાઓમાં અકીકની વીંટીઓ પહેરી રાખે છે. અકીક અને તેવા બીજા પત્થરોની ચાંદીની વીંટીઓ પહેરી રાખે-છે. તો નમાઝમાં તેથી કાંઇ નુકશાન તો નથી ને? શું તેના પછવાડે નમાઝ થાય છે?

જવાબઃ-ચાંદીની વીંટી અકીકની હોય કે બીજા કોઇ પત્થરની સાડા ચાર મશા (સાડા દસ વાલ)ની પહેરવી જાઇઝ છે, બધી આંગળીએ.માં વીંટીઓ પહેરવી જો કે તે ચાંદીની હોય મર્દ માટે ઠીક નથી. કારણ કે એ ઘરેણાંમા ગણાય છે અને ઘરેણાં મર્દ માટે નથી, ઓરત માટે છે. નમાઝ તો થઇ જશે.

નોટઃ-આ બધા મસલાઓ હનફી મઝહબ ની મોતેબર કિતાબો "ફતાવા આલમગીરી" "શામી" "દુર્રેમુખ્તાર" વગેરેમાંથી લખવામા આવ્યા છે મુસલમાનોએ દરેક કામ સુન્નત તરીકા માફકજ કરવાં જોઇએ રસૂલે ખુદા સલ૦ ફરમાવ્યુ છે કે મારી સુન્નત અને ખલીફાએ રાશેદીનની સુન્નતને મજબુત વળગી રહો. શાદી હોય કે ગમી. દરેક કામમાં સુન્નત તરીકાની તાબેદારી કરવી જરૂરી છે. અને એમાજ દીનો દુન્યાની ભલાઇ છે. સહીહ હદીસ શરીફમાં આવ્યું છે કે આપ. સલ૦ ફરમાવ્યું છે કે અમારા કામમાં નવી વાત પેદા કરશે તે રદ છે. બાતિલ છે. એ હદીસથી સાફ સિધ્ધ થયું કે મઝહબમાં જે વત આવીજ નથી તેને આપણા તરફથી સારી સમજી ઉત્પન્ન કરવી "બિદઅત" અને સખત ગુનાહનું કામ છે.

સવાલ-અહિં ઠંડી છે અને ઠંડીના કારણે વુઝુ ન કરે, અને તયમ્મુમ કરી નમાઝ પડે તો જાએઝ છે અથવા નહિ?

જવાબ-ઠંડા પાણીથી વુઝુ ન કરી શકતો હોય તો ગરમ પાણીથી વુઝુ કરે તયમ્મુમ તો ત્યારેજ કરી શકે છે કે પાણી ઠંડુ કે ગરમ તદન વાપરી ન શકે અથવા ન મળે.

સવાલ-વુઝુ અગર ફક્ત હાથ ધોઇને કુરઆન શરીફની તિલાવત અથવા ગુજરાતીમાં લખેલ કુરઆન શ. અથવા પંજસુરહ અથવા યાસીન શ. પઢવું જાએઝ છે યા નહિ?

જવાબ-જનાબત (નાપાકીની હાલત) ન હોય તો વગર વઝુએ કલામે શરીફ મોઢે પઢી શકે છે. તેમજ હાથમાં પકડયા વિના જોઇને પણ પઢી શકે છે. વઝુ વગર કુરઆન શરીફ કે પંજસૂરહ કપડાં અથવા જુઝદાન વિના હાથમાં પકડવું જાએઝ નથી.

સવાલ-તયમ્મુમ કરવાનો તરીકો શું છે અને કઇ ચીઝોથી તયમ્મુમ.થઇ શકે છે?

જવાબ-તયમ્મુમના ત્રણ ફર્ઝ છે નિય્યત કરવી અને બે વાર પાક માટી પર હાથ મારી પહેલી વાર બન્ને હાથ મોંઢા પર અને બીજી વાર કોણીઓ સુધી બન્ને હાથ પર ફેરવવા. કોઇ જાણકારને રૂબરૂમાં પુછી શીખી લેવો.

સવાલ-પગરખાં હાથમાં પકડી મસ્જિદમાં તેમ ઇબાદતખાનામાં લઇ જાઇ શકાય કે કેમ?

જવાબ-પગરખા (જોડા)ને સાફ કરી હાથમાં રાખી મસ્જિદમાં જઇ શકો છો બલ્કે મસ્જિદમાં મૂકી પણ શકો છો. ઘણી જગ્યાએ ચોરી થઇ જવાની બીકથી લોકો જોડા મસ્જિદમાં સાથે રાખે છે.

મુસ્લિમ સ્ટુડન્ટસ યુનીયનની

જનરલ મીટીંગ,

શ્રી મુસ્લિમ સ્ટુડન્ટસ યુનીયન રાંદેરની જનરલ મીટીંગ તા. ૫-૯-૪૬ને ગુરૂવારે બપોરે બે વાગે એમ. એમ. પીપરડીવાલા હોસ્ટેલમાં મળી હતી, જેમાં એમ. એમ. પીપરડીવાલા હાઈસ્કુલના લગભગ બધા મુસ્લિમ વિદ્યાર્થીઓ તેમજ મુસ્લિમ શિક્ષકો તથા બહારના બીજા સદગૃહસ્થોએ હાજરી આપી હતી કુર્આન શરીફની તિલાવત બાદ નીચે પ્રમાણે નવા વર્ષ માટે ઓફીસરોની ચૂંટણી થઈ હતી.

(૧) પ્રેસીડેન્ટઃ-શ્રી. એસ. એસ. રીફાઈ એમ. એ.

(૨) વા. પ્રેસીડેન્ટઃ-શ્રી. એમ એ. નાખુદા.

(૩) ઓન. જનરલ સેક્રેટરીઃ-શ્રી. ગુલામ મોહંમદ અશરફ.

(૪) ઓન. જોઈન્ટ સેક્રેટરીઃ-શ્રી. અલી. વાઈ. ચોપડાત.

ત્યાર બાદ હાઈસ્કુલના મુસ્લિમ શિક્ષકોએ તથા બીજા સદગૃહસ્થોએ યુનીયનનું કામ આગળ વધારવા વિદ્યાર્થીઓને અપીલ કરી હતી. ભાષણો બાદ હાજર રહેલાઓમાં ચંદો ઉઘરાવવામાં આવ્યો હતો જેમાં બધા મળી કુલ રૂ. ૧૦૫) જમા થયા હતા. મીટીંગનુ કામકાજ પુરૂં થતાં પ્રેસીડેન્ટ શ્રી. એસ. એસ. રીફાઈ સાહેબે હાઈસ્કુલના ઉત્સાહી ટ્રસ્ટી શ્રી. આંકલા અહમદ ઈસ્માઈલ સાહેબ કે જેઓ યુનીયનના કામકાજમાં તેમજ મુસ્લિમોની કેળવણી આગળ વધારવામાં ઘણાજ મદદરૂપ થાય છે તેમનો આભાર માની સભા વિસર્જન થઈ હતી.

એમ. એમ પી. રાંદેર
આભાર સ્વીકાર

૨૫૦ મેસર્સ છી એ. રાંદેરીઅન લી. રાંદેર.

૧૦ જનાબ હાજી અહમદ મોહમદ પીપરડી સા. રાંદેર.

૫૦ જનાબ શેઠ હાજી મોહમદ ઈસ્માઈલ દાદાભાઈ હા શ્રી. ઈબ્રાહીમ શીમાન સા. ખોલવડ

૫ જ. મીયા મોહમદ અમીર સા. પંડવાઈ

૧૦ ફાતમાબીબી C/o આરેફ ઈબ્રાહીમ અશરફ સા રાંદેર.

૫૦ જ. સુલેમાન મોહંમદ પટેલ સા. શ્રીન બગલો. કોસબા.

૧૦૦ જ. અબ્દુર્રહેમાન ગુલામહુસેન બસા સા. રાંદેર.

૨૫ મેસર્સ ગનીભાઈ એન્ડ કું. સુરત.

૨૦ જ. છોટુભાઈ હાજી અહમદ કટપીસ-વાલા સા.

૨૫ જ. શીદીક વાઘરીવાલા સા.

૧૦૦ „ એક મુસ્લિમ સદગૃહસ્થ સા.

૧૦૦ „ સુરત શીદીક હાઉસ સુરત.

૧૦૦ „ હાજી જુસુફ સા. સુરત.

૨૫ „ હાજી હાશમ સા. .

૧૦ „ બી. એ. ફાજલ સા.

૨૫ „ હાજી હુસેન શીદીક મોતીવાલા સા.

૨૫ „ કાદેર એન્ડ હાશમ કું.

૧૦ „ યુસફ ગુલામ હુસેન ભામ રાંદેર.

૫૫ ટ્રસ્ટી આયશાબીબી હાશિમ ઈસ્માઈલની છોકરીનું વકફ રાંદેર.

૧૦૦ જ. ઈબ્રાહીમ અહમદ સુરાદ સા.

શમ્આ જલતી રહી અને રડતી રહી

— એમ. કે. મનિયાર
બી. એ.

રેતીમાં પોતાની ગરમીને સમાવીને સૂર્ય ક્યારનોય ચાલી ગયો હતો. રાત્રીએ પોતાનો અંચળો એ ઉપર પાથરી દીધો હતો. દિવસના વેપારીએ પોતાનો હિસાબ ગણીને ઘર ભેગા થવા ક્યારના ચાલી ગયા હતા. રાતના વેપારીઓ ઝડપથી પોતાના કાર્યમાં ગુંથી ગયા હતા. બજારને નાકે બે વિદેશી પ્રવાસીઓ એકબીજા સાથે કાંઈક વાતો કરતા ઉભા હતા. તેમની વાતોને સમજવા મથતો તેમનો ભોમિયો તેમની નજીકજ ઉભો હતો. થોડી વાર પછી એક જણે ભોમિયા તરફ જોઇ બોલ્યો. અહમદ આજ અમારે ગાણું સાંભળવું છે!" થોડુંક અંગ્રેજી સમજતો અહમદ પ્રવાસીના વાક્યનો સાર સમજી ગયો.

"જરૂર સા'બ. સારામાં સારી ગાનારીને ત્યાં હું તમને લઇ જઇશ." તૂટી ફૂટી અંગ્રેજીમાં તેણે જવાબ આપ્યો.

પ્રવાસીઓ પોતાની ભાષા ભોમિયો વધુ માથાકુટ વિના સમજી શકયો છે તે જાણી સંતોષ પામતાં. તેની સાથ ચાલવા લાગ્યા. બજારથી સીધી શરૂ થતી મકાનોની હાર તરફથી અહમદ પ્રવાસીઓને લઈ આગળ ચાલ્યો. પ્રવાસીઓ આજુબાજુનું બારીક નિરીક્ષણ કરતાં અહમદની સાથ ચાલવા લાગ્યાં. એક જગ્યાએ રસ્તા ઉપર નાના બાળકો ઉઘાડે શરીરે શોર મચાવી રહ્યા હતાં. એક ઘરમાં સુરીલા અવાજે કોઈ બાળકી કલામે પાકની તિલાવત કરી રહી હતી પ્રવાસીઓ અહીં સહેજ ઉભા રહ્યા અને ઘરની અંદર જોયું. બાળકી દીપક આગળ પ્રકાશમાં ડોલીને પઢી રહી હતી. તેનો મીઠો અવાજ અને ડોલવાની ઢબ પ્રવાસીઓને ખૂબ આકર્ષક લાગ્યાં.

"પવિત્ર કુરાન પઢે છે." અહમદે સમજાવ્યું.

"કેટલું સરસ." બોલીને બન્ને પાછા આગળ વધ્યા. આ વખતે અહમદે એક ગલી તરફ વળાંક લીધો. પ્રવાસીઓએ તેનું અનુકરણ કર્યું. થોડુંક આગળ ચાલ્યા હશે ત્યાં તેમની નજર એક સ્ત્રી ઉપર પડી. તે સ્ત્રીએ પોતાના દેહને વિચીત્ર રીતે શણગાર્યો હતો. તેના છુટા વાળો તેની પીઠ ઉપર પથરાઈને પડ્યા હતા. પ્રવાસીઓને જોતાંજ તે હસી પડી "વેશ્યા છે." એવું અહમદે અંગ્રેજીમાં સમજાવવાનો પ્રયત્ન કીધો. પરંતુ અંગ્રેજીના પુરતા જ્ઞાનના અભાવે તે સ્પષ્ટતા ન કરી શકયો. પોતાની એ મુંઝવણ અને અશક્તિનું ભાન કરતો તે આગળ વધ્યો. હેવટે તે એક મકાન આગળ આવી અટકયો સહેજ ઉઘાડાં દ્વારમાંથી પ્રકાશ સરકીને સામેની દીવાર ઉપર પથરાઈ ગયો હતો. સંગીતના ધીમા સૂરો અંદરથી આવી રહ્યાં હતાં. અહમદ બન્ને પ્રવાસીઓને લઈ અંદર દાખલ થયો. અંદર કેટલાયે માણસો દીવારને અઢેલીને બેઠા હતા. વચ્ચે ગાનારી બેઠી હતી. તે બહુ ખૂબસૂરત હતી. વાળની બે વેણી ગુંથીને તેણે બન્ને ખભા ઉપરથી ઉરભાગ ઉપર ઝુલતી મૂકી હતી. લાલ મેંદી તેના સફેદ હાથોમાં ખૂબ આકર્ષક લાગતી હતી દીપકનું પ્રતિબિંબ ઝીલતી આંખોને સહેજ નમાવી ગાનારીએ આગંતુકોને આવકાર આપ્યો. અહમદ પ્રવાસીઓને લઇ એક બેર બેસી ગયો. ગાનારીની જમણી બાજુએ એક યુવાન બેઠો હતો. પહેરન ઉપર લીલા રંગનું જાકીટ અને માથા ઉપર તેણે પીળા રંગનો રૂમાલ બાંધ્યો હતો. આછી કુરેલી મૂછો અને બેદરકારીથી બેસવાની તેની ઢબ બધામાં તેને જુદો પાડી દેતી હતી. ગાનારીની ડાબી બાજુએ એક વૃદ્ધ બેઠો હતો. તેણે હાથમાં લગભગ બગીચા

આંગળીઓમાં મોટા મોટા નંગોવાળી વીંટીઓ પહેરી હતી તે કીમતી પત્થરોનો વેપારી હતો. પ્રવાસીઓ આજ સવારેજ તેની દુકાનમાં જઇ આવ્યા હતા. અહીં તેને આવેલો જોઇ બન્ને પ્રવાસીઓ ધીમું હસ્યા. જવાબમાં વૃદ્ધ પણ હસ્યો વૃદ્ધની બાજુમાં ત્રણ ચાર યુવાનો ધીમે ધીમે વાતો કરતા, ઘડીમાં પ્રવાસીઓ નો ઘડીમાં ગાનારી તરફ જોઈ હસી રહ્યા હતા. છેક ખૂણામાં એક માણસ આ બન્ને પ્રવાસીઓને કયારનો તાકીને જોઇ રહ્યો હતો. પ્રવાસીઓની તેમના ઉપર દ્રષ્ટિ પડતાંજ તે અરબીમાં કાંઈ બોલ્યો. અહમદે તેનો ભાવાર્થ પ્રવાસીઓને સમજાવ્યો. તે પ્રખ્યાત જ્યોતિષી હતો અને આવતી કાલે પોતાને ત્યાં તેમને લઇ આવવાને તે અહમદને વિનતી કરતો હતો રેતીમાં ભવિષ્ય જોઇ કહેશે એવું પણ તે કહેતો હતો.

એટલામાં ધીમું થએલ સંગીત પાછું તેજ થયું ને ગાનારીનો મીઠો અવાજ વાતાવરણમાં ગૂંજી રહ્યો. મીઠો અવાજ અને સંગીત પ્રવાસીઓને ખૂબ ગમ્યાં. ગઝલ પુરી થતાં અહમદે તેનો ભાવાર્થ પ્રવાસીઓને સમજાવ્યો.

"ક્રૂર શમ્મા!

હમણા તો તું પરવાનાને બાળવાને મઝેજ મંડી રહી છે.

પરંતુ યાદ રાખ!

તારા બળી રહ્યા પછી.

અંધકારમાં તારા રુદનને સાંભળનાર એકેય પરવાનો તારી પાસે ફરકતું ન હશે. અને અહમદે ઉમેર્યું; એ ગઝલનો લખનાર કવિ ગાનારીની બાજુમાં બેઠેલ પેલો બેદરકાર યુવાન હતો. પ્રવાસીઓ આશ્ચર્યથી એ યુવાન તરફ જોઇ રહ્યા.

"કવિ મુસ્તરને ચાહે છે" અહમદે પ્રવાસીઓને જણાવ્યું. "પણ મુસ્તરી કવિને નથી ચાહતી" પ્રવાસીઓ અહમદના એ કથનને સાંભળી રહ્યા.

"તે મને ચાહે છે." પ્રવાસીઓના આશ્ચર્યમાં વધારો કરતાં અહમદ પાછો બોલ્યો.

"ત્યારે તું શા માટે એને પરણતો નથી?" બે માંનો એક મૂછમાં હસતો બોલ્યો

"હા, થોડા વખત પછી હું તેના હાથની માગણી કરનાર છું." અહમદ ઉત્સાહથી બોલ્યો. પણ તેમની વાતો આગળ વધે તે પહેલાંજ મુસ્તરીએ બીજી ગઝલ ઉપાડી. ગઝલ પૂરી થતાં પ્રવાસીઓ જવાને માટે ઉઠયા. ગાનારીના હાથોમાં થોડાક સિક્કા મૂકયાં. ગાનારીએ હસીને તે સ્વિકારી લીધા.

"જાઉં છું મુસ્તરી." અહમદ જતાં જતાં બોલ્યો.

"પાછો કયારે આવીશ?" મુસ્તરી વાળની બન્ને વેણીને હાથમાં ઉછાળતાં બોલી કવિ ભાવભરી દ્રષ્ટિથી મુસ્તરીની એ અદાને જોઇ રહયો હતો.

"કાલે" અહમદે ટુંકો ઉત્તર વાળ્યો.

"જરૂર!" કહેતાં મુસ્તરીના હોઠો ઉપર સ્મિત ફરકી ગયું.

"જરૂર." સસ્મિત અહમદે જવાબ આપ્યો અને પ્રવાસીઓને લઇ ચાલી ગયો તેને જતો જોઇ કવિ ક્રોધથી કાંઇ બોલ્યો. મુસ્તરીએ કવિ તરફ જોયા વિનાજ બીજી ગઝલ ઉપાડી.

* * *

બીજે દિવસે અહમદ જ્યારે મુસ્તરીને મળવાને આવ્યો ત્યારે તેને જોયું કે કવિ તેના આવતાં પહેલાંજ આવી ગયો હતો. કવિને જોતાં તેને ખૂબ ક્રોધ ચઢયો. પરંતુ તે શું કરી શકે તેમ હતું? તે કવિને અદેખાઈથી મુસ્તરી સાથ વાતો કરતાં જોઇ રહયો.

"હું એક સવાલ પુછી શકું છું." કવિ ગંભીરતાથી બોલ્યો. તેણે એક દ્રષ્ટિથી મુરતરી તરફ જોયું. મુરતરીના બન્ને હાથો ખોળામાં હતાં અને ઉરભાગ ઉપર થઈને ઝુલતી બન્ને વેણી એ હાથોમાં પડી હતી કવિને લાગ્યું જાણે વિષધરો મુરતરીના હાથોમાંનુ રાતુ વિષ પી રહયાં હતાં

"જરૂર." મુરતરી સ્મિત ફરકાવતાં બોલી.

"તને મારી ગઝલ ગમતી નથી તો તું શા માટે ગાય છે?" કવિએ પૂછયું.

"કવિરાજ" મુરતરી કટાક્ષથી હસતાં બોલી. "હું મારે માટે નથી ગાતી."

જવાબ સાંભળતાં કવિ ઝંખવાણો પડી ગયો. પણ એ ભાવોને છુપાવતાં તે તુરતજ બોલ્યો.

"તો શું ગાવાનું કાર્ય પણ તું તારી મરજી વિરૂદ્ધ કરે છે?"

"હા." કહેતાં મુરતરી ગંભીર થઈ ગઈ. આવી ગંભીરતા કવિએ મુરતરીના મુખ ઉપર કદી જોઈ ન હતી સદાય હસતું ખીલેલ પુષ્પ જેવું તેનું મુખ ગંભીર ભાવોમાંય કવિને એોછું આકર્ષક તો નજ લાગ્યું મુરતરી ધીમા સ્વરે બોલી. "મારેય ઘર હોય, પતિ હોય, બાળકો હોય, એવી ઇચ્છા ઘણી વાર થાય છે."

"તો તું તેમ શા માટે નથી કરતી?" વચ્ચેજ અહમદ બોલી ઉઠયો. કવિએ ધૃણાત્મક દ્રષ્ટિથી અહમદ તરફ જોયું.

"માત્ર યોગ્ય સમયનીજ રાહ જોઈ રહી છું." મુરતરીએ જવાબ આપ્યો. ને સૌ થોડો વારને માટે શાંત રહયા. પછી એકાએક મુરતરીના મુખ ઉપરના ગંભીર ભાવો ભૂસાઇ ગયા અને પાછી હાસ્યની રેખાઓ તે ઉપર વિસ્તરી ગઈ. તે સ્મિતને ઓપ્ટો વચ્ચે રમાવતાં બોલી. "આજ એક સવાલ પૂછવો છે." ને તેણે બન્ને તરફ સુચક દ્રષ્ટિથી જોયું. પછી તે બોલી. "ફૂલમાં જો ખુશ્બુ ન હોય, રંગ ન હોય તો કોઈ એના તરફ જોય ખરું? કોઇ એને વહાલથી સુંઘે ખરૂં?

પ્રશ્ન સાંભળતાં કવિ જાણે વિચાર સાગરમાં ડૂબી ગયો. પણ અહમદે તરતજ જવાબ આપી દીધો. "મુરતરી એનો જવાબ શું હોય શકે! જો ફૂલમાં સુવાસ ન હોય, આંખને આકર્ષતો રંગ ન હોય તે ફૂલને કોણ સુંઘે! એવું ફૂલ તો પગ તળેજ કચડાય."

"નહિ નહિ ફૂલને પગ તળે કચડવું એ તેનું અપમાન છે. અસહય અપમાન." કવિ મોટેથી બોલી ઉઠયો. "ફૂલમાં એક વેળા સૌંદર્ય હતુ, એક વેળા સુવાસ હતી. એટલું માત્ર તેને આંખોએ દગાવાને, ઓપ્ટો વડે ચુમવાને યોગ્ય નથી ઠેરાતુ શું?" યોગ્ય જવાબ મળતાં મુરતરી અંતરથી રાજી થઈ. પરંતુ એ લાગણીને પ્રદર્શિત કર્યા વિના તે બોલી "કવિરાજ વરતનમાં એવું કદી બનતું નથી: વાસ્તવમાં તો અહમદે કહયું તેમજ બને છે." અહમદને પોતાનો જવાબ મુરતરીને ગમ્યો છે એ જાણતાં ખૂબ હર્ષ થયો. તે કવિ તરફ ઉપહાસ ભરી દ્રષ્ટિથી જોઈ રહયો.

"ભલે બનતુ હોય." કવિ બેદરકારીથી બોલ્યો. "બને છે એટલે સત્ય છે એમ માની લેવું એજ તો ભૂલ છે."

"ને એ ભૂલ એક માત્ર તનેજ દેખાય છે?" હસતાં હસતાં અહમદ બોલ્યો.

"આંખોની જરૂરત છે" કવિએ જવાબ આપ્યો. કવિનું કટાક્ષબાણ મુરતરી સમજી ગઈ. અહમદને એ ન સમજાયું.

અને થોડી વધુ વાતચીત પછી વિખુટી છુટી પડી.

\+ × +

મુસ્તરીને આજ એકલી નિહાળતાં અહમદે આનંદ અનુભવ્યો. કેટલાય દિવસ થયાં તે આ તકની રાહ જોતો હતો. કવિની ગેરહાજરી દિલમાં રમ્યા કરતી વાત કહેવાને તક રૂપ જણાઇ. તેણે મુસ્તરી સાથે વાતો કરવા માંડી તે વાતને વળાંક આપતો આપતો આખરે મૂળ વાત ઉપર આવ્યો. "તો મુસ્તરી તું ન ચાહે છે કે આ જીવનમાંથી તને છુટકારો મળે?"

"જરૂર. માત્ર યોગ્ય સમયનીજ રાહ જોઇ રહી છું" મુસ્તરીએ જવાબ આપ્યો.

"પણ ત્યારે આમને આમ તું ક્યાં સુધી બેસી રાખીશ?"

"સમય આવશે ત્યાં સુધી."

"સમય એમ નહિ આવે. મુસ્તરી તેને તો ખેંચી લાવવો પડશે." અહમદ મુસ્તરીની ધીરજ પી અકળાતાં બોલ્યો. મુસ્તરી વિચાર મિશ્રીત ભાવોથી તેના તરફ જોઇ રહી.

"હું ચાહું છું આપણે અહીંથી દૂર દૂર ચાલ્યા જઇએ." આખરે અહમદે દિલની વાત કહી દીધી. મુસ્તરી એ સાંભળતાં ગંભીર થઇ ગઇ અને પછી બોલી "આજ મારે તને સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કહેવું પડશે. તું ખૂબ અંધકારમાં છે".

"અંધકારમાં!" અહમદ આશ્ચર્યથી બોલ્યો. મુસ્તરીના ખુબસૂરત મુખ આગળ અંધકાર! તેનાથી માની શકાયું નહિ

'સાચું કહે અહમદ તું મને ચાહે છે!' મુસ્તરી તેને આશ્ચર્યમાં ડુબેલો જોતા બોલી.

'હજુય તને શંકા છે?"

"શંકા!" કહેતાં મુસ્તરી ખડખડાટ હસી પડી "ફૂલમાં ખુશ્બૂ ન રહેશે, ફૂલમાં રંગ ન રહેશે ત્યારે એ ફૂલને પગ તળે કચડાવું પડશે; નહિ અહમદ!" જવાબ સાંભળતાં અહમદે એક સખ્ત આંચકો અનુભવ્યો. તમાચો ન પડ્યો હોય તેવું તેને લાગ્યું. મુસ્તરીનો તે દિવસનો પ્રશ્ન નકામો નહોતો પૂછાયો. તે પ્રશ્ન પાછળ એક ભેદ હતો. એ ભેદ પામતાં તેને લાગ્યું જાણે તેને કોઇએ તમાચો માર્યો હતો. ના એ કોઇનો તમાચો ન હતો. એ પોતાના હાથનોજ તમાચો હતો.

"ત્યારે તું મને નથી ચાહતી શું!" તે નિરાશાથી બોલ્યો.

"કદી નહિ!" મુસ્તરી તિરસ્કારથી બોલી. "તને ચાહીને હું માત્ર કવિને બાળતી હતી. કવિને એમ બાળવામાં મને આનંદ આવતો હતો. શમ્આનો પરવાનો તે છે, તું નહિ. તું તો માત્ર રંગ અને ખુશ્બૂને ચાહનાર છે; જે આજ અને આવતી કાલ સુધીજ ટકનાર."

'ક્રૂર શમ્આ" અહમદ ક્રોધથી બોલ્યો.

"શમ્આની ક્રૂરતા પરવાનાને નથી જણાતી"

'પણ યાદ રાખ મુસ્તરી પરવાનાને બાળીને શમ્આ સુખી નથી થતી!" મુસ્તરી એ ઉપર ખડખડાટ હસી પડી. એ બેદરકાર હાસ્યથી તે વધુ ચીડાયો. તે ક્રોધથી કંપતા સ્વરે બોલ્યો. "મુસ્તરી તને આજ હું આ ચેતવણી સંભળાવી દઉં છું. કવિને તું મેળવે તે પહેલાંજ તેને આ દુન્યામાંથી બીજી દુન્યામાં મોકલી દઇશ!" "ધમકી આપે છે!" મુસ્તરી બોલી. તેની દ્રાક્ષના જેવી આંખો સહેજ ઝીણી થઇ ગઈ, "હું ચાહું છું તું અહીંથી દૂર થઇ જાય!"

"જરૂર તારા જેવી ડાકણથી દૂર રહેવું એજ ઉત્તમ છે તારો અવાજ પહોંચી શકે તેથીય દૂર રહેવું મારાજ તો બન્યું છે." કહેતાં ઝડપથી અહમદ ચાલ્યો ગયો. મુસ્તરી તેની પાછળ ખડખડાટ હસી પડી.

× × ×

એક રાતે મુસ્તરી એકલીજ બેઠી હતી. છેટે શમ્આ બળી રહી હતી. પરવાનાઓ તેના ફરતે ચક્કરો લઇ ઉડી રહ્યાં હતાં "મુસ્તરી!" એકાએક મુસ્તરીના કાને અવાજ અથડાયો અને સાથેજ દરવાજે કોઇએ ટકોરા ઠોક્યો.

મુસ્તરી ઝટ ઉભી થઇ અને સાંકળ ખોલી નાખી. સાંકળ ખુલતાંજ કવિ એક ધક્કા સાથે દરવાજાને હડસેલી અંદર ધસી આવ્યો. તેની આંખો રાતી થઇ ગઇ હતી. સફેદ મોઢા ઉપર રક્તવર્ણું લાલી છવાઇ ગઇ હતી. તેની પહોળી છાતી ઉંચી નીચી થઇ રહી હતી. મુસ્તરી આશ્ચર્યથી કવિ તરફ જોઈ ગભરાટથી બોલી. "શું થયું કવિ?"

"જે થવાનું હતું તે!" સુકાતે કંઠે કવિએ જવાબ આપ્યો. મુસ્તરીએ કવિની આંખો તરફ જોયું. સંધ્યાની ઘેરી રતાશ એમાં છવાઇ ગઇ હતી

"મુસ્તરી!" કવિ એક હાથને મુસ્તરીના ખભા ઉપર મૂકતાં બોલ્યો 'મોત હમણાં મને અહીં શોધતી આવી લાગશે. પણ તે પહેલાં એક ભીખ માંગવાને હું અહીં આવ્યો છું મારી આખરી આશાને પણ તું ઠુકરાવીશ?" છેલ્લું વાક્ય બોલતાં બોલતાં કવિએ મુસ્તરીના ખભાને બળ પૂર્વક હલાવ્યું. મુસ્તરી જાણે કશું ન સમજી હોય તેમ ખાલી નયનોએ કવિ તરફ જોઇ રહી.

"મુસ્તરી તું મારી તરફ ન જો હું ખુની છું. ફાંસીની મોત મને મળે તે પહેલાં તું આ ખંજરને મારી છાતીમાં ભુલાવી દે. મારી એ આખરી ઉમ્મીદ છે. તારા હાથે મરવાથી મને આનંદ આવશે." કહેતાં ખભા ઉપરથી હાથ ઉઠાવી કવિએ કમરમાંથી એક ખંજર ખેંચી કાઢ્યું. ખંજરની ધાર ખુનથી લાલ રંગાઇ ગઇ હતી

"તું ખૂની છે?" મુસ્તરીના મોઢામાંથી આપ મેળેજ શબ્દો સરી પડ્યા.

"હા મેં તારા પ્રિતમનું ખૂન કીધું છે", કહેતાં કવિની ખંજરવાળા હાથની મુઠ્ઠી સખ્ત થઇ ગઇ.

"મારો પ્રિતમ!" આશ્ચર્યથી મુસ્તરી બોલી ને તે દિવસની આહમદની ધમકી તેને યાદ આવી. તે હસવાનો પ્રયત્ન કરતાં બોલી. "મારો પ્રિતમ એવો કાયર નથી!" જવાબ સાંભળતાં કવિ ખડખડાટ હસી ઉઠ્યો, જાણે હવાનો એક સપાટો ખજૂર વૃક્ષમાંથી પસાર થઇ ગયો. "કાયર નથી!" તેણે મુસ્તરીના શબ્દો પાછા ઉચ્ચાર્યા "જો આ ખંજરની ધાર હજુય તે કાયરના ખૂનથી લાલ છે" ને પાગલ જેવી નજરથી કવિએ ખંજર તરફ જોયું.

"પણ એ ખૂન મારા પ્રિતમનું નથી" મુસ્તરી શાંતિથી બોલી

"ત્યારે!" આશ્ચર્યથી કવિ બોલ્યો

"એ ખૂન મારા પ્રિતમના વેરીનું છે." મુસ્તરીએ જવાબ આપ્યો

"તો તારો પ્રિતમ!" રુધિરના ભાનવના કવિ બોલ્યો.

"મારા સામે ઉભો છે." શબ્દો કાન પર અથડાતાંજ કવિના હાથમાંથી ખંજર પડી ગયું. અને બીજીજ પળે મુસ્તરી કવિના હાથોમાં જકડાઈ ગઇ. પણ એ સુખદ પળો વધુ લંબાય તે પહેલાં કવિને શોધતાં માણસો અંદર ઘુસી આવ્યા, અને કવીને પકડી લેવામાં આવ્યો.

આંસુ સારતી મુસ્તરી એ જોઇ રહી.

એ વખતે શય્યા ઉપર એક પરવાનો બળી મર્યો. તેના મૃત્યુ ઉપર રુદન સારતી શમ્આ જલતી રહી, જલતી રહી અને રડતી રહી...... [સમાપ્ત]

નવું સરનામું

'કારવાં' ઓફીસ તા. ૧-૯-૪૬થી નીચેના સરનામે ખસેડવામાં આવી છે.

વાહુરી સાહિત્ય કાર્યાલય,
એમ. એમ. પી. લેન,
રાંદેર.

જિગર મુરાદાબાદી

—અહમદ મુહમ્મદભાઇ પટેલ

"જિગર"ના "શોઅલએ તૂર" નામક કાવ્ય-સંગ્રહમાં જુદા-જુદા સમયની ગઝલો ઉપરાંત ફારસી અને ઉર્દૂ નઝમોનો પણ સમાવેશ થાય છે. પણ એમની આજની શોહરત એમની ઉર્દૂ ગઝલોનેજ આભારી છે. એમની ઘણી નઝમો પણ ગઝલોજ છે. જે એકાદ ભાવના અથવા પ્રસંગને વર્ણવે છે આત્યારે રાજકિય અને આર્થિક વાતાવરણ એવી રીતે બદલાઇ રહ્યું છે, કે અત્યારની પ્રકાશન-સંસ્થાઓ અને મુદ્રાંકનો માટે પોતાનો કદમ વધુ સમય પર્યંત જમાવેલા રાખવાનું મુશ્કેલ બન્યું છે, એટલે ગઝલ લેખની ધર્તિ પણ ખસતી જણાય છે.

એ કળામાં રસ લેનારાઓ પોતાનો પક્ષ રજૂ કરીને કહે છે, કે ગઝલ સાધારણ માનવી અવસ્થામાં હોય તોય ઇન્સાનની ભાવનાનું પ્રતિનિધિત્વ કરે છે, એ કદાચ સાચું પણ હોય.

પણ ઇન્સાનની વિશાળ જિન્દગીમાં, માત્ર એટલીજ વસ્તુ પ્રતિનિધિત્વ કરી શકતી નથી કેટલીક આતીક ભાવનાઓ, ઉર્મિઓ અને સંવેદનો છે, કે જે મુહબ્બતના મુકાબલામાં ઇન્સાનના વિચાર અને કર્મ પર વધુ અસર કરતા હોય છે

ગઝલ વાસ્તવમાં સગાજની નિષ્પન્નતા હતી, પણ હવે લોકશાસન યુગમાં કવિઓ અને ગઝલ શોખીનો પર અનેક રાષ્ટ્રીય અને આંતરરાષ્ટ્રીય જવાબદારીઓ આવી પડી છે આજે કવિઓ

"મહબ્બત મહબ્બત મહબ્બત મહબ્બત,
કોઇ ધુન હો યેહ ગીત ગાતા ચલા જા"

ના તરાનાઓ ગાઇને પોતાના ફર્જની પૂર્ણાહુતિ થઇ ગઇ એવું સમજી શકે નહિ અને ન

"જિગર"કા યેહ નગમહ હૈ ઔર સાઝે મશરિક,
યહ મગરિબ કહીંકી કહાની નહીં હૈ."

ના નારાથી એશિયાના સુષુપ્ત પ્રજાઓના આત્માને ઢંઢોળી શકે છે?

આજે તો સત્ય પરિસ્થિતિને પિછાણવાનું અને આપણા સામાજિક ફર્જને અંગેજ વિચારણા ચલાવવી પડશે. એ રીતેજ સમાજના પાયાઓ મજબુત બનાવી શકાય છે.

ગઝલની ટેકનિક અંગે એ દાવો કરવામાં આવ્યો છે, કે કાફિયા અને રદીફની પાબન્દી ભાવનાઓ અને ઉર્મિઓને સગવડ પૂર્વક રજૂ કરવામાં આડખીલી રૂપ બને છે. અને બન્દ ગોઠવણીને અંગે ઉર્મિઓને સાચા સ્વરૂપે રજૂ કરી શકાતીજ નથી. ગઝલનું ભાવિ કેવું હશે? તે વિષે કંઈ પણ કહેવું એ કવેળાનું હશે, હા. એટલી વાત તો ચોક્કસ કે ગઝલ તેના અત્યારના સ્વરૂપમાં તો નથીજ કાયમ રહી શકતી. એના સ્વરૂપના ફેરફારનો આધાર સમાજના ભાવિ હાલ પરજ હશે.

આ સમયમાં અમારી પ્રકૃતિ પર ગઝલે ઘણી અસર પાડી છે. આ યુગના ઉર્દૂ ગઝલકારોમાં 'અસગર', 'હસરત', 'જિગર', 'ફાની' અને 'ફિરાક' ગોરખપુર ઈ. 'જિગર'ને જે વિખ્યાતિ અને લોકપ્રિયતા મળી છે, એ બીજા કોઇ ગઝલકારને નથીજ મળી.

'જિગર'ની ગઝલોની મુખ્ય વિશિષ્ટતા એ છે કે એમના મુખેથી ગઝલ સાંભળવામાં જેટલો આનંદ થાય છે એટલોજ આનંદ કાગળ પર છપાયલી ગઝલો વાંચવામાં મળે છે.

ગઝલકારોની વિચાર સરણીમાં નિકટની સામ્યતા હોય છે, અને એ પ્રણાલિબધ્ધ છે એમાં નવો ચિલો શોધવાનુ કાર્ય વિકટ અને દુષ્કર તો છે જ.

કવિ પ્રેમની હરેક ચોટ ખાય છે, તે ખાવા માટે, કવિ પ્રત્યેક ક્ષણે તૈયાર હોય છે, પ્રેમ માર્ગેથી કોઈ પણ પ્રકારની નિરાશા અને નિષ્ફળતા, કવિને પદદલિત કરીજ શકતી નથી. તે પ્રત્યેક પ્રકારની બદનામી, દુશ્નામી, અને મુસીબત ઝીલવાને તૈયાર હોય છે. તેની મુસીબતો, વેદનાઓ અને વ્યગ્રતાઓ, તેને માટે ધીમે ધીમે શાંતિ, આશ્વાસન અને રાહત સમાન બની જાય છે. ઘણી વેળા, કવિ, દુઃખોનું સ્વાગત કરવાને આતુરતાપૂર્વક ઝંખતો હોય છે. કવિ પોતાના પ્રિયપાત્ર તરફથી પ્રત્યેક પ્રકારના અયોગ્ય અને અણછાજતા વર્તનો સહી લેવા કટિબધ્ધ હોય છે, પણ પોતાના પ્રિયપાત્ર પ્રત્યેના પોતાના પ્રેમને તિલાંજલિ આપવા કયારેય તૈયાર હોતો નથી. તે પોતાના જીવનને વ્યથા અને વેદનાના સમૂહ તરીકે કલ્પે છે, પણ હૃદયોર્મિઓ પર તેનો કશોજ કાબૂ હોતો નથી વફા એનું ઇમાન હોય છે, અને ફના (નાશ) એનો અન્જામ (પરિણામ) હોય છે. હરેક ગઝલ-કારોમાં ઉપર વર્ણવેલી ભાવના હોય છે, અને "જિગર"માં પણ એ ભાવના છેજ. બીજા ગઝલ-કારોની જેમ તેઓ પણ પ્રિયપાત્રની વફાદારીના ઝંડાધારી અને વફાદારી માટે પોતાના સર્વસ્વની કુરબાની આપવા ખડે પગે તૈયાર છે.

"હાય-ચેહ મજબૂરિયાં મહરૂમિયાં, ના કામિયાં,
ઇશ્ક આખિર ઇશ્ક હૈ તુમ કયા કરો હમ કયા કરેં?"

આ લાચારીઓ, અપ્રાપ્તિઓ, અને નિષ્ફળતાઓથી તેઓ નિરાશ થવાને બદલે તેમાં રોમાંચકતા જર્યો આનંદ ભોગે છે.

"વાયરે શૌકે શહાદત કોઇ કાતિલકી તરફ
ગુન ગુનાતા રકસ કરતા ઝૂમતા જાતા હૈ મય
જાનો જહાં નિસાર કર અઝ અવલ કદમ
અય ખુશ હવસ મુઆમિલએ જાનો જહાંમે કયા"

× × +

"દર્યાફી ઝિન્દગી પર સદકે હઝાર જાનેં
મુઝકો નહીં ગવારા સાહિલકી મૌત મરના."

તેઓ એ વાતનો પણ વિચાર કરતા નથી. તેમની એ વ્યથાઓ અને કુરબાનીઓથી પ્રિય પાત્રના દિલ પર કશી અસર પડી છે, કે નહિ?

"કયા ગરજ મુઝકો તેરે દિલપે અસર હૈ કે નહીં;
મૈં પરસ્તારે મહબ્બત હૂં ખબર હૈ કે નહીં!"

જીવનની કટુતાઓ અને નિષ્ફળતાની આંધિઓ અને તૂફાનો છતાં તે પ્રેમના માર્ગમાં ઝિન્દહદિલી પૂર્વક વિચરે છે.

"જુનૂને ઇશ્કમેં આરઝૂ -ઝુરા કયા
ગ્યા કેદને હૈ કિસકો ના રવા કયા!"

× × +

કિસે આશિકીમેં કયા મજમૂઅએ અઝદાદ હે તા હૈ;
ઇધર આબાદ હોતા હૈ ઉધર બર્બાદ હોતા હૈ."

+ + +

"ગમેદો પૂરસી કિસ તરહ દિલસે એહસાસે ગમકો
ફના કર દેતી હૈ,
દિલકો દવા કયા સુકૂન હોતા હૈ જબ કોઇ
આસરા નહીં હોતા."

"તસવ્વુફ અને ફિલસૂફીએ ગઝલની ખિલવણીમાં ચાર ભાગ ભજવ્યો છે, કેમકે એ બન્નેમાં શુધ્ધ, નિઃસ્વાર્થ અને ખાલિસ પ્રેમ હોય છે. આ કારણે ગઝલમાં મસ્તી ભરી

ઊર્મિઓની સાથે સાથે ઊંડી વિચારણાનો જન્મોદ્ગમ થયો છે.

'જિગર' ન સૂફી છે, ન તો સૂફીવાદ તેમની શાયરીનો વિષય છે, આમ છતાં, ગઝલ અને તસવ્વુફ વચ્ચે નિકટનો ભર્યો સંબંધ છે, એટલે એમના ઘણા અશઆરો પર તસવ્વુફની છાયાનો આભાસ થાય છે. વળી 'જિગર'ની પોતાની માન્યતા એ છે, કે ઇન્સાનનું સર્જન થયું, તેના પહેલેજ દિને, તેણે પ્રેમ-ભાર ઉપાડવાનું વચન આપેલું. એટલે, માનવ-પ્રકૃતિમાં પ્રેમ-પ્રવેશ વ્યાપક સ્વરૂપમાં થયો.

"પહેલે રોઝ અવ્વલ હી 'જિગર'
જિસકો જિતના ખરાબ હોના થા"

બલ્કે તેઓ તો માને છે, કે સૃષ્ટિ-સર્જનનું કારણ પ્રેમજ છે, ખુદ ખુદાએ પોતાના સૌન્દર્યના પ્રકટીકરણ અને દર્શનાર્થેજ પ્રેમ-લાગણી જન્માવી છે.

"ખુદ ઇશ્ક ચોટ ખાયા હૈ કે ઉસને નામરામે વલી;
તજલ્લીકે કાઇનાત પર મશ્કૂર કર દિયા."

× + ×

"હુસ્ન દેખતે હી જલ્વોંકી કસરત નઝર આઇ;
અલ્લાહકો અલ્લાહકી સૂરત નઝર આઇ!"

આમ સૃષ્ટિ-સૌન્દર્ય પ્રિયતમ ઈશ્વરની શોભા બની ગયું.

"હુસ્નકે મોઅજિઝએ વહદતકી કસરતકી કસમ;
ગરમે હેરતમેં હૈ સબ કુછ મેરી હેરતકી કસમ."

સૌન્દર્ય અને પ્રેમ, ન્યાઝ અને નિયાઝ એકજ હકીકતનાં બે સ્વરૂપો છે.

"હુસ્નમેં ઇશ્ક જુદા હૈ ન જુદા ઇશ્કમેં હુસ્ન;
દોનોમેં હી હૈ ક્યા આગોશ દર આગોશ નહીં."

કવિ તરીકે 'જિગર' મારાના ભોગ આપી બેફિકર અને બેઝાર છે.

"મેં તેરા ઇશ્ક હું કે તૂ મેરા ઇશ્ક સમઝ ન સકાને પાયા!"

\+ + +

"ખુદ ભી નિકલી ઔર ગુમાએ ભી ગુમા;
મેં ફિરી અપની નઝર સમઝા લિયા!"

એટલેજ પ્યારા પ્રેમીઓ સ્વભાવની કલ્પના આદર્શની માયામાંથી છૂટીને વાસ્તવિકતા તરફી પરાગનું ઉદ્ભવે.

"હુસ્ને જિન્દગીને ગુઝર જાની તો ગુઝરે દો રોઝ;
દેખકે એક બાર ફિર બારે દિગર કભી ન દેખ."

"જિગર"ના ગઝલ સાહિત્ય કલ્પિત શાયરપણાની બહારી આયાતી નથી, પણ એ શુભ તો તેમની પોતાની દેન છે. એટલે એમના સ્વાનુભવોને કારણે એમના ગીતોમાં પુરુષ અને મસ્તીનાં દર્શન થાય છે.

એમની એક વિખ્યાત નઝમ "શિકસ્તે તૌબા"ના ઉલ્લેખ કેમાર આપણી સમક્ષ રજૂ રે શકી નથી.

'સાકીકી હર નિગાહ પે બલખાકે પી ગયા;
લહરોંસે ખેલતા હુઆ લહરાકે પી ગયા.
વહ રહમતે તમામ મેરી હર ખતા મુઆફ;
મૈં ઇન્તિહાએ શૌકમેં ઘબરાકે પી ગયા.
પીતા બગૈર ઇઝ્ન યહ કબ થી મેરી મજાલ;
દર પર્દહ ચશ્મે યારકી શહ પાકે પી ગયા.

તેઓ સ્ત્રી કદી ખાલી (રૂપરેખા)ની ખોડની પણ કરી લે છે, તેમની એ ઉડતી કેટલીકવાર શોભા અને કલાના સ્વરૂપમાં પણ રૂપાંતર થઇ જાય છે.

"ઝાહિદ મેરી દેખ ગોયાઇએ ઇન્તખાબ દેખના;
રહમત કે જા તો આતી થે બેઠકો પી ગયા:

\+ + +

તુ 'જિગર'મેં મસ્જિદે તલાશ કર ન ખેંચ ઝાહિદ
તું ગરીબ ક્યા જાને મેરાકે ઇરાદા ઉસકા!

"હુજૂ મૈને તેરા આપ શૈખ ભરમ ખોલ દિયા;
તૂ તો મસ્જિદમેં હૈ નિય્યત તેરી મૈખાને મેં."

× × ×

"હો ગયા મુરીદે મય ઝાહિદ,
અબ તો ચેહરે પર નૂર રૈહતા હૈ!"

ગઝલકારનું વ્યક્તિત્વ એ પરથી જાણી શકાય છે, કે તેમના કલામ વિષે જનતાનો શો અભિપ્રાય છે? તેમજ તેમની શાઈરીનું વ્હેણ કઇ બાજૂએ છે? એ સિધ્ધાંત અનુસાર 'જિગર'ના કલામને જોવામાં આવે, તો સ્પષ્ટપણે જણાઈ આવશે, કે 'જિગર' બીજા ગઝલકારોની જેમ પોતાના સ્વત્વનો નાશ કરતા નથી, તેઓ તો નિઃસ્વાર્થ અને બલિદાનની ભાવનાથી પ્રિયના હૃદયમાં પોતાને માટે ઝંખના જન્માવે છે.

એ માન્યતાને સમર્થન આપતા કેટલાક શેઅરો નીચે પ્રમાણે છેઃ—

"કામ આખિર જઝબએ બેઇખ્તિયાર આહી ગયા,
દિલ કુચ્છ ઈસ સૂરતમેં તડપના ઉનકો પ્યાર આહી ગયા.

* * *

તબ મન્ઝિલેં ઢૂઈ હૈ યું ઇશ્કો આરઝૂકી,
કુચ્છ મૈંને જુસ્તજૂ કી કુચ્છ ઉસને જુસ્તજૂ કી.

× × ×

મૈં ગુનહગારે જુનૂં મૈંને યેહ માના લેકિન,
કુચ્છ ઉધરસે ભી તકાઝાએ નઝર હોતા હય"

પ્રેમ અને સૌન્દર્યની કલામાં ત્રાજવાનું પલ્લું ક્યારેક ક્યારેક ખુદ 'જિગર'ની તરફ નમેલું દેખાય છે.

"મૈં તો હર હાલતમેં ખુશ હું લેકીન
ઉસકા ક્યા ઇલાજ;
ડબડબા આતી હૈ વોહ આંખે 'જિગર'
મેરે લીએ."

\+ × +

યા વોહ થે ખફા હમસે યા હમ હૈ ખફા ઉનસે;
કલ ઉનકા ઝમાનહ થા આજ અપના જમાનહ હય'

બીજા શબ્દોમાં એમ કહી શકાય છે કે તેઓ પ્રેમની નિરાધારીઓની સાથે સાથે સૌન્દર્યને મોટી હદ લગી પ્રભાવિત કરી શકે છે, એવું માને છે. જુઓઃ—

"તગાફિલ, તગાફુલ, તગસ્સુમ, તકલ્લુમ;
યહાં તક તો પ્હોંચે વોહ મજબૂર હોકર."

કેટલીક સુન્દર રજૂઆત છે!

"ઔર તો કુચ્છ કહી નહીં આપકે હકિનહાર મેં;
આપ મુઝે ભૂલા સકે યેહ નહીં ઇખ્તિયારમેં."

એ મન્ઝિલે પહોંચીને સૌંદર્યનું પરિવર્તન પ્રેમમાં થઇ જાય છે પણ સ્વમાન અને લાચારીની એ લાગણીઓ, પ્રિયના દૂર રહેવાથી અથવા રિસાઇ જવાથી ભનેલો બનાવેલો ખેલ બગડી જાય છે, એ વેળા "જિગર"ના શેઅરો કમાલના હોય છે!

"માના ગુરૂરે હુસ્નકી એક ચીઝ હય મગર;
ઇતનેભી દૂર દૂર તેરે આસ્તાંસે ક્યા."

પછી તેઓ એ ગેર સમજૂતીને દૂર કરવાને કેવો સરસ ઉપાય યોજે છે!

"તેરી કસમ અરે ઓ જલ્દ રૂઠનેવાલે,
ગુરૂર હુસ્ન ન થા નાઝ આશિકાનહ નઃ થા."

જિગરની કલ્પના સૃષ્ટિમાં પ્રિય-પ્રતિમાના પ્રેમ પર બે પ્રકારની અસરો દૃષ્ટિગોચર થાય છે એક તો એ કે એમની હૃદયેચ્છાઓ નિરાશાઓના ખડકો સાથે અથડાઇને ભાંગીને ભૂકો નથી થઇ જતી, બીજી એ કે એમનું પ્રિયપાત્ર સોટી પીનાર હોવાના બદલે માંગના લોયા અને સોટીનો બનેલ હોય છે, અને તેનામાં લાગણી પ્રધાનતા હોય છે. 'મીર' તેમજ બીજા કવિઓ અને 'જિગર' વચ્ચે

પ્રકૃતિજ કવિને કવિતા કહેવાને બળપૂર્વક પ્રેરે છે.—

એના નમૂનાઓ પણ ચાખી લો.

"વોહ કબકે આએભી ગએભી
નઝરમેં અબતક સમા રહે હૈં;
યેહ ચલ રહે હૈં વોહ ફિર રહે હૈં,
યેહ આ રહે હૈં વોહ આ રહે હૈં.
વોહી કયામત હૈ કદ્દે બાલા
વોહી હૈ સૂરત વોહી હૈ સરાપા;
લબોંકી જુમ્બિશ નિગાહકી લર્ઝિશ
ખડે હુએ ઔર મુસ્કુરા રહે હુએ
ખિરામ રંગીં, નિઝામ રંગીં,
કલામ રંગીં, પયામ રંગીં;
કદમ કદમ પર રવિશ રવિશ પર
નએ નએ ગુલ ખિલા રહે હુએ."

દિવાસ્વપ્નની તિવ્રતા, ભાવનાઓની એકતાનતાને એ રંગીન ધોકા પણ કેટલો આકર્ષક હોય છે !

"હાય યેહ હુસ્ને તસવ્વુરકા ફરેબે રંગો બુ;
મૈં સમઝા જૈસે વોહ જાને બહાર આહી ગયા.
જબ નિગાહેં ઉઠ ગઈ અલ્લાહરે મેઅરાજે શૌક;
દેખતા કયા હૂં વોહ જાને ઇન્તિઝાર આહી ગયા."

* × *

"તસવ્વુરમેં દ કુચ્છ ઐસા તેરી તસ્વીરકા આલમ;
કે જૈસે અબ લબે નાઝુકસે કુચ્છ ઇર્શાદ હોતા હય."

કેવું સચોટ બળ છે એમાં ? ભૂલાવવાની વાત પણ પ્રેમીના હાથમાં, અધિકારમાં નથી.

"ભૂલાની તર્કે મહબ્બત કયા મહબ્બત હય;
ભુલાતે હય ઉન્હેં વોહ યાદ આહી જાતે હય."

"જિગર" ઇન્તિઝારને પણ સુંદર રીતે વર્ણવે છેઃ—

"કુચ્છ આયલી હય આઇ હસ પાસ્મે નાઝ કીસી;
તુઝ પર ખુદાકી રહમત એ દિલે ઝરા ઠેહરના."

"જિગર"ની વિનવણીઓ પણ ઉર્દૂ-કવિતા સાહિત્યમાં વિશિષ્ઠ સ્થાન રાખે છે.

"આ કે એનાબ ઇન્તિઝાર હૂ મૈં;
દર્દકી આખિરી પુકાર હૂ મૈં"

× × ×

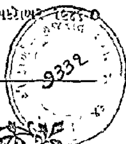
"આકે તુઝ બિન ઇસ તરહ અય દોસ્ત ગભરાતા હૂં મૈં;
જૈસે હર શૈમેં કિસી શૈકી કમી પાતા હુ મૈં"

તુમ નહીં કિનારમેં; લુત્ફકી કયા બહાર મેં !"

"ના સુનાયે ન સુનાયે ગમે દર્દ મેરા,
યે હય આપબીતી કહાની નહીં હય"

ટૂંકમાં એટલુંજ કે 'જિગર'ની ગઝલો અમારા જીવન અને પ્રેમ અને સૌંદર્યથી વધુ નિકટ હોય છે, એવા પ્રસંગો, એવા વખત પ્રમાણમાં દરેકના જીવનમાં આવેજ છે, એ ઉપરાંત જિગરની અનોખી શૈલિ દરેકને આકર્ષે છે, એટલે એમની ગઝલો આપણા હૃદય-ધબકારાઓને મૂર્તિમંત સ્વરૂપ આપે છે

આ કારણેજ 'જિગર' લોકપ્રિય વિખ્યાત અને દરેક પ્રકારના માનસવાળા લોકોના કવિ છે.

ધિકતી ધરા

વાંઝણી આશા લતા દેખી શકો ?
ફાલી ફૂલી અવદશા દેખી શકો ?
હું જ સંતાપો કરૂં છું આપથી:
આપ મુજ વિરહ દશા દેખી શકો ?
હોત દૃષ્ટિ દિલ અને દુન્યા ઉપર,
મૃગની સામે ઝાંઝવા દેખી શકો ?
અશ્રુબિંદુઓમાં સળગી આગ છે.
ગળગી ઉડતાં તણખલા દેખી શકો ?
મુજ હૃદય ઉદ્યાનથી આવે ખસો–
પાનખરના વાયરા દેખી શકો ?
લાલ મારી દઉં મદિરા પીઈને–
મુખ ધાણી ફિક્કતા દેખી શકો ?
દિલને ચરણોમાં ધરે "સાબિર" વત–
આપ આ ધિકતી ધરા દેખી શકો ?

— સાબિર [વટવા]

ઈસ્લામી શિક્ષણ (કુર્આન)

જ. મૌ. અબ્દુર્રહીમ સાદિક સા.

બેશક જે લોકો અલ્લાહને તથા તેના રસૂલને ઈજા પહોંચાડે છે, તેઓના ઉપર ખુદાપાક દુન્યા તથા આખેરતમાં લઅનત કરે છે. અને તેઓના માટે તેણે હલકાઈ કરનાર અઝાબ તૈયાર રાખ્યો છે. અને જે લોકો મુસલમાન પુરૂષો તથા મુસલમાન સ્ત્રીઓ પર તેમના કંઈ ગુનાહ કર્યા વિના (આળ મૂકી) રંજ પહોંચાડે છે, તો તેઓ (પોતાના ઉપર) આક્ષેપનો તથા સ્પષ્ટ ગુનાહનો બોજો લાદે છે. (કુર્આન).

* * *

બેશક ખુદાપાકે કાફિરો પર ફિટકાર કરી છે અને તેમના માટે ધગધગતી આગ તૈયાર રાખી છે. તેમાંજ તેઓ સદા રહેશે, તેઓ કોઈ સહાયક કે મદદગાર નહિ મેળવે. જે દિવસે તેઓના મોઢાં આગમાં ઉંધાંસીધાં કરવામાં આવશે. ત્યારે તેઓ એમ કહેશે જો અમે અલ્લાહનું કહયું માન્યું હોત અને રસૂલના ફરમાન ઉઠાવ્યા હોત તો કેવું સારૂં થાત ! (કુર્આન)

* * *

હે ઈમાનવાળા ! અલ્લાહથી ડરતા રહો અને સીધી (વાજબી) વાત કહો તો ખુદાપાક તમારા માટે તમારાં કામ કબૂલ કરશે, અને તમને તમારા ગુનાહ માફ કરી દેશે; અને જે કોઇ અલ્લાહની તથા તેના રસૂલની આજ્ઞાનુસાર ચાલશે તો તે મહાન સફળતા મેળવશે. (કુર્આન)

ઈસ્લામી શિક્ષણ (હદીસ)

જ. મૌ. અબ્દુર્રહીમ સાદિક સા.

રસૂલુલ્લાહ સલ૦એ ફરમાવ્યું કે અલ્લાહ તઆલા ફરમાવે છે, "ઓ મુહમ્મદ! જ્યારે હું કોઈ ચીજનો હુકમ કરૂં છું તો તેને કોઈ ફેરવી શકતું નથી અને ખચીત મેં તને આપ્યું, એટલે તારી ઉમ્મત માટે એ તારા પર ઉપકાર કર્યો કે હું તેઓનો આલમગીર દુષ્કાળથી નાશ કરીશ નહિ. અને તેઓ સિવાય અન્ય કોઈ શત્રુને તેઓ પર એવો કાબૂ આપીશ નહિ, કે તેઓનો સર્વનાશ કરે. અગર જો તેઓ પર આખી જગતના લોકો સંગઠિત થઈ (ચઢી) આવે. પણ એટલુંજ કે તેઓમાંનાજ કેટલાક કેટલાકનો નાશ કરે. અને તેઓમાંના કેટલાક કેટલાકને કેદ કરે."

(હદીસ કુદસી, બુખારી)

* * *

રસૂલુલ્લાહ સલ૦એ ફરમાવ્યું કે અલ્લાહ તઆલા ફરમાવે છે, "મારો બંદો નફિલ ઈબાદતો વડે હમેશ મારાથી નજીક થાય છે; તે એટલા સુધી કે હું તેને મારો વહાલો બનાવું છું. ફરી હું તેનો કાન બની જાઉં છું, જેનાથી તે સાંભળે છે. અને આંખ બની જાઉં છું, જેનાથી તે જુએ છે. અને પગ બની જાઉં છું, જેનાથી તે ચાલે છે. અને જો તે મારાથી માગે તો અવશ્ય હું તેને આપું. અને જો તે મારા પનાહમાં આવે તો અવશ્ય હું તેને આશ્રય આપું." (હદીસ કુદસી, બુખારી)

* * *

રસૂલુલ્લાહ સલ૦એ ફરમાવ્યું કે અલ્લાહ તઆલા ફરમાવે છે, "કિયામતના દિવસે હું ત્રણ માણસોથી ઝગડનાર છું. (૧) તે પુરૂષ જેણે મને વચ્ચે રાખી વચન વગેરે આપ્યું ફરી તેણે દગલબાજી કરી. (૨) તે પુરૂષ જેણે આઝાદ માણસને વેચ્યો અને તેની કીંમત ખાધી. (૩) તે પુરૂષ જેણે કોઈને નોકર કે મજૂર રાખ્યો ફરી તેનાથી પુરૂં કામ લીધું અને તેનો પગાર કે મજૂરી આપી નહિ." (હદીસ કુદસી, બુખારી.)

"બાબરની વાત"

પૂછ ના સહચર મને તે બેવફા દિલબરની વાત;
યાતના થાશે તને સુણતાં દુઃખી અંતરની વાત!
પુત્ર કાજે જાન અર્પી સ્નેહમાં ઉલ્લાસથી;
વિશ્વમાં પંકાય છે એ શેર નર બાબરની વાત!
શૃંખલા ચર્ણે પડીને બેડીઓ હાથો મહીં;
છે અનુકંપાજનક ભારત તણા કિંકરની વાત!
આજ નિર્દોષો સહે છે જુલ્મ કેવાં વિશ્વમાં,
શું હૃદય કંપાવનારી કાળના ખંજરની વાત!
વાસના ચાહક જનો સમજે શું અગ્નિ પ્રેમનો;
દેડકાં ખાબોચિયાંનાં જાણે શું સાગરની વાત?
તે કરી નિર્માન મુજને સત્વરે ચાલ્યાં ગયાં;
એક પણ નવ સાંભળી મારા દુઃખી અંતરની વાત!
તીરો ખંજરના જખમમાં એટલી પીડા નથી;
જેટલી દિલમાં ચુભે છે બેવફા સહચરની વાત!
પ્રેમમાં લયલા તણા એ હાલ મજનૂનો હતો;
આંખમાં અશ્રુ હતા મુખ પર હતી દિલબરની વાત!
ગર્વથી નિજ શીશ ઉન્નત રાખનારાઓ સુણો;
કેટલી દ્રાવક છે એ ફિરઔનના લશ્કરની વાત!
સાગરે તૂફાન હો તો હો મને પરવા નથી;
ભાગ્ય સાથે નાવ છે કરમાં મને લંગરની વાત!
વસ્લની રજની હતી કંપાવનારી હાય હાય;
હે 'શમીમ' દિલમાં રહી બસ નયનના નશ્તરની વાત!

'શમીમ' ધોળકવી

યાચના

આદમા વર્ષો નિહાળુ માલિકોના રંગને;
કાગળો કેરાં અભાવે રૂપ-સ્વરૂપ-ઢંગને!
એ છતાં કષ્ટોને વેઠી "કારવાં" આગળ વધે;
ધન્ય છે એના દિલે નિત જંગના ઉમંગને!
પ્રાર્થના મરી છે એ પ્રભુ તણા દરબારમાં;
કે, તે દફનાવે હવે કાગળ તણા આ જંગને!

"ખામોશ"

આ વાઝકી દુન્યા

: સંભળાવનાર :
...બેકાર ..

દિલ્હીમાં વાટાઘાટો શું દેશના દર્દીનું વસીયત તૈયાર થઈ રહ્યું છે. આ લખાણ છપાઈને બહાર પડશે તે પહેલાં તો માખણને છાશ જુદી પડી જશે. આશા તો રખાય છે કે દેશને માખણનાં દર્શન થશે. દુઆ કરો કે એ વલોણું પાણી વલોવવા જેવું ન સંભવે! અંદર અંદર કુંડામાં શું ગોળ ભાંગી રહ્યો છે તે તો સમજાતુંજ નથી; પણ છાપાંઓ મોટાં મોટાં અક્ષર, અક્ષર ઈંચનાં હેડીંગો કરી એક દિવસ નિરાશાના સૂર કાઢે છે તો એક દિવસ આશાના સૂર કાઢે છે છતાં આપણે પૂર્વીય જનો તો આશાવાદી હોઈ આશાજ રાખીએ કે એનું શુભ જ પરિણામ આવશે. શાઇરના શબ્દોમાં કહીએ તો :

"અકડશે કહો ક્યાં સુધી લીગ-કોંગ્રેસ ?
કહો ક્યાં સુધી મુખ ફુલાવીને રહેશે ?
લડે કે વઢે પણ એ છે ભાઈ ભાઈ;
કદી એકતા રંગ લાવીને રહેશે!"

જો કે આજે તો હજુય મુંબઈ-કલકત્તા-ઢાકા વગેરેમાં છરાઓનો પ્રયોગ દેશના દુર્ભાગ્યે ચાલુજ છે. અને છરતાં નહિ તો મર્યા પછી મૂડદાઓ એકમેકની સાથે પડીને દિલ નહિ તો ડીલથી અડીને એકતા જાળવે છે. એ મડદાંની એકતા જીવતાંને બોધપાઠ રૂપ નિવડે એજ અભ્યર્થના બાકી કોમી વેર-ઝેર કરતાંય ગુંડાગીરીનું તત્વ અને તેય ફક્ત લુંટફાટ કરવા માટે ઘણું જોર કરી રહ્યું છે. ગુંડાઓની દુરબુદ્ધિ તો સુધરતી સુધરશે પણ ખુદા લીડરોને સદ્બુદ્ધિ અર્પે તોય બસ છે! દિલ્હીની મંત્રણાઓ સફળ થાય તોજ હિંદ ઉગરી શકે એમ છે બાકી પાણી વિનાનાં ઢોર સમાં જેવી હાલતમાં ગુંડાગીરીને હાથે આખા દેશના નાગરિકનો ઘટ ઘડાઈનેજ રહેશે!

O

હવે દેશની બહાર નજર કરીએ તો ઇરાનના સાથાને પાંસળાં પારકી મુત્સદ્દીગીરીને પ્રતાપે અલગ થઈ રહ્યા છે. રશીયાની દખલગીરીથી આઝરબૈજાન પ્રાંત તો ઇરાનથી અલગ થયો. હવે કહેવાય છે કે બ્રિટનની દખલગીરીથી ફાર્સ પ્રાંત પણ અલગ થવા મથી રહ્યો છે. ફાર્સના શેખોએ બળવો કર્યો છે ને બુશાયર બંદર પણ કબજે લીધું છે. એટલે કે ઉત્તરમાં રશિયાનો પગ રહે ને દક્ષિણમાં બ્રિટનનો પગ રહે એવી સોગટાંબાજી ઇરાનમાં ગોઠવાઈ રહી છે. જેથી પુનઃ એકવાર 'ગરીબકી જોરૂ સબકી ભાભી'ની કહેવત સાચી ઠરતી દેખાય છે.

વળી તુર્કીની સરહદ પર પણ કંઇ રશિયા 'હાજિસન! વાજિસન!' કરી રહ્યું છે કાર્ડીનલ્સના વગીરદમાં જાગ માગતા થાને કે 'મેરી અખિયાં મત ભુલાયો!' એ કહેવતનો સાચી ઠેરવવા એ ફાંફાંફોસ કરી રહ્યું છે. એક તરફથી રશિયાની દાદાગીરી ચાલુ થઈ છે તો બીજી બાજુથી બ્રિટન-અમેરિકાની, હોરેસ ને હાર્ડી આયના તો હેરી અને કેરી જેવી જોડી તુર્કીનાં રક્ષણ કરી રહી છે. અત્યારે તો તુર્કી પૂરા હિંમત

પૂર્વક જવાબ આપી રહ્યું છે. "આગે આગે દેખિયે હોતા હય ક્યા?"

બાકી પેરિસની શાંતિ પરિષદમાં અત્યારે ઇન્ટરવલ પડ્યો છે. યુદ્ધ પુરૂ થયાને એક વરસ તો પૂર્ણ થઇ ગયું છતાં શાંતિના દર્શન થયાં નથી. કદાચ યુધ્ધની જેમ છ વરસે શાંતિ સ્થપાય તો સ્થપાય અને તે પહેલાં યુધ્ધનીજ સ્થાપના ન થાય તો સારૂ ! શિવાજી અને અફઝલખાંની જેવી મુલાકાત થઇ હતી કંઇક તેવીજ વઘનખ છુપાવીને શેકહેંડ કરવા જેવી મિત્ર-મધાંતાઓની મનોદશા જણાય છે!

"ભગવાન કિનારેપે લગાદે તેરી નૈયા!" બીજાઓની નાવને ભગવાન કિનારે લગાડે કે ન લગાડે પણ બરમાઓની નાવને તો કિનારા નજીક લાવી દીધી છે. હિંદુસ્તાન જેટલી દોડાદોડી કર્યા વગર બરમામાં 'વચગાળાની સરકાર' સ્થપાઇ ગઇ છે. જો કે હિંદમાં તો વચગાળાની સરકારનું સ્વરૂપ હજી અધ્ધરજ છે; છતાં બરમામાં તો કંઇ મામલો થાળે પડ્યો જણાય છે. કંઇ નહિ "આપણને નહિ તો આપણા પાડોશીને પણ હજો." હિંદીઓ ખુશ થાઓ કે બરમાની ઓંગ સાનની સરકારે આપણને પૌખા ખાંડી ખાવા માટે એક લાખ મણ ચોખા આપવાની ઓફર કરી છે.

સુભાષબાબુ જીવતા છે અને જે જાય છે તે દિવસોમાં કોઇ પણ દિવસે પ્રગટ થશે એવી અફવાઓ હજી શમી નથી; તેમ જાપાનેય અણુ બોમ્બની શોધ કરી હતી પણ તે ત્રણ દિવસ મોડું પડયું એવી પણ અફવા ફેલાઇ છે હશે હાલમાં તો હુલ્લડની અફવાઓ હિંદમાં એટમ કરતાં પણ વધુ ભયંકર પરિણામ લાવી રહી છે!

●

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદને 'ચક્રોરે' ઠીક ઠીક સૂચના કટાક્ષરૂપે કરી છે. પરિષદમાં ચાર-પાંચ વિભાગ રખાય છે તો વધુ વિભાગ કેમ નહિ? એકીકરણ કરતાં પૃથક્કરણથીજ દેશનું વધુ ભલું થાય એમ છે તો પછી એજ રીતે ભાષાનુંય ભલું કરવા માટે એને જુદા જુદા વધુ ને વધુ વાડામાં કેમ ન વહેંચવી? માસિકોમાં અને અઠવાડિકોમાં સ્ત્રીઓનો વિભાગ, બાળકોનો વિભાગ, કુમારોનો વિભાગ જુદો હોય છે યા તેમનાં જુદાંજ પત્રો હોય છે તેમ શું સાહિત્ય પરિષદમાંય બાળક વિભાગ, કુમાર વિભાગ, સ્ત્રી વિભાગ, પ્રૌઢ વિભાગ, વૃધ્ધ વિભાગ, જુદા કેમ ન રખાય? અને વળી એથીય સંગીન કામ કરવું હોય તો જેમ શેરડીમાંથી ગંડેરી બનાવવામાં આવે છે તેમ સાહિત્યનાય ભાગ પાડવા. નવલિકા વિભાગ, નિબંધ વિભાગ, નવલકથા વિભાગ, કવિતા વિભાગ, નાટ્ય વિભાગ, ચર્ચા વિભાગ, જાહેર ખબર વિભાગ આમ જુદા જુદા સોળ વિભાગ, કારણ કે સોળમું અધિવેશન છે ને? તો ઓછામાં ઓછા સોળ વિભાગ પાડવા અને તે સોળે વિભાગના સોળ પ્રમુખના ઉપરી એક મુખ્ય પ્રમુખ હોય! આગામિ પરિષદ ભરાય ત્યારે સત્તર પાડવા. આમ ને આમ પરિષદનો વધનો આંકડોય સચવાતો રહેશે, અને વિભાગીય યોજના પણ મજબૂત થતી જશે. અને દરેક દરેક વિભાગ મજબૂત થતો જશે! જુવોને શરીર તો એક હોય છે પણ તેના દરેક વિભાગને માટે આજે જુદા જુદા દાક્તરો હોય છે ને! આંખના દાક્તર જુદા, દાંતના જુદા, કાનના જુદા, ગળાંના સ્પેશિયાલિસ્ટ જુદા, પેટના દરદોના દાક્તર જુદા, ચામડીના સ્પેશિયાલિસ્ટ જુદા, હાડકાંના દાક્તર જુદા, લોહી તપાસનાર જુદા, થુંક ને પેશાબ તપાસનાર જુદા, આમ ને આમ અનેક દાક્તરો મળીને લોકોના શરીરનું સત્યા-

નાશ પામતા નથી પણ શરીરને સુધારી દે છે; તેમ જુદા જુદા વિભાગીય પ્રમુખો મળીને ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનો જરૂર ઉત્કર્ષ કરી શકે! સુંદરું કિં બહુના!

●

ઈન્ટરીમ યાને કામચલાઉ હાલમાં હિન્દી પ્રાંતે જે વચગાળાની સરકાર સ્થપાઈ છે તે ઇન્ટરીમ યાને કામચલાઉ સરકાર કહેવાય પણ એકલી સરકારજ ઈન્ટરીમ હોય છે એમ કંઈ નથી; બીજી ઘણીય વસ્તુઓ ઇન્ટરીમ હોય છે. બપોરના જમણ પછી બહાર બજારમાં ફરવા નીકળીએ, અને હોટલમાં ખુરશી સેવ-ગાંઠીયા, ખમણ કે સકરપારાની સાથે ચાહનો ડોઝ ચઢાવીએ તો તે ઈન્ટરીમ ડીનર કહેવાય! રેલ્વેમાં મુસાફરી કરતાં કોઈ સુઘરેલી સાડી-વાળીની સાથે ઓળખ થતાં તે મલકાઈ મલકાઈને વાતો કરે અને વાત દરમિયાન સાડીનો છેડો પણ માથા પરથી સરકાવી દે ને તમે અડધા અડધા થઈ જાઓ; તો બે ઘડીની એ આંખોની ભાષામાં વાત કરવાને ઈન્ટરીમ લવ કહે છે!

[રિયાસત]

સફરવાળાઓ ઘેર પોતાની પત્નિને મૂકીને પારકા દેશમાં લડવા જતાં ત્યાં દિલ્લગી માટે એકાદ કામચલાઉ પતિ કરી બેસે તેને ઈન્ટરીમ મૅરેજ કહે છે! હિંદની હજારો એંગ્લો ઈંડીઅન છોકરીઓ સાથે અમેરિકનોએ ઇન્ટરીમ મેરેજ, છેલ્લા મહાયુદ્ધનો લાભ લઈને કર્યાં હતાં! કોઈ સભાનો નક્કી થએલો પ્રમુખ છેલ્લી ઘડીએ તબીયતનું બહાનું કાઢી 'આઈ એમ વેરી સૉરી'નો તાર ઠોકી ગેરહાજર રહે તો તેને સ્થાને કોઈ તળપદા આગેવાનને પ્રમુખ સ્થાને 'ગણપતિ બાપા મોરીયા'ની જેમ ગોઠવી દઈએ તો તે ઇન્ટરીમ પ્રમુખ કહેવાય! મોટાં મોટાં શહેરોમાં તો ઇન્ટરીમ પત્નિઓનાં રૂપ બજારોજ કાયમ હોય છે! પુત્રને અભાવે કોઈ રાજવી પારકાના પુત્રને દત્તકવિધાન કરી ગાદીએ બેસાડે તો તે પુત્ર પણ ઇન્ટરીમ પુત્ર કહેવાય! કોલેજ, સિનેમા અને પાર્કમાંથી શાપડેલો પ્રેમ બહુધા ઈન્ટરીમજ હોય છે!

નાટક-સિનેમામાં તો નાયક-નાયિકા વચ્ચે ઇન્ટરીમ લગ્ન, ઇન્ટરીમ ઝઘડા અને ઇન્ટરીમ મૃત્યુ પણ યોજાય છે! એક્ટર-એક્ટ્રેસો વચ્ચેનાં લગ્નો પણ બહુધા ઇન્ટરીમજ હોય છે ને? કારણ કે તે લગ્નો ડાઇવોર્સના તાંતણે બાંધેલાં હોય છે!

ઘણી વાર ડાયરેક્ટરો કે પ્રોડ્યુસરો સાથે પણ એક્ટ્રેસો ઇન્ટરીમ કો-ઓપરેશનથી જોડાય છે! પતિ-પત્નિ લડી પડે ત્યારે સંતાન, પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ રીતે ઘણી વેળાં ઇન્ટરીમ સેટલમેન્ટની ફરજ બજાવી તેમના સાંધા મેળવી દે છે! સાહિત્યકારો અને વાંચકોની વચ્ચે ઇન્ટરીમ પૂલ તરીકેની ફરજ ઘણી વેળા વિવેચકો બજાવે છે! દલાલો, આડતીયા, કે કમીશન એજન્ટો તો વચગાળાના ઇન્ટરીમમેન તરીકેજ કમાઈ ખાય છે! એક બીજા રાજ્યના એલચીઓ પરસ્પર ઇન્ટરીમ થીંગડાં મારવાનું કાર્ય કરે છે! તકરાર ફસાદ કે હુલ્લડ-હડતાલમાં ઘણીવેળા લવાદો ઇન્ટરીમ મેજીસ્ટ્રેટની ફરજ બજાવે છે! ન્યાયાધીશ અને વાદી કે પ્રતિવાદીની વચ્ચે માર્ગદર્શક તરીકે કેટલા વકીલો પણ ઘણી વેળા માર્ગદર્શનને બદલે ઇન્ટરીમ વાટપાડુનું કામ કરે છે!

●

મહાગુજરાત ગઝલ મંડળનો એક મુશાયરો તા. ૨૯-૯-૪૯ના રોજે મગત ખાતે નગીનચંદ હોલમાં શ્રી. ઉમાશંકર જોષિ એમ. એ.ના પ્રમુખસ્થાને શાનદાર રીતે યોજાઈ ગયો છે.

'સાબિર', 'ગની', 'અમીન', 'નીરવા', વીમાવાળા, રસિક, મુકુંદ, 'અતિન', 'અનિલ', 'બેકાર', 'હામદ ગોઝા', જ્યોત્સનાબહેન, બદ્રીઝબ્હેન, પ્રો. ચીમનલાલ વ્યાસ, પ્રો. પ્રીતમરાય મજમુદાર વગેરે અનેક કવિઓએ મુશાયરામાં ભાગ લીધો હતો. બહારથી 'મજાઝ', 'નયન', ખામોશ, બિસ્મિલ વગેરે અનેક કવિઓનાં કાવ્ય આવ્યાં હતાં. મુશાયરો મંડળને શાનને શોભાવે એવી રીતે સફળ થયો હતો અને પ્રમુખના વિદ્વત્તાયુક્ત પ્રવચને સુવર્ણમાં સુગંધની ગરજ સારી હતી. મુશાયરાનું આકર્ષણ દિનપ્રતિદિન વધતું જાય છે. મહાગુજરાત ગઝલ મંડળે રાજકોટની ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના આમંત્રણને માન આપીને પોતાના બે પ્રતિનિધિઓને રાજકોટ મોકલવાનો ઠરાવ કર્યો છે.

●

મહાગુજરાતનો શોક:

ગુજરાતના સાહિત્ય મંદિરોના હૃદયને આંચકો લાગે એવા શોક સમાચાર આપવાનું કામ મારે માથે આવ્યું છે. ગુજરાતના ખૂબજ આશાભર્યા કવિઓ મર્હુમ ભાઈ 'મલિક' અને 'ફાની'ના બેહસ્તનશીન થયા પછી એવાજ એક આશાભર્યા કવિ ભાઈ યાકુબ હાંસિયા 'ફના'ના જન્નતનશીન થવાના સમાચાર અમારે ભારે હૃદયે આપવા પડયા છે. 'ફના' ખૂબજ લાગણીપ્રધાન માણસ હતા. રાંદેરના મુસ્લિમ ગુજરાત સાહિત્ય મંડળના એક સ્થાપક હતા. ખરેખર રાંદેરને તો 'ફના'ની ખોટ કાયમની રહેશેજ પણ શાયરીની ગુજરાતી આલમમાં પણ એ ખોટ રહેવાનીજ. ભાઈ 'ફના' રંગુન ખાતેના મકાન પર ૧૯૪૨માં જાપાનનો પ્રથમ બોમ્બ પડયો હતો. બસ તેજ દિવસથી એમના હૃદય પર જાણે ચિંતાનો બોજ પડયો અને ચિંતામાં ને ચિંતામાં દમના ભોગ થયા અને લાંબી ચાર વરસની ઇન્ફલેન્યુ બીમારી ભોગવી તા. ૨૭-૯-૪૬ને જુમ્માને મુબારક દિવસે જન્નતનશીન થયા. (ફના) ગુજરાતમાંથી એક ગઝલ દીપક બુઝાઈ ગયો. કુટુંબ નિરાધાર જેવું થયું. ભાઈ 'ફના' ૪૦ વરસની ભર યુવાનીમાં પાછળ પાંચ બાળકોને તથા વૃદ્ધ માતા તથા એક ભાઈને અને બહેનને છોડીને જન્નતનશીન થયા છે. ખુદા મર્હુમને મગફેરત કરી જન્નતુલ ફિરદૌસમાં જગા; અને એમના કુટુંબીજનોને સબ્રેજમીલ અતા કરી. આમીન

ઇન્શાઅલ્લાહ 'કારવાં'ના આવતા અંકમાં મર્હુમની વસીયત અનુસાર એમના પ્રગટ-અપ્રગટ કાવ્યો છાપવામાં આવશે. એમના જે જે કવિ તથા લેખક મિત્રોને એમના વિષે 'સ્મરણ' લેખ મોકલવા હોય તે આવતા અંકમાં પ્રગટ થવા તાકીદે મોકલી પોતાનું મિત્રઋણ અદા કરે

—તંત્રી 'કારવાં'

ધીરે ધીરે!

(ઠી-પ્રાગી)

પહેલાં તો મને પોતાનો બનાવ્યો કંઈ પ્યાર બતાવી ધીરે ધીરે;
તડપાવે છે કાતિલ કેમ પછી તલવાર ચલાવી ધીરે ધીરે.

નિજ પ્રેમભરી વાતોથી મને લાચાર બનાવી ધીરે ધીરે;
મુજ દિલમાં હવે આવીને રહે છે ઘરબાર સજાવી ધીરે ધીરે

બાળેલ એ તારી આગ કરી પણ ફૂંકોથી ન ઠરશે ઠાર નહીં:
હમદર્દી કરે છે કેમ હૃદયમાં અંગાર લગાવી ધીરે ધીરે.

તું પ્રેમના પંથો કેરી વિકટતા હું' મિત્ર મને ના પૂછ કદી,
પગલાં હું ભરું છું વિઘ્નો તણી ભરમાર હટાવી ધીરે ધીરે.

હે! અંત જવા દે છોડ મને ઉદ્દેશ હું તારો પામી ગયો;
લઈ જાય છે ક્યાં મદમૂર્છના મને તું આ દ્વાર તજાવી ધીરે ધીરે.

ચિણગારીઓ વેરી દીધી સિતમગર મુજ શાન્ત હૃદયમાં હાય કથ',
તેં દિલની સિતારી કેમ ફરીથી ગાનાર બજાવી ધીરે ધીરે.

વિયોગમાં કોના ઝૂરી રહી છે એ ઉડી ગયો છે કોણ કહે?
કોયલ તું કરે છે મને અરે! ટહુકાર રીઝાવી ધીરે ધીરે.

એ હૂરની વશ કર વાતો મહીં હું તલ્લીન બન્યો એવો, કે અરે'
પળવારમાં દિલ લઈ ચાલ્યો ગયો હસનાર હસાવી ધીરે ધીરે.

સૂરત ન આંકી જાય હરીફ હુશ્યાર રહેજે ધ્યેં જરી,
તુ આંખનાં પાંપણી આંખમાં દેજે પળવાર સમાવી ધીરે ધીરે.

ગુલગુલ તુ ગુલોની ગોદમાં બેગી સૌરભના ગીતો ગાય છે પણ,
જોજે આવી ખિઝાં તે ચાલી જશે ગુલઝાર જલાવી ધીરે ધીરે.

આશાઓ તમે શો લાભ ઉઠાવ્યો મુજ દિલમાં ઉપસ્થિત થઈને કહો?
એથી તો નિરાશાઓને હૃદયની બેકાર જગાવી ધીરે ધીરે.

પ્રાર્થના તારી કો કદી ફળશે પરહરજે ન 'બિસ્મિલ'' આશ કદી,
તું પ્રેમના દ્વારે શીશને મસ્તક દે પાર ઝુકાવી ધીરે ધીરે.

"બિસ્મિલ" મોરજની.

"આપણા નકલી અંગ્રેજોની સેવામાં"

[મૂળ લેખકઃ-હઝરત અલ્લામા સૈયદ સુલેમાન નદવી સાહેબ]

(અનુવાદક-ઇસાભાઇ ઇબ્રાહીમ કાવીવાલા)

હિન્દુસ્તાનમાં અંગ્રેજોએ અંગ્રેજી શિક્ષણને જે હેતુસર પ્રચલિત કર્યું હતું, તેને તેમણે ગુપ્ત રાખ્યો ન હતો. બલ્કે સ્પષ્ટપણે કહી નાંખ્યું હતુ કે એનો હેતુ એવા હિન્દીઓ જન્માવવાનો છે, જેઓ 'નસલ' અને 'વતન'ની દ્રષ્ટિએ તો હિંદુસ્તાની હોય પરંતુ દિલ અને દિમાગ તથા રસિકતાની દ્રષ્ટિએ અંગ્રેજ હોય ! કે જેથી અંગ્રેજી શાસન વિરૂધ્ધ જે દ્રોહાત્મક ભાવનાઓ જન્મી રહી છે તે સદંતર બંધ થઈ જાય ! જેમકે શરૂ શરૂમાં એમજ થયુ. અને એવા હિન્દુસ્તાનીઓ પેદા થયા જેઓ અંગ્રેજોથી પણ વધારે 'અંગ્રેજ" પુરવાર થયા તેમણે પૌર્વાત્ય સંસ્કૃતિ, પૌર્વાત્ય વિદ્યાઓ, અને પૌર્વાત્ય શિક્ષણની દરેક રીતે વિરૂધ્ધતા કરી, અને દરેક વસ્તુને યુરોપની દ્રષ્ટિએ દેખવા તથા પ્રત્યેક ભલાઇ બુરાઇનો નિર્ણય અંગ્રેજની આંખથી કરવા લાગ્યા !!

પરંતુ કેટલી આશ્ચર્યની વાત છે કે જે વસ્તુ હિન્દુસ્તાનીઓની દ્રોહાત્મક ભાવનાઓને વિનાશવા માટે બનાવવામાં આવી હતી, તેજ વસ્તુ અન્ય પ્રકારની દ્રોહાત્મક ઊર્મિઓની ઉત્પત્તીના કારણભૂત પણ બની ગઇ ! અર્થાત જ્યારે એ હિન્દુસ્તાની નકલી અંગ્રેજોએ જોયું કે પોતાની સભ્યતા, સસ્કૃતિ, ધર્મ અને કૌમ તથા વતનના અનુરાગમાર્થી નિકળવા છતાં પણ તેઓ નેટીવ, દેશી, કાળો આદમી અને સર્વ પ્રકારે અંગ્રેજોથી ઉતરતી કક્ષામાંજ રહ્યા, તો પ્રથમ તેમણે બરાબરી અને સમાનતાની માંગણી કરી અને જ્યારે તેમાં નિષ્ફળતા મળી તો તે ભાવના ચિંતા, ક્રોધ, અને વૈરના સ્વરૂપમાં પલટાઇ ગઇ ! પરિણામે હિન્દુસ્તાની કૌમી અને રાષ્ટ્રીય ચળવળોનો આરંભ થયો, જે આજે રાજકીય સભા-મંડળો અને કોન્ફરન્સો, લીગો અને કોંગ્રેસોના સ્વરૂપમાં આપણી નજર સમક્ષ છે.

એ અસલી તથા નકલી અંગ્રેજોમાં અર્ધી સદી પર્યંત યુધ્ધ થતું રહ્યુ. અંતે હિન્દુઓમાં ગાંધીજીએ આવીને નકલી અંગ્રેજ હિન્દુઓમાં પ્રાચીન હિન્દુ સંસ્કૃતિ જીવંત કરવાની ધમશ ઉત્પન્ન કરી દીધી ! અને ત્રીસ વરસના ગાળા દરમ્યાન એજ "નકલી અંગ્રેજ હિન્દુ" જેઓ પૈકી ઘણાખરા મહાન વિદ્વાન બેરિસ્ટરો તથા કેમ્બ્રીજ અને ઓક્ષફર્ડમાં ભણેલાઓ અથવા હિન્દુસ્તાની યુનિવર્સિટીઓના સર્ટીફિકેટ ધારણ કરનાર છે, એ ચળવળના ધ્વજધારક છે ! અને અત્યારે અંગ્રેજી રાજકારણી ઇંદ્રજાળ ઉકેલવામાં પ્રવૃત્ત છે.

આજે હિન્દુ યુવાનથી લઇને વૃધ્ધો સુધ્ધાં પ્રાચીન હિન્દુ સંસ્કૃતિ, સંસ્કૃત સભ્યતા, સંસ્કૃત ભાષા તથા સંસ્કૃત વિદ્યાઓને જીવંત કરવામાં પ્રયત્નશીલ છે !

ગાંધીજીની "સાયં-પ્રાર્થના" ગુરૂ નાનક વગેરેની જેમ એક નૂતન હિન્દુ ધાર્મિક આમંત્રણનો પાયો નાંખી રહી છે !! જેના સિદ્ધાંતોમા 'નેશનાલીઝમ' અને 'વતનવાદ' બીજા રંગમાં સ્થાન લઈ રહ્યાં છે ! અને હવે દરેક હિન્દુ પોતાના પ્રત્યેક રંગમાં પોતાની પુરાણી સંસ્કૃતિને ફરીવાર જીવંત તથા પોતાના મહાત્માઓની પ્રાચીન મહત્તાને ફરી વાર સ્થાપિત કરવામાં મશગુલ છે, અને એટલાજ ખાતર તેમને પોતાના દેશમાં રાજકીય સ્વતંત્રતા અને સ્વાધિનતાની આવશ્યકતા છે !!

પરંતુ અહીંયા પ્રશ્ન આ છે કે હે મુસ્લિમ! તું શું ચાહે છે? શું વાસ્તવમાં હવે આપણી કોમના નકલી અંગ્રેજોમાં પણ "પ્રાચીન-પ્રિયતા" અર્થાત પુરાણી ઇસ્લામી સંસ્કૃતિનો પ્રેમ ઉત્પન્ન થયો છે?! આ તો સત્ય છે કે હિન્દુઓ સાથે તો તેમને મતભેદ થયો છે, પણ શું અંગ્રેજો સાથે પણ મતભેદ થઈ ગયો છે? અને અંગ્રેજી સંસ્કૃતિ અંગ્રેજી સભ્યતા, અંગ્રેજી પોશાક, અંગ્રેજી રહેણીકરણીથી તેમના હ્રદયોમાં નફરત (ઘૃણા) ઉત્પન્ન થઇ ગઇ છે? અને શું એમને પણ હવે પોતાની ધાર્મિક વિદ્યાઓ, ધાર્મિક રહેણીકરણી અને ધાર્મિક સંસ્કૃતિ નહિ તો પોતાની કોમી વિદ્યાઓ, કોમી ભાષા, કોમી રહેણીકરણી અને કોમી શિક્ષણ સાથે પ્રેમ ઉત્પન્ન થયો છે?! જો છે તો મુબારક! અને જો નથી તો અફસોસ! અફસોસ.

અફસોસ અગર મુસ્લિમો પોતાની ભૂલને સમજી લે તો કેવું સારૂં થાય, કારણ કે એમ કરતાં તેઓ પોતાની પ્રત્યેક ભૂલને સમજી શકે છે. અને તે આ કે મુસલમાન અન્ય કોમોની જેમ 'નસલ' અને 'વતન'થી બન્યા નથી બલ્કે તેમની બુન્યાદ માનસિક મતવ્યો, જિંદગીના કેટલાક સૈદ્ધાંતિક અને જીવન વ્યવહાર તથા અર્થકારણના ખાસ ખાસ નિયમો, તથા આ ખિયાલ પર છે કે વર્તમાન જીવનનું પ્રત્યેક કર્મ બીજા ભાવી જીવનની ભલાઇ પર રચાએલું છે, પરિભાષામાં એનુંજ નામ 'દીન' (ધર્મ) છે.

આપણો ધર્મ અન્ય કોમોની જેમ કોઇ દેવ-વિદ્યા, દેવ-માળા, અને મીથોલોજી પર રચાએલો નથી, બલ્કે તે વર્તમાન સાંસારિક જીવનના નક્કર વિષયોને ખુદાઇ નિયમો તથા ઇલાહી આજ્ઞાઓનુસાર પરિપૂર્ણતાએ પહોંચાડવાનું નામ છે, એ નિયમો અને આજ્ઞાઓ જેવી રીતે પોતાના મૂળ કેન્દ્રની દ્રષ્ટિએ સર્વાંગે 'અક્લી' છે.

'અક્લી' હોવાના આ અર્થ નથી કે દરેક મનુષ્યની અક્લમાં એમની ખૂબીઓ અને કારણોનું આવવું આવશ્યક હોય? બલ્કે આ અર્થ છે કે એમાં 'અક્લી' હિકમતો અને મસ્લેહતો પણ છે, ભલે, આપણામાંથી કેટલાક એને ન સમજી શકે જ્યારે દુન્યવી સામ્રાજ્યોના સઘળા નિયમોની ખૂબીઓ અને હિકમતોનું પ્રત્યેક કિસાનની સમજમાં આવવું જરૂરી નથી તો પછી ખુદાઇ આજ્ઞાઓની ખૂબીઓ અને હિકમતોનું દરેકની સમજમાં આવવું શા માટે જરૂરી હોય?

વાત રહેજ આગળ વધી ગઇ. પ્રશ્ન આ હતો કે 'અંગ્રેજી-માનસ-મર્યાદા'થી હટીને આપણા યુવકો ક્યાં સુધી "પીછેહટ" કરવા ઇચ્છે છે? અને એના માટે તેમના હ્રદયોમાં કેવા વિચારોની પરંપરા છે? અને આખરે 'પાકિસ્તાન' તથા 'સત્તામાં સમાનતા' અને 'જુથબંધી' વગેરેના રક્ષણોની આવશ્યકતા શા માટે છે! અને હિન્દુઓના બુનિયાદી શિક્ષણથી ગભરાટ કેમ છે? આજે કંઇ થઇ રહ્યું છે તે કેવળ ખંડનાત્મક છે અર્થાત હિન્દુઓની વિરૂદ્ધતા માત્રજ છે, તો એનાથી મુસ્લિમોની જિન્દગી કેવી રીતે બનશે?!! અને મુસ્લિમ નવયુવકો તથા માર્ગદર્શકોના હ્રદયમાં એના વિષે કંઇક રચનાત્મક વિચારો પણ છે કે નહિ?!

મુસ્લિમોએ પોતાના રાજકારણીય સિદ્ધાંતો અર્થકારણીય સિધ્ધાંતો, સૌસ્યલ સિધ્ધાંતો, વિષયો, નિયમો અને આજ્ઞાઓ સંબંધી આ વિચારવાનુંજ નથી કે એમના બદલે શું હોય, કારણ કે એનો અર્થ તો આ થાય કે એમનો ધર્મ શું હોય?!! બલ્કે આ વિચારવું રહ્યું કે એમને કઇ રીતે પ્રચલિત કરવામાં આવે, અને નૂતન સ્વરૂપો માટે ઇસ્લામી સિધ્ધાંતોનુસાર શું નિર્ણય કરી શકાય છે. [સંપૂર્ણ.

'હડતાલ પર.'

અંતિમ છે નિર્ણય જીવન ને મોતના પરિણામનો,
મુજ કામનો, સંતાનનો, નિર્દોષનો, અંજામનો,
મુજ શ્વાસ પણ થંભ્યો નથી દિન દેખવા આરામનો,
આ મોંઘવારીમાં જીવું છું, છેક ખાલી નામનો.

જાણે વિધાતા ક્રૂર થઈ "ખડખડ" હસે મુજ ચાલ પર!
હું પેટ માટે ઉતર્યો છું આજ આ હડતાલ પર!

પળ પળ રહ્યો તૈયાર ફરજે, જીન્દગી નાખી ધસી,
નિષ્ઠુર થઇ રહેતાર મુજ પર, કાળની તો પણ હસી,
છે અલ્પ વેતન, મોંઘવારી, તોય જીવું છું હસી,
પણ આજ મૂકી દોટ છેલ્લી, મોતની સામે ધસી,

છે આજનો નિર્ણય પછી, શા માટે ચોંટું કાલ પર?
હું પેટ માટે ઉતર્યો છું, આજ આ હડતાલ પર!

છે પેટ ભરવાનું; નથી ભંડાર કૈં છલકાવવા,—
તન લથડતું, અવયવ શિથીલ ને ફક્ત પોષણ પામવા,—
છે રોટી રોટી-પ્રશ્ન, પેટે અન્ન પામી જીવવા,—
હું વિનવું છે ન્યાય માટે, આ તર્કે માનવ થવા,

કપી રહી ઇન્સાનીયત નિષ્ઠુર તોડા તાલ પર!
હું પેટ માટે ઉતર્યો છું, આજ આ હડતાલ પર!

કચડાઇ કાતિલ ક્રૂર પંજે, કરગરે કંગાલીયત,
નિષ્ઠુર થઇ નિહાળે છે, આ રૂદન પર ધીન આયયત,
વિસરાઇ ગઇ માનવ-હૃદયથી, નષ્ટ થઇ ઇન્સાનીયત,
ગભરાય છે, અકળાય છે, કચડાય છે કંગાલીયત!

થંભી સૂરજ, ને ચંદ્રમાની ચાલ, મ્હારી ચાલ પર!
હું પેટ કાજે ઉતર્યો છું, આજ આ 'હડતાલ પર!

—"નંદન" [રાણાવાવ]

નવો ચાંદ

—રિફાઈ સાબેરી

આપણા ઇસ્લામી મહીનાનો પહેલો ચાંદ જોઈ શું શું પઢવું અને જોવું જોઈએ એને માટે અમુક અમુક બાબતોમાં ઇખ્તેલાફ છે છતાં પણ મને જે જે સાધન હાથ આવ્યાં છે તેનો અનુવાદ રજુ કરું છું.

દરેક મહીનાનો પહેલો ચાંદ જોઈ ત્રણ વખત "અલ્લાહો અકબર" ત્રણ વખત દરૂદ શરીફ:—

"અલ્લાહુમ્મા સલ્લે અલા મહદિત્તામે વ સલ્લે અલા નુરિઝઝલામે વ સલ્લે અલા મિફ્તાહે દારિસ્સલામે વ સલ્લે અલલ્ શફીએ ફિ જમીઇલ અનામે વ અલા આલેહી વ અસ્હાબેહી વ અઝવાજેહી વ ઝુર્રિય્યાતેહી વ અહલે બૈતેહી વ અહબાબેહી વ બારિક વસલ્લમ"

મજકુર દરૂદ શરીફ પઢવું અફઝલ છે છતાં પણ ગમે તે દરૂદ શરીફ પઢી શકાય છે અને એ પછી એક વખત:—

(1) અલ્લાહુમ્મા અહિલ્લહુ અલૈના બિલ્ અમ્ને વલ ઈમાને વસ્સલામતે વલ ઇસ્લામે રબ્બી વ રબ્બોકલ્લાહો.

(૨) અલ્લાહુમ્મા અહિલ્લહુ અલૈના બિલ યુમ્ને વસ્સલામતે વલ ઇસ્લામે વત્તૌફીકે લેમા તોહિબ્બો વતર્દા રબ્બી વ રબ્બોકલ્લાહો.

મજકુર બેમાંથી ગમે તે એક દુઆ પઢી છેલ્લે ત્રણ વખત દરૂદ શરીફ પઢી દુઆ માંગવી છે. એ કુબૂલ થશે

મજકુર રીત એમ રીતે ચાલુ છે: આ બાબત જે ખાસ રીત છે તે નીચે મુજબ છે.

(૧) 'મોહર્રમ' મહીનાનો પહેલો ચાંદ જોઈ:

"અલ્લાહો અકબર" અને "દરૂદ શરીફ" ત્રણ ત્રણ વખત "સુરએ ફાતિહા" ત્રણ વખત પઢી દુઆ માગવી.

પછી "બિસ્મિલ્લાહ" સાથે તેર તેર વખત "સુરએ ફાતિહા" પઢશે તેનું આખુ વરસ છે એ આફતો આસમાનથી બસર થશે, અને એ પછી જે કંઈ દુઆ માંગશે તે કુબૂલ થશે અને એ સિવાય બેહદ સવાબ મળશે.

"સુરએ મુલ્ક"; "સુરએ રહમાન" અથવા "સુરએ કહફ" પઢી દુઆ માંગવાથી છે. આ કુબૂલ થશે અને બેહદ સવાબ પણ મળશે.

સોનું, ચાંદી અથવા એની બનેલી ચીજો, કીમતી પથ્થર, પાણી અને ઓરત મજકુર ચાજોમાંથી ગમે તે જોવી

(૨) "સફર" આ મહીનાનો પહેલો ચાંદ જોઈ:—.

"અલ્લાહો અકબર" અને "દરૂદ શરીફ" ત્રણ ત્રણ વખત અને "સુરએ ઇઝાજાઆ" ત્રણ વખત અને દરૂદ શરીફ ત્રણ વખત પઢી દુઆ માંગવી.

"સુરએ મુલ્ક"; "સુરએ યાસીન" અથવા "સુરએ હામીમ એન સીન કાફ" પઢી દુઆ માગવાથી છે આ કુબૂલ થશે અને બેહદ સવાબ પણ મળશે.

ચાંદી અથવા ચાંદીની બનાવેલી કોઈ પણ ચીજ, આરસી, છોકરો એમાંથી કોઈ પણ ચીજ જોવી.

(૩) "રબીઉલ અવ્વલ" આ મહીનાનો પહેલો ચાંદ જોઈ:—

"અલ્લાહો અકબર" અને "દરૂદ શરીફ" ત્રણ ત્રણ વખત અને 'સુરએ કૌસર" ત્રણ વખત અને દરૂદ શરીફ ત્રણ વખત પઢી દુઆ માંગવી

નવો ચાંદ જોઈ એટલે ચાંદ થયા ત્યારે, જો કોઈ કારણસર પોતે ચાંદ ન જોયો હોય છતાં પણ ચાંદ જોયો છે એમ સમજીને પઢવું જોઈએ.

"સૂરએ મુલ્ક"; "સૂરએ મુજાદેલાહ" અથવા "કદસમે ફિરદાઉસ" પછી દુઆ માંગશો તો ઈ. અ. કુબૂલ થશે અને બેહદ સવાબ મળશે

ફીરોઝા, આઇના (આરસી) અથવા જવાન મર્દના પગની પીંડલી એમાંથી ગમે તે એક જોવી.

●

(૪) "રબીઉલ આખિર" આ મહીનાનો પહેલો ચાંદ જોઇ:—

"અલ્લાહો અકબર" અને "દરૂદ શરીફ" ત્રણ ત્રણ વખત અને સૂરએ કવ્સર ત્રણ વખત અને દરૂદ શરીફ ત્રણ વખત પછી દુઆ માગવી.

"સૂરએ મુલ્ક" પછી દુઆ માંગવી ઇ. અ. કુબૂલ થશે તેમજ બેહદ સવાબ મળશે.

ચોપગા જાનવર (ખાસ કરી બકરા—ઘેટા) અથવા પાણી એમાંથી ગમે તે જોવું.

●

(૫) "જમાદિલ અવ્વલ" આ મહીનાનો ચાંદ જોઇ:—

"અલ્લાહો અકબર" અને "દરૂદ શરીફ" તથા "સૂરએ ઇખ્લાસ" પછી દરૂદ શરીફ દરેક ત્રણ ત્રણ વખત પછી દુઆ માંગવી.

"સૂરએ મુલ્ક"; "સૂરએ મુઝમ્મિલ" પછી દુઆ માંગવી ઇ અ કુબૂલ થવા ઉપરાંત બેહદ સવાબ મળશે.

કુર્આન શરીફ, પાણી, પોતાના છોકરાનું મોઢું, સોનું, ચાંદી અથવા એ બંનેની બનાવેલી વસ્તુ એ બધામાંથી ગમે તે જોવું.

●

(૬) "જમાદિલ આખિર" આ મહીનાનો ચાંદ જોઇ:—

"અલ્લાહો અકબર"; "દરૂદ શરીફ"; "સૂરએ કદર" અને "દરૂદ શરીફ" દરેક ત્રણ ત્રણ વખત પછી દુઆ માંગવી.

"સૂરએ મુલ્ક" અથવા "મુદ્દસ્સિર" પછી દુઆ માંગવી ઇ અ. કુબૂલ થશે અને બેહદ સવાબ પણ મળશે

ઔરત (સ્ત્રી)નું મોઢું, હાથની હથેલી, ડોમો ગરદ, ઝમીન, આસમાન એમાંથી ગમે તે જોવું.

●

(૭ "રજબ" આ મહીનાનો ચાંદ જોઇ:—

"અલ્લાહો અકબર; દરૂદ શરીફ; સૂરએ અન્નીસાન; અને દરૂદ શરીફ" દરેક ત્રણ ત્રણ વખત પછી દુઆ માંગવી.

"સૂરએ મુલ્ક"; "યાસીન"; "હામીમ એન મીનકાફ" એમાંથી કોઈ પણ પછી દુઆ માંગવી ઇ અ. કુબૂલ થશે અને બેહદ સવાબ મળશે

શાહીનો ખડીઓ, કુર્આન શરીફ હથેલી હથેલી, ફીરોઝા પથ્થર એમાંથી ગમે તે વસ્તુ જોવી

●

(૮) "શાઅબાન" આ મહીનાનો ચાંદ જોઇ:—

"અલ્લાહો અકબર; દરૂદ શરીફ" ત્રણ ત્રણ વખત સૂરએ "કારેઅહ" ત્રણ વખત અને દરૂદ શરીફ ત્રણ વખત પછી દુઆ માંગવી.

સૂરએ "મુલ્ક", "યાસીન", "જિન્ન" કોઇ પણ એક પછી દુઆ માંગશો તો ઇ. અ. કુબૂલ થવા ઉપરાંત બેહદ સવાબ મળશે.

ફીરોઝા પથ્થર, મોતી, લીલું ઘાસ, આલિમનો ચેહરો એમાંથી ગમે તે જોવું.

●

(૯) "રમઝાન" આ મહીનાનો ચાંદ જોઇ:—

"અલ્લાહો અકબર; દરૂદ શરીફ" ત્રણ ત્રણ વખત; સૂરએ "વત્તીન" ત્રણ વખત અને દરૂદ શરીફ ત્રણ વખત પછી દુઆ માંગવી.

સુરએ "મુલ્ક" "મુહમ્મદ" કોઇ પણ પઢી દુઆ માંગવી ઈ. અ. કુબૂલ થશે અને બેહદ સવાબ મળશે.

ઔરત; લીલોતરી (લીલાં ઝાડપાન); ફુલ; તલ્વાર અને પોતાની ઔલાદ એમાંથી ગમે તે જોવું.

મઝ્કૂર મહીનાનો ચાંદ જોઇ ત્રણ વખત સુરએ "ફત્હ" પઢનારનું આખું વરસ સુખ, ચૈન, આરામ અને હસીખુશી સાથે ઇ અ. બસર થશે.

(૧૦) "શવ્વાલ" આ મહીનાનો ચાંદ જોઇ:-

"અલ્લાહો અકબર; દરૂદ શરીફ" ત્રણ ત્રણ વખત સુરએ "તબ્બતયદા" ત્રણ વખત અને "દરૂદ શરીફ" ત્રણ વખત પઢી દુઆ માંગવી.

સુરએ "મુલ્ક", "ફત્હ" કોઇ પણ પઢી દુઆ માંગેથી ઇ. અ કુબૂલ થશે અને બેહદ સવાબ પણ મળશે.

રંગીન કપડુ (કોઇ પણ રંગથી રંગેલુ કપડુ); ચેહરો; લીલા રંગનું કપડું; પીરોઝા પથ્થર; પાણી એમાંથી ગમે તે જોવું.

(૧૧) "ઝિલ્કઅદ" આ મહીનાનો ચાંદ જોઇઃ—

"અલ્લાહો અકબર" અને "દરૂદ શરીફ" સુરએ "અલમ નશરહ" તથા "દરૂદ શરીફ" દરેક ત્રણ ત્રણ વખત પઢી દુઆ માંગવી.

સુરએ "મુલ્ક", "નૂન", "નિસાઅ" કોઇ પણ પઢી દુઆ માંગવી ઇ. અ. કુબૂલ થશે ને બેહદ સવાબ પણ મળશે.

કુર્આન શરીફ; છોકરો; અર્દના એમાંની ગમે તે જોવું.

(૧૨) "ઝિલ્હજ્જ" આ મહીનાનો ચાંદ જોઇ.—

"અલ્લાહો અકબર, દરૂદ શરીફ, સુરએ કાફેરૂન અને દરૂદ શરીફ" દરેક ત્રણ ત્રણ વખત પઢીને દુઆ માંગવી.

સુરએ "મુલ્ક" અથવા "ફજ્ર" પઢી દુઆ માગવી ઇ અ કુબૂલ થશે.

ઘોડો; બકરા ઘેટા; મોતી અને છોકરી એમાંથી કોઇ પણ વસ્તુ જોવી

સુરએ "મુલ્ક" માટે અકસર બુઝુર્ગો (રેહ) ફરમાવી ગયા છે કે.—"દરેક મહીનાના ચાંદ જોઇ એને પઢવાથી આખો મહીનો સુખ, આરામ, ચૈનથી બસર થાય છે."

દરેક મહીનાના નફિલ ઇબાદતો વગેરે માટે દરેક મહીનાવાર મારા તરફથી અનુવાદ "કારવાં"માં વખતો વખત પ્રગટ થાય છે તે જોવા ભલામણ કરૂં છું.

દરેક મહીનાનો પહેલો ચાંદ જોઇ કઈ કઇ સુરતો પઢવી અફ્ઝલ છે તેને માટે જનાબ "કામિલ" સાહબના અશઆર રજુ કરૂં છું. કાફિયા વગેરે મેળવવા એની અંદર સુરતોના નામ, કેટલીક જગ્યાએ શરૂઆતના શબ્દો, અને કેટલીક જગ્યાએ વચ્ચેના અથવા છેલ્લા શબ્દો છે; જેથી સમજ ન પડે તો "અન્મા"નો પારો જોઇ લેવો અગર કોઇ જાણકારને પુછી લેવું. દરેક સુરાને ત્રણ ત્રણ વખત પઢવી બેહતર અને અફ્ઝલ છે.

હિલાલે **મોહર્રમકા** જબ દેખલો...
તો તુમ સુરએ ફાતેહાકો પઢો.

સફરકા નઝર ચાંદ આતા હૈ જબ...
તો સુરએ ઈન્નાઅતઆ પઢતે હૈ સબ.

અઝીઝ **રબીઅ** આવે જબ અવ્વલીન...
તો **કૌસરકી** સુરત પઢો બિલયકીન.

રબીઅ આવે જબ દુસરા દોરનો ..
ઈઝાજાઅનસરૂલ્લાહ આરદોં દરકન. પઢો.

જમ્માદીલ અવ્વલમેં તુમ લાકલામ...
પઢો સુરએ કુલહોવલ્લાહ તમામ

જમાદિલ આખરીકા હો ચાંદ જબ ..
પઢો સુરએ **ઈકરાઅકો** તુમ સબકે સબ

રજબકા નઝર જિસ દમ આવે હિલાલ...
પઢો **આયતલકુરસી** ઉસમેં બે કીલો કાલ.

દિખાએ જો **શઅબાનકા** ચાંદ દે...
પઢો સુરએ **કારેઆ** શૌકસે.

નઝર ચાંદ જબ આવે **રમઝાનકા**...
તો **વત્તીન** પઢના હે બેહતર લિખા.

હો જબ જલ્વગર ચાંદ **શવ્વાલકા**...
તો સુરત પઢો દિલસે **તબ્બતયદા**.

જો **ઝીલ્કાદમેં** ચાહતે હો ફ્લાહ...
પઢો દિલસે તુમ સુરએ **અલમનશરહ.**

જો **ઝીલ્હજ** કે ચાંદ પર હો સુભમેતુન...
તિલાવત કરો સુરએ **કાફેરૂન.**

જો યે મસ્તેં દિલસે પઢતા રહે...
તો "કામિલ" વોહ દાઈમમેં ખુશ રહે.

મજકુર સુરતો માટે અમુક બુઝર્ગો (રહ) ફરમાવી ગયા છે કે:-જે જે મહીનામાં જે જે સુરતો પઢવાની છે તે સુરતોને શરીઅત મુજબના દરેક હલાલ કામ માટે મહીનાનો ચાંદ જોઈ ઉપરાંત પોતાના નામના અદદ પ્રમાણે અથવા ૩૧૩ વખત પઢવાને. ત્યારબાદ અને જલ્દી કરવા આગળ પાછળ ૧૧-૧૧ વખત દરૂદ શરીફ સાથે દરરોજ રાતે પઢશે અને સુરહ શરીફના વાસતાથી દુઆ માંગશે તો ઇ. અ. દરેક ધારેલું કામ પુરું થશે.

કોઈ પણ હરામ કામ માટે અમલ કરનાર હેરાન થશે એ બાબત ખાસ ધ્યાનમાં રાખવી.

ખુદાપાક નેક અમલની, રહમત અને હિદાયત અતા કરે. આમીન.

*સુરએ "ફજર"

બાલ્યાવસ્થા, કિશોરાવસ્થા, યુવાવસ્થા, પ્રૌઢાવસ્થા અને વૃદ્ધાવસ્થા એમ દરેકે દરેક અવસ્થામાં જો એકધારું જીવન જીવી શકાય તો જગત શાંતિમાં કેટલો વધારો કરી શકાય! એ આપણામાંથી બહુ ઓછા વિચારતા હશે.

× × × ×

જે જીવન સમાજ કે દેશનાં ઉપયોગમાં પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ રીતે અંશમાત્ર પણ ન આવી શકે, એ જીવનની કિંમતજ નથી, એમ આપણને લાગવું જોઈએ.

× × × ×

ભય, રોગ કે કોઈ એક આયુધધારી બનાવથી છાતીમાંના ધબકારાનું પ્રમાણ વધઘટ થઈ જાય, એ પણ આપણી નબળાઈનું એક પ્રતીક છે.

—: મુરાદની શાઈરી :—

ઇશ્કની છે બહુ પરીક્ષા આકરી,
કયસ મર્યો રણમહીં ઝુરી ઝુરી.
શીરીં ને લયલા અને જુલીએટ ગઈ,
રોમીઓ ફરહાદ મર્યા આહ ભરી.
કયસ પથ્થર ઝીલતો 'લયલા' કહી,
બેઉ મર્યા દિલ મહીં અરમાં ધરી.
પર્વતોને ખુંદવા ફરહાદ ગયો,
ઇશ્ક માટે જાનને કુરબાં કરી.
જગ મહીં એ ખેલ ખેલી ઇશ્કના,
ઇશ્કને આપી અનોખી પરવરી.

શાયરી છે ઘેલછા વાતો ખરી,
રોજ કરવી મારે એની ચાકરી
હાથમાં લઈને કલમ બેઠો છું હું,
પ્રેરણાની વાટ જોવી આકરી.
હું મથું પણ પ્રેરણા આવે નહિ,
પ્રેરણા એ ક્યાં રહી કહ્યાગરી.
ને ગળે મારે પડી છે જ્યારથી,
ઘર મહીં ખાંખા. મળે નહિ ભાખરી.
પ્રેરણાને પકડવા રોજ હું,
જાળ લઈ બેસું બનીને પાથરી.
ને જીવન વીતે મારું આમ આમ,
જીંદગી મારી બની છે શાયરી,
ને તને લોકો કહે હરદમ 'મુરાદ'
શાયરીમાં ચસકી તારી ડાગરી'.

—મુરાદ

મૌલાના · અહમદ અશરફ સંદેરી

સવાલ-અગારા માણુસો કબુતર શીકાર કરી ખાવાનુ કહે છે ને અર્ધા માણુસો કહે છે કે કબુતર શીકાર કરીને ખાવાનો હુકમ નથી કેમકે તેઓને શહીદીનો મરતબો મળેલ છે તો શીકાર કરીને યા બદુક મારીને આપ શીકાર કરી શકતા નથી તો તે વીષે શુ હુકમ છે · શીકાર કરીને ખાય શકીએ કે નહિ?

સવાલ-હલાલ જાનવરોનો શિકાર કરવો મુબાહ (જાએઝ) છે તેમા કબુતર દાખિલ છે એનો શિકાર કરવામા કઇ વાધો નથી. જે લોકો કહે છે કે કબુતરને શહીદીનો મરતબો મળેલ છે એ તદન ખોટુ છે એની શરીઅતમા સાબિતી નથી.

૧ **સવાલ**-ઇદુલફિત્રની નમાઝમા ઇમામે બીજી રકઅતમા સૂરએ ફાતિહાના પછી એક તકબીર ઝાએદ અદા કરી ત્રણ વાર સુબહાનિરબ્બીઅલ કહે એટલી વાર ચોભ્યા પછી બીજી સુરહ મેળવી અને આખિરમા સજ્દએ સહવ અદા ન કર્યો તો શુ ઇદની નમાઝ અદા થઇ અથવા નહિ?

જવાબ-પુછેલી સુરતમા બેશક ઇમામથી ભૂલ થઇ છે. ઇદ જેવી મોટી જમાઅતમા ઇમામથી ભૂલ થઇ જાય તો સજ્દએ સહવ માફ છે. કેમકે આમ લોકો આ જાતના મસઅલાથી વાકિફ હોતા નથી એટલા માટે નમાઝમા ગરબડ પૈદા થવાનો ભય મજબૂત થઇ જાય છે. બેશક બીજી નમાઝોમા સજ્દએ સહવ અદા કરવો વાજીબ છે હર હાલમાં આ ઇદની નમાઝ વગર કરાહતે સહીહ થઇ ગઇ મજમુઆ ફતાવા મૌલાના અબ્દુલ હૈ લખનવીમા મૌજુદ છે.

સવાલ-મારી પાસે સોનું ખરીદેલુ છે. તેની ઝકાત કેવી રીતે આપવી હાલના ભાવે કે ખરીદ કરેલા ભાવે?

જવાબ-જરસ નિસાબ જિતલાથી ઝકાત ફર્ઝ થાય છે માલનો ચાલીસમો ભાગ કાઢવો જોઇએ આજે જે સોનાનો ભાવ હોય તે ભાવે હિસાબ કરી ઝકાત આપવી જોઇએ. ગમે તે કે તમોએ મોંઘા ભાવે ખરીદ્યુ હોય કે સસ્તા ભાવે ઝકાત ફર્ઝ થાય તે વેળા જે ભાવ હોય તે ભાવે ઝકાત અદા કરવી જોઇએ.

સવાલ-બેંકમા ૯૦ રૂા. ભરી રસીદ વસુલ કરવી અને તેઓના ધોરણ મુજબ ત્રણ વરસ રૂપીઆ રાખવાથી ૯૦ રૂા. ને બદલે રૂા ૧૦૦ આપે છે તે જાઇઝ છે અથવા નહિ?

જવાબ-એ ખુલ્લે ખુલ્લુ વ્યાજ છે. જાએઝ નથી કુર્આને પાકમા અને હદીસોમા વ્યાજ વિષે ઘણી વઇદો આવી છે માટે એ કામથી ઘણુજ બચવુ જોઈએ જાએઝ રીતે વેપાર ધંધો કરવો જોઇએ તેમા અલ્લાહ પાકે બરકત રાખેલી છે

સવાલ-એક માણુસ પાસે રૂા ૧૦૦૦૦ની મુડી છે ને તે રૂપીયામાથી ૫૦૦૦ વેપારમા વાપરે છે, અને રૂા. ૫૦૦૦ ઘરમા કાયમ રાખે છે તો તેણે કેટલા રૂા.ની ઝકાત આપવી પડશે

જવાબ-બધા રૂપીઆની ઝકાત આપવી પડશે. અને રૂા. ૫૦૦૦ ઉપર વરસમા જેટલો નફો મળશે, તેની પણ ઝકાત આપવી પડશે. અને જો ખુદા ન ખ્વાસ્તા વેપારમા નુકસાન જાય તો જેટલી રકમ બાકી રહે એટલાની ઝકાત આપવી પડશે

સવાલ-ઝકાતના પૈસા મદ્રસાના ઉસ્તાદને પગાર તરીકે અપાય કે નહિ ને જો કદી

સૈયદ હોય તો શું કરવું અને સૈયદ ન હોય તો શું હુકમ છે?

જવાબ—ઝકાતના પૈસા મદરસાનાં મૌલવીને પગાર પેટે આપવા જાએઝ નથી. મૌલવી સૈયદ હોય અથવા બીજી કોઈ કોમના. ઝકાતમાં શર્ત આ છે કે ગરીબ હકદારને કોઇ પણ પ્રકારનો બદલો લીધા વગર માલિક બનાવી આપવો.

સવાલ-હિન્દુની બેંક હોય અને મુસલમાને એ રૂપીઆ મૂકેલા હોય તો વ્યાજ લેવાય કે નહિ?

જવાબ-ચાલતાં સુધી બેંકમાં પૈસા મૂકવા ન જોઇએ વ્યાજ લેવું દેવું હરામ છે. છતાં કોઇ લાચારીથી મૂક્યા હોય તો વ્યાજ લઈ લે. પણ પોતાના ઉપર અથવા કોઇ નેક કામમાં ખર્ચ ન કરે કોઇ ગરીબને આપી દે. આપતી વેળા સવાબની નિય્યત ન કરે.

સવાલ-હિન્દુ પાસે વ્યાજ લેવું જાએઝ છે કે નહિ?

જવાબ-વ્યાજ લેવું દેવું બધાં પાસેથી હરામ છે. મુસલમાન હોય કે હિન્દુ

સવાલ-હાલમાં હિન્દુ બેંકોએ કેશ સર્ટિફિકેટ કાઢયા છે. દાખલા તરીકે આજે એક માણસ બેંકમાં રૂ. ૫૦ ભરીને કેશ સર્ટિફિકેટ લે તો તેને ત્રણ વરસે ૧૦૦ રૂ. મળે છે તો એવા સર્ટિફિકેટ લેવા જાએઝ છે અથવા નહિ?

જવાબ-એ ખુલ્લું વ્યાજ છે. એવા સર્ટિફિકેટ લેવા હરામ છે, એનાથી બચવું જોઇએ અને બીજા અંજાણ મુસલમાનોને પણ વાકિફ કરવું જોઇએ. કે આવી રીતે કરવું જાઇઝ નથી. સખત ગુન્હો છે.

સવાલ-અમારા કાઠિયાવાડમાં એવો રિવાજ છે કે લગ્નના પ્રસંગે મારાની જમાઅતના લોકો છોકરા અને છોકરીવાળાઓ પાસેથી અમુક રકમ ફરજીયાત લે છે અને તે રકમમાંથી અમુક મદરસામાં ઉસ્તાદોના પગારમાં વાપરે છે. અને અમુક રકમ મસ્જીદમાં લે છે તો શું આવી જાતનો ફરજીયાત ટેક્ષ લેવો જાએઝ છે?

જવાબ-શરીઅતે મુહમ્મદીમાં કોઇના પાસેથી જબરન (ફરજીયાત) ટેક્ષ લેવો જાએઝ નથી. અને જબરન લીધેલા પૈસા મસ્જીદમાં અથવા બીજા કામમાં વાપરવા જાએઝ નથી. હા જો શાદીના પ્રસંગે પોતાની ખુશીથી મદરસામાં અથવા બીજી કોઇ સસ્થામાં આપે તો તે લેવુ જાઇઝ છે. જમાઅત અને પંચમાં સુધારા માટે ધારાધોરણ એવા મુકર્રર કરવામાં આવે કે જે શરીઅત વિરૂદ્ધ ન હોય. અલ્લાહ વધુ જાણનાર છે.

સવાલ-મારા બાપે શેરો લખતી વેળા મારૂ નામ પણ સાથે જોઇન્ટ કર્યું હતુ એટલે જે શેરો રાખ્યા છે તે મારા અને મારા બાપના નામે છે, હવે મારા બાપનો ઇન્તીકાલ થઈ ગયો છે તો શું એ શેરો મારી મિલ્કત ગણાશે અથવા બીજા વારસદારોનો પણ હક લાગશે?

જવાબ-જોઇન્ટ લી. શેરો અમુક મસ્લિહતથી ખરીદેલા છે, એ બક્ષિશ નથી. એમાં મરહૂમના બધાં વારસોનો હક લાગશે. છોકરાને છોકરી કરતાં ડબલ મળશે. જો દરેક વારસોનો હિસ્સો જાણવો હોય તો ખુલાસાવાર લખશો. અલ્લાહ બેહતર જાણનાર છે.

સવાલ જે બચ્ચાઓ મોટા મદરસામાં જઇ દીની ઊંચી તઅલીમ ન લઇ શકે એવા બચ્ચાઓને દરેક નાના મદરસામાં કેટલા પ્રમાણમાં દીની તઅલીમ આપવી જરૂરી અને ફર્ઝ છે, અને તે ફરઝનું પ્રમાણ કેટલુ હોવુ જોઇએ અને તેમાં દિન્યાતના કયા કયા વિષયનો સમાવેશ હોવો જોઇએ.

મૌલાના : અહમદ અશરફ રાંદેરી

●

સવાલ-અમારા માણસો કબુતર શીકાર કરી ખાવાનું કહે છે ને અર્ધા માણસો કહે છે કે કબુતર શીકાર કરીને ખાવાનો હુકમ નથી કેમકે તેઓને શહીદીનો મરતબો મળેલ છે તો શીકાર કરીને યા બંદુક મારીને આપ શીકાર કરી શકતા નથી તો તે વીષે શુ હુકમ છે ? શીકાર કરીને ખાય શકીએ કે નહિ ?

સવાલ-હલાલ જાનવરોનો શિકાર કરવો મુબાહ (જાએઝ) છે તેમાં કબુતર દાખિલ છે. એનો શિકાર કરવામાં કઇ વાંધો નથી. જે લોકો કહે છે કે કબુતરને શહીદીનો મરતબો મળેલ છે એ તદન ખોટું છે એની શરીઅતમાં સાબિતી નથી.

૧ **સવાલ**-ઇદુલફિત્રની નમાઝમાં ઇમામે બીજી રકઅતમાં સુરએ ફાતિહાના પછી એક તકબીર ઝાએદ અદા કરી ત્રણ વાર સુબહાન નિસ્સાહ કહે એટલી વાર ચોભ્યા પછી બીજી સુરહ મેળવી અને આખરમાં સજદએ સહવ અદા ન કર્યો તો શુ ઇદની નમાઝ અદા થઇ અથવા નહિ ?

જવાબ-પુછેલી સુરતમાં બેશક ઇમામથી ભૂલ થઇ છે. ઇદ જેવી મેટી જમાઅતમાં ઇમામથી ભૂલ થઇ જાય તો સજદએ સહવ માફ છે. કેમકે આમ લોકો આ જાતના મસઅલાથી વાકિફ હોતા નથી એટલા માટે નમાઝમાં ગરબડ પૈદા થવાનો ભય મજબૂત થઇ જાય છે. બેશક બીજી નમાઝોમાં સજદએ સહવ અદા કરવો વાજીબ છે, હર હાલમાં આ ઇદની નમાઝ વગર કરાહતે સહીહ થઇ ગઇ. મજમુઆ ફતાવા મૌલાના અબ્દુલ હૈય લખનવીમાં મૌજુદ છે.

સવાલ-મારી પસે સોનું ખરીદેલું છે. તેની ઝકાત કેવી રીતે આપવી હાલના ભાવે કે ખરીદ કરેલા ભાવે ?

જવાબ-વરસ દિવસ વિતવાથી ઝકાત ફર્ઝ થાય છે. માલનો ચાલીસમો ભાગ કાઢવો જોઇએ. આજે જે સોનાનો ભાવ હોય તે ભાવે હિસાબ કરી ઝકાત આપવી જોઇએ. મતલબ કે તમોએ મોંઘા ભાવે ખરીદ્યું હોય કે સસ્તા ભાવે ઝકાત ફર્ઝ થાય તે વેળા જે ભાવ હોય તે ભાવે ઝકાત અદા કરવી જોઇએ.

સવાલ-બેંકમાં ૯૦ રૂા. ભરી રસીદ વસુલ કરવી અને તેઓના ધોરણ મુજબ ત્રણ વરસ રૂપીઆ રાખવાથી ૯૦ રૂા. ને બદલે રૂા ૧૦૦ આપે છે તે જાઇઝ છે અથવા નહિ ?

જવાબ-એ ખુલ્લે ખુલ્લું વ્યાજ છે. જાએઝ નથી. કુર્આને પાકમાં અને હદીસોમાં વ્યાજ વિષે ઘણી વઇદો આવી છે. માટે એ કામથી ઘણું જ બચવુ જોઈએ. જાએઝ રીતે વેપાર ધંધો કરવો જોઇએ. તેમાં અલ્લાહ પાકે બરકત રાખેલી છે.

સવાલ-એક માણસ પાસે રૂા. ૧૦૦૦૦ની મુડી છે ને તે રૂપીયામાંથી ૫૦૦૦ વેપારમાં વાપરે છે, અને રૂા. ૫૦૦૦ ઘરમાં કાયમ રાખે છે. તો તેણે કેટલા રૂા.ની ઝકાત આપવી પડશે.

જવાબ-બધા રૂપીઆની ઝકાત આપવી પડશે. અને રૂા. ૫૦૦૦ ઉપર વરસમાં જેટલો નફો મળશે, તેની પણ ઝકાત આપવી પડશે. અને જો ખુદા ન ખ્વાસ્તા વેપારમાં નુકસાની જાય તો જેટલી રકમ બાકી હશે એટલાની ઝકાત આપવી પડશે.

સવાલ-ઝકાતના પૈસા મદ્રસામાં ઉસ્તાદને પગાર તરીકે અપાય કે નહિ, ને જો કદી

સવાલ-ઈદની નમાઝ ઉઝર વગર મસ્જિદોમાં પઢવી અને વસ્તી બહાર મેદાન કે ઈદગાહ હોવા છતાં ત્યાં ન જવું એ વિષે શું હુકમ છે? ઈદગાહ જવાથી વધુ સવાબ મળશે કે કેમ અને વધુ સવાબ મળવા છતાં સુસ્તીથી વસ્તીની મસ્જિદોમાં નમાઝ પઢી લેવી એ વિષે શરીઅતનો શું હુકમ છે?

જવાબ-બન્ને ઈદની નમાઝ વસ્તી બહાર જંગલ કે કોઈ મેદાન અથવા ઈદગાહની મસ્જિદ હોય તો તેમાં પઢવી સુન્નતે મુઅક્કદા છે. મતલબ કે વસ્તી બહાર જંગલમાં ઈદની નમાઝ પઢવાથી વધુ સવાબ હાંસેલ થાય છે. જેઓ આળસુ માત્ર સુસ્તીના કારણે એ સુન્નત પર અમલ ન કરતાં મસ્જિદોમાં નમાઝ પઢી લે છે તેઓ ખરેખર મોટા સવાબને છોડી મલામતને પાત્ર થાય છે. માત્ર એ જ વાર રસૂલે ખુદા (સલ.)એ વરસાદના કારણે ઈદની નમાઝ મસ્જિદે શરીફમાં પઢવી હતી એ એ. જનાબ સિવાય હમેશાં મસ્જિદે નબવી (સલ.)ની ઘણી ફઝીલત અને બુઝુર્ગી હોવા છતાં ઈદની નમાઝ સહાબાઓની સાથે હમ વસ્તી બહાર પઢી છે અને ખુલફાએ રાશિદીન (રદી.)નો અમલ પણ હમેશા એનાજ ઉપર રહ્યો છે. માટે સર્વ મુસલમાનોએ એનાજ ઉપર અમલ કરવો જોઈએ. અને દરેક વસ્તીના બધાં મુસલમાન ભાઈઓએ એકઠા કરી ઈદની નમાઝ ઈદગાહમાં પઢવાનો પ્રબન્ધ કરવો જોઈએ. જે વસ્તીમાં બુઢા કમઝોર હોય તેમના માટે એકાદ વસ્તીની ખાસ એક મસ્જિદમાં નમાઝ થવી જોઈએ. બાકી બધાંઓએ મળી ઈદગાહમાંજ ઈદની નમાઝ પઢવી જોઈએ એમાં ઈસ્લામની શોકત દબદબો જાહેર થાય છે વળી સવાબ વધારે મળે છે. એજ મુજબ સહીહ હદીસો તથા હનફી મઝહબની મોઅતબર કિતાબોમાં મોજૂદ છે. મજમુઆ ફતાવા મવ. અબ્દુલ હૈ લખનવીમાં, પણ એજ પ્રમાણે લખેલું છે.

સવાલ-ફર્ઝ નમાઝ પઢી રહેવા પછી "અલ્લાહુમ્મ અન્તસ્સલામ" પઢવા પહેલાં બીજી લાંબી લાંબી દુઆ પઢવી કેમ છે?

જવાબ-પુછેલી સૂરતમાં જાણવું જોઈએ, કે હઝરત રસૂલે ખુદા (સલ.)નો તરીકો આ હતો કે જે ફર્ઝ નમાઝો બાદ તુરત સુન્નત નમાઝ નથી જેમકે અસ્ર. ફજ્ર તે નમાઝો બાદ સલામ ફેરવી આપ કોમ તરફ ફરી જતા હતા. અને સુબ્હાનલ્લાહ, અલ હમ્દુ લિલ્લાહ, અલ્લાહુ અકબર વિગેરે મુખ્તસર વઝીફા પઢી દુઆ માંગતા હતા. અને જે નમાઝો બાદ તુરત સુન્નતો છે જેમકે ઝોહર, મગરિબ, ઈશા તે વેળા સલામ ફેરવી તુરત હઝરત (સલ.) અલ્લાહુમ્મ અન્તસ્સલામ વાળી દુઆ પઢતા હતા. એ બે વખતે દુઆ માંગવી જરૂરી નથી. સહીહ હદીસોથી એજ મુજબ સાબિત છે.

સવાલ-અમારા તરફ વારસા વહેંચણીનો રિવાજ નથી. જેથી મારો ઈરાદો એવો છે કે હું એ રિવાજને મારા ઘરમાં જારી કરૂં પરંતુ એમ કરવામાં મને ઘણીજ તકલીફ વેઠવી પડે છે અગર હું મારો બધો માલ અસબાબ મારા મોટા છોકરાને કોઈ હીલાથી બક્ષિસ કરી આપું કે તે મારા મરવા પછી વારિસોને શરીઅતે મુહમ્મદી પ્રમાણે વહેંચી આપે તો શું એ ઠીક છે.

જવાબ-વારસા વહેંચણીના બધા ખુલાસાવાર એહકામ કુર્આન શરીફ અને સહીહ હદીસોથી સાબિત છે. છોકરા છોકરીઓ બધા વારિસદાર થાય છે. શરીઅતના હુકમ મુજબ વારિસોને વારસો ન આપવો સખ્ત ગુનાહનું કામ છે. વારિસો પૈકી કોઈ એકનો અમુક રકમ અથવા અમુક વસ્તુ હયાતીમાં બક્ષીસ આપી શકાય છે તે પણ કોઈ ખાસ મસ્લેહત કે કારણસર હોય પરંતુ કોઈને તદ્દન વારસાથી બાકાત ન કરવું જોઈએ. હદીસ શરીફમાં છે કે જે વારિસદારોને બાકાત કરશે તેને જન્નતની હવા પણ નસીબ થશે નહિ શરીઅત મુજબ વારસા વહેંચણીનો રિવાજ ચાલુ કરવો મોટા સવાબનું કામ છે. તમો જરૂર એ કામ કરશો. ખુદાપાક અને તેના રસૂલે પાકની રઝામંદી હાસિલ થશે.

'રામ'—મૈશીરામ નામ—કલ્યાણીના મેહુ-વરી. પ્રથમ 'નાસિખ' જાનશીને ઇસ્લાહ લેતા. તેમના મરણ પછી 'નૂહ' નારવીના શાગિર્દ થયા. આજકાલ મુંબઈમાં રહે છે.

"મેરે દિલકે વરક જબ નામ તરફસે બાર ગયે સારે,
પર પરવાના પર લિખા ગયા અફસાના ઉલ્ફતકા"

'રાયે'—જાણુ મહિલારામ નામ—'તસ્લીમ' મીરઠીના શાગિર્દ.

"ઉસ વક્ત મેરા નામા લેકર ચલા હૈ કાસિદ,
જબ આંખોમાં દમ આને દેખા મુઝે ઝમીં પર."

'રામ'—પંડિત રામદુલારે નામ.

"દિલનેભી છોડ દિયા સાથ હમારા આખિર,
કૌન થા મંઝિલે ઉલ્ફતમેં જો રહબર હોતા."

'રહમતી':—કુંવર સુખરાજ બહાદુર નામ—પિતાનું નામ દીપલાલ 'ઝમીર'—જાતે કાયસ્થ દહેલીના રહેવાસી

"મુઝકો હી દાગ મુહબ્બતકે ચમન સૌંપ દિયે,
બાગમેં બાંધે કફસ કુછ ગુલ પર ડિગલા દિયે"

'રઅદ':—રૂપલાલ નામ—જાતે કાયસ્થ—પિતાનું નામ ગણેશપ્રસાદ—દીલ્હીમાં વકીલ છે તદુપરાંત ઓનરરી મેજીસ્ટ્રેટ પણ છે.

"દિલ લે ગયા જહાં ના ગુઝર થા ખિયાલકા,
પોંહચે હૈં હમ કહાંસે કહાં રાહબરકે સાથ"

'રાગિબ':—શંકરલાલ નામ—હરદૂઈના રહેવાસી.

"ક્યા બરોંગા કિયામત બાનોંકા,
આરઝૂભી પયામબર ના હુઈ"

'રસ્ઝ':—સ્વામી સદાનંદ સરસ્વતી ઉર્ફે ભિખારી લાલજી—દૈદાબાદના રહેવાસી—'તાહેબ'ના શાગિર્દ છે.

"એક ગુલ ફસા તો કિયા હૈ ગમે હઝાર દુશ્મન,
હમ આપકે રંગોબૂસે નોંકી નઝર હૈ."

'રસ્ઝ':—મહારાજ સહાય નામ—વધુ વિગત મળી નથી.

"આપ ક્યું કહતે હૈં હમ જેગ વફા કરતે નહીં,
હમતો તો કુછ આપસે દિલકા ગિલા કરતે નહીં."

'રોશન':—બાબુ શુકનલાલ નામ—બી. એ. એલએલ બીની ડિગ્રી ધરાવે છે. પાણીપતના રહેવાસી છે

"રોશન મેહ પહુંચા દો જવાનોને વતનકો,
પામાલ કિયાં હોને ન. દે અપને ચમનકો.
અબ કૌમી જવાનો ઉસે સચ કરકે દિખા દો,
પહનતે હૈ ગર આદમના જૈવાન કુહનકો.
ક્યા ડર હૈ મુસીબતમેં હૈ મિલા રાઝે બુઝુર્ગાં,
ભૂલા ના કભી અપને બુઝુર્ગોકે સુખનકો."

'રવાં':—જગતમોહનલાલ નામ—બી. એ. એલ. એલ. બી.ની ડીગ્રી ધરાવે છે ચૌધરી ગંગાપ્રસાદના પુત્ર—ઈ. સ. ૧૮૮૯માં પૈદા થયા મૌલાના અઝીઝ લખનવીના શાગિર્દ.

"જાતેવક્તે ચલ દિયે દુનિયાકી બસ્તી છોડકર,
રોનેવાલે એક દિન ક્યા ઉમ્રભર રોયા કરે!"
હમ ના મુતઅલ્લિકે અહેદેના કાબાકે મુરીદ,
હૈ અલગ નૂરે હકીકત, મગ. મુશ્કિલ, આ દિલસે."

'રોશન':—મણીલાલ નામ—શાહજહાનપુરના રહેવાસી—'ઓહસા' શાહજહાનપુરીના શાગિર્દ.

"આલમમેં ફિક્રતાદગીમેં કુછ કહા ગાત નહીં,
બાતમાં તેરા મિસાલે બઝ્મ પા બાનીહા હૈ"

'રૌનક':—લાલ રામશરણ નામ—પિતાનું નામ લક્ષ્મણ મુન્નાલાલ 'નાસિખ'ના શાગિર્દ—ઈ. સ. ૧૮૬૪મા મરણ પામ્યા.

"એ સબાકી મુશ્કી જબ આ દિલકી આગે દરમેં,
હો ધણીકે ચલતે બદનામ ક્યું મુશ્કીં હુવા."

ઉમ્મતુલ હબીબ

લે:-સાલેહ બક્ષી

ઉમ્મતુલ હબીબ અથવા હમીદાખાતુ બેગમ ચંગિનના એક પ્રતિષ્ઠીત ખાનદાન સાથે સંબંધ ધરાવતી હતી. એનો પિતા યઝદાની સુલ્તાન બાયઝીદના સૈન્યમાં એક ઉંચા હોદ્દા ઉપર હતો. તે પ્રથમ ઝરતુસ્તી ધર્મ ધરાવતો હતો, પરંતુ પાછળથી ઇસ્લામની સત્યતા જોઈને પોતાની પત્ની સાથે મુસલમાન થઈ ગયો. ઉમ્મતુલ હબીબ તે કે તે સમયે યુવાન ન હતી, પરંતુ ધર્મ પરિવર્તન માટે સંકોચ કરવા લાગી. એના પિતાએ એને તે ચાહે તે ધર્મ પાળવાની રજામંદી આપી દીધી. પરંતુ તે પોતાની બુધ્ધિમતા અને ચિંતનમય પ્રકૃતિને કારણે ઝરતુસ્તીને ઇસ્લામ ધર્મની સરખામણી કરવા લાગી. થોડા સમય પછી તેણે પણ ઇસ્લામનો સ્વીકાર કરી લીધો. મા બાપની એકની એક પુત્રી હોવાને કારણે તે એના પ્રત્યે અગાધ પ્રેમ ધરાવતો હતો. એનો પિતા એને હમેશાં મર્દનો લિબાસ પહેરાવતો અને તેણે એને લશ્કરી વિદ્યાકળાની પણ તઆલીમ આપી હતી.

ઉમ્મતુલ હબીબને કવિની પ્રગતિ કરવાનો વિશેષ મોકો મળ્યો નહિ. પરંતુ તે શરીફાની ઓર્જીઝો અને પ્રિન્સ ખલીફ્ઉલ ખાન દા બાળકોના સહવાસમાં રહેતી હતી, જેથી તેના દિમાગી તરબીયત ઘણી સારી થઈ. તેને ગાદિસદ- સુલ્તાનિયહ- હરબીયહ (લશ્કરી કૉલેજ)માં દાખલ કરવામાં આવી. તેણે કોર્સ પૂરો કરીને પોતાના સમકાલીન નવયુવાનોમાં શ્રેષ્ટ પદ પ્રાપ્ત કર્યું.

ઉમ્મતુલ હબીબ યુવાન થતાંજ દરેક તરફથી શાદીના પૈગામ આવવા લાગ્યા. પરંતુ તે શાદીના બંધનમાં પડવા ચાહતી ન હતી. જેથી ચોક્ખું સંભળાવી દીધું કે તે કદી પણ શાદી નહિ કરવાની કોશિશ કરશે.

ઉમ્મતુલ હબીબની વય ૧૯ વર્ષની હતી. તે સમયે તેના પિતા યઝદાની બખીફદ બાયઝીદના સૈન્યમાં જોડાઈ ગયો. થોડા જ સમયમાં પોતાની કાબેલીયતને કારણે તે પારસી હોવા છતાં તુર્કી લશ્કરમાં જનરલ બનાવી દેવાયો. ઉમ્મતુલ હબીબ પોતે પણ પોતાના પિતા સાથે સૈન્યમાં ભરતી થઇ ગઈ હતી. પહેલાં તો સુલ્તાન બાયઝીદ એક ઓરતને લશ્કરમાં રાખવાને માટે આચકાતા હતા,.. પરંતુ તેની હોશિયારી અને કાબેલીયત જોઈને છેવટ આખી દીધી બાયઝીદે તેને સેકન્ડનો હોદ્દો આપ્યો.

અમીર તૈમૂરનો આક્રમણ એ સમયે પુરજોશમાં પ્રકાશી રહ્યો હતો. વિજય પર વિજય મેળવતો તે સુલ્તાન બાયઝીદ તરફ પણ ગયો. કેટલીક સખ્ત લડાઈઓ પછી, બાયઝીદને શિકસ્ત મળી. કેદીઓમાં ઉમ્મતુલ હબીબ પણ હતી.

તે સમયે જજાયુગના ભયંકર અને વિશાળ મેદાનમાં તૈમૂર અને બાયઝીદના

સૈન્યોનો મુકાબલો થયો છે, તે સમયે ઉમ્મતુલ હબીબ ફૌલાદી બખ્તર સજીને એક તાપની વિજળીની પેઠે ગોતાની અશ્વથી નિકળી અને તૈમૂરના લશ્કર ઉપર તીરોનો વરસાદ વરસાવતી આગળ વધી, તેણે દુશ્મનોની સફો વેરવિખેર કરી નાંખી. કોઇ પણ શખ્સ ઓળખી શકયો નહિ કે આ દિલેર સિપાહીના વેષમાં કોઈ કોમળ કુમારિકા છુપાયેલી છે

એક ઇતિહાસકાર ઉમ્મતુલ હબીબની તે સમયની શિકલ શબાહતનું ચિત્ર આ શબ્દોમાં ચિતરે છેઃ—

"ઉમ્મતુલ હબીબ, અથવા હબીબાબાનુ બેગમ લાંબા કદની ઔરત હતી. હાથ પગ મઝબૂત હતા. ગરમ મોટી મોટી આંખો, રંગ ગોરો, ગોળ ચેહરો અને વિશાળ લલાટ. બારીક અને કમાનરૂપી ખૂબસૂરત ભમરો, રૂઆબદાર ચેહરો. જે સમયે તેણે તૈમૂરી ફોજ ઉપર હુમલો કર્યો, બખ્તર પહેરેલું હતું અને એક લોખંડી ટોપ માથા ઉપર હતો. માથાથી બે ગજ ઉંચો ભાલો ગત કમરમાં ખંજર, ખભા ઉપર કમાન અને પીઠ ઉપર તીરોનો ભાથો હતો. જમણા હાથમાં એક મોટી ફૌલાદી ગુરંજ (ગદા) અને બન્ને પડખે બે તલ્વારો લટકી રહી હતી. તે એક પ્રચંડ ઘોડા ઉપર સવાર અજબ આનબાનો સાથે ચાલી રહી હતી"

આકર્ષક ભાષણ

બીજે દિવસે ગિરફતાર થએલા અમલદારો તૈમૂર આગળ લાવવામાં આવ્યા.

"આ બધાઓને કત્લ કરવામાં આવે." અમીર તૈમૂરનો ભયંકર અવાજ ગૂંજી ઉઠયો.

બધા કૈદીઓના મસ્તક નીચે ઝુકી ગયા. મૃત્યુનું ભયંકર દ્રશ્ય તેઓની આંખો સામે આવી ગયું.

"હે બાદશાહ!" કેદીઓમાંથી કોમળ દિલેર અવાજ સંભળાયો "હું તને કંઇ અરઝ કરવા ચાહું છું."

આવા નાઝુક સમયે આ દિલેર અવાજ સાંભળીને દરબારીઓની નઝરો બોલનારના ચેહરા ઉપર ચોંટી ગઇ. તે એક દાઢીમૂછ વગરનો નવયુવાન હતો. તેના ચેહરા ઉપર ભયનું અંશ પણ ચિન્હ ન હતું. તૈમૂર ખુદ બહાદુર હતો અને બહાદુરોની કદર કરતો હતો. તેણે આ અવાઝ સાંભળીને કૌતુકભરી દ્રષ્ટિએ તેના પ્રત્યે જોયું અને કહ્યું

"આગળ વધ અને બોલ તું શું ચાહે છે?" તૈમૂરની ઇજાઝત મળતાં નવયુવાનની હિમ્મત વિશેષ વધી ગઇ. તેણે આગળ વધીને કહ્યું:—

"હે બાદશાહ! હઝારો ખુદાના બંદાઓની ખૂનરેઝી પછી તેં જે વિજય મેળવ્યો છે. શું તું સમજે છે કે આ કોઇ પ્રકાશિત મિનારનું કાર્ય છે. તે શું ઇતિહાસમાં તારી મહાનતા અને વીરતા દર્શાવશે? શું તું એમ સમજે છે કે આ કોઈ મઝહબી ફેત્હ છે? જેનાથી આખિરતમાં તને નજાત મળશે? શું તું એમ સમજે છે કે આ કોઇ દિલેરી અને શાન છે, જે તેં મેળવી છે? જો તારા આવા વિચારો છે તો તે તદ્દન ગલત છે. તે એવો સંગીન ગુનાહ કર્યો છે કે તેનાથી તારું દામન કયામત સુધી પાક અને સાફ થઇ શકશે નહિ. તારી આ બરબરીયતથી જગતનો ઇતિહાસ આંખ મીંચામણા કરી શકશે નહિ. બિલ્લેર હઝાર તુર્કોને દગાથી સુરંગ વડે ઉડાવી દેવા, લાખો મઆસૂમ અને બ્હાલા બાળકોને યતીમ અને હઝારો શિયળવાની અને પાકદામન ઔરતોને બેવા બનાવવી એ બહાદુરી કહેવાઈ શકાયજ નહિ. તારા આ કાર્ય ઉપર દુન્યા નફરત કરશે. આખિરતમાં તારું આ કાળું કૃત્ય માફ ન

થશે. તેં તુર્કોના રક્તથી હાથો નથી રંગ્યા બલ્કે ઇસ્લામના પાયાને કમઝોર કર્યો છે. આજ બહાદુર તુર્કોએ આખા યુરપમાં પોતાની વીરતા દાખવીને ઇસ્લામની મહાનતા વધારી હતી અને વિજયી કોમનો મહાન ખિતાબ મેળવ્યો હતો. પરંતુ અફસોસ તેં ઇસ્લામના આ અનુયાયીઓના પ્રયત્નોને ધુળભેગા કરી નાખ્યા એમને બળહીન નથી કર્યા, ઇસ્લામને હાની પહોંચાડી છે. જો તું બતાવી શકતો હોય તો બતલાવ કે આસ્માની શરીઅત અથવા દુન્યાના કોઈ પણ કાનૂનમાં ખુદાની મખ્લૂકને આવી સંગદિલી પૂર્વક રેંસી નાખવી જાઇઝ છે? બાયઝીદનો શું ગુનાહ હતો કે તે આવી આફત ગુજારી? તારા આ અયોગ્ય હુમલા છતા તેણે શાંતિ અને સુલેહનો પેગામ આપ્યો. અને નિર્દોષ પ્રજાના પ્રાણો બચાવવાને માટે તારી સાથે નરમીપૂર્વક વર્ત્યો. પણ તારૂં પાપણુ હૃદય ન પીગળ્યુ. તે મગરૂરી સાથે લખી મોકલ્યુ કે જ્યાં સુધી તારા મુલ્ક ઉપર વિજય ન મેળવીશ, આરામથી ન બેસીશ.

તું સફળ થયો, ભલે થયો. તારી આ સફળતા કોઇ અગત્યતા ધરાવતી નથી. તારો પ્રભાવ બેસાડવાને તું ચાહે તેટલો ઝુલ્મ, સિતમ અને દગો કર. પરંતુ યાદ રાખ કે તને પણ એક દિવસ મરવું છે. જ્યારે તું પરવરદિગારે આલમની આગળ પેશ થશે, જે બાદશાહોનો બાદશાહ છે. ત્યારના માટે તું હમણાંથીજ તેના સવાલોના જવાબ તૈયાર રાખ કદાચ તે સમયે તને કોઇ જવાબ ન સુઝે. પરંતુ તું શું જવાબ આપી શકે છે?-તારી પાસે તારી દયાભાવના કયા દષ્ટાંતો છે? તું તો ઝુલ્મો સિતમ કરવાનેજ ટેવાયલો છે. ખુદ તારો આ કૈસબાજ, જે તે ગરદનો કાપવાને માટે આપ્યો છે, તારી અનહદ બુઝદિલી અને સંગદિલી દર્શાવે છે. તું પોતાને બહાદુર કહે છે. પરંતુ મને કહે કે શું બહાદુરોની તલવારો શસ્ત્ર વિનાના ઇન્સાનો ઉપર ઉઠે છે! અમો નિરૂપાય છીએ. લોખંડી સાંકળોમાં જકડાયલા છીએ. મુકાબલો કરવાની કોઇ શક્તિ ધરાવતા નથી. છતાં પણ તારો કાયરો જેવો ન્યાય છે કે અમારી ગરદનો ઉડાવવામાં આવે છે."

જોશને લઇ આ નવયુવાનનો ચેહરો લાલ થઇ ગયો હતો. આંખોમાંથી વીરતા અને દિલેરીના તણખા ઝરી રહ્યા હતા. તેણે પોતાનુ બોલવુ ચાલુજ રાખ્યું.

"બહાદુરો તે છે જે પોતાના વતન માટે કુર્બાન થઇ જાય છે. દિલેર તે કોમ છે જે પોતાની ઇજ્જત અને ટેક માટે પ્રાણો નિછાવર કરે છે, પરંતુ કદી પણ અન્યોની ગુલામી સ્વીકારતા નથી. અમો હારી ગયા છીએ તો શું? અમોએ અમારી ફર્જ બજાવતા જાનો આપી અને કેદ થયા. અમો બહાદુર છીએ અમારી કોમનો દરેકે દરેક બાળક બહાદુર છે. અમારા મહીલાઓએ પણ તારી સાથે યુદ્ધ કર્યું નથી. બલ્કે ઓરતો પણ લડી છે તું અભિમાન પૂર્વક શુ જોઇ રહ્યો છે? જો તને યકીન ન આવે તો હું બતાઉં"

આટલું કહેતાજ નવયુવાન પોતાનો હાથ મસ્તક સુધી લઇ ગયો અને લોખંડી ટોપ ઉતારીને જમીન ઉપર ફેંકી દીધો અને અત્યંત જોરે ગર્જી પોકાર્યો: "હે સુલ્તાન જો, જો તને યકીન આવતું ન હોય તો, ઓળખજે. તારા આંખોમાં પ્રકાશ હોય તો, અંદાઝો કરી લે. જો કરી શકતો હોય તો; કે જે કોમની ઓરતો આવી બહાદુર અને દિલેર હોય છે, તેના મર્દ કેવા વીર અને દિલેર હશે!"

આખા દરબારમાં કબ્રસ્તાન જેવીજ ભયાનક શાંતિ અને સ્તબ્ધતા છવાઈ ગઈ હતી

જ્યારે લોકોએ એનું વ્યક્તિત્વ જાણ્યું તો આશ્ચર્યમાં ગર્કાવ થઇ ગયા. તૈમૂર જેવા નિર્દયી બાદશાહ આગળ આવું ભાષણ ઘણું ભારે હતું. પરંતુ તેણે અત્યંત શાંતપણે નરમીથી જવાબ આપ્યો.

"હે બહાદુર ખાતૂ! તેં જે કાંઇ કહ્યું તે બધું સત્ય છે. પરંતુ જે બનવું હતું તે તો બની ગયું જા, મેં તને અને તમામ કૈદીઓને માફ કર્યા"

તૈમૂર સાથે શાદી

તૈમૂરને ઉમ્મતુલ હબીબની આ દિલેરી અને કાબિલીયત ખૂબીજ પસંદ આવી તેને પોતાની મલિકા બનાવવાની તેને ઇચ્છા થઇ, જેથી તેણે પજ્હાની પાસે શાદીનો પૈગામ મોકલ્યો. પ્રથમ તો પજ્હાનીને અચંબો થયો કે તૈમૂર જેવા જાલિમ બાદશાહ સાથે ઉમ્મતુલ હબીબનો કેવી રીતે નિભાવ થશે, પરંતુ જ્યારે તેણે ઉમ્મતુલ હબીબનેજ રાજી જોઇ તો પૈગામ મઝૂર કરી લીધો. બીજેજ દિવસે બન્નેની શાદી થઇ ગઇ. ઉમ્મતુલ હબીબ શાહી હરમમાં દાખલ થઇને હબીબા ખાનુમ નામે ઓળખાવા લાગી.

ઉમ્મતુલ હબીબની કાબિલીયત

ઉમ્મતુલ હબીબે હરમમાં દાખલ થઇને ઘણી જલ્દી તૈમૂરને આકર્ષી લીધો. ને તેની બીજી બેગમો કરતાં ઉમ્મતુલ હબીબને ઘણોજ ચાહવા લાગ્યો. તૈમૂર જેવાં શખ્સને પ્રેમપાશમાં જકડી લેવો સહેલું ન હતું. પરંતુ આ ઉમ્મતુલ હબીબની કાબિલીયત, બુદ્ધિમતા, સમજદારી અને શિષ્ટતા હતી કે તેણે તૈમૂરનેજ જીતી લીધો નહિ, બલ્કે આખા મહેલને પોતાનો પ્રશંસક બનાવી લીધો, તે મોટે ભાગે તૈમૂરને સલતનતના કામોમાં સલાહ આપતી હતી. જ્યાં સુધી તે જિવંત રહી, તેની સાથે ને સાથેજ રહી. યુદ્ધોમાં પણ તેના પડખામાં રહીને શત્રુઓ સાથે લડી

તે તુર્કી, અરબી, ફારસી ઉપરાંત ગ્રીકી અને સરસ્વતી ભાષા પણ જાણતી હતી. તેણીને શાઇરી સાથે પણ દિલચસ્પી હતી. ભાષા લાલિત્ય અને શુધ્ધતા જોઇને લોકો આફ્રીન પોકારી ઉઠતા.

તેણે તૈમૂરના મરણ પછી અનેક પુસ્તકો પણ લખ્યા છે "તુર્કી ખ્વાતીન" અને "અમીર તૈમૂરનો હિન્દ વિજય" આ બે કૃતિઓ ખાસ શ્રેષ્ઠતા ધરાવે છે. હકીકત બીજા પુસ્તકમાં અમીર તૈમુરના ચારિત્ર્ય વિષે પણ વિગતવાર લખ્યું છે. પોતાના અનુભવો પણ દર્શાવ્યા છે. આ પુસ્તકોના કેટલીએ ભાષામાં ભાષાંતર પણ થઇ ગયા છે અમીર તૈમુર વડે તેણીને કેટલાએ બાળકો જન્મ્યા, પરંતુ કોઇ પણ હયાત રહ્યો નહિં અમીર તૈમૂરની મૃત્યુની છેલ્લી પળો સુધી એજ ઇચ્છા રહી કે તેની ઉત્તરાધિકારી ઉમ્મતુલ હબીબજ થાય. પરંતુ તેની આ આરઝૂ પૂરી થઇ શકી નહિં કેમકે ઉમ્મતુલ હબીબનો મોટો પુત્ર મિરાનશાહ મોટી ખટપટો પછી તખ્તનશીન થઇ ગયો. ઉમ્મતુલ હબીબે તેને મેળવવાને કાંઇ પણ પ્રયત્ન કર્યા નહિ. ન શિકાર અને પુસ્તકોના વાંચનથી પોતાનું દિલ બહેલાવવા લાગી. પાછળથી લોકોએ અરજીઓ મોકલાવી કે જો તે તખ્તનશીન થવા ઇચ્છતી હોય તો અમો દરેક પ્રકારે સાથ આપવાને તૈયાર છીએ. અમો મીરાનશાહને કેદમાં પાડી દેશું પરંતુ તેણીએ ઇન્કાર કર્યો અને વળી શિખામણ આપી કે પોતાના બાદશાહને વફાદાર રહો.

૬૧ વર્ષની વયે આજ અમ હિન્દના તાજમાં તે વફાત પામી. મરણ સમયે તેની પાસેથી કાંઇ પણ જરઝવાહિર નિકળ્યું નહિ, પરંતુ તેણીના પુસ્તકાલયમાં ભિન્ન ભિન્ન વિષયોના પેટીઓ ભરી પુસ્તકો મૌજૂદ હતા. શું તેણીએ મુકેલા આ વારસો જરઝવાહિર કરતાં કિંમતી ન હતો!

અંધકાર

યુસુફ એમ. મુહમ્મદી

ઠંડીથી થરથરતો ધ્રુજારીથી કાંપતો અને તાવથી ધમધમતો રફીક આગળ ને આગળ વધી રહ્યો હતો. રસ્તામાં અવરજવર કરી રહેલા માનવીઓમાં એ જુદો જ પડી રાહદારીઓની નજર ખેંચે એવી અવસ્થામાં ધીમે ધીમે કદમ માંડી રહ્યો હતો. એના વદન પર યુવાનીના તેજને બદલે, દુઃખ અને વિષાદની છાયા પથરાઈ હતી. એનો આત્મા યૌવનની આશા અને આંકાક્ષાના અંકુરો અનુભવવાને બદલે ઘોર નિરાશાની ધગધગતી ભઠ્ઠીમાં બળી રહ્યું હતું; અને એ બળતરાની વેદનાથી પીડાતો પીડાતો, પોતે જાગતો હતો છતાં અત્યારે ભાનશાન વગરની હાલતમાં હતો. રસ્તાનું કોલાહલભર્યું વાતાવરણ તેના ધ્યાનને સ્પર્શવા નિષ્ફળ નિવડ્યું હતું.

એક ગલીમાં તેણે પ્રવેશ કર્યો. નાકે જ આવેલ મકાનના દરવાજા પર ટકોરો માર્યો. દરવાજો ઉઘડી ગયો. દરવાજામાં દ્વારમૂર્તિ આરિફા ઉભી હતી. પારણામાં નાનો અમીન નિદ્રાધિન હતો, રફીક દરવાજામાં દાખિલ થયો.

"કેમ પાછા!" આરિફે પ્રશ્ન કર્યો. બે કલાક પહેલાં નોકરી પર ગએલા પતિ આમ ઓચિંતો ગંભીર વદને પાછો આવે એ આરિફા માટે નવાઈભર્યું હતું. રફીકે જવાબ ન આપતાં આરામખુરશી પર પડતુ મુક્યું. આરિફા બાજુમાં આવી જમીન પર બેસી ગઇ.

"તાવ તો નથીને!" પતિનો હાથ પોતાના હાથમાં લેતાં તે બોલી રફીક છેલ્લા ચાર દિવસ થયા તાવથી પીડાતો હતો. આજે સવારમાં આરામ હોવાથી તે નોકરી પર ગએલ.

'કંઈક લાગે છે" રફીક ધીમેથી બોલ્યો.

"લાગે છે શું? ભેજ!" મે તમને કહ્યું હતું કે જહન્નમમાં જાય નોકરી સાજા થાવ ત્યારે જજો. પણ તમો ક્યાં કોઇનું માનો એમ છો!" આરિફાએ બનાવટી રોષમાં પતિને ઠપકો આપ્યો.

"હવે નહિ જાઉં, આરિફા!" રફીકે ફીકું હસતાં કહ્યું.

"ઠીક ત્યો હવે તમે પથારીમાં જરા વાંસા થાવ તો હું ચા બનાવી આપું." આરિફાએ હુકમ કર્યો. રફીક એ હુકમનો અનાદાર કરી શક્યો નહિ. તેણે પથારીમાં લંબાવ્યું પણ તેના વદન પરથી ગંભીરતા હજુ દૂર થઈ ન હતી. તે કોઇ ચિંતામાં હોય તેમ ભાસતું હતું.

"આરિફા!" તેણે પત્નિને ધીમેથી સાદ કર્યો.

"જી" કહેતાં, ચા બનાવવાનું પડતું મુકી આરિફા આવી અને પતિના સીરાને બેસી ગઇ.

"આરિફા! તું કમનસીબ છે."

"શા માટે?" પતિના કમનસીબ શબ્દે, આરિફાને નવાઈ ઉપજાવી.

"નથી જાણતી?"

"ના"

"અહિંજ તારી અજ્ઞાનતાના મૂળ છે."

"હશે! તમે કહી દો." આરિફાએ હસતાં હસતાં કહ્યું. પતિની આ વાતચીતમાં તેણીને ઘેલછા જણાઇ.

"તું એક દુઃખી વરને વરી છે એ માટે."

આરિફા હસી પડી.

"મારા વર દુઃખી હશે પણ મને ક્યાં દુઃખ આપ્યું છે!"

"જુઠ્ઠી."

"પણ તમે શા માટે આરામ લેતા નથી" આરિફાએ કંટાળાનો અભિનય કરતાં બોલી.

"હવે તો આરામ માટેજ છું."

"એટલે?"

"બીમારીમાં નોકરી પર જઇ શક્યો નહિ જેથી આજથી રજા મળી છે."

"આરિફાના વદન પર ગંભીરતા ફેલાઇ.

"ખેર" આરિફા નિસાસો નાખતાં બોલી.

"બોલ હવે તું કમનસીબ ખરી કે નહિ?"

"નહિ બિલકુલ નહિ. પતિના દુઃખમાં ભાગ લેવું એ અર્ધાંગના માટે કમનસીબી નહિ પણ ખુશનસીબી છે." આરિફાએ પોતાની શીરીશ્મરી સમજાવી. તેણીનું મોઢું હસી રહ્યું હતું. પતિને ખુશ કરવા માટેજ. જ્યારે ઘરની કંગાલીયત તેણીના હૃદયને રડાવી રહી હતી. અને હૃદયમાંના અશ્રુ નિરાશાની આહ રૂપે બહાર નીકળી રહ્યા હતા. "દારિદ્ર પતિને પણ પત્નિ ચાહી શકે?" રફીકે પ્રશ્ન કર્યો, તે જાણે પત્નિની પરીક્ષા લઇ રહ્યો ન હોય?

"એમાંજ પત્નિની શોભા છે." આરિફાએ પ્રસન્ન વદને જવાબ આપ્યો.

"કહેવત છે કે દરિદ્રતા દરવાજામાં આવે છે ત્યારે પ્રેમ બારી વાટે ભાગે છે."

"એ કહેવતના યોજકને એવીજ ફુવડ ગમાર મળી હશે."

"હશે!" રફીક પાસે એનો જવાબ નહોતો, તે મૌન રહ્યો.

પત્નિ, એ પતિ માટે શીતળ છાયા છે. બહારની દુન્યાનાં ગમે એટલા દુઃખો હોવા છતાં પણ જ્યારે એ શીતળ છાયા હેઠળ પતિ વિસામો લે છે ત્યારે તે બધાં દુઃખો ભુલી જાય છે. પત્નિ, પતિ માટે ઘરને દોઝખ પણ બનાવી શકે છે અને સ્વર્ગ પણ. પછી પતિ દરિદ્ર હોય કે ધનાઢય. રફીક ગરીબ હતો. ત્રીસ રૂપીઆનો સાધારણ પગારદાર નોકર હતો. તે આરિફાને ન સારૂં સારૂં ખવડાવી શકતો ન સારા સારા લુગડાં પહેરાવી શકતો, છતાં આરિફા તેને ચાહતી હતી. તેણીનો પ્રેમ પતિ પ્રત્યે અસિમ હતો. પતિ આજથી બેકાર બન્યો છે એમ જાણી તેને દુઃખ તો થયું જેમ દરેક સ્ત્રીને થાય છે તેમ. પણ તેથી તે પોતાના પતિને નહિ ચાહી શકે, એમ લાગ્યું નહિ.

"ઠીક આ તો લાવ." રફીકે મૌનતાનો ભંગ કરી કહ્યું.

"બનાવી આપું છું" કહેતાં આરિફા પૂનઃ ચા બનાવવા બેઠી.

(૨)

રફીકને બીમારીમાં સપડાએ આજ બે માસ થવા આવ્યા હતા. બીમારી દિન-બ-દિન ભયંકર સ્વરૂપ ધારણ કર્યે જતી હતી. ઘરમાં પાઇ પૈસાની સગવડ હતી નહિ કે જેથી સારા ડૉકટરની દવા થઇ શકે. તેમ ઘરમાં દરદાગીનાં-માંયે કાંઇ નો'તું કે અત્યારે કામમાં આવે. મકાન માલિક ભાડા માટે તાણ કરી રહ્યો હતો. રેશનવાળાએ રેશન આપવું બંધ કરેલું હતું અર્થાત, કંગાલીયત અને બીમારીની જબરદ જ્વાળા આ નાનકડા કુટુંબને બાળી ભસ્મિભૂત કરવાને તત્પર બની હતી

અત્યારે રાતનો સમય હતો. સર્વત્ર નિરવ શાંતિનું સામ્રાજ્ય વ્યાપી રહ્યું હતુ. દુન્યાની સાથે, સંસાર સાગરમાં રાતદિન આધિવ્યાધિ ને ઉપાધીના ખડકો સાથે ઝીકાતા દુઃખી જનો પણ અત્યારે નિદ્રાદેવીને ખોળે સુખના સ્વપ્ના સેવી રહ્યા હતા. ત્યારે આ કંગાળ કુંટુંબની નૈયા કો' જુદીજ સ્થિતિના દરીએ ડોલા ખાઇ રહી હતી. રફીક રોજ કરતાં વધારે ગંભીર હાલતે બેભાન થઇ પડયો હતો. બાળક અમીન ભૂખના સબબે પારણામાં રડી રહ્યું-હતુ. બે દિવસથી ફાકા કરી રોતી આરિફા પતિના સિરહાને બેસી ઉન્હા આંસુઓ સારી રહી હતી. તે ચિંતાની કેદમાં ગિરફતાર હતી. કંગાલીયત માટે નહિ, પણ પતિની માંદગી માટે! પતિ, ગૃહસ્થાશ્રમ અને સંતાન એ બધાંય સ્ત્રીજીવનના અત્યંત આકાંક્ષાની વસ્તુઓ કહી શકાય. આરિફા પણ એ આકાંક્ષાથી મુકત ન હતી.

પતિ જો સાજો થાય તો કંગાલીયતના ટળવા સાથે આકાંક્ષાઓ પરિપૂર્ણ થવા પામે.. પણ શું કરે બીચારી! સમાજમાં અનેક, કરોડપતિઓ અને લખપતિઓ અડીખમ ઉભા છે. એશ આરામ પાછળ હજારોનો ધુમાડો કરતા શ્રીમંતઝાદાઓનો પણ તોટો નથી. પણ આ કંગાળ કુટુંબની વારે આવે એવું કોઇ ન હતું. સમાજ પાસે લાખો નહિ પણ કરોડોના ખેરાત ફંડો હતા પણ કેવળ ધંધાદારી ભિખારીઓની જમાઅતોને પોષવા માટેજ! રાત્રિના વહેણ સાથે આરિફાની આશા પણ વહેવા લાગી. પતિની આવી માંદગીનાં પરિણામની કલ્પના, અને પોતાના 'ને બાળકના ભાવિનો ખ્યાલ આવતાં તે થરથરી ઉઠી. તેને જીવનમાં નિરાશાની મિશા આવતી જણાઈ. અચાનક તેણીને કાંઇ યાદ આવતાં તે બાજુના મકાન પાસે આવી. ડોકટર ખાદિમ હુસૈન અહિં રહેતા હતા પ્રખર સુધારક તરીકે તેઓ સમાજમા જાણીતા હતા. અત્યારે તેઓ પોતાની ઓરીસમા એકલાજ બેઠા બેઠા પુસ્તક વાંચી રહ્યા હતા. આરિફાને જોઇ તેઓ ખુરશીમાંથી ઉઠ્યા. આરિફા મેજ આગળ ઉભી રહી. ઘરની ચાર દીવારો વચ્ચે ગોંધાઇ રહેલી આરિફા અત્યારે રાત્રીની નિરવ શાન્તિમા પરપુરૂષ સમક્ષ એકલી ઉભી રહેતાં ભય અને કંપનો ભાવ અનુભવી રહી હતી. ડોકટર તેણીને કુતુહલ પૂર્વક જોવા મંડયા, 'ડોક્ટર સાહેબ! હું ગરીબ છું. મારો પતિ બીમાર છે"-'આરિફા માંડ માંડ બોલી શકી.

"બીમાર છે તો સવારે દવાખાને લાવો," ડોકટરે બેદરકારીથી જવાબ આપ્યો. તેમની આંખોમાં આરિફા ઉતરી ગઇ હતી.

"પણ અત્યારે......"

"પણ અત્યારે તેડી જવાથી ફી આપવી પડશે," ડોકટરે આરિફાને બોલતી અટકાવી કહી નાખ્યું.

"હું કંગાળ છું. મુફલિસ છું. ખુદાના વાસ્તે રહમ કરો. ફી આપી શકું તેમ નથી." આરિફા કરગરવા લાગી

ડોકટર ખમોશ રહ્યો. તેમની આંખો આરિફાને નિરખી રહી હતી. આરિફા કંગાળ હોવા છતાં કમનીય હતી. વિધાતાએ તેનામાં સૌંદર્યનાં વેલબુટા લગાવી રૂપનાં અંબાર જેવી બનાવી હતી. રાત્રી, રૂપસુંદરી અને એકાંતે ડોકટરને પિશાચી બનાવ્યો

નિચી નિગાહે ઉભેલી આરિફાએ જવાબની આશાએ ડોકટર પ્રત્યે નજર કરી. ડોકટરની મુખમુદ્રા ઉપર તરવરતી વાસના જોતાં તે ચમકી. ભયથી તેણી થરથર કંપવા લાગી. બીજીજ ક્ષણે ડોકટરનો પંજો તેણીના ખભા પર પડ્યો. તેણી મૂર્છીત બની ડોકટરનાં દેહ પર ઢળી પડી

× × ×

ડોકટરે આવી રહીને તપાસ્યો, ત્યારે રહીમના શરીરમાંથી ગરમી ઉડી ગઈ હતી. તેનો આત્મદિપક બુઝાઈ ગયો હતો.

"આરિફા! બેશ ખલાસ." ડોકટરે કહ્યું.

"હેં શું! મારો સંસાર દીપક બુઝાઇ ગયો?" કહેતાં આરિફા મુર્છીત થઇ નીચે પડી. બીજીજ ક્ષણે ઘરની બત્તીમાં તેલ ખલાસ થવાથી બત્તી બુઝાઇ જતાં ઘરમાં ઘોર અંધકાર વ્યાપી ગયું.

સંપૂર્ણ.

શકુન્તલા

અનુ. "ખામોશ"

જ્યારે ગાડી લાહોરના સ્ટેશનથી રવાના થઈ, ત્યારે ગાડીમાં તલ રાખવા જેટલી જગ્યા ન હતી. ઘણા પેસેન્જરો ફુટપાથ ઉપર ઊભેલા હતા, પરંતુ એમ હોવા છતાં એક મોટી વયનો માણુસ પ્લેટફોર્મની ભીડને ચીરી તરતજ સેકન્ડ ક્લાસના ડબ્બાની બારીને વળગી પડયો. અંદર એક નવયુવાન પોતાનો સામાન યોગ્ય રીતે ગોઠવ્યા પછી સીટ ઉપર બેસીને છાપું ખોલી રહ્યો હતો; એટલામાં તેની નજર બારી તરફ ગઇ.

"અંદર આવી જાઓ" બહાર ફુટપાથ ઉપર બારીને વળગી રહેલા મોટી અવસ્થાના માણુસને તે નવયુવાને કહ્યું.

મુસાફરે હસી દીધુ...કેવી શુભ ઘડી છે? શિકાર પોતે શિકારીની જાળમાં આવી રહ્યો છે.

"આપ અંદર આવી જાઓ. બહાર ઘણી તેજ હવા ચાલી રહી છે અને વળી આજે શરદી પણુ વધુ છે. તેના સિવાય ગાડીની ગતિ એટલી વિશેષ છે કે, આપ વધારે વખત ઠંડી હવાના તેજ ઝપાટાઓનો મુકાબલો નહિ કરી શકો."

મુસાફર નવયુવાનના ભોળપણુની ઉપર દિલમાં ઘણો પ્રસન્ન થયો અને દિલમાંજ કહ્યુ "કમબખત, મને પણુ મુસાફર સમજી રહ્યો છે. એટલું નથી જાણુતો કે, હું તેના માટે કેટલો વિપત્તિ આપનારો સાબિત થઇશ જેના પછી તેને મસ્તક પકડીને-રડવું પડશે."

થોડી ક્ષણો પછી તે અંદર દાખલ થયો અને એક તરફ ભીંતના ટેકે લાગીને ચુપચાપ ઊભો રહી ગયો.

નવયુવાને સામેની બેઠક ઉપરથી પોતાની હેટ ઉપાડતાં કહ્યું "આપ અહીં બેસી જાઓ. પુષ્કળ જગ્યા છે."

"પરંતુ મારી કને......"

"ઇન્ટરની ટિકિટ લીધી હશે."

"નહિ, નહિ, મારી કને ટિકિટ......"

"થર્ડની છે કેમ?"

"નહિ......"

"અરે ભાઇ આવું નાનકડું દિલ પણુ શા કામનું? આજકાલ ટિકિટ લેવી કોઇ સરળ વાત છે? બધા જાણે છે કે, ભીડના અંગે કેટલી વેળા ટિકિટ નથી મળતી, અને જો, કદિ કોઇ એવી તેવી વાત થઇ, તો આપણે સમજી લઇશું."

"......પરંતુ મારી પાસે તો કોઈ પણુ ક્લાસની ટિકિટ નથી."

"નથી તો નહિ વારૂં. આજે ગિરદી પણુ તો કાંઇ ઓછી ન હતી. બહાર લટકીને, સિગ્નલો જોડે ટકરાઇ પ્રાણ દેવા કરતાં, અહીં બેસવું વધારે સારૂં છે. આપ નચિંત બનીને બેસો. કોઇ ફાંસીએ તો નહિ ચઢાવી દેશે. બહુ કરશે તો દંડ ભરવો પડશે. જો આપની કને પૈસા ન હોય, તો હું તે ભરી દઇશ." મુસાફરને દરેક પ્રકારે સંતોષીને નવયુવાન છાપું વાંચવા લાગ્યો.

નવયુવાનની આ દયાવૃત્તિ અને ભોળપણુ જોઇને મુસાફરનું અપરાધી જીવન કંપી ઉઠયું. તે એક વિચિત્ર ચિન્તનમાં ગરકાવ થઈ ગયો. તે આ નવયુવાનને લૂંટવા આવ્યો હતો; પરંતુ નવયુવાનની આ માયાળુ વર્તણુકે અપરાધના પર્દામાં સંતાએલાં તેનાં વિષમય ચક્ષુઓને પવિત્ર માર્ગે વાળી દીધો. ને વિચારવા લાગ્યો કે, જેને હું લૂટવાના વિચારે આવ્યો છું, તે મારી ઓળખ કે પરખ વિના આટલી આવભગત કરી રહ્યો છે. મારા જેવા ઝલીલ ઇન્સાનને પોતાના ગળે વળગાડી રહ્યો છે. શું હુ તેને લૂંટી શકીશ? ધિક્કાર છે મારી ઉપર!

આજથી નહિં પણ વરસોથી તેનો એજ ધંધો હતો. ગજવા કાતરવા અને નજર ચૂકવીને કોઇનો સામાન ઉપાડી છૂ થઇ જવું. થાપ દેવાની એવી એવી યુકિતઓ યાદ હતી કે, પોલિસ અફસરોના પણ કાન કાપી શકતો હતો. આંખના પલકારામાં એવી એવી ઘટનાઓ ઉપસ્થિત કરી દેતો કે, મહાન નવલકથાકારો પણ તેની આગળ કશી ગણત્રીમાં ન હતા. સેંકડો નહિં હજારો, બલ્કે લાખો ઇન્સાનો તેના શિકાર બની ચુકયા હતા. કદિ ભૂલથી પણ તેના કપાળે ચિન્તા દર્શક રેખાઓ દેખાઇ ન હતી; પરંતુ આજે તે ચોરી કરતાં કેમ ગભરાઇ રહ્યો હતો! આ અચાનક પરિવર્તનનું કારણ તે પ્રયાસો કર્યા પછી પણ ન સમજી શકયો. તે નવયુવાનના ચેહરા ભણી તાકીને જોવા લાગ્યો. કેટલો સૌંદર્યવાન અને કેવો ભોળો નવયુવાન છે. એવું લાગે છે કે, જાણે ઇશ્વરે ચાંદ અને તારાઓના સર્જન પૂર્વે એનેજ બનાવ્યો હોય. તેને થયું કે, તે કેવો થઇને એને પોતાની છાતીએ લગાડે ન જાણે કેવા ભાગ્યશાળીનો આ સુપુત્ર છે!

પોતાની જિન્દગીમાં આજે પ્રથમ વેળા તેના દિલમાં સંતાન પ્રત્યેની ઇચ્છા તડપી ઉઠી.

ગાડી એક ઝટકાની સાથે થોભી ગઇ. તેણે નિર્ણય કરી લીધો હતો કે, અહીં તે પોતાનો ડબ્બો બદલી નાંખશે અને તે નવયુવાનનો વિચાર નષ્ટ દઇ કોઇ બીજા શિકારને શોધી લેશે એજ વિચારમાં તે ઉભો થનારો હતો કે નવયુવાને છાપા ઉપરથી નજર ફેરવીને કહ્યું "અમૃતસર આવી ગયું અને મને ખબર પણ ન પડી" અને પછી છાપાને એક બાજુ રાખતાં બોલ્યો "અહીં પંદર મિનિટ ગાડી થોભશે. આપ જરા મારા સામાનનો ધ્યાન રાખજો, હું દોડીને આપના માટે ટિકિટ લઇ આવું. હાં, કયાં સુધી જવું છે આપને?" એમ કહીને તેણે મુસાફરની ઉપર એક કૃતાર્થભાવ દ્રષ્ટિ ફેરવી.

"આપ તસ્દી ન લો, હું જઇ રહ્યો છું." મુસાફરે ઉભા થતાં કહ્યું.

"શું આપને અહીં લગી આવવું હતું!"

"નહિં, જવું તો મારે દિલ્હી સુધી છે."

"તો પછી બેસી રહો. હજી દિલ્હી દૂર છે." નવયુવાન એમ કહીને દરવાજા તરફ આગળ વધ્યો.

"આ તો મને પણ ખબર છે, પરંતુ હું રહ્યો ટિકિટ વગરનો. એટલે એક રસ્તે બેસી રહેવાથી કેમ ચાલશે? મારે તો જરા હરીફરીને જ પ્રવાસ ખેડવો પડશે જેથી કરી ટિકિટ-ચેકરોની નજરથી બચતો રહું."

"એટલા માટે તો કહી રહ્યો છું કે, ટિકિટ લઇ આવું."

"તો પછી આગળ જતાં લઇ લઇશું. એટલી જલ્દી શું છે? આપ બેસી જાઓ." મુસાફરે એમ કહીને નવયુવાનને રોકી લીધો.

"મારું સદ્ભાગ્ય છે કે, આપ જેવા સજ્જન મારી સાથે છે."

"આ તો આપની દાનાઇ છે; નહિં તો 'ગન્ આવમ્ કે મન્ દાનમ્'!"

"મનુષ્ય ભૂલની પ્રતિમા તો છેજ."

"ભૂલ અને અપરાધમાં ઘણો ફરક છે. હું તો એવો અપરાધિ છું કે, જેને કદાચ નર્કના સિવાય બીજી કોઇ જગ્યા મળશે નહિં."

"તો તો આપ અત્યારે કરતાં પ્રભુની કૃપાદ્રષ્ટિના વધુ હકદાર છો."

"આપે હજી મારા જીવનની બીજી બાજુ નથી જોઇ અને જો જોઇ લેશો તો મને ખાત્રી છે કે, આપ આજ વેળા ચાલતી ગાડીએ મને ધક્કો મારીને નીચે પાડી દેશો."

"ઓહો; આપ તો ઘણા મનોરંજક લાગો છો. આપનો પરિચય ?"

"સત્ય પ્રમાણે વર્ણવું ?"

"અસત્યની તો આપનાથી મને આશાજ નથી."

"તો સાંભળો! હું એક 'ઉઠાવગીર' છું." નવયુવાનના મુખ ભણી જોતાં મુસાફર બોલ્યો. "આપને વિશ્વાસ નથી ? તે સામે છાપામાં જે આપ એક ખીસા કાતરની છબી જોઇ રહ્યા છો, તે મારી પોતાની છબી છે. આ ધંધો મેં શા માટે ગ્રહણ કર્યો, તે એક ઘણી લાંબી કથા છે સંભળાવું ? આપ સાંભળશો?"

"હાં હાં, કેમ નહિ ?" નવયુવાન ગાભરો બનીને બોલી ઉઠયો.

મુસાફરે પોતાના સામેની બારી બંધ કરતાં કહ્યું આ ગાડી કયારે ચાલવા માંડી ? મને તો એના ચાલવાની ખબરજ પડી નહિં."

નવયુવાને પોતાની ચાદરનો અર્ધો ભાગ તેની ભણી લંબાવતાં કહ્યું "આજે ઘણી ઠંડી છે! લ્યો આપ પણ એને ઓઢી લો."

"આ વીસ વરસોમાં આજે પ્રથમ વેળા મને આ શુભ ઘડી પ્રાપ્ત થઇ છે કે, હું આપ જેવા રહેમદિલ અને હમદર્દ નવયુવાન જોડે હળીમળીને સંતોષ પૂર્વક વાતો કરી રહ્યો છું. એક કહેવત છે કે, વિંછીને કોઇએ પૂછ્યું કે, તમે શરદીમાં કેમ બહાર નીકળતાં નથી ? તો એણે જવાબ આપ્યો કે, ગરમીની અંદર મારી એવી કઇ આવભગત થાય છે કે, હું શરદીમાં પણ નીકળું ? બસ, એવીજ હાલત મારી છે."

"વારૂ; આપ પોતાની વાત સંભળાવો."

"તો સાંભળો! હું મારા પિતાનો લાડક વાયો પુત્ર છું. મારા પિતાજી કને એટલા રૂપિયા હતા કે, તેઓ આગારેનાર એમ કહેતા, જો અમારો લલ્લુ છાજ ભરી ભરીને રૂપિયા વિખેરતો રહે, તો પણ તેની ઝિન્દગીમાં આ રૂપિયા ખલાસ નહિં થાય; પરતુ હું કહીશ કે, આ તેમની એક ભૂલ હતી. તેમને શું ખબર હશે કે, તેમનો લલ્લુ એ ચાર વરસો પણ મુશ્કેલથી વિતાવી શકશે ?......હાં; તો હું તે દિવસોમાં એમ. એ. માં ભણતો હતો. તે વેળા આજકાલની પેઠે છોકરીઓ તથા છોકરા આઝાદીની સાથે એકજ કોલેજમાં બહુ ઓછાં ભણતાં હતાં. અમારી કોલેજમાં વધુમાં વધુ છ બાળાઓ ભણતી હતી. તે બધી જોડે મારો ગાઢ સંબંધ હતો અને હું ભણવા કરતાં, વિશેષ તેમની જોડે મળવા તથા તેમને જોવામાંજ આનંદ માણતો હતો. મને વિશ્વાસ હતો કે, તેઓ પૈકી એકની જોડે મારા ઝરૂર લગ્ન થશે; પરંતુ મારા આશ્ચર્યની સીમા ન રહી, જ્યારે મેં એમ સાંભળ્યું કે, મારી માતુશ્રીએ મને પૂછ્યા વગરજ કોઇ બીજા સ્થળે મારી મંગણી કરી દીધી છે. મને તેથી ઘણો ક્રોધ ચઢયો. કમ-અઝ-કમ મારાથી પૂછી તો લીધુ હોત! હું કાંઇ એટલો અજ્ઞાની તો હતોજ નહિ કે, વિચાર કર્યા વગર ઇન્કારી દેત અને ક્યાંક પણ મારી શાદી તો ઝરૂર થવાની હતી; પરંતુ જો આ સંબંધી મારી જોડે સ્પષ્ટ વાર્તાલાપ કરી લેવામાં આવત, તો કેટલું સારૂં થાત! પરંતુ એમણે તે સંબંધીની આવશ્યકતા અનિવાર્ય ન સમજી.

આ ખબર કોલેજની અંદર પહોંચી ગઇ અને જે કન્યાઓ દિવસમાં છ છ વખત મારા આટકાવ્યા છતાં મારી કને આવતી હતી, તેઓ હવે મારી કને ભૂલથી પણ આવતી નહિં; એટલુંજ નહિં પણ મારા બોલાવ્યા છતા આવતી નહિં અને જો કદી તેઓ જોડે મારો અચાનક ભેટો થઇ જતો, તો ફિકાર જવાબ આપી દઇને સત્વરે મારી આગળથી પસાર થઇ જતી. આ વાતોએ જાણે બળતામાં ઘી

હોમવા જેવું કામ કર્યું અને છેવટે હું એક દિવસે બળતો કકડતો ઘેર જઈ પહોંચ્યો. પિતાજી કને તો કાંઇ કહેવા સાંભળવાની હિંમત ન થઇ; પરંતુ માતુશ્રીની મે સારી પેઠે ખબર લીધી. હું ક્રોધમાં ઉન્મત્ત બની રહ્યો હતો. ન જાણે શું શું બકતો રહ્યો અને તેઓ હસતા રહ્યા. મને વધુ રોષ ચઢવા લાગ્યો છેવટે માતાજીએ પોતાના વિસ્મયજનક મુખડા પર થોડીક દુઃખ દર્દની રેખાઓને દોરતાં કહ્યું "શું છે રે ? એક લખપતિની ચાંદ સમી પુત્રી સાથે તારો સંબંધ જોડી દીધો, તો મે શુ બગાડ્યું તારી જોડે ?" એટલુ કહીને તેમણે મારા ક્રોધાવેશી ચક્ષુઓ જોડે પોતાની દ્રષ્ટિ મેળવી દીધી. પછી જરા શાન્તિ ધરીને કહ્યું:—

"લલ્લુ! હું તો સમજતી હતી કે, તું આનંદ પામશે આ સાંભળીને......?"

"બસ ચુપ રહો! માતાજી" મે તડપીને કહ્યુ "જો કંઇ કરી શકો છો તો આ વિવાહના બંધનને મજબૂત થયા પૂર્વેજ તોડી નાંખો."

"કેમ શુ ખરાબી છે એમાં ? છોકરી આંધળી છે? મૂંગી છે? લૂલી છે? લંગડી છે? અને કંઈ ખોડ છે તેમાં ?"

"તે અજ્ઞાન તથા મૂર્ખ છે."

"તને એમ કોણે કહ્યુ ? તે તો ભલી ચંગી......"

"શું ભલી ચંગી છે ગાના? અહીં તો મને તમે એમ. એ. લગી ભણાવી રહ્યા છો અને ત્યાં મારા ગ્રાજવામાં નાંખી રહ્યા છો એક અજ્ઞાન તથા મૂર્ખ છોકરી! બતાવો જોઇએ રહું નહિં તો બીજુ હું કરું પણ શું?"

"અરે લલ્લુ!" માતાજીએ મારી ભૂલ તથા નાદાની ઉપર હસતાં કહ્યું "તે અભણ ક્યાં છે? તે તો સારી પેઠે ભણેલી છે. રામાયણ, મહાભારત, ગીતા, હનુમાનચાલીસા, બધા પુસ્તકો તો વાંચી જાણે છે અને તું તેને મૂર્ખ ગણે છે. છી...છી..."

"પ્રથમ તેને મૂર્ખ કહેતો હતો. હવે તેને જાનવર કહું છું. રામાયણ, મહાભારત, ગીતા, હનુમાનચાલીસા! આ કોઈ શીખવાના પુસ્તકો છે? આના વાંચનથી તો માનવી જગતને પાત્રજ રહેતો નથી. આ પુસ્તકોમાં પ્રાચીન કાળના લોકો તેરી વિચારો સંઘરાએલા છે. ભણતર કહેવામાં આવે છે અંગ્રેજીને, ભણતર કહે છે કોલેજની કેળવણીને. જે આપણા દિમાગમાં નવા વિચારો જન્માવે છે. બુદ્ધિને વિશાળ, દિમાગને ભવ્ય અને વાસ્તવિક રીતે આપણને એટલી નિપુણ બનાવે છે કે, આપણે પોતાની ઉપર કાંઇ પણ, શંકા વગર ગર્વ લઇ શકીએ."

"તારું તો મસ્તક ભમી ગયું છે." એમ કહેતાં માતાજી બીજા ખંડમાં ચાલી ગયા.

મારું હૃદય કોલેજની તે સૌંદર્ય-પ્રતિમાઓની અંદર કેટલું ડૂબેલું હતું, એ તો હુંજ જાણતો હતો. માતાજીને એની શું ખબર હતી! પિતાજીને કાંઇ કહેવા જેટલી મારામાં હિંમતજ ન હતી. મતલબ કે મારી શાદી કરી દેવામાં આવી અને હુ ચૂપ રહ્યો. વધુ કાંઇ બોલી શક્યો નહિ; પરંતુ દિલની હાથે મજબૂર હતો, એટલે દિલમાંજ એક યુક્તિ મેં વિચારી લીધી. એમ એ.ની પરીક્ષાથી પરવારીને મને ઘેર જવું પડ્યું. કેમકે પહેલાં તો ભણવાનું બહાનું મળી જતુ હતુ; પરંતુ હવે આ ઢોંગ પણ હાથમાંથી જતો રહ્યો. મારે વિવશ બનીને લીલાને તેના પિયરથી લાવવીજ પડી.

મારા સસરાએ તેને ગાડીમાં મારી પાસેજ બેસાડી દીધી હતી. તેણે એક હાથ જેવડો

લાંબો ઘુંઘટ તાણી રાખ્યો હતો. આખા માર્ગે તેની જોડે મેં કોઇ વાત કરી નહિ અને તે બીચારીને તો કાંઇ કહેવાનું હતુંજ નહિ. ઘેર આવીને પણ મેં તેનાથી કદિ વાત કરી નહિ અર્ધી અર્ધી રાત્રિઓ લગી હું ઘરની બહાર રહેતો હતો અને તે મારી પ્રતિક્ષામાં જાગ્રત રહેતી હતી. મેં તેની તરફ નજર ઉંચકીને પણ જોયું નહિ અને જો કદિ મારી દ્રષ્ટિ ચાદરમાં લપેટાએલાં તેનાં શરીર ઉપર પડી પણ જતી, તો તે ઘુંઘટમાંથી મને કોઈ એવી નજરથી જોતી કે, મારૂં દિલ જરા નિરંકુશ બની જતું; પરંતુ દિલમાંજ પોતાની ઘડેલી યોજના પ્રત્યે વિચાર આવતાંજ હું ઊભો જતો. હું અવારનવાર વિચારતો કે, હું મારૂં જીવન બરબાદ નથી કરી શકતો. મારે બહુ ઊંચે જવું છે. આકાશની ઊંચાઇ પર જઇને મારે ફરવું છે. હું આ પથ્થરને તો પોતાના ગળામાં લટકાવી જમીન ઉપર તાકતો રહી જઇશ.

એક દિવસે હું એમજ કાંઇ વિચારી રહ્યો હતો. એટલામાં લીલા સંકુચિત પગલે મારા ખંડમાં આવી અને ચુપચાપ મારા પગ દબાવવા લાગી. એક ગજ લાંબો ઘુંઘટ હાથીની સૂંઢ પેઠે ઝૂકી રહ્યો હતો. મે પોતાના પગ સંકોચીને કહ્યું.

"મને કંઇ તકલીફ નથી"

"પરંતુ મને તો છે." તેણે રડતાં કહ્યું.

"તમને શી તકલીફ છે? સારૂં ભોજન આરોગો છો અને સારાં વસ્ત્રો પરિધાન કરો છો."

"આ વસ્તુઓ મને પોતાના માતપિતાને ત્યાં પણ પ્રાપ્ત હતી"

"તો એથી વધુ બીજું શું માગો છો તમે?"

"આપનો પ્રેમ!"

"કેમ?"

"મારો અધિકાર છે તેની ઉપર."

"અને જો તેની ઉપર મારો પણ અધિકાર ન હોય તો?"

"તો મને આપ પોતાની સેવા કરવાનો અધિકારજ આપી દેજો નાથ! મને એટલાથીજ સંતોષ પ્રાપ્ત થઇ જશે."

"જો મને તેની પણ આવશ્યકતા ન હોય તો?"

"તો......!" એણે અશ્રુઓથી ભરાએલી આંખોને ઉપર ઊંચકી લીધી. એક વાર મને જોયું અને પછી નજરોને ઝૂકાવી ન જાણે ક્યાં સુધી પોતાના દુર્ભાગ્ય પર અશ્રુઓ સારતી રહી.

લીલા ચુપચાપ ગૃહ-કાર્યોમાં દરેક વેળા યંત્રવત પરોવાએલી રહેતી હતી મારાથી પછી કદિ એણે મારા વર્તાવની ફરીયાદ કરી નહિં. કદાચ એણે મારાથી કદાપિ શિકાયત ન કરવાનો ફેંસલો કરી લીધો.

કેટલાક સમય પછી મારા પિતાજી સ્વર્ગવાસી થઇ ગયા. પરંતુ હજી મારા પંથે એક રૂકાવટ બાકી હતી. તે હતી માતાજી! તે બીચારી પણ મુશ્કેલથી છ મહિના જીવંત રહીને ચાલતી થઇ. હવે હું દરેક રીતે સ્વતંત્ર હતો. મને કોઇ અટકાવનાર હતું નહિ. લીલાને તે બીચારી કયા બેનરની મુણી હતી? મે તેને તેના માતપિતાને ત્યાં મોકલાવી દીધી નોકરીની મને જરૂરત ન હતી; પરંતુ દિલને રમાડવા માટે સૌંદર્યવાન મૂર્તિઓની મને જરૂરત હતી; એટલા માટે બાળાઓનું ટ્યુશન કરવા લાગ્યો. આ બાળાઓ નવયુવાન તથા ખુબસુરત હતી અને હું પણ યુવાન હતો બસ પછી શું હતું? હું હતો અને તે બાળાઓ મારાં દિલના રમકડાં!

લીલાને પોતાના માવિત્ર બે વરસો વિતી ગયા. તે દરમિયાન તેના પિતાને રૂના વેપારમાં ઘણું નુકસાન થયુ એટલુંજ નહિ પણ તેમણે દિવાળુંજ કાઢયું, બલ્કે તેનાજ ગમમાં સ્વર્ગવાસી થઇ ગયા. લીલાની માતા પ્રથમજ મરી ચૂકી હતી. પિતાના મૃત્યુ પછી તેના માટે કોઇનો આધાર રહ્યો નહિં. મને કેટલાક પત્રો લખ્યા. બંધ પરબિડીયમાં પોતાની વિપત્તિ કથાનું વર્ણન કર્યું: પરંતુ પાષાણમાંથી કદી પણ દૂધ નીકળ્યું છે? મારી ઉપર તેની જરા પણ અસર ન થઇ; એટલુંજ નહિં પણ મેં તેને સ્પષ્ટ લખી નાંખ્યું કે, મારાથી કોઇ આશા ન રાખો. જો દુન્યામાં તમે મને સુખી જોવા ઇચ્છો છો, તો મારા પંથમાંથી દૂર થઇ જાવો."

અને તે ખરેખર મારા પંથમાંથી દૂર થઇ ગઇ. તેણે પછી કદિ મને કોઇ પત્ર લખ્યો નહિ.

મારી કને લગભગ એક ડઝન કન્યાઓના ટ્યુશન હતાં. તેઓ પૈકીની ચાર બાળાઓ તો અતિ સુંદર હતી. મન થતું હતુ કે, દરેક વખતે તેઓ મારી સન્મુખ બેસી રહે અને હુ તેમને જોતો રહું; પરંતુ એમ હોવા છતાં પણ હું નવાં ટ્યુશન લેવાની કોશિશ કરતો હતો. મારી ધારણા હતી કે, કદાચ કોઇ તેઓથી પણ સરસ મળી જાય.

એક દિવસે વર્તમાન પત્રમાં "જોઇએ છે" ની કોલમની અંદર એક જાહેર ખબર પ્રગટ થએલી જોઇ. તેમાં લખ્યું હતું કે "જોઇએ છે એક શિક્ષક, જે મારી બહેનને આજ વરસે મેટ્રીકમાં અંગ્રેજી માટે તૈયાર કરી શકે. ઉમેદવાર સાહબો ૨૭ સાંઢા રોડ, લાહોરના સરનામે પત્રવ્યવહાર કરવો."

જાહેર ખબર વાંચ્યા પછી મે એક પત્ર લખ્યો. જેનો બીજા દિવસેજ મને ઉત્તર મળી ગયો. બીજા દિવસે ત્રણ વાગે મળવાનો સમય નક્કી કરવામાં આવ્યો હતો.

બીજા દિવસે હું પોતાને ખૂબ શણગારીને નિયત સમયે તેમને ત્યાં પહોંચી ગયો. એક ચપરાશી દ્વારા મને એક નાનકડા ખંડમાં પહોંચાડી દેવામાં આવ્યો. એક નાનકડો ખંડ અને એક સામાન્ય ટેબલ હું એજ તેમની બધી દુન્યા હતી. મારો વિચાર હતો કે, કોઇ ધનવાનની પુત્રી હશે પરંતુ ત્યાં જઇને ખબર પડી કે, તે મકાન માલિકના બાળકોની ત્યાં સંભાળ રાખનરી છે. હું ત્યાંથી કોઇ ન કોઇ યુક્તિ દ્વારા નાસી જવાની ફિકરમાં હતો એટલામાં એક મોટી વયની સ્ત્રી નમસ્તે કહીને મારી પાસેજ કુરસી ખેંચીને બેસી ગઇ અને કોઇ પરિચય કર્યા વિના બોલી "માસ્તરજી! મારી નાની બહેનને ભણવાનો બહુ શોખ છે. પરંતુ મુશ્કેલ એ છે કે, તે યુવાન છે. નિશાળે મોકલવાનો હવે જમાનો નથી રહ્યો. ઉમ્મીદ છે કે, આપ અમારા ઉપર કૃપા દાખવશો."

"ઝરૂર, ઝરૂર." મે અમસ્તું કહ્યું અને દિલમાંજ વિચારવા લાગ્યો કે, આ તો કન્યા જોઇનેજ ફેસલો થઇ શકે છે. અહીં તો જેટલો ગોળ હોય, તેટલીજ મીઠાશ હશે.

"પુષ્પા અહીં આવ." તે સ્ત્રીએ સાદ પાડયો.

અપૂર્ણ.

નવું સરનામું

'કારવાં' ઓફીસ તા. ૧–૯–૪૬થી નીચેના સરનામે ખસેડવામાં આવી છે.

ચાહશી સાહિત્ય કાર્યાલય,
એમ. એમ. બી. લેન,
રાંદેર.

કારવાં
પુ. ૮
અંક ૩
'ફના' સ્મારક અંક
● નવેમ્બર ૧૯૪૬ ●

ભાઈ 'ફના' રાંદેરી !

એક પતંગીયું ભરરર, ભરરર, કરતું આવે અને શમા પર પોતાનો પ્રાણ નિછાવર કરે, એક પારીજાતનું પુષ્પ ખીલે અને તરતજ પોતાના કેસરી રંગનો પ્રભાવ પાથરતું ધરણી પર ઢળી પડે, એક લજામણી પત્ર કોઈનો અંગુલી સ્પર્શ થતાંજ બીડાય જાય; તેમ ભાઇ **'ફના'** ખીલ્યા ન ખીલ્યા ને કાળના હસ્ત સ્પર્શથી બીડાઇ ગયા.

દેહ નાશવંત છે; પણ આત્મા અમર છે. કૌટુંબિક જવાબદારીઓની ચિંતામાં રોગગ્રસ્ત બની ભાઈ **'ફના'**નો દેહ, આ નાશવંત જગતમાંથી અદ્રશ્ય થયો. માટીનો માનવી માટીમાં મળી ગયો; પણ પોતાની માનવ સુગંધી જગત પર પ્રસરાવી ગયો. રાંદેરના થોડાક યુવાનો વાતોના તડાકા મારતા હતા; તેવામાંથી ભાઇ **'ફના'**ને સાહિત્ય સેવાની કલ્પના સાંપડી, અને થોડાક આશાભર્યા યુવાનોને કાને વાત નાખતાં રાંદેરમાં સુ. ગુ. સાહિત્ય મંડળનો જન્મ થયો. મંડળના એ આદ્ય સ્થાપકને સાહિત્યની કશીય કલ્પના સુદ્ધાં ન હતી; છતાં એ કુદરત સર્જ્યા કવિએ ગુજરાતમાં ગઝલ સ્થાપનાની જડ નાખી 'ફના', 'વહશી', 'નિસાર', 'વફા', 'ગોફાર', 'ઓલીયા', 'અમીન' ભેગા મળ્યા ને મુશાયરાનો જન્મ થયો.

ભાઇ **'ફના'**એ મુશાયરાની પાછળ તન, મન અને ધનની ખાસી ફનાગીરી લીધી. ઓછું ભણતર છતાં ઉત્સાહ અને ધગશથી એ ઉછરતા કવિ તરીકે ઝળકી ઊઠયા. **'ફના'**એ થોડું લખ્યું છે; છતાં એક ગઝલકાર તરીકે શોભી ઊઠે એવું લખ્યું છે. એમનામાં ગઝલ સેવાની હોંસ હતી અને તેને લીધેજ રાંદેર ગુજરાતનું શીરાઝ બન્યું. અનેક બુલ્બુલો એ નાનકડા ગઝલ ઉપવનમાં ચહેક્યાં, અને કાળ જતાં એ નાનકડા ઉપવનનો વિલય થતાં ગઝલનું મહાઉપવન ઉત્પન્ન થયું સૂરતમાં. સૂરતનું એ મહાઉપવન તેજ મહાગુજરાત ગઝલ મંડળ.

એના એકાદ પ્રારંભિક મુશાયરામાં ભાઇ **'ફના'** ચમક્યા, ને પછી તો બીમાર પડયા તે પડયા. બીમારીની પથારીમાંય થોડીક ગઝલો ગુંથી. ખીલે તે કરમાય છે, અને સરજાય તે લોપાય છે; એ સનાતન નિયમને આધારે ભાઈ 'ફના' જન્નતનશીન થયા. 'ફના' આજે આપણામાં હયાત નથી પણ એમની થવા લાયકની અલ્પ; પણ **અમર કાવ્ય મૂડી** ગુજરાત માટે છોડી ગયા છે.

'ફના' ભર યુવાન વયે ગુજરતાં એમના કુટુંબનો એક આધાર સ્તંભ તૂટી પડયો સાથે ગુજરાતની ગઝલવાડીમાં એક લાગણીમય, ગઝલઘેલા માળીની ખોટ પડી. મુસ્લિમ-ગુજરાતની ગઝલ આલમને એ ખોટ પુરતાં ઘણો સમય લાગશે; છતાં જ્યાં જ્યાં ગુર્જર-મુશાયરા યોજાશે ત્યાં ત્યાં મુશાયરાના એ આદ્ય સ્થાપકનો આત્મા પ્રસન્નતાનાં પુષ્પ વેરતો હાજર રહેશે.

—તંત્રી **'કારવાં'**

આવાઝકી દુનિયા

: સંભળાવનાર :
...ભેંકાર...

આપણી કમનસીબી !

હિંદ આઝાદીના પગથીઆ પર પગ મૂકે તે પહેલાંજ કૌમવાદી-આતશ ભડકી ઊઠયો છે. નેતાઓની વરસોની મહેનત પર ગુંડાઓની છરીએ પાણી ફેરવ્યું છે. હુલ્લડ અને ધાંધલનું મહત્વ વધી ગયું છે હુલ્લડ કૌમવાદી મટી રાજકારણીય રૂપ ધારણ કરી બેઠુ છે. ઇન્સાફ, પ્રામાણિકતા, માનવતા, વિવેક નીતિ એ બધુંય જાણે હિંદમાંથી પરવારી બેઠું છે. અંગ્રેજો વરસોથી કહેતા આવ્યા છે કે “જો અમે હિંદમાંથી જઇશું; તો હિંદ આંતર વિગ્રહમાં સપડાઈ જશે.” એ વાત બેવકુફ હિંદીઓએ ખરી પાડી લીધી છે. પછી એમણે જતાં જતાં પોતાની બાજીગરીનો પ્રતાપ બતાવી હિંદુ-મુસ્લિમોને અરસપરસ અથડાવી દીધા છે કે આપણી બુધ્ધિ પર બેવકુફીના પરદા પડી ગયા છે તે તો ખુદા જાણે !

પણ એ તો ખરૂં જ છે કે ક્રાંતિનો ઇતિહાસ પોકારે છે કે જ્યારે કોઇ કૌમમાં ક્રાંતિ થવાની હોય છે, દેશમાં ભાગ્ય પ્રકાશવાનો હોય છે ત્યારે આવું જ અંધેર પ્રથમ વ્યાપે છે અને પછી નવો ઘાટ ઘડાય છે. આજે હિંદનું કોઇ પણ શહેર શાંતિનુ દર્શન કરી શકતું નથી. અશાંતિની પીડા અનેક નગરોને ઘેરી રહી છે કલકત્તામાં તોફાન જાગ્યું અને તેમાં કહેવાય છે કે મુસલમાનો દસગણા ટીપાયા ને હિંદુઓ દસગણા લૂંટાયા ! મુસલમાનો જે કલકત્તામાં હણાયા તેનો બદલો પૂર્વબંગાળમા લેવાયો અને હિંદુઓ ઉપર વિનાશના ઓળા ઉતર્યાં ગુંડાગીરી ને પાશવતાના દર્શન કરાવ્યાં અને અમાનુષી અત્યાચારોના ઢગના ઢગ ખડકાયા એવું છાપાંઓએ પોકાર્યું ! એક કહે કે આ અહેવાલ ખોટો છે અતિશયોક્તિ ભરેલો છે તો બીજો કહે કે ખરો છે, અને જો ખોટો હોય તો તમે સાબિત કરી દો આમ છાપામાં ઘુરકા ઘુરકી અને નિવેદનબાઝી ચાલુ હતી; તેવામાં પૂર્વબંગાળના હત્યાકાંડનો બદલો બિહારમાં લેવાયો. કહેવાય છે કે ત્યાં મુસલમાનો પર આફત વરસી રહી છે. છાપાંમાંથી ચળાએલા સત્યની જો તારવણી કાઢીએ તોય દીવા જેવું સ્પષ્ટ જણાય છે કે એક ઠેકાણે મુસલમાન ટીપાય, બીજે ઠેકાણે હિંદુ ટીપાય. તો ત્રીજે ઠેકાણે પાછા મુસલમાન ટીપાય; આમ “વારા ફરતી વારો પહેલાં તારો તે પછી મારો.” જેવું થઇ રહ્યું છે એનું રહસ્ય શું હશે !

કોઇ ત્રીજો હાથ તો આ ખેલ ન ખેલી રહયો હોય ! પહેલાં તો કોઇ પણ સ્થળે હુલ્લડ ફાટી નીકળતું ને ક્ષણવારમાં શાંત કરી દેવામાં આવતું, અને આજે મહિનાના મહિના સુધી હુલ્લડો લંબાય છે એનું કારણ શું છે ! ગવરનરો છે, વાઇસરોય છે, તેમના વિટો પાવરો સલામત છે, લશ્કરો પણ છે અને પહેલાં કરતાં વિશેષ છે; છતાં આ અંધાધૂંધી કેમ વધી રહી છે ? કાં ગોરી મુત્સદ્દીગીરીનો એ પ્રતાપ ન હોય ! કાં આપણને મોઢે ગાળ કહેવરાવવી “અમે વ્યવસ્થા ચલાવી

શકીએ એમ નથી." એ ના કહેવરાવવું હોય? શું કુદરતે આપણી અક્કલો પર પરદો ઢાંકી દીધો હશે? કુરઆન વાણી તો સાફ સાફ ફરમાવે છે કે :

"વલા યજરે મન્નકુમ શનઆનો કૌમિન અલા સલ્લા ત અદેલુ એઅદેલુ હોવા અકરબો લિત્તકવા" ઇત્ય.

અર્થાત ગમે તે દુશ્મન હોય પણ તેની સાથે તમે ઇન્સાફથી વર્તો. ત્યારે અહીં તો દોસ્તો સાથે પણ ગેરઇન્સાફી અરસપરસ વર્તાઇ રહી છે! 'અક્કરમાના પડીયા કાણા!' તે આનુંજ નામ?

પરદેશમાં!

દેશની હાલત તો ગુંડાઓની છરી નીચે ગુંગળાઇ રહી છે; પણ હવે પરદેશ તરફ નજર કરો. અમેરિકામાં રાષ્ટ્રસંઘની બેઠક મળી છે. તેમાં હિંદ તરફથી વિજ્યાલક્ષ્મી પંડિતે તથા બેરિસ્ટર-ચાગલાએ દક્ષિણ આફ્રિકાના હિંદીઓનો કેસ રજુ કર્યો છે અને પહેલાજ ધડાકે હિંદી પ્રતિનિધિ મંડળને સફળતા સાંપડી છે. રશિયન માલોટોવે તો હિંદના કેસના ટેકામાં ખૂબ હિંમતપૂર્વક હૈયાની વાત હોઠે આણી છે. ચીન, અમેરિકા, ફ્રાન્સ વગેરેએ પણ હિંદની વાતને ટેકો દીધો છે. જેથી જનરલ સ્મટસ જેવા વાણી વારને પણ હાલ તો પોતાનાં હથિયાર મ્યાન કરવાં પડયાં છે અને એની મુત્સદ્દીગીરીભરી વાતો, કુલડીમાં ગોળ ભાંગવાની યોજના ટાઢી પડી રહી છે! "દક્ષિણ આફ્રિકાનો પ્રશ્ન તો અમારો ઘરનો પ્રશ્ન છે; તે ગોળમેજી ભરીને અંદર અંદર સમજી લઇશું!" પણ હિંદે 'અંદર અંદર સમજી લેવાની' ના પાડીને રાષ્ટ્રસંઘ પાસેજ સાઉથ આફ્રિકાનો કેસ રજુ કર્યો છે, અને આમ રંગભેદનો રંગીન પરદો ચીરાઇ રહ્યો છે.

અમેરિકામાં આમ ચાલે છે; ત્યારે યુરોપમાં ચર્ચિલના ફડાકા ભાષણો દ્વારા ફુટી રહ્યા છે. રશિયા ત્રીજું યુધ્ધ સળગાવશે એમ એનાં નિવેદનો પોકાર કરે છે; તો સ્ટેલીન કહે છે કે 'ચર્ચિલ'ના મોઢા પર બ્રિટને લગામ ચઢાવવી જોઇએ કારણ કે અમને તો યુધ્ધ પસંદ નથી પણ ચર્ચિલજ યુધ્ધખોર યાને લડાઇખોર હોઇ યુદ્ધને સુતેલુ જગાડવા મંથન કરી રહ્યો છે! આમ વાણી અને વર્તનદ્વારા યુરોપ બે ભાગે વહેંચાઇ રહ્યું છે. ધીમે ધીમે બ્રિટીશરો પણ સમાજવાદીઓની પીઠ થાબડતા રહી કોમ્યુનીઝમની સામે હવા જમાવી રહ્યા છે. એટલી સુધ્ધાં એવા નાના; નાના પ્રયત્નો કરતો રહે છે!

અમેરિકામાં ધીમે ધીમે ડેમોક્રેટિક પક્ષનું જોર વધતું જવાના ચિન્હો દેખાય છે; ટ્રુમેનની લાગવગ ઓસરવાની વાતો સંભળાય છે. બાકી સાઉથ આફ્રિકાના રંગભેદના ખરડાની વાતો કરનાર ટ્રુમેનના અમેરિકામાં પણ એક કરોડ ઉપરાંતની નીગ્રો જાતી પ્રત્યે રંગભેદની મુગ જોગની તેમ કાયમજ રહી છે! લીગ અને કોંગ્રેસનો દૈત્યને હિંદમાંથી નીકળીને યુરેપ તથા અમેરિકા સુધી પહોંચ્યો છે! બંને પક્ષના પ્રચારકો પ્રચારની ધૂનમાં હિંદની ઝાંખ ઉઘાડી કરી લજ્જા પણ અનુભવતા નથી એમ આપણી કમનસીબીજ છે ને!

હિંદમાં નવું!

હિંદમાં નવું નવું સર્જન કરવા ના પગલા નવી સરકારના નવા મોઢેથી નીકળી રહ્યા છે હુલ્લડની આંધીમાં, પણ નવી યોજનાઓ ન અટકવી જોઇએ એવી સરકારની માન્યતા છે. છાણાં-લાકડાં મોંઘાં થયા હોઇ, બળતણની સગવડને માટે છાણમાંથી ગેસ ઉત્પન્ન કરી બળતણનો પ્રશ્ન હળવો બનાવવાની વિચારણા

થય છે રેલ્વેના થર્ડ ક્લાસોમાં ઇલેક્ટ્રીકના પંખા અને સગવડો વધારવાની સાથે સાથે ભાડાં વધારવાની યોજના વિચારાય છે! 'અનાજ વધુ વાવો'ની યોજનાની સાથે સાથે 'થોડું થોડું એવું ખાઓ'ની અપીલો પણ બહાર પડી રહી છે. ૧૨૫ નવી મીલો ઉઘડવાની યોજના બહાર પડી છે! જોઇએ છીએ આપણા મુસ્લિમ શેઠીયાઓ એ યોજનાનો કેટલો લાભ લે છે! કે પછી વાતો કરીને મરજીદોના ઓટલાજ ભાંગશે?

●

૧૬મું સાહિત્ય સંમેલન

[રાજકોટ ખાતે ભરાએલા ૧૬મા સાહિત્ય સંમેલનમાં સદગત સાક્ષરોના શોકના ઠરાવમાં 'રૂના' શંદેરીના અવસાનની નોંધ પણ લેવામાં આવી હતી.]

રાજકોટ ખાતે રજવાડી ઠાઠના મંડપમાં સાક્ષરોનો મેળો તા. ૧૮, ૧૯, ૨૦મી અક્ટોબરે ભરાયો હતો. ત્રણ દિવસ બદલે સાડાત્રણ દિવસ સુધી લોકોએ ખુબ આનંદ લૂટયો. હાવકા લોકો ભલે 'રંજન'ને હળવું બદલે હળવું અને 'ચિંતન' 'મનન' જે ભારે ખમ ગણતા હોય; પણ આપણી ગરવી ગુર્જરિની ગૌરવવતી સાહિત્ય પરિષદનો સાહિત્યના ભારેખમ વિષયોને બદલે 'રંજન' કાર્યક્રમનેજ વધૂ વજન આપતી જણાય છે. ત્રણ દિવસના એ ગ્રાન્ડ તમાશાના ભારેખમ વિષયોને માટે થોડીકજ ક્ષણો પ્રચાર થઈ હતી! ઠરાવો વખતે ઝાઝા પ્રેક્ષકો ન રહેતા અને નિબંધ વાચન વખતે તો છેક ગાનર અછત કોપરાં જોખની જણાતી હતી; પણ રંજન પ્રોગ્રામ વેળા તો મંડપ છેકજ માંકડો થઇ જતો, હજારોની માનવ મેદની અંદર અને બહાર ખડકાઈ જતી! સવારના ૯થી રાતના ૩ વાગ્યા સુધી આનંદજ આનંદ રેલાતો.

અલબત્ત સાક્ષરોની ભલે નહિ પણ આમ જનતાની તો સાહિત્ય પરિષદ થઇ નજ હતી.

પંડિત યુગના બે ત્રણ માનવીઓ પ્લેટફોર્મ પર વિદ્યમાન હોવા છતાં તે યુગની જરાપણ ગંભીરતાને પરિષદે ફરકવા દીધી નથી. ભાષણ તરીકે પ્રમુખ શ્રી રામનારાયણ પાઠકનું ભાષણ વિવેચનના ચમકારાથી ભરપુર હતું. સાહિત્ય વિભાગના પ્રમુખ શ્રી મેઘાણીના ભાષણમાં સાહિત્યના ખુબ ચમકારા હતા. **'આનંદ ઉત્સવ'માં સરસ્વતીની ઉપાસના કોઈ ન ભૂલે'** એ ચેતવણી હતી; છતાં આનંદ ઉત્સવમાં ખરેખર સાહિત્યનો કનકવો કપાઇ જતો અને રંજનનો પતંગ વધુ ઉંચે ઉડતોજ દેખાયો! વિજ્ઞાન વિભાગના પ્રમુખ ડો, નાયકનું ભાષણ વિજ્ઞાનની દ્રષ્ટિએ સાહિત્યની ઠીક નવિન દિશા સુચન કરતુ હતું. ઇતિહાસી વિભાગના પ્રમુખ ડો. શ્રીધરાણીએ વર્તમાન ઇતિહાસની સારી છેડ કરી હતી. પણ સાથે સથે વચમાં પાકિસ્તાનની વાતો ઘુસાડીને સાહિત્યની મિટ્ટીમાં રાજકારણની રહેજ ખટાશના દર્શન કરાવ્યાં હતાં! કળા-વિવેચક શ્રી મહેતા તથા કુમાર શ્રી મગળ-સિંહના પ્રવચનો કળાની સીમા દર્શાવતાં હતાં. પ્રો. રવીશંકર મહેતા, પ્રા. કાપડીઆ, ડો. શ્રી હરિપ્રસાદ, શ્રી જયેન્દ્ર દવે, શ્રી મુન્શી, શ્રીમતી લીલાવતી મુન્શી. શ્રી કૃષ્ણલાલ ઝવેરી, વગેરે અનેક વકતાઓએ વકતૃત્વની ફોરમ પાથરી, પણ મનન, ચિંતન, અને અભ્યાસનુ આછેરૂં તરવર દ્રષ્ટિગોચર થતું હતુ.

ઉર્દુ સ્વાગત પ્રમુખ ડો. રમણલાલ યાજ્ઞિકનુ ભાષણ જો કે દિશાસૂચન રૂપ હતુ છતાં ઠીક હતું. અને એમની પ્રતિભા પણ સારી હતી. ટુંકાણમાં કહીએ તો આખો પરિષદનો ટોપલો શ્રી કનુ મુન્શી ઊંચકીને

[અનુસંધાન ટાઇટલ ૩જું]

"ફના" મર્હૂમની સાથના

—"વહશી"

કેટલાએક સ્મરણો

"રાંદેર ઇસ્લામ ક્લબનો હોલ અમને વાપરવા માટે ફક્ત એક રાત માટે મળી શકશે ?"

"કેમ ભાઈ! હોલ શા માટે જોઈએ છે ?"

"હું, ભાઇ "બેકાર", "નિસાર' વીગેરે એક ગુજરાતી મુશાઇરાનો અખ્તરો કરવા માંગીએ છીએ, અમે બીજી બધી વ્યવસ્થા તો કરી લીધી છે. પંક્તિ પણ "વિલાસો વૈભવો ત્યાગી અહો સૌ દેશ-ભક્તિને" મુકર્રર કરી છે. પ્રમુખ સ્થને ભાઈ ઉમરજી ઇસ્માઇલ સારોદીને લાવવાનું બિ "બેકારે" નક્કી કર્યું છે. '"સઈક" ઓફીસમાં વધુ માણસો બેસી શકે નહીં તેથી તમારી પાસે, તમે ઓન. સેક્રેટરી હોવાથી, અમે આવ્યા છીએ."

"સાહિત્ય-સેવા માટે મને હોલ આપવામાં જરાયે વાંધો નથી. ખુશીથી તમે મુશાઇરો ગોઠવી શકશો."

સને ૧૯૩૧ની આખરી મહીનાઓ હતા અને મર્હૂમ "ફના" અને "ઔલિયા" મહાશયની જોડલીએ આવી મારી સાથે ઉપર મુજબ વાતચિત કરી. હોલની પરવાનગી મળતાંજ મને મારા મિત્રો સહિત આમંત્રણ પણ મળ્યું અને હસી ખુશી સાથે બન્ને બિરાદરો વિદાય થયા.

સાહિત્ય-રસિક આ ભાઇઓ આટલા હશે તે વેળા હું નહોતો જાણતો. બીજે દીવસે "ફના" મારી પાસે આવ્યા અને મિત્રો પૈકી શાએરીમાં જો કોઈ રસ લે એવા હોય તો તેમને ગઝલો સહિત આવવા વિનંતી કરી મેં બિ. "ખાકી"નું નામ સુચવ્યું. બિ. "ખાકી" તે વેળા મારી પાસેજ બેઠા હતા એટલે તેમને પણ ગઝલ સહિત હાજર રહેવાનું આમંત્રણ મળ્યું. આ રીતે "ખાકી" સા. ગુજરાતી ગઝલ લખતા થયા. તેમણે પોતાની ગઝલ મને મુશાઇરાની બે દીવસ અગાઉ સંભળાવી પણ દીધી સાંભળતાં સાંભળતાં અને તે પણ પાંચ સાત વાર સાંભળતાં એક વધુ કવિને પ્રેરણા મળી બીજે દીવસે કંઇક વિચારો ગુંથાતાં ચુપચુપ "ખાકી"ને "ફાની" રાંદેરીના ['ફાની' વીરમગામીનો પત્ર મળવા પછી મેં 'વહશી' તખલ્લુસ ધારણ કર્યું] નામે એક ગઝલ સંભળાવી પડી. "ખાકી" હજી સાંભળીને બીજી વારની માંગણી કરી રહ્યા હતા કે 'ફના' ક્લબ હોલની ચાવી લેવા આવી પહોંચ્યા. "ખાકી"થી ચુપ રહી શકાયું નહીં અને બોલી પડયા "ભાઇ ચકૂમ! હું મુશાઇરામાં આવીશ તો એકલો નહીં પણ બીજા એકને પણ ગઝલ સહિત સાથે લેતો આવીશ."

"બહુ સારું! પણ તે ભાઇનું નામ હું જાણી શકું છું ?"

"ખાકી"એ હસતાં હસતાં ઉત્તર આપ્યો કે "નામ તો શું પણ તેમની શિકલ, સુરત પણ જોઇ શકો છો."

"પણ, તે કોણ ?"

"આ તમારી સામેજ બેઠા છે તેજ. ગઝલ પણ હમણાંજ સંભળાવી દેશે અને પછીજ હોલની ચાવી આપશે."

મેં ઘણીએ આનાકાની કરી. તે શરૂઆતનીજ મુલાકાતો હતી અને ગઝલ પ્રતિ પ્રયાસ સે અગાઉ કદિયે મેં કર્યો નહોતો છતાં મર્હૂમના આગ્રહને વશ થઇ ગઝલ સંભળાવવી પડી. મેં મુશાઇરામાં હાજરી આપવા તો હા પાડી પણ ગઝલ વાંચવા ના કહી અંતમાં ચાવીનો

કબ્જો મેળવી જતાં જતાં એક અંતિમ નોટિસ આપતા ગયા કે "હું "બેકાર"ને મોકલું છું. જોઉં છું પછી તમે કેમ ના પાડો છો !"

આ હતી ગર્દમંની મુશાઇરા માટેની કોશિશ અને વધુ કવિઓનો સહકાર મેળવવાની તેમની ધગશ.

પ્રથમ મુશાઇરામાં એમનું કર્તવ્ય ભાન અને કાર્ય કરવાની તત્પરતાએ મારૂં લક્ષ ખેંચ્યું. ખેરો ખૂબી સાથે મુશાઇરો ખતમ થયો અને મુસ્લિમ–ગુજરાત સાહિત્ય મંડળ, રાંદેરના નામે એક મંડળની સ્થાપના થઈ. આ રીતે અમે એક બીજાની વધુ નઝદીક આવતા ગયા તે એટલે સુધી કે પછી તો દીવસમાં એકવાર મળ્યા વિના એમને ચેનજ પડતું ન હતું. હમેશા મળતા રહેતા અને શાઇરી વિષેની અને મંડળના ઉન્નતિ અર્થેના પ્રયાસો માટે વિચારોની આપ લે થતી રહેતી.

પ્રથમ મંત્રી મિ. "નિસાર" બે એક માસ પછી બહાર ગામ જતાં "ફ્ના" મર્હુમની મંત્રી તરીકે વરણી થઈ. પછી તો તેમના ઉત્સાહનું પૂછવુંજ શું હતુ ! બહાર ગામથી આવેલા પત્રોના તેને તેજ દીવસે ઉત્તરો પાઠવવા, સાપ્તાહિકોમાં પ્રગટ થતી ગઝલોના કર્તાઓના નામ, સરનામા મેળવી સભ્ય થવા વિનંતીઓ કરવી, તેમની પૂછપરછના તત્કાળ ઉત્તરો પાઠવી સંતુષ્ટ કરવા વી૦ તેમનુ દરરોજનું કામ થઇ પડ્યુ. મંડળની હજી શરૂઆત હતી. દર ત્રણ માસે એક મુશાઇરા રાખવાનો નિર્ણય કર્યો હતો પણ મેહમાનો પધારે તો તેમના સ્વાગત અને મેહમાનદારી ખર્ચ માટેનુ શું ? મંડળની આર્થિક સ્થિતી તદ્દન નબળી હતી ત્યારે સ્ટીકર કરતાં ખર્ચ વધુ થતો કોઈ પાસે હાથ ફેલાવી કંઈ માંગવું એમાં નામોશી તેઓ સમજતા. ઉપરાંત આર્થિક બાજુ મજબૂત બનાવવા ફ્ના ... મુશાઇરાની ગઝલોનો સંગ્રહ "કાવ્ય કુંજ" રૂપે પ્રગટ કરવાનો નીકળ્યો. "કાવ્ય કુંજ" પ્રગટ થાય કે જાતે સુરત જઈ પ્રેસમાંથી બંડલો ઉપાડી લાવવા, સુરતના એજન્ટને કોપીઓ જાતે જઈ પહોંચાડવી. બહાર ગામના મિત્રો ઉપર નકલો મોકલવી, જો કોઇ મુશાઇરા અંગે પૂછપરછ કરતા આવે તો તેમની સમક્ષ નકલ મૂકી ખપાવવી, સભ્યોને નકલો પણ તાકીદે મળે તે માટે રાત્રે બાર બાર વાગ્યા સુધીનું જાગરણ કરી પેકેટો તૈયાર કરવાં, સામયિકોમાં મંડળના સતત પ્રચાર અંગે લગાતાર પત્ર-વ્યવહાર કરતા રહેવું એ તો તેમનું જીવન-કાર્ય બનીનેજ રહ્યું હતું.

એક મુશાઇરાના ખર્ચ માટે રૂ. ૨૫ સભામાં મંઝૂર થતા પ્રમુખસ્થાનેથી ઉદગાર નીકળી પડ્યો કે "એટલામાં શું થઇ શકશે !" મારા મોઢામાંથી ઉત્તર સરકી પડ્યો કે "જ્યારે મંડળની સિલ્લક્જ રૂ ૩૫) છે તો વધુ માટે મંઝૂરી કેમ આપી શકાય !" બાદ "ફ્ના"એ મારી આંખો સાથે આંખો મેળવી ઇશારતમાં સમજાવી દીધું કે તેઓ પોતે જે ઘટ પડે તેમાં અર્ધો ફાળો હમેશા તૈયાર છે. બાકીનો અર્ધો ખર્ચ મેં ઉપાડવા ઇચ્છા દર્શાવતાં સભાની અનુમતિ મળી. મર્હુમના મંત્રીપદ હેઠળ જેટલા મુશાઇરા થયા તે વેળા પોતે પોતાના ઘેરથી ખાઇ પરવારીનેજ આવી સમય-સર કાર્ય સંભાળી લેતા મંડળના શિરે પોતાનો બોજ વધુ નહીં પડે તે માટે ખાસ ચિવટ અને કાળજી રાખતા. કવિ-મિત્રો અને મેહમાનોની આગતા સ્વાગતા જે મંડળથી થઇ શકે તેજ ખર્ચ મંડળ માથે રહેતો, બાકી ચાહ, પાન, સિગરેટ વિગેરે જાંખાળી મિત્રોનો ખર્ચ પોતાના શિરે ખેંચી લેતા.

ઘણું ખરૂં મુશાઇરાના મેહમાનો બપોરે નીજ ટ્રેનોમાં પધારતા પોતે ઘેરથી ખાઈપી આવીને પછી બધો સમય મેહમાનોની મે

અને મુશાયરાની વ્યવસ્થા પાછળજ ગુમાવતા. મને એટલું તો ચોકકસ યાદ છે કે તેમના મંત્રીપદ હેઠળના મુશાયરામાં પોતે કદીયે એક સ્થાન નક્કી કરીને જંપીને તેઓ બેઠા નથીજ. જો પોતે કુર્સી ઉપર બેઠા હોય અને તે સિવાય એકે સીટ ખાલી નહીં હોય તો હાજર કવિને પોતાની બેઠક હસતા મુખે આપી ચાર પાંચ કલાક સુધી પોતે ઉભા રહેતા અને મુશાયરાના અંત સુધી એજ હાલત રહેતી.

ધરાવતા. મિત્રો તો મેં પણ મારી ૪૫ વર્ષની વય સુધીમાં ઘણા બનાવ્યા અને ગુમાવ્યા પણ, મર્હૂમ 'ફના'માં ખાસ ગુણ એ જોયો કે એક વાર મિત્રતા બંધાય અને જો દિલથી દિલ મળે તો છેવટ સુધીજ તે નભાવી શકતા. કદિયે ઉણપ આવવા દેતા નહીં. ખેર, 'દાગ' મર્હૂમના શબ્દો કહી વિરમિશ કેઃ—

"ખુદા બખ્શે બહોતસી ખૂબિયાંથી મરનેવાલેમેં"

ભાવનગર: "મુસ્લિમ સાહિત્ય મંડળ"ની કાર્યવાહીની એક મીટિંગ જાણીતા શાયરો જનાબ "ફના" રાંદેરી તથા જનાબ "માહિર" સાહેબના ઇન્તેકાલો બદલ ખેદ પ્રદર્શિત કરવા તા. ૨-૧૧-૪૬ની રાત્રે સંસ્થાના પ્રમુખ જનાબ ઉમર કુરેશી "કિસ્મત"ના પ્રમુખસ્થાને મળી હતી. સભામાં કાર્યવાહીના સભ્યો ઉપરાંત "વતન"વાળા જનાબ "બાનવા", "ચિરાગ"ના તંત્રી જનાબ "ચમકાર" તથા મુ. વિ. મં. ના મંત્રી જનાબ કમરૂદ્દીન હાજર હતા. શોક ઠરાવ, જ. "બાનવા"નું વકતવ્ય અને પ્રમુખના ઉપસંહાર બાદ મીટિંગ બરખાસ્ત થઈ હતી.

બીજે દીવસે સવારના નાસ્તા પછી મેહમાનોને વિદાય કરવા, મેહમાનો જો સભ્ય બન્યા ન હોય તો તેમને મળી સભ્ય નોંધવા એ તો તેમનું મુખ્ય કાર્ય હતું. તે સિવાયના ગેરહાજર મુસ્લિમ લેખકો અને કવિઓના પૂરા નામઠામ સરનામા મેળવવાના પ્રયત્નો દરને કામિલ હતા. કોઈ સાથે કદીયે તુચ્છકાર કે અભિમાનથી વાત કરી હોય એવું મારી સમક્ષ તો તે કદી દીઠું જ નથી. અનુચમતી વાતોના શાંતિપૂર્વક અને વિવેકી ઉત્તર આપતા. જો દેવા વગરનું કંઇ હોય તો ખાસ મિત્રો સમક્ષજ કહેતા. જો કોઇ મિત્ર તરફથી કડક મિત્ર પ્રસંગ સાંપડે તો પોતેજ તેથી અળગા થઇ જવાનું પસંદ કરતા પણ વધુ પ્રસંગો પાડી મનુ બગાડવાનું પસંદ ન કરતા. મર્હૂમ હમેશા શાન, નિખાલસ, વિવેકી અને નમ્ર સ્વભાવ

'ફના'ને—

(મુસલ્લસ)

હે! 'ફના' હું ઝિક્ર તારો શું કરું,
મૌત આગળ છે ના ચારો શું કરું;
છે જગતનો એજ ધારો શું કરું.

તારલો ખરતો કોઈ દેખાય છે,
હે! 'ફના' તું યાદ આવી જાય છે;
હાય કિન્તું હું બિચારો શું કરું.

યાદ આવે છે એ તારી કંડિકા,
"નામ તેનો નાશ છે અંતે 'ફના'
ફાની દુન્યાનો સહારો શું કરું."

—'ગની'

(કત્આ)

એમ કંઇ આવે નહીં એ કલ્પના ને ભાવના,
શાયરી માંગે છે જીવનભરની સાચી સાધના,
રક્ત પૂરી, રાખવો જલતો કવનનો દીવડો.
બોધ આપે છે મને એ જિંદગી તારી 'ફના'

× × ×

કોઈ અજરામર નથી જીવન કલા,
પૂરી સૌની થાય છે જીવન કથા.
વિશ્વમાં જે કંઇ અનિલ સર્જાય છે,
આખરે એને થવાનું છે ફના.

'અનિલ' (સુરત)

કોણ આવ્યું નથી જવા માટે
રાહ જોવાની શી કઝા માટે
હું જવાનીમાં મૌત માંગુ છુ
ખુદ ફના થઈ જતે 'ફના' માટે.

—'અનામી'

એમ તો એ ગયો સદા માટે
પણ કવિતા નથી જવા માટે
એના કાવ્યોથી એ અમર છે "અમીન"
ક્યાં "ફના" છે ફના થવા માટે.

—'અમીન આઝાદ'

મર્હૂમ ફના રાંદેરી સાહેબ

[આછો પરિચય] —'તાજ'

'ફના':-નામ મહમ્મદ હાંસીયા-ઉપનામ 'ફના' રાંદેરના રહેવાસી હતા. તેઓ ખૂબજ લાગણીપ્રધાન માણસ હતા. સ્વભાવે મળતાવડા, નમ્ર અને વિનયી હતા. ગુજરાતીમાં મુશાયરા કેમ ન થાય? એ પ્રશ્ન એમને હમેશ થયા કરતો હતો. એમની એ આશા પણ પરિપૂર્ણ થઇ. જાણે ખુદાએ એમની દુઆ કબુલ ન કરી દેય! મર્હૂમે એ કથન સાબિત કરી દેખાડયું અને પોતાના મિત્રોને પોતાના વિચારો દર્શાવી રાંદેરમાંજ નીચેની પંક્તિ ઉપર એક નાનકડો મુશાયરો કલમમાં યોજ્યો.

"વિલાસી વૈભવો ત્યાગી ગુરો સૌ દેશ ભક્તિને?"

તે વખતે કેટલાક સજ્જનો ગુજરાતી મુશાયરાની હાંસી ઉડાવવા પધાર્યા હતા પરંતુ તેઓ એમાં નિષ્ફળ નીવડયા. એજ મુશાયરા વખતથી બાઇ 'ફના' વગેરેએ મળી એક મંડળની સ્થાપના કરી. જેનું નામ 'મુસ્લિમ ગુજરાત સાહિત્ય મંડળ' રાખવામાં આવ્યું. એ મંડળના મર્હૂમ સ્થાપક હતા એટલુંજ નહીં પરંતુ મુશાયરાઓના પ્રણેતા પણ પોતેજ હતા. એ મંડળના મર્હૂમ કેટલાક વર્ષો સુધી સેક્રેટરી પણ હતા.

તા. ૨૫-૧૧-૩૯ના રોજ મર્હૂમની શાદી રાંદેરમાં થઈ તે પ્રસંગે એક શાનદાર મુશાયરો રાંદેર છાપખાનામાં નીચેની પંક્તિ પર યોજ્યો હતો:-

"નથી મારો નથી હું કેમ કહું પણ આપના માનથી."

ખરેખર એ પંક્તિજ કહી દે છે કે કોઈ કાળે પણ તેઓ આપણા મનથી મટવાના નથી. કદાચ અમરજ રહેવાના ન હોય! ખરેખર તેઓ જ્યાં સુધી ગુજરાતમાં મુશાયરાઓ થયા કરશે ત્યાં સુધી અમરજ રહેવાના ને રહેશે.

મર્હૂમની ગઝલો ઘણી આશાસ્પદ હતી. 'ફના ફાતીયા ને ઓટલા મસીદ' જેવું એકે તત્વ મર્હૂમની ગઝલોમાં નથી. તેઓ ગદ્ય ભાગના પણ ઠીક ઠીક રચના કરતા હતા. શાદી થયા પછી એમની ગઝલો હવાઇ જશે એમ કેટલાક માનતા હતા પરંતુ મર્હૂમ એથી વધુ ને વધુ ખીલતાજ ગયા.

મર્હૂમ ગુજરાતને ચરણે કેટલાક બોધદાયક લેખો છોડી ગયા છે. જેવાં કે 'અન્વર', 'કમભાગ્ય હિંદુસ્તાન', 'જીવન જીવવા માટે', 'પ્રેમ પૂજારી' અને 'પિયા મિલનકી આસ' વગેરે. ગદ્ય અને પદ્યમાં અનેરીજ ભાત પાડતા હતા.

જાપાને સને ૧૯૪૨માં કરેલા રંગુન ખાતેના બોંબમારામાં મર્હૂમનું ઘર નાશ પામતાં તેની ચિંતામાં ને ચિંતામાં દમના રોગી બની ગયા.

જ્યારે જ્યારે તેઓ મળતા ત્યારે એજ ઉચ્ચારતા 'હવે તો જીવનથી કંટાળી ગયો છું. પ્રભુ હવે જલદી બોલાવે તો ઠીક." એમ જીવનથી કંટાળી જઇ ચાર વર્ષની લાંબી બીમારી ભોગવી તા. ૨૭-૯-૪૬ના રોજે આ દુન્યાથી સદાને માટે કૂચ કરી ગયા. ખુદા મર્હૂમને જન્નત નસીબ કરે આમીન.

હવે મર્હૂમની ગઝલો તરફ નજર નાખીએ. મર્હૂમ કહે છે 'તું સુરાહીથી રમે છે! ઓ દીવાના ચેન! તારા હાથમાં તારી કઝા છે.

આ રમત તે કેવી ? કોઇ મૃત્યુને હાથમાં લઇ રમે છે ! જુઓ એમની એ રમત.

"તું ખુશીથી રમે છે હે દીવાના !
ચેત તારા હાથમાં તારી કઝા છે."

આગળ જતાં મર્હુમ મરણનો ભય અને જીવનનો હર્ષ કેવો ? એ વિષે કહે છે.

"મરણનો ભય જીવનનો હર્ષ કેવો,
મરીને જીવવું એમાં મઝા છે."

યુવાની ! યુવાની તો જીવનમાં એક બલા છે. એમ કહી તેઓ કહે છે.

"યુવાનીનો 'ફના' દિલને સંભાળો,
યુવાની ઝિન્દગીમાં એક બલા છે."

પ્રિયતમાને ઉદ્દેશી કહે છેઃ—

"તમે જાન માંગો તો હું જાન અર્પું,
નથી વાત મોટી એ ચાહનાર પાસે"

ખુદા પાસે દુઆ માંગતા મર્હુમ કહે છેઃ-

"તમે નાવિક બની આવી ઉગારો,
વમળમાં મુજ ફસાઇ નાવડી છે."

×

"જે મરીને વિશ્વમાં ઝિન્દહ રહે;
ખુબી દે એવી ખુદા મરનારમાં."

×

ગુન્હાઓના ભારથી ખુદાને પુકારતા શર્મ આવે છે એમ કહી મર્હુમ કહે છે-

શર્મ આવે છે ગુન્હાથી,
કેમ પુકારું ખુદાને ?

દુન્યામાં કોઇ કોઇનો નથી બધાજ સ્વાર્થના છે એમ કહી મર્હુમ વદે છે-

"કોણ તારું ? કોણ મારું ? કોનો હું ?
સ્વાર્થના હર કોઇ છે સંસારમાં."

દુન્યાના રંગો જોઇને-આપસમાં લડતા ભાઇઓને જોઈ અજગર સાથે સરખાવતા કહે છે—

"દુન્યાના રંગ જુદા દુન્યાજ છે અનોખી.
ભાઇને ભાઇ આજે અજગર બની ગળે છે."

જગતને પોતાની દુઃખી કથા સંભળાવતા કહે છે.

"વિશ્વમાં 'ફનો' ફરું છું, દુઃખભરી જીવન કથાને."

પરંતુ મર્હુમની કથા કોઇ સાંભળતો નથી એમ પોતેજ ઉત્તર આપે છે.

"કથા મારી હું કોને જઇ સુણાવું,
બધાને પોતપોતાની પડી છે."

આગળ જતાં મર્હુમ કહે છે. અમારી કિસ્મત તો જુઓ અમને એ તો ચકડી બનીને દળે છેઃ—

"ક્યાંથી ફળે અમારી અંતરની ભાવનાઓ,
કિસ્મત અમારી અમને ચકડી બની દળે છે."

હકીમો, ડૉક્ટરો વગેરેના ઉપચારોથી કંટાળી જઈ એમને કહે છે હવે તમામ ઉપચારો વ્યર્થ છે કઝા તો મારી સામે હસતી ઉભી છે

"હવે વ્યર્થ ઉપચાર છે ઓ હકીમો,
કઝા હસતી ઉભી છે બીમાર પાસે."

આમ કઝાને પોતાની સામે હસતી ઉભેલી જોઇ તેઓ અમારાથી સદાને માટે છૂટા પડી ગયા છે. પરંતુ અમારા હૃદયના ખૂણામાંથી કોઇ કાળે પણ મર્હુમની યાદ ભૂલાવવાની નથી. ગુજરાતની પાંગરતી ગઝલવાડીના એ માળીને ગુજરાત ભુલી શકે નહિ, અને ભૂલે તો જરૂર બેકદર ગણાય.

•

'ફના' રાંદેરી મર્હૂમના પ્રગટ-અપ્રગટ કાવ્યો

કત્અ

ઝર છે જેની પાસ તે ઇન્સાન છે;
ઝર વિનાનો માનવી હૈવાન છે.
કોણ પૂછે છે બીચારા રંકને;
ઝરને દુન્યામાં 'ફના' સન્માન છે.

[૧]

દર્શન થશે

આપ રીઝો તો નવું સર્જન થશે;
મારૂં દુન્યામાં અમર જીવન થશે.
સાફ તારૂં જ્યારે સદ્ધર મન થશે;
દિલના દર્પણમાં તને દર્શન થશે.
દિલની પૂંછીને જરા સંભાળ તું;
દિલ વિના દુન્યામાં તું નિર્ધન થશે.
હું રડું છું, તે હસે, આ શો ગઝબ!
કાળ! શું વિપરીત મુજ જીવન થશે?
જેને જગમાં તું ગણે તારાં મગર;
તારાં થઈને તારા એ દુશ્મન થશે.
શેખ આવો મયકદે તો આપના;
ચર્ણથી ઘર સાકીનું પાવન થશે.
ના હસો મુજ અશ્રુઓ જોઈ તમે;
રક્ત બીનાં આપનાં લોચન થશે.
એમ ના તુ પ્રેમ-ઘેલા ઝુલ્મથી;
પગમાં બેડી, કરમાં તુજ બંધન થશે.
આપ સમજુ છો, વિચારો શું કરો!
એ વિચારોમાં નવી ઉલ્ઝન થશે.
નાઝ જેને છે જુવાની પર મગર;
ચાર દિનમાં નષ્ટ એ યૌવન થશે.
પુષ્પ ખીલે છે ખીલી કરમાય પણ;
'નાશમાંથી એક નવું સર્જન થશે.'
ધૈર્ય ધર તું હે અભિલાષા જરા;
દૂર મુખથી કોઇના ચિલ્મન થશે.
બે ઘડી બેસો તમે મુજ શબ કને;
હશ્રમાં ક્યારે ફરી મીલન થશે?
ખાક ચરણોની તમારા, ખાક પણ;
મારી આંખોનું કદિ અંજન થશે.
વેણુમાં છે તુજ અજબ જાદૂ "ફના";
બોલ પર તારા ફિદા દુશ્મન થશે.

[૨]

ચાલો હશે

આપ આવો દિલ તણા દર્દો જશે;
આપના એહસાન મુજ પ્રત્યે થશે.
આવતાં યૌવન મહીં તે શું થશે?
સેંકડો કુર્બાન તે પર થઇ જશે
બેખુદીમાં લીધું ચુંબન તો મને;
તેણે હસતાં કહી દીધું 'ચાલો હશે!"
મુસ્કુરાઇ પૂછ્યું "દિલ ક્યાં ગયું?"
મેં કહ્યું "આપજ કહો કે ક્યાં હશે?"
કર બલા છે બાગી એ કામની;
એ ચમન પર કાગ તારા આવશે.

તેગ ખેંચી શોચ કાતિલ શું કરે?
વાર કર તું તારું એમાં શું જશે?
મેં કરી મુજ દર્દની ફર્યાદ તો;
મુજને કહ્યું, "ધૈર્ય ધર, સારૂં થશે"
જાન માંગે, જાન આપું, જાનને;
જાન છે એનીજ મારૂં શું જશે?
દિલલગી દિલથી કરો છો પણ "ફના"
છે ખબર, અંજામ એનો શું થશે?

[૩]

ગુજારો શું કરૂં?

ડુંક પુંછ પર ગુજારો શું કરૂં?
જિન્દગી ભરના વિચારો શું કરૂં?
દાગ દિલ પર છ હજારો, શું કરૂં?
પ્રેમથી પડયો પનારો, શું કરૂં?
કાલ જેશું કે નહીં કોને ખબર;
કાલના આજે વિચારો, શું કરૂં?
જે થવાનું થઇ ગયું થાશે હજી;
ભાગ્ય! એમાં હું સુધારો શું કરૂં?
બોલ બોલો છો મગર ફળતા નથી;
તો ભરોસો હું તમારો શું કરૂં?
જિન્દગી ટુંકી ને ટુંકી રાત પણ;
'સ્વપ્ન આવે છે હજારો શું કરૂં?'
રોગ તારો, એજ મારો રોગ છે;
હું પછી ઉપચાર તારો શું કરૂં?
મારાં અશ્રુ મુજ કથા સમજાવશે;
હું ફરી મુખથી ઉચારો શું કરૂં?
છે પરાધિનતાની બેડી પગ મહીં;
ને હિવે આશા હજારો, શું કરૂં?
મારી આશાઓ તમે દફનાવજો;
મારા હસ્તે હું મજારો શું કરૂં?
નામ જેનું, નાશ તેનો છે "ફના";
ફાની દુન્યાનો સહારો, શું કરૂં?

[૪]

કાતિલ નથી

દરદ માંહે જે થયો કામિલ નથી;
દિલ સનમ તે આપના કાબિલ નથી.
છુંમ તો ખામોશ છે પણ દિલ નથી;
જે જરા તુજ યાદથી ગાફિલ નથી.
હે હૃદય તું ધૈર્ય ધર, વ્યાકુળ ન થ';
ઇશ્કની આસાન કંઇ મન્ઝિલ નથી.
દારથી તેના મને ઉત્તર મળ્યો;
જા હજી તું દારને કાબિલ નથી.
શોકથી મકતલ મહીં હાજિર થયા,
પણ અહીં અફ્સોસ કે કાતિલ નથી!
યારનું તો છે મિલન દુશ્વાર પણ;
હોજ ચાહે તો કંઇ મુશ્કિલ નથી.
હે પતંગા જાનને ફુડી હવે;
શમ્આથી રોશન રહી મેહફિલ નથી.
ઓ દીવાના તારૂં દામન ફાડ મા;
એ ભલા લયલાનું કંઇ મેહમિલ નથી.
મેંકડો મેહફિલમાં તેની દિલ છતાં,
એક ફકત મારૂંજ તેમાં દિલ નથી.
હોશને સંભાળજે હે શૈખજી;
આ સુરાલય આપની મેહફિલ નથી;
દાદ ને કયાંથી મળે તુજને "ફના";
શાહરી કરવાને તું કાબિલ નથી.

[૫]

આ રહી તલ્વાર છે

વાર કર કાતિલ હજી શી વાર છે?
આ રહ્યું શિર આ રહી તલ્વાર છે.
આપનો કેવો આ મુજ પર પ્યાર છે!
વસ્લમાં બસ રોજનો ઇન્કાર છે!
ભગ્યમાં જ્યાં દિલ, નિરાશા છે મળી;
રોવડાં રડવાથી શું મળનાર છે?
દર્શ કાજે આવ્યાં મરવા પછી;
એય મુજ પર આપને ઉપકાર છે.

ગમ સહીને જે હૃદય રીઢું થયું;
કાળ! તેને શી ફરી દરકાર છે!
વ્યર્થ તારી કોશિશો છે હે તબીબ;
ઇશ્કના રોગીનો કંઇ ઉપચાર છે?
શું કહું હે બેખબર તુજ યાદમાં;
આહ મુખ પર, નયને અશ્રુધાર છે.
અન્યની મેહફિલ દિપાવો છો સદા;
મુજને મળવાથી કહો શું આર છે?
પ્રેમ-પંથે જે પડે છે તું "ફના"
પણ ખબર છે? શી દશા થનાર છે?

[૬]

—મરનાર પર

ગાર આંસુ તો વહાવો ને કોઇ મરનાર પર;
જાન દઇ બેઠો છે સદ્દર આપના ઇન્કાર પર.
ગમ વિનાની જિન્દગી શા કામની સંસારમાં;
કોઇ કરશો મા દયા, લાચાર પર, ગમખ્વાર પર.
એક નજર દિલ પર ફરી તો એક જિગર પર ઠેરવી;
તીર તાતા તાકવાં કાં આ દિલે બીમાર પર.
તુચ્છ સમજી દૂર રહેતાં. તે હવે મરવા પછી;
'ફુલડાં શાને ચઢાવે ખાકના અંબાર પર?'
રે હૃદય તું ન્હાય છે, એ કેમ એને હું કહું?
કોધ શાયદ આવશે, તુજ પર ને તારા પ્યાર પર.
આવ જા શાને કરો છો દિલથી મારા આંખથી;
નાઝ છે તમને, ઘણું શું? આ યુવાની ગદાર પર.
રૂપ નિરખી આઇનામાં ઘેલાં ઘેલાં થઇ ગયાં;
શું મરી બેઠાં ફકત શોભા અને શણગાર પર.
એ બહાને થઇ જને દર્શન 'ફના'ને આપનાં;
સ્વપ્નમાં તો આવજો કરતે દયા લાચાર પર.

[૭]

—કોણ હારે દાવને

કરમાં ખંજર લઇને કાતિલ આવને;
મુજને દુન્યા તું નથી બનવાવને.
આપ મારાં દિલ મર્દી આવી નસો;
કાં તો મારું દિલ તમે લઇ જાવને.

શેખજી તૌબા ફરી કરજે તમે;
આ ઘડી પીવાની છે, પી જાવને.
આપ જાણો છો બધું, સમજો ફરી;
વ્યક્ત હું શાને કરૂં ઉર-ભાવને?
દૂર કાંઠો, નાવ ગુડકરમાં ફસી;
તારો, તારો, ડૂબતી મુજ નાવને.
મર્મ જીવનના, મરણના ભેદને;
મૌન તું આવી મને સમજાવને.
દાગ દેનારા હૃદયના દાગને;
પૂછિં માના ગરદથી સર ખાવને
હે નિગાહો કરો મુજ પર દયા;
બસ સિધાવો દૂર મુજથી પ્રાણને
નામ પાસો, જોઇશું અંતે "ફના"
કોણ જીતે? કોણ હારે દાવને?

[૮]

—તાર, તાર, દિલમાં

પળવાર પણ મળે ક્યાં મુજને કરાર દિલમાં;
ભડકે છે વિરહ-અગ્નિ પરવરદિગાર દિલમાં.
સમજીને સારી પેઠે કહીને સાર દિલમાં;
ના, ના, કહો તે પહેલાં કરજો વિચાર દિલમાં.
કાસિદ તે સંગદિલને બસ એટલુંજ કેજે;
તુજને મહીપે રેશે તારા વિચાર દિલમાં.
અંતરની ઊર્મિઓ છે તત્પર નિસાર થાવા;
કાતિલ ખુદાની ખાતિર ખંજર ઉતાર દિલમાં
જે ગમ સહી સહીને રીઢો થયો છે પ્રેમી;
થોડા વધુ સિતમનાં એને શે ભાર દિલમાં!
મુજને વફાનો બદલો ઠીકજ મળી રહ્યો છે;
ચાહું છું અન્યને એ, મુજથી છે ખાર દિલમાં.
ગાફિલ રહું જરી ના, તુજ યાદથી કદી પણ;
ગોતા વિચાર દેજે પરવરદિગાર દિલમાં.
સુણતાંજ મુજ કથાને એ ચાલતાં થયાં બસ;
એમજ રહી ગયાં રે! દિલના વિચાર દિલમાં.
દેવા બળી મરે છે, દીપક પરે પતંગો;
ડરતા નથી મરણથી આશિક લગાર દિલમાં.
માનવ 'ફના' ખરો તે કહેવાય છે જગતમાં;
વૈરીને વૈર બદલે રાખે છે પ્યાર દિલમાં.

[૯]

—દમ આપનો ભરે છે

મેહફિલ જામ જ્યારે સાકી લઈ ફરે છે;
તૌબા કોઈની તૂટે, તૌબા કોઇ કરે છે.
એના પરે ગરૂં છું, એ કોઈ પર મરે છે;
ફરતો નથી એ, મારી કિસ્મત હવે ફરે છે.
કાસિદ તું એને કહેજે તારા વિયોગમાં એ;
તારા ગણી ગણીને રાતો બસર કરે છે.
ભૂલી ગયા ખુદાની આ શેખ પણ ખુદાઇ;
સજદા બુતોની આગળ આઠે પ્રહર કરે છે.
કોનો હું પાડ માનું? કાતિલનો વા કઝાનો?
તે પણ વફા કરે છે, એ પણ વફા કરે છે.
મરવાની પહેલાં ચાહ્યા મરનારની કનેથી;
મરનાર તો બીચારો દમ આપનો ભરે છે.
તારી ફળે ઉમીદો, મારી ફળે તમન્ના;
કાતિલ હૃદય પુકારે, "કર વાર, શું ડરે છે?"
કેવાં છો ભાગ્યશાળી, છો ભાગ્યવંત કેવાં!
કો શીર ધરે છે ચર્ણે, કોઇ જિગર ધરે છે.
પૂછો છો શું "ફૂના"થી કથની વિરહની સહચર,
દુઃખના ગીતો એ પેશો ગાતો બધે ફરે છે.

[૧૦]

—તારી ગયો

એક પળમાં જિન્દગી હારી ગયો;
નયન-બાણે પારધી મારી ગયો.
હું નિરાશાના વમળમાં ડૂબતો;
ત્યાં કોઇ આશા દઇ તારી ગયો
યાર પણ મરવા પછી સદ્‌ભાગ્ય કે;
ઠોકરો તુર્બત પરે મારી ગયો.
ધન્ય છે, સહચર! તને તુજ કામ પર;
તું ગરજ, શત્રુ તણી સારી ગયો.
દિલ નથી કો' લઈ ગયું મારું મગર;
મૌતથી પહેલાં મને મારી ગયો
ભેટ રૂપી કો'ક મારા દિલ મહીં;
દાગના અંગાર છે ભારી ગયો.
આઇના પર તે ફિદા થઇ જાય છે:
આઇનો તેના પરે વારી ગયો.
ખેલ સમજ્યો પ્રેમને આસાન પણ;
દિલ લગાડી દિલને હું હારી ગયો.
કો'ક કાજે તું "ફ્ના" થઇ જાય છે;
પણ "ફ્ના" તુજ સનમ વારી ગયો.

[૧૧]

મેહરબાન થાશે

અગર આપનું એક ફરમાન થાશે;
ફિદા આપ પર સેંકડો જાન થાશે.
લડાવો છો આંખો રકીબોથી મારા;
નિગાહ મુજ પરે પણ મેહરબાન થાશે!
પ્રણય વેદનાની તું જાણે શું પીડા;
મરજ તુજને જ્યારે આ નાદાન થશે.
બગાડી ગયાં ઠોકરે મારી કિસ્મત;
હવે મુશ્કિલો મારી આસાન થાશે.
ફરી તે ગયાં આજ રડીને મુજથી;
ખુદા જાણે ક્યારે મેહરબાન થાશે!
છે તિર્છી નજરના આ બાણો તમારાં;
અમારા જિગરમાં એ મેહમાન થાશે
ન હસ મુજ પરેશાનીઓ પર સિતમગર:
ભલા તું પણ કો' દિ' પરેશાન થાશે.
જશો જો કદી તો ગમન આ ઘડીમાં;
ચારે બુલબુલો એ બયાબાન થાશે
લઇ આમ ખંજર તું ઉભો શું કાતિલ;
ચલાવી દે ખંજર તો એહસાન થાશે
કહયો હાલ નજરે, ઇશારે, ઇશારે;
કે પૂરા હવે દિલના અરમાન થાશે.
થશે રૂપ જ્યારે "ફ્ના" આ તમારૂં;
તો ચાહક ન કોઇ કદરદાન થાશે

[૧૨]

—કસમ નથી

એ દિ' કયો નગા કે સિતમ પર સિતમ નથી:
જે થાય છે એ મુજ પરે ઓછો કરમ નથી."
કાતિલ તલાશ તેં કરી મુજ કાજ પણ ભલા;
અફસોસ તે ઘડી કે રહ્યો મુજમાં દમ નથી.

ચમનમાં તારી મુજને થયું જીવવું કઠિન;
ઘડીઓ વિરહની મુજને કયામતથી કમ નથી.
તૌબા કરીને હું ફરીથી જાઉં સાકિયા!
છું તો બુરો મગર કંઈ એવો અધમ નથી.
ડર મુજને છે કે જગને કદી મોઢે તું ચઢે;
રૂસ્વા છો જગમાં થાઉં, મને એનો ગમ નથી
સુખથી તો વર્ણન પ્રેમનું કીધું કંઈ મગર;
'ભેદો પ્રણય તણા લખું' એવી કલમ નથી.'
મારા મરઝને શું કોઈ પેદચાનશે તબીબ;
બીમાર ઈશ્કનો છું, જિગર પર વરમ નથી.
મારા અદિને મુજથી ઘણો છો અઝીઝ પણ;
એનો મલાલ મુજને ખુદાની કસમ નથી.
વિસરી ગયાં છે. આપ "ફના"ને મગર "ફના";
વિસરે કદી એ આપને એવો અધમ નથી

[૧૩]

પ્યાર ક્યાં છે?

પહેલા સગો આપનો પ્યાર ક્યાં છે?
વિરહમાં હું તડપું છું દરકાર ક્યાં છે!
હતા મુજથી ના, ના, તણા રોજ ઝગડા;
હવે અન્ય અંગે એ તકરાર ક્યાં છે?
છે કાતિલ તું મુસ્તાક મુંજ કત્લ પર બી;
મગર હસ્તમા તારા તલ્વાર ક્યાં છે?
મળ્યો મુજને ઉત્તર દિલ માંગતા આ;
તું નાદાન છે, એનો હકદાર ક્યાં છે?
દવા પ્રિય શેની ને ઉપચાર શેના;
તુ બીમાર થા, પહેલાં બીમાર ક્યાં છે.
મુંજ દિલની છે કીમત ફકત એક દિલદર્દ;
ફકત એનું કોઈ ખરીદાર ક્યાં છે!
એ પૂછે કેઈ નાઝવાલાથી જઈને:
તે મનહર અદાઓની રફતાર ક્યાં છે?
ઊભે જાપ તારા, હૃદયમાં રટણુ તુજ;
તુજ વિણુ મુખે બીજા ઉચ્ચાર ક્યાં છે?
મળો, આવો, હું છું ઘડી ભરનો મેહમાં;
ફરીથી 'ફના' કોને મળનાર ક્યાં છે?

[૧૪]

ઈન્સાન કરશે

શું દિલ લઈને ગો નાદાન, કરશે;
પરેશાન છે એ, પરેશાન કરશે.
કદીને હસીને, કદીને અદાથી;
ખુદા જાણે કદીને એ બેજાન કરશે
અમારી તમન્ના ફળી જાય ગર તું;
વિનંતી પરે જો જરી ધ્યાન કરશે.
છે રંકની દશા પણ નથી રંક અંતર;
ફરી કો' સખી એને શું દાન કરશે?
ન આવે ફરી તે ગયું હસ્તથી જે;
ભલે કોશિશો લાખ ઈન્સાન કરશે
હરીફોની મેહફિલમાં અય દિલ ન જા તું;
નહીં તારું ત્યાં કોઈ સન્માન કરશે.
દિયે જાય છે દાગ નિશદિન ફરી તું;
ઈનાયત હજી શું મેહરબાન કરશે?
ખરો તેજ માનવ "ફના" જગ મહીં છે;
ખુશી વેર વેરા પર એહસાન કરશે.

[૧૫]

આવી રહ્યાં

શું સંજોગ થાશે તે આવી રહ્યાં;
કે બાણો અગરના ચઢાવી રહ્યાં
હણીને અદાથી લઈને જિગર;
ફરી ઠોકરે કાં ઉડાવી રહ્યા
કરી લે તું બાણો ઓ બાણાવળી;
કે મૃગલાં જો, સામેથી આવી રહ્યાં.
કહો મારા સમ આજ આ શુ થયું?
કે આંશુ નયનથી વહાવી રહ્યાં.
છો નાદાન ભોળાં હજી બાળ વય:
છતાં રૂપને પરદે છુપાવી રહ્યા?
તડપ મુજ જિગરની નિહાળો છતાં;
વિરહ-વિષ તોયે પિલાવી રહ્યાં.
તમારા ચરણ પર છે મસ્તક ઢળ્યું.
કરો વાર, શું ડર બતાવી રહ્યાં!
"ફના"ની ઉમીદો ફના થઈ ગઈ;
ખુદા જાણે ક્યાં તે સિધાવી રહ્યાં.

[૧૬]

દિલરૂબાનાં હાથમાં

દિલ દઇ એક દિલ વિનાના હાથમાં;
હું ફસાયો છું કઝાના હાથમાં.
આજ યારી અવનવું મકતલ મહીં;
નાની છે શમ્શીર નાના હાથમાં.
અય તબીબો વ્યર્થ છે ઉપચાર તમ;
છે શિફા મુજ દિલરૂબાના હાથમાં.
જગ મને રૂસ્વા કરે તો શું થયું;
લાજ મારી છે ખુદાના હાથમાં.
કેમ રોકું ઊર કેર ઊર્મિઓ;
દિલરૂબા છે દિલરૂબાના હાથમાં.
એના ગુંજનથી હૃદય ગુંજી રહ્યાં;
દિલરૂબા છે દિલરૂબાના હાથમાં.
આ નવાઇ છે નવા યુગની નવી;
બાદશાહી છે ગદાના હાથમા
દર્દ કાજે ધૈર્ય પણ ખૂટી ગયું:
આશ છે મારી દવાના હાથમાં.
જેને દેખી અશ્રુઓ સારે છે તું;
એ ભલા શું છે દીવાના હાથમાં!
હરતાં ફરતાં ઠોકરો ખાતો ગયો;
ખુદ ફસાયો જઇ બલાના હાથમાં
જઇ રહ્યો છે શું "ફૂના" થાવા ફના;
હાથ આપી દિલરૂબાના હાથમા

[૧૭]

આફત પડી છે

કહો તો ખરાં શી આફત પડી છે;
દિલે રંજ, ચશ્મેથી અશ્રુ ઝડી છે.
બહારે વસંતમાં જે ગુલ કરતી ગુફ્તગુ;
અચાનક તે ગુલ્શનથી ઝાલિમ ઉડી છે.
નવાં રોજ બહાના બતાવો છો મુજને;
ભલા આ તે શું દિલ-લગી થઇ પડી છે.
હજારો ઉમીદોની નૌકા અમારી;
ભંવરમાં નિરાશાના આવી પડી છે.
હતો સાફ ઇકરાર વરસનો ત્યાં તો;
હડીલી એ હદ પર ગઝબની ચડી છે.
તમે જેને ભૂલી ગયાં છો પણ તેણે;
છબીને તમારી જિગર પર જડી છે.
ભલા સાકિયા તું સખાવત કરી દે;
કે મેહફિલ બધી આજ સુની પડી છે.
"ફૂના"થી વિરહની 'કો' કથા ન પૂછો;
જુદાઇની ઘડીઓ બલા થઇ પડી છે.

[૧૮]

—આવી વસી છે

દિલે યાદ કોની આવી વસી છે;
અહીં નયનો તર છે, રૂખે ત્યાં હસી છે.
હસીનોના અંદાજ અલાહ રે આફત;
જિગર પર એ વેરણ હજારો કરી છે.
તમારા સિતમની તો હદ થઇ છે વ્હાલા;
કમર જાણે આપે સિતમ પર કસી છે.
દરેક વાતમાં રૂઠી જાઓ છો શાને;
કહો, વાત શું? કોઇ અવગી હસી છે!
કરો પાર મારી ઉમીદોની કિશ્તી;
કે સાગરના આરે જે આવી ફસી છે.
મિલનની તમન્ના "ફૂના"ના જિગરમાં;
દિન રાત પ્રિયા તે આવી વસી છે.

[૧૯]

કદી તો

સુણો દર્દે દિલની સદાઓ કદી તો;
કરો દૂર મારી વ્યથાઓ કદી તો.
પધારો પધારો ભલાઓ કદી તો;
જલન મુજ હૃદયની બુઝાઓ કદી તો.
અમે આહ કરશું તો ઝરી ન ખલી:
જશે થરથરી બલભલાઓ કદી તો.
ફુસંપો વધારી શું કરશો તમો કંઇ;
વિચારો જરા દિલ જલાઓ કદી તો
વિરહમાં છે વ્યાકુળ તું દિલ હું જાણું:
કરીશ તુજ મિલનની દુઆઓ કદી તો.

બલાહને બદલે બલાહથી મળશે;
'ફ્ણીનેજ રહેશે વફાઓ કદી તો.'
શિકાયત નથી અમને તારી જફાની;
'ફ્ણીનેજ રહેશે વફાઓ કદી તો.'
પ્રણયની તું પીડા મસીહા શું જાણે?
જિગર પર ખાધા છે ઘાઓ કદી તો.
થશો કોઈના તો તમારાએ કોઇ;
થશે ને થશે આશનાઓ કદી તો.
શું ખંજર લઇ રોષમાં આમ ઉભા;
જિગર પર જરા આઝમાઓ કદી તો.
"ફ્ના" સંકટોમાં "ફ્ના" થઈ રહ્યો છે;
ખુદાયા બચાઓ બચાઓ કદી તો.

[૨૦]

આશા અમારી છે.

બધી વસ્તુ અહીં છે વસ્લની બસ વાટ તારી છે,
સુરા છે, વાટીકા છે, ચાંદની છે, બેકરારી છે.
વિરહની વેદનામાં ચેનને રાહત થયાં દુર્લભ,
ફ્કત તુજ યાદ માહે અશ્રુઓની ધાર જારી છે
બધી યાદો તણો સન્યાસ લઇ તુજ યાદ લીધી છે,
બધી દુન્યા દિલેથી મેં હવે દીધી વિસારી છે.
નિરાશાના વમળમાં નાવ મારી ડગમગે ડોલે,
તમે નાવીક બની તારો ફ્કત આશા તમારી છે.
નઝર છે એક પણ ઝખ્મી બને એ એકથી લાખો,
નયન અગકાર માહે શું છુપી લાખો કટારી છે.
ગયો મુજ પ્રાણ તમ શરણે તમારા રૂપને વશ થઇ,
તમો કાતીલ છતાં નિર્દોષ છો તકસીર મારી છે.
જીવાડી લો, તમે બસ દર્શનામૃત પાઇ હો દિલબર,
જુદાઇમાં તમારી ઝિન્દગી મરી અકારી છે.
કદી ભીંજે જવાએ ના જગે તો પ્રેમ અપરાધી,
તમારી બેડીએ-જકડાએલી હસ્તી અમારી છે.
નફ્ટ શેના? નહીં તુજ આશ નથી એથી,
શરમ એમાં તમારી છે, અમર આશા અમારી છે.
પડયો છે, પ્રેમને પંથે 'ફ્ના' આ શી તને સુઝી,
હજીએ સોચ હે! ભોળા દશા શી તુજ થનારી છે.

[૨૧]

પ્રેમ-આશય ક્યાં લગી

તમ વિરહમાં મુજ દશા, રહેશે રૂદનમય
ક્યાં લગી,
અશ્રુ સિંચન સાંખશે, મુજ અગ્નિઆલય
ક્યાં લગી.
નયન બાણે હૃદય વિંધી, ચાલતાં થઇ તોરમાં;
એ નિચાવું ? ચાલશે, મુજ વેદનાલય ક્યાં લગી.
જીવ ને જીવન, વિભવ તમ રાહમાં કુરબાન છે,
તો પછી રહેશે હૃદયમાં મૃત્યુનો ભય ક્યાં લગી.
સ્નેહ ભીના ઉર પર, અંગાર સિંચન! હદ થઈ!
કંઇ કહો એ તો ખરાં, એ વ્યર્થ પરિચય ક્યાં લગી.
પ્રેમના વિદ્યાલયે પામ્યો સનદ મજનુ તણી,
સાહસે લયલા રહીત, મુજ આશઆલય ક્યાં લગી.
જીભ તો દીધી મને, પણ કાન પણ છે કોકને,
ગુપ્ત રાખું મુજ ઉરે, મુજ પ્રેમ-આશય ક્યાં લગી.
પુર્ણિમા તુજ હે શશિ, મુજ અંતરે ક્યારે થશે,
વહતણી ચૌદસ હજી, રહેશે અતિસ્ય ક્યાં લગી.
વ્યર્થ ગઇ મારી વફા, તમ શોક પણ સૌન્દર્ય છે,
મુજ મરણ કેડે મને, રડશો મહાશય ક્યાં લગી
પુછશો ના કો "ફ્ના"ને વિરહની કથની હવે,
આપદો ગાતો ફ્રે, નિજ કાવ્ય દુઃખમય ક્યાં લગી.

[૨૨]

અમારી

શું અવદશા થઈ છે ભારત મહીં અમારી.
આઝાદ હતા અમોને આઝાદી ગઇ અમારી.
દેશો કંઇ અમારે કબજે હતા જે પહેલાં,
પરતંત્ર થઇ ગયાં છે સત્તા ન રહી અમારી.
પહેલાં હતી જે વિરતા, દીસે ન તે અમોમાં,
જેથી થઈ રહી છે આ દુર્દશા અમારી.
કજીયા કુસંપ ક્લેશો એમાં પડયા છે મશગુલ,
બેહાલ થઇ ફ્રે છે કોમો બધી અમારી.

ખેઇને આજ બેઠા ઉદ્યોગ હુન્નર કળાને,
જેથી થઇ રહી છે આ દુર્દશા અમારી.
શરીઅત તણા જે હુકમો તેને ગયા છે ભૂલી,
એથીજ થઇ રહી છે આ દુર્દશા અમારી.
કરતા હતા જ્યાં સીજદા મસ્જિદ મહીં ખુદાને,
સુની પડી છે આજે એ મસ્જિદો અમારી.
વાંચક તું વાંચ આને છે મુસ્લિમોની કથની,
રોતો નહીં ભલા તું દેખી દશા અમારી.
બેકાર છે હવે સૌ શિકવા અને શિકાયત,
પહોંચે નહી ફલક પર આહો ફુગાં અમારી.
યા રબ બચાવી લે તું આ ગાફિલ મુસ્લિમોને,
જેવા હતા ફરી કર છે આરઝુ અમારી.
છે "હાંસીવા"ના દિલની એકજ તમન્ના તુજથી,
આઝાદ કર અમોને આઝાદી દે અમારી.

[૨૩]

મુસદ્દસ

૧

મિથ્યા તમો કાં ગર્વમાં ફુલાઇને ફરતા ફરો,
ફેશનતણા ફંદે ફસી નિજ દેશની ખ્વારી કરો;
પરદેશ કેરા માલમાં લક્ષ્મી નકામી વાપરો,
શત્રુ બની દારિદ્રતા તમ દેશની પોતે કરો.
તજીને મોહ વિદેશી ગૃહો નિજ દેશ ભક્તિને,
વિલાસો વૈભવો ત્યાગી ગૃહો સૌ દેશ ભક્તિને

૨

આથી થઇ શી અવદશા ભારતમહીં છે આપણી.
રસહિન ખાલી છે પડી આ ભૂમીભારત આપણી
ઉત્તમ કળા કારીગરી ખોવાઇ સર્વે આપણી,
આ દેશની પરદેશમાં લક્ષ્મી લુટાઇ આપણી.
ગુમવી કા તમે બેઠા તમારી સર્વ શક્તિને,
વિલાસો વૈભવો ત્યાગી ગૃહો સૌ દેશ ભક્તિને.

૩

હુન્નર તણી ચળવળ ફરી આ દેશમાં પેદા કરો,
આબાદ થાવા ચાહો તો હુન્નર ફરી પેદા કરો,
જે ન હોયે દેશમાં તે ખંતથી પેદા કરો,
જે જે ગયું છે બળ તમારૂં તે ફરી પેદા કરો.
ઉઠો, જાગો, બનો સાહસિક કરો આબાદ ભારતને,
વિલાસો વૈભવો ત્યાગી ગૃહો સૌ દેશ ભક્તિને.

[૨૪]

એમાં તમારે શું ?

અમે થઇ ફાંકડા ફરીએ કહો એમાં તમારે શું!
પહેરીએ ટાઇને કોલર કહો એમાં તમારે શું!
અમારા બાપની દૌલત ઉપર છે નાઝ અમને તો,
રહે નવ પાસ કોડી તો કહો એમાં તમારે શું!
અમે તો પ્રાણ પણ અર્પણ કરીશુ પોઝીશન કાજે
અમે જન્મ્યા છે એ માટે કહો એમાં તમારે શું!
કદી જો શોકને ખાતર જરા લઇએ સીરાઝને,
પછી મસ્તાના થઇ ફરીએ કહો એમાં તમારે શું?
અગર જઇએ થીએટર પર સંગાથે
દિલરૂબાને લઇ,
કહો વકેલ અમને તો ભલા એથી અમારે શું!
અમારા મૌજના સાધન સતત સારાં અને સદા,
અગર બેહાલ થઇ જઇએ કહો એમાં તમારે શું'
નથી પરવા જરા અમને ભલે આલમ
બની તો પણ,
ધર્યું ઇમાનને ઉચું કહો એમાં તમારે શું !
ભલી ભલેદ કહે વાએઝ અરે એ
"હાંસીવા" શીદને,
ભલા કંઇ માન કહેવું અમ ન માને
તો અમારે શું !

[૨૫]

બહુ દૂર છે

ધન્ય છે! એ અભિલાષ ત્હારી આજ
ગઈ બહુ દૂર છે,
હે હ્રદય! મળવા થયો તું કેમ તે આતૂર છે.
કેમ ખાલી વાર તારા જાય છે કાતિલ ભલા,
તું અચૂકને હું અચળ હું ગંદ તું આતૂર છે.

૧૮

તેઝ છે તલ્વાર તુજ તો આન તમન્ના તેજતર,
તુજ અનેરી ધુન થકી આમ ઘેલછા ક્યાં દૂર છે.

"બ્લાઈન્ડ લવ"ના કૌતુકો "સાહબ"
તણા ઘરમાં જુવો,
શ્વાન છે કોઈ, કોઇ બાંઝર, કોઇ સંગૂર છે.

હદ વળી બુલબુલ હવે આઝાદ કર પિંજરથકી,
વાટિકા વેરાન રહે શું એ-સો તું ક્રૂર છે.

હોય હૈડે હામ તો તું કાળનો પણ કાળ છે,
હાય ! મુસ્લિમ હામ હારી શો થયો મજબૂર છે.

અન્ય પર આશા ધરી બેસી રહ્યો શું થાય છે?
ઉઠ ! અગર નિજ દુર્દશા પલટાવવી મન્જૂર છે.

કૂચ વાગી મોતની તું પણ "ફૂના" તૈયાર રહે,
સૌ સફરથી એ સફરની મન્ઝિલો બહુ દૂર છે.

[૨૬]

—ધાર છે.

છે આગમન આ કોણનું ?
પગરવ તણો ઝણકાર છે,
સાવધ થવા મેહફિલ મહીં
સાકી તણો ટંકાર છે.

મુજ ઝિંદગીની યાદ રૂપી
ભેટ દેતાં મેં કહ્યું,
હો તુચ્છ તમને એ ભલે
પણ હસ્તીની મુજ સાર છે.

નિજ દારથી કાઢી કહ્યું
જા તું હજી નાદાન છે.
હે બાળપ્રેમી ! પ્રેમના પંથો
ઘણા દુશ્વાર છે.

તે ખુદબખુદ આવી રહ્યાં છે
ખેર કરજે હે ખુદા,
ગુસ્સો પ્રગટ છે મુખ પરે
આંખો મહીં અંગાર છે.

વાર શું છે ? હે પ્રિયે !
તલ્વારની પણ ધાર શું,
"તલ્વારથી પણ તેજ તારી
આંખડીની ધાર છે."

રાત વેદના છે અંતરે ત્યાં
તુજ વિના હોએ જો તો,
વદ, રજનિ છે, એકાંત છે
વિદ્યુતના ચમકાર છે.

જપ જાપ તારા નામના કરતાં
ઘસાઇ ઉમ્ર પણ,
તો એ મિલનના પ્રશ્નમાં
તકરાર છે ઇન્કાર છે.

મુજ દિલ લઈ જે લાવ્યા હો
તેય અંતે દિલ દઉં,
નિજ પાસ, જે છે તેજ લેવા
કાજ એ બાઝાર છે.

વ્યાકુળતા તજ હે હૃદય
ધીરજ વિના આરી નથી,
તુજ રોગ છે ઉપચાર વિણ
એ પ્રેમનો વ્યવહાર છે.

પણ લઇને "ફૂના" પણ
છે પ્રેમને પંથે પડ્યો,
ઉપનામ એ નિજ નામને
આજ અમર કરનાર છે.

[૨૭]

હસીન જાય છે.

આજ મારી ઝિન્દગી પલટાય છે,
બે વિખુટાં દિલ ફરી એક થાય છે.
એક પ્યાલી પી જુઓ, ઓ શૈખજી,
એક જગત એમાં નવું દેખાય છે

"મુનુ" કેરા ભેદને સમજ્યા વિના,
કોણ દુન્યાથી હસીને જાય છે?
જેને તે કિરતાર ચાહે તે વગર,
કોણ દુન્યાથી હસીને જાય છે!

× × +

સહચરો મુજ હાથથી દિલ જાય છે,
આહ! છાનો ભેદ ખુલ્લો થાય છે.
સત્ય પંથે જે જરા ડગતા નથી,
સ્વપ્ન પણ તેના ખરાં કહેવાય છે.
મોહ જાહીર રૂપનો કંઇ પણ નથી,
એક જાદુ મન ઉપર થઈ જાય છે.
શું વ્યથા સહચર તને દિલની કહું,
વિરહમાં શા હાલ મારા થાય છે.
તું કરે જો પાર તો મુશ્કિલ નથી,
નાવ મારી આહ! ઝોલા ખાય છે.
શેલ છે કાતિલ તો ખંજર હાથ પર,
"શિર નમાવું છું પછી શું ચહાય છે."
તુજ વિયોગે આ દશા મારી થઇ
નયને અશ્રુ દિલમાં મારો લહાય છે.
ઝાહેરી નયને જે નવ આવે નજર,
આંતરિક નયનોએ તે દેખાય છે
ખેલ ન્યારો છે જગત કિરતારના,
રંક છે કોઇ તો કોઇ રાય છે.
હે નિરાશાઓ, કરો મુજ પર દયા,
પુષ્પ આશાઓ તણા મુરઝાય છે.
નાશનો પણ એ "ફના" થાશે વિનાશ,
તેજ બાકી ઝાત એક કહેવાય છે.

× × ×

[૨૮]

મહેરબાની હો

કોઇની નેંગ દિલને લૂંટવાની દિલમાં છાની હો,
"ઇલાહી દર્દમંદોની" ફરી ત્યાં ખૈર થાની હો.
કઝા લઇ ચાલ અમને ત્યાં કિયામત
જ્યાં થવાની હો,
નવી આલમ, નવી રંગત, નવી જ્યાં
ઝિન્દગાની હો
તમારા દ્વાર પર ભિક્ષુક ઉભો છે દર્શ ઉમેદે,
નયન તલસે હૃદય વ્યાકુળ, સફળ આશા ગદાની હો.
તજી મસ્જિદને બેઠા શેખજી પણ
આજ રિન્દોમાં,
ખુદાની શાન મયખાનું! ને હસ્તી પારસાની હો!
જીગરની આશ વેલી કેમ ના ખીલે ફરી મરી,
"તમારી મેહર હો. મીઠી નજર હો,
મહેરબાની હો."
તમારેથી જો માંગુ હું તો આથી શું વધુ માગું,
તમરી મેહર હો, મીઠી નજર હો મહેરબાની હો.
કફસથી છુટ્યો તમને કીધાં આઝાદ સૈયાદે,
ફરી આહો ફુગાં કેવી? ફરી ફરી યાદ શાની હે?
વધીને એકદમ હે દિલ તું કર સત્કાર કાતિલનો,
હજારોમાં ભલા શાવદ કસોટી તુજ થવાની હો.
હજારો ઝખ્મ દિલમાં, દગ દિલમાં,
રંજોગમ દિલમાં,
સિતમગરના સિતમની શું વધુ આથી
નિશાની હો.
અમારો રોગ જુદો, દદ જુદું, વેદના જુદી,
મસીહા બોલ શું તેને અસર તારી દવાની હો.
જો પકડો પ્રેમ પંથે તો "ફના"
અને ફના થાશો,
ખુનોથી છો ભલે આશા તમે રાખી વફાની હો.

"ફના" માહનામાના અપ્રગટ અને પ્રગટ લેખો.

અધોગતિને આરે

['રઝિયા બેગમ'ના ઉપનામે આ લેખ 'સાદિક' માસિકમાં પ્રગટ થયો હતો. —તંત્રી]

"દિલસે જો બાત નિકલતી હૈ અસર રખતી હૈ;
પર નહીં, તાકતે પરવાઝ મગર રખતી હૈ."

પ્યારી બહેન લયલા,

જત લખવાનું કે તું એટલી બધી શું કામમાં રોકાણી કે જેથી તને મારે ત્યાં આવવાનીએ જરા ફુરસત મળતી નથી. મેં બે ત્રણ વાર તને બોલાવવા માટે ચાકરને પણ મોકલ્યો છતાં તારો તો એજ ઉત્તર:–"આજ તો ઘણું કામ છે, કાલ જરૂર આવીશ." પણ બહેન કાલ પડે ને તેમાંનું કાંઈજ નહીં. એવી કાલો કેટલી આવી અને ગઈ છતાં લયલા બહેનની તો કાલજ પૂરી થતી નથી. હોય બા હોય! ક્યાં એમને આપો વિવરા મોતી પરોવવામાંથી ફુરસત મળે છે કે આવે, કા તો મારા ભાઈ સાહેબજ એમને આંખોથી દૂર થવા દેતા ન હશે એટલે! હશે' ગમે તેમ હોય. એમાં આપણે શું! એ તો મારી લયલા બહેન જાણે કે તેમનું અંતર!

લયલા! એ તો તું જાણે છે કે આજ કાલ આપણા રંગીલા નગરમાં સિનેમા ખૂબ જોરશોરથી ચાલી રહ્યાં છે. સમય થતાંજ સિનેમાના દ્વાર પર માણસોના ટોળેટોળાં ઉભરાય છે. જાણે માનવ સાગર! જેથી મારો પણ બે દિવસથી વિચાર થઈ રહ્યો છે કે એ મીઠી મોજ માણવા આપણે પણ એક દિવસે જઈશું.

લયલા! કાલે શનિવાર છે. ફિલ્મ પણ નવી બદલાશે જેની તારીફ અગાઉથીજ સિનેમા પત્રોમાં આવી ચૂકી છે જેનું નામ છે "હયાતી દેવી."

હું કાલે ચાર વાગે તૈયાર થઈ તને લેવા માટે આવીશ તું મારા આવતાં પહેલાં તૈયાર થઈ રહેજે. તેમજ મારા ભાઈસાહેબ યાને 'આપના પતિરાજ'ની રજા પણ અગાઉથીજ મેળવી લેવાનું ચૂકતી ના. કારણ કે મારા ભાઈ સાહેબ રહ્યા જરા જુના વિચારના. એટલા માટેજ તને યાદ દેવડાવું છું. એજ

લી. તારી બાળપણની સહીયર
અખ્તરની સલામ.

●

અખ્તર બહેન,

વઅલૈકુમ સલામ:–તારો કાગળ મળ્યો. વાંચી હું તો વિચાર સાગરમાં ગરક થઈ ગઈ. યા અલ્લાહ! આ કોણ મારી અખ્તર! પણ ના ના, મારી આંખો મને દગો દેતી હશે એમ ધારી મેં મારા બન્ને હાથો વડે આંખો ચોળી ફરી એને વાંચ્યો. તારા હસ્તાક્ષરો ઓળખવા છતાં હ્રદયે કબૂલ કરવા ઇન્કાર કર્યો કે ના, અખ્તર આવું લખેજ નહીં. આમ બેગૈરત બનેજ નહીં. એક તાલીમયાફ્તા ઉચ્ચ આચાર વિચારમાં ઉછરેલી કુલીન ખાનદાનની બેટી! તેના આવા નીચ વિચારો! બનેજ કેમ? પણ અખ્તર ખુદા જાણે એ તારા તરફના સારા વિચારો મારા મગજમાંથી કેમ કરી પળવારમાં

નાબૂદ થઇ ગયા. અખ્તર! અખ્તર! શું બન્યું? તે વેળાની મારી હાલત! મારાં રોમે રોમથી ક્રોધની જ્વાળા આ જગતમાંથી ઔરત શબ્દનો નાશ કરવા ભભૂકી રહી છે. મારા હૃદયના ઉંડાણમાંથી સંબોધી મને કોઇ કહેતું હતું કે હવસ! જો આ સ્ત્રી કેળવણી!

બહેન તે સમય યાદ આવે છે તો મારી છાતી ફાટી જાય છે. હાય તે પણ એક સમય હતો કે લાજ અને મર્યાદા ગુમાવવા માટે લોકો જાન ગુમાવતાં પણ અચકાતાં નહીં અને આજ! એ લાજ અને મર્યાદા ગુમાવવા માટે લોકો જાન ગુમાવતા પણ અચકાતાં નહીં અને આજ! એ લાજ અને મર્યાદાના ઢેર ઢેર જાહેર લીલામ થઇ રહ્યાં છે. તે એક સમય હતો કે આપણા કર્તવ્ય રૂપી ગુણગાન જગત ભરમાં ગવાતાં અને આજે તે સમય છે કે આપણા કર્તવ્ય રૂપી દુર્ગુણોના ડંકા આલમમાં વાગી રહ્યા છે. પણ બહેન, કાન ક્યાં છે? એ નાશની નૌબત સાંભળવા! પણ હોય ક્યાંથી? શ્રમન હોય તો કાન હોય ને! બહેન આપણા કાનો તો બહેર મારી ગયાં છે એ નાશના નક્કારા સાંભળવા! અક્કલ ઉપર પત્થર પડ્યા છે અને દિલોથી ખુદા અને તેના રસૂલ (સલ્લ૦)ના ફરમાનો અને શરીઅતે ઇસ્લામના અહકામો દૂર થયા છે અને તેની જગ્યાએ નિર્લજ્જતા, નફ્ફટાઇ ને બેહયાઇએ ઘર કર્યાં છે. આપણી આંખોથી શરમ અને મુરવ્વતના પરદા ઉડી ગયા છે, અખ્તર! મને અફસોસ એટલા માટે થાય છે કે તારા જેવી એક ઇસ્લામના અહકામોથી વાકિફગાર હોવા છતાં આવા ગુનાહ ભણી આંખો બંધ કરી દોડી રહી છે, તેમ બીજાને પણ એ અધોગતીના પંથે ઘસડી રહી છે બહેન આવાં કાળાં કામો શરીઅતે ઇસ્લામથી હરામ છે, જેના શિક્ષણ વડે આજે આપણે જગભરની ઔરતોમાં ઉચ્ચ સ્થાન ભોગવી રહ્યાં છીએ. બહેન અન્ય કોમની ઔરતો પોતાના બદન ઉપર સારાં સારાં વસ્ત્ર અને અલંકારો સજી પોતાના દેહને સજે છે, ખૂબસૂરત બનાવે છે; ત્યારે આપણા દેહના શણગાર રૂપ ખરો અલંકાર માત્ર પરદો છે, કે જેના ઉપર આપણું જીવનનો આધાર છે. દીન અને દુન્યા બન્નેને પણ અફસોસ! આજ આપણે હાથે કરી આપણી હાંસી પર કોમો પાસે કરાવી રહયાં છીએ. બહેન, આજે દુન્યાભરની ઔરતો મરદોને દોષ દઈ રહી છે કે મરદોએજ આપણી અધોગતી કરી. પણ બહેન હું એ નથી માનતી. બીચારા મરદો નિર્દોષ છે. એમાં એમનો જરાએ વાંક નથી. આપણે એમને જેટલું પાણી પાઈએ તેટલું એ તો પીએ આપણેજ એમના મુખ ઉપર ખામોશીની મ્હોરો મારી દીધી છે જેનાથી આજ એ બીચારા આપણા દરેક નાના મોટાં ફરમાનોને વિના વાંધે તાબે થાય છે બહેન! આ છે આપણી કોમની ઔરતોની હાલત!

હાય અફસોસ! જે દીનમાં ભાઇ, બાપ અને શૌહર વિના બીજા મરદોનું મોઢું જોવાની એ ઇજાઝત ન હોય તેજ મુસ્લિમ કોમની બાળાઓ અને વહુ, બેટીઓ બેપરદા બની પોતાની આંખોથી હયાનો પરદો ચીરી, બેહયાઇના વસ્ત્રો સજી, શરીઅતે ઇસ્લામના અહકામોને તાકમાં મૂકી ફરતી ફરે! જ્યાં મરદો અને ઔરતો એકજ હરોળમાં ખભેખભું મેળવી સિનેમા-થીએટરોમાં બેસે! જાણે વાઘ અને બકરી એકજ આરે પાણી પીતાં હોય! આનુંજ નામ તે કેળવણી!

ઓ કમનસીબ અખ્તર! આ તને શું સુઝ્યું! તને એટલોયે વિચાર ન આવ્યો કે

હું કોણ ? મારો-મઝહબ કયો ? મારાં માત પિતા કોણ ? હું કોની વહુ ? મારું કર્તવ્ય શું ? હું આ શુ કરી રહી છું ? મારા વડીલોની ઈઝઝત ઉપર પાણી ફેરવવા કયાં જઈ રહી છું ? ખૈર, બહેન ! હું એમાં તારો દોષ જોતી નથી. એ બધો પ્રતાપ સમય અને ઝમાનાનો છે

અખ્તર ! તું લખે છે કે મારા ભાઇ યાને તારા શૌહરની રજા પણ અગાઉથીજ મેળવી લેજે કારણ કે એ રહ્યા જુના વિચારના,' ખરેખર ? અખ્તર એટલા માટે હું મને નસીબદાર સમજુ છું અને ખુદાપાકના લાખ લાખ શુક્ર અદા કરૂ છું કે, તેણે શૌહર પણ દીધો તો નેક, અને જેને તુ જુના વિચારના કહે છે તે. ઇસ્લામના ફરમાનોનું પાલન કરનાર. પણ બહેન એટલુ તો કહીશ કે, એ આજકાલની ફેશન ઉપર જાન કુરબાન કરનારો, દારૂડીઓ, જુગારી કે વ્યભિચારમાં રાતદિન મશ્ગૂલ રહેનાર, દોસ્તોમાં પોતાના મુખે પોતાના બડાઈ હાંકનાર, છતાં ઘરમાં તો બીચારા ઔરતોની આગળ જાણે ગરીબ ગાય બની તેમની હામાં હા મેળવી મરજી રાખવાની કોશિશ કરતા હોય એવા તો નથીજ.

ખૈર, બહેન ! માઠું લગાડીશ નહીં. હું તારી સાથે આવવાની નથી તુ મારે ઘેર એ માટે આવવાની નાહક તકલીફ ઉઠાવતી નહીં તારે જવું હોય તો ખુશીથી જજે. બૅસ.

અને તે પાક પરવરદિગાર પાસે દુઆ કરૂં છું કે તે દરેક મુસ્લિમ ઓરતોને આવાં શૈતાની કામોથી બચાવે, અને નેક રસ્તે ચાલવાની તૌફીક અતા કરે આમીન. વધુ શુ લખુ?

લી તારી બહેન

લયલાની સલામ.

બહેન લયલા,

સલામ બાદ, બહેન આજે શનિવાર હતો એટલે મારી ખુશીનો તો પારજ નહોતો. હું અને લયલા સિનેમા જોવા જઇશું. હું મારો આસમાની રંગનો જોડો પહેરીશ ત્યારે લયલા ખુદા જાણે શું પહેરશે ? એવા એવા વિચારો મારા દિમાગમાં આવી રહ્યા હતા. તારા કાગળની રાહ જોતી વ્યાકુળ વ્યાકૂળ થઇ રહી હતી ત્યાં તારા ચાકરે આવી મને કાગળ આપ્યો મેં એ હરખાતા હૈયે વાંચ્યો. પણ બહેન શુ લખું ? ને ખુશી અને હરખ પળવારમાં કયાં નાબૂદ થઇ ગયાં તેનુંયે મને ભાન ના રહ્યું. જે દિલ ઘડી પહેલાં ખુશીમાં ઘેલું થઈ નાચતુ હતું, જે દિમાગ ઘડી પહેલાં નવનવા વિચારોમા મશ્ગૂલ હતું, જે આંખો ઘડી પહેલાં સિનેમાના પુતળાં જોવા આતુર હતી, તેજ આંખોથી આંસુના કતરા ટપકવા શરૂ થયા, દિલમાં પશ્ચાતાપની આગ ભડકી. જાણે મારા પાપોને બાળીને મને પાક કરવા માટે !

લયલા ! તારા અક્ષરે અક્ષર મારા હ્રદયમાં વીંછીની જેમ ડસી દર્દ પૈદા કરતા હતા.

લયલા, તુ ઔરત નથી પણ નેકીનો ફિરિસ્તો છે, એથી વધુ હું તને શાની ઉપમા આપું ? ખરેખર ! બહેન તેં તારા ખાનદાનની ઇઝઝત તારી નેક અખ્લાકી અને સદ્દગુણોથી વધારી, તારી જનેતાના નામને ને આબરૂને રોશન કીધું, ને મે પાપીણીએ ? તેજ માતા પિતા, કે જેમના લાડકોડમાં ઉછરી આવડી મેટી થઇ, જે મારા એક એક બોલ ઉપર પોતાનો જાન આપતા, તેમની આબરૂને બે ઘડીની મોજ માટે સદાને માટે ખાકમાં મેળવવા તૈયાર થઈ ! તેમના નામને કલંકનો ડાઘ લગાડવા પાપને આરે દોડી અને તને

પણ તાણી. ખુદાપાકના લાખ લાખ શુક્ર કે તારા જેવી મને નેક સહીયર મળી કે જેણે મને પાપના સાગરમાં ડુબતી બચાવી અને પોતાની ઝાતને. ખુદાપાક ઔલાદ દે તો આવીજ દે

લયલા! હું આજ તે અખ્તર નથી કે જે કાલે હતી. આજ તો બીજીજ અખ્તર છું. જો સાચું કહું તો તે બનાવનાર પણ તુંજ છે બહેન! આઇનામાં આપણે આપણી સુરત જોઇએ છીએ, જેવી આપણી સુરત હોય તેવીજ તેમાં દેખાય માણુસનું હ્રદય પણ એક આઇનોજ છે એટલે જે-માણુસ જેવો પોતે હોય તેવો પારકાને પણ સમજે અને પોતાનામાં જે ગુણો હોય તેવાંજ પારકામાં પણ હશે, એ વિચારે બહેન એ નાપાક ખિયાલોથી મેં તને ન ઓળખી અને મારી જેવી તને પણ ધારી પણ કયાં ફરિશ્તો અને કયાં શૈતાન! લયલા! લયલા! મને માફ કર એ મારી ભૂલને માટે

બહેન તારા શબ્દે શબ્દ મારા દિલમાં કોતરાઈ ગયા છે, જે મરતા સુધી ભૂસાશે નહીં. બહેન! તુ લખે છે કેઃ-"અન્ય કૌમની ઔરતો પોતાના બદન ઉપર સારાં સારાં વસ્ત્ર અલકારો સજી પોતાના દેહને સજે છે, ખૂબસુરત બનાવે છે ત્યરે આપણા દેહના શણગાર રૂપ ખરા અલકારો માત્ર પરદો છે." ખરેખર! હુ તો શુ! પરતુ કેઇ પણ મુસ્લિમ ઔરત એની ના પાડવાની હિમ્મત કરી શકે ખરી કે? બહેન, એ ફરમાન છે કોનું? કે જેની ઉપર આપણા જાનો તેમ બધી દૌલત પણ કુર્બાન કરી દઇએ તો પણ ઓછું. તે રસૂલ (સલ.)નું ફર્માન અને શર્-અતે ઇસ્લામના અહકામોની કોણ ના પાડી શકે? ખુદાપાક આપણા દિલોમાંથી પાપી વિચારોને દૂર કરી તેના રસૂલ (સલ.)ના ફર્માનો ઉપર અમલ કરવા તૌફીક દે. આમીન.

લયલા! તારાં જેટલાં ગુણ ગાઉં તેટલાં ઓછાં. એક તરફ તારાં સદ્ગુણો મારાં હ્રદયમાં ઘર કરી બેઠાં ત્યારે બીજી તરફ પાપોનું તૂફાન! બહેન તું લખે છે કે "હું એમાં તારો દોષ નથી જોતી. એ બધો પ્રતાપ સમય અને ઝમાનાનો છે." ના, લયલા! હું એ કદી માનવાની નથી કારણ કોઇએ કહ્યું છે તે ખોટું નથી કે:-

"કયા હંસી આતી હૈ મુઝકો હજરતે ઇન્સાન પર
કારે બદ તો ખુદ કરે, લા'નત કરે શૈતાન પર."

કેમ બહેન ખરુંને! પાપ પોતે કરે અને ફિટકાર શૈતાન ઉપર. બહેન આ દુન્યામાં મારા જેવી કેટલીયે પોતાના હાથે પોતાની શાનના દામ ઓછા કરાવી રહી હશે ત્યાં સમય અને ઝમા-નાનો વાંક શું? સમય અને ઝમાનો તો તેજ છે, એમાં પલભાર પણ ફરક થયો નથી અને થવાનો પણ નથી, પણ હા, આપણા દિલોમાં અને આપણા આચાર વિચારોમાં ફરક થયા છે; જેથી સમય અને ઝમાનો નાહક બદનામ છે.

બહેન. હું શું લખુ? કાંઇ સુજ નથી પડતી કે નથી કાંઇ વિચાર આવતા. બસ મારા હ્રદયમાં તો લયલા, લયલા અને લયલા-નાજ પુકારો ગુંજી રહ્યા છે. બહેન હું કેમ ભૂલું એ તાન શબ્દો, કે જેણે મારી શુધબુધ ઠેકાણે આણી. તે એજ કે "આનું નામ તે કેળવણી!" પણ બહેન જો હું ભૂલ કરતી ન હોઉં તો એમાંએ એકલી કેળવણીનો પણ વાંક નથી. કારણ કે કેળવણી આપનારનો પણ કંઇક દોષ ખરો! બહેન, આપણી મુસ્લિમ બાળકીઓને અને ઔરતોને જે રીતે કેળવણી આપવી જોઇએ એ રીતે અપાતી નથી. નથી

હોય તેમને દીનના અહકામોથી વાકિફ કરતું કે નથી ઘર કામથી. જેવું કે રાંધવું, સીવવું, ગુંથવું વગેરે. ત્યારે બહેન કેળવણી ક્યાં કામ લાગી? નથી અહીં તો કેળવણી કે કેળવણીની છાયા. જ્યાં બચપણથીજ આપણી બાળાઓ એવા વાતાવરણમાં ઉછરે છે કે ઉમર લાયક થતાંએ તેમને પોતાનું ભાન હોતું નથી. એમાં વાંક કોનો? બહેન, કુમળી ડાળ જેટલી વાળીએ તેટલી વળે. પોપટને જેટલું શિખવાડીએ તેટલુંજ બોલે. તેજ પ્રમાણે બાળકને જેમ મોટેરાં કેળવણી આપે તેમ તે કેળવાય. જેવાં તેહઝીબ, અખ્લાક ને ગુણો વડીલોમાં હશે તેવાંજ ગુણો તેમના બાળકોમાં આવશે. પણ બહેન, ક્યાં છે એની ફિકર, આપણા કહેવાતા વડીલોને!

હાય! એથીજ આજે આપણી કોમની નૌકા અધોગતીના સાગરે ઝોલા ખાઇ રહી છે. જો આવીજ આપણી ગફલત વધુને વધુ રહી તો યાદ રાખજો કે ટુંક વખતમાંજ એ ડોલતી નૈયા ડુબી સાગરને તળીયે બેસી પછીમાં હતી ન હતી થઇ જશે.

બહેન, હું તારો કાગળ વાંચતી હતી. મને ડુસ્કે ડુસ્કા ચઢી રહ્યાં હતાં. મારા આંખોથી શ્રાવણ–ભાદરવો વરસી રહ્યો હતો ત્યાં તારા ભાઇ યાને મારા એ........આવ્યા.

મને આમ રડવાનું કારણ પૂછ્યું. પણ હાય! ક્યાંથી લઉં એ જીભ! જે મારા પાપોનું બયાન કરે, ઇકરાર કરે, પોતાના ગુનાહનો. બહેન, હું ઝારઝાર રોઈ રહી હતી ત્યાં એ મારી સામે દયાભરી નઝરોથી જોઇ રહ્યા એમણે મારા હાથમાં તારો કાગળ જોયો અને તુર્તજ મારા હાથમાંથી લઇને વાંચ્યો. બહેન, એ કાગળ વાંચી રહ્યા હતા ત્યારે હું થરથર ધ્રુજી રહી હતી; કારણ જેટલો ડર મને એમનો ન હતો એથી વધુ મને મારી ગૈરત અને હયા સતાવી રહી હતી, પણ બહેન હાય!! ઘડી પહેલાં જે અખ્તર બેહયાઇની ચાદર ઓઢી નફ્ફટાઇના બાગમાં ફરી રહી હતી, તેને ઘડીભરમાં ગૈરતમન્દ બનાવી તેની આંખોને ફરી હયાના નકાબથી છુપાવી એક ખરી ઇસ્લામી ઔરતમાં જે શાન હોવી જોઇએ તે પૈદા કરી બરબાદ થતી તેની ઝિન્દગીને બચાવી. પણ એ બચાવનાર કોણ?

મારી સખી! હું તારો જેટલો આભાર માનું તેટલો ઓછો. બહેન આ અખ્તર તારા બદલા કોઈ કામ માટે જાન આપે તો પણ ઓછો. બેર વધુ શું લખું? ખુદા પાક સૌને નેક તૌફીક દે એજ મારી આરઝૂ છે. આમીન.

લી તારી બનાવેલી
અખ્તરની સલામ

પ્યારી બહેન અખ્તર,

વ અલૈકુમ સલામ, તારો કાગળ મળ્યો. વાંચતાંજ હું હર્ષઘેલી બની. બહેન હું શી રીતે બતાવું મારા દિલની ખુશી? જો હું તારી પાસે હોત તો તને બાથ ભીડી છાતી સરસી ચાંપત તારી પેશાની ઉપર બહાલના બેચાર ચુંબન લેત. પણ અફસોસ! શું કરું? લાચાર, કે તારાથી દૂર છું બેર બહેન ખુદા પાકના લાખ લાખ શુક્ર કે તેણે તને સદબુદ્ધિ આપી અવળે રસ્તે જતાં બચાવી, સીધી રાહ દેખાડી.

અખ્તર! તને નસીબદાર એટલા માટે કહું છું કે તે "પાણી પહેલાં પાળ બાંધી", તારા ખાનદાન તેમજ તારી ઇજ્જતને બચાવી લીધી. હવે, બહેન! ભૂલી જા એ ગઈ ગુજરી વાતને

ટાલ કે ગંજી બીલકુલ ચાલી શકશે નહીં. પણ એની જગ્યાએ ફેશનેબલ વાળ હોવાં જરૂરી છે. મૂછ દાઢી સાફ હોય અંગ ઉપર કેશમીરનો અપ-ટુ-ડેટ સુટ, ગળામાં ટાઇ, હાથમાં રીસ્ટ વોચ, આંખો ઉપર સોનેરી ફ્રેમના ચશ્મા, હાથમાં વોકીંગ સ્ટીક, અને પગોમાં હોંગકોંકના સોકસ જોડા, પરાગજી ગાંડાભાઇને ત્યાંના બુટ હોવા જોઇએ. કારણ એ વિના ઉમેદવારી ચાલી શકશે નહીં.

પછી ભલે એ બી સી. ડી. કે ક ખ. ગ. ઘ. ન જાણે પણ સારી રીતે ફેશનને પીછાણી લવમેટર કરી જાણે, સહેજસાજ છાંટો પાણી કરી જાણે, વીન પ્લેસ કે બે ત્રણ પાંચ કરી જાણે, તેવો હોવો જોઇએ. સાથે સાથે બે ત્રણ લાખના આસામી હોવું ખાસ જરૂરી છે. ડુમસ, હજીરા, દેવલાલી, માથેરાન, આબુ કે સીમલા જેવી હવા ખાવાની જગ્યા ઉપર એકાદો બંગલો, લેટેસ્ટ મોડલની લેન્ડોલેડ મોટરકાર, ને બે ઘોડાની બગી પણ હોવાં જોઇએ. આ સિવાય કોઇને પણ ઉમેદવારીમાં દાખલ થવાનો કશો પણ હક રહેશે નહીં.

તેમજ બીજી એક અગત્યની બીના એ છે કે ઉમેદવારો અમરાજ ગામના હોવા જોઇએ. બીજા કોઇ પણ શહેર, કસ્બા, ગામડા, તાલુકા કે જિલ્લાના ઉમેદવારો ચાલી શકશે નહીં. તેમજ ઉમેદવારોએ પોતાની ખાનદાની સર્ટિફિકેટ અને ન્યાત વગેરે અમારા ગામના ઓનરરી મેજીસ્ટ્રેટની રૂબરૂ સોગંદ ખાઇ જાહેર કરવા પડશે. માટે ઉપલી લાયકાત ધરાવનારા ઉમેદવારોએજ ઉમેદવારી કરવી. લખો યા રૂબરૂ મળો.

ઠકળડોશાની પોળમાં ફૂટકડ
ડોશીને પહોંચે
મુ. ગામ ઉમેદપુર

જોઈએ છે, એક જુનો અને અનુભવી ડાયરેક્ટર

જોઇએ છે, જોઇએ છે, જુનો અને અનુભવી ડાયરેક્ટર. આંટો, દાળ, ચોખા, ગોળ, ઘી, તેલ, દીવેલ, ગ્યાસલેટ, દીવાસળી વગેરે વસ્તુઓની નાની મોટી દુકાનો ચલાવી શકે, તેમજ વેપાર વણજ, વ્યાજવટાવ, નફોતોટો, શેરસટ્ટા અને કોર્ટના કામોમાં પુરેપુરો અનુભવી કસાયલો, ચપળ, ડાયરેક્ટર જોઇએ છે. પગાર હોંશીયારી ઉપર આપવામાં આવશે જેમ જેમ કંપનિમાં વધુ નફો થશે તેમ તેમ ડાયરેક્ટરોને વધુ પ્રમાણમાં પગાર આપવામાં આવશે. તેમજ ઇશ્વર ન કરે ને ડાયરેક્ટરોની કાંઇ ભૂલચુકને લઈ અથવા તો કાંઇ આસમાની સુલતાનીને લઈ કંપનિનું કામકાજ જરા હળવું ચાલે, અને કંપનિનું મોટર નફાની જગ્યાએ તોટો જાહેર કરે તો તે સાલ શેર હોલ્ડરોને ડીવીડંડ નહીં આપતાં કંપનિના દરેક હોદ્દેદારોને રૂ. — આ. — પા. — સિક્કે ચક્રવૃદ્ધિ વ્યાજ સહીત ચૂકતે આપવામાં આવશે. તેમજ દરરોજ યા આઠ દિવસે કે પંદર દિવસે જે કંપનિનો રૂલ કે શો હશે તેને અનુસરી કંપનિ માંહે વેચાતી દરેક વસ્તુઓ દરેક હોદ્દેદારોને ત્યાં વીના મૂલ્યે માથાદીઠ ઘેર બેઠાં પહોંચાડવામાં આવશે. વળી કંપનિના જમા થાપણમાંથી કોઇ જરૂરી પ્રસંગે પોતાને માટે રૂપીઆ ઉપાડવાનો ફંડના દરેક નાના મોટા ઓધ્ધેદારોને પુરેપુરો હક્ક રહેશે. પરંતુ દરેક ઓધ્ધેદારોને મોટા ઓધ્ધેદારોના પ્રમા-

ણુમાં રૂપીયા ઉપાડવા દેવામાં આવશે નહીં. કારણ તેથી મોટા કામદારોનું અપમાન થવાનો સંભવ રહે છે. જે માટે દરેક કામદારો ઉપર પુરેપુરી કાળજી રાખવામાં આવશે. તેમજ વળી કું.ના ચાલતા વેપાર માહે મળતા કમીશન યા-વટાવ કું.ને ખાતે નહી ખતવતાં, જો કોઇ ઓધ્ધેદાર પાધરૂં પોતાને ખાતે જમા ખર્ચ કરે તે માટે કું.ને કે એ ભાગીદારોને આડે આવવાને મુદ્દલ હક રહેશે નહીં તેમજ આવા નાના વિષયોમાં કું.નો કોઇ લો કે કાયદાને બાધ આવશે નહીં. એ માટે પુરેપુરી ખાત્રી આપવામાં આવે છે. લખો યા રૂબરૂ મળો.

ધી ડીનપાટ શુડસ અનલીમીટેડ કું.ના
મેનેજર સાહેબ,
કચરા બજાર,
મુ. ગામ-ઉકરડા.

તા. કઃ–કોઈ પણ ઉમેદવારોએ કું.ના શેરો ખરીદવાના નથી તેમજ શેર હોલ્ડરોના ગમો કે ગ્રોકરી મેળવવાની ખટપટ કરવી નહીં.

જોઈએ છે, જોઈએ છે, એક આયા.

જોઇએ છે, જોઇએ છે. એક પદરથી સોળ વરસની એક આયા. પહેલી પસદગી ખ્રિસ્તીને આપવામા આવશે. ગંદા કે સાદા પોશાક પહેરનાર ઉપર પુરતું ધ્યાન આપવામાં આવશે નહીં. પરતુ તેની જગ્યાએ અપ-ટુ-ડેટ પોલકુ, સાડી કે ફ્રોક પહેરતી હોય, શીર ઉપર ઓબ્ડ હેર, હાથમા નાજુક બુટ, જરા મટકતી ચાલ, મીઠો મધુરો કઠ અને કંઇક રાગરાગણી જાણતી હોય, કોઈ બેલાવે તો નયન નચાવતી હસી હસીને લોકોના કાળજા હારતી હોય એવી ઉમેદવાર આયાઓને ઉમેદવારી કરવાની પુરેપુરી છુટ રહેશે.

પગાર લાયકાત ઉપર કરવામાં આવશે, પછી જો માલીકને રાજી રાખશે તો તે ઉપર પગાર વધવાનો ચાન્સ રહેશે. તેમજ તેહવારો જેવા કે દિવાળી, દેવદિવાળી, કાળીચૌદસ, ધનતેરસ, વાઘબારસ વગેરે તહેવારો ઉપર પગાર ઉપરાંત બક્ષીસ આપવામાં આવશે.

રવીવાર જેવા રજાના દિવસોમાં નાટક, સીનેમા જોવાની પુરેપુરી છુટ રહેશે. કામમાં માત્ર બાબાને લઈ બજારમાં કે બગીચામાં ફર્યા કરવુ આ સિવાય કશું પણ ઘર કામ રહેશે નહીં. અગર કોઈ કારણસર માલેકની તબીયત બેચેન હોય તો એકાદ રાગરાગણી ગાઇ માલેકની બેચેની દૂર કરવી. એ સિવાય માલેક જે કામ કહે તે તાબેદારીથી હંસીખુશીથી કરવું પડશે. એ મોટામાં મોટી ફરજ લેખશે માટે ઉપલી લાયકાત ધરાવનાર ઉમેદવારોએ નીચલા સરનામે પત્રવહેવાર કરવો. યા રૂબરૂ મળવું. ઉમેદવારોએ પોતાની છબી અરજી જોડે બીડવાં ભૂલવી નહીં. રૂબરૂ મળનાર ઉમેદવારોએ છબી લાવવાની તસ્દી લેવી નહીં.

એડ્રેસઃ—
મી. પ્રેમીલાલ રૂપચદ ગોટાળીયા
ઠે. ગોટાળાવાળી પોળમાં
ગામ-પ્રેમનગર.

તા કઃ–કોઇ પણ ઉમેદવારોએ બળાત્કારની ધારની રાખવી નહીં જો તે રાજીખુશીથી, અક્કલ હોશયારીથી પોતાનો પ્રેમ અર્પે તેજ તેનો સ્વીકાર કરવામાં આવશે નહીં તો પ્રેમની પોથી વદી એ પ્રેમનું ફરમાન છે. "બળાત્કારે પ્રેમ કરવો એ ભયંકર પાપ છે."

ઈદના અશ્રુ !

: લેખક :
એ. યુ. ખાન "ફાની"
[કુતિયાનવી]

તૂફાને ચડેલા પ્રશાંત મહાસાગરના ઘુઘવતા નીર કોઈ અનોખીજ રીતે છોળો ઉછાળતા સાગરના ખોળો ખૂંદી રહ્યા હતા. ઉડ્ડયન કરતા પંખીઓના કિલકિલાટ; બિહામણું વાતાવરણ અને "ધમ,- ધમાધમ"ની લયમાં વિચરતા સાગરના કલકલ નાદ, આ સૌનો હિમ્મતપૂર્વક સામનો કરતી કો' એકલી અટૂલી આગબોટ મઝધારમાં આગળ અને આગળજ ધપી રહી હતી!

સાગર તેને પોતાનામાં કચડી નાખવા ઇચ્છતો હતો, જ્યારે તે સાગરને સખત હાર આપી સહિસલામત પાર થઇ જવાની મુરાદથી આગળ અને આગળજ ધપી રહી હતી!

સેંકડો કોડીલા જવાનો; જમાનાના ખાધેલ બુઢ્ઢાઓ, અને કેટલીય નટખટ તીતલીઓને પોતાના ઉર પટ પર મહાલતા રાખી ધૂવાના ગોટેગોટ ઉરાડતી આગબોટ આગળ અને આગળજ ધપી રહી હતી!!

કો' માતૃ-જિગરની અગર આશ; અને ભગીની હૃદયનીના જલતી જ્યોત સમ નવજવાન "નદીમ" પણ આ આગબોટમાં વિલાયતથી પરીક્ષા આપી પાછો દેશ આવી રહ્યો હતો.

"કાલે ઇદ છે!"

× × ×

'તાર ..હં...અરે...પણ મારા સામે શું જોઇ રહ્યા છો, જાવ...જાવ, એ મારા લાડલાનું સ્વાગત કરવા જલ્દી જાવ અને હા...જુઓ, તેને સ્પેશીયલ કારમાં બેસાડી ક્યાંય ન જતાં, પહેલ વહેલોજ અહિં આવજો...હાં!

'અરે મુસ્તરી! હસે છે શું?! હા...તું કાં નહિ હશે? તારો ભાઇજાન આવે છે ને? આટલા લાંબા ગાળાની પ્રતિક્ષાનો બદલો લેવાની છે ને!? કહે તો ખરી...શું માંગીશ તું?

—'ભાભીજાન!"

'ઘેલી રે ઘેલી! જા...જા છોકરાઓને બોલાવ. મીઠાઇ વહેંચીશ!"

નિર્જિવ મકાનની ચાર દીવાલો પણ ખુશીથી મ્હેકી રહી અને પોતાના મૌન હાસ્યે મકાનને ઔજસ અને ઉલ્લાસમય બનાવી રહી! બાજુના મકાનનો રેડિયો ગૂંજી ઉઠયો.

'ઇદ મીલે ઇદ; ગુડિયાં, આવો, આવો!'

* * *

આગબોટ પરના માનવો મોજમાં હતા, કેટલાકો સુરાવલિ આલાપવામાં મસ્ત હતા તો કેટલાકો ખાદ્ય સામગ્રી કરવામાં. કેટલાકો અહિંતહિંની ગપસપમાં લીન હતા તો કેટલાકો 'રૂપસમિક્ષા'માં દીવાના હતા!

'આગબોટ હવે ત્રણ કલાકમાંજ કિનારે આવી પહોંચશે, અને કાલની ખીલતી ઉષા આપણા સૌ માટે સુખદાયક નીવડશે' એવો કેપ્ટનનો મત હતો. અને કાલે ઇદ છે. આપણી ઇદ શહેરમાં થશે, એ વિચારથી સૌ આગબોટવાસીઓ તરંગિત દીસતા હતા.

નદીમ લાંબા વખત પછીના થનાર સ્નેહ-સબંધીઓની મુલાકાત વિષે અવનવા ખ્યાલો કરતો બિલકુલ ઉન્નતજ બની ગયો હતો. અને હવે ટૂંક સમયમાંજ તે "માદરેવતન"ની સરઝમીન પર કદમ મૂકશે તે વિચારે તો તે મોઢામાંની સળગતી સિગાર પણ ફેંકી દેતે.

"કાલે ઇદ છે, ..આગબોટ આગળજ ધપી રહી હતી!!!"

\+ \+ \+

ભાવિ ધારણા કરતાં કાંઇક જૂદુંજ દેખાડે છે. સમુદ્ર ધાર્યા કરતાં વધુ તૂફાની થઇ ગયો,

અનિલ વિશ્પો, અને શાંતિથી આગળ અને આગળ ધપતી આગબોટ રોકાવા લાગી. સાગરના ખડખડાટ હાસ્યે આગબોટ ગભરાઇ અને પોતાની સાથે સેંકડો માનવોને લઈ, સાગરના તળીયે જઇ બેઠી.

સાગરનો ઘૂઘવાટ જાણે કહેતો હતો.

"હાશે ઈદ છે, ઉત્સવ મનાવો, આટગોટ-વાસીઓ !"

*   *   *

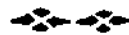
અરે......હાય......કિસ્મત......! ! મારો ન......દી......મ—આલીશાન મકાનની ભવ્ય છતાંય કો મદન ગમ છાયાથી શ્યામ ભાસતી ચાર દિવાલો વચ્ચે કોઇ આશાભર્યા ભગ્ન હૈયાઓના નિશ્વાસ અને આહોઝારીના ખરી પડતાં અશ્રુ મોતીઓ કંઇ અનેખીજ ભાવના અર્પતા હતા !

ફરકે ફરકે સરી પડતા ત્રુટિત શબ્દો "ન...દી...મ" "હાય...કિસ્મત" આજે ઈદનો પોશાક બની સામે આવી રહ્યા હતા, કો માતૃહૃદય સામે ! !

એક તરફ ઈદગાહે જતા માનવોની ખુશહાલી અને બીજી તરફ રુદના અશ્રુ. હાય કિસ્મત ! "મારો નદીમ—હાય કિસ્મત !"

અને બાજુના મકાનમાથી રેડિયો આ શબ્દો પ્રત્યે અટ્ટહાસ્ય કરતો પોતાની ધૂનમાં રાગનેજ રહ્યો !

કૈસની ઈ મૈં દિયકે ટુકડોંસે, હાય,
બૈઠે રહો અપના દુખડા—છુપાય.
દુન્યાકી રીત બી ઐસી હૈ—હાય,
કે જો એક દિન હસાએ એક દિન રુલાએ. !

એમ. એમ. પી. રાંદેર.

પરદેશના વિદ્યાર્થિઓ માટે:—

આફ્રિકા, બર્મા અને પરદેશમાં વસતા અને વેપાર ધંધો કરતા ગુજરાતના મુસ્લિમ સદરધોના બાળકો માટે એમ. એમ પી. હોસ્ટેલ, રાંદેરમાં હાલ ૧૦ જગ્યાઓની સગવડ કરવામાં આવી છે. પરદેશથી આવતા બાળકો માટે ખાસ કોચિંગ ક્લાસ શરૂ કરવામાં આવ્યો છે. જેમાં ઉર્દૂ–ગુજરાતી–દીનીયાત સાથની ખાસ તાલીમ આપી અને એમ એમ. પી. હાઇસ્કૂલના મુંબઇ યુનિવરસીટીના કોર્સને અનુરૂપ થવા માટે સંપૂર્ણ તૈયાર કરી યોગ્ય ધોરણોમાં દાખલ થાય તે માટે પ્રયાસો કરવામાં આવશે. આ બાબતમા વધુ માટે પત્રવ્યવહાર કરવા વિનંતી છે:—

મેનેજીંગ ટ્રસ્ટી,
એમ. એમ. પી. ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ,
રાંદેર. [જી. સુરત, મુંબઇ-હિન્દ]

સાભાર સ્વીકાર

રાંદેરના વતની મર્હૂમા બાઇ રસુલબીબી તે મર્હૂમ ઈબ્રાહીમ મોહમ્મદ જપોરીઆની વિધવાએ પોતાની માલિકીના રંગૂન આયર્ન બઝાર કું. લીના શેર નંગ ૨ (કી. આશરે રૂા. ૧૪૦૦)ના એમ. એમ. પી. હોસ્ટેલ, રાંદેરમાં રહી ભણતા ગરીબ મુસ્લિમ વિદ્યાર્થિઓના ખોરાકી-કપડાં વી.ના ખર્ચ માટે આપવા શેઠ શ્રી મોહમ્મદ ઇબ્રાહીમ જપોરીઆ અને જનાબ હાફેઝ સાલેહ હાફિઝ મોહમ્મદ સાહેબોને સોંપેલા તે તેઓ સાહેબોએ મઝકૂર ટ્રસ્ટના ટ્રસ્ટી સાહેબોને સોંપી, આજ સુધીનું ડીવીડન્ડ રૂા. ૨૨૮) વસૂલ થયતું તે સાથે સોંપી દીધું છે અને શેરો ટ્રસ્ટના નામ ઉપર ટ્રાન્સફર કરી આપ્યા છે. ખુદા મર્હૂમાને તેમની નિસ્બતનો બદલો આપે અને વસીયત મુજબ અમલ કરનાર સાહેબોની અમાનતદારીનો પણ તે સાહેબોને બદલો આપે. આમીન.

હઝરત ઉવૈસ બિન આમિર કરની (રદી૰)

■ મૌ. યુસુફ તરાજવી સા.

તાબેઇનના સરદાર હઝરત ઉવૈસ કરની યમનના રહેવાંસી અને નસબની રૂએ (એઅતિબારથી) કબીલા મુરાદથી હતા. તેઓને બારગાહે રિસાલતથી ગાઇબાના "ખૈરૂત્તાબેઇન"નો લકબ મળ્યો હતો.

હઝરત ઉવૈસે પોતાની હસ્તીને અલ્લાહના માર્ગમાં એવી ગુમ (ફના) કરી દીધી હતી કે કેટલાક લોકોની નજરમાં તેમની હસ્તી શકમંદ થઇ ગઇ. જો કે ઉવૈસ (રદી) રિસાલત કાળમાં મૌજૂદ હતા. પરંતુ જાહેરી મુલાકાતથી મહરૂમ રહ્યા. બાતિની જગતના કાયદાઓ આ જગતના કાયદાઓથી જુદીજ પ્રકારના છે. ત્યાં દૂર નઝદીક મનઝિલના કાંઇ પ્રશ્ન નથી. હકીકત જોનારી આંખ પર લાખ પરદાઓ પડયાં હોય પણ તમાશાથી મહરૂમ રહેતી નથી. બાતિની જોડ અંતરની ફરી પર પણ ખટકો મહસૂસ કરે છે આ જગતમાં જાહેરી અંતર એક બે હકીકત વસ્તુ છે. અસલ વસ્તુ તાસીરનું બળ અને કશિશ (ખેંચાણ) છે. સૂર્ય કરોડો માઇલના અંતરે હોવા છતાં જગતના રજેરજને પ્રકાશિત કરે છે, ઝાંકળના ટીપાં સૂર્યની ગરમીમાં પ્રસરી જાય છે. વસંત ઋતુનાં પુષ્પોની સુગંધી માઇલો સુધી પહાડ અને જંગલને સુગંધીદાર બનાવે છે, એમજ ઉવૈસ પણ લાંબો અંતર છતાં નબૂવતના સૂર્યના કીરણોથી પ્રકાશિત હતા બેશક તેઓ યમનમાં હતા પણ તેમની મહબ્બતની લહેરો હિજાજ સુધી દોડી રહેલી હતી. આ માત્ર શાઇરી નથી અવશ્ય હકીકત છે. જનાબ રસૂલે ખુદા (સલ)એ હઝરત ઉમર (રદી.)ને આ ઇશ્ક અને પ્રેમના પુતળાના એક એક ચિન્હો બતાંવ્યાં હતાં. સહીહ મુસ્લિમ શરીફમાં છે કે "ખૈરૂત્તાબેઇન" કબીલા મુરાદનો એક માણસ છે. જેનું નામ ઉવૈસ છે. તે તમારી પાસે યમનની સહાયમાં આવશે. એના શરીર પર કોઢના નિશાન હશે. બધાં નિશાનો મટી ગયાં હશે. માત્ર એક (દિરહમ) ચાર આની બરાબર બાકી હશે. તેમની વાલિદા પણ છે, જેમની તે સેવા બજાવે છે જ્યારે તે ખુદાના સોગંદ ખાય છે તો તેને પુરો કરે છે, જો તમે તેમની દુઆએ મગફિરત લઇ શકો તો લઇ લેશો.

આ નિશાની આપવા પછી હઝરત ઉમર (રદી.) સતત ઉવૈસની શોધખોળમાં રહયા જેમકે આપના ખિલાફત યુગમાં જ્યારે યમનથી ફોજી સહાય આવી તો આપ શોધ કરતાં કરતાં ઉવૈસ પાસે પહોંચ્યા, અને પુછ્યું તમો ઉવૈસ બિન આમિર છો? તેમણે કહ્યુ હાં. હઝરત ઉમરે પ્રશ્ન કર્યો તમારી વાલિદા પણ છે? તેમણે ઉત્તર આપ્યો હાં, આ પ્રાથમિક ચિન્હો જાણ્યા પછી હઝરત ઉમરે તેમને કહ્યું રસૂલે ખુદા (સલ.)એ ફરમાવ્યું છે કે "તમારી પાસે યમનવાસીઓની સહાય સાથે મુરાદ અને કરન કબીલાનો એક માણસ ઉવૈસ બિન આમિર આવશે. જેમના શરીર પર કોઢ હશે. પણ એક દિરહમના બરાબર સિવાય બધાં ભૂંસાઇ ગયાં હશે, તેમની એક માતા હશે. જેમના સાથે તેઓ નેકી કરતા હશે. જ્યારે તેઓ ખુદાની કસમ ખાય છે તો તેને પુરી કરે છે, તમો તેમની દુઆએ મગફિરત લઇ શકો તો લઇ લેશો." એથી આપ મારા માટે મગફિરતની દુઆ ફરમાવો. આ સાંભળીને ઉવૈસે હઝરત ઉમર (રદી) માટે દુઆ કરી. પછી આપે તેમને પુછ્યું. હવે કયાં જવાના વિચાર છે?

તેમણે કહ્યું કુફા જવાનો, હઝરત ઉમરે (રદી.) ફરમાવ્યુ હું આપના માટે ત્યાંના ગવર્નર પાસે લખી આપું છું. ઉવૈસે કહ્યું એની જરૂર નથી મને સામાન્ય લોકોમાં રહેવું વધારે પસંદ છે.

આ બનાવને બીજે વરસે કુફાનો એક કિર્તિવંત માણુસ હજ્જ માટે આવ્યો. હઝરત ઉમર (રદી.)એ તેનાથી હઝરત ઉવૈસની હાલત પૂછી, તેમણે કહ્યું કે તેઓ ઘણુંજ તંગીમાં છે. એક ભાંગેલા તુટેલા ઝુંપડામાં રહે છે. હઝરત ઉમર (રદી.)એ તેમનાથી હઝરત ઉવૈસ વિષે જનાબ રસુલે ખુદા (સલ.)ની હદીસ બ્યાન કરી. તે માણુસ પાછો જઇ હઝરત ઉવૈસથી દુઆએ મગફિરત નો તાલિબ થયો. તેમણે ફરમાવ્યુ કે તમો હમણાં એક તાજા તાજા પવિત્ર પ્રવાસથી આવી રહ્યાં છો એટલા માટે તમો મારા માટે દુઆ કરો. ફરી પૂછ્યુ, તમો હઝરત ઉમર (રદી.)થી મળ્યા હતા? તેમણે કહ્યું હા! આ વાતચીત પછી ઉવૈસે તે માણુસ માટે દુઆએ મગફિરત કરી ઉવૈસ પોતાને દુન્યાદારથી છુપાવવા ઘણુંજ પરેશાન હાલ રહેતા હતા. ઘણી વેળા તો શરીર ઢાંકવા માટે વસ્ત્ર પણુ ન મળતું હતું. લોકો નાગુ શરીર જોઇ કપડાં ઓઢાવતા. તેમની જાહેરી હાલત પર અભણુ લોકો તેમની મજાક મશ્કરી કરતાં અને તેઓને પજવતા.

પરંતુ જ્ઞાનીઓની નજરોથી તેઓ છુપી શકયા નહિં. તેમની રૂહાનીયતની સુગંધ અકીદતવાળા લોકોને દૂર દૂરથી ખેંચી લાવતી હતી. હરમ બિન હયાન એક અકીદતવાળા તાબેઇ છે. તેમની મુલાકાતના બનાવો અતિશય અસરકારક છે. આ બનાવો ખુદ હરમ બિન હયાનની ઝબાનથી સાંભળો. "હું ઉવૈસ કરનીની મુલાકાતની તમન્નામાં કુફા ગયો, અને શોધતો શોધતો ફુરાતના કિનારે પહોંચ્યો, ત્યાં જોયું તો એક માણુસ એકલો બેસી બપોરના વખતે વઝૂ કરી રહેલો છે અને કપડાં ધોઇ રહેલો છે ઉવૈસના વખાણુ સાંભળી ચૂકયો હતો, જેથી તુરતજ પિછાણી ગયો. તેઓ એક મોટાં શરીર વાળા ઘઉંવર્ણુ માણુસ હતા, શરીર પર વાળ વધારે હતાં, માથું મુંડેલુ હતું. દાઢી પર વાળ ઘણુંજ હતા શરીર પર એક ઊનની ઇઝાર અને એક ઊનની ચાદર હતી. ચેહરો ઘણો જ મોટો અને ભયાનક હતો.

પાસે જઇને મેં સલામ કરી. ઉવૈસે ઉત્તર આપ્યો અને મારી તરફ જોઇને કહ્યું ખુદા તમોને જીવતાં રાખે. મેં કહ્યું ઉવૈસ તમારા પર ખુદા રહમત નાઝિલ કરે અને તમારી ક્ષમા કરે. તમારો શું હાલ છે! અતિ પ્રેમના લીધે તેમની જાહેરી હાલત પર મારા આંસુ નીકળી પડયા. મને રડતો જોઇ તેઓ પણુ રડવા લાગ્યા. અને મને કહ્યું હરમ બિન હયાન ખુદા તમારા પર રહમ કરે. મારા ભાઇ તમો કેમ છો! તમોને મારો પતો કોણે બતાવ્યો? મે કહ્યું ખુદાએ આ ઉત્તર પર તેમણે ફરમાવ્યુ "લા ઇલાહ સુબહાન રબ્બિના ઇન કાન વઅદો રબ્બિના લમફઉલા વિના સુબ્હાની" હરમ બિન હયાન કહે છે કે એથી પહેલાં કોઇ વખતે મેં તેમને જોયા ન હતા. અને તેમણે પણ મને જોયો ન હતો. એથી મેં તેમનાથી પુછ્યું. આપે મારૂં અને મારા પિતાનું નામ કેવી રીતે જાણ્યું? ખુદાની કસમ આજ પહેલાં મેં તમોને કોઇ વખત જોયા ન હતા, ફરમાવ્યું અલીમ અને ખબીરે મને બતાવ્યું. જ્યારે તમારા આત્માએ મારા આત્માથી વતો કરી તેજ વખતે મારા આત્માએ તમારા આત્માને ઓળખી લીધો.

જીવતા અને ચાલતા ફરતા લોકોની જેમ રૂહોને પણ જાન હોય છે. મુઅમિન જો કે કોઇ વખતે પણ એક બીજાથી ન મળ્યા હોય અને તેઓમાં કોઇ ઓળખાણ પણ ન હોય અને ન વાત કરવાનો મૌકો પડયો હોય પરંતુ તે બધા એક બીજાને ઓળખે છે, અને ખુદાની રૂહના વસીલાથી વાતો કરે છે. મેં દરખાસ્ત રજુ કરી કે આપ રસૂલે ખુદા (સલ.)ની કોઇ હદીસ સંભળાવો કે હું આપની મુબારક ઝબાનથી સાંભળી યાદ કરી લઉં. ફરમાવ્યું કે "મેં રસૂલે ખુદા (સલ)ને જોયા નથી અને ન તેમની સોહબ્બતનો લાભ લીધો છે. અલબત્ત આપને જોનારાઓને મેં જોયા છે અને તમારી જેમ મને પણ આપની હદીસો પહોંચી છે. પરંતુ હું મારા માટે આ બારણું ખોલવા ઇચ્છતો નથી કે મુહદિસ, કાઝી અથવા મુફતી બનું. હરમ બિન હયાન! મને પોતે મારા નફસ માટે ઘણાંક કામો છે. આ જવાબ સાંભળીને મે અરજ કરી કે પછી કુર્આને શરીફની થોડીક આયતો સંભળાવો, મને આપની ઝબાનથી કુર્આને શરીફ સાંભળવાની ઇચ્છા છે. હું ખુદા વાસ્તે આપથી મહબ્બત કરું છું. મારા માટે દુઆ કરનારો અને કંઇક વસીયતનો કરો કે હું તેને હમેશાં યાદ રાખું. મારી દરખાસ્ત સાંભળી મારો હાથ પકડી લીધો. અને "અઉઝુ બિલ્લાહ હિસ્સમીઇલ અલીમ મિનશ શૈતાનિર્રજીમ" પઢી ચીખ મારી રડવા લાગ્યા. અને ફરમાવ્યુ મારા પાલનહારનું વર્ણન શ્રેષ્ઠ છે. સર્વેથી વધારે હક તેની વાણી છે. સર્વેથી વધારે સત્ય વાત તેની વાત છે, બધાથી વધારે સારું કલામ તેનું કલામ છે. આ શબ્દો ફરમાવીને "મા ખલકનસ્સમાવાત વલ અર્દ્દેથી હુવલઅઝીઝુરહીમ" સુધી તિલાવત કરી ચીખ મારી એવા ચૂપ થઇ ગયા કે હું સમજ્યો કે બેભાન થઈ ગયા. પછી મને કહ્યું હરમ બિન હયાન, તમારા પિતા મરણ પામ્યા. એક દિવસ તમારે પણ મરવાનું છે, અબૂ હયાન મરણ પામ્યા. તેમના માટે જન્નત છે અથવા દોઝખ, આદમ (અલૈ.) મરણ પામ્યા. હઝરત હવ્વા ગુઝરી ગયા હઝરત નૂહ (અલૈ) ઇબ્રાહીમ ખલીલુર્રહમાન ફાની જગત ત્યાગી ગયા. હઝરત મૂસા નજીયુર્રહમાન મરણ પામ્યા. હઝરત દાઉદ ખલીફતુર્રહમાન, હઝરત મુહમ્મદ રસૂલુર્રહમાન, હઝરત અબૂબકર ખલીફતુલ મુસ્લિમીન, મારા ભાઇ ઉમર બિન ખત્તાબ (રદી) મરણ પામ્યા. એમ કહી હે ઉમરનો નઅરો માર્યો અને તેમના માટે રહમતની દુઆ માંગી પછી રસૂલે ખુદા (સલ.) પર દુરૂદ મોકલ્યું અને થોડીક ટૂંકી દુઆઓ પઢીને કહ્યું હરમ બિન હયાન અલ્લાહની કિતાબ, ઉમ્મતના સુલહાઓની મુલાકાત અને નબી સાહબ (સલ.) પર દુરૂદ અને સલામ મારી વસીયત છે. મે પોતાની મૌતની ખબર આપી અને તમારા મૌતની ખબર આપી. ભવિષ્યમાં સદા મૌતને યાદ રાખજે અને એક પળવાર માટે તેનાથી ગાફિલ ન રહેતો. પાછા જઈ પોતાની કૌમને ડરાવજો અને પોતાના દીની ભાઇઓને નસીહત કરજો. ખબરદાર, જમાઅતનો સાથ ન છોડશો, એવું ન થાય કે અંજાણપણામાં તમારો દીન ચાલ્યો જાય અને કિયામતમાં તમને દોઝખની અગ્નિનો સામનો થાય. પછી ફરમાવ્યું: હે અલ્લાહ આ માણસમાં ગુમાન છે કે તે તારા માટે મારાથી મહબ્બત કરે છે. અને તારાજ માટે મારાથી મુલાકાત કરી એટલા માટે હે અલ્લાહ જન્નતમાં એનો ચ્હેરો મને દેખાડજે. અને પોતાના ઘર દારેસ્સલામમા મને એનાથી મેળવજે એ જગતમાં જ્યાં પણ રહે તેને પોતાની હિફાઝત

અને અમનમાં રાખજે એની ખેતીવાડી એના કબજામાં રહેવા દેજે. એને થોડી દુન્યા પર ખુશ રાખ. અને દુન્યાથી જે હિસ્સો તેં એને અર્પણ કર્યો છે તે એના માટે આસાન કર. અને પોતાની બખ્શિશ અને નેઅમતો પર એને આભારી કર અને એને સારો બદલો અર્પણ કર. આ આશિર્વાદ આપી મને કહ્યું, કે હરમ બિન હયાન હવે હુ તને ખુદાને સોંપું છું. સ ર્ં અસ્સલામો અલય વ ન હવે હુ તને આજથી ન જોઈશ, હું ખ્યાતિ પસંદ કરતો નથી અને એકાંતપણાને પસદ કરૂ છું. જ્યાં સુધી હું દુન્યામાં જીવતો રહીશ, અતિશ્ય દુઃખમાં પડેલો રહીશ, એ કારણે ભવિષ્યમાં ન તમો મને પુછશો અને ન મારી શોધ કરશો, તમારી યાદ મારા હૃદયમાં હંમેશા રહેશે. પરંતુ અત્યાર પછી તમો મને જોઇ શકશો નહિ તેમ હું પણ તમોને જોઇ શકીશ નહિ મને યાદ કરતા રહેશો. અને મારા માટે બાલી દુઆઓ કરતા રહેશો આમ કહી રજા લઇ તેઓ એક દિશાએ ચાલતા થયા, હુ પણ સાથે થઇ ગયો કે થોડીકવાર વધારે સાથે રહુ પણ તેઓ રાજી થયાં નહિ અને અમો બંને રડતાં રડતાં એક બીજાથી જુદા થયા ત્યારપછી મેં તેમને બહુજ શોધ્યા અને લોકોથી પૂછયું, પરંતુ કોઇથી કાંઇ પણ પતો લાગ્યો નહિ. ખુદાપાક તેમના પર રહમત નાઝિલ કરે અને મગફિરત ફરમાવે આ મુલાકાત પછી કોઇ પણ અઠવાડિયું એવું ન જતું કે હુ તેમને એક બે વખત સ્વપ્નામાં ન જોતો. હોઉં.

ઉવૈસને જ્યાં સુધી જાહેરમાં લોકોએ ન ઓળખ્યા હતા ત્યાં સુધી તેઓ દુન્યાદાર તરીકે નજર આવતા હતા. પરંતુ જ્યારથી તેમની હકીકત ખુલી ગઇ ત્યારે તેઓ એવા રૂપોશ (સતાઇ) થઇ ગયા કે પછી કોઇએ તેમને ન દીઠા, ત્યાર પછી સિફ્ફીનની લડાઇમાં તેમની શહાદતનો પત્તો મળે છે. તેમને ખુદાના માર્ગમાં શહાદતની ઘણીજ હોંશ અને તમન્ના હતી. એના માટે તેઓ દુઆ કર્યા કરતા હતા. અલ્લાહ પાકે સિફ્ફીનની લડાઇમાં એ તમન્ના પૂરી કરી આપી અને હઝરત અલી (રદી)ની હિમાયતમાં શહીદ થયા.

સંપૂર્ણ.

સાભાર–સ્વીકાર.

"બે ઘડી મોજ" દીપોત્સવી અંક: મુંબઇથી જનાબ "શયદા" સા૦ના તંત્રીપદ હેઠળ પ્રગટ થતા હળવા સાહિત્યના આ જાણીતા સાપ્તાહિકનો લગભગ ૨૦૦ પૃષ્ઠનો દળદાર આર્ટ પેપર ઉપરના ચિત્રો સહિત અંક પ્રગટ થયો છે. લેખકોની અનુક્રમણિકા પ્રત્યે દૃષ્ટિ કરતા ગુજરાતના બધાય જાણીતા કવિઓ અને લેખકોનો સહકાર મેળવવા એ સાપ્તાહિક ભાગ્યવંત થયુ છે. પ્રથમ કયા લેખ કે કાવ્યને વાંચવું એજ નક્કી કરવું મુશ્કેલ જેવું લાગે છે. દીપોત્સવી અંકો એમ તો ઘણાએ પ્રગટ થતા આવ્યા છે અને પ્રગટ થાય છે પણ "બે ઘડી મોજે" પોતાનો જે સ્ટેન્ડર્ડ કાયમ રાખ્યો છે અને સહકાર મેળવી વાંચન પૂરૂં પાડ્યું છે તે માટે જ૦ "શયદા" સા૦ ને અભિનંદન અંકની કી. રૂા. બાકી.

"પ્રગતિ" માસિક, શ્રી ગિરનારા સોની જ્ઞાતિનુ માસિક પુ. ૧ અંક ૨–૩ કી. સા૧ આના 'પ્રગતિ' કાર્યાલય: પ્રહલાદ રોડ, રાજકોટ તરફથી મળ્યું છે તેનો સાભાર–સ્વીકાર કરવામાં આવે છે.

ધી પંચ મુસ્લિમ એજ્યુકેશનલ સોસાઇટી, કરોદનો સને ૧૯૪૧થી ૧૯૪૫ સુધીનો હિસાબ અને રિપોર્ટ. સંસ્થાના સેક્રેટરી તરફથી મળ્યો છે.

(અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૩૭મું)

જનાબ "બેકાર"ને માનપત્ર

શનિવાર તા. ૨-૧૧-૪૬ ની રાત્રે 'મહાગુજરાત ગઝલ મંડળ' સૂરતના કવિ બંધુઓએ, એક જલ્સો જનાબ 'બેકારની' શિક્ષણ અધિકારી તરીકે નીમણુંક થઇ હોવાથી તેમને માનપત્ર આપવા માટે યોજ્યો હતો.

શરૂઆતમાં પ્રાસંગિક પ્રવચન પછી બિરાદર 'અમીન આઝાદે' સભાના પ્રમુખ તરીકે, લો કોલેજના અધ્યાપક, 'ગઝલ વકીલ' જાણીતા કવિશ્રી **'ચીમનલાલ વ્યાસ'**નું નામ સુચવ્યું હતું. જેને ભાઇ મસ્ત હબીબે ટેકો આપતા આખી સભાએ પ્રો. વ્યાસને વધાવી લીધા હતા.

તે પછી પહેલા પ્રવચનકાર તરીકે ભાઇ નટવરલાલ 'અતીત' ઉભા થયા. તેમના પ્રવચનમાં તેમણે બેકદર સરકારની ટીકા કરી અને જ. બેકારને સફળ, શાફર ઇચ્છી હતી તે પછી ભાઇ 'મસ્ત હબીબ' ભાઇ 'દર્દી' રાંદેરી, ભાઇ 'આસી', 'વહશી' સાહેબ, શ્રીયુત પવાર વિ૦એ અનુક્રમે પ્રવચનો કર્યા હતાં જેમા તેમણે જ. 'બેકાર' તરફનો તેમનો હાર્દિક પ્યાર વ્યકત કર્યો હતો.

જ. 'બેકાર'ની નિખાલસતા, મિલનસારી, નમ્રતા, પડછંદદેહ છતાં મુલાયમ હૃદય, એમનું લોકભોગ્ય હાસ્ય, વર્ષોની સાહિત્ય સેવા, ૬ થી ૧૪ પુસ્તકોના પ્રકાશન વિ. વિ. બાબતોનો ઉલ્લેખ છુટાછવાયી અને સુંદર રીતે પ્રાસ થયો હતો.

ભાઇ 'આસી' ઉર્દૂમાં બોલ્યા હતા અને જ. 'બેકાર'ની 'સાહિત્ય' અને 'સંસાર' બન્નેમાં 'રેસ' એકસરખી છે." એ વાકય પર આખી સભામાં મિનિટો સુધી હાસ્યનું મોજુ ફરી વળ્યું હતું. તે પછી પ્રો ચીમનલાલ વ્યાસે એમની રસઝરતી શૈલીમાં સુંદર પ્રવચન કર્યું હતુ. જે અમે એમનાજ શબ્દોમાં રજૂ કરીએ છીએ.

"શ્રી 'બેકાર'નું વ્યકિતત્વ અનોખું છે. વિનોદને એમણે એમના તખલ્લુસ જેવું જીવનનું ક્ષેત્ર બનાવી દીધું છે.

પ્રભુએ શ્રી 'બેકાર'ને પડછંદ કદાવર શરીર આપ્યું છે અને એવુંજ મન આપ્યું છે. જોતાંજ એમના પ્રભવથી પ્રેક્ષક અંજાયા વિના નહિ.

એમની સુજનતા, મિલનસારપણું અને હસમુખી વૃત્તિથી એમણે એમના સમાગમમાં આવનારનાં દિલ જીતી લીધાં છે.

શ્રી. 'બેકાર' કલમના લડવૈયા છે. એમની કલમ જોરદાર છે–મિત્રને આનંદ આપનારી, શત્રુને રંજાડનારી–નિખાલસપણું અને બીનધડક, બેધડક કહી નાખવું એ એમની વિશિષ્ટતા છેઃ–એમની ગુજરાતીની સાહિત્ય સેવા–હાસ્ય રસના તો એ અમૂલ્ય ઇજારદાર છે. અને એમનું લખાણ લોકભોગ્ય અને લોકપ્રિય છે. અનેક કૃતિઓના લેખક છે તદુપરાંત સામયિકો, સાપ્તાહિકો અને અનેક સ્થળે લખનારા એ વિપુલ લેખક છે. એમની કલમ, વગર થંભ્યે સડસડાટ ચાલી જાય છે. એવીજ એમની વિનોદ વૃત્તિ ઉછાળા મારતી વહેતી જાય છે. એ સભાજીન છે અને એમની હાજરી અને એમાં એમનો ફાળો મુશાઇરા અને મેહફીલોને મઝાની બનાવે છે તથા રમુજી પ્રસંગોમાં ઓર રંગ લાવે છે. કેળવણીના ક્ષેત્રમાં એમની સેવા ઓછી નથી. એમની કદર સરકારે તો મોડી કરી છે, પણ કરી છે એટલે બસ. આપણે ગર્વ લેવા જેવો છે. શ્રી 'બેકાર' રાષ્ટ્રિય વિચારના છે. એમનું ધ્યેય હિંદુ મુસ્લિમ એકયતાનું છે અને એજ ઉદેશ કવિતા માર્ગે સધાય તો ઠીક સમજી. મહા ગુ ગઝલ મંડળની સ્થાપના થઇ છે એમાં પ્રેરકબળ શ્રી 'બેકાર' છે.

હું તો એમના પરિચયમાં થોડા સમયથીજ

આવ્યો છું પણ મને લાગે છે કે આગારી દોરતી લાંબા સમયની જૂની હોય. એ એમની જ સુજનતા છે. એમની સાથે વાતચીત કરવી અથવા એમને એમના લેખક જીવનના અનુભવ વર્ણવતાં સાંભળવા એક એક અમૂલ્ય તક છે.

શ્રી 'બેકાર' કવિ છે એટલુ જ નહિ પરંતુ હૃદયવાળા અને ટેકવાળા કવિ છે. કોઈના ધન વૈભવ સત્તાથી એ અંજાતા નથી તેમ ધનિકોને ધિક્કારતા પણ નથી. ધનિકોને એમનો ધર્મ સમજાવનારા છે.

એ બહુધા કવિઓ હોય છે તેવા અવ્યવહારૂ નથી—અને પ્રકાશકો અને લેખકો વચ્ચે કેવી વાતો હોવી જોઇએ અને કેવો સંબંધ રહેવો જોઇએ એ વિષેના એમના વિચારો જાણવા જેવા છે.

શ્રી બેકાર ઉત્તમ ગઝલકાર છે, હઝલકાર છે, નઝમકાર છે અને નકલકાર છે આ તો દુન્યાને બનાવનાર બેકાર.

નહિ તો ગભીર પગનો બેકાર કેળવણીકાર છે. સમાજના અને કોમના સદા સુધારક છે.

'બેકાર'માં વિદ્વત્તાનો ખોટો ડોળ નથી બહુધા હાસ્ય અને મજાક વૃત્તિ નીચે એને ઢાંકી દે છે તોય એમની પ્રતિભાના ચમકાર છૂપા રહેતા નથી. બેકાર બેકાર નથી છતાં એમાં તખલ્લુસ લોકોને છેતરે છે એમને એટલુ બધું કામ હોય છે કે એમને નવરાશ નથી.

બેકાર ખરાબોલા અને સ્પષ્ટ વકતા હોવાથી એમને વિષે ગેરસમજ ફેલાય પણ એમની એમને દરકાર નથી હોતી.

અટલું તો એમના થોડા સમયના પરિચયમાં આવતાંજ જોઈ શકયો છું. મને એમના ખાનગી જીવનનો અંગત પરિચય નથી પણ જેમને છે તે પણ એમની સહૃદયતા અને નિખાલસતા માટે બે મત નથી

હું, આપણા મહા ગુ. ગઝલ મંડળ તરફથી, અને મારા પોતાના તરફથી ભાઇ 'બેકાર'ને જવલંત કારકીર્દિ દીર્ઘાયુષ્ય અને તદુરસ્તી ઇચ્છું છું અને આશા છે કે એ એમનુ આપણા પ્રત્યેનું મુરબ્બીપણું જાળવી રાખશે કેમકે કવિઓ પ્રત્યે 'બેકાર'ને સહાનુભુતિ છે અને નવા ગઝલકારો ઘડવામાં એમને ખૂબ રસ છે"

ત્યાર બાદ પ્રો વ્યાસ સાહેબે પોતાના શુભ્હસ્તેજ બેકાર સાહેબને ફૂલહાર પહેરાવ્યા હતા.

તે પછી ભાઇ 'બેકાર' બોલવા ઉભા થયા તેમણે મિત્ર મંડળ તરફથી તેમનું જે સન્માન કરવામાં આવ્યું તેનો આભાર માનતા જણાવ્યું હતું કે 'હું જાઉં છું" એટલે લાંબ રહેવાનો નથી પણ ટૂંક સમયમાં પાછો તમને બધાને આવી મળીશ મંડળનો પ્રેમ મારા હૃદયમાં જડાઇ રહ્યો છે, તમારા બધાથી છુટા પડવું મારા હૃદયને આઘાત પહોંચાડે છે. 'વહશી' સાહેબે 'કારવાં' માટે કહયું પણ હું જ્યાં હોઇશ ત્યાંથી નિયમીત મારી સેવાઓ આપતો રહીશ શ્રી 'પતારે' કહયું કે મારી સાહિત્ય સેવા ને આ 'બદલી'થી કેટલીક અડચણ આવશે, પણ એ હું માનતો નથી. મને બીજે બધે ફરવાથી થનારા નવા નવા અનુભવો મળશે અને લેખન પ્રવૃત્તિ ઘટવાને બદલે વધશે એમ હુ ધારૂં છું."

તે પછી ભાઇ 'અમીન આઝાદે' સૌનો આભાર માનતા 'માસિક મુશાઇરા'ના રૂપમાં સભાને જાહેર કરી હતી આ વેળા પંક્તિ આપવામાં આવી હતી:

"ડુબવી રહ્યો છે લોહીનો તેહવાર માનવી"

—એ પર વચાયલી સુંદર ગઝલોમાંથી જે કેટલાક શેરને ખૂબ દાદ મળી હતી તે અત્રે ટાંકયાં છે.

"એ મીઠા મીઠા શબ્દોથી હૈયાને છેતરી,
રહયો છે સાચવીને બસ ઉપચાર માનવી.
હૈયામાં ફક્ત વ્યાસના આ એક વાત છે,
સર્જે નવીન સ્નેહનો સંસાર માનવી"
— પ્રો. ચીમનલાલ વ્યાસ

"કૃતાર્થ થઇ જવા ચહે તારા શરણ સુધી.
થઇ જાય જો તું તેજનો અંબાર માનવી.
વરસે હૃદયમાં ધ્યાનથી અમૃતમયી-દયા,
ક્ષણમાં બુઝે અંગાર, હો અગર માનવી."
—'પથ'ર'

"એ તાંડવ નૃત્ય, પાશવી મન આંખમાં ઝનુન,
ઉજળી રહયો છે લોહીનો તેહવાર માનવી.
માનવતા મારી એક તો આધાર છે 'અમીન'
કોણે કહ્યું કે હું છુ. નિરાધર માનવી"
—"અમીન આઝાદ"

"ગભરાતા કાલે કોઈની મરઘીને મારતા,
આજે કરે છે માનવીને ઠાર, માનવી
વચગાળાના કે પેલી કહો આજુબાજુની,
બન્નેમા આપણે કઈ સરકાર માનવી!"
—"આસી"

"છે મારું દર્દ, મારી દવા, મારા રોગની,
છે એટલે નકામાં ત્યાં ઉપચર માનવી
બોલે. 'અતીત' જીંદગી શા કામની પછી,
થઇ માનવી જો જીતે નહીં પ્યાર માનવી!"
—'અતીત'

"અશ્રુને આશરે એ વિસારે છે વેદના,
હળવો કરે છે એમ હૃદય-ભાર માનવી.
મારા જીવનની વેદના શાને કહું 'અનિલ',
કયાં માનવીની રાખે છે દરકાર માનવી."
—'અનિલ'

[શકુન્તલા અને ઉર્દૂ સાહિત્યના મહાન શાઈરો આવતા અંકે]

(પૃષ્ઠ ૩૪થી ચાલુ)

"હાંડીઆ" દીપોત્સવી અંકઃ સુરત, હવાડીયા ચકલામાંથી પ્રગટ થતા શ્રીયુત નટવર વીમાવાળા સાહેબના તંત્રીપદ હેઠળ પ્રગટ થતા આ સાપ્તાહિકે પોતાના હંમેશના શિરસ્તા મુજબનો નવલિકા અંક પ્રગટ કર્યો છે. કી. રૂપીઓ સવા. નવલિકા ચાહક વાંચકો માટે ૧૫ નવલિકાઓનો સંગ્રહ છે. એક પછી એક નવલિકા વાંચવાનું મન થતુંજ રહે છે અને અંક હાથમાંથી છુટતોજ નથી. આર્ટ પેપર ઉપર ફોટો-બ્લોક પણ આપ્યા છે. ૧૬૦ પૃષ્ઠનો આ અંક શરૂથી છેવટ સુધી વાચ્યા પછીજ હાથમાંથી છુટે છે. અમે શ્રી. નટવર ભાઇને તેમની પસંદગી માટે મુબારકબાદી આપીએ છીએ.

'નવરોઝ" દીપોત્સવી અંક, ૧૯૪૬, તંત્રી મી. ઇ. એન. કાંગાઃ કી. રૂ. સવાઃ પ્રગટસ્થાન નં. ૨૯-૩૦ ધુંઝરા સ્ટ્રીટ કલકત્તા. લગભગ ૮૦ પૃષ્ઠો અને આર્ટ પેપર ઉપર છપાયલા ફોટો બ્લોક ચિત્રો સાથેનો અંક મળ્યો છે ગુજરાતી અને અંગ્રેજી લેખો-કાવ્યો અને કાર્ટુનો એમાં પ્રગટ થયા છે. 'પૃષ્ઠ ૫૩ ઉપર બહેન નાજુ કરકરીયાની વાર્તામાં હિન્દુ પુરૂષ સાથે મુસ્લિમ કોલેજીયન યુવતિનું પાત્ર જે વર્ણવામાં આવ્યું છે તે આ કોમી વિખવાદના ઝમાનામાં પસંદ કરવા યોગ્ય તો નથીજ. દીપોત્સવી અંકની સાથે હસવી સન મૂકવામાં આવ્યો છે તેને બદલે જો સંવત મૂકાયું હોત તો ઠીક હતું. બાકીના લેખો-કાવ્યો વી૦ વાંચન-ભૂખને સંતુષ્ઠ કર્યા વિના રહેતાંજ નથી.

"પાકિસ્તાન" ઇદ અંકઃ તંત્રી જ૦ હુસૈનખાન જે. બબરઃ પ્રગટસ્થાન, ખુરકુલ્લાહની પોળ, કાલુપુર, અમદાવાદઃ કી. આના બાર. પૃ. ૯૦ ઇદે કુર્બા પ્રસંગે બિ. બબરજીએ આ અંક પ્રગટ કર્યો છે. જ. નિઝામુદીન કુરેશી, બદ્રનિઝામી સહતી "કલીમ", "સાગિર" વટવા, "મઝાક" તેમજ અન્ય જુના અને નવા લેખકો-કવિઓથી અંક સમગ્ર બન્યો છે. મુસ્લિમ વાંચકો માટે તે ખાસ ઉપયોગી છે.

મૌલાના : અહમદ અશરફ રાંદેરી

●

સવાલ-ફજરની નમાઝ તથા અસરની નમાઝ બાદ તિલાવતનો સજદો કરી શકાય કે કેમ?

જવાબ-તિલાવતનો સજદો કરી શકાય છે, તેમજ કુર્આન શરીફ પઢી શકાય છે.

સવાલ-મગરિબના આખરી ટાઇમમાં કુર્આન શરીફની તિલાવત કરી શકાય કે કેમ?

જવાબ-તિલાવત કરવામાં કાંઇ વાંધો નથી.

સવાલ-ફજરની નમાઝની અઝાન પછી અને ફજરની સુન્નત પઢવા પહેલાં નફિલ પઢી શકાય કે કેમ?

જવાબ-ફજરની બે રકાઅત સુન્નત સિવાય બીજી કોઇ પણ નફિલ પઢવી હન્ફી મઝહબમાં મકરૂહ છે.

સવાલ-રોઝાની હાલતમાં તાજું દાતણ વાપરી શકાય કે કેમ?

જવાબ-દાતણ વાપરી શકાય છે પરંતુ તેનો રસ પેટમાં ન જાય.

સવાલ-ફરજ નમાઝમાં ઇમામની ભૂલ થતી હોય કિર્અતમા તો લૂકમો આપી શકાય કે કેમ?

જવાબ-તેજ ઇમામની પાછળ નમાઝ પઢનાર મુક્તદી લૂકમો આપી શકે છે.

સવાલ-તહજ્જુદની નમાઝનો વખત ક્યાં સુધી રહે છે, તથા તેમાં શું પઢવું? સૂરએ ફાતિહા પછી કોઇ કોઇ વખતે પઢે તો પઢી શકે કે કેમ? તથા કેટલી રકાત છે.

જવાબ-તહજ્જુદનો વખત સુબ્હે સાદિક સુધી રહે છે, જે સૂરતો યાદ હોય તે પઢવી તહજ્જુદ માટે કોઇ ખાસ સૂરત મુકર્રર નથી. બે રકાતથી લઇ બાર રકાત સુધી છે.

સવાલ અસરની નમાઝ માટે મસ્જિદમાં ગયે. જમાત થઇ ગઇ. વઝુ કરી તહયતુલ વઝુના નફિલ તથા સુન્નત પઢીને ફર્ઝ પઢુ તો પઢી શકાય કે કેમ? ખાલી ફર્ઝ પઢવી?

જવાબ-માત્ર ફર્ઝ પઢવા.

સવાલ-આસમાની સુલતાની આફત જેવી કે હુલ્લડ હેય તો તે શાંતિ થાય અને અમન થય માટે શું પઢવું તથા અલ્લાહ આપણને હિફાઝતથી રખે

જવાબ-ઇસ્તિગફાર તથા "લાહવલા વલા કુવ્વતા ઇલ્લા બિલ્લાહ" અને 'હસ્બોનલ્લાહ' પઢવું

સવાલ-નમાઝમાં દરૂદ શરીફ પઢીએ છીએ તેમાં "સૈય્યદના" પઢવું કે કેમ?

જવાબ-નમાઝમાં અત્તહિય્યાત પછી જે દરૂદે ઇબ્રાહીમ પઢવામાં આવે છે તેનાં આ મુજબ છે: અલ્લાહુમ્મા સલ્લે અલા મુહમ્મદ. હદીસની રિવાયતોમાં શબ્દ "સૈય્યેદના" નથી. પરંતુ કોઇ પઢે તો એમાં વાંધોએ નથી.

સવાલ-મારા છોકરાની શાદીમાં રૂા. ૮૨૫)ની મહેર નક્કી કરેલી છે. અણબનાવના કારણે છોકરીને અમોએ એક વરસથી બોલાવી નથી, છોકરા તથા છોકરી એ બન્ને પક્ષના માણસોએ મળી એવો ફેંસલો કર્યો કે એક વરસ ન બોલાવવાની ખોરાકીના રૂા. ૩૦૦) તથા મહેરના રૂા. ૧૨૭ા મળી કુલ્લે રૂા ૪૨૭ા છોકરીને આપવા અને તલાક આપવી બાકી મહેર પેટેની રકમ છોકરી માફ કરવા તૈયાર છે!

જવાબ-બનતાં સુધી ધણી ધણીઆણીને સમજાવી બન્નેમાં સુલ્હ કરાવવી જોઇએ છતાં દરેક પ્રકારની કોશિશ નિષ્ફળ જાય તો સવા-

લમાં પુછેલી સુરત પ્રમાણે તલાક આપવી જાએઝ છે. બાકીની મહેર માફ કરવાથી માફ થઈ જશે. (ફતાવા અઝીઝી)

સવાલ-મારે પાંચ છોકરા અને બે છોકરી છે. અને અમો ધણી ધણીઆણી બન્ને છીએ, તો શરીઅત પ્રમાણે દરેકનો હિસ્સો કેટલો કેટલો આવશે

જવાબ-સવાલમાં જેટલા વારિસો લખ્યાં છે, તે બધાં તમારા ઇન્તેકાલ વખતે હયાત રહે તો નીચે બતાવ્યા મુજબ વહેંચણી કરે. નહિ તો ફરીથી પુછવું પડશી. કફન દફન તથા કર્ઝ હોય તો તે અદા કર્યા પછી જે વસીયત કરી હોય તો વસીયત ત્રીજા ભાગ સુધીમાંથી પુરી કરવા બાદ કુલ મિલકતના ૯૬ ભાગ કરે તેમાંથી તમારી ઔરતને બાર ભાગ, અને દરેક છોકરાને ૧૪ ભાગ અને દરેક છોકરીને સાત ભાગ મળશે. અને જો તમે હયાતીમાં બધા વારિસોને આપશો તો તે બખશિશ (હિબા) છે અને તેમાં બધાઓને સરખે ભાગે આપવું જોઇએ. હન્ફી મઝહબમાં એથી વિરૂધ્ધ કરવું મકરૂહ તહરીમી છે. (દુરે મુખ્તાર, ફત્હુલ કદીર)

સવાલ-એક ગેરમુસ્લિમે પોતાના દીકરા અને ઔરતને મૂકીને ઇસ્લામ સ્વીકાર કર્યો. દીકરાએ પોતાના બાપને ફરી હિન્દુસમાજ સ્વીકારવા સમજાવ્યો બાપ કોઈ રીતે ન સમજ્યો ત્યારે દીકરાએ કહ્યું કે ભલે અમારા ભેગા રહીને ઇસ્લામી ધર્મ પાળજો. બાપે દીકરાને ઇસ્લામ ધર્મ કબૂલ કરવા કહ્યું પણ તેણે માન્યું નહિ. બાપનું દિલ ઇસ્લામથી ફરે તેમ નથી પણ તેને ઉમ્મીદ છે કે પોતાનો દીકરો અને ઔરત મુસલમાન થાય તો ઘણું સરૂં, પણ એ વાત પોતાના દીકરા અને ઔરત સાથે અમુક મુદ્દત ભેગા રહીને સમજાવ્યા સિવાય બની શકે તેમ નથી. તો તેઓ સાથે રહી ભેગું ખાવું પીવું તેમજ પોતાની ઔરત સાથે સંસારીક વહેવાર પ્રમાણે વર્તવું એ માટે શરીઅતમાં શું હુકમ?

જવાબ-તેઓને સમજાવી ઇસ્લામમાં દાખલ કરાવવું તમારા ઉપર ઝરૂરી છે જાએઝ તરીકાથી તેઓની સાથે ખાવા પીવામાં કંઇ વાંધો નથી પણ પોતાની ઔરત સાથે જ્યાં સુધી તેણી ઇસ્લામ ન સ્વીકારે તેમજ તેની સાથે ફરીથી નિકાહ ન કરે સંભોગ કરવો જાએઝ નથી. કારણ કે ધણીના ઇસ્લામ સ્વીકારથી ધણી ધણીઆણીના આપસમાં નિકાહ તૂટી ગયા છે.

સવાલ-દરિયા કિનારે વીંછી જેવા જાનવર થાય છે. જેને કુળચલ કહે છે તેને દમની બીમારી અને ઘાંસણી (ટી બી.)ની બીમારીમાં લોકો જેનું કાઢો કરી અને તેનું ગોશ્ત રાંધીને ખાય છે. તો કુળચલ હલાલ છે કે હરામ? જો હરામ હોય તો દમની કે ટી. બી. ની બીમારીમાં ફાયદા માટે દવા તરીકે તેનો કાઢો પી શકાય? તેમજ તેનું ગોશ્ત રાંધીને ખવાય અમે એક પેશ ઇમામ છે તેને દમની બીમારી છે અને તે કુળચલનું કાઢો કરીને પીએ છે તેમજ તેનું ગોશ્ત ખાય છે તો શું તે ઇમામતને લાયક ગણી શકાય? અને તેની પાછળ નમાઝ થાય કે નહિ?

જવાબ-કુળચલ જાનવરથી હું વાકેફ નથી. જોવા પછી હલાલ કે હરામનો હુકમ આપી શકાય પણ જો કોઈ હુશિયાર ડાૅક્ટર અથવા હકીમ કહે કે એના સિવાય બીજો કોઇ ઇલાજ નથી તો તેનું ખાવું જાએઝ છે. કંઇ વાંધો નથી. ખુદા તઆલા વધુ જાણનાર છે.

સલામ:—

અસ્સલામ અય ! ઈબ્ને હૈદર અસ્સલામ;
અસ્સલામ અય ! હકના દિલબર અસ્સલામ.

અસ્સલામ અય ! ફાતિમાના નૂર ઐન;
મુસ્તફાની આંખના તારા હુસૈન.

મોતથી ડર્યો નહિં નિઃશક જરી;
હકની ખાતિર જાન પણ અર્પણ કરી.

ત્યાં હતા લાખો અહીં બોતેર લઇ;
થઇ ગયા જગમાં અમર મસ્તક દઈ.

શત્રુઓ નાઠા લઈ નિજ હારને;
યાદ કરતા વીર નરની મારને.

છે શહીદો જીવતા, મરતા નથી;
જીવતાનો શોક કો' કરતા નથી.

તેમના જીવનથી ગ્રહણ બોધ કર;
પળે શું ? 'મુઅતર' છે તેની શોધ કર.

"મુઅતર" હાંસોટી.

જૌહર બતાવે છે

ક્ષણેક્ષણ ધીરતા કરબલ તણાં સરવર બતાવે છે;
પરંતુ માલનાં ચેલા મરણનો ડર બતાવે છે.

હુસૈન મક્કમ હતા, મક્કમ રહ્યા નિજકોલ-પાલનમાં.
યઝીદો લાલચે લલચાવવાને ઝર બતાવે છે.

ગઇ છે ઝિંદગી મારી ખડગ બરછીનાં સાયામાં;
અરે તું ! શું ખડગ બરછી અને ખંજર બતાવે છે ?

મુસલમાનો હંમેશાં મૌતને એક ખેલ સમજે છે;
કહે છે ઇબ્ને હૈદર શિમ્રને શું ડર બતાવે છે ?

બધું અલ્લાહ માટે એમણે અર્પણ કરી દીધું;
જગે એવી અલૌકિક હામતો કો' નર બતાવે છે.

ફકત બોતેર સામે લાખ પણ ફાવ્યા નહિં અંતે;
ખુદાનાં ચાહનારા આમ નિજ જૌહર બતાવે છે.

ફકત એક વારથી તો સેંકડો ફિન્નાર થૈ જતા;
શુરાતન રણ મહીં શબ્બીરનું ખંજર બતાવે છે.

અમર છે ઝિંદગી તેની સુભાગી તેની હસ્તી છે;
કે જે શબ્બીર સમ નિજ દીન અર્થે શિર બતાવે છે.

વિના રૂધીર સિંચન આ જગે ઉત્થાન દુર્લભ છે;
ઇતિહાસેઃ જગતનાં શિક્ષાએ નાદર બતાવે છે.

સલામોને દરૂદો હો **'શમીમ'** એ વીર નર ઉપર;
કે જે નિજ દીન-સતને મૌતથી પણ પર બતાવે છે.

'શમીમ' ઘોઘાજની

એવો અડગ લડનાર આવે છે.

રણે શબ્બીર કેરી તિવ્રતર તલ્વાર આવે છે,
મિટાવા સત્યને બાતિલ તણી તકરાર આવે છે.
પડી એ બૂમ લશ્કરમાં કે ભાગો કુફિયો સત્વર,
અલીનો શેર કરતો સામે મારામાર આવે છે.
મહા રણધીર કેરા જૂઠનાશક શૌર્યને જોઈ;
વિજય દોડીને કરવા પ્રેમથી સત્કાર આવે છે.
હુસૈની કાફલા સાથે આ શત્રુવટ અરે તોબા :
તને હે વ્યોમ ! કંઇ એની દશા પર પ્યાર આવે છે.
ઉછળતી, ચાલતી, ચોળી જતી દુશ્મનનાં મસ્તક પર;
પછી ગર્દન, જિગર દિલ કાપતી તલ્વાર આવે છે.
અરે જુજ માનવો સામે ઉભું છે તીડસમ લશ્કર;
કહે હે શિમ્ર ! આ રીતે કોઇ લડનાર આવે છે !
હજારો જખ્મથી ચકચૂર પણ ના ઉફ કરે મુખથી,
હે દુન્યા તુજ રણે એવો અડગ લડનાર આવે છે.
હુસૈને એટલું પાણી અવેજે રક્ત પાયું કે,
હમેશાં ફાલતો ઇસ્લામનો ગુલ્ઝાર આવે છે.
હુસૈની કાફલાનાં ભોગથી ગભરા નહિં મુસ્લિમ,
કે લાખો શત્રુનાં રક્તે ઉદય કરનાર આવે છે.
વિપત્તિથી નથી ડરતા શહાદત ચાહનારાઓ;
કે મેંદી પત્થરનાં ઘર્ષણે રંગકાર આવે છે.
શહાદતનાં રાણકથી શીખ જીવન-માર્ગ હે મોમિન;
કે દાણો ધૂળમાં ધૈ ધૂપને ફૂલ્દાર આવે છે.
શહાદતની મદીરા પીકનાં નિત દ્વાર ખુલ્લાં છે;
બની ડરપોક કો' નાસે તો કો' પીનાર આવે છે.
શહીદે કર્બલાની શૌર્ય-નૈયાથી હવે "કાદિર",
તરી લે હિમ્મતે કે જે થકી ભવ-પાર આવે છે.

"કાદિર" પોચાજવી

આવાઝકી દુન્યા

: સંભળાવનાર :

...બેકાર...

રાંદેરમાં ૨૬ વરસ !

આજકાલ કરતાં રાંદેરમાં મને ૨૬ વરસ વીતી ગયાં છે. એ છવ્વીસ વરસમાં મેંય રાંદેરની જુવાની જોઇ છે અને રાંદેરે પણ મારી જુવાની જોઈ છે. રાંદેર એક ૧૫-૧૬ હજારની વસ્તીવાળો કસ્બો છે; પણ એની સખાવતો અને ઇલ્મ પરવરીને પ્રતાપે એનું નામ હિંદમાં તથા હિંદ બહાર જાણીતું છે. એક જમાનો હતો કે રાંદેરની સખાવતોને પ્રતાપે બહાર ગામોમાં ૩૦-૪૦ મદ્રેસા ચાલતા હતા. અનેક મસ્જિદો અને ધાર્મિક સ્થળો રાંદેરના વકફોને પ્રતાપે ગુજરાતમાં હસ્તી ધરાવે છે. રાંદેરની ત્રણ મહાન ઇલ્મી સંસ્થાઓ, જામેઅહલુસૈનિયહ, મદ્રેસએ અશ્રરફીયહ, અને એમ. એમ. પી. હાઇસ્કુલ તથા હોસ્ટેલ. આ સંસ્થાઓએ દીની અને દુન્યવી તા'લીમમાં સારો ફાળો નોંધાવ્યો છે. સેંકડો આલિમો, હાફિઝો, અને કારીઓ પહેલી બે દીની સંસ્થાઓને પ્રતાપે ગુજરાતને સાંપડયા છે. અને એમ એમ. પી. હાઇસ્કુલે તો ગુજરાતની, મુસ્લિમ-ગુજરાતની કાયાજ પલટ કરી નાખી છે. એજ એમ. એમ પી. હોસ્ટેલની પીળી ખીચડીને પ્રતાપે આજે ગુજરાતમાં સેંકડો ડીગ્રીધારી મુસ્લિમ ગુવ.નો અમલદાર બનીને ઘુમી રહયા છે. આજે મને મળેલી ખબર મુજબ 'કારવાં'ના તંત્રી સને ૧૯૪૬-૪૭ અને ૧૯૪૭-૪૮ માટે એ સંસ્થાના મેનેજિંગ ટ્રસ્ટી ચુંટાયા છે. તે માટે મુબારકબાદ-

ગુજરાતમાં અજોડ એવી બ્યવસ્થિત હોસ્ટેલના પ્રતાપે અનેક, ગરીબ મુસલમાનો કેળવણીનાં મિષ્ટ ફળો ચાખી ચૂકયા છે. ટુંકાણમાં રાંદેર ઇલ્મના એક નાના પણ શોભાયમાન બગીચારૂપ બની ગયું છે. રમઝાનમાં હજારો ફકીરોના ધાગા રાંદેરમાં નંખાતા ઇફતારી અને શહેરીની ધમાલ, કુરઆન ખ્વાની અને તરાવીહની રૌનક રાંદેરની શાળામાં વધારો કરતી રાંદેરની રૌનકદાર મસ્જીદો પ્રવાસીઓને માટે એક મહાન આકર્ષણ બની રહે છે. શ્રી સદ. વીઠ્ઠલભાઇ પટેલ અને અમારા મિત્ર મસ્તફકીરે એક વાર રાંદેરને 'ગુજરાતનું પેરીસ' કહયું હતું. અલબત ત્યારે તો રસ્તાને-બાદ કરતાં એ ગુજરાતનું પેરીસ હતુજ પણ આજે તો એનું તેજ હણાઇ ગયું છે. જાપાનના બરમા પ્રવેશ પછી રાંદેરની સૂરત બગડી ગઇ છે. કારણ કે ઘણાખરા રાંદેરનો આધાર રંગુનની આવક પરજ હતો. રાંદેરનું તે નૂર હણાઈ ગયું છે. લોકો "શું થશે ? શું કરીશું"ની ચિંતામાં જાણે હાંફળા ફાંફળા થઇ ગયા હતા; તે હવે પુન: બરમાનો માર્ગ ખુલતાં ઠંડા પડયા છે !

રાંદેરની મ્યુનિસિપાલીટી એટલે અપૂર્વ અંધેર ! થોડી થોડી મુદતે દીવા બત્તીનાં રિસામણાં, પાણીના નળનાં જોડાણ તેડાણ ને રિસામણાં મનામણાં, તથા રસ્તાઓની તો એવી ખરાબ હાલત કે પૂછો વાત ! ગુજરાતનો આ પેરિસની, એની મ્યુનિસિપાલીટીએ જે

પત્તર ખમી નાખી છે! ટુંકાણમાં અહીંની મ્યુનિસિપાલીટીએ રાંદેરની શાળાને બગાડવામાં સારો ફાળો આપ્યો છે! સભ્યોની તકરારોના ઢેર ફેંસલે તા વરસો થયાં હજી ચાલુજ છે. સડકો પર ઢેર ઢેર કચરાના ઉકરડા એ એની વિશિષ્ટતા છે! અને રાંદેરના શેઠીયા. એમની રહેણી-કરણી અને જીવન રીતની તો મને હજીય સમજ પડતી નથી! તમામ દુન્યાના શેઠીયાઓ બાગબગીચામાં બેસવા ઉઠવાનું રાખે; ત્યારે રાંદેરના શેઠીયા ઘોડાના તબેલાનેજ બગીચો સમજીને ત્યાં બેસે ઉઠે છે! અને રાંદેરના બેકાબાકી યુવાનો માટે ઘણું કહી શકાય. રંગુન; આફ્રિકા, વગેરેની કમાઇને પ્રતાપે ૯૦ ટકા યુવાનો બેકા બાકી બની ગયા છે. ૧૦ ટકાજ કામ કરતા જોવાય છે. અને વળી, દીવા નીચે અંધારૂં જુવો કે રાંદેરની ધર્મી સંસ્થાઓનો કામ બદ્દારવાળા ખૂબ લઇ રહ્યા છે ત્યારે રાંદેરવાળા એ તરફ ઝર્રુ લક્ષજ આપતા નથી! હાલમાં કંઇ જાગૃતિ આવી છે.

ક્રિકેટના જગતમાં રાંદેર ખૂબ વિખ્યાત હતું આજે તે વિખ્યાતિ માંડ માંડ ટકાવી રહ્યું છે. રાંદેરનું ઇસ્લામ જીમખાનું મુંબઇ ઇલાકાનાં વિખ્યાત જીમખાનાઓમાંનું એક છે. બોરાવાલા ચેરીટીઝથી અનેક સંસ્થાઓ નભે છે. ધર્માદા હોસ્પીટલ, યતીમખાનું, મુસાફરખાનું અને એવાં અનેક ખાતાં છે. પીપરડીવાલા ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ તો કેળવણી તરફજ લક્ષ દોરી રહ્યું છે. ભાભ વકફ, અસ્લી નાનાભાઇ વકફ વગેરે અનેક વકફો છે. કાશ એ બધાં વકફો એક બની બયતુલ્માલ રૂપે વર્તમાન જરૂરીયાતોને પહોંચી વળવા પ્રયત્ન કરે તો! તો ગુજરાતનો એક પણ યુવાન અભણ ન રહે, ગુજરાતનો એક પણ મુસલમાન બેકાર ન ફરે!

ફક્ત સખાવતોની જુદી જુદી પરબો બંધ થઇ એકજ તળાવમાં એ પાણી જમા થાય, અને ગુજરાતમાં ફકીરો ઉત્પન્ન કરવાની ફેક્ટરીઓ ન ઉઘાડતાં હુન્નર ઉદ્યોગને પંથે લોકોને ધસડવામાં આવે!

રાંદેરની અને અંજુમનો સારાં પુસ્તકાલયો નભાવી રહી છે અને તેની ઉપયોગિતા વધતીજ જાય છે. રાંદેરના થોડાક યુવાનોને સાહિત્યની દિશામાં પણ દોટ મૂકવાની સમજ પડી ને ૧૯૩૧-૩૨માં ગુજરાતી મુશાયરાની પ્રવૃત્તિનાં મંડાણ રાંદેરથી થયાં. મુસ્લિમ ગુજરાત સાહિત્ય મંડળની સ્થાપના રાંદેરમાંથીજ થઈ અને જોત જોતામાં રાંદેર ગુજરાતનું શિરાઝ બની ગયું. રાંદેરે સાહિત્યમાં પણ નામના કરી. મારી સાહિત્ય સેવાઓ રાંદેરમાંજ પાંગરી અને એક સાધારણ શિક્ષકમાંથી એક સાહિત્યકાર મને રાંદેરેજ બનાવ્યો. ૨૫ વરસની મારી સાહિત્ય પ્રવૃત્તિ, એ રાંદેરનીજ શાંત ઝિંદગીનું ફળ છે. પણ હવે હુંય ઘરડો થવા આવ્યું છું ને રાંદેર પણ ઘરડું થયું છે. ઘરડા બળદ પાંજરા પોળમાં જાય તેમ હું હવે રાંદેર મૂકીને અમદાવાદની પાંજરાપોળમાં જઇ રહ્યો છું.

રાંદેરમાં એપ્રીલ માસ આવતાંજ પરીક્ષાઓને પ્રતાપે મારું માન વધતું 'બેકાર ચિચ્ચા'! કહી અનેક પોરીયાં સલામો કરતાં પણ એ સલામની સીઝન પરીક્ષા પુરી થતાંજ પૂર્ણ થતી. કોણ જાણે મારા શિક્ષણમાં એ તાસીર હોય કે મારો પ્રભાવજ એવો ઉતરો પડતો હશે! કે મારા વિદ્યાર્થીઓ પૈકી ૯૯ ટકા વિદ્યાર્થીઓ ભણી રહ્યા પછી મને ભાગ્યેજ સલામ કરે છે, અને મારી પાસે ન ભણેલા હોય એવા ૯૯ ટકા વિદ્યાર્થીઓ.

ભાગ્યેજ સલામ કરવાનું ચૂકે છે। રાંદેરના મોટા ભાગના જુવાનોમાં સાહસિકતાનો અભાવ છે. "શું ખાશું ને શું પીશું ? શું પહેરશું ને શું ઓઢશું ?" એવા પ્રશ્નોમાંજ એમનો કાળ વ્યતિત થાય છે. ઠીક છે પહેલાંના બુઝુર્ગોની સખાવતોના નામે અને કામે રાંદેરનું નામ તરી રહ્યું છે. બાકી હાલના બુઝુર્ગોનો બસ ....। "મસ્જિદ કેરા મોરલા તે નીંદા કેરૂં ધામ છે।" અફસોસ કે ખુદારોજ બસ છે ઉપરાંત એટલુંજ કે રાંદેરનાં એ ૨૯ વરસ અને એ ૨૯ વરસને અંતે અંતે મળેલાં પુષ્પો ને પથરો મને જીવનભર યાદ રહેશે, એ રાંદેરને પ્રતાપેજ આજે હું ૧૩ સંતાનોનો પિતા અને ૧૩ પુસ્તકોનો કર્તા બની શક્યો છું। "આવો ઊઠયો ને બગલમાં હાથ" જેવી હાલતમાં આવેલો એક નાનકડો શિક્ષક આજે ધરખમ સંસારી અને બારેખમ સાક્ષર બનીને રાંદેરને છેલ્લી સલામ ભરે છે। "ગર કબુલ ઉફતદ ઝહે ઈઝઝો શરફ!"

●

જગતનું વલોણું।

પેરિસની શાંતિ પરિષદ અશાંતિમાંજ બેસી ગયા પછી હવે અમેરિકા ખાતે પાછું 'યુનો'નું વલોણું શરૂ થયું છે. દક્ષિણ આફ્રિકાના પ્રશ્ને ત્યાં ઠીક ઠીક ઉહાપોહ જગાડ્યો છે. વિજ્યાલક્ષ્મી પંડિતે, હિંદ તરફથી દક્ષિણ આફ્રિકાનો કેસ એવી સરસ રીતે રજૂ કર્યો છે કે જનરલ સ્મટસ જેવાના પણ હોશ ઉડાડી દીધા છે. સાઉથ આફ્રિકામાં ગોરાઓ તરફથી રંગભેદની નીતિય ચાલુ છે, તો હિંદીઓ તરફથી સત્યાગ્રહ પણ ચાલુ છે, અને 'યુનો'માં ભાષણોની ભરમાર પણ ચાલુ છે. મોલોટોવે હિંદના કેસને ટેકો આપ્યો છે. મોલોટોવ આણ્વિક યુધ્ધને ટાળવા 'એટમ' તથા અન્ય હથિયારો પર અંકુશ મુકવાની વાત કરે છે પણ બ્રિટન અમેરિકા આ કાને સાંભળી પેલા કાને કાઢે છે। તેમને ધાક છે કે "જો કંઈ રશિયાના કહેવાથી શસ્ત્રસંન્યાસ ધારણ કરીએ ને પછી એ કોથળામાંથી બિલાડું કાઢીને યુરોપ સમસ્તને હજમ કરી જાય તો !" કાલ સુધી હીટલરથી મનમાં ડરતા માનવીઓ આજે સ્ટેલીનથી ડરી રહ્યા છે, અને સ્ટેલીન 'એટમ'થી ડરી રહ્યો છે અને એ ગભરાટમાંજ શાંતિ પાછી ઠેલાતી જાય છે।

મીસરના વડા પ્રધાન કહે છે કે "સત્તાસો જગ્યાએ અમારા નાનકડા મુલકમાં બળવો ફાટી નીકળ્યો છે. એ બહારની બલાનું જ પરિણામ છે।" પણ બિચારાથી બહારથી આંગળીચાળો કરનારનું નામ લેવાતું નથી। મીસરમાં વિદ્યાર્થીઓનાં તોફાનો ફાટી નીકળ્યાં છે। પેલેસ્ટાઈનમાં યહુદીઓનાં તોફાનો શમવાને બદલે વધુ ભડકી રહ્યાં છે। ઈરાનમાંય બળવો થયો છે. 'આઝરબૈજાન' ઈરાનથી છેક અળગું થઈ ગયું છે, અને હિંદનાં તોફાનોએ તો માઝાજ મૂકી છે ગુંડાની છરીઓને ખંજરો, લેભાગની બાટલીઓને હાથ-બોંબના ધડાકા વધતાજ જાય છે. વધુ અને વધુ શહેરો તથા ગામોય કોમી આગમાં હોમાતાં જાય છે। લીડરોનાં ઉપરછલ્લાં નિવેદનોથી કંઈ અસર જણાતી નથી। એક તરફથી નોઆખલીના કાળા કેરવર્તાય છે તો બીજી બાજુ બિહારના કાળા ઉત્પાત છે આમ હુલ્લડના ભોગ બનેલાઓની સમાધીઓ અને કબ્રો પર ફળ ચડાવવાના પ્રયત્નો થાય છે। હિંદુ-મુસ્લિમ માંકડાંઓને આજે કોઈ ગુપ્ત મદારીઓ રમાડી રહ્યા છે।

વચગાળાની સરકાર અને લોકપ્રતિનિધિ સભાના ઠેકઠેકાણે તે. હવે છેક વિમાન મારફતે

લંડન સુધી પહોંચી ગયા છે! દીવા જેવું દેખાય છે કે કંઇ વળવાનું નથી ને "વહીં રફતાર બેઢંગી જો પહિલે થી સો અબ ભી હય!" જેવું જ રહેવાનું છે. લીડરો તો દનુવાન ફટકા મારીને અને વાયુ પ્રવચનો કરીને બેગણાજ રહી ગયું છે એ બિચારાં સાધારણ માણસો, નિર્દોષને અજાણ્યાં માણસો કુટાઇ રહ્યાં છે! માનવના દાનવતા રૂપે પૂર બહારમા ખીલી ઊઠી છે ને જાણે ધરતી પરથી મોજ હળવો થઇ રહ્યો છે! નૂન અને ગઝનફર-અલીખાંથી લઇને મીરઠના મંડપમાં જવાહર-પટેલે કરેલાં ગરમાગરમ ભાષણોએ દેશના વાતાવરણને ટાઢુ પાડવાને બદલે વધુ ગરમ કર્યું છે! અને બળતામાં ઘી હોમવાનું કામ જાણે અજાણે છાપાં કરી રહ્યાં છે. જે બ્રિટિશ મુત્સદ્દીગીરીએ સ્ટેલીન જેવાને શીશામાં ઉતારી જર્મનીના હીટલરને જમીનદોસ્ત કર્યો તે શાણી મુત્સદ્દીગીરી આગળ બિચારાં જવાહર, ઝીણા, પટેલ કે ગાંધી નાનલ ભગતશંજ સમિન થવાનાં છે! આપણાં લીડર બાલુડાને રમાડી હળાવી, પટાવીને એમણે જે ધાર્યું હશે તેજ કરીને રહેશે. અને આપણને 'ઝખ્ખ મારીને આવ્યા ઠામ!' જેવી સ્થિતિમાં મૂકી જશે. હિંદી લશ્કરો ભલે નિવેદન બાજીમાં એક્કા હોય પણ મુત્સદ્દીગીરીમાં બ્રિટીશરોની તોલે ન આવે! જમણે હાથે આપીને ડાબે હાથે ઝૂંટવી લેવાની કળા એમને સાધ્ય છે! બિચારૂં હિંદ નાહકમાં મૂર્ખ બનાવાઇ રહ્યું છે! ઇન્ટિરિમ ગવરમેન્ટ ખાલી શીંગ ખાંડવા જેવું છે! એ મહાજલ સમા આઝાદીને માટે લડી મરવુ નકામુ છે!

"હાલ તો જાણે સમજ્યા એ મળે ત્યારે મળે;
ના ફૂલી જાશો હજી આઝાદીનો આભાસ છે!
દેશના શાંતિ તણો અરહાક બેશી છે. હવે;
ક્યાં પડી છે કોઇને ચારે તરફ કંકાસ છે!"

પરિચય

હું એક વૃદ્ધ વૃક્ષ છું! મારી નસોનું રક્ત સુકાઇ ગયુ છે.

જટા ઢીલી પડી ગઇ છે અને પાંદડાઓ મુરઝાઇને પૃથ્વી પર પડી ચૂકયા છે!

મારી ડાળીઓ હવે ફૂલોના ભારથી નીચે નમી શકતી નથી, એમાં હવે હવાને સુગંધિત કરવાવાળાં પુષ્પો પણ નથી ખીલતા!

મારી પલ્લવ-વિહોણી ઉજ્જડ ગોદમાં કેઈ પક્ષી આરામ લેવાની ભૂલ નથી કરતુ! અને નતો કોઇ શ્રાન્ત પથિક પણ હવે મારી વિરલ છાયામાં જરા પગ વિશ્રામ લેવાને રોકાય છે.

પરંતુ હજુ પણ ને ભોળી યુવતી તેજ પ્રકારે પ્રતિદિન સંધ્યા સમયે પોતાના હાથમાં માલાજ મુરઝાયલા અને શુષ્ક પુષ્પોની માળા લઇને અહીં આવે છે. અને મારા શુષ્ક બદનને અઢેલીને પોતાના નયનોમાં ન જાણે કોની પ્રતિક્ષાનો જુવાર ભરીને બહુવાર સુધી બેશી રહે છે? હું એક વૃદ્ધ વૃક્ષ છું! મારી નસોનું રક્ત સુકાઇ ગયું છે.

જટા ઢીલી પડી ગઇ છે અને પાંદડાઓ મુરઝાઇને પૃથ્વી પર પડી ચૂકયા છે! —'શરબ'

આભાર દર્શન

મને સરકાર તરફથી એસી. ડે. એજયુ. ઇન્સ. નો હોદ્દો મળવા બદલ જે જે મિત્રો તરફથી તાર અને પત્ર દ્વારા મુબારકબાદીના સંદેશા મળ્યા છે તે સર્વેનો આ માસિક દ્વારા આભાર માનું છું. —'ઐકાર'

નોંધી લો

પત્રકાર બંધુઓ, કવિઓ, લેખકો અને અન્ય મિત્રોને મારૂં નવું કામચલાઉ સરનામું નોંધી લેવા વિનંતી છે.

ઐકાર
C/o સૈયદ-સાબિરઅલી,
પોષ્ટ વડલા. જી. અમદાવાદ.

ઉર્દૂ-સાહિત્યના
હિન્દુ

મહાન શાહરો

[અંક. ૪૬થી ચાલુ]

આરામઃ—મુન્શી મખ્ખનલાલ નામ-ઉપનામ 'આરામ'-જાતે કાયસ્થ-દિલ્હીના રહેવાસી-દિલ્હી છોડી લખનૌમાં વસવાટ કર્યો-'ઈન્શા'ના શાગિર્દ-ફારસીના વિદ્વાન હતા-શાહજાદા સુલેમાન શિકોહના દીવાનખાનામાં મુત્સદ્દી હતા. ઇ. સ. ૧૮૫૮માં મરણ પામ્યા.

"આહ અપની ઝબાન પર આઇ,
યા બલા આસમાન પર આઇ"
"સરાપા ઇસમેં હૈ કુદરત ખુદાકી,
કહું કયા ચીઝ હૈ ઇન્સાને ખાકી."

●

'આશિફતા'—મુન્શી ગુલાબસીંગ નામ-જાતે ખત્રી-દિલ્હીના રહેવાસી-ઈ. સ ૧૮૬૨માં મરણ પામ્યા.

"રખા સર પાંવ પર ઉસકે તો બોલા,
કે તુભી બે સરોપા કિસ કદર હૈ."
"હમકો મહેમાન હૈ ઔર આશિફતા,
બેખબર તુઝકો કુછ ખબર ભી હૈ?"

●

'આશિફતા':—પંડિત અમરનાથ નામ-કાશ્મીરના રહેવાસી-પાછળથી દિલ્હીમાં વસવાટ કર્યો-પંજાબ પ્રાંતમાં મુન્સફ હતા-'તનવીર'ના શાગિર્દ-તેઓ શાયરીમાં એક પ્રખ્યાત ઉસ્તાદ તરીકે ગણાય છે. તેમના ઘણા શાગિર્દ હતા-ઇ. સ. ૧૮૮૫માં મરણ પામ્યા.

"અજી અબ મૈંને સાહબ હઝરતે ગમકો પેહચાના,
કરમ ફરમાઇયે મત તુમ તો પુરાને આશના નિકલે."

"દુનિયાની હિજ્રમેં રખા ન કુછ ખ્યાલ,
મફરાઝ મૌજ દામને દર્યા કતર ગઇ."

●

'આશોબ'—રાયબહાદુર નામ-જાતે ખત્રી-તેઓ રાજા ટોડરમલના વંશના એક નબીરા છે. દહેલીના રહેવાસી-૮૮ વરસની ઉમરે ઈ સ. ૧૯૧૦માં મરણ પામ્યા.

"અપના તો સર ઝૂકે હૈ દોનોં તરફ કે દરગી,
તસ્વીર બુતકદેમેં ઔર હરમમેં ખાકા,"
"ઝાહિદ જો છુપે દામન રિન્દાન બાદેકશ,
તો ચાહિયે કે મે સે ધુલે શસ્તો શો કરે."

●

'આસમ'—છોટાલાલ નામ-બહાદુરલાલ પિતાનું નામ-જાતે કાયસ્થ-લખનૌના રહેવાસી-ઉર્દૂ સાહિત્યની ઘણી ખિદમત કરી છે. ગવર્નમેન્ટ ટેલીગ્રાફમાં પણ નોકરી કરી ચૂકયા છે. ઔધ અખબારના એડીટર પણ હતા-હુસેનાબાદ હાઈસ્કુલમાં શિક્ષક તરીકે પણ સેવા બજાવી ચૂકયા છે બીમાર અવસ્થામાં પણ તેઓએ અગ્રેજોને ઉર્દૂ ભણાવવાનું કાર્ય ચાલુ રાખ્યું-હાલમાં ટયુશનો આપી ગુજરાન ચલાવી રહયા છે.

"અરે એક આહભી મુંહસે
નિકલ જાના કયામત હૈ,
જરાસી બાતમેં દુન્યા બનેગી રાઝદાં મેરી."
"હમારી હસરતોંસે હી હમારે દિલકી ઝીનત હૈ,
વગર ન દરકી બસ્તીમે અભી વેરાના હો જાના."

●

'આગાહ':—પંડિત અમરનાથ નામ-કાશ્મીરમાં રહેતા હતા પરંતુ થોડા વરસો દેરી દહેલીમાં રહેવા લાગ્યા-આ જન યુવાન શાહરો-માંના એક છે

"બસ ઘસ કદ હૈ આલમ વહશતમેં દસ્તરસ.
દામનકી ધજ્જીયાં હૈં નિસારે બહારકે"

—અપૂર્ણ.

વારે વારે !

નાખે છે નજર તે આજ હસીને જોઉં છું મુઝ પર વારે વારે;
દિલ બાદ જિગરને લઇને હૃદય પણ લેશે બરાબર વારે વારે.

કાતિલની નિગાહો બદલી રહી છે કંઇ હાય ખરેખર વારે વારે,
છણકાઓ કરે છે કત્લ મને કરવાને સિતમગર વારે વારે.

આંખોમાં ભર્યા છે તો એ ત્યામાં ગુપ્ત અદાઓ લાખો છે,
સૌંદર્ય હરે તો કેમ હરે મુજ દિલને નફીતર વારે વારે.

આ મેઘલી રાતોમાં હે! પપિહા તું ત્યાગ તરાના દર્દ ભર્યા;
તુજ પિયુ પિયુની હાય પુકારો તડપાવે છે અંતર વારે વારે.

બળવાની મઝા પ્રેમીને મળે છે કંઇ પ્રેમના અગ્નિમાંજ, ન કર;
પરવાના ફરે છે કેમ શમ્આ પર નિત મોતના ચક્કર વારે વારે.

આ અશ્રુઓ કોનાં ઝીલી હસે છે ખીલતી કળીઓ ગુલ્શનમાં,
દામન ને ગુલોનાં કોણ કરે છે એમ રડી તર વારે વારે.

સૌરભ તણો ભોગી એ ભ્રમર ગોંધાય રહે છે રાત બધી;
તો પણ તે જવાને કેમ કમળ પર થઈ જાય છે તત્પર વારે વારે.

અથડીને સિતારા તૂટી પડે છે કાં વ્યોમ ઉપરથી ભોમ ઉપર;
કંઇ બોધ મને દેવા તે ખરે છે શું એમ નિરંતર વારે વારે.

થાકીને ચકોરી પાછી પડી ગઇ ના પહોંચી કદી પણ ચંદ્ર લગી;
તે પાછી છતાં પણ જાય છે શાને નીચેથી ખાસ ઉપર વારે વારે.

જો આજ અટારી પર તે ઉભી છે ઘૂંઘટને હટાવી મારી પ્રિયા;
ઝાંખીને જુવે છે કેમ તું નિર્લજ વાદળથી નિશાકર વારે વારે.

તુઅમાં હે! પ્રતિક્ષા કેરી વ્યથા મેં જોઈ અલૌકિક એક મઝા;
થઈ થઇને ઉભો હું દ્વાર ઉપર જોઉં છું નિશાભર વારે વારે.

'બિસ્મિલ' છે તરંગો રંગ ઉપર ને શાંત છે તબિયત આજ વળી;
ઉછળે છે ઉમંગો કેરાં હૃદયમાં જાણે કે સમંદર વારે વારે.

"બિસ્મિલ" ધોરાજવી.

મારી દ્રષ્ટિએ

—એક ગઝલપ્રેમી

જનાબ 'બેકાર'ની શિક્ષણાધિકારી તરીકે અમદાવાદમાં નિમણુંક થઇ હોવાથી તેમના માનમાં 'કારવાં' ઓફિસ અને ધી મુસ્લિમ સ્ટુડન્ટસ યુનિયન રાંદેર તરફથી તા. ૧૪-૧૧-૪૬ના રાતના ૯।। વાગે રાંદેરમાં યોજવામાં આવેલા શાનદાર વિદાયમાન સંમારંભ અને ભવ્ય ગુજરાતી મુશાઇરા.

રાતના ૯ વાગ્યા છે. ઠંડો ઠંડો પવન વાય રહયો છે આજે ઘણા દિવસે ઘનઘોર ઘટાઓમાં જકડાએલું આકાશ સોનાનાં પુષ્પો વેરી રહ્યું છે! હીરા જડિત ઓઢણી ઓઢી નવવધુ જેમ કંઇક શરમાતી કંઇક લજવાતી કંઇક ખેંચાતી, ઘુંઘટમાંથી પ્રત્યેતપણે હીરા જેવી આંખો ઝબકાવી, પિયામિલનની અધીરી રજની રજનીકાન્તની રાહ જોઇ રહી છે! મારી દશા પણ રજની જેવીજ છે! ફેર એટલોજ કે પ્રિયતમ કે પ્રિયતમા માટે નથી! હા, મુશાઇરાને તમે મારી પ્રિયતમા કે પ્રિયતમ કહો તો મારે માન્યેજ છૂટકો! સાંભળો મારો હૃદય ધબકાર! જાણે કહી રહયો છે કે ૯ વાગી ગયા છે સાડા નવે મુશાઇરો શરૂ થનાર છે. જલદી જલદી પગલાં માંડ કોઇપણ પ્રેમીના હૃદય જેવી વ્યાકૂળતા નથી મારા હૃદયની! લ્યો આપણે તો મુશાઇરાના ચોગાનમાં પણ આવી પહોંચ્યા. ઓહો! જનાબ મરત હબીબ, પ્રો. ચીમનલાલ વ્યાસ, જ. હઝી શદેરી, શ્રી મહેન્દ્ર વ્યાસ, અને જ. તાજ પણ આવી લાગ્યા છે. જનાબ વહસી અને જ. બાકી બધાને આવકાર આપી રહ્યા છે. મૈદાનમાં બધા સાંભળી શકે એવી રીતે વચ્ચોવચ્ચ સ્ટેજ બનાવવામાં આવ્યું છે. સ્ટેજ ઉપર બે ખુરશીઓ મૂકવામાં આવી છે. ખુરશીઓ કદાચ જ. પ્રમુખ સા. તથા માનવંતા મેહમાન જ. બેકાર સાહેબ માટે હશે. સ્ટેજના સામે કવિઓ માટે ખુરસીઓ ગોઠવવામાં આવી છે. શ્રોતાજનો માટે પણ ખુરસીનો બંદોબસ્ત રાખવામાં આવ્યો છે. હિન્દુ મુસ્લિમ શ્રોતાજનોથી સભા ભરાઇ ગઇ છે. ઇલેક્ટ્રીક લાઇટનો પણ સારો બંદોબસ્ત રાખવામાં આવ્યો છે. દિવસના જેવો પ્રકાશ બધેબધ પથરાઇ રહયો છે.

આટલો બધો શોરબકોર એકાએક કેમ થયો. લ્યો જ. બેકાર સાહેબ તથા સુરતના અન્ય કવિ બિરાદરો તથા સુરતના ખાસ મેહમાનો પણ આવી લાગ્યા. શ્રી પવાર, શ્રી અનિલ, શ્રી ઇન્દુ, જ નાઝ્ત તથા જ. આસી સાહબ બધાના લક્ષ્યબિન્દુ બની રહ્યા છે. સુરતથી આવેલા મેહમાનોમાં જ. તૈયબભાઇ રંગવાલા, શ્રી કલ્યાણસીંહ ચૌહાણ તથા શ્રી રમણ દવે વગેરે હતા.

જ. ગની સા. તથા જ. અમીન આઝાદ દેખાતા નથી! જ. ગની સા. મોડાં મોડાં પણ આવશે એમ મારા પડોશી કહી રહ્યા છે. જ. અમીન આઝાદ ગઇ કાલના એમના રેડિયો પ્રોગ્રામ અંગે મુંબઇ ગયા હોવાથી આવી શકયા નથી. એમની ખોટ ન પૂરી શકાય એવી છે.

જુઓ જનાબ વહશી સા. સ્ટેજ તરફ જઇ રહ્યા છે. તેઓ કાંઇક કહે છે સાંભળો: "આજનો આ જલસો જ. બેકાર સાહેબના માનમાં 'કારવાં' ઓફિસ તથા ધી મુસ્લિમ સ્ટુડન્ટસ યુનિયન તરફથી યોજવામાં આવ્યો છે. જલસાના પ્રમુખ તરિકે એક વખતના 'સાદિક' માસિકના તંત્રી મૌ. અબ્દુર્રહીમનું નામ સૂચવું છું. આશા છે દરખાસ્તને આપ

ટેકો આપશો." શ્રોતાજનોએ તાળિયોથી દરખાસ્તને વધાવી લીધી જ. પ્રમુખ તથા જ. બેકાર સાહેબે સ્ટેજ પર એમના માટે ખાસ મૂકવામાં આવેલી ખુરશી પર બેઠક લીધી છે.

ધી મુસ્લિમ સ્ટુડન્ટસ યુનિયનના પ્રમુખ જ. એસ. એસ. રિફાઇ એમ. એ. સા. સ્ટેજ તરફ જઈ રહ્યા છે. સાભળો તેઓ શું કહે છે "જ. પ્રમુખ સા. માનવંતા મહેમાન જ. બેકાર સા. તથા શ્રોતાજનો મારે જનાબ બેકાર સાહેબની સાહિત્ય સેવા માટે કશું કહેવું નથી. આપણામાં એવો કોઇ પણ ન હશે જે એમની સાહિત્ય સેવાથી અજાણ હશે. એમણે આપણને એમની ચોપડીઓ દ્વારા, એમના પ્રવચનો દ્વારા અને એમના કાવ્યો દ્વારા દિલ ભરીને હાસ્ય રસ પાયો છે. આજે એઓ આપણાથી વિખુટા પડી રહ્યા છે. એમની વાણીથી સતત ઝરતા હાસ્યરસ આપણને પાછો ક્યારે પીવા મળશે. એ વિચારે હૃદય વલોવાય છે. એમની નિખાલસતા સહૃદયતા અને મીલનસારી આપણને જીવનભર યાદ રહેશે." જનાબ રિફાઇ સાહબ તાળીયોના ગડગડાટ વચ્ચે પોતાની બેઠક તરફ જઇ રહ્યા છે. રિફાઇ સા૦ પછી એમ. એમ. પી. હાઇસ્કૂલના મેટ્રિકના વિદ્યાર્થી જ. શેખ એ. એચ. માનપત્ર વાંચી સંભળાવ્યું તે પછી જ. મુન્શી ઇસ્માઇલ એ. પટેલ કંઇક વાંચી રહ્યા છે:—

"નહ્મદોહૂ વ નોસલ્લી અલા રસુલેહિલ કરીમ.

જનાબે સદર મોહતરમ મેહમાન ઔર હાજરીને જલ્સા.

હઝરાત! આજકા યે જલ્સા કયુ મુનઅકીદ હુઆ હે. ઇસ સે આપ બખૂબી વાકિફ હો ચૂકે હેં. યે અલવિદાઇ જલ્સા જનાબ "બેકાર" સાહબકો ઇનકે મોદરેસાના કામકી કદર કરકે ગવરમેન્ટને ઇન્હેં મોદરિસકે ઝીને સે એક ઔર ઝીને પર ચળાએ હેં. જિસે સ્કૂલુંકા ડીપ્ટી કહા જાતા હે. રખ્ખા ગયા હે. આપ થોળે બહોત બેકાર સા. સે વાકિફ હો ચૂકે હેં. ફિર ભી મેં યે અલવિદાઇ તઆર્રુફ કરાના અપના ફર્ઝ સમજતા હું કે ઇલ્મો અદબકા યે આફતાબ સરઝમીને રાંદેરમેં આજસે પચ્ચીસ બરસ પેહલે મુન્શીકી હેસિયતસે તુલૂઅ હુઆ. જો મુઅલ્લીફ બનકર ચમકા. રૌશન હુઆ. ઔર શાઇર હો કર સર પે ચઢા. ઇસસે કૌન નાવાકિફ હૈ? સિર્ફ રાંદેર હી નહિ સારે ગુજરાત ભરમેં શાયદ હી કોઇ હોગા જો આપકે નામસે તાઆશના હોગા. ઐસી એક મોઅઝીઝ હસ્તીકો રાંદેરસે કૂચ કા ઑર્ડર મિલ ચૂકા હૈ. ઔર અનકરીબ યે કૂચ અપની મંઝિલકી તરફ કશાં કશાં બઢતી જાએગી. યે કૂચમેં ન તો કોઇ સાથી હોગા, ન સંગાતી. હાં! સાથમેં હોંગી તો હમારી અલવિદાઈ દુઆએં; જો મંઝીલકે નશેબો ફરાઝમેં ઇન્હે કારઆમદ સાબિત હોંગી.

હઝરાત! કહા જાતા હે કે દુન્યાકી હર એક શૈ અપને મેં એક ખાસ કશિશ રખતી હે. ઇસ બિના પર રાંદેરને 'બેકાર'કો ઔર 'બેકાર'ને રાંદેરકો આજ તક એક ઐસી ઝંઝીર બનકર જકળ રખ્ખે હૈં. કે હજાર કોશિશ કી બઅઇને, લાખ સર પટકે ઉસ સરઝમીનને, જો અંગ્રેઝૂકી કદમબોસીમેં અબ તક અપની નઝીર નહિ રખતી, ઇસ લિયે અંગ્રેઝ જિસે ગેટ-વે-ઑફ ઇન્ડીયા કેહતે હૈં. વોહ ભી યે દોનૂંકી કશિશકે સામને અપના મુંહ લેકર રેહ ગઇ. ઔર આજ યે કશિશકા સિલસિલા ઢીલા પળતા જાતા હે. ઇસ ઝબ્રકે પુરઝૂમેં નુકસ માલૂમ હોતા હૈ. કયા પચ્ચીસ બરસકી અનથક કશિશકી થકાનકા વજેહસે તો ઇસમેં ખલલ વાકેઅ

નહિ હુઆ? યા કોઇ ઐસી તાકાત હૈ જો ઈન દો દીવાનોંકો અલગ કરનેકી ઠાન ચૂકી હૈ. બહુ હાલ 'બેકાર' સાહબકો હમ આજ યહાં તો કલ વહાં દેખેંગે." યાની.

"જા રહા હે કારવાં પે ઝિંદગીકા કારવાં.
આજ યહાં, કલ વહાં, યે ઝિંદગીકાં કારવાં'

મુખ્તસર યે કે આજ તક 'બેનાર' રાંદેરકી ઓર રાંદેર બેકારકી શાન બના રહે થે.

હઝરાત! મુઝે યે કેહને કી ઇજાઝત દીજિયે કે યે જો આપકે સામને બરસરે મેહફિલ હૈ. એક ઍસા પૂરબીબૈયા! નહિ! નહિ! નહિ ગુજરાતી બૈયા હે જિસે શુક્રવારી ચને" બેચને આપને બમ્બઇમેં તો કયા ગાઉં ગાઉં દેખા હોગા. ઇસકા ગાના યે નહિ કે "ચને જોર ગરમ લાયા મેં બાબૂ મઝેદાર ચને જોર ગરમ' મગર ઇસકે ગાનેકા લબ્બુલબ્બ હે તો યે હે કઃ—

"હમ બનાએં મિલકે સબ
બેહતર કોઇ એસા નિઝામ
એકહી સફમેં ખડે હો
જાએં આકા ઓર ગુલામ

ઓર ફિર યે આપકો દુન્યા ભરકી સેર કરાતા હૈ. નઈ નઈ માલૂમાત દેતા હૈ. ખુદ હસતા હૈ. ઓર આપકો ભી હસાતા હૈ. હઝરત! યે કભી આગકો સર્દ પાણી લુપ ચિંગારીયાં લે કર (જીસે ગુજરાતી ઝબાનમે "ટાઢા તબુખા" કેહતે હેં) યે સિયાસી પાલિસી કો જિસમેં કેહના કુછ ઓર કરના કુછ હોતા હૈ. જલા કર ખાક કર દેતા હૈ. તો કભી બગી બગી રકીમેં જો દિખાવે ઓર લુભાને કે લિયે કાગઝ પરહી દર્સકી જાની હૈં, રાખમેં મિલા દેતા હૈં. ઓર ઈસી તરેહ હરએકકો ઉસકે અસલી રંગમેં દુન્યા કે સામને પેશ કરતા હૈ. યે ઇતના ભારી ભરખમ પેશ કરને વાલા બામોશ લીડર "હડમત ઓઝા" બનકર કુમ્હારકી ગંદી કોહગયૂમેં ભી જાતા હૈ. ઓર કુમાર બનકર યે દુન્યાકી હરએક શૈકો અલગ અલગ સાંચેમે ઢાલકર એક એસી દુન્યા કાઇમ કરના ચાહતા હૈ, જિસમેં મસાવાત હો, બરાબરી હો, આકા ઓર ગુલામ કે ઝગડે ન હો, ઓર ભાઈ ભાઇકા બેરી ન હો. યે અમનપસંદ હૈ ઓર અમન ચાહતા હૈ. ખેર!

હઝરત! ગઝબે હકૂતેકી બાત હુ કે એક ખુફિયા પોલિસ કે સિપાહીને મુઝે આગાહ કિયા કે કોઇ ખુફિયા મુકામસે હર મહીને એક બ્રોડકાસ્ટ હોતા હૈ. જિસકી તલાશ કરનેકે લિયે મુઝે યહાં રાંદેર મે ભેજા ગયા હૈ. અગર આપ ઇસમેં મદદ દે તો આપકી ઐન નવાઝિશ હોગી મેં હક્કા બક્કા રેહ ગયા કે કયા યે સચ હૈ? મગર જબ ઉસને દૂસરેહી દિન "કારવાં" પેપર લા કર મુઝે બતલાયા કે લો દેખો યે "આવાઝકી દુન્યા"કા બ્રોડકાસ્ટ કરને વાલા "બેકાર" હૈ યા નહિ? મેંને હાર માન લી સિપાહી અપની તલાશમેં કામયાબ રહા, ઔર અબ મુઝે તો શુબા હૈ કે ઈસ ડરકી વજહસે હી યે રાંદેર છોડ ભાગને હોંગે. ઓર ભગાને મેં "કારવાં" કે એડીટર જનાબ "વફશી" સાહબ કા ઝરૂર હાથ હોના ચાહિએ. ખૈર!

વક્ત કાફી ગુઝર ચૂકા હૈ આપ લોગ સુનને ઔર શાઇર, લોગ અપની શાઇરીકા પરચા દિખાનેકે લિયે બેતાબ હો રહે હૈં: ઐસે પુરફિઝા મૌકે પર મેં કબાબમેં હડ્ડીકી માનિંદ આપકે સામને ખડા રહૂં ઠીક નહિ. ઇસ વાસ્તે યે આખરી દુઆ દે કર મેં અપની જગા સંભાલ લૂંગા દુઆ કી શરૂઆત ઇસ તરહ હૈ કે:—

"દે રહા હું અપને મોહસિન કો
દુઆએ બેશુમાર
યા ઇલાહી મુંસબ કાજે
બામુરાદો કામગાર

દૂર રખયો ઇસકો દુન્યાકે
ગમો અલામસે
બેહરાવર કીજો હસે ભી અપને
ખાસ ઇન્આમસે×
(અ. ગફુર લાહેરી)×

—:આમીન:—

હવે જ. બેકાર સાહેબ માનપત્રનો જવાબ આપવા ઉભા થયા છે:—

મૌલાના અબ્દુર્રહીમ સાહેબ જ. વહશી સાહેબ યુવાન મિત્રો ! આપે આપના માનપત્રમાં કહ્યું છે કે આપ લોકોથી હું દૂર જઇ રહયો છું તેનો આપને રંજ થઈ રહયો છે. મને પણ એટલુંજ દુઃખ થઇ રહ્યું છે. હું ભલે અમદાવાદ જઇ રહયો છું પણ મારું હૃદય તો આપ લોકોની સાથેજ છે હું તો મારા કુટુંબને પણ અહિંયાજ છોડી જઇ રહયો છું અને મારી તો એકજ ઇચ્છા છે કે મરીને પણ રાંદેરમાં દફન થઉં. મારી સાહિત્ય પ્રવૃતિ રૂંધાઇ જશે એવો ધ્વનિ પણ કેટલાક માનપત્રોમાંથી નિકળે છે. આપ લોક ખાતરી રાખજો 'બેકાર'ની સાહિત્ય પ્રવૃતિને જરાય ધક્કો લાગશે નહિ 'બેકાર' મિત્રો સાથે વાતચીત કરતાં કરતાં લખી શકે છે. આગગાડીની રાહ જોતાં પ્લેટફોર્મ પર બેસીને લખી શકે છે. ચાલુ ઊંટ સ્વારીએ અને ગામડામાં એક ગામથી બીજે ગામ જતાં લખી શકે છે. મતલબ 'બેકાર' ચાલતાં, હરતાં ફરતાં, જાગતાં ઉંઘતાં. ગમે ત્યારે ગમે ત્યાં, ગમે તે હાલતમાં સાહિત્યનું ગાડું આગળ ચલાવી શકે છે" તાળિયોના ગડગડાટ વચ્ચે બેકાર પોતાની બેઠક તરફ જઇ રહ્યા છે.

હવે મુશાયરાની શરૂઆત થાય છે જ. પ્રમુખ સાહેબના કહેવાથી મુશાયરાનું સંચાલન જ. હુઝ્ની રાંદેરી સા. કરી રહ્યા છે, સાંભળો તેઓ શું કહે છે !

"આપ સર્વે કાવ્યરસ પીવા અધીરા થઈ રહ્યા છો એ મારા ધ્યાન બહાર નથી. આર્ટસ કોલેજના વિદ્યાર્થી ભાઇ મહેન્દ્ર વ્યાસનું નામ રજૂ કરતાં મને આનંદ થાય છે ઘણા લોકોનું માનવું છે કે આપણા હિન્દુ ભાઇઓ ગઝલ લખી શકતા નથી. એમની ગઝલ સાંભળીને આપને ખાતરી થશે કે એઓ સાર્વા કરતા વધારે સારી ગઝલ લખે છે. કુદરતે એમને કંઠ પણ એવો મીઠો અને દર્દીલો આપ્યો છે કે એમને સાંભળ્યાજ કરવાનું મન થાય છે. આપ ઘણા અધીરા થઇ ગયા છો. હું આપનો વધારે સમય લેવા માંગતો નથી. સાંભળો:

"દેવી કલાની પૂજા, ને છે ગઝલની માળા,
માળામાં કલ્પનાના મણકા ફરી રહ્યા છે.
સંસારના નીધિનું પાણી 'વ્યાસ' છે જુદું,
પૈસાની કેડ પકડી પત્થર તરી રહ્યા છે."

પહેલા શેરમાં કેટલી સરસ ભાવના છે અને બીજામાં માર્મિક કટાક્ષ.

હવે કોનું નામ રજૂ થાય છે જોઇએ, (સંચાલક બોલ્યા) હવે આપને ભાઇ 'અનિલ' એમની ગઝલ તથા રૂબાઇઓ સંભળાવશે એઓ રૂબાઈ ઘણી સરસ લખે છે એમની ગઝલ અને રૂબાઇઓમાં એઓ ઘણી સરસ રીતે હૃદયના ભાવો રજુ કરે છે.

"મારી ઉર્મિનું ગઝલ વાહન બન્યું.
મૌન ભાવોની બની વાચા ગઝલ.
વિશ્વપ્રેમી છું કરૂં છું વિશ્વ પ્રેમ.
હો 'અનિલ' મુજ પ્રેમની ભાષા ગઝલ."

એમની ઉપલી રૂબાઇ જોતાં સચ્ચાનકે કહેલાં શબ્દો અક્ષરે અક્ષર ખરા શું નથી લાગતા ?

સંચાલક હુઝ્ની રાંદેરી સાહેબ પોતેજ પોતાનું કાવ્ય સંભળાવવા તૈયાર થયા છે. શ્રોતાજનો એમનો પરિચય માંગે છે. જુઓ

જનાબ બેકાર આ કથા કહેતા ઉભા થઇ રહ્યા છે: "અધીરા ન બનો. એમનો પરિચય એમનું કાવ્ય જ આપશે."

"મસ્ત હવા લ્હેરાતી ચાલે.
વળ ખાતી, શરમાતી ચાલે.
રમતી ઝોલાં ખાતી ચાલે.
અંતરના પટ ખોલ કોયલ
બોલ પ્રણયના બોલ."

જ. હમ્રી સાહેબનાં ગીતનાં આ બન્દમાં એમની કાવ્ય શકિત, વર્ણનશકિત, યોગ્ય શબ્દોની પસંદગી અને શુધ્ધ છંદ ગારેની ચીવટાઇ દેખાય છે.

સાંભળો સચાલક શું કહે છે:—

મારા પછી સુરત મહિલા વિદ્યાલયના વયોવૃદ્ધ હેડમાસ્તર પવાર કાકા પોતાની ગઝલ સંભળાવશે. એમની ગઝલમાં સૂફીવાદના ઉંડા તત્વો છે. એમની ગઝલ નથી ઉતારી શકતો તેને માટે દિલગીર છુ

હવે કોનું નામ બોલાય છે તે સાંભળો.

સંચાલક:—"હવે આવે છે હાસ્યરસના છલકતા જામ લઇને ગુજરાતના હાજી 'લકલક' જનાબ 'આસી' સા."

આસી સા. તાળીઓના ગડગડાટ વચ્ચે સ્ટેજ તરફ જઇ રહ્યા છે.

"ઘસાએલી તગારી પાવલી છે એને રેહવા દો
ન એ સુરતમાં ચાલે છે ન એ રાંદેરમાં ચાલે"

"છે ત્રણેની બરગાં ડીઝાઇન જુદી,
દીકરી જો, દીકરા જો, બાપ જો."

એમનો હઝલ રંગ અનોખો છે એમની હઝલ સાંભળી એરંડિયા પીધેલાનાં મોઢાંમાંથી પણ ધડિક બત્રીસી ડોકિયાં કરી રહી છે!

હવે કોણ આવે છે તે જોઇએ.

સચાલક:–"હવે સુરતના ચારિત્ર ગઝલકાર ભાઇ 'મસ્ત હબીબ' સારોદી આપને ગઝલ રસ પીવડાવશે. એમની ગઝલમાં પણ ભાઈ 'સીરતી'ના શબ્દોમાં કહું તો અતલ ઉંડાણના તત્વો છે. એઓ ઇલ્મે ઉરૂઝને વફાદાર રહીને ગઝલ લખે છે.

"કાઈકમાં કંઇક છે તો રમ્યતા મારીજ દ્રષ્ટિની,
નહીં તો કોઇ પણ વસ્તુ ન સુંદર છે ન મોહક છે."

ગમે તેમ હોય! પણ એમનો શે'ર તો આપણને સુંદર પણ લાગે છે અને મોહક પણ.

સચાલક:–"આપ સમક્ષ પ્રો. ચીમનલાલ વ્યાસનું નામ રજૂ કરતાં આનંદની એક મીઠી લહેર મારા હૃદયમા દોડી ગઈ છે. એઓશ્રી સરા લો કોલેજના પ્રોફેસર છે કાયદા જેવા શુષ્ક વિષયના પ્રોફેસર હોવા છતાં ઉર્મિશીલ, જીવનમય ગઝલો લખે છે."

"દંત કાઢિયો ઉઘડે ને ફુલડાં વેરાય છે,
વીજળી ચમકી જતી ને વાદળો ઘેરાય છે."

"એજ મુખડે જોતજોતાં ફેરફારો થાય છે.
છાંયડા, તડકા હૃદય પર ફેરવાતા જાય છે."

એમના શે'ર યાદ રહી જાય એવા છે. ભાષાની સરળતા અને રૂપકોની નવીનતા શે'રના પ્રાણ છે.

સચાલક:–"હવે આજના માનવંતા મેહમાન, હાસ્યના ઇજારદાર જ 'બેકાર' સા. આપને ખુબ ભરી ભરીને હાસ્યરસ પીવડાવશે. આજે હાસ્ય રસ પીવડાવવા પ્રથમ કંઇક આનાકાની કરતા હતા પણ એમની આદત પ્રમાણે ધક્કિ-માંજ મનવાઇ ગયા.

જ. બેકારની હઝલોએ હવામાં હાસ્યની છોળો ઉડાડવા માંડી શ્રોતાજનોના આગ્રહને વશ થઇ એમને ત્રણ ચાર હઝલ વાંચવી પડી છે, લ્યો મોડાં મોડાં પણ જ. ગની સા. સમયસર આવી ગયા છે! હજી પહેલો દોર સમાપ્ત થયો નથી એટલેજ 'સમયસર' કહું

છું. સંચાલક પણ ઘણા ખુશ જણાય છે. સંપાદક—"ગનીભાઇ માટે હું તો નાસીપાસજ થઈ ગયો હતો. ખુશીની વાત છે તેઓ મોડે મોડે પણ પોતાનાં કવન અને કંઠનો લાભ આપવાને આવી ગયા છે.

"કયો સાગર છે એનું લક્ષ બિન્દુ,
વહી ક્યાં જાય છે સરિતા જીવનની.
ધરી આવી હૃદય પર ઊર્મિઓ જ્યાં
ગની મેં ઓથ લઈ લીધી કવનની."

જ. ગની સા.ની ભાવનામય ગઝલ સાથે મુશાઇરાનો પહેલો દોર ખતમ થાય છે

બીજો દોર શ્રી મહેન્દ્ર વ્યસના દૂર દૂર અનંતના મિનારેવાળા ભાવગીતથી શરૂ થઈ રહ્યો છે. એમનું મધુરકંઠે ગવાએલું ભાવગીત સાંભળી શ્રોતાજનો ડોલી રહ્યા છે.

શ્રી અનિલ સ્ટેજ તરફ જતાં દેખાય છે.

"પુષ્પોને પત્થરો લઇ મિત્રોને દુશ્મનો,
ઊભા છે વિશ્વ ચોકમાં સત્કારવા મને."

એમના આ પ્રાસંગિક શે'ર પર સભા ફિદા ફિદા થઇ રહી છે.

હવે આસી સાહેબ પોતાની ૧૦૦ પાનાની એક્ષરસાઇઝ બુક જેવી બયાઝ લઇને સ્ટેજ પર જઇ રહ્યા છે સંચાલકની વિનંતીથી એમણે પોતાની ઉર્દૂ હઝલ શરૂ કીધી છે. વાતાવરણમાં શ્રોતાજનોના અટ્ટહાસ્યના પડઘા પડવા લાગ્યા છે લોકો એમને છોડતા નથી. હવે તો એમની ચોથી હઝલ પણ પૂરી થવા આવી છે. જૂઓ તેઓ સભાને ડોલાવી પોતાની જગ્યાએ જઇ રહ્યા છે સભા હાસ્ય રંગમાં રંગાઈ ગઈ છે. હવે જ. બેકારના કહેવાથી હઝીં સા પોતેજ બોલવાની તૈયારી કરી રહ્યા છે. એમને પણ ઉર્દૂ ગઝલ બોલવાનું કહેવામાં આવે છે એમની ભાવનામય અર્થવત અને સુંદર શબ્દ રચનાવાળી ઉર્દૂ ગઝલો શ્રોતાજનો પર સારી અસર કરી રહી છે જ. આસીની ઉર્દૂ હઝલો અને જ. હઝીંની ઉર્દૂ ગઝલો શ્રોતાજનોના હૃદય પર ચોરસથી અસર કરી ગઈ છે. મુશાઇરો ગંગા જમની બની ગયો છે! હવે કોણ રજૂ થાય છે અને કઇ બયાઝમાં બેસે છે એમ વિચારો આવ્યા કરે છે.

શ્રી પવાર કાકા સ્ટેજ તરફ જઇ રહ્યા છે એમની 'એ પણ એડીકેટ છે' રદીફવાળી હઝલે શ્રોતાજનો પર સારી છાપ પાડી છે.

હવે સ્ટેજ તરફ જઇ રહ્યા છે જ. ગની સા. પોતાના મધુર કંઠનો શ્રોતાજનોને લાભ આપવા.

એ દિવસ હાય એ રાતો
એ ક્ષણ ક્ષણ યાદ આવે છે.

ઉપલી પંક્તિ શ્રોતાજનોના કાનોમાં ગૂંજી રહી છે. કવિએ પ્રિયતમાને સંબોધી ગત સુખદ પ્રસંગો અને હાલની વિરહ વેદનનું સચોટ વર્ણન કરતો પત્ર ગીતના સ્વરૂપમાં લખ્યો છે. આ પત્રરૂપી ગીત કે ગીતરૂપી પત્ર! મુક્ત કંઠે પ્રશંસા માંગી લે છે.

હવે સ્ટેજ તરફ જઇ રહ્યા છે જ. સરતહબીબ સારોદી સાહેબ એમણે એક હાય, હાય, રદીફવાળી ગઝલ શરૂ કીધી છે. એમાં કુદી કુદીને કરૂણ રસ ભર્યો છે. ભલે એને

નવું સરનામું

'કારવાં' ઓફીસ નીચેના સરનામે ખસેડવામાં આવી છે.

વાહરી સાહિત્ય કાર્યાલય,
એમ. એમ. પી. લેન,
રાંદેર.

શ્રોતાજન હઝલ તરીકે સત્કાર આપી રહ્યા છે! એનો પ્રત્યેક શે'ર બતાવી આપે છે કે ગઝલમાં ગાત્ર કરુણ રસજ છે.

"એક હિચકીમાં જીવનની દોર તુટી હાય, હાય,
જાન છુટી દેહથી પણ ક્યારે છુટી હાય હાય."

એમના પછી પ્રો. ચીમનલાલ વ્યાસ સ્ટેજ તરફ જઇ રહ્યા છે. એમણે ગઝલમાં જીવનને ઘણી જાતના રૂપકો આપ્યા છે. દા. તરીકે એક શે'રનો વિચાર છે. જીવન કાપડમાં સુખદુઃખ વાણા તાણા છે અને અનુભવ તેને વણી રહયા છે. ગઝલ શ્રોતાજનો પર ઘણી સરસ અસર પાડી રહી છે.

હવે પાછા આવ્યા જ. 'બેકાર' સા. આવ્યા. સંચાલક એમને "કાણો છોકરો" નામે કાવ્ય રજૂ કરવા વિનતી રહયા છે. **ખરેખર!** એ કાવ્ય ભલભલા બે આંખ વાળાને શરમાવે એવો છે!

"આંખથી કાણો છું પણ બુધ્ધિએ કંઇ
કાણો નથી."

એમના એ કાવ્યની પ્રશંસા સાંભળી ઘડીક બે આંખવાળાને પણ કાણા થવાનું મન થાય છે! તાળિયોના ગડગડાટ વચ્ચે જ. બેકાર એમની જગ્યાએ જઇ રહયા છે.

જ. મુન્શી ઇસ્માઇલ, જ. કિનખાબવાલા, શ્રી નાથુભાઇ વી. તરફથી ફુલહાર જ 'બેકાર'ને થઇ રહ્યા છે. અંતમાં 'કારવાં' તરફના ફુલહાર 'બેકાર' અને પ્રમુખ સા૦ને થયા.

ઓહો! સાડાબાર વાગી ગયા! ચાર કલાક ક્યારે પસાર થયા! કેવી રીતે પસાર થયા તેની જરા પણ ખબર પડી નહિ! જ. વહશી સા. બધાનો આભાર માની રહ્યા છે મુશાઇરો સમાપ્ત થયો જાણી શ્રોતાજનો ઘરે જવા ઉતાવળીયા થઈ રહ્યા છે. કેટલાક તો ચાલવા પણ માંડયું. કેટલાક શિષ્ટની ખાતર પ્રમુખ મુશાઇરો સમાપ્ત થયાની જાહેરાત કરે તેની રાહ જોઈ રહ્યા છે! શ્રોતાજનોની અધીરાઇને જોતાં પ્રમુખ સાહેબ મુશાઇરા પર પોતાના વિચાર રજુ કરવાને બદલે મુશાઇરો સમાપ્ત થયાની જાહેરાત કરી દીધી.

કવિઓ તથા સુરતથી પધારેલા મેહમાનો માટે ગરમાગરમ કોકોના કપ આવી રહ્યા છે. કોકો પીધા પછી કવિઓ અને સુરતથી પધારેલા મેહમાનો કાદેર-સુરત બસ કંપનીના મેનેજર શ્રી કલ્યાણસીંહ ચૌહાણ ભાઇએ બોલાવેલી ખાસ બસમાં બરોબર એક વાગે સુરત જઇ રહ્યા છે. મને પણ ઉંઘ આવે છે! ફિર મિલેંગે. ખુદા હાફિઝ

કુદરત !

રોજ એક નવલી કથા સર્જાય છે,
કોઇ આવે છે તો કોઇ જાય છે,

લાખ પુષ્પો કંટકોમાં થાય છે,
કો' રતન કાદવમાં રગદોળાય છે.

- વાતો -

શેખજીને શરાબની વાતો !
બ્રાહ્મણને કબાબની વાતો !

ઇશ્કમાં કાંઇ એ ખરાબ નથી !
પીરજીને શબાબની વાતો !

ગુલામી !

માનવી ભૂલી ગયો જ્યારે સલામી;
અને કરતો થયો હક પર હરામી,

જગત ના જોઇ અત્યાચારી કર્મો,
ખુદાએ પણ કરી અર્પણ ગુલામી !

પુષ્પાવલિ

—કવિને ....

છોડી દે તું શરમને, બજાવ નિજ ધરમને,
ફૂટે છે શું કરમને ? સજાવ નિજ કલમને
રસ્તો વિકટ છે ભારી; કાલે જશે સવારી,
આવ્યો સમય છે કારી, સજાવ નિજ કલમને
ભૂલી જા પ્રેમ-ગિતો, મંજુલ સૂરા સંગિતો,
રગવાને શૂર ગિતો, સજાવ નિજ કલમને.
શાને રડે સનમને, ને નોતરે પતનને ?
આબાદ કર વતનને, સજાવ નિજ કલમને.
દુઃખ સંકટો હટાવી, બ્રહ્માંડને ગજાવી,
આદેશ સત સૂણાવી, સજાવ નિજ કલમને.
જિવન છે એક કવિતા, નિર્મળ વહે સરિતા,
તે છે પૂરાણ, ગીતા, સજાવ નિજ કલમને.
દુન્યા 'અદીબ' ફાની, કાલે ઉડી જવાની,
રે'શે કલમ કહાની, સજાવ નિજ કલમને.

—અદીબ

દીન અને શરીઅત

મૌ. યુસુફ તરાજવી સા.

ધર્મની વાતોમાં વધુ પ્રમાણે તમો બે શબ્દો સાંભળો છો. અને બોલો છો. એક દીન બીજો શરીઅત. પરંતુ તમારામાંથી ઘણાંજ ઓછા એવા માણસો છે જેને એ બાબતની જાણ હશે કે દીનનો શુ અર્થ છે, અને શરીઅતનો શું મતલબ છે. અભણ લોકો તો ખેર મજબૂર છે પણ સારા ભણેલા ગણેલા લોકો પણ એ નથી જાણતાં કે આ બન્ને શબ્દોનો ઠીક ઠીક મતલબ શું છે અને બંનેમાં તફાવત શું છે. દીનના કંઇએક અર્થ થાય છે. એક અર્થ ઇઝઝત, હુકૂમત, સલ્તનત બાદશાહી, ફર્માંરવાઇ થાય છે બીજો અર્થ એથી બિલકુલ ઉલટો થાય છે. અર્થાત ઝિલ્લત, ઇતાઅત, ગુલામી, તાબેદારી અને બંદગી, ત્રીજો અર્થ હિસાબ કરવુ, ફેંસલો કરવુ, અને કામોની જઝાસઝા આપવી કુર્આન શરીફમાં દીનનો શબ્દ આ ત્રણ અર્થમાં આવ્યો છે. "ઇન્નદદીન ઇનદલ્લાહિલ ઇસ્લામ" અર્થાત ખુદાના નજીક દીન બસ તેજ છે, જેમાં મનુષ્ય માત્ર અલ્લાહનેજ ઇઝઝતવાળો માને એ સિવાય કોઇ સમક્ષ પોતે પોતાને ઝલીલ ન કરે. માત્ર અલ્લાહનેજ આકા અને માલિક અને સુલ્તાન સમજે. એ સિવાય કોઇનો ગુલામ, ફર્માંબરદાર અને તાબેદાર બનીને ન રહે. માત્ર અલ્લાહનેજ હિસાબ કરવાવાળો જઝા સઝા આપનારો જાણે એ સિવાય કોઇના હિસાબથી ન ડરે કોઇની જઝાની લાલચ ન કરે. અને કોઇની સઝાનો ભેફ ન ખાય. એજ દીનનુ નામ "ઇસ્લામ" છે જો એને છોડી અન્યને અસલી ઇઝઝતવાળો, અસલી હાકિમ, અસલી બાદશાહ અને માલિક અસલી સઝા જઝા આપનાર જાણે અને તેના આગળ ઝિલ્લતથી માથું નમાવે, તેની પૂજા અને ગુલામી કરી તેનો હુકમ માન્યો તો એ જુદો દીન હશે. અલ્લાહ એવા દીનને કદાપી કબૂલ કરશે નહિ કેમકે અસલથી બિલકુલ બિલાફ છે. ખુદા સિવાય કોઇ બીજી હસ્તી આખીયે જગતમાં અસલી ઇઝઝતવાન નથી. ન કોઇ બીજાની સલ્તનત અને બાદશાહત છે ન અન્યની ગુલામી અને બંદગી માટે મનુષ્યને પૈદા કરવામાં આવ્યો છે. ખરા હકીકી માલિક સિવાય કોઇ ન જઝા સઝા આપનાર છે. એજ વાત બીજી આયતોમાં આવી રીતે વર્ણવામાં આવી છે, "વમય યબતગે ગયરલ ઇસ્લામે દીનન ફલય યુકબલ મિન્હો" અર્થાત જે માણસ ખુદાની સુલ્તાની અને બાદશાહીને છોડીને કોઇ અન્યને પોતાનો માલિક અને હાકિમ માનશે, અને તેની બંદગી અને ગુલામી કરશે અને તેને જઝા સઝા આપનાર જાણશે, તેના દીનને ખુદા બિલકુલ કબૂલ કરનાર નથી. એટલા માટે કે

"વમા ઉમિરૂ ઇલ્લા લિયાઅ બુદુલ્લા મુખલિસીન લહુદદીન હુ નફા" મનુષ્યને તો ખુદાએ પોતાનો બંદો બનાવ્યો છે. અને પોતાના સિવાય અન્ય કોઇની પૂજા કરવાનો હુકમ આપ્યોજ નથી તેની તો ફર્ઝ આ છે કે બધાં તરફથી મોઢું ફેરવી જાય તેનીજ પૂજા કરે કિવા પોતાની ઇતાઅત અને ગુલામીને ખાસ કરે. અને એક તરફથી માત્ર તેનીજ પૂજા કરે અને માત્ર તેનાજ હિસાબથી ડરે

"અફ ગયર દીનિલ્લાહે યબગુન વલહૂ અસલમ મન ફિસ્સમાવાતે વલ અર્દ તવઅન વ -

કરહુન વ ઈલયહે યુરજઉન" શું મનુષ્ય ખુદા સિવાય કોઈ અન્યની ગુલામી અને ફર્માંબરદારી કરવા ઇચ્છે છે જ્યારે કે પૃથ્વી અને આકાશની સઘળી વસ્તુઓ માત્ર ખુદાની ગુલામ અને તાબેદાર છે. અને એ સઘળી વસ્તુઓને પોતાના હિસાબ કિતાબ માટે ખુદા સિવાય કોઈ અન્ય સમક્ષ જવાનું નથી શું ઇન્સાન પૃથ્વી અને આકાશની સઘળી વસ્તુઓ વિરૂધ્ધ એક અનોખો માર્ગ પોતા માટે કરવા ઇચ્છે છે?

"હુવલ્લઝી અરસલ રસૂલહુ બિલહુદા વ દીનલ હક્કે લિયુઝહિરહુ અલદદીને કુલ્લીહિ વલવ કરિહલ મુશરિકુન" અર્થાત ખુદાએ પોતાના રસૂલને સત્ય દીનો ઇલ્મ આપીને એટલા માટે મોકલ્યાં છે કે તે સઘળાં જુઠા ખુદાઓની ખુદાઈ ખત્મ કરે અને મનુષ્યને એવાં સ્વતંત્ર કરે કે તે ખુદાપાકના સિવાય કોઈના બંદા બનીને ન રહે જોઈએ તો કાફિરો અને મુશરિકો એના પર પોતાની અભણતાથી કેટલી હાય વાય કરે અને કેટલુંક નાક મોઢ ચઢાવે

'વકાતિલુહુમ હત્તા લાકુન ફિતનતુન વયકુનદદીનો કુલ્લોહુ લિલ્લાહ" અર્થાત તમે જંગ કરો એટલા માટે કે દુન્યાથી ગયરુલ્લાની ફર્માંબરદારીનો ફિત્નો ટળી જાય. અને જગતમાં બસ ખુદાનોજ કાનૂન ચાલે ખુદાનીજ બાદશાહી માનવામાં આવે અને મનુષ્ય માત્ર તેનીજ પૂજા કરે. આ સવિસ્તર વર્ણનથી તમોને જણાયું હશે કે દીનનો શો અર્થ છે.

ખુદાને આકા અને માલિક અને હાકિમ જાણવું. ખુદાનીજ ગુલામી, બંદગી અને તાબેદારી કરવું અને ખુદાના હિસાબથી ડરવું તેની સજાનો ખૌફ ખાવો. અને તેનીજ જઝાની લાલચ રાખવી

પછી જેમકે ખુદાનો હુકમ મનુષ્યોને તેની કિતાબ અને તેના રસૂલ (સલ)ના વસીલાથી પહોંચે છે એટલા માટે રસૂલને ખુદાના રસૂલ અને કિતાબને ખુદાની કિતાબ માનવું અને તેઓની તાબેદારી કરવી પણ દીનમાંજ દાખલ છે જેમકે ફરમાવ્યું

"યા બની આદમ ઇમ્મા યાઅ તિયન્નકુમ રુસોલુમ મિન્કુમ યકુસ્સુન અલયકુમ અયાતી ફમનિત્તકા વઅસલહ ફલા ખવફુન અલય હીમ વલા હુમ યહ઼ ઝનુન" અર્થાત હે આદમની ઔલાદો જ્યારે મારો રસૂલ (અલ.) તમારી પાસે મારા હુકમો લઈને આવે તો જે માણસ તમારામાંથી આ હુકમોને માની પરહેઝગારી ઇખ્તીયાર કરશે, અને તે પ્રમાણે પોતાના કૃત્યો દુરસ્ત કરશે તેઓ માટે ભય અને દિલગીરીનો કોઈ સ્થાન નથી!!

આથી જણાયું કે ખુદાપાક સીધી રીતે દરેક મનુષ્ય પાસે પોતાના હુકમો નથી મોકલતો બલ્કે પોતાના રસૂલોની મારફતે મોકલે છે એથી જે માણસ અલ્લાહને હાકિમ માનતો હોય અને તેની તાબેદારી માત્ર એવી રીતે કરી શકે છે કે તેના રસૂલ (સલ)ની તાબેદારી કરે. અને રસૂલ (સલ)ની મારફતે જે હુકમો આવે તેની તાબેદારી કરે તેનુંજ નામ દીન છે.

હવે હું જણાવીશ કે શરીઅત શું છે, અને શરીઅત કોને કહે છે. શરીઅતનો અર્થ તરીકાઓ અને માર્ગ થાય છે. જ્યારે તમોએ ખુદાને હાકિમ માની લીધો. અને તેની બંદગી કબૂલ કરી લીધી અને એ પણ સ્વીકારી લીધું કે રસૂલ તેના તરફથી હોય છે અને કિતાબ તેના તરફથી હોય છે. તો તમો દીનમાં દાખિલ થઈ ગયા. એ પછી તમારે જે રીતે ખુદાની પૂજા કરવાની છે, અને તેની ફર્માંબરદારીનાં જે માર્ગ પર ચાલવાનું છે તેનું નામ શરીઅત છે, આ રીત અને માર્ગ પણ ખુદા પોતાના રસૂલનીજ મારફતે બતાવે છે. તેજ આ શીખાવે છે કે પોતાના માલિકની પૂજા આમ કરો, તહારત અને પવિત્રતાની આ રીત

છે. નેકી અને તકવાનો આ માર્ગ છે, હકો આવી રીતે અદા કરવાં જોઇએ. મામલાઓ આમ પુરા કરવા જોઇએ, અને જીવન આવી રીતે ગુજારવું જોઇએ પરન્તુ તફાવત આ છે કે દીન હમેશાથી એક હતો એકજ રહયો અને હમણા પણ એકજ છે. પરંતુ શરીઅતો ઘણીક આવી ઘણીક નાબુદ થઇ. ઘણીક બદલવામાં આવી અને કોઈ વખત એના બદલવાથી દીન નહિ બદલાયો હઝરત નૂહ (અલ.)નો દીન પણ તેજ હતો. જે હઝરત ઇબ્રહીમ (અલ.)નો હતો. અને હઝરત મૂસા (અલ.)નો હતો હઝરત શુઐબ (અલ) અને હઝરત સાલિહ (અલ) અને હઝરત હૂદ (અલૈ)નો હતો અને હઝરત મુહમ્મદ (સલ.)નો છે. પરંતુ શરીઅતો તે બધાઓની થોડી ઘણી જુદી જુદી રહી છે નમાઝ રોઝાની (તરીકાઓ) રીત ભાતો કોઇમાં કઇ હતી અને કોઇમાં કંઇ, હરામ અને હલાલના હુકમો, પવિત્રતાના કાનૂનો, લગન અને તલાક અને વિરાસતના કાનૂનો દરેક શરીઅતમાં અન્ય શરીઅતથી કાંઇ ન કાંઇ જુદાજ પ્રકારના રહયા છે, એ છતાં બધાંજ મુસલમાન હતા. હઝરત નૂહ (અલૈ)ના માનનારા પણ હઝરત ઇબ્રાહીમ (અલૈ)ના અનુયાયીઓ પણ હઝરત મૂસા (અલૈ)ની પેરવી કરનારાઓ પણ અને અમો પણ એટલા માટે કે દીન બધાંનો એકજ છે એથી જણાયું શરીઅતના હુકમોમાં ફર્ક થવાથી દીનમાં કાંઇ ફર્ક થતો નથી. દીન એકજ રહે છે. જોઇએ તો તેના પર અમલ કરવાની રીતભાત જુદા પ્રકારની હોય

આ ફર્કને એમ સમજો કે એક શેઠને ઘણાક નોકરો છે. જે માણસ તેને શેઠજ ન માનતો હોય અને તેના હુકમને પોતાના માટે પુરો કરવો ઝરૂરી ન સમજતો હોય. તે તો નાફર્માન છે અને નોકરીના વર્તૂળથી બહાર છે અને જે લોકો તેને શેઠ સમજે છે, અને તેના હુકમને માનવુ પોતાની ફર્ઝ લેખે છે. અને તેની નાફર્માનીથી ડરે છે, તે સઘળા નોકરોનાં વર્તૂળમાં દાખલ છે. નોકરી બજાવવા અને સેવા કરવાની રીત ભાતો જુદા પ્રકારની હોય, તો એનાથી તેના નોકર હોવામાં કાંઇ ફર્ક પડતો નથી. અગર શેઠે કોઇને નોકરીની એક રીત બતાવી અને બીજાને બીજી રીત તો એક નોકરનો આમ કહેવાનો હક નથી કે હું નોકર છું અને તે નોકર નથી. એવીજ રીતે શેઠનો હુકમ સાંભળી એક નોકર તેનો ભાવાર્થ કાંઇ સમજે છે, બીજો કાંઈ બીજુજ અને બંને પોતપોતાની સમજ પ્રમાણે તે હુકમ બજાવે છે, ત્યારે નોકરીમા બન્ને સરખા છે. આમ બની શકે છે, કે એક મતલબ સમજવામાં ભૂલ કરી હોય અને બીજાએ ખરો મતલબ સમજ્યો હેય પરંતુ જ્યારે ઇતાઅત બન્નેની છ, તો એકને એમ કહેવાનો હક નથી કે તું નાફર્મા છે અથવા તને શેઠની નોકરીમાંથી બાતલ કરવામાં આવ્યો.

આ ઉદાહરણથી તમો દીન અને શરીઅતના ફર્કને ઘણી સારી પેઠે સમજી શકો છો નબીએકરામ (સલ.)થી અગાઉ અલ્લાહ પાક જુદાં જુદા રસૂલો મારફતે જુદી જુદી શરીઅતો મોકલતો રહયો કોઇને નોકરીની એક રીત બતાવી અને કોઇને બીજી રીત તે સઘળી રીતો પ્રમાણે જે જે લોકોએ માલિકની ઇતાઅત કરી તે સઘળાં મુસલમાન હતા. જો કે તેઓની નોકરીની રીતો જુદી હતી. પછી જ્યારે નબીએ કરીમ (સલ) પધાર્યા તો માલિકે હુકમ આપ્યો કે હવે પાછલી રીતભાતોને અમો મનસૂખ (કેન્સલ) કરાવીએ છીએ. હવેથી જેણે અમારી નોકરી કરવી હોય તે આ રીતે નોકરી કરે જે હવે અમો પોતાના છેલ્લા વાઈસરોય મારફતે બતાવીએ છીએ. આ પછી કોઇ પણ નોકરને પાછલી રીતભાત પર નોકરી કરવાનો હક નથી કેમકે હવે તે અગર નવી રીતભાતને નથી માનતો અને જુની રીતભાત પર ચાલી રહયો છે. તો તે અસલમાં માલિકનો હુકમ નથી માનતો. પણ પોતાના દિલનુ

કહ્યું માને છે. એથી તે નોકરીથી બાતલ છે, અર્થાત ધર્મની ભાષામાં કાફિર થઇ ગયો.

આ તો પાછલા નબીઓના અનુયાયીઓ માટે છે. રસૂલ નબી (સલ.)ના અનુયાયીઓ, તો તેઓ પર આ ઉદાહરણનો બીજો ભાગ સાદિક આવે છે. અલ્લાહ પાકે જે શરીઅત નબીએ કરીમ (સલ.)ની મારફતે અમોને અર્પણ કરી છે, તેને ખુદાની શરીઅત માનનારાઓ અને વાજીબુત્તઅમીલથી સમજનારાઓ સઘળા મુસલમાન છે. હવે આ શરીઅતના અહકામોને એક એક રીતે સમજે છે. અને બીજો કોઇ બીજી રીતે સમજે છે. અને બન્ને પોતપોતાની સમજ પ્રમાણે અમલ કરે છે. તો હવે તેઓના અમલમાં જોઇએ તેટલો ફર્ક કેમ ન હોય તેઓમાંથી કોઇપણ નોકરીથી બરતરફ ન થશે.

એટલા માટે કે તેમાંથી દરેક જે માર્ગ પર ચાલી રહ્યો છે, એજ સમજીને તો ચાલી રહ્યો છે કે એ માલિકનો ઓર્ડર છે પછી એક નોકરને એમ કહેવાનો શું હક છે કે હું તો નોકર છું અને ફલાણો માણસ નોકર નથી વધારેમાં વધારે એજ કહી શકે છે. કે મેં માલિકના હુકમને ખરો સમજ્યો. અને તેણે ખરો સમજ્યો નથી પરંતુ તેને નોકરીથી બરતરફ કરવાનો બિલકુલ અધિકાર નથી જે માણસ આવી હિંમત કરે છે, તે જાણે પોતે માલિકનો હોદ્દો ધરાવે છે. તે જાણે એમ કહે છે, કે તુ જેમ માલિકના હુકમને માન આપવા બંધાએલો છે તેજ મારી સમજનો પણ માનવા પર મજબૂર છે અગર તું મારી સમજને ન માનશે તો હું તને માલિકની નોકરીથી બરતરફ કરીશ વિચારો, આ કેટલી મહાન વાત છે. એટલાજ માટે નબીએ કરીમ (સલ.)એ ફરમાવ્યું છે "કે જે માણસ કોઇને નાહક કાફિર કહેશે, તે તેનો બોલ તેના ઉપરજ પલટશે." કેમકે મુસલમાનને તો ખુદાએ પોતાના હુકમનો ગુલામ બનાવ્યો છે અને આ માણસ કહે છે કે નહિ તમો મારી સમજ અને મારા મતની પણ ગુલામી કરો. અર્થાત માત્ર ખુદાજ તમારો ખુદા નથી બલ્કે હું પણ એક નાનો ખુદા છું. અને મારા હુકમને ન માનશો તો હું પોતાના અધિકારથી તમોને ખુદાની પૂજાથી બરતરફ કરીશ. જોઇએ અલ્લાહ બરતરફ કરે અથવા ન કરે. આવી મહાન વાત જે માણસ કહે છે, તેના કહેવાથી જોઇએ બીજો માણસ કાફિર થાય અથવા ન થાય પરંતુ તે પોતે તો પોતાને કુફ્રના ભયમાં નાખે છે.

' તમોએ દીન અને શરીઅતનો ફર્ક સારી પેઠે સમજી લીધો. અને આ પણ તમોએ જાણી લીધું. કે પૂજાની રીતભાતમાં ઇખતિલાફ થનો નથી આ શાને કે માણસ જે રીતભાત પર અમલ કરે નેક નિય્યતીના સાથે એમ સમજીને અમલ કરે કે ખુદા અને તેના રસૂલ (સલ.)એ તેજ રીતભાત બતાવી છે. જેના પર તે અમલ કરે છે. હવે હું તમોને એ જણાવવા માગું કે દીન અને શરીઅતના આ ફર્કને ન સમજવાથી આપની જમાઅતમાં કેટલી ખરાબીઓ થઇ રહેલી છે.

મુસલમાનોમાં નમાઝ પઢવાના જુદા જુદા પ્રકાર છે એક માણસ છાતી પર હાથ બાંધે છે. બીજો દુટીના નીચે બાંધે છે, એક માણસ ઇમામ પાછળ સૂરએ ફાતિહા પઢે છે. બીજો નથી પઢતો. એક માણસ આમીન જોરથી પુકારે છે. બીજો ધીરેથી કહે છે. એઓમાંથી દરેક માણસ જે રીત પર ચાલી રહ્યો છે, એજ સમજીને ચાલી રહેલો છે કે આ નબીએ કરીમ (સલ.)ની રીત છે. એથી નમાઝની સૂરતો જુદી જુદી હોવા છતાં બન્ને હુઝૂર (સલ.)નાજ અનુયાયીઓ છે, પરંતુ જે અત્યાચારીઓએ શરીઅતના આ મસલાઓને દીન સમજી લીધા છે. તેઓએ માત્ર આજ રીતભાતના ઇખતિલાફને દીનનો ઇખતિલાફ સમજી લીધો છે. પોતાની જમાઅતો અલગ કરી લીધી. પોતાની મસ્જિદો જુદી કરી લીધી. પોતાની જમાઅતો અલગ કરી લીધી. એકે બીજાને ગાળો આપી મસ્જિદથી મારી મારીને કાઢી મૂક્યો. કેસો લડયા. પાર્ટીઓ બનાવી અને રસૂલ (સલ.)ની ઉમ્મતને છિન્નભિન્ન કરી મૂકી.

અલ્લાહનું ફરમાન

બન જગમાં સાચો ઇન્સાન,
કર ના દુશ્મનનું અપમાન;
હો આંધી કે હો તુફાન,
ભૂલ ના તારી ફર્જનું ભાન.
એ છે અલ્લાહનું ફરમાન.

દુખ આફતને પાર કરી દે,
સુખથી તુજ સંસાર ભરી દે;
અલ્લાહ પર વિશ્વાસ ધરી દે,
કરશે સારૂં જગ સન્માન.
એ છે અલ્લાહનું ફરમાન.

તારી નૈકા પાર કરી તું,
સુખથી આ સંસાર ભરી તું;
જગના દુખ અંધાર હરી તું,
ગુંજ ખુશીના ગાન.
એ છે અલ્લાહનું ફરમાન.

નિર્ધનના દુખ દર્દ હરી લે,
જીવનને અણમોલ કરી લે;
તારી ઇમારત તુજ ચણી લે,
સારા જગ પર કર અહેસાન.
એ છે અલ્લાહનું ફરમાન.

ગર્વ ના કર એવા જીવન પર,
જેની આશા હો ના પલભર;
કર ના ખાતું તારૂં સરભર,
વધાર નેકીનું મીઝાન.
એ છે અલ્લાહનું ફરમાન.

'બેદાર' જીવનમાં આશા કેવી ?
સાચી જુઠી નિરાશા કેવી ?
પાપી જીવ પીપાસા કેવી ?
દુર કરી દે સૌ તુફાન.
એ છે અલ્લાહનું ફરમાન.

'બેદાર' કુત્યિાણવી.

ચીસ !

મહમૂદ કે. મનીયાર
બી. એ.

તેણે આકાશ તરફ જોયું.

આકાશની ધાર સંધ્યાની રતાશથી લાલ થઇ ગઈ હતી. સૂર્યના આખરી કિરણો લીમડાની ટોચ ઉપરથી પ્રસરતા આછા અંધકારમાં વિલીન થઈ રહ્યા હતા. લીમડાની નીચે વેદનાથી પીડાતી કૂતરી શરીરને લીમડાના થડ સાથે ઘસી રહી હતી વેદનાને ઘટાડવા તે લીમડાની કરકરી છાલ સાથે ચામડીને ઘસતી અને લોહી વહી નીકળતું. એમ વેદનાને ઘટાડતાં તેની વેદના વધુ વધી પડતી. તે ચીસ પાડી ઉઠતી. દર્દમય ચીસ. તેણે કૂતરી તરફ જોયું ભૂખથી તેના શરીરમાં ખાડા પડી ગયા હતા. તેની આખી પીઠ સડી ગઇ હતી. સડેલા ભાગમાંથી લોહી ઝરપી રહ્યુ હતું. તે ઉપર માંખો બણબણી રહી હતી. એ દ્રશ્ય જોતાં તેની આંખો આપ મેળેજ મીંચાઇ ગઈ.

કૂતરીની ચીસ ધીમી પડી રહી હતી. શાંતિ સર્વત્ર પ્રસરી ચૂકી હતી. પવન કૂતરીના ધીમાં પડતા શ્વાસની જેમ ચાલી રહ્યો હતો. ચંદ્રનો ફીકો પ્રકાશ ચારે કોર પથરાઇ ગયું હતું. એકાએક તે એક ભયંકર ચીસથી જાગી ઉઠયો. હજુય તે ચીસ જાણે તેના કાનોમાં ગૂંજી રહી હતી તે ઉઠી ઉભો થયો. અને લીમડા આગળ જઇ ઉભો. તેણે લીમડાના નીચે જોયું કૂતરીનું શરીર ઢગલો થઇ એક ખાડામાં પડયું હતુ. વેદનાથી પીડાતી તે આખરે વેદના મુક્ત થઇ હતી. કૂતરી મરી ગઇ હતી. તેની આખરી ચીસથી જ તેની આંખો ખુલી ગઇ હતી. તેણે એક દ્રષ્ટિથી કૂતરીના દેહ તરફ જોયું અને બીજી દ્રષ્ટિથી ચંદ્રના ફીકા પ્રકાશ તરફ. કૂતરીના મૃત દેહ ઉપર ચંદ્રનો પ્રકાશ જાણે કફન બનીને પથરાયું હતું.

એ વખતે તેના મગજમાં એક વિચાર આવી ગયો. શું કૂતરીને શાંતિ અર્પવાને માટે મોત સિવાય બીજો કોઇ ઉપાય ન હતો ! રોટીનો એક સુકો ટુકડો અને દર્દની દવા શું કૂતરીને વેદના મુક્ત નહોતા કરી શકતા ? અરે જો કૂતરીને દવા અને રોટી મળ્યા હોત તો તે હમણાં પણ આનંદથી, શાંતિથી લીમડાના નીચે સુતી હોત. સવારે નવી આશાઓ સાથ જાગવાને માટે. ને પછી લાખો ભૂખથી, દુઃખથી શાંત પડી ગએલ માનવીના મૃત દેહો તેની આંખ આગળ આવી ખડા થયા. જો એમને થોડી થોડી રોટી મળી હોત તો સૌ મૃત્યુને બદલે મીઠી નિદ્રામાં પોઢયાં હોત. સવારે નવી આશાઓ સાથ જાગવાને માટે ના પણ એમને રોટી આપનાર કોઇ ન હતું. એમની ચીસોને સાંભળનાર કોઈ ન હતું. અને લાખો માનવીઓ પીડાઈ પીડાઇ કૂતરીની જેમ મરી રહ્યા હતા. મૃત્યુની શાંતિથી પોતાની વેદનાને હારવા. એ વિચારે તેના આખા શરીરમાં એક કંપારી પ્રસરી ગઇ. હવે તેના કાનોમાં ચીસને બદલે પોતાના અંધભાઈના શબ્દો પાછા તાજા થઈ અથડાવા લાગ્યા.

"ભાઈ તું કંઈ ખાઇ રહ્યો છે !" તેણે એ શબ્દ બોલનાર અંધભાઇ તરફ જોયું. નૂરહીન નેત્રોના ઉંડા પોપચા પોતા પ્રતિ મંડાએલા તેની દ્રષ્ટિએ પડયા.

"હું કંઇ ખાતો નથી." તેણે જવાબ આપ્યો.

"ના તું કંઇ ખાઇ રહ્યો છે." અંધભાઇ પાછો બોલ્યો.

"ના ભાઈ સાચુ કહું છું હું કાંઇ ખાતો નથી."

"ત્યારે મારા કાનોમાં કાંઈ ખવાતું હોય એવો અવાજ ક્યાંથી આવે છે." અંધભાઇએ આતુરતાથી પૂછ્યું.

"એ માત્ર ખોટી ભ્રમણા છે. બે દિવસ થયા આપણે કશું ખાધું નથી" ભાઈને સંતોષવા તેણે જવાબ આપ્યો.

"તેં બે દિવસ થયા નથી ખાધું!" અંધભાઈ પાછો બોલી ઉઠ્યો, "મેં છેલ્લા ત્રણ દિવસ થયા કશું ખાધું નથી ત્યારે તેં ત્રીજે દિવસે મને કશું પણ આપ્યા વિના જ ખાઈ લીધું હતું નહિ! મને પણ થોડું આપ્યું હોત." ને તેના નૂરહીન નેત્રોના પોપચા ભીના થઈ ગયા.

"ના ભાઈ આપણે સાચેજ કેટલાય દિવસ થયા ભૂખ્યા છીએ ભૂખ અને રખડાટથી મારી યાદશક્તિ પણ ઓછી થતી જાય છે. તું સમજ્યો આપણે બે દિવસથી ભૂખ્યા છીએ. તું કહે છે ત્રણ. મને પણ લાગે છે આપણે ત્રણ દિવસ થયા ભૂખ્યા છીએ." ને તેણે અંધભાઈ તરફ મલાન વદને જોયું. પણ અંધભાઈના નૂરહીન ઉઘાડા પોપચા તેની વેદના જાણવાને અશક્ત હતા.

"ત્યારે મારી ભૂખ આટલી બધી કેમ છે!" બંને હાથોને પેટ ઉપર મૂકતા અંધ બોલ્યો "અને તું કેમ આટલો બધો શાન્ત છે!"

"શાંત રહેવા સિવાય બીજો ઉપાય પણ શું છે!" તેણે નિશ્વાસ નાખતાં જવાબ આપ્યો.

"નહિ! નહિ! તને જરૂર કંઈ મળ્યું હશે. મનેય થોડું આપ્યું હોત"ને અસહાય રીતે તેની પોક ફૂટી પડી.

"સાચું કહું છું ભાઈ મેં કશું ખાધું નથી. અલ્લાહને આસરે બેઠો છું" ભાઈને સમજાવવાને તેની પાસે કોઈ ઉપાય નહોતો. તેનું પેટ તેની આંખો અને તેનું આખું દેહ કહી રહ્યું હતું કે ભૂખ્યો હતો. પરંતુ એ જોવાને માટે અંધભાઈ પાસે આંખો જ નહતી

"અલ્લાહને આસરે!" ઉપહાસભરી રીતે અંધ બોલ્યો. "ભૂખ્યાઓ અને દુઃખીઓ એ જ એનો આસરો શોધે છે. બીજું શું થઈ શકે. પણ કહે છે અલ્લાહ ભૂખ્યો ઉઠાડે છે પણ ભૂખ્યો સુવાડતો નથી. છેલ્લા ત્રણ દિવસ થયા ભૂખ્યા સૂતા અને ઉઠતાં એ આપણા તરફ કેમ જોતો નથી!" ને તેણે ઉપર જોયું. અલ્લાહ જુએ છે કે નહિ એ જાણવા.

"આપણા કરતાંય બીજા વધુ ભૂખ્યાઓની તે સંભાળમાં હશે!" તેણે જવાબ આપ્યો.

"તને આવા વિચારોથી જ ભૂખની વેદના જણાતી નથી." નિશ્વાસ નાખતા અંધભાઈ બોલ્યો. તેણે પણ અંધભાઈ તરફ જોયું તેની આંખોમાં ખાડા પડી ગયા હતા. પેટ અંદર ધસી ગયું હતું. આખું દેહ સુકાઈને પાંદડા જેવું થઈ ગયું હતું તેને લાગ્યું જાણે ભાઈને જોવામાં તે કાચના અરીસામાં પોતાનું પ્રતિબિંબ પણ જોઈ રહ્યો હતો. ને તેણે દૃષ્ટિ ફેરવી લીધી.

અંધભાઈની ભૂખ ભાંગવાને માટે તેના પાસ કોઈ ઉપાય ન હતો. તેણે રોજી શોધી પણ ક્યાંય તેને રોજી ન મળી. તેણે રોટી શોધી પણ કોઈએ તેને રોટી ન આપી. ભટકી રખડી થાક્યો પાક્યો જ્યારે તે પાછો ફરતો ત્યારે તેને ભૂખથી પીડાતા અંધભાઈની વેદના પૂર્ણ શબ્દો સાંભળવા પડતા હતા. ભૂખના દુઃખ કરતાં ભાઈની વેદના તેને વધુ અસહ્ય જણાતી હતી. અંધ ભૂખ્યો ભાઈ, અસહાય મોહતાજ, અને એ વિચારે તેનું કલેજું વલોવાઈ જતું. પણ તે શું કરી શકે તેમ હતો! ને પોતાનુંજ પેટ નહોતો ભરી શકતો ત્યાં ભાઈને તો ક્યાંથી આપી શકે! અરે તેની પોતાની ભૂખ ભાગે તેટલુંય હોત તો તેમાંથીય તેણે થોડુંક અંધભાઈને આપ્યું હોત પણ તેની પાસ કશું ન હતું. ખાલી પેટ સિવાય

કશું ન હતું. સમય વધતો જતો હતો અને વધતા જતા સમય સાથે ભાઇની વેદના પણ વધતી જતી હતી. વિચારતા વિચારતા આખરે તેને એક વિચાર જડી આવ્યો અતિશય ક્રૂર વિચાર. પણ એ સિવાય તેને બીજો કોઇ માર્ગ દેખાતો ન હતો. પોતાનું દુઃખ તો તે ગમે તેમ સહી શકતો હતો પરંતુ અંધભાઇની વેદના તેનાથી ખમાતી ન હતી. એટલેજ તેને એ વિચારની ક્રૂરતા ઓછી જણાતી હતી. આખરે કાળજુ કઠણ કરી તે એક દિવસે ભાઇ આગળ જઇ ઉભો. પગલાંનો અવાજ સાંભળતાં અંધભાઇએ ડોક ઉંચી કીધી.

"લાવ ભાઇ." અંધે હાથ ઉંચા કરી કહ્યું. પ્રશ્ન સાંભળતાંજ તે થભી ગયો. તેણે અંધ ભાઇના ઉંચા થએલ હાથો તરફ જોયું. આશાથી ભરેલ ખાલી હાથો તેની આંખો ભીંજાઇ ગઇ.

"લાગે છે, આજે પણ કશું નથી મળ્યું ?" અને ખાલી હાથો આપ મેળેજ નમી પડયા. ને જાણે આશા ફલવાઈ પડી. તેની આંખમાથી બે બિંદુ એ વખતે ખરી પડયા.

"ભાઇ" આખરે તે બોલ્યો, "આપણે અહીંથી ચાલ્યા જઇશું."

"ચાલ્યા જઇશું !" આશ્ચર્યથી અંધભાઇએ પૂછ્યુ.

"હા"

"ક્યાં જઇશું ?"

"બસ આ ગામ છોડી જઇશું." તેણે જવાબ આપ્યો.

"આ ગામ છોડી જઇશું તો રોટી મળશે શું ?" અંધભાઇએ પૂછ્યું.

"હા મને આશા છે. બીજે ગામ જરૂર કંઇ મળી જશે." તેણે જવાબ આપ્યો.

"ચાલ ત્યારે." તે ઘટી ગએલ શક્તિ જાણે પાછી ભેગી થઇ ગઇ. મરેલી આશામાં જાણે પ્રાણ પુરાયો. તેણે અંધભાઇનો હાથ પકડી લીધો અને દોરતો લથડતે પગલે આગળ ચાલ્યો.

"તને ખાતરી છે કે બીજે ગામ આપણને કશુંક ખાવાનુ મળશે ?" ચાલતાં ચાલતાં અંધભાઇ બોલ્યો.

"હા," વિચારોમાં ગુંચવાએલા મને તેણે જવાબ આપ્યો.

તડકો વધતો જતો હતો. મોટર ગાડી અને બીજા વાહનો સડક ઉપર દોડી રહ્યાં હતાં. લોકોનો શોર વાતાવરણમાં સંભળાઈ રહ્યો હતો.

"આ બધા ભૂખ્યા નથી લાગતા." લથડતે પગલે ચાલતાં અંધભાઇ બોલ્યો, તેણે કોઇ જવાબ ન આપ્યો. તે ભાઇને દોરતો ભીડથી બચતો આગળ આગળ ચાલી રહ્યો હતે. આખરે તેઓ સ્ટેશન ઉપર પહોંચી ગયા. થોડી વાર પછી ધસમસતી ગાડી આવી. બધા ભૂખ્યા પેટોની વરાળ અને આહને હાલવતી. અને બન્ને એક ડબામાં જઇ ગોઠવાયા.

"ભાઈ આપણે ક્યારે પહોંચીશું ?" અંધ ભાઇએ ગાડીમાં બેઠા પછી પૂછ્યું. ગાડી પહોંચે તે પહેલાં તો તેના વિચારો ભોજન મળે એવા ગામમાં પહોંચી ગયા હતા.

"બસ થોડા કલાકમાંજ !" ધીરજ આપતાં તેણે જવાબ આપ્યો.

એટલામાં ગાર્ડની સીસોટી વાગી ને તેનું હૈયું ધ્રુજી ઉઠયું. ધ્રુજતે હાથે તેણે ભાઇના હાથોમાં થોડાક પૈસા મૂકયા. આજના રખડાટની એ કમાણી હતી.

"પૈસા છે ?" અંધ બોલ્યો.

"હા, રહેવા દે ગાડી ઉપડે છે." ને તે ધીમેથી દરવાજામાં થઇ નીચે ઉતરી ગયો.

"તું બરાબર બેઠો છેને ભાઇ!" ઉતરતાં ઉતરતાં તેના કાનોમાં શબ્દો અથડાયા ગાડીને એક આંચકો લાગ્યો અને તે સાથેજ તેના હૈયાએ પણ એક આંચકો અનુભવ્યો. ને ગાડી ચીસ પાડતી દોડી ગઈ અધખાઈને લઇને.

એકાએક તે ઝબકીને વિચાર તંદ્રામાંથી જાગી ઉઠયો. જાગીને જોયું તો તેની આગળ કૂતરીનું મૃતદેહ પડયું હતું વેદના મુકત 'કૂતરીનું' દેહ.

હા, પણ તેની વેદના તો હજી મટી ન હતી. બાઇથી મુકિત મેળવવા જતા તેની વેદના વધુ વધી પડી હતી તેનું અંતર જાણે વેદનાથી ખવાઇ ગયું હતું. ખવાઈ ગએલ કૂતરીની પીઠની જેમ ને તેણે પાછા કૂતરી તરફ જોયું. કૂતરીનું દેહ ઢગલો થઇને એક ખાડામાં પડયું હતું. સવારે ભંગી દોરડીથી બાંધીને એ દેહને ખેંચી જશે ને પછી કોઇ એક ખાડામાં પૂરી દેશે.

પછી તેણે પોતાના દેહ તરફ જોયું. કૂતરીના દેહની જેમ એમાં પણ ખડા પડી ગયા હતા. હાડકા નીકળી આવ્યા હતા. તેનું દેહ પણ કૂતરીના જેવુંજ હતું. એક દિવસે તેને પણ કૂતરીના દેહ જેવીજ શાંતિ મળશે. કફનમાં વિંટાળીને તેના મૃત શરીરને કોઇ એક ખાડામાં પુરી દેવામાં આવશે.

એ ભયંકર વિચારે એકાએક તેનાથી ચીસ પડાઇ ગઇ. ભયંકર ચીસ ને એ વખતે એકી સાથે કૂતરાઓ રડી ઉઠયા. તીણી ચીસો તેના કાનમાં થઈ હૈયાના ઉંડાણમાં ઉતરી જવા લાગી. —સંપૂર્ણ.

ભૂલ સુધારઃ—ગત અંક પૃષ્ઠ ૩૦ ઉપર મર્હુમા બાઇ રસૂલબીબી ઇબ્રાહીમ મોહમ્મદ બપોરીયાની વિધવા તરફથી મળેલી મદદમાં જનાબ મી. અહમદ ઇબરાહીમ બપોરીઆનું નામ ભૂલથી પ્રગટ થવાનું રહી ગયું છે તે માટે અમે તેમની માફી ચાહીએ છીએ. —તંત્રી

એમ. એમ. પી. રાંદેર

મુંબઈ અને અહમદાબાદના મુસ્લિમ વિદ્યાર્થીઓની કેળવણીનો પ્રશ્ન હાલના અશાંત વાતાવરણના કારણે તેમના વાલીઓને મુંઝવી રહ્યો છે. એમ. એમ. પી. હોસ્ટેલમાં બિલ્કુલ જગ્યા નહોતી. સંસ્થાના ટ્રસ્ટીઓએ જાણીતા સખીરજુદ શેઠ હાજી મી. અહમદ યૂસુફ બેટાવાલા સા. સમક્ષ આ કોયડો રજૂ કરતાં હોસ્ટેલની બાજુમાંજ આવેલો તેમની બહેન હવાબીબીની માલિકીનો બંગલો [મર્હુમ શેઠ મુલ્લાંના બંગલા નામે ઓળખાતો] સંસ્થાને વાપરવા આપવા ઉદારતા દર્શાવી છે. ફકત મુંબઇ અને અહમદાબાદનાજ વિદ્યાર્થીઓ માટે જગ્યાઓ રિઝર્વ રાખવામાં આવી છે. વાલીઓને સત્વર પત્રવ્યવહાર કરવા વિનંતી છે.

× × +

ખોરાકઃ એમ. એમ. પી. હોસ્ટેલ, રાંદેરમાં રોજની ફકત એકજ ટંક માટે સબ્જી-તરકારી રતલ ૩૫થી ૪૦ જોઇએ બજારમાં એકસામટી જથ્થામાં જુદી જુદી તરકારીઓ મેળવવી દુર્લભ થઇ પડી હતી સંસ્થાના સંચાલકોએ આ મુશ્કેલી ટાળવા માટે હોસ્ટેલની આજુ-બાજુમાં આવેલી જમીનના પ્લોટમાંથી એક નાનો સરખો ચમન અને રમત ગમત માટેની જગ્યા બાદ કરતાં જે જગ્યા બચે તેની એક એક ઇંચ જમીનનો ઉપયોગ [૧૦ વીંઘા] શાક-ભાજીના ઉત્પન્ન માટે છેલ્લા ચોમાસાથી કરવા માંડયો છે. ખુદાપાકના લાખ લાખ શુક્ર કે હમણાં સુધીમાં ભીંડા, દૂધી, ચોલાઇ-મેથીની ભાજી, તૂરિયાં, પાપડી, ચોળી, ચીભડાં, કોળાં, ટામેટાં, ગવચાં તો વપરાસમાં આવી પણ ગયાં છે. કોબી, ફુલ-કોબી, નોલકોલ વી.ના તરૂઓ રોપાઇ ચૂકયા છે. ખુદાપાક તે ખાનારા વિદ્યાર્થીઓના નસીબે સારો પાક ઉત્પન્ન કરશેજ. પરદેશના શુભેચ્છકો તેમના તરફ ઉત્પન્ન થતાં શાક-ભાજીના બીયાંઓની ભેટ મોકલાવી સંસ્થાના સંચાલકોને ઉપકૃત કરશે તો હજી વધુ વેરાયટી ખનડાવી શકાય.

મહેફિલ

જીવન તણી

થઈ ગઈ એવી દશા જીવન તણી;
કો' ન સુણે છે કથા જીવન તણી.
નાશ પામી છે કલા જીવન તણી;
આશ લાગી છે નવા જીવન તણી
સત્ય સાચુ કોઈ ના રહ્યું જરી;
સૌ હણાઈ છે ગતા જીવન તણી.
પ્રેમમાં પણ થઈ ગઈ સોદાગરી;
વાત ક્યાં રહી છે ખરા જીવન તણી.
જે જુઓ બસ સ્વાર્થમાં મશ્ગૂલ છે,
કૈં ન બીજી સાધના જીવન તણી.
બસ ગણે નીજના નફા નુકસાન સૌ,
કૈં પડી ના પારકા જીવન તણી.
માનવી તુ કેટલો ઊંચે ગયો,
કંઇ પડી ના અન્યના જીવન તણી!
અન્ય કાજે હો "મુસાફિર" જિંદગી,
એ છે ઉત્તમ ભાવના જીવન તણી.

જૂનાગઢ] —મુસાફિર

ચાહના માટે

ઉચ્ચ સૌ વિચારના માટે મરૂં,
શત્રુથી સદ્‌ભાવના માટે મરૂં.
હું જીવું તો ભાવના માટે જીવું,
ને મરૂં તો ભાવના માટે મરૂં.
પ્રભુને હરદમ કરૂં છું પ્રાર્થના,
'જીંદગીભર પ્રાર્થના માટે મરૂં.'
હાર મારી હારે જો દિલ કોઈનું,
તો અજીત એ હારના માટે મરૂં.
આપ છો કે ભાગતા મુજથી ફરો,
ને હું છું કે આપના માટે મરૂં.
જે ન રાખે ચાહનાથી ચાહના,
હાય! એની ચાહના માટે મરૂં.
મુજ ગઝલ પર છે ફીદા ખુદ નામના,
હું કદી ના નામના માટે મરૂં.
અલ્પ-જીવી છું, છતાં એ ચીરજીવ,
સત્યની ઉપાસના માટે મરૂં.
તોજ જીવન સાચું જીવન થઇ શકે,
પ્રેમની જો સાધના માટે મરૂં.

—અ. સત્તાર એમ. ડરબાન.

વતન કરૂં છું.

કપરો ખીઝાંની કાજે આજે સદન કરૂં છું,
નિરખી દશા ચમનની અશ્રુ વદન કરૂં છું.
ના પુષ્પમાં પરિમલ,—ના લુત્ફ છે ચમનમાં,
એ કાજ મારૂં નૂતન આજે સદન કરૂં છું.
જેથીજ સ્વર્ગ લાજે એવું હતું એ ઉપવન,
ઉપવનની દુર્દશાએ મારૂં પતન કરૂં છું.
રાત્રી અરણ્ય માંહે કેમે ગુઝારી દઇને—
પરો ફાટતાં શરૂ પૂનઃ ઉડ્ડયન ગગન કરૂં છું.
નિષ્ઠુર એ ખીઝાં જ્યાં મારા ચમનમાં આવી,
આકાશ પર્વતોમાં મારૂં ચમન કરૂં છું.
મઝલૂમના દર્દ સુણી, ઓ 'નૂર' તુ કહી દે!
"લાચાર થઈ વતનમાં નોખુ વતન કરૂં છું."

પોરબંદર] —નૂર

મૌલાના : અહમદ અશરફ રાંદેરી

સવાલ–એક વાઇઝીન વાએઝમાં કહે છે કે કુર્આન શરીફના સાત જાતના અર્થ થાય છે તો શું એ ખરૂં છે?

જવાબ–એ વાત ખોટી છે. બેશક કુર્આન શરીફ સાત કિરાઅતથી પઢાય છે.

સવાલ–એક બાઇ કુફ્ર હાલતમાં હતી. અને તેનો મર્દ સફરમાં હતો. હાલ ઇસ્લામમાં આવી છે. અને તેના મર્દે ચાર વર્ષથી ખર્ચ બંધ કર્યો છે. અને તેની કાફિરોના રસમ-રીવાજ પ્રમાણે તલાક થઇ નથી. અને તેનો મર્દ પણ હાલ સફરમાં છે. તે બાઇ એક મુસલમાન મર્દ સાથે નિકાહ કરવા ચાહે છે. તો એ હાલતમાં મુસલમાન મર્દ આ બાઈ સાથે નિકાહ કરી શકે કે નહિ? જો નિકાહ કરી શકે તો પહેલા મર્દની તલાકની પરવાનગી લેવી પડે કે કેમ?

જવાબ–તેણીના ઇસ્લામ સ્વીકારવા પછી ઇદ્દત ગુજારવા બાદ એટલે ત્રણ હૈઝ આવ્યા પછી બીજાની સાથે નિકાહ પઢી શકે છે. તેના ધણીએ તલાક આપી હોય કે ન આપી હોય માત્ર ઇસ્લામ સ્વીકારવાથી ધણી ધણીઆણીના નિકાહ તુટી ગયા છે.

સવાલ–જુમ્માનો દીવસ છે. અને મૈયતનો જનાઝો આવેલ. મસ્જિદે જુમાની નમાઝે આસરે ૩૦૦ માણસો હતા. જમાતની સાથે બે રકાત પડયા પછી ૧૫૦ માણસો એ જનાઝાની નમાઝ પડી લીધી. પછી બાકીના ૧૫૦એ પડી. પછી ૩૦૦ માણસો ફરી વખત જનાઝાની નમાઝ પડી શકે કે કેમ?

જવાબ–જનાઝાની નમાઝ મુસ્લિમ બાદશાહે કે કાઝી, નાઇબ કાઝી, અથવા મહોલ્લાની મસ્જિદના ઇમામે અથવા મૈયતના વલીની ઇજાઝતથી કોઇએ પઢાવી હોય તો બીજી વાર પઢવી ન જોઇએ. જનાઝાની નમાઝ નફિલ પેઠે નથી કે બે ચાર વાર પઢવામાં આવે.

સવાલ–એક મકાન મસ્જિદ અને પીરની દરગાહની વચમાં છે. તો મકાનને બે માળનું બનાવવાનો છે. મસ્જિદ અને દરગાહથી ઉંચા બનાવી શકાય કે કેમ? ખુલાસો આપશો.

જવાબ–મસ્જિદથી અથવા દરગાહથી મકાન ઉંચુ બનાવવામાં કાંઇ વાંધો નથી.

સવાલ–એક મૌલવી સાહબ કહે છે કે મૈયતની રૂહ મર્યા પછી ઘરમાં આવે છે. અને ચાલીસ દિવસ ઘરના આસપાસ ફરે છે. અને રૂહને મર્યા પછી છુટી મૂકવામાં આવે છે. આ બાબત શું ખરી છે?

જવાબ-કેટલાક લોકો કહે છે કે માણસના મરી જવા બાદ તેની રૂહ ચાલીસ દિવસ સુધી તેના ઘેર આવે છે. ત્યાર પછી દર જુમ્માની રાતે આવે છે, અને તેના ઘરવાળા ખૈર ખેરાત ન કરે તો તે રૂહ બદદુઆ કરે છે. એ તદ્દન ખોટું છે. સહીહ હદીસોથી સાબિત નથી ફક્ત મુલ્લાઓએ પોતાનું પેટ ભરવા સારૂં એવા મસલા કાઢેલાં છે. એનાથી બચવું જોઇએ. રૂહ દુન્યામાં આવે છે કે નહિ તેમાં ઓલમાઓનો મતફેર છે. જે લોકો માને છે કે રૂહ દુન્યામાં આવે છે. તેમના નઝદીક પણ કોઇ ખાસ દિવસ અથવા વખત મુકરર નથી. મુસલમાનોએ એવા બારીક મસલામાં મતફેર કરી ઝગડા ઉત્પન્ન ન કરવા જોઇએ. બલ્કે જેટલી ઇસ્લામમાં તાલીમ ઝરુરી છે, તે વિષે કોશિશ કરવી જોઇએ.

સવાલ–કુર્આન મજીદ મૈયતને બખશવા માટે ઉજરત મુકર્રર કરી કુર્આન પઢાવવાથી મૈયતને સવાબ પહોંચશે અથવા નહિ? અને પઢનારને સવાબ મળશે અથવા નહિ?

જવાબ-કુર્આન મજીદ પૈસા ઠેરવીને પઢવુ જાઇઝ નથી અને તેનો સવાબ પણ મૈયતને પહોંચતો નથી કારણ કે ઉજરત લેવાથી તેને પોતાને પણ સવાબ મળતો નથી

તો મૈયતને શું બખશી આપશે હાં ખિલ્લાદ પઢવાથી સવાબ પહોંચશે.

સવાલ-માસુમ બચ્ચાઓની કબ્રમાં હિસાબ કિતાબ થશે કે નહિ?

જવાબ-મુસલમાનોના માસુમ બચ્ચાઓનો હિસાબ કિતાબ નથી કારણ કે તેઓ પર શરીઅતના અહકામ લાગુ પડતાં નથી.

સવાલ-(અ) એક બાઇ ગુજરી ગઈ તેને એક ધણી છે એક છોકરી છે બે સગા ભાઇ છે દરેકનો શું હક છે તે લખશો. (બ) એક માણસ ગુજરી ગયો તેને એક દીકરી છે અને એક દીકરો છે તેઓને કેટલું મળશે?

જવાબ-(અ) શરઇ હકો અદા કર્યા બાદ મર્હુમ બાઇની કુલ મીલકતના આઠ ભાગ કરે તેમાંથી તેની છોકરીને ચાર ભાગ અને તેણીના ધણીને બે ભાગ અને તેણીના દરેક ભાઇને એક એક ભાગ મળશે. એક રૂપીઆમાંથી આઠ આના છોકરીને અને ચાર આના તેણીના ધણીને અને બબ્બે આના દરેક ભાઇને મળશે.

(બ)-શરઇ હકો અદા કર્યા બાદ મર્હુમની કુલ મીલકત તેના છોકરા છોકરી વચ્ચે વહેંચી આપે છોકરાને છોકરી કરતાં બમણું મળશે એક રૂપીઆમાંથી છોકરાને રૂા ૦-૧૦-૮ પાઇ અને છોકરીને રૂા ૦ ૫-૪ મળશે.

સવાલ-એક હિંદુ ઓરત મુસલમાન થવા રાજી છે. અને એક મુસલમાન સાથે નિકાહ કરવા ખુશ છે. જો કે તેનો હિંદુ ધણી હયાત છે. તો સવાલ એ છે કે એ ઓરત મુસલમાન થયા પછી એનો નિકાહ મુસલમાન મર્દ સાથે થશે કે કેમ?

જવાબ-હિંદુ ઓરત મુસલમાન થયા બાદ ઇદ્દત (ત્રણ હૈઝ) ગુજરે ઇદ્દત ગુજર્યા બાદ તેની સાથે નિકાહ દુરસ્ત છે કંઇ વાંધો નથી. તેણીનો ધણી ફારગતી આપે કે ન આપે, ઓના ઇસ્લામ સ્વીકારવાથી ધણી ધણીઆણીમાં જુદાઇ થઇ જાય છે.

સવાલ-અમારે ત્યાં છોકરી જો ગરીબ ઘરની હોય તો તેના માબાપ શાદી વેળા છોકરાવાળા પાસે શાદી બદલ અમુક રકમ લે છે તેને ખાવાના પૈસા કહે છે તો અમારા ગામની જમાતે પૈસા લેનાર શખ્સને રૂા. ૧૦૧ દંડ કર્યો છે તો આ દંડના પૈસાનો ઉપયોગ ક્યાં કરવો? મસ્જિદમાં વાપરી શકાય યા જમાતના વાસણ બનાવી શકાય કે કેમ?

જવાબ-ગામ તરફથી મઝહબી અને કોમી સુધારણા માટે જમાઅત કાયમ કરવી ઉત્તમ કામ છે. પણ તેમાં કાયદા કાનુનો શરીઅત મુજબ હોવા જોઇએ. શરીઅત વિરૂધ્ધ નિયમો કાયમ કરવા દુરસ્ત નથી સવાલમાં દર્શાવેલી હકીકત પણ શરીઅત વિરૂધ્ધ છે શરીઅતે મોહમદીમાં દંડ લેવો જાએઝ નથી ખરેખર ઝુલ્મ છે એ પૈસાનો ઉપયોગ કોઇ નેક કામમાં કરવો જાએઝ નથી બલકે તે પૈસા તેના માલિકને પાછા આપી દે.

સવાલ-એક મસ્જિદમાં ફજરની અઝાન ૫-૧૫ વાગે થાય છે અને તેજ ગામની બીજી મસ્જિદમાં ૫ ૨૫ વાગે થાય છે અને અઝાન મારા ઘરમાં સંભળાય છે તો મારા ઘરમાં ૫-૨૦ વાગે હું નફિલ નમાઝ પઢી શકું કે કેમ?

જવાબ-"લા રકઅત બાદલ ફજ્ર ઇલ્લા સુન્નતો" અર્થ સુબ્હ સાદિક પછી કોઇ નફિલ નમાઝ. સીવાય ફજરની સુન્નતનાં આયંઝ નથી. તો સુબ્હ સાદિકનો એઅતેબાર છે. સુબ્હ સાદિક જોવી જોઇએ અઝાન તો કાંઇ એઅતેબાર નથી (શર્હેવકાયા પૃષ્ઠ ૧૫૦)

સવાલ-ઉપરના સવાલના લખાણ મુજબ બીજી અઝાન સાંભળી લીધા પછી ફજરની નમાઝની ફર્ઝ ૫-૩૦ વાગે પઢી શકાય કે કેમ તથા તકબીર આપવી જોઇએ કે કેમ?

જવાબ સુબ્હ સાદિક પછી તરતજ ફજરની નમાઝ પઢી શકે છે પણ અમારા હનફી મઝહબમાં ઉજાસામાં ફજરની નમાઝ પઢવી મુસ્તહબ છે એવી રીતે કે તરતીલના સાથે ચોડામાં ચોડી ચાલીસ આયતો પઢી શકે અને જો કદાચ નમાઝ ફાસિદ થાય તો લોટાવી શકે એવી રીતે પઢવી જોઇએ.

—: મુસ્લિમ નરવિરોની અંતિમ પળો :—

મૂળ લેખક:-મૌ. અબુલ કલામ આઝાદ સા.
અનુવાદક:-જ. ઈબ્રાહીમ ગુ. હુસૈન શૈખ સા. બી એ.

એક યુરોપીયન શાયરનું મંતવ્ય છે કે ' જો તમે કોઈ પણ વ્યકિતને તેના દિલ અને દિમાગની તમામ ખૂબીઓ અને સદ્‌ગુણો સહિત તેના સત્ય સ્વરૂપમાં જોવા માગતા હો તો તેને તેની મૃત્યુની અંતિમ પળોમાં જુઓ. તે પ્રસંગે જીવનની તમામ કૃત્રિમતાઓ અને ખોટા આભૂષણો પોતાની મેળેજ નષ્ટ પામે છે. તેનો આત્મા મૌતનો સંદેશ સાંભળતાંજ તમામ બનાવટી પરદાઓ ચીરી દુન્યા સમક્ષ પોતાના સત્ય સ્વરૂપે રજૂ થાય છે" આ હકીકત તદ્દન સત્ય છે. માનવીની સાચી મહત્તા તેના વાસ્તવિક રંગોમાં અવલોકવી હોય તો તે તેની અંતિમ પળોમાં જ થઈ શકે

આ પ્રસંગે તારીખે ઈસ્લામના તે મહાન જાંબાઝો, મુજાહિદો, વિદ્વાનો અને તત્વચિંતકો યાદ આવે છે. જેમની મૃત્યુ પળો એમના જીવન જેવીજ પ્રભાવશાળી અને એમના વ્યકિતત્વ જેવીજ યશવંત હતી. એ જ્યોતિર્ધરોની જીવન જ્યોત વિદ્યુતના ચમકારા પેઠે અદ્રશ્ય થાય તે પહેલાં પોતાના દેદીપ્યમાન પ્રકાશથી તેણે અગણિત માનવ ઉરોને અજવાળ્યાં છે. એ મહાન નરવિરોના જીવનની થોડી અંતિમ પળો પણ કેટલી શાનદાર. અને બોધદાયક, છે! ઇન્સાની ફિતરત અને અખ્લાકના અનેક ઉચ્ચ અને આદર્શ ગુણો જે આવા પળોમાં એક યા બીજા સ્વરૂપે ઝાહિર થાય છે તે ખરેખર આપણને તેમની મહત્તાનું ભાન કરાવે છે. ઇતિહાસના છુટાછવાયા આવા અનેક પ્રસંગોને આહેં એકત્રિત કરવાનો આ પ્રયાસ વાંચકો માટે જરૂર દિલચસ્પીનું કારણ બનશે.

(૧) હઝરત અલી (રદી.)

જંગે જમલ પછી ખિલાફતના પક્ષકારોમાં ફકત બે વ્યકિતઓ મુખ્ય હતી. એક હઝરત ઇમામ અલી અને બીજા મુઆવીઆ બિન અબી સુફયાન. એમની દરમ્યાન એક ત્રીજી વ્યકિત ઉમ્રૂ બીન આસ હતી જે પોતાની અસાધારણ રાજકીય કાર્યદક્ષતાના કારણે ઘણીજ અગત્યતા ધરાવતી.

જંગે સફ્ફીનથી મુસલમાનોમાં ખારીજ નામનો એક નવો પક્ષ પૈદા થયો. જો કે એનો હેતુ અને ધ્યેય તદ્દન રાજકીય હતો છતાં મુસલમાનોના અન્ય રાજકીય પક્ષોની માફક એ પક્ષની પણ માન્યતાઓ મઝહબી રંગે રંગએલી હતી એણે પોતાના ધ્યેય તરીકે હુકુમતના કુરઆની આદર્શને અપનાવ્યો—'ઇન્નલ હુકમો ઇલ્લા લિલ્લાહ" અર્થાત હુકુમત કોઇપણ વ્યકિતની નહિ પરંતુ ફકત અલ્લાહની હોવી જોઇએ એ નીતિને દ્રષ્ટિ સમક્ષ રાખી તેમણે પોતાની પ્રવૃત્તિઓ ગતિમાન કરી. સત્યસ્વરૂપે ઇસ્લામના એ ખારીજોને વર્તમાન સમયના એનારકીસ્ટો—અરાજકો—સાથે બરાબર સરખાવી શકાય તેઓ પોતાના ધ્યેય મુજબ કુફ્ર અને દમીરકની બન્ને હુકુમતોના દુશ્મન હતા

મક્કામાં ખારજીઓએ એક કાવત્રુ કર્યું. ત્રણ માણસોએ ઇસ્લામી ઇતિહાસ બદલી નાખવાનો દ્રઢ નિર્ણય કર્યો. અને એમાં તેઓ સફળ પણ થયા

ઉમરૂ બીન બકીર તમીમીએ કહ્યું કે "હું મીસરના હાકિમ ઉમરૂ બીન આસને કત્લ કરીશ કારણ કે એ ફંકાસ અને ફિસાદનું મૂળ છે."

બર્ક બીન અબ્દુલ્લાહ તમીમીએ નિર્ણય કર્યો કે "હું મુઆવીઆ બીન અબી સુફયાનને કત્લ કરીશ કારણ કે તેણે મિસરમાં બાદશાહત કાઇમ કરી છે."

આ બે નિર્ણયો પછી થોડીક પળો માટે કાવત્રાંખોરોમાં શાંતિ છવાઇ ગઇ. અલી ઇબ્ને અબી તાલિબના નામથી તેઓ કાંપતા હતા એ વિકરાળ સિંહને છછેડવાની કોઇમાં હિમ્મત ન હતી. અંતમાં અબ્દુર્રહમાન બિન મલજમ મોરાદીએ શાંતિમાં વિક્ષેપ પાડી કહ્યું "હું અલીને કત્લ કરીશ."

આ ભયાનક અને પ્રાણઘાતક નિર્ણયોને અમલમાં મૂકવા રમઝાન મહિનાની સત્તરમી તારીખ નક્કી થઇ. પહેલી બે વ્યક્તિઓ પોતાના કાર્યમાં નિષ્ફળ નિવડી. પરંતુ અબ્દુર્રહમાન બિન મુલજીમ સફળ થયો જેનુ સવિસ્તર વર્ણન નીચે મુજબ છે.

પોતાના ઘાતકી નિર્ણયને અમલમાં મૂકવા અબ્દુર્રહમાન મક્કાથી કુફા ગયો. અહિં ખારજીઓની એક મોટી સંખ્યા મોજુદ હતી. અબ્દુર્રહમાનને તેમની સાથે ગાઢ સંપર્ક હતો. એક દીવસ તીમુર રબાબ નામના એક કબીલાના કેટલાક ખારજીઓ સાથે એની મુલાકાત થઇ. એમાં એક કતામ બિન્તે શજના-બિન અદીબિન આમિર નામની એક સૌંદર્યવાન સ્ત્રી પણ હતી. અબ્દુલ્લાહ એની ઉપર મોહિત થયો. પાષાણ હૃદયની એ સુંદરીએ કહ્યું "મારા પ્રણયની શરત એ છે કે હું જે મેહર માંગુ તે મને મળવી જોઇએ." સૌંદર્યમુગ્ધ ઇબ્ને મલજીમ ગમેતે કોઇપણ મેહર આપવા તત્પર થયો. કતામે પોતાની મેહર અંગે ત્રણ હજાર દિરહમ, એક ગુલામ, એક લોંડી અને અલી (રદી)ના ખૂનની માંગણી કરી. અબ્દુર્રહમાને એ બધું કબૂલ કર્યું. પરંતુ શી રીતે અલી (રદી.)ને કત્લ કરવા તેની ચિંતામાં પડયો.

લોહી તરસી નિર્દય લલનાએ તેને વધુ હિમ્મત આપી કે જો તું ગુપ્ત રીતે તારા હેતુમાં સફળ થશે તો દુન્યાને ફિસાદ અને બુરાઇઓથી મુક્તિ મળશે અને મારી સાથે આનંદિત જીવન વ્યતિત કરશે; અને જો નિષ્ફળ થઇ મૃત્યુને ભેટશે તો પણ સ્વર્ગમાં તું અમર અને અમુલ્ય નેઅમતોનો હકદાર હશે.

રિવાયતોથી સાબિત છે કે આવનાર દુર્ઘટનાનો એહસાસ તેમના દિલ ઉપર પ્રથમથીજ થઇ ગયો હતો. અબ્દુર્રહમાન ઇબ્ને મલજમની તરફ જ્યારે તેઓ જોતા તો એમને લાગતું કે તેના હાથ ખૂનથી રંગાશે ઇબ્ને સઅદની એક રિવાયત છે કે આપ ઘણી વખત કહેતા કે, "ખુદાની કસમ. મને આં હઝરતે કહ્યું છે કે મારી મૌત કત્લથી થશે."

અબ્દુર્રહમાન ઇબ્ને મલજમ બે વખત આપની બૈઅત માટે આવ્યો પરંતુ આપે એને પાછો કાઢયો. જ્યારે એ ત્રીજી વખત આવ્યો ત્યારે આપે કહ્યું 'આ કમનસીબ અને અધમ માણસને કઇ વસ્તુ રોકી રહી છે. ખરેખર મારી આ દાઢી કોઇ દિવસ જરૂર ખૂનથી રંગાશે." કોઈ કોઇ પ્રસંગે જ્યારે તેઓ પોતાના સાથીદારોથી ગુસ્સે થતા ત્યારે કહેતા: "તમારા સૌથી બદબખ્ત માણસને મારી પાસે આવી મને કત્લ કરવામાં કઇ વસ્તુ આડે આવી રહી છે. યા ખુદા! હવે હું તેનાથી કંટાળી ગયો છું અને તે મારાથી કંટાળી ગયો છે. તું મને તેનાથી રાહત આપ અને તેને મારાથી રાહત આપ"

એક દિવસ ખુત્બામાં આપે કહ્યું "જે પરવરદિગારની કસમ છે, જેણે મને ઝિંદગી આપી. આ માથું અને દાઢી એક દિવસ જરૂર

રંગાશે. 'હે અભાગી હવે તુ કેમ ઇન્તિઝાર કરી રહ્યો છે ?"

આથી લોકોએ વિનયપૂર્વક પૂછ્યું "હે અમીરૂલ મોઅમેનીન! અમને એ માણસનું નામ આપો અમે હમણાજ એનો ફેંસલો કરી નાખીએ"

જવાબમાં આપે ધીરજથી સવાલ કર્યો, "શું તમે એવા માણસને કત્લ કરશો જેણે હજી સુધી મને કત્લ કર્યો નથી ?"

લોકોએ પ્રસંગની ગંભીરતા જોઇ આપના પછી કોઇ ખલીફા નક્કી કરી આપવા આપને વિનંતી કરી. જવાબમાં આપે કહ્યું "નહિ. જે સ્થિતિમાં રસુલે કરીમ (સલ) આપને છોડી ગયા એવીજ સ્થિતિમાં હું આપને છોડીશ."

લોકોએ સવાલ કર્યો કે "આવી સ્થિતિમાં આપ ખુદાને શું જવાબ આપશો ?"

આપે કહ્યું "હું કહીશ કે હે ખુદા હું તને તેમની સાથે છોડી આવ્યો છું. તારી ઇચ્છા હોય તો એમને સદ્‌બુધ્ધિ આપી તું એમની ઇસ્લાહ કર અથવા એમને અધોગતિના માર્ગ ઉપર કાઇમ રાખ."

+ × ×

આપની કનીઝ ઉમ્મે જાઅફરથી રિવાયત છે કે કત્લની દુર્ઘટનાથી થોડાક દિવસ પહેલાં હું જ્યારે એમના હાથ ધોવાડતી હતી ત્યારે આપે માથું ઉચું કર્યું અને ઉદાસ ભાવે હાથમાં દાઢી લઈ કહ્યું "અફસોસ! કે તું એક દિવસ ખૂનથી રંગાઇ જશે."

આપના થોડાક સાથીદારોને પણ આ કાવત્રાંની ખબર થઇ ગઇ હતી બની મુરાદ-નાજ માણસોમાંથી એકે આપને બાતમી આપી કે "અમીરૂલ મોઅમેનીન સાવચેત રહેશો. અહિં કેટલાંક લોકો આપને કત્લ કરવાનો સંકલ્પ કરી રહ્યા છે."

એ વાત પણ સ્પષ્ટ થઇ ગઈ હતી કે કયા કબીલામાં એ કાવત્રુ થઇ રહ્યું છે. એક દિવસ આપ જ્યારે નમાઝથી ફારિગ થયા ત્યારે એક માણસ આપની પાસે આવ્યો અને કહ્યું કે "આપ સાવચેત રહેશો કારણ કે કબીલએ મુરાદના કેટલાક લોકો આપને કત્લ કરવાની ચિંતામાં છે."

એ વાતની પણ જાણ થઈ ગઇ હતી કે કયો માણસ એ નીચ કાર્ય માટે તત્પર છે. આખરે એક દિવસ ઇબ્ને મલજમને તલવાર સહિત જોયો, અને તેને તલવાર દેખાડવા માંગણી કરી તેણે પોતાની એ ચમકદાર નવી તલવાર દેખાડી. શાંતિના સમયમાં આવી તલવાર રાખવાનું કારણ પૂછતાં તેણે જવાબ આપ્યો કે હું ગામડાના ઉંટ ઝુબેહ કરવા માંગુ છું આખરે એનો હેતુ બરાબર સમજી ગયો. પોતાના ખચ્ચર ઉપર સવાર થઇ એ તરતજ હઝરત અલી (રદી.) પાસે આવ્યો અને પૂછ્યું કે "શું આપ ઇબ્ને મલજમની નિકરતા અને દુષ્ટ હેતુથી વાકિફ નથી ?"

જવાબમાં આપે કહ્યું "પણ તેણે હજી સુધી મને કત્લ કર્યો નથી. હું શા રીતે અપરાધ પહેલાં અપરાધની શિક્ષા આપું ?"

એક દિવસ આપ મસ્જિદમાં ખુત્બો આપી રહ્યા હતા. ઇબ્ને મલજમ મિમ્બર પાસેજ બેઠો હતો: કેટલાક લોકોએ સાંભળ્યું કે તે દાંત કચકચાવીને કહેતો હતો "વલ્લાહ હું લોકોને તારા ફિત્નાઓથી મૂક્ત કરીશ."

અમીરૂલ મોઅમેનીન જ્યારે મસ્જિદથી ઘેર જઇ રહ્યા હતા ત્યારે લોકોએ ઇબ્ને મલજમને પકડી આપની સમક્ષ રજૂ કર્યો અને તમામ હકીકત કહી સમજાવી. પરંતુ ફરી આપે એને છોડી મૂક્યો.

(અપૂર્ણ)

શકુન્તલા

અનુ. "અમીરા"

(અક્ટોબર '૪૬થી ચાલુ)

"હમણાં આવું છું બહેનજી!" નો અવાજ આવ્યો. અવાજમાં મધુરતા છુપાએલી હતી. થોડી વારમાં ખટખટના અવાજ સાથે એક હાથમાં ફૂલોની થાળી તથા બીજા હાથમાં 'વિમ્ટો'નું ઉભરાતું ગ્લાસ લઈને મધ્યમ બાંધાની એક નવયુવાન તથા ખુબસુરત કન્યા દાખલ થઈ. તેના શરીરની રચના ઘણી હૃદય સ્પર્શી હતી વેણીએ રંગ હતો!... ચાંદના જેવી ચાંદની... ..... મનુષ્યના જેવી વક્રત; પુષ્પોની મહેક; પાંખડીઓની મૃદુતા; તથા ડાળીઓના મરોડની રંગતને એકત્ર કરી જાણે પ્રકૃતિએ પોતાની બધી સુંદરતા એનામાં સંપૂર્ણ ભરી દીધી છે. મે એક વાર તેની તરફ જોયુ મારા આશ્ચર્યની સીમા ન રહી! થાળી અને ગ્લાસ તેણે મારી સામે ટેબલની ઉપર મૂકી દીધા. મેં કહ્યું.

"એની શી જરૂરત હતી?"

"કાંઈ વાંધો નહિ; અમે શું કરી શકીએ છીએ .... લ્યો" તેની મોટી બહેને કહ્યું અને પછી તે પોતાની નાની બહેન તરફ જોઈને હસવા લાગી જવાબમાં તેણે પણ હસી દીધું. હું પણ હસી પડયો ...વાત નક્કી થઈ ગઈ. બીજાજ દિવસથી મે તેને ભણાવવુ શરૂ કરી દીધું.

હુ પ્રથમ કહી ચૂકયો છુ કે, લગભગ એક ડઝન બાળાઓને શિક્ષણ આપતો હતો. તે બધી ઘણી શરમાળ તથા શરીફ હતી. પરંતુ પુષ્પા તે બધાથી જુદા સ્વભાવની માલિક હતી. ઘણી શરમાળ તથા નરમ સ્વભાવવાળી. ઘણું ઓછું બોલતી અને થોડા શબ્દોમાંજ પોતાની મતલબ સમજાવી દેતી. ઘણુ વેળા શિખેલો પાઠ તે કદિ પણ ભૂલી શકતી નહિ

બે મહિનામાંજ તે ક્યાંથી ક્યાં પહોંચી ગઈ અને તેની સાથે મારા દિલમાં પણ તે કાંઈ એવો વાસ કરી ગઈ કે, દરેક વેળા હું તેની યાદમાં નિમગ્ન રહેવા લાગ્યો ભણવાના સમયે તે પોતાનો પાઠ સંભળાવતી અને હું તાકી નજરે તેની તરફ જોતો રહેતો

એવી રીતે દિવસો વિતવા લાગ્યા અને ધીમે ધીમે અમારી વચ્ચેની લાગણી વૃત્તિઓ જાગતી રહી. તે મારી સાથે કદિ કદિ ફરવા માટે પણ આવવા લાગી. કલાકો સુધી અમારી વાતો થતી પ્રાચિન તથા અર્વાચિન કાળની રૂઢિ-પ્રથાઓ ઉપર વાદવિવાદ થતો. સમાજના બળાત્કારીઓ પર્ત્યે રૂદન કરાતું. દીપ અને પતંગિયાની પ્રેમ-કથાઓ છેડીને, પતંગિયાની પ્રીતિ-મદતા અને દીપની વ્યથા પ્રત્યે ખૂબ ગરમાગરમ ચર્ચાઓ થતી. મતલબ કે, જગતના અઘરામાં અઘરા પ્રશ્નો ઉપર વિચાર તથા વિવાદ કરવામાં આવતો અને તેઓને છણવાના પ્રયાસો પણ કરવામા આવતાં. એક દિવસે અમે વિધવાઓના લગ્ન સંબંધી પોત પોતાના વિચારો દર્શાવી રહ્યા હતા. એટલામાં આ પ્રશ્ન છુટા છેડાના સવાલ જોડે આવી ટકરાયો અને મારા મુખથી સ્વયં નિકળી ગયુ કે. "હું તો સ્ત્રીઓને છુટાછેડા આપવાની તરફેણમાં છું. જો આ મારો પાસ થઇ જાય, તો હિન્દુસ્તાનીઓમાં એનું પાલન કરનાર હું પહેલો પુરૂષ હોઇશ અને તે મારાના આશ્રય તળે પોતાના દિલની વિસર્જિત મહિનુ પુનઃ સર્જન કરીશ"

"તો શું આપ વિવાહિત છો!" પુષ્પએ વિસ્મય પામી પૂછ્યું.

"વયોવૃદ્ધની દ્રષ્ટિના ખંજરોની ધારો વચ્ચે ફસાઈને એવું બની જાય, તો એને લગ્ન નથી કહેવામાં આવતાં. હું ખરું કહું છું કે, મેં તે બીચારીનો ઘૂંઘટ ઉંચકીને મોઢું સુધ્ધાં નથી જોયું."

"તેનાથી એવો કયો અપરાધ થઇ ગયો હતો!"

"નહિં; અમસ્તો!"

"જો આપ જેવા બુદ્ધિશાળી લોકો પણ આમજ કરે તો એ ઘણી આશ્ચર્યની વાત છે."

"પરંતુ તે અજ્ઞાન તથા મૂર્ખ પણ તો હતી."

"આપ તો કેળવાએલા હતા! પૂરા એમ. એ.! આપ જાતે ભણાવી લીધી હોત."

"વાહ! એવું હું શાને કરત!"

"અને હવે શાને કરો છો આપ! એકને ભણાવી નહિં અને પચ્ચીસને ભણાવતા ફરો છો."

હુ શો ઉત્તર આપત? ચૂપ થઇ ગયો. તે પણ ચૂપ થઇ ગઇ. જ્યારે ઘેરે પહોંચ્યો ત્યારે આજે ફરી લીલાનો પત્ર આવેલો હતો. તેણે પોતાની વિટંબણાઓનુ રુદન આદરીને તેમાં વિનંતિ કરી હતી કે, હું તેને પોતાની દાસી બનાવીને પોતાની પાસે રાખી લઉં અને જેમ કૂતરાને રોટી નાખું છું, તેમ એક કટકો રોટીનો તેને આપતો રહું.

મેં તરતજ તેને જવાબ લખ્યો કે, શું તું મરણ પામીને પણ મારો પાલવ છોડવા નથી ઇચ્છતી. હું તારી જોડે લગ્ન કરવાનો ગુનેહગાર છું. એટલા માટે તેં મારું જીવન દુશ્વાર કરી મૂક્યું છે. બીજાનો સહકાર છોડીને પોતાના પગે ઉભવા તથા પોતાના પગે ચાલવાનું શીખો. કમજોરના માટે જગતમાં ક્યાં પણ સ્થાન નથી તારા જેવી સ્ત્રીઓ હિન્દુસ્તાન અને સમાજના ખભે નિરર્થક ભાર બની રહેલી છે."

પત્રને પોસ્ટ કરી હું પુષ્પાના ઘર તરફ જવા લાગ્યો. ઘેર પુષ્પા એકલી હતી. તેના કહેવાથી ખબર પડી કે, તેની બહેન એક જરૂરી ટેલિગ્રામના કામ અર્થે રાયપુર ચાલી ગઇ છે. એથી હવે તે બિલકુલ અટુલી છે. મેં દિલમાં ખુશ થઇને કહ્યું.

"જો મારા લાયક કશું કામ હોય તો હું દરેક પ્રકારે તૈયાર છું."

"આપના સિવાય મારું અહીં છે પણ કોણ!"

મેં તેની દ્રષ્ટિમાં કોઇ અનોખી ચમક તથા આકર્ષણ જોયાં. હું કુરસીને ખેંચી તેની પાસેજ બેસી ગયો.

"અને અમે પણ તો તમોને અટુલા નથી છોડી શકતા."

"મને આપથી એવીજ આશા છે. આપ ઘણા સારા છો માસ્તરજી!" પુષ્પાએ એમ કહેતાં જરા શરમથી નજરો હેઠે ઢાળી લીધી.

"હું તો શું સારો છું. જો કે આપ પોતાનું પ્રતિબિંબ મારામાં જોઇ રહ્યા છો."

"તે પણ તો દર્પણમાંજ નજરે પડે છે."

"એક વાત કહું પુષ્પા?"

"એક શું હજાર કરો."

"ખરાબ તો નહિં લગાડો?"

"હું ઉતાવળની ઇજાજત કરવી જાણું છું"

"તમે પ્રેમને જાણો છો?"

"હાં હાં તેજ દૂધ વેચનારો છોકરો. હું જાણું છું તેને. શું કર્યું તેણે?"

"એ નહિ; હું કહું છું કે, આપ જાણો છો પ્યાર કોને કહે છે?"

"પરમાત્મા જાણે કોને કહે છે. આપ બતાવો" પુષ્પાએ નિર્દોષ સ્વરે અજ્ઞાનતાનું પ્રદર્શન કર્યું.

મેં તેને કેડમાંથી પકડીને પોતાના તરફ ઘસડી લીધી અને કહ્યું "આને કહે છે પ્યારઃ જાણી લીધુંને હવે ?"

તે શરમથી પીળી પડી ગઈ. મેં તેને પોતાના બાહુમાં જકડી લીધી

"મારી જીવન–નૌકાના હવે તમેજ સુકાની છો. ક્યાંક એને મઝધારમાં ન છોડી દેજો !"

પ્રેમનું આ નાટક કેટલી વેળા ભજવવામાં આવ્યું. એવી રીતે એક અઠવાડિયું વિતી ગયું. આઠમા દિવસે હું અને પુષ્પા સાંજના વખતે એકજ સોફા ઉપર હાસ્ય–વિનોદ કરી રહ્યા હતા. મારો એક હાથ તેના ગળામાં વિંટાળેલો હતો. એજ વેળા તેની બહેન રૂમમાં દાખલ થઇ અને અમને આવી દશામાં જોઇને બળીને ભસ્મ થઇ ગઇ. મને બીજા ખડમાં તેડી જઇને બોલી "માસ્તર સાહેબ ! મને તમારાથી એવી આશા ન હતી. હું તમને હમણાં પોલીસને સોંપી દેત, જો મને પોતાની પ્રતિષ્ઠાના વિચાર ન હોત તો. હું તેને સારી પેઠે સમજાવી ગઈ હતી. પરંતુ જ્યારે આપણો રૂપિયોજ ખોટો હોય ત્યારે વાણીયા ઉપર શા માટે દોષ મૂકવો ?"

હું શરમમાં ડુબી રહ્યો હતો.

"વારુ, સર્પ તો નિકળી ગયો હવે તેના લીસોટાને પીટવાથી શું વળશે ? તમે એક કામ કરો."

"કહો" મેં પોતાના મંદ સ્વરે કહ્યું.

"સાંભળો ! પુષ્પા વિધવા છે. તમે બેઉ જણાથી જે ભૂલ થઇ ગઇ છે, તેનો એકજ ઉપાય છે તે આ કે, તમે એનાથી શાદી કરી લો."

"વિધવાની જોડે લગ્ન ...!" મને એક ગુપ્ત અવાજ સંભળાવા લાગ્યો અને એક શ્વેત દાંતવાળો ભયાનક ચેહરો રાતા ચક્ષુઓ કાઢતો જોવામાં આવ્યો. હું કંપી ઉઠ્યો.

"હું કાલે જવાબ આપીશ" મેં કહ્યું.

"ઠીક છે વારુ; પરંતુ હું 'સ્વીકાર' સાંભળવા માગું છું. ખૂબ વિચારી લેજો, નહિં તો અમે ડુબેલા છીએ. તમને પણ સાથે લઇને ડુબીશું હવે તમે જઇ શકો છો."

હું આખા માર્ગમાં તે સંબંધી વિચારતો રહ્યો. એક પ્રેરણા સ્ફૂરી '...શો વાંધો છે પુષ્પાની જોડે લગ્ન કરવામાં ?" બીજો વિચાર આવ્યો "વાહ, એક વિધવા જોડે ? ઘાંચીની સાથે સંપર્ક પણ સાધવું અને જમવું પણ શુષ્ક !" ફરી એક બીજો વિચાર આવ્યો '...તો પછી પોતાના ભણી તેને આકર્ષી શા માટે ?" ઘણા વિચારો મારા દિમાગમાં આવતા રહ્યા. વળી હું વિચારતો કે "આગમાં કુદીને કોઇ બચી પણ શકે છે ? પુષ્પાએ આગની સાથે કેમ રમવું પસંદ કર્યું ? તેજ એની શિક્ષા કેમ ન ભોગવે ?" આવા પ્રકારના ઘણા વિચારો દિમાગની અંદર જળ–પ્રવાહની પેઠે વહેતા રહ્યા.

કાલનો દિવસ આવ્યો અને ચાલી ગયો. પરંતુ મેં તેના ઘરની તરફ ભૂલથી પણ જોયું નહિં અને એવી રીતે એક અઠવાડિયું વિતી ગયું. હું સમજ્યો તે ક્યાંક ચાલી ગઈ હશે; પરંતુ મારા આશ્ચર્યની કોઇ સીમા ન રહી જ્યારે મેં જોયું કે, પુષ્પાની મોટી બહેન નાક તથા ભવાં ચઢાવીને મારા કમરામાં દાખલ થઇ. હું અસ્વસ્થ બેસી ગયો અને તેને પણ બેસવાનો ઇશારો કર્યો. પરંતુ તે બેઠી નહિં. તેણે ઉભા ઉભા કહ્યું:—

"આપ આવ્યા નહિ માસ્ટરજી ! અમે આપની ઘણી પ્રતિક્ષા કરતાં રહ્યા કેવરે પોતાનો હિસાબ તો ચુકતે કરી ગયા હોત."

"ચાલો માંડી વાળ્યો મેં પોતાનો હિસાબ" બેદરકારીથી મેં કહ્યું.